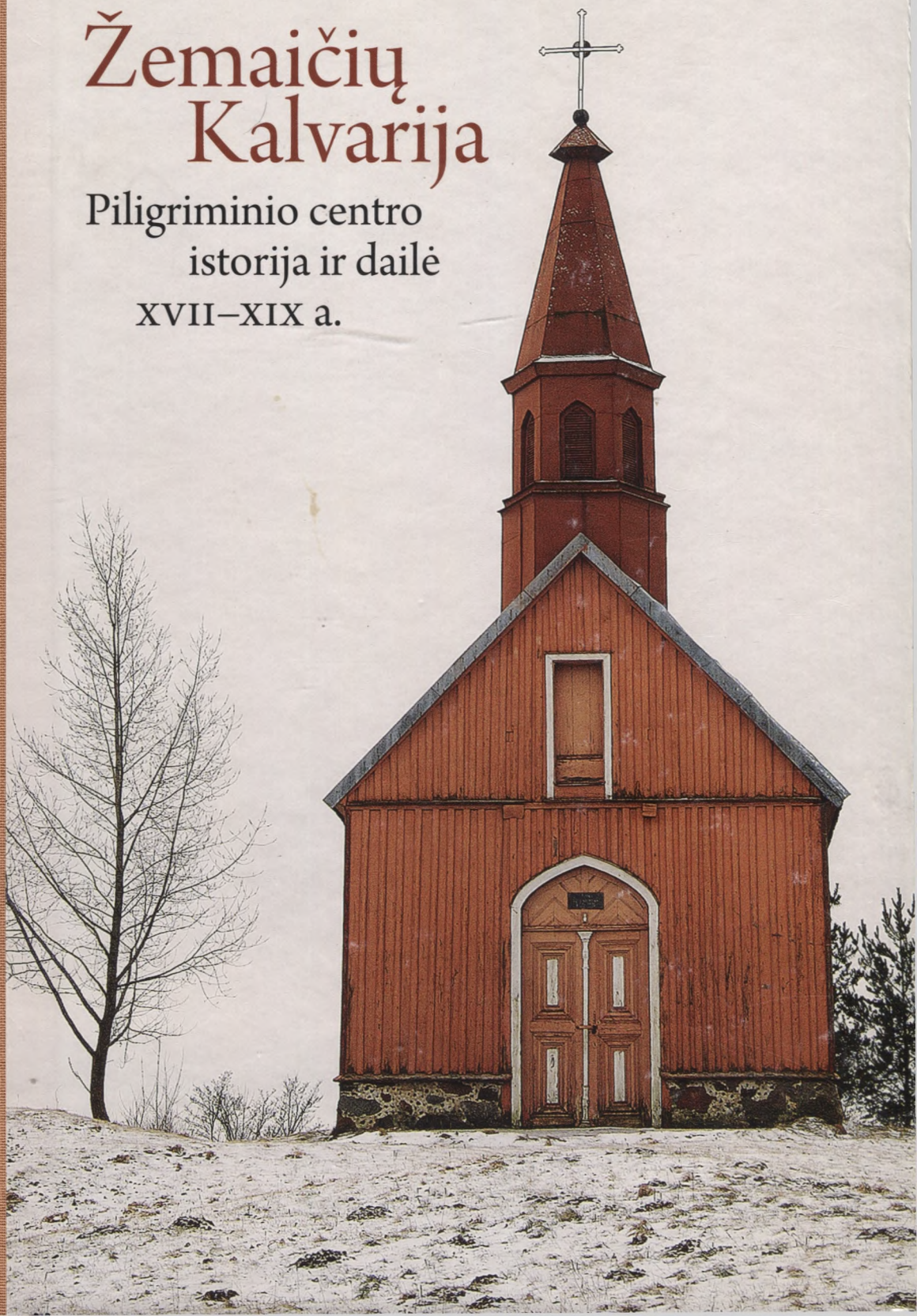

DALIA VASILIŪNIENĖ

Žemaičių Kalvarija

Piligriminio centro
istorija ir daile
XVII–XIX a.

DALIA VASILIŪNIENĖ

Žemaičių Kalvarija

Piligriminio centro
istorija ir daile
XVII–XIX a.

UDK 23/28(474.5)(091)
Va-338

Knygos parengimą parėmė:
Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas
Lietuvos Respublikos kultūros ir sporto rėmimo fondas

Knygos išleidimą parėmė:

Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija
Žemaičių Kalvarijos Šventovė

Leidinių spaudai rekomendavo Kultūros, filosofijos ir meno
instituto (dab. Lietuvos kultūros tyrimų instituto) taryba.
Protokolo Nr. 11 (61), 2007 06 28.

Recenzentai:

dr. Liudas Jovaiša
dr. Dalia Klajumienė
dr. Jolita Liškevičienė

Redaktorius Petras Kimbrys
Knygos dailininkas Tomas Mrazauskas

VB "PEMPINIS"
filialas

6-10/9643 D

Viršelyje – Jėzus meldžiasi Alyvų sode. Žemaičių Kalvarijos
Kryžiaus kelio III stotis. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.;
Medalikas su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos ir
šv. Dominyko atvaizdais. Po 1887 m. LDM, TM-1390.
Antraštiniame lape – Vaizdas nuo Šv. Elenos kalno. KPC archyvas.

© Dalia Vasiliūnienė, 2010
© Leidykla „Aidai“, 2010

ISBN 978-9955-656-76-0

Leidykla „Aidai“, Bazilijonų g. 3, LT-01304 Vilnius
Tel. +370 5 212 2363 · El. paštas aidai@aidai.lt · www.aidai.lt

Mielai prisimenu tuos, kurie prisidėjo, kad atsirastų knyga apie Žemaičių Kalvariją. Už paramą esu dėkinga Telšių vyskupui Jonui Borutai SJ, už svetingumą ir draugiškumą – Žemaičių Kalvarijos bazilikos vikarui kanauninkui Andriejui Sabaliauskui. Lieku skolinga šviesios atminties dėstytojui architektui Stanislovui Mikulioniui, kuris dar studijų metais pasiūlė imtis šios temos. Už man paskirtą laiką ir vertingus patarimus tariu ačiū dailėtyrininkei Marijai Matušakaitei.

Renkant medžiagą daug laiko praleista Lietuvos valstybės istorijos, Kauno arkivyskupijos kurijos, Lietuvos literatūros ir meno archyvuose, Lenkijos dominikonų provincijos archyve Krokuvoje, Vilniaus universiteto bibliotekos bei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose. Kuriant knygą naudotasi Lietuvos dailės muziejaus, Lietuvos nacionalinio muziejaus Ikonografijos skyriaus, Žemaičių muziejaus „Alka“, M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniais. Šių įstaigų vadovams ir darbuotojams dėkoju už geranoriškumą ir profesionalią pagalbą. Už visokeriopą paramą ir konsultacijas – Kultūros paveldo centro darbuotojoms Svetlanai Poligienei, Astai Giniūnienei, Prano Gudyno restauravimo centro direktorei Jūratei Senvaitienei, restauratorėms Janinai Bilotienei bei Laimai Kruopaitei. Už kolegiską bendrystę dėkoju daugeliui puikių dailėtyrininkų bei istorikų, visų pirma – geranoriškų kritinių pastabų negailėjusiems recenzentams – Liudui Jovaišai, Daliai Klajumienei ir Jolitai Liškevičienei. Už kartu praleistą laiką ir profesines žinias visuomet liksiu skolinga Gražinai Marijai Martinaitienei, Aleksandrai Aleksandravičiūtei, Regimantai Stankevičienei, Gabijai Surdokaitei ir Teresei Jurkuvienei. Atskirai už viską turiu padėkoti Skirmantei Smilingytei-Žeimienei. Be puikių iliustracijų nebūtų knygos, ją savo fotografijomis papuošė Vytautas Balčytis, Aloyzas Petrašiūnas, Tomas Vyšniauskas, Klaudijus Driskius, Romualdas Požerskis. Už dėmesingumą ir kruopštumą lieku dėkinga leidyklos darbuotojams.

Ačiū tiems, su kurių pagalba išleista ši knyga.

Turinys

Ižanga 11

Literatūros ir šaltinių apžvalga 17

1 Kryžiaus kelio tradicija ir Europos kalvarijos 31

Kryžiaus kelio kulto susiformavimas 33

Kalvarijų kompleksai Europoje 45

2 Žemaičių Kalvarijos vienuolyno ir Kryžiaus kelio komplekso istorija 67

Pirmoji Gardų bažnyčia ir parapija 69

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio komplekso kūrimas 74

Dominikonų vienuolyno įsteigimas 99

Pamaldumo tradicijų susiformavimas Žemaičių Kalvarijoje
XVII a. viduryje 117

Keletas duomenų apie dominikonų bažnyčios architektūrą
ir vidaus įrangą 140

Kryžiaus kelias XVII a. viduryje – XVIII a. pradžioje.

Raida ir struktūra 147

Dominikonų vienuolynas ir pamaldumo tradicijos XVIII a. 168

Barokinė XVIII a. bažnyčia. Architektūra ir altorių ikonografinė
programa 188

Vienuolyno padėtis permainų laikais. Mūrinės bažnyčios
statyba 217

Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno panaikinimas 240

3 Architektūros ir dailės paveldas Žemaičių Kalvarijoje 253

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo
bazilika 255

Kryžiaus kelio koplyčios. Architektūra ir interjerai 269

Maloningasis Švč. Mergelės Marijos pavėikslas 295

xvii a. Jėzaus kančios atvaizdai	311
xviii a. barokinė skulptūra Žemaičių Kalvarijoje	320
Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo paveikslai	327
Rožinio brolijos procesijų altorėlis	336
Šventųjų atvaizdai bazilikos altoriuose	344
Senoji Žemaičių Kalvarijos bažnyčios krikštykla	356
Žemaičių Kalvarijos liturginių indų rinkinys	370
Procesijų vėliavos ir liturginiai rūbai	393

Pabaiga	411
---------	-----

Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno xvii–xix a. priorų ir kitų xvii–xviii a. vienuolių sąrašas	417
Šaltiniai ir literatūra	433
Iliustracijų sąrašas	451
Summary	463
Asmenvardžių rodyklė	471
Vietovardžių rodyklė	476

Žemaičių Kalvarija – vienas reikšmingiausių piligriminių centrų Lietuvoje. Išganytojo kančiai pašvęstas Kryžiaus kelias ir baziliką garsinantis maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas per kasmet liepos mėnesį švenčiamus Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo atlaidus sutraukia minias tikinčiųjų iš visos Lietuvos. Žemaičių Kalvarijos religinio komplekso aplinkoje susiformavo vietos aplinkybių ir papročių nulemtos turtingos pamaldumo tradicijos, paveiktos įvairių Europos katalikiškosios kultūros impulsų ir įvaizdintos ne vien liturginėse apeigose, bet ir meno kūrinuose. Tos tradicijos lig šiol daro nemažą įtaką regiono dvasiniam ir kultūriniam gyvenimui. Telšių vyskupo Jono Borutos sį žodžiais tariant, „Žemaičių Kalvarijos šventovė atsiradusi ne tik senųjų Gardų kalvose, bet ir įsitvirtinusi žemaičių širdyje ir gyvenime“. Nuo pat įsteigimo XVII a. viduryje Žemaičių Kalvarijos svarba mūsų šalies katalikiškajai kultūrai nesumenko. Kalvarijos steigėjas Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius XVII a. minėjo ją kaip reikšmingiausią, daugiausiai tikinčiųjų sutraukdavusį religinį centrą vyskupijoje, panašiai šią šventovę apibūdino ir vyskupas Motiejus Valančius, rašydamas apie atlaidų tradicijas XIX a. Žemaitijoje. Nepaisant dramatiškų istorinių sukrėtimų ir okupacinių valdžių priešiško XIX–XX a., Žemaičių Kalvarijos dvasinis gyvastingumas niekada nebuvo sunaikintas.

Šioje knygoje atskleidžiama Žemaičių Kalvarijos, kaip piligriminės vietos, istorinė raida nuo jos įsteigimo iki dominikonų vienuolyno uždarymo, taip pat pristatomas ir įvertinamas čia išlikęs architektūros ir dailės paveldas, iškalbingai liudijantis komplekso istoriją ir pamaldumo tradiciją.

Siekta ne tik kuo išsamiau atpasakoti Žemaičių Kalvarijos kūrimo ir gyvavimo istoriją, bet ir apibrėžti jos vietą to meto Lietuvos ir Europos katalikiškosios kultūros kontekste. Jėzaus kančios kultui skirtą piligriminio centro steigimą ir suklestėjimą lėmė bendra XVII a. vidurio Lietuvos Katalikų Bažnyčios situacija. Visuotinio Tridento Susirinkimo nutarimai Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pasiekė XVI a. II pusėje. Reformos procesas apėmė

1

1 Žemaičių Kalvarija.

visus visuomenės sluoksnius, pastebimai suintensyvėjo katalikų religinis gyvenimas: įsitvirtino privalomos religinės praktikos ir apeigos, tankėjo parapijų ir vienuolynų tinklas, suklestėjo brolijos, populiarėjo viešojo pamaldumo apraiškos ir maldingosios kelionės, stiprėjo seni ir steigėsi nauji religiniai centrai, sparčiai skleidėsi tuo metu platinti šventųjų kultai. Žemaičių Kalvarijos piligriminis kompleksas buvo sumanytas veiklaus, gerai su europine Katalikų Bažnyčios tradicija ir Tridento Susirinkimo skelbta reforma susipažinusio Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus iniciatyva, sukurtas katalikybės įsitvirtinimo Lietuvoje laikotarpiu, jau senkant, bet dar nesibaigus diskusijai su Reformacijos šalininkais. Religinio komplekso globa patikėta intelektualiai ir pastoraciniam darbe patyrusiai dominikonų vienuolijai. Kiek žinoma, tai buvo pirmas kalvarijų kompleksas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir vienas pirmųjų Abiejų Tautų Respublikoje.

Pastaraisiais metais Lietuvos katalikiškosios kultūros istorijos studijas linkstama tvirčiau sieti su visuotinės Bažnyčios

istorija. Taip pat ir Lietuvos katalikų šventųjų vietų lankymo tradiciją reikėtų vertinti kaip bendros europinės piligriminės kultūros dalį, o Žemaičių Kalvariją laikyti potridentinės epochos religinio piligriminio centro modeliu. Istorinis tyrimas atskleidė, kad tai buvo vienas pirmųjų Žemaitijoje stiprus, tūkstančius maldininkų sutraukdavęs kulto centras ir bene pirmas toks tikslingai įsteigtas Lietuvoje.

Kadangi Lietuvos istoriografijoje Jėzaus kančiai pašvęstų kalvarių ansamblių problematika ligi šiol išsamiau nenagrinėta, ši knyga pradedama Kryžiaus kelio kulto raidos istorija ir Europos kalvarių kompleksų apžvalga. Šia įžangine dalimi norėta bendrais bruožais pristatyti ilgaamžę, įvairiausiomis formomis pasireiškusią Kristaus kančios kulto tradiciją Europoje ir kartu parodyti, kad Žemaičių Kalvarija, taip pat kitos Lietuvos kalvarijos, yra šios turtingos religinės kultūros dalis. Žemaičių Kalvarijos steigimo idėja bei plėtojimosi gairės buvo sąlygotos tiek to meto Lietuvos, tiek visos Europos istorinių procesų, todėl tikrąją jos reikšmę galima suvokti tik atpažinus tų procesų gijas komplekso istorijoje.

Pagrindinis dėmesys knygoje sutelktas į kalvarijos ir dominikonų vienuolyno kūrimą XVII a. viduryje, šio religinio centro steigimo intencijas ir taktiką. Siekta kuo tiksliau apibrėžti vyskupo Jurgio Tiškevičiaus, taip pat kitų asmenų ir vienuolių vaidmenį šioje istorijoje. Daug vietos skirta kalvarijos komplekso formavimuisi ir jo plano ypatybes įtakojusiems veiksniams bei pavyzdžiams. Remiantis negausiai išlikusiomis žiniomis, rekonstruota kai kurių Kryžiaus kelio stočių vizualinė raiška XVII a. viduryje ir antroje pusėje. Pagal itin negausiai išlikusius fragmentiškus liudijimus ir meno kūrinius bandyta atkurti kadaise egzistavusio barokinio komplekso visumos vaizdą, apibūdinti XVII–XVIII a. statytų nebeegzistuojančių Žemaičių Kalvarijos bažnyčių architektūros ir įrangos bruožus, ištirti ikonografines programas. Atkreiptas dėmesys į XVIII a. Žemaičių vyskupų indėlį turtinant vienuolyną, puoselėjant Kalvarijos ansamblių, diegiant naujas pamaldumo praktikas. XIX a., ypač jo antra pusė, suvokiamas kaip religinio centro ir jį administravusio vienuolyno naikinimo tarpšnis, tekste koncentruojamasi į užsitęsusios mūrinės bažnyčios statybos peripetijas ir dominikonų vienuolyno pastangas išlikti carinės Rusijos represijų sąlygomis. Žemaičių Kalvarijos istorija

šioje knygoje baigiama dominikonų vienuolyno uždarymu 1889 m. Paskesnis laikotarpis, galima sakyti, atvertė naują komplekso gyvavimo puslapį. 1896 m. bažnyčios gaisras simboliškai nubrėžė ribą tarp 250 metų trukusios „dominikoniškosios“ ir Naujaisių laikų ansamblio istorijos, kurioje būta ir tautinio atgimimo apraiškų, ir 1927 m. čia įsikūrusios marijonų vienuolijos pastangų nuosekliai skleisti maloningojo Švč. Mergelės Marijos paveikslo kultą bei išlaikyti Žemaitijos piligriminio centro statusą, ir dramatiškų sovietmečio išbandymų.

Paskutinėje knygos dalyje pristatomi istoriniu ir meniniu požiūriu vertingiausi Žemaičių Kalvarijos architektūros ir dailės kūriniai. Vietos meninis palikimas traktuotas kaip organiška vienuolyno kultūros dalis, kurios paskirtį ir ikonografinį pobūdį nulėmė Išganytojo kančios, Švč. Mergelės Marijos kultai bei pačių dominikonų dvasinis gyvenimas. Meninis paveldas šiuo atveju vertintas kaip organiška dvasios istorijos dalis, dėmesys sutelktas į meno ir konkrečiu laikotarpiu jį veikusių religinių motyvų santykį. Norėta išskirti tuos dailės objektus, kurie tiek temomis, tiek chronologija susiję su dominikonų veiklos Žemaičių Kalvarijoje tarpsniu, todėl išsamiai aptarti ne tik tokie gerai žinomi kūriniai, kaip „Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu“, „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslai, Nukryžiuotojo skulptūra didžiajame altoriuje, didysis šv. Kryžiaus relikvijorius ar puiki XVIII a. monstrancija su rožinio įteikimo scena. Knygoje pirmą kartą atkreiptas dėmesys į ligi šiol istoriografijoje mažai žinomus arba visai nežinomus objektus – Žemaičių Kalvarijos komplekse išlikusias, kaip spėjama, XVIII a. barokinei bažnyčios įrangai priklausiusias skulptūras, senosios krikščionybės elementus, „Šv. Vincento Ferero“, „Šv. Hiacinto“ paveikslus. Aptariant Kryžiaus kelio koplyčių architektūrinį ansamblį, bandyta diferencijuoti skirtingų epochų indėlį, atkreipti dėmesį į meniniu požiūriu išskirtinius elementus, rasti jo vietą Europos kalvarijų tipologijoje. Knygoje stengiasi ne tik kuo išsamiau pristatyti ir įvertinti minėto laikotarpio dailės paveldą, bet šių praėjusios epochos fragmentų pavyzdžiu vizualizuoti negrižtamai prarastą Kryžiaus kelio komplekso, kadaise čia stovėjusių, bet amžių tėkmėje išnykusių bažnyčių barokinį pavidalą, mūsų dienas pasiekusiais XVII–XIX a. kūrinių priminti, kad ansamblį globojo aukščiausi LDK Katalikų Bažnyčios hierarchai ir

dominikonų vienuoliai, kūrė jų pakviesti puikūs meistrai, palikę aukšto meninio lygio dailės kūrinių.

Norėtusi tikėti, kad tiek permaininga, tačiau šlovinga Žemaičių Kalvarijos istorija, tiek jos dvasingumo aurą formavusių Žemaičių vyskupijos ganytojų ir čia veikusios dominikonų vienuolijos pastangos kuriant Jėzaus kančias ir Švč. Mergelei Marijai skirtą šventovę nebus pamiršti. Pastaraisiais metais galima džiaugtis, kad Žemaičių Kalvarija patiria atsinaujinimo laikotarpį. Komplexo reikšmė Lietuvos katalikams įvertinta, popiežiui Jonui Pauliui II 1988 m. suteikus Kalvarijos bažnyčiai mažosios bazilikos titulą ir joje iligus metus gerbtą Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslą 2006 m. vainikavus popiežiaus Benedikto XVI pašventintomis karūnomis.

Literatūros ir šaltinių apžvalga

6-10/9643

Europoje kalvarijų reiškinių tyrimai jau įgavę solidžią apimtį, įvairiuose kraštuose pasirodė ne viena studija, nagrinėjanti tokių piligriminių centrų problematiką. Susidomėta šia specifine Kryžiaus kelio kulto forma, jos plitimo chronologija ir geografija, atskirų laikotarpių ir regionų ypatybėmis, kiekvieno atskiro objekto pamaldumo tradicijomis, architektūrine menine kompleksų raiška, religinės ir meninės kultūros tarpusavio sąveika. Mūsų regiono kalvarijų tyrimui svarbi 1957 m. pasirodžiusi Ernsto Kramerio knyga apie Kryžiaus kelio kultą ir kalvarijas Europoje¹. Daug dėmesio čia skirta germanų kraštų kompleksams, jų architektūriniam ir meniniam apipavidalinimui. Vėliau publikuotas Notkerio Eckmanno veikalas apie Kryžiaus kelio kulto istoriją ir raišką mene². Buvusios Austrijos imperijos teritorijoje esančios kalvarijos, jų istorija ir dailė vaizdžiai pristatytos bendrame austrų ir vengrų mokslininkų leidinyje³. Daug darbų pasirodė Italijoje. Įvairiais aspektais – istoriniu, tipologiniu, ikonografiniu – nagrinėti garsūs Pjemonto ir Lombardijos regiono kompleksai⁴.

Šioje srityje nemažai nuveikė lenkų mokslininkai. Jų metodai, pateikti duomenys ir išvados aktualūs Lietuvos kalvarijų,

- 1 Ernst Kramer, *Kreuzweg und Kalvarienberg*, Kehl-Strassburg: Verlag Librarie Heitz, 1957. Už galimybę pasinaudoti leidiniu dėkoju dailėtyrininkei Skirmantei Smilingytei-Žeimienei.
- 2 Notker Eckmann, *Kleine Geschichte des Kreuzweges*, Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1968.
- 3 *Steirische Kalvarienberge*, Graz–Budapest: A. Schnider Verlags-Atelier, 1999.
- 4 Santino Langé, *Sacri Monti piemontesi e lombardi*, Milano, 1967. Apie juos plačiau straipsniuose: Stefania Stefani Perrone, „Lasy i ogrody w świętych obszarach górskich. Analiza porównawcza“; Fiorella Mattioli Carcano, Silvestri Claudio, „*Sacri Monti* w Orcie i w Ghiffie ogrody sakralne: początki, ewolucja, analogie, różnice“; Angelo Marzi, „Modele i typologia krajobrazu kalwarii włoskich“, *Sacrum w ogrodach. Święte ogrody kalwaryjne i ich symbolika*, Kraków, 1997, s. 51–64, 65–78, 79–103. Kalvarijų problematikai skirta bibliografija pateikta kn.: A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003, s. 259–261.

2 Apaštalo skulptūros detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

taip pat ir Žemaičių Kalvarijos istorinės raidos bei Kryžiaus kelio kompozicijos vertinimui. Jerzy's Józefas Kopečas yra aptaręs Kryžiaus kelio kulto raidą, jo genezės klausimus, kalvarių kompleksų Europoje ir Lenkijoje atsiradimą ir paplitimą⁵. Svarbią vietą jo tyrimuose užima Jėzaus kančios pamaldumo istorija, jo sklaida liturgijoje ir lenkų religinėje literatūroje. Kiti Lenkijos kalvarijas analizavę mokslininkai (Anna Mitkowska, Zbigniewas Bania) daugiausia dėmesio skyrė ansamblių kompozicijos ir pavyzdžio problemai⁶. Kartu jų darbuose esama daug duomenų apie Europos, ypač Šiaurės Italijos, kalvarijas. Lenkijos kompleksams skirtos reikšmingos istorinės studijos, iš kurių minėtinas Eugenijaus Jeronimo Wyczawskio veikalas apie Zebžydovo Kalvarijos istoriją⁷. Tačiau pastebėtina, kad lenkų tyrinėtojai, atkreipę dėmesį į Vilniaus Kryžiaus kelio ansamblį (A. Mitkowska Verkių Kalvarijai skyrė net atskirą studiją⁸), nesidomėjo Žemaičių Kalvarija, kartais paminėdami tik jos buvimo faktą⁹. Europos, taip pat Lenkijos mokslininkų darbai nesuteikia konkrečių duomenų

5 Jerzy Józef Kopeć, *Męka Pańska w religijnej kulturze Polskiego Średniowiecza*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975; J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologija współczesnych tekstów polskich*, Niepokalanów: wyd. Ojców Franciszkanów, 1994; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej w kulturze polskiej oraz ich związki z topografią Jerozolimy“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 225–240; J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, „Kalwaria“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, 8, Lublin, 1983, 2000.

6 Anna Mitkowska, *Sacro Monte park pielgrzymkowy*, Kraków: Politechnika Krakowska, 1990; A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania i Droga Krzyżowa kanwą kompozycyjną europejskich fundacji kalwaryjnych“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 243–256; A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*; Zbigniew Bania, „Tak zwany wpływ Adrychomiusza na XVII-wieczne kalwarie Polskie“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 257–260; Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, Warszawa: Neriton, 1997.

7 Eugeniusz Hieronim Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska, 1987.

8 A. Mitkowska, *Kalwaria w Werkach pod Wilnem na tle kalwarii polskich i europejskich*, Kraków, 1998.

9 J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej w kulturze polskiej oraz ich związki z topografią Jerozolimy“, s. 238. Tiesa, A. Mitkowska, pristatydama Lenkijos kalvarijas, vieną pastraipą skyrė Žemaičių Kalvarijai (A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 223).

Žemaičių Kalvarijos istorijai ir faktografijai, tačiau yra labai reikšmingi, norint suvokti Žemaitijos piligriminio centro kūrimo idėjos kilmę, atsiradimo aplinkybes, funkcionavimo prasmę, taip pat siekiant įvertinti jį bendrame Europos kalvarijų meninės išraiškos variantų fone.

Lietuvoje kalvarijų reiškinių plačiau aptariančių studijų kol kas nesama, tačiau Kryžiaus kelio stotis bažnyčiose ir jų steigimo tradicijų klausimus nuosekliai tyrinėja dailėtyrininkė Asta Giniūnienė. Ji taip pat yra paskelbusi reikšmingą straipsnį apie XVIII–XIX a. Lietuvoje įsteigtus didesnius ir mažesnius Kryžiaus kelio kompleksus: Daugų, Beržoro, Skapiškio, Veprių, Rokiškio kalvarijas¹⁰. Esama kitų autorių tekstų apie paskirus ansamblius¹¹. Etnologiniu aspektu Kryžiaus kelio apeiginius papročius ir giesmes Lietuvoje įvertino Alfonsas Motuzas, aprašęs ir Žemaičių Kalvarijos pamaldumo tradicijas¹².

Žemaičių Kalvarijos ir čia veikusio dominikonų vienuolyno istorinių tyrimų pradžią reikėtų sieti su platesnio pobūdžio Bažnyčios istorijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIX a. studijomis – Stanislovo Čerskio ir Eustachijaus Tiškevičiaus veikalais¹³. Šie autoriai pateikė bendriausių duomenų kalvarijos bei dominikonų vienuolyno įsteigimo, bažnyčių statybų klausimais. Šiuo požiūriu ypač reikšminga Motiejaus Valančiaus *Žemaičių*

2

¹⁰ Asta Giniūnienė, „Plungės apylinkės kryžiaus kelio stotys“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 2003, t. 18, kn. 2, p. 895–914, A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio pamaldumo tradicija – XVIII–XIX a. Lietuvos kalvarijos“, *Kultūros paminklai*, 2008, Nr. 13, p. 80–92 ir kt.

¹¹ Rūta Janonienė, „Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios dekoru ikonografinės programos: Kristaus kančios tema“, *VDA darbai*, d. 7: *Ženklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje*, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 174–200; *Vilniaus kalvarijos*, sud. Kęstutis Latoža, Vilnius, 2002; Augustinas Vitėnas, „Kryžiaus kelias – Naujoji Jeruzalė Lietuvos provincijoje“, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 93–117 ir kt.

¹² Alfonsas Motuzas, „Žemaičių ir Zabrzydovskos (Lenkija) Kalvarijų Kryžiaus kelių (Kalnų) muzika: sąsajos ir skirtumai“, *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3 (4–5); A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos kalnai: istorija, apeigos ir muzika*, Kaunas: VDU leidykla, 2004.

¹³ Stanisław Czerski, *Opis żmudzkiej diecezji*, Wilno: druk. Dworca, 1830; Eustachy Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacyach męzkich i żeńskich Rzymsko-katolickich klasztorów w Dyecezyi Wileńskiej*, Wilno, 1857.

vyskupystė, kurioje pateiktos žinios tapo pagrindu vėlesniems istoriniams tyrimams¹⁴.

Nepaprastai svarbūs atskiri XX a. I pusės leidiniai apie Žemaičių Kalvariją. Jų autoriai Antanas Ragažinskas ir Jonas Totoraitis, panaudoję kai kuriuos archyvinius šaltinius ir empirines žinias, gerokai papildė istorinę faktografiją¹⁵. Jie taip pat atkreipė dėmesį į meninę vienuolijos palikimą ir aprašė bažnyčios struktūrą, išlikusius dailės kūrinius, kalvarijos koplyčių architektūrą. Šiomis publikacijomis, kaip ir M. Valančiaus tekstu, naudojosi kone visi Žemaičių Kalvarijos komplekso bei jo dailės vertybių tyrinėtojai.

Sovietmečiu domėjimasis sakraline kultūra itin varžytas, tačiau net šiuo nepalankiu laikotarpiu pasirodė keletas mokslinių tekstų, kuriuose plėtoti Žemaičių Kalvarijos religinio centro tyrimai. Kryžiaus kelio komplekso analizei svarbios istorinės informacijos ir naujų vertinimų suteikė 1979 m. pasirodžiusi Algimanto Miškinio ir Konstantino Bružo parengta miestelio urbanistinės raidos studija. Minėtinos taip pat Vlado Drėmos architektūros istorijos publikacijos bei lenkų istoriko Grzegorz Błaszczyko XVII–XVIII a. Žemaičių vyskupijos vienuolijų fundacijoms skirti moksliniai darbai¹⁶.

Žemaičių Kalvarijos tyrimai akivaizdžiai suintensyvėjo XX a. pab. – XXI a. pr., kai istorikų indėlių svariai papildė dailės istorikų straipsniai¹⁷. 2003 m. publikuota kelių autorių parengta monografija *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus*

14 Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė, [1848], Vilnius: Vaga, 1972.

15 Antanas Ragažinskas (kun. Ragaišis), *Žemaičių Kalvarijos aprašymas*, Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1906; Jonas Totoraitis, *Lietuvos Jeruzalė, Marijampolė: Marijonų spaustuvė*, 1937; Jonas Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija, Marijampolė: Marijonų spaustuvė*, 1937.

16 Konstantinas Bružas, Algimantas Miškinis, „Varduva“, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, 1979, d. 2, p. 89–111, 126–129; Vladas Drėma, „Augustinas Kosakauskas“, *Statyba ir architektūra*, 1984, Nr. 1, p. 31; Grzegorz Błaszczyk, „Fundacje i fundatorzy klasztorów diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII wieku“, *Lituanos-Slavica Posnaniensis: studia historica*, t. 1, Poznań, 1985, s. 141–172; G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993.

17 Vieni pirmųjų – Vilniaus dailės akademijos dėstytojų ir studentų straipsniai leidinyje „Žemaičių praeitis“ (*Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993).

kelio stotys¹⁸. Joje pažymėtinas Augustino Vitėno straipsnis apie Kryžiaus kelią, kuriame, pasitelkus tada mažai žinomus šaltinius ir lenkų tyrinėtojos A. Mitkowskos metodą, kompleksas įvertintas platesniame europiniame kontekste. Adomas Butrimas šioje knygoje trumpai pristatė vienuolyno istoriją, Arvydas Pacevičius pateikė XIX a. vienuolyno bibliotekos tyrinėjimą funkciniu požiūriu, Neringa Markauskaitė aptarė kai kuriuos stebuklingojo Švč. Mergelės Marijos paveikslų istorijos momentus. Pasirodė net keletas knygos autorės ir kitų tyrėjų mokslinių publikacijų, skirtų įvairiems Žemaičių Kalvarijos istorijos aspektams¹⁹, pavienius dailės paveldo objektus analizuojančių straipsnių, išskirtinio dėmesio taip pat sulaukė 2003–2006 m. restauruotas maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas²⁰. Žemaičių

18 Adomas Butrimas, „Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia“; Neringa Markauskaitė, „Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas“; A. Vitėnas, „Žemaičių Kalvarijos Kančios kelias: istorija, tradicijos ir architektūrinis ryšys su evangeline Jeruzale“; Arvydas Pacevičius, „Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas“, *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 15–74, 77–96, 99–146, 149–169. Trimis straipsniais papildyti tekstai publikuoti ir monumentaliai apimties tome: *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005.

19 Povilas Švėrebas, „Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia“, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 424–433; Dalia Vasiliūnienė, „Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčia XIX a. I pusės rašytiniuose šaltiniuose“, *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 21–27; D. Vasiliūnienė, „Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas ir didžiavalstybinė Rusijos politika XIX amžiuje“, *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, Vilnius, 2002, p. 149–172; D. Vasiliūnienė, „Žemaičių Kalvarijos religinio centro įkūrimas ir formavimasis XVII a. vid.“, *Menotyra*, 2003, Nr. 3, p. 3–15.

20 D. Vasiliūnienė, „Švč. Mergelės Marijos paveikslas Žemaičių Kalvarijoje: kilmės ir pirmavaizdžio klausimai“, *VDA darbai*, d. 35, *Pirmavaizdis ir kartotė*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 79–87; D. Vasiliūnienė, „Išganytojo tema Žemaičių Kalvarijos krikščionybės dekore“, *Religinės kultūros paveldo studijos*, t. 1: *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*, Vilnius: KPMI leidykla, 2008, p. 190–210; D. Vasiliūnienė, „Rožinio brolijos procesijų altorėlis Žemaičių Kalvarijoje“, A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio paveikslų kelionė“, *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...*, Vilnius: VDA leidykla, 2009, p. 83–92, 137–150 ir kt.

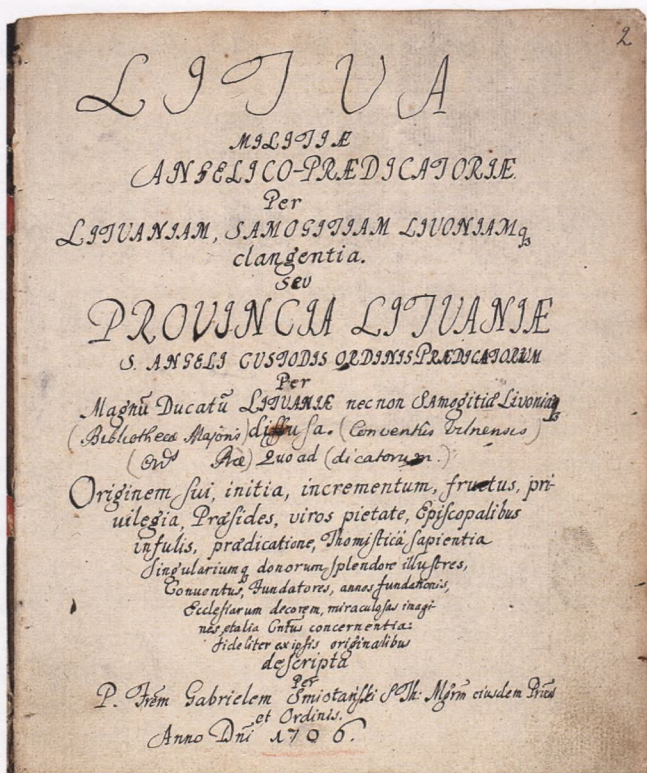
Kalvarijos bažnytinės tekstilės ir auksakalystės rinkiniai pristatyti Lietuvos dailės muziejuje surengtoje jubiliejinėje 2000 metų parodoje „Krikščionybė Lietuvos mene“²¹. Katalikiškosios kultūros ir dailės temoms skirtose Marijos Matuškaitės, Regimantos Stankevičienės, Liepos Griciūtės publikacijose taip pat esama Žemaičių Kalvarijos istorijos ir dailės paveldo tyrimui reikšmingų duomenų ir aktualių įžvalgų²².

Kai kurie moksliniai darbai buvo pravartūs vertinant kalvarijos bei dominikonų vienuolyno steigimosi aplinkybes, to meto istorinį ir kultūrinį kontekstą. Pirmiausia minėtini istoriko Liudo Jovaišos potridentinės Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos tyrinėjimai, Mindaugo Paknio monografija, skirta LDK fundacijų ypatumams, religinę Lietuvos dailę įvairiais aspektais analizuojantys R. Stankevičienės straipsniai²³. Lietuvos dominikonų provincijos formavimosi ir Žemaičių Kalvarijos konvento įsteigimo istorijai, dominikonų dvasingumo bruožų vertinimui

21 Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia, Katalogas, 3 tomas: Bažnytinė tekstilė, XV–XX a. pradžia, sud. Gražina Marija Martinaitienė, Eglė Pinkutė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004, p. 282–284; Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia, Katalogas, 4 tomas: Auksakalystė, XIII–XX a., kn. 1: Kolekcijos, sud. Jolita Liškevičienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, p. 283–290.

22 Marija Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998; D. Vasilūnienė, „Alsėdžių menininkas Kazimieras Varnelis“, *Žemaičių praeitis*, d. 10, *Alsėdžiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002; Regimanta Stankevičienė, „Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveikslai“, *VDA darbai*, d. 25, *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 189–222; Liepa Griciūtė, „Procesijų vėliavų ir altorėlių paveikslų pirmavaizdis“, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, d. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė. Vaizdinių transformacijos tyrimai*, Vilnius, 2004, p. 143–152.

23 R. Stankevičienė, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius: Leidybos centras, 1994, p. 139–172; Liudas Jovaiša, „Tridento Susirinkimas ir Lietuva“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16, Vilnius, 2000, p. 35–48; L. Jovaiša, „Bažnyčios reformos (1553–1655)“, *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 151–270; L. Jovaiša, *Žemaičių vyskupijos parapijų bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje, Menotyra*, 2006, Nr. 3 (44), p. 1–11; Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: VDA leidykla, 2003 ir kt.

3 Gabrielius
Smiotanskis. Litua
Militiae Angelico-
Praedicatoriae (1706).
Titulinis rankraščio
puslapis.

3

ypač svarbios Pamokslininkų ordino veiklą aptariančios lenkų mokslininkų studijos²⁴.

Pirmiau minėtos xx a. pab. – XXI a. pr. publikacijos reikšmingai papildė žinias apie Žemaičių Kalvarijos komplekso ir bazilikos architektūros bei dailės paveldą. Tačiau reikia pripažinti, kad kalvarijos ir dominikonų vienuolyno istorijos tyrimai tebėra nepakankami. Rengiant šią knygą, siekta kiek galint išsamiau rekonstruoti sunykusio konvento ir jo dailės paveldo istoriją, todėl

24 Jan Marek Giżycki, (Wołyniak), Wiadomość o Dominikanach prowincji Litewskiej, t. 1, 2, Kraków, 1917–1923; Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972, t. 1, 2, Warszawa, 1975; Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu, Poznań: W drodze, 1986; Sławomir Brzozowski, „Litewska prowincja dominikanów“, Dominikanie. Gdańsk–Polska–Europa, Gdańsk–Pelplin, 2003, s. 139–164; Jerzy Kłoczowski, Kriščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje, Vilnius: Aidai, 2006.

daug dėmesio skirta autentiškų rašytinių ir spausdintų šaltinių paieškoms. Deja, su vienuolynu susijusių dokumentų išliko ne tiek daug, tad tyrime panaudotos net labai fragmentiškos žinios. Nemaža šių šaltinių Lietuvos dailės istorijos apyvarton įtraukti pirmą kartą, kai kurie, jau žinomi, analizuoti kitais aspektais.

Daugiausiai visapusiškos informacijos Žemaičių Kalvarijos istorijai ir meninio paveldo tyrimui suteikė Kauno arkivyskupijos kurijos bei Lietuvos valstybės istorijos archyvuose saugomi ir kitų mokslininkų jau peržiūrėti XIX a. I pusės, taip pat XIX a. pab. – XX a. pr. vienuolyno bei bažnyčios inventoriai ir vizitacijų aktai²⁵. Tiesa, ne visi juose užfiksuoti duomenys istoriografijoje panaudoti (pavyzdžiui, nuošalyje liko bažnyčios titulo kaitos klausimas). Šių archyvinų šaltinių žinias kiek patikslino Lenkijos dominikonų provincijos archyve Krokuvoje saugomi pavieniai Žemaičių Kalvarijos dokumentai²⁶. Nors panašaus pobūdžio XVII–XVIII a. aktų aptikti nepavyko, XIX a. inventuriuose rasta informacijos ir apie XVIII a. viduryje statytosios barokinės bažnyčios architektūrą bei vidaus įrangą.

Pagrindinę dokumentų grupę reikšmingai papildė XVII a. vidurio dominikonų vienuolyno fundacijos akto nuorašai, įgalinę patikslinti vienuolyno steigimo aplinkybes²⁷. Labai svarbios informacijos apie vienuolyno fundacijas ir XVII–XVIII a. statytas

25 Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacijos aktai. XIX a. I pusė, KAKA, b. 142; Bažnyčių, vienuolynų ir koplyčių vizitacija Žemaičių vyskupijoje. 1805–1806 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221; Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacija. 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224; Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacija. 1821 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228; Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje. 1827 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234; Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje. 1828 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236; Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje. 1830 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242; [Žemaičių vyskupijos] Vienuolynų vizitacijos surašymas. 1839 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250; [Žemaičių vyskupijos] Vienuolynų vizitacijos surašymas. 1842 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257; Žemaičių (Telšių) vyskupijos vizitacija. 1842 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 256; Žinios apie Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynus 1840–1860 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 15; Žinios apie Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyrų vienuolynus 1844–1850 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 39.

26 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai. 1797–1870 m. ADK, Kž 9; Privati korespondencija Žemaičių Kalvarijos istorijos klausimais. 1886, 1914 m., ADK, Kž 12.

27 Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1644 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2; Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354v.

58

Conventus Calvariensis in Gordi
Dormitionis B.V. Mariæ.

Oppidum Gordi, mensis Episcopi Samogitiæ bona, et circumiacentes montes Gordij a fluvio Gordowa seu Gordo dicti; curâ munificentiaq. eiusdem Ill^lmi Episcopi Georgij, susceperunt representationem locorum in quibus Christus D^{ns} passus est cum nostram operaretur salutem. Præveniente ad omnia suo exemplo Ill^lmo Antistite (ipse enim supplicationes solebat ducere) locus hic mirâ populorum confluentium devotione celebrari cæpit. Ut igitur maior in dies augetur in illis devotio, post donatam ante quindecim dies Sacro Ordini Parochialem Ecclesiam Edienensem, eidem quoq. misteriorum Passionis Christi Sacella commisit, Ecclesiam de ligno splendidam extruxit, alteram Ecclesiam S. Joannis curâ animarum oneratam, sacrâ et profana suppellectili bene dotatam, in realem et actualem possessionem tradidit, in super pretiosissimum totius mundi thesaurum, vivificâ Crucis notabilem portionem deposuit, Conventumq. fundavit Anno nimirum 1642. d. 7. septembris. Consistente Smo D^{no} eodem Urbano, et Venerabilissimo Capitulo Samogitiæ eidem Regno Ordini et ^{Nationi} ~~Reipublicæ~~ præsidentibus. Locus autem pro construenda Ecclesia et Cntu delectus est ultra fluvium Gordowa, ubi horrea Aula Episcopalis sita erant, ibi Ill^lsimus Præsul ædificia lignea pro habitatione Fratrum in primordiis construi fecit: ut in loco horreorum habitantes zizania heresim evellerent, triticum autem in horreum Domini sedulo congregarent. Contulit quoq. Ill^lms Fundator eidem Cntui prædium, et Silvam. Deinde Ill^lms et R^lg^lms D^{ns} Casimirus Pac Episcopus Samog^l addidit piscinas aliquas. Auxerunt et cæteri benefactores ut Mg^lfcus D^{ns} Niewiadowski, qui prædium Niewiordzianę cum villa inscripsit, ad restituenda Cntui septem millia. Similiter Mg^lfcus D^{ns} Maliszewski, et alij. Regibus omnibus, alit duodecim Fratres. Ecclesia a suis primordiis est dedicata. In qua 1.

2. va autem devotione locus ille misteriorum Passionis Dⁿⁱ a populo colatur, libet adducere in testem R. P. Albertum Roiatowicz Soc. Ihu qui in libella suo hæc narrat Singulis mensibus primâ cuiusq. mensis Dominica, processiones ad Sacella iugis montium imposita instituuntur, magno concursu, et pietate, atq. accedentium ad S. Eucharistiam multitudine. Celebrerrima supplicatio est Dominica primâ in Iulio; ad quam e remotioribus etiam territorij supplicationes multorum millium hominum duâ solent. Feria quoq. sexta maioris hebdomadæ, singulari concursu et devotione instituitur supplicatio, quâ multi peragunt cum accerrima sui flagellatione. Pro his diebus conceduntur

a

a Summis Pontificibus indulgentia ad certum tempus duratura.

Gratia vero quanam ibi a Dno conferri consueverint adiungit idem author. Fuit ibi celebres haereticorum conversiones: quibus recentior accensio mortui resurrectionem, Anno Dni 1648 in Junio factam. Dominus Lwowicz nobilis in Ducatu Samogitia atq. Illustris familia vir, amiserat filium adolescentem, morbo extinctum: hic cum votum concepisset, se Gordanas montes una cum filio, si vita is redderetur, accessurum, et loca sacra ibi pedes injurum: vix facto voto, filium ad vitam restitutum vidit, votis reus, ipse cum filio, supplicationi Julianae interfuit, et beneficium a Deo acceptum, ceteris enarravit. Haec ex praesentia habes eleganti versu in Calvaria Samogitia, a devoto spectatore descripta et vulgata 1648. haec ille.

Nec hucusq. cessat Dni loca illa illustrare miraculis, cum ea innumera illic fieri recensentur quae hic enarrare longum esset: collectio eorum commissa erat Priori illius loci ex Congregatione intermedia Ropienensi Anno 1646. die 23 Septembris celebrata, commissa. s. quod et in alijs sequentibus Capitulis inunctum fuit. In qua est in Ecclesia Conventuali imago Crucifixi Salvatoris, e ligno sculpta, habens staturam proceram, delata ex sacello Crucifixionis; ad eam quae multas populi consequuntur gratias, ut videre ex appensis ibidem votis licet.

Traditio est in omnibus montibus in quibus sunt mysteria Passionis Christi, esse aliquid reserum de pulvere terrae sanctae, ex Palestina per Ilyssum et Rudum Dnm Fundatorem allata.

2. Reperitur in eadem Ecclesia imago Beatae Virginis M.A.B.I.A.E. in altari maiori collocata, quae a fidelibus magna devotione colitur

bažnyčias, netgi koplyčias ar atlaidus aptikta įvairaus pobūdžio XVII–XIX a. šaltiniuose: teisminių dokumentų išrašuose, testamentuose, vyskupų raštuose²⁸. Apie ankstyvąją Gardų bažnyčios istorijos tarpsnį žinių teikė Žemaičių vyskupijos dokumentų kopijos Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje²⁹. Svarbiu šaltiniu tapo mūrinės bažnyčios statybos laikotarpį apimanti 1780–1802 m. rašyta Žemaičių Kalvarijos vienuolyno pajamų ir išlaidų knyga³⁰. Paskutinis vienuolyno istorijos etapas atspindėtas įvairiuose XIX a. Žemaičių (Telšių) vyskupijos dokumentuose³¹.

Žemaičių Kalvarijos konvente gyvenusių ir su juo susijusių asmenų (priorų, pamokslininkų) veiklos rekonstrukcijai, taip pat čia puoselėtų kultų nagrinėjimui papildomų istorinių duomenų suteikė Lenkijos provincijos dominikonų archyve esantys Lietuvos ir Lenkijos dominikonų provincijų kapitulų aktų nuorašai³². Vienuolijos istorijai itin aktualus Žemaičių Kalvarijos istoriniuose tyrimuose lig šiol nefigūravęs dominikono Gabrieliaus Smiotanskio

5 Gabrielius Smiotanskis. *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* (1706). Rankraščio puslapis.

28 Žemaičių vyskupo stalo valdų 1637–1639 m. generalinis inventorius, LNB RKRS, f. PR 311; Žemaičių vyskupo stalo valdų 1662 m. generalinis inventorius, LNB RKRS, f. 93-2019; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1668 m., LVIA, SA-14695, l. 351–352v, 401–402v; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1711 m., LVIA, SA-14503, l. 258–269; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1714 m., LVIA, SA-14511, l. 172; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1719 m., LVIA, SA-14515, l. 371–371v, 471–471v; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1720 m., LVIA, SA-14506, l. 77; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1776 m., LVIA, SA-14778, l. 474–474v; Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno įvairūs dokumentai, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350; Vyskupo J. D. Lopacinskio aplinkraštis, 1763 m., KAKA, b. 11, l. 63.

29 Žemaičių vyskupijos bažnyčių įvairių dokumentų sąvadas, BNW, f. IV 6649, mf. 576. Vyskupo Mikalojaus Paco vizitacijos nuorašas lenkų kalba yra Benedikto Smigelskio Žemaičių vyskupų veiklos aprašymuose (B. Smigelskis, Žemaičių vyskupų sąrašas (Spis Biskupów Żmudzkich), Rankraštis, 1862–1867 m., LNB RKRS, f. PR 1313).

30 *Liber Expensarum sub Prioratu Eximii ac [...] Rñdi Patris Joannis Cantij Baginski Sae Th: Magistri Prioris et Parochi Calvariensis, Sacri Ordinis Praedicatorum, Anno Domini 1780 inchoatus*, VUB RS, f. 4-A-2473, lapai nenumėruoti.

31 Žemaičių Kalvarijos dominikonų III klasės vienuolyno asmenų registravimo knyga. 1866 m., LVIA, f. 696, ap. 2, b. 692; Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynų vizitatorių pasirašymo sąsiuvinis. 1861–1885, LNB RKRS, f. 90-458.

32 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 7/2, el. Romanus Fabianus Madura OP, [1970]; ADK, *Acta capitulorum provinciae (Poloniae ordinis praedicatorum 1603–1700)*, d. 2, el. R. F. Madura OP, [1972].

1706 m. rašytos Lietuvos dominikonų provincijos istorijos rankraštis, kartu su nuorašu saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje³³. [3–5] Kitas šio rankraščio nuorašo egzempliorius, gerokai papildytas XVIII a. ir XIX a. duomenimis, yra Lenkijos dominikonų provincijos archyve³⁴. Čia esama nepaprastai daug informacijos apie Pamokslininkų ordino veiklą Lietuvoje, atskirame skyriuje aptarta ir Žemaičių Kalvarijos konvento istorija, XIX a. prieduose pateiktas vienuolyno priorų sąrašas ir kitokia informacija.

Apie 1875–1899 m. rašytas Vincento Juzumo rankraštis *Žemaičių vyskupijos istorija* taip pat svarbus Žemaičių Kalvarijos konvento raidos analizei³⁵. Panašu, kad V. Juzumas naudojosi tais pačiais kaip ir M. Valančius, dabar nežinomais istoriniais šaltiniais, tačiau kai kurie netikslumai verčia manyti, kad jo tekste patikimi duomenys sumišę su abejonių keliančiais teiginiais, taigi šio istoriko žinias tenka gretinti su patikrinta informacija.

Romoje publikuoti archyviniai šaltiniai – Žemaičių vyskupų reliacijos ir Žemaičių vyskupijos dokumentų kodeksas – padėjo nušviesti Žemaičių vyskupų Jurgio Tiškevičiaus ir Antano Tiškevičiaus indėlį į Žemaičių Kalvarijos komplekso kūrimą³⁶. Dominikonų vienuolyno istorijos tyrime pasinaudota ir Pamokslininkų ordino generalinių kapitulų aktų publikacija³⁷.

Kita ne mažiau svarbi tyrimui šaltinių grupė yra XVII–XVIII a. spaudiniai. Žemaičių Kalvarijos istoriografijai naujų duomenų

33 *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* [...] per Patrem Fratrem Gabrielem Smiotański [...] Anno Domini 1706; VUB RS, f. 3-644, 645.

34 *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae p. Magnum Ducatum Lituaniae Samogitiae, Livoni Clangentia seu Provincia Lituaniae S. Angeli Custodis, Sacri Ordinis Praedicatorum per Lituaniam, Samogitiam, Livoniam Diffusa* [...] Fratrem Gabrielem Smiotański ad An: 1706 Descripta, Ab Anno autem 1706 ad Annum 1770: per Fratrem Gregorium Szymak S. Th. Praesentantum, socium func. A. R. P. Mgri Provincialis fratris Domiani Jurkiewicz, Continuata, ad hui ab 1770 per Fratrem Cantium Bagiński S. Th. Mgrum in hoc Libro plurimum [...] Aucta, ADK, Li 581-583.

35 Vincentas Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, apie 1875–1899 m., AAW (knygos autorė rėmėsi spaudai rengiamo šaltinio lietuvišku vertimu. Dėkoju istorikui Mindaugui Pakniui už leidimą naudotis šia vertinga medžiaga).

36 *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. P. Rabikauskas, vol. 1, Dioeceses Vilnensis et Samogitiae, Romae: Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971; *Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, col. P. Jatulis, vol. I–II, Romae: Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1981–1989.

teikia du XVII a. vidurio leidiniai apie Žemaičių Kalvariją: 1643 m. lotynų kalba Vilniuje spausdinta Mikalojaus Bardausko knyga *Novae Hierusalem Fax Nova*³⁸ ir 1648 m. lotyniškai rašyta poema *Calvaria Samogitiae* bei lenkiškas jos vertimas³⁹. Abu šie tekstai nepriskirtini patikimiausių šaltinių grupei, juose perteiktą konkrečią informaciją slepia šių žanrų barokinei literatūrai būdingas patosas bei painūs stiliai, tačiau kai kurie minimi įvykiai ar LDK kultūros istorijoje žinomos pavardės leido svariai papildyti kalvarijos komplekso steigimo faktografiją, interpretacijos pagalba iškelti kai kurias hipotezes. M. Bardausko leidinys reikšmingas ir kaip bene ankstyviausia Lietuvoje šiuo metu žinoma išlikusi „Stebuklų knyga“.

Komplekso istorijai svarbių detalių rasta Baroko epochos istoriniuose veikaluose – Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Miscellanea rerum* (1650) ir Juozapo Grigaliaus Šymako *Prerogatywa zakonu Kaznodziejskiego* (1755)⁴⁰. Gausi XVII–XVIII a. religinio turinio

37 *Acta Capitulum generalium Ordinis Praedicatorum*, (iussu Andreae Frühwirth), d. 7, 8, 9, Romae: Ex Typographia polyglotta S. C. De propaganda Fide, 1902, 1903, 1904.

38 *Novae Hierusalem Fax Nova ingentem Christi gratiarum Thesaurum in Samogitia, per [...] Georgium Tyszkiewicz vigilantissimum Pastorem suum, Gordianis in montibus nuper absconditum peregrinis revelans coram invisente Calvariam [...] Casimiro Leone Sapieha, mareschalco curiae Magni Ducatus Lituaniae [...] gubernatore. Facta, nec non accensa, eidemque [...] dicata a Nicolao Bardowski, nobili Samogita philosopho, Vulgata, Vilnae, 1643.*

39 *Calvaria Samogitiae ab illvstrissimo reverendissimo domino d. Georgio Tyszkiewicz episcopo Samogitiae administratore episkopatvs Piltinensis, praeposito Trocensis & c. & c. erects a devoto spectatore deskripta, Vilnae, 1648; Kalvaria Zmuydzka, od iasnie wielmoznego y przewielebnego pana Iego Mości Ksiedza Ierzego Tyszkiewicza biskupa Zmuydzkiego nominata Wilenskiego administratora biskupstwa Piltinskigo, proboscza Trockiego & c. & c. wystawiona. Z Lacinskiego wierszem polskim przez naboznego pielgrzyma opisana, Vilnae: typis Academia S. J., 1649.*

40 *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Litvaniae Ducatu pertinentium. Collecta ab Alberto Wiivk Kojalowicz Societ. Jesu, S. Theol. Doct. Almae Universitatis Vilnensis procancellario et Ordinario S. Theol. Professore vulgata, Vilnae, 1650. Vertimas: Vijūkas-Kojalavičius Albertas, Lietuvos istorijos įvairenybės, d. 2 (vertė Rasa Jurgelėnaitė, sud. Darius Kuolys), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Jozef Tomasz Grzegorz Szymak, *Prerogatywa zakonu Kaznodziejskiego z Faworów, łask y dobrodziejstw osobliwszych, sobie od swey Matki y Opiekunki, Nieba y Ziemi Królowey SS. Maryi Panny dotąd świadczonych z Kronik domowych zebrana [...] Wilno: w druk. J. K. M. WW. XX. Franciszkanow, 1755.**

literatūra – mišiolai, maldos, giesmės, pamokslai – ne tik padėjo suvokti šiam tyrimui aktualią anuomečio pamaldumo specifiką, bet ir suteikė konkrečios istorinio pobūdžio informacijos⁴¹.

Šioje knygoje pirmą kartą, rašant apie Žemaičių Kalvariją, panaudota tiek daug įvairaus pobūdžio rašytinių ir spausdintų šaltinių. Juose rasta informacija papildė ir pakoregavo mokslinėje bei populiariojoje literatūroje pateiktas žinias. Minėtieji šaltiniai ir literatūra leido kur kas išsamiau pristatyti Žemaičių Kalvarijos religinio centro istoriją, jo steigimo intencijas, čia puoselėtų kulto bei vienuolyno klestėjimo ir menkėjimo aplinkybes, aptarti Žemaičių Kalvarijos architektūros ir dailės paveldą. XVII a. viduryje Žemaitijoje įsteigtas Kryžiaus kelio kompleksas, taip pat čia veikęs dominikonų vienuolynas, šimtmečius formuotos maldingumo tradicijos bei dailės paveldas šioje knygoje vertintas kaip integrali Europos katalikiškosios kultūros dalis, kartu stengiantis neprarasti vietinio konteksto, aptariamų reiškinių priežastingumo ieškoti to meto Lietuvos istorinėse aplinkybėse, atsižvelgti į mūsų šalies kultūros ir meno raidos procesus.

41 Jurgis Kasakauskis, *Rožancius Szwęciausios Maryos Pannos yr saldziausya Warda Jezusa teypogi spasabas apwaykščiojima kałnu Kałwaryos Ziamayciu su modlitwomis yr giesmemis anto służijęciomis*. Wilniuj, 1681; J. Kasakauskis, *Razancius ape Szwęciansia Maria Panna yr saldziausia Warda Jezusa*, Wilniuj: w druk. Akademic: Soc: Jesu, 1726; Piotr Hiacynt Pruszczyński, *Morze Łaski Boskiej; ktore Pan Bog w Koronie Polskiej po różnych mieyscach, przy Obrazach Chrystusa Pana, y Matki iego Przenajświętszey na serca ludźi pobożnych, z głębokości miłosierdzia swego, nieprzebranego, co dzień obficie wylewa [...]*, Kraków, 1740; *Pedelis Miros Saldžiausi medi Križiaus Jesusa Pona Sawimp turis inriszta arba Nobaženstwa ape tagi saldziausi medi Kristaus Ižganitojo musu, kursay ant tuo, del musu atpirkimo numire, isz Lankiszka Ziemaytiszkay izguldita [...]*, Wilniuj: druk. J. K. M. akademijoy, 1750.

Kryžiaus kelio tradicija ir Europos kalvarijos

1

Kryžiaus kelio kulto susiformavimas

Krikščionybės istorijoje nuolat evoliucionuojantis kristologinis mokymas atrasdavo ir apmąstydamas įvairius Jėzaus asmens aspektus, dažnai pats veikiamas spontaniškai besivystančių į Jėzų Kristų orientuotų pamaldumo praktikų. Ankstyvaisiais krikščionybės amžiais vyravęs mistinis, simbolinis Išganytojo misijos suvokimas ir jo kaip Pasaulio Valdovo statusas ilgainiui buvo turtinami kitais įvaizdžiais. Nuo Viduramžių katalikiškojoje pasaulėžiūroje vis stipriau reiškėsi su žemiškuoju Dievo Sūnaus gyvenimu siejamas Jėzaus kančios kultas, įgaudamas naujas formas ir variacijas. Svarbų vaidmenį plintant Kančios kultui suvaidino Viduramžių mistika ir asketika. „Nuo to laiko, kai dvyliktajame šimtmetyje saldžiai lyrinė Bernardo Klerviečio mistika pradėjo jausmingo gaudulio dėl Kristaus kančių fugą, dvasia kaskart vis smarkiau persiėmė jaudulingu atsidavimu pasijai; ji buvo persisunkusi ir prisisotinusi Kristaus ir kryžiaus.“⁴² Jėzaus kančia kaip Dievo meilės žmogui apraiška ir jos kaina įgytas žmonijos išganymas tapo svarbia katalikiškosios savimonės dalimi, pasaulėžiūros formavimosi veiksmu, savotišku gyvenimo būdo ir vertybinės sistemos moduliu. Vėlyvųjų Viduramžių požiūrį į Jėzaus kančią ir kankinystės idealą perėmė ir Renesanso laikų katalikybė, su nauja jėga plėtojo jausmingoji Baroko epocha.

Kryžiaus kelias – viena iš daugelio Kristaus kančios kulto formų. Kryžiaus kelio sąvoka apibrėžia pamaldumą Jėzaus kančiai, patirtai einant su kryžiumi į bausmės vietą – Golgotą (lot. *Calvaria*). Šio pamaldumo praktikos išskirtinumas pagrįstas Jėzaus kančios apmąstymu ir išgyvenimu, sekant simboliine trasa, nužymėta kryžiais, kuriuos paprastai papildė atvaizdai, perteikiantys atskirus kančios epizodus. Populiariausia dabar žinoma Kryžiaus kelio kulto išraiška – liturginiai veiksmai prie keturiolikos stočių (lot. *stationes*) ciklą bažnyčiose arba jų šventoriuose. Pastebėtina, kad ši Kryžiaus kelio praktika gana vėlyva, tačiau jos

42 Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo*, Vilnius: Amžius, 1996, p. 238.

priešistorė siekia Jeruzalės krikščioniškosios kultūros tradicijos formavimosi pradžią.

Jau pirmiesiems krikščionims Golgota buvo ypatinga vieta, kurioje Jėzaus mirtimi pasiektas žmonijos išganymas, o Kristaus prisikėlimas tapo krikščionių tikėjimo pagrindu. Išganytojo kapas ir mirties vieta būdavo prisimenami ir lankomi net po to, kai imperatorius Adrianas 135 m. sugriovė Jeruzalę ir ant Kalvarijos kalvos pastatė pagoniškas šventyklas. Jeruzalės, kaip krikščionių dvasinio centro, iškilimui IV a. labai reikšminga buvo Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo šeimos iniciatyva sukurti šventovių kompleksą ant Golgotos kalvos. Toje vietoje, kur buvo atrastas šv. Kryžius, anuomet iškilo penkianavė bazilika, vadinta *Martyrion*. Už bazilikos apsidės tęsėsi portiku apsuptas kiemas, kurio pakraštyje dunksojo Nukryžiovimo uola. Kiemo vakarinėje pusėje ant Kristaus kapo pastatyta kupolu vainikuota Prisikėlimo rotunda, vadinamoji *Anastasis*⁴³. Šis kompleksas, 335 m. perduotas tikintiesiems, tapo pagrindine krikščionių piligrimų lankymosi vieta, kurioje adoruotas šv. Kapas ir šv. Kryžiaus relikvija. Minėtajame kieme, Išganytojo mirties vietoje, buvo iškeltas brangiais akmenimis ir tauriaisiais metalais dengtas puošnus atminimo kryžius, kurio link per Didžiosios savaitės iškilmes nuo Alyvų kalno traukdavo Jeruzalės vyskupo vedama maldininkų procesija⁴⁴. IV a. rankraštyje piligrimė Egerija aprašė Didžiojo penktadienio apeigas, paminėdama, kad išvakarėse tikintieji eidavo nuo Alyvų kalno iki Getsemanės bazilikos, pastatytos Jėzaus maldos vietoje. Penktadienį miesto gatvėmis keliauta į Kalvarijos kalną. Sustojimuose būdavo skaitomos atitinkamos Šventojo Rašto ištraukos, giedamos specialiai tai vietai pritaikytos psalmės ir himnai, kalbamos maldos⁴⁵. Vyskupui atsisėdus į sostą priešais Golgotoje iškeltą kryžių, tris valandas šioje vietoje būdavo budima ir skaitoma Evangelija. Šv. Elenos atrastojo kryžiaus relikvija, kartu su įrašo lentele saugota auksootoje sidabrinėje relikvinėje, per procesiją ir pamaldas būdavo

43 Tada pastatyta šventovė ir Alyvų kalne (Getsemanėje) (Z. Bania, *Świąte miary Jerozolimskie*, s. 11–13).

44 George Henderson, *Wczesne średniowiecze*, Warszawa, 1984, s. 221–222.

45 J. J. Kopeć, „Kalvarie i cykle Drogi Krzyżowej”, s. 226; Algimantas Kajackas, *Bažnyčia liturgijoje*, Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998, p. 135.

išstatoma koplyčioje. Tikintieji, vyskupo ir diakonų stebimi, vo-rele įeidavo pro vienas duris, bučiuodavo šventąjį medį ir išei-davo pro kitas⁴⁶.

385 m. šv. Jeronimas mini iš viso pasaulio į Jeruzalę plūstančius piligrimus, norinčius nusilenkti Kristui toje vietoje, „kur pirmą kartą pasklido šv. Evangelijos šviesa“⁴⁷. Maždaug tuo laiku tarp krikščionių susiformavo tikėjimas, kad Švč. Mergelė Marija pir-moji aplankė Kančios kelio vietas, sekdamą Jėzų nukryžiovimo dieną ir tuo pačiu Sūnaus kankinystės prisiminimais paženklintu keliu grįždama atgal⁴⁸.

Taigi IV a. Jeruzalėje jau buvo susiklosčiusios tam tikros apei-gos, tapsiančios vėlesnių laikų bažnytinių apeigų pagrindu. Iš įvai-rių kraštų atvykę ir čia pasilikę piligrimai kūrė spalvingą Šventojo Miesto religinę kultūrą. Akumuluodama įvairių šalių religingumo tradicijas, Jeruzalė savo ruožtu suteikdavo naujų žinių ir patirties išvykstantiems, stipriai veikdama krikščionybės mokymą ir pa-pročių formavimąsi.

VII a. Jeruzalę užėmė persai, vėliau – musulmonai, tačiau jie neatėmė iš krikščionių galimybės lankytis Šventajame Mieste. Iš VIII a. liturginių tekstų žinomos procesijos, kurių trasa tęsėsi nuo Alyvų sodo pro Paskutinės vakarienės namus, Siono kalną, Kajafo rūmus, Piloto pretorijų į Nukryžiovimo vietą⁴⁹. 1009 m. ka-lifui Al Hakimui liepus išgriauti Jeruzalėje krikščionių šventoves ir uždraudus mieste viešąsias kulto apeigas, atsirado naktinių proce-sijų tradicija. Naktimis rengtos vadinamosios „lotynų“ eitynės su žvakėmis Golgotos kalvoje, per kurias būdavo giedamos giesmės ir primenami dramatiškiausi Jėzaus kančios momentai: nuplakimas, vainikavimas erškėčiais, įkalinimas ir kt.⁵⁰ Tik po kalifo mirties Bizantijos imperatorius Konstantinas IX Monomachas pasiekė,

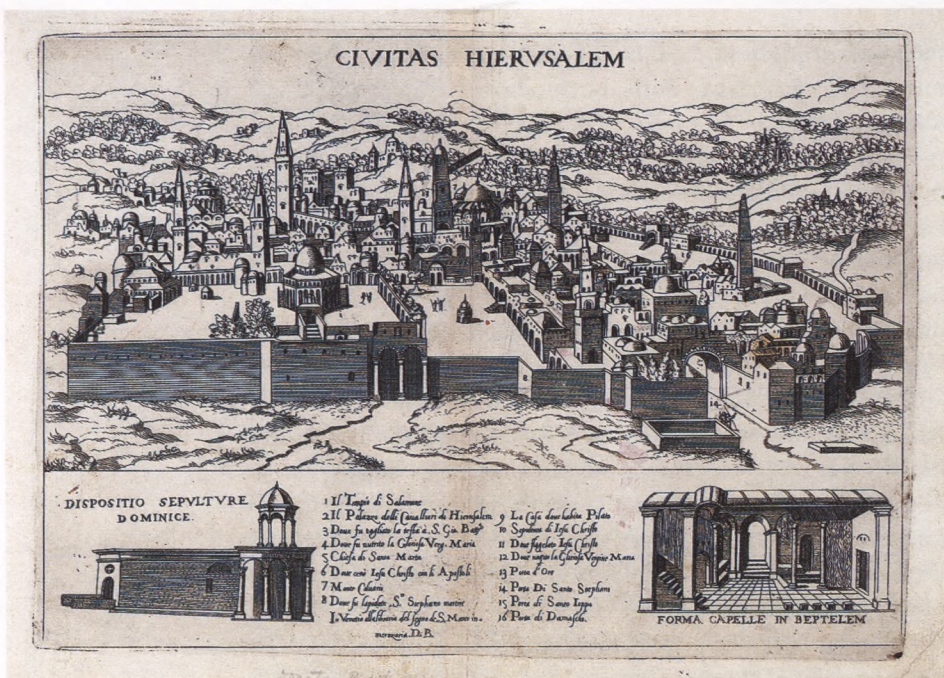
46 G. Henderson, s. 221–222.

47 J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 11–12.

48 Šis tikėjimas užfiksuotas V a. apokrifė *De transitu Mariae*. Vėliau jis išsirutu-lijo į atskirą Švč. Mergelės Marijos sopulingojo kelio pamaldumo praktiką (Michał Suchowski, *Moja najmilsza Jeruzalemka. Dokładny modlitwenik i śpiewnik święto-ziemski, rankraštis*, [1850–1859], LNB RKRS, f. 130–2235, l. 546–593; N. Eckmann, s. 8–9; J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 216; J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 12).

49 J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 12.

50 *Ibid.*; Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 14–16.

6 Donato Bertelli.
Jeruzalės miesto
vaizdas. Apie 1561 m.,
Venecija.

kad sugriautosios Jeruzalės šventovės būtų dalinai atstatytos ir pertvarkytos. Jeruzalės piligrimų ir teologų dėka Išganytojo kančios kulto apraiškos keitė Bažnyčios mokymą, pamaldumas Kančiai skverbėsi į įvairius krikščioniškosios Europos visuomenės sluoksnius. Viduramžių religingumui vis svarbesnis tapo realistinis atpirkimo aukos suvokimo aspektas, atjauta kentėjusiam Išganytojui, siekis dalyvauti jo kančioje. Žemiškasis Jėzaus gyvenimas, kiekviena numanoma jo detalė tapo teologų domėjimosi objektu.

Kryžiaus karų metu atsirado poreikis patikslinti ir specialiai išskirti Jėzaus kančios kelią žyminčias Jeruzalės vietas. Nuo 1099 m. kryžiuočiams valdant miestą tose vietose pastatyta sakralinių statinių ir kryžių, įmūryta akmeninių plokščių⁵¹. XIII a. piligrimų raštuose tekstuose kaip lankytini objektai minimi Erodo rūmai, Piloto pretorijus su Šventaisiais laiptais (*Lithostrotos*), vartai, pro kuriuos Jėzus išvestas iš miesto, vietos, kuriose Simonas Kirėnietis

51 J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 12; E. H. Wyczawski, s. 21.

pagelbėjo nešti kryžių arba Išganytojas susitiko Švč. Mergelę Mariją ir šv. Veroniką. Golgotos kalno teritorijoje minėtos ne tik Nukryžiuojimo bei šv. Kapo vietos, bet ir Jėzaus mirties momentu prie kryžiaus atsiradęs žemės įtrūkis bei Patepimo akmuo. Tuo laiku atlikta paskutinė didžioji Golgotos šventovių rekonstrukcija, anksčiau atskiras ir tik kiemo siejamas bažnyčias sujungiant į vieną pastatą – dabartinę Šv. Kapo ir Prisikėlimo baziliką. Darbai truko iki 1119 m., naujosios bazilikos konsekracija įvyko 1149 m. Ją administruoti pavesta kariniam Šventojo Kapo kanau-ninkų ordinui, jau anksčiau specialiai įsteigtam globoti Kristaus kapo šventovę⁵².

1244 m. po užsitęsusių karų Jeruzalė galutinai atiteko musulmonams. Šventąsias vietas ir čia atvykstančius krikščionių mal-dininkus leista globoti Pranciškonų (nuo 1434 m. – Pranciškonų observantų, Lenkijoje ir Lietuvoje vadintų bernardinais) ordi-nui. Palestiną valdęs Egipto sultonas neprieštaravo taikiai šių vienuolių veiklai ir 1333 m. už nemažą mokestį pripažino jiems teisę nuolat reziduoti prie Šv. Kapo bazilikos⁵³. Pranciškonai tu-rėjo didelės įtakos puoselėjant Kryžiaus kelio kultą tiek pačioje Jeruzalėje, tiek visame katalikiškajame pasaulyje. Jeruzalėje jie buvo įtvirtinę iškilmingų procesijų tvarką ir nustatę tam tik-ras sustojimo vietas Jėzaus kančios kelyje (Erodo, fariziejaus Simono ir turtuolio namų, *Ecce Homo* arkos, nuplakimo ir vai-nikavimo erškėčiais vietose). Vadinamąjį *sanctus circulus* sudarė naktinės pamaldos ir eitynės Jėzaus kančios epizodams minėti Šv. Kapo bazilikoje, rytojaus dieną – iškilminga procesija stoti-mis nužymėtu Kryžiaus keliu Jeruzalės gatvėmis⁵⁴. Šias apeigas, tarp jų ir naktinę procesiją Šv. Kapo bazilikoje, XVI a. pab. aprašė

52 Visi sukarinti ordinai 1187 m. buvo priversti pasitraukti iš turkų sultono Saladino užimtos Jeruzalės (Mariusz Affek, „Długie a chwalebne dzieje zakonu Bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 169–170).

53 Taip pat ir kitose šventose Palestinos vietose. Buvo įsteigta popiežiaus pro-teguojama pranciškonų Šventosios Žemės kustodija, o jos gvardijonas gavo teisę perimti ankstesnę Šv. Kapo vienuolijos privilegiją teikti Šv. Kapo riterių vardą kilmingiems piligrimams (Anzelm Janusz Szteinke, „Polscy franciszka-nie w kustodii ziemi świętej (1342–1995)“, *Jerozolima w kulturze Europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 181).

54 J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 226–227.

7 Kristijonas Adri-
chomijus. Jėzaus laikų
Jeruzalės žemėlapis.
1584 m., Kelnas.

Jeruzalėn keliavęs LDK didikas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis⁵⁵.

1458 m. anglų piligrimas Williamas Wey'us savo kelionės aprašyme pirmą kartą paminėjo terminą *statio* (lot.), reiškiantį stotis Jėzaus kančios vietose Jeruzalės Kryžiaus kelyje⁵⁶. Kryžiaus kelio pamaldumo praktika Jeruzalėje tada jau turėjo galias tradicijas, tačiau kiekvienas čia keliaujantis piligrimas savaip ir kiek skirtingai apibūdindavo šį kelią. Nuo Jėzaus laikų miestas ne kartą buvo griauamas ir vėl atstatomas, jo planas ir gatvių tinklas keitėsi. Evangelijose nepateikta tikslios informacijos apie kančios metu Jėzaus nueitą trasą, probėgšmais užsiminta tik apie kai kurias sustojimo vietas kelyje. Dauguma žinių glūdėjo apokrifiniuose tekstuose, saugotos krikščionių bendruomenių tradicijoje ir, laikui bėgant, įvairiai traktuotos. Nepaisant teologų pastangų preciziškai lokalizuoti Jėzaus kančios epizodus ženklinančias stotis Jeruzalėje, ilgai nenusistovėjo tikslus stočių skaičius, eiliškumas (skirtingai būdavo nurodomos stotys, žymėjusios Jėzaus susitikimus su Marija, Jeruzalės moterimis, šv. Veronika ir Simonu Kirėniečiu), aprašymuose įvairavo atstumai tarp jų. Galutinė, dabar priimta ir praktikuojama Jeruzalės Kryžiaus kelio tvarka nustatyta tik apie XVIII a. pab. – XIX a. pr.⁵⁷

Nuo pat pirmųjų krikščionybės amžių Jeruzalėje formavosi Kryžiaus kelio pamaldumo kontūrai: nustatomi ir įtvirtinami prasminiai Jėzaus kančios akcentai, kuriami kulto vaizdiniai, pavidalai, apeigos ir liturginės maldos. Čia vystomos religingumo formos piligrimų ir dvasininkijos iniciatyva skverbėsi į krikščionių savimonę ir ilgainiui įtakojo šios Jėzaus kančios kulto atmainos įsitvirtinimą Vakarų bažnytinėje tradicijoje.

Kalbant apie Kryžiaus kelio kulto genezę, būtų vienpusiška apsiriboti tik Jeruzalės tradicijomis. Nuo XI a. Vakarų Europoje plitusi Išganytojo kančios apmąstymo bei sekimo praktika ir teologinis jos pagrindimas buvo labai reikšmingas formuojantis dabartiniam Kryžiaus kelio pamaldumo supratimui. Viduramžių tikinčiojo polinkis į giliai ir subjektyviai išjaustą Jėzaus kančią, realizmu persmelktą maldingumą ir religinius vaizdinius, skatino

⁵⁵ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę* [Braunsbergas, 1601], Vilnius: Mintis, 1990, p. 73–79.

⁵⁶ E. H. Wyczawski, s. 20.

⁵⁷ J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 217.

8

teologus gilintis į išorines Išganymo dramos detales: nustatyti tikslų kančios metu patirtų smūgių ar išlietų kraujo lašų skaičių, svarstyti, kiek kartų Jėzus parkrito kelyje nuo Alyvų sodo iki Kalvarijos. Šioje terpėje vystęsis Kryžiaus kelio pamaldumas Europoje įgaudavo įvairius pavidalus.

Jerzy's Józefas Kopečas išskyrė tris pagrindines Kryžiaus kelio kulto ištakose egzistavusias maldingumo proformas⁵⁸. Nuo XV a. Vokietijoje ir Nyderlanduose žinomi bažnyčiose arba greta jų skulptūriniais ir tapytais paveikslais pavaizduoti Jėzaus parpuolimų ciklai⁵⁹. Dažniausiai būdavo septyni epizodai, tačiau kartais jų skaičius siekė net trisdešimt du. Ankstyvesniuose variantuose minėti parpuolimai kelyje nuo Alyvų iki Kalvarijos kalno, vėlyvesniuose paprastai pradedama Piloto pretorijumi (jie vaizduoti ant kryžių, žyminčių kelią į garsias šventoves, tapyti suveriamuosiuose altoriuose). Plačiau paplito ir ilgesnį laiką (apie XIV–XVIII a.) gyvavo septynių, devynių, kartais dvylikos ar net penkiolikos Jėzaus kančios kelių, vadinamųjų „kančios takelių“, apmąstymas. Jo praktika buvo pagrįsta tam tikrų dramatiškų epizodų

8 Jėzaus kančios ciklas
Vienos Šv. Stepono
katedroje. XVI a.

⁵⁸ J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 13–14.

⁵⁹ E. Kramer, S. 17–18; J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 13–14;

minėjimų penktadieniais, kartais siejant tai su atitinkamo skaičiaus bažnyčių ar altorių lankymu. Lenkijoje šios apeigos žinomos iš XVI a. rankraštinių maldynų ir spausdintų giesmių rinkinių⁶⁰. Vilniuje XVII a. I pusėje tokį pamaldumą praktikavo Šv. Juozapo ir šv. Nikodemo brolija⁶¹. Trečioji Kryžiaus kelio pamaldumo forma reiškėsi pagerbimu stočių – ypatingų Jėzaus kentėjimo vietų, kuriose jis buvo sustojęs, keliaudamas į bausmės vietą. Ciklus dažniausiai sudarė septynios stotys, prasidedančios Paskutine vakariene, kartais – Alyvų sodo vieta. Šis pamaldumas XVI–XVII a. plito Vokietijoje, Austrijoje, Vengrijoje, buvo propaguotas jėzuitų (XVI a. pab. Jėzaus kentėjimų atminimui lenkų jėzuitas Jacobas Wujekas siūlė lankyti septynias bažnyčias arba altorius⁶²). Tuo tarpu Prancūzijoje XVII a. platinta ilgesnė – aštuoniolikos stočių versija, išlikusi ir kalvarijose.

Labai reikšmingas Kryžiaus kelio formavimuisi buvo Jeruzalės piligrimų minėtas Piloto rūmuose prasidedantis kančios ciklas. Pranciškonų aplinkoje XV a. pr. susiformavo dvylikos Jėzaus kančios epizodų Kryžiaus kelio variantas, pradedamas Piloto teismu ir baigiamas Palaidojimu. Tokį pat stočių skaičių XVI a. II pusėje propagavo ir Basųjų karmelitų ordino narys Jonas Paesschenas, tačiau 1563 m. išleistame veikale *Peregrinatio spiritualis* greta „tikrosios“, nuo Piloto rūmų pradedamos Kryžiaus kelio versijos siūlęs ir „ilgesniąją“, pradedamą Malda Alyvų sode⁶³. Juo remdamasis olandų geografas ir biblistas Kristijonas Adrichomijus (Christian Cruys van Adrichem) leidiniuose apie Jėzaus laikų Jeruzalės (*Ierusalem sicuti tempore Christi floruit...*, 1584) ir Šventosios Žemės (*Theatrum Terrae Sanctae...*, 1590) topografiją atskyrė šešių stočių *Via Captivitatis* (Suėmimo kelią, pradedamą Alyvų sodo vietoje ir baigiamą Piloto rūmuose) ir dvylikos stočių *Via Crucis* (Kryžiaus

60 Juose minimas skirtingas (6, 10, 15) kelių skaičius (J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 217; J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 16–17).

61 1634 m. Vilniuje ji išleido leidinį *Drogi krwawe Pana Jezusa, które w dzień męki swojej dla zbawienia naszego odprawiał* (J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 217–218).

62 Kaip apie gerai žinomą pamaldumo modelį apie jį užsimena Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius 1639 m. reliacijoje popiežiui (*Relationes status*, p. 253).

63 E. Kramer, S. 21; J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 217–218.

9 Kryžiaus kelias
Krokuvos pranciš-
konų reformatų
vienuolyne. 1844 m.

kelį nuo Piloto pretorijaus iki Nukryžiovimo vietos)⁶⁴. Šis autorius siūlė praktikuoti „dvasinę kelionę“ – Kristaus kančios meditaciją, remiantis pateiktais aprašymais, ir kartu skatino steigti Kryžiaus kelius namuose, soduose, bažnyčiose. Knygos buvo populiarios, keliskart leistos pakartotinai ir įvairiomis kalbomis. Jose aprašytoji Kryžiaus kelio schema XVII a. tapo žinoma ir kartojama Vakarų Europoje. [7]

64 Chrystian Cruys van Adrichem (Adrichomius), jo veikalai: *Jerusalem sicuti tempore Christi floruit et suburbanorum eius brevis descriptio*, Coloniae, 1584, ir *Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum historiarum cum tabulis geographicis*, Coloniae, 1590.

10 Zebżydovo
kalvarijos (Lenkija)
stotis „Šv. Kapas“.
1605–1609 m.

10

Pranciškonų vienuolynuose jau XVII a. pr. būta dabar įprastų keturiolikos stočių Kryžiaus kelių⁶⁵, o 1686 m. iš Inocento XI ir vėlesnių popiežių jiems išrūpintos dalinių ir visuotinių atlaidų privilegijos. 1688 m. ordino generalinė kapitula patarė steigti Kryžiaus

- 65 Ši Kryžiaus kelią sudaro stotys: I. Jėzus pas Pilotą, II. Kryžiaus uždėjimas, III. Pirmasis parpuolimas, IV. Jėzus sutinka savo Motiną, V. Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių, VI. Susitikimas su šv. Veronika, VII. Antrasis parpuolimas, VIII. Jėzus sutinka verkiančią moterį, IX. Trečiasis parpuolimas, X. Jėzui nuplėšiami drabužiai, XI. Jėzus prikalamas prie kryžiaus, XII. Jėzus miršta ant kryžiaus, XIII. Nuėmimas nuo kryžiaus, XIV. Jėzaus palaidojimas.

kelius visuose konventuose⁶⁶. XVIII a. pr. visų pranciškoniškų vienuolynų bažnyčiose, koridoriuose ar kiemeliuose 14 kančių epizodų ciklai buvo labai populiarūs, kartą per mėnesį einami kartu su visais tikinčiaisiais. [9] Jų lankymas teikė tokius pat atlaidus, kokius gaudavo Jeruzalėn nuvykę piligrimai. Ši vienuolija taip pat turėjo leidimą, parapijos administratoriaus sutikimu, steigti Kryžiaus kelio pamaldumo vietas parapinėse bažnyčiose arba koplyčiose. Kryžiaus keliai galėdavo būti įrengiami tik šio ordino žinia⁶⁷. 1871 m. popiežius Pijus IX panaikino klauzūrą, draudusią praktikuoti tokį pamaldumą bažnyčiose, jei greta būtų pranciškonų vienuolynų su jau įrengtais Kryžiaus keliais. Kitaip tariant, leista Kryžiaus kelio stotis („stacijas“), nepriklausomai nuo vienuolijų, rengti kiekvienoje bažnyčioje. Taip suteiktas impulsas šios pamaldumo formos plitimui parapijose.

Taigi, Kryžiaus kelio pamaldumas – plati sąvoka. Sudėtingame ir ilgame raidos procese išryškėjo įvairios Jėzaus kančios garbinimo, apmąstymo ir įvaizdinimo galimybės, tačiau nuo pirmųjų Jeruzalės krikščionių apeigų Kryžiaus kelias formuotas siekiant pabrėžti svarbiausius Išganytojo kančios kelio akcentus ir išdėstyti juos tam tikra eilės tvarka. Krikščioniškosios tradicijos ir evoliucionuojančio teologijos mokslo sąveika pagrįsti Jėzaus kančios suvokimo pokyčiai lėmė liturginių veiksmų ir meninės kulto raiškos įvairovę. Pranciškonų vienuolijos aplinkoje buvo sukurtas nuo XIX a. visuotinai paplitęs keturiolikos Kryžiaus kelio stočių variantas, tačiau kartu vystėsi ir kita šio kulto forma – Kryžiaus kelio pamaldumo praktika kalvarijose.

Kalvarijų kompleksai Europoje

Kryžiaus kelio pamaldumo raidoje svarbią vietą užima kalvarijų kūrimo reiškiny. Pasaulinėje, taip pat lenkų ir lietuvių tradicijoje nusistovėjęs bendrinis terminas *kalvarija* paprastai reiškia

66 J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*, s. 15–16.

67 *Droga Krzyża Jezusa Chrystusa od domu Pilata, na Górę Kalwaryi, i aż do Grobu Świętego, zawierająca w sobie XIV stacyi*, Wilno, 1845, s. II; J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 219.

specialiai sukurtą sakralią erdvę, pašvęstą Kristaus kančios kultui arba kitiems Išganymo istorijos įvykiams (kartais idėjinis kalvarijų turinys dar platesnis). Juos įvaizdina bažnyčios, koplyčios, bokštai, vartai, tiltai, kryžiai, skulptūros ir kiti statiniai, dažniausiai išdėstyti kalvotoje teritorijoje, turinčioje priminti autentišką Jeruzalės peizažą. Germanų kraštuose įsitvirtino tokius kompleksus apibūdinantis terminas *Kalvarienberg*. Viduržemio jūros regione, Šiaurės Italijoje labiau paplitęs *Sacro Monte* pavadinimas.

Jau nuo ankstyvųjų krikščionybės amžių iš Jeruzalės grįžę pilgrimai savo kelionių išpūdžius reiškė ne tik rašydami aprašymus (itinerarius). Jų žinios įgaudavo ir vizualią raišką: Europoje atsirando savo forma Jeruzalės šventoves imituojantys, šv. Kryžiui, šv. Kapui, Prisikėlimui arba Alyvų kalnui pašvęsti sakraliniai statiniai. Ypač dažnai Europoje kopijuotos Jėzaus kapo koplyčia ir Prisikėlimo rotunda *Anastasis*. Panašios apskrito plano koplyčios ir bažnyčios pradėtos statyti X a. Vienos seniausių – Šv. Mauricijaus koplyčia Konstanco katedroje (iki 975 m.) ir koplyčia Šv. Galiaus (*St. Gallen*) abatijoje Šveicarijoje (iki 990 m.).⁶⁸ Žinomiausia – Bolonijos Jeruzalė (*Hierusalem de Bononia*), įsteigta 1119 m. senoje, dar VI a. statytoje Šv. Vitalio ir Agrikolos bažnyčioje. Mokslinėje literatūroje ji minima kaip kalvarijų steigimo idėjos pirmavaizdis.⁶⁹ Joje nepaprastai tiksliai perteikta Golgotos kalvos šventovių rekonstrukcija. Kieme iškeltas natūralaus dydžio krucifiksas, lygiai tokiu pat atstumu kaip Jeruzalėje nuo jo stovėjo rotunda *Anastasis*, jos viduje įrengta šv. Kapo olos imitacija. Europoje pradėtos statyti ir simbolinės golgotos – skulptūros, kryžiai, koplyčios arba nedidelės bažnyčios, pavadinimais ir jose esančiais atvaizdais primenančios Kristaus kančios istoriją.⁷⁰ Kai kurios tokios piligrimų gausiai lankytos vietos (Bonoje, Gerlice-Zgoželece Vokietijos–Lenkijos teritorijoje) po vėlesnių rekonstrukcijų tapo kalvarijomis. [10]

68 Z. Bania, *Świątę miary Jerozolimskie*, s. 21–23.

69 *Ibid.*, s. 33–34; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 229.

70 Vėliau Bretonėje prie bažnyčių steigtos „kalvarijos“, kurias sudarydavo į vieną didžiulę skulptūrinę kompoziciją sujungtų Jėzaus gimimo, Trijų karalių pasveikinimo, Krikšto Jordano upėje, Ižengimo į Jeruzalę, Maldos Alyvų kalne, *Ecce Homo* ir daugybė kitų scenų, o viršūnėje iškildavo Nukryžiovimo skulptūrinės grupės (1588 m. įsteigtas Gimiljo ansamblis, 1602–1604 m. – Plugastelio šimto figūrų kompozicija) (E. Kramer, S. 112, 126).

11 Domodosolos
Sacro Monte (Italija)
XIII stoties „Nuėmimas
nuo kryžiaus“ interje-
ras. XVII a.

11

Istorinio Jeruzalės miesto ir Jėzaus kančios vietų „perkėlimo“ į Europą idėja buvo išplėtotą vėlyvaisiais Viduramžiais. Iš dalies tai susiję su sunkumais, kuriuos turėjo patirti piligrimai, vykdavę į musulmonų valdomą Palestiną, nes po nenusisėkusių Kryžiaus žygių krikščioniškajam pasauliui ji buvo galutinai prarasta. Kita vertus, Išganytojo kančią Jeruzalėje imituojantiems kompleksams atsirasti ne mažiau svarbus buvo Viduramžių tikėjimui būdingas polinkis į realistiniu suvokimu pagrįstą religinį jausmingumą, poreikis išgyventi regėjimus, ekstazes ir masinę euforiją. „Idant dar labiau būtų įmanoma įsijausti į Dievo kančias, Kristui ir šventiesiems buvo primestos visos tos spalvos ir formos, kurias fantazija

12 Varalo *Sacro Monte*
(Italija) koplyčios.
1491 m., XVI a.

13 Varalo *Sacro Monte*
(Italija) XXVIII koply-
čia. 1491 m., XVI a.

12

sėmėsi žemiškame gyvenime. Gausus žmogiškų vaizdinių srautas plūstelėjo per padanges [...]. Vis nuodugniau apdorojant, pa-
mažėle visi šventi dalykai su mažiausiomis smulkmenomis buvo perkelti į vaizdus⁷¹. Natūralistinis Jėzaus kančios traktavimas būdingas ir to meto religinei literatūrai, kuri ėmėsi su menkiausiomis smulkmenomis aprašinėti Nukryžiovimo dramą, kiekvieno dalyvio patirtus jausmus, evangelijose nemintus dialogus. Apie 1400 m. dienos šviesą išvydo anoniminis, vėliau šv. Bonaventūrai priskirtas veikalas *Meditationes vitae Christi* („Kristaus gyvenimo

⁷¹ J. Huizinga, p. 336.

apmąstymai“), laikytini puikiu Viduramžių religingumo patetikos pavyzdžiu⁷². Tokioje religinio natūralizmo ir juslingumo terpėje atsirado poreikis sukurti Jėzaus kančios liturgijai kiek galint autentiškesnę aplinką. Plastinėmis priemonėmis išreikšti vaizdai ir jų išdėstymas tam tikroje erdvėje, vaizduojančioje šventąsias Jeruzalės vietas, turėjo gaivinti tikrovės pojūtį, kartu Jėzaus kančią susieti su asmeniniais išgyvenimais ir palengvinti Išganymo dramos kontempliaciją.

Pirmu šio tipo kompleksu Europoje laikoma iš Jeruzalės šventų vietų grįžusio ispanų dominikono palaim. Alvaro apie 1405–1420 m. įsteigta kalvarija *Scala Coeli* vienuolyne greta Kordobos (Ispanija)⁷³. Čia nužymėtas Jėzaus kančios kelias nuo Alyvų sodo iki šv. Kapo, o šie epizodai perteikti skulptūromis koplyčiose ir kryžiuose, išdėstytuose peizaže, primenančiame Jeruzalę su Golgotos kalva ir Kedrono upe.

Panašią, tačiau didesnę kalvariją, vadinamąją *Sacro Monte*, bernardinų vienuolyne netoli Varalo (Pjemontas, Šiaurės Italija) 1486–1493 m. įsteigė buvęs Šv. Žemės kustos Bernardinas Caimi⁷⁴. [12, 13] Daug laiko praleidęs Palestinoje, jis nujautė, kad turkai greitai aneksuos šį kraštą, kaip ir atsitiko 1517 m. Komplexo įsteigimo intencijas paaiškina užrašas virš įėjimo: „Pamatys Jeruzalę tas, kuris negali keliauti“. Pradžioje šis *Jerusalem transportata* vadintas ansamblis turėjo trisdešimt aštuonias stotis, atskiromis koplyčiomis ir natūralaus dydžio skulptūromis vaizdavusias Suėmimo bei Kryžiaus kelio epizodus, o kartu ir svarbesnius Jeruzalės sakralinius objektus, net Betliejaus ir Nazareto kaimus⁷⁵. 1555–1614 m. kompleksas patyrė net keletą reikšmingų rekonstrukcijų. Dabar stotys čia apima Išganymo istoriją nuo Pirmosios nuodėmės, tęsia Jėzaus gyvenimo epizodais nuo Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai iki Paskutinės vakarienės, toliau eina grupė

13

⁷² Ibid.

⁷³ J. T. G. Szymak, s. 242; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 229; E. Kramer, S. 104.

⁷⁴ George Kubler, „Sacred Mountains in Europe and America“, *Christianity and the Renaissance: Image and Religious Imagination in Quattrocento*, New York: Syracuse University Press, 1990, p. 414; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 230; Z. Bania, „Tak zwany wpływ“, s. 225–240; 257–260.

⁷⁵ A. Marzi, s. 80.

14 Kalvarija Gaverlande (Belgija). J. Smet, XIX a. pab. – XX a. pr. atvirukas.

Jėzaus kančiai pašvęstų stočių ir baigiama šv. Karoliui Boromiejui bei šv. Pranciškui skirtomis koplyčiomis.

Europoje greitai pradėjo plisti ši Jėzaus kančios pamaldumo išraiška. Pirmosios kalvarijos tapo stipriais maldininkų traukos centrais⁷⁶. Tam didelės reikšmės turėjo ne tik Kristaus kančios kulto sklaida į pamaldų jaudulį ir atgailą linkusioje vėlyvųjų Viduramžių visuomenėje, bet ir palanki Šventojo Sosto iniciatyva kalvarijų kompleksams teikti tokias pat atlaidų privilegijas, kaip ir šventovėms bei Kryžiaus kelio stotims pačioje Jeruzalėje.

Šiaurės Europoje germanų kraštuose jau XV–XVI a. atsirado ne vienas panašus ansamblis (Niurnberge, Freiburge). 1468 m. įsteigta Liubeko kalvarija, vaizdavusi tris parpuolimus ir Nukryžiovimą. 1484 m. Diuzenbacho vietovėje Elzase iškilo taip pat keturių stočių ansamblis. 1500 m. pastatytas šešių ar septynių stočių kompleksas Bamberge. 1475 m. įsteigta kalvarija Fuldoje. Čia buvęs Kryžiaus kelias, prasidėjęs parapinėje bažnyčioje – Piloto pretorijų

76 XVII a. pab. Varalo kalvarijai pasiekus populiarumo viršūnę, į ją iš visos Europos atvykdavo po 10 000 piligrimų per dieną (G. Kubler, p. 415).

imituojančioje stotyje – driekėsi per miestą anapus jo sienų iki Golgota vadinamo kalno, kuriame 1484 m. pastatyta Šv. Kryžiaus koplyčia⁷⁷. 1480 m. pradėtas įgyvendinti vienas išpūdingiausių kompleksų – Gerlico-Zgoželeco kalvarija Silezijoje. Pradėtos steigti kalvarijos ir Austrijoje. Trims čia įsteigtoms Kalvarijoms – penkiolikos stočių Švace (netoli Insbruko) ir Zéfelde bei aštuonių stočių Toblache (Tirolyje) kalvarijoms – popiežius Leonas X 1515 m. suteikė atlaidų privilegijas.

xv a. Romane (Pietų Prancūzija) pagal Freiburgo pavyzdį įsteigtas septynių stočių Kryžiaus kelio ansamblis. Kiek vėliau, 1516 m., keliaujantys vienuoliai pranciškonai atskleidė Romano vietovės panašumą į Jeruzalę, ir toje vietoje įsteigta Naujoji Jeruzalė – keturiasdešimt stočių kalvarija⁷⁸. Nyderlanduose taip pat buvo žinoma idėja kurti Išganytojo Kančios kelius, ir 1505 m. toks atsirado Levene. Mechelene sukurtas devyniolikos stočių kompleksas, kuriame vaizduoti Suėmimo ir Kryžiaus kelio įvykiai.

Reformacijos plitimo laikais kalvarijų steigimo procesas beveik nutrūko, tačiau po Tridento susirinkimo atsirado ypatingai daug naujų Jėzaus kančiai pašvęstų vietų. Barokinis maldingumas, iš Viduramžių perėmęs polinkį į vizualiai išpūdingas viešojo pamaldumo praktikas, taip pat egzaltuotą požiūrį į Jėzaus kančią, atgaivino ir svarbiausias, efektyviausias šio kulto raiškos formas. Kaip tik xvi a. pabaigoje pasirodė ir nepaprasto populiarumo sulaukė Kryžiaus kelių steigimo idėją propagavę Adrichomijaus veikalai su detaliais Jeruzalės ir kitų Palestinos vietovių aprašymais. xvii–xviii a. Europoje (taip pat ir Naujajame Pasaulyje) sukurta daug įvairaus dydžio ir skirtingos meninės raiškos kompleksų.

A. Mitkowskos teigimu, Italijos *Sacri Monti* buvo steigiami senas krikščionių kulto tradicijas turinčiose vietose, o potridentiniu laikotarpiu tai buvo lyg ir pradinė sąlyga, parenkant numatyto komplekso vietą (Krea, Domodosola, Oropa, Varezė)⁷⁹. Lenkijoje lokalizuojant būsimą kalvariją itin svarbus buvo dieviškųjų jėgų įsikišimas (Zebžydovo, Paclavo, Veiherovo kompleksai). Daugelio kalvarijų steigimo istorijas gaubia legendomis,

77 E. Kramer, S. 16, 105–106, 119, 129–131; E. H. Wyczawski, s. 22; Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 44, 57–59.

78 E. Kramer, S. 121–122; Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 45–47.

79 A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 33–34.

15

stebuklais ir regėjimais pagrįstų pasakojimų sluoksnius, tačiau jo fone ryškėja veiklios ir susitelkusios potridentinės katalikų dvasininkijos pozicija ugdant viešojo pamaldumo formas. Visoje Europoje akivaizdus vyskupų ir vienuolių indėlis steigiant kalvarijas, tad spartus šių kompleksų plitimas XVII a. rodo ne tik Jėzaus kančios kulto suklestėjimą barokinėje kultūroje, bet ir veiksmingas Katalikų Bažnyčios pastangas formuojant religinius centrus. Vienas aktyviausių tokių kompleksų steigimo šalininkų buvo garsus katalikiškosios Reformos veikėjas, netrukus po mirties kanonizuotas Milano arkivyskupas Karolis Boromiejus (1538–1584). Jis rūpinosi minėtosios Varalo kalvarijos plėtimu. 1614 m. Aronėje, dvasininko gimtinėje, įsteigtas jam skirtas *Sacro Monte*⁸⁰.

1600–1605 m. pradėta steigti pirma ir garsiausia keturiasdešimt dviejų stočių Lenkijos kalvarija ant Žarų kalvų – Zebžydovo Kalvarija. [10] Apie 1629–1661 m., sekant pirmuoju pavyzdžiu, kurta kalvarija Pakoscės vietovėje prie Notecės upės, apie 1648 m. prie Gdansko atsirado dvidešimt šešių koplyčių Veiherovo kompleksas, apie 1655 m. netoli Peremislio – Paclavo kalvarija. 1667–1670 m. Poznanės vyskupas Stefanus Wierzbowski pasirūpino įsteigti Kryžiaus kelią Gūros kaime Čersko apylinkėse. 1683 m. įsteigta gana sudėtingos kompozicijos kalvarija Vambežicuose netoli Klodzko. [17] Jos koplyčiose suformuota net kelių pamaldumo ciklų programa: stotys skirtos Jėzaus gimimo ir vaikystės scenoms (bazilikos kieme), Jėzaus viešojo gyvenimo epizodams (aplinkui baziliką). Įrengti Suėmimo ir Kryžiaus keliai (ant Kalvarijos kalno ir jo papėdėje), Švč. Mergelės Marijos kelio stotys (įpintos į pagrindinį Kryžiaus kelią), suformuota Senojo Testamento tradicijai ir įvairių šventųjų pagerbimui skirta stočių grupė. Iš viso šioje kalvarijoje yra 154 stotys. Tame pačiame Silezijos regione 1700 m. įsteigta kalvarija ant Šv. Onos kalno, nuo senų laikų egzistavusioje šv. Onai skirtoje šventovėje. [16] Pastarosios dvi, taip pat kitos mažesnės Silezijos kalvarijos buvo labai reikšmingos skleidžiant katalikybę protestantiškos Vokietijos paribyje⁸¹.

80 S. S. Perrone, s. 51; A. Marzi, s. 99–102;

81 E. H. Wyczawski, s. 57–75; Z. Bania, *Świątę miary Jerozolimskie*, s. 100–139; A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 41–42.

16

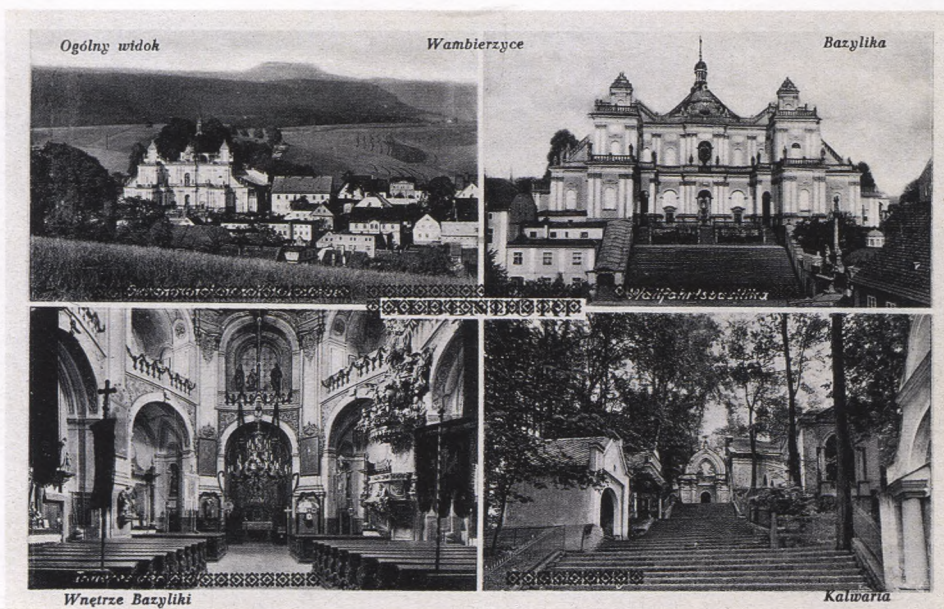
xvii a. viduryje vyskupų iniciatyva įsteigtos ir abi didžiosios Lietuvos kalvarijos. Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius 1638 m. ėmėsi steigti Žemaičių Kalvariją Garduose. Pasibaigus karui su Maskva Vilniaus vyskupas Jurgis Bialozoras kaip padėką už išsivadavimą pagal Žemaitijoje buvusį pavyzdį 1662 m. pradėjo kurti kalvariją greta Vilniaus.

Vietovės panašumas į Jeruzalės kraštovaizdį buvo labai svarbus steigiant naujas kalvarijas. Tai ypač būdinga kraštams į šiaurę nuo Alpių⁸². Ypatingas kalvarijoms skirtąsias vietas atrasdavo žmonės, tačiau tai įvykdavo dieviškojo Asmens įsikišimu, kai tiesioginiu apreiškimu arba per tarpininką buvo nurodoma Kryžiaus keliui steigti tinkama konkreti vietovė. Neretai būdavo atsižvelgiama į jau žinomų greta esančių Kryžiaus kelio kompleksų pavyzdžius, nes steigti kalvariją skatindavo ir tam tikrų sąlygų bendrumas. Kalvarijų steigėjai siekdavo pateikti plastinę Jeruzalės miesto imitaciją, remdamiesi visais prieinamais liudijimais ir asmenine patirtimi. Tačiau Šventojo Miesto įvaizdis turėjo ne vieną pavidalą,

15 Varezės *Sacro Monte* (Italija) v koplyčia. xvii a.

16 Šv. Onos kalno kalvarija (Lenkija). xx a. pr. atvirukas.

82. Z. Bania, *Świąte miary Jerozolimskie*, s. 45–47.

17

17 Vambežicų Kalvarija (Lenkija). XX a. vid. atvirukas.

18 Oropos *Sacro Monte* (Italija) koplyčios. XVII a.

todėl kiekviena Europos kalvarija skirtinga ne tik stočių skaičiumi, bet ir meniniu sprendimu.

Viduržemio jūros, daugiausia Lombardijos ir Pjemonto regione, *Sacro Monte* įvardijami kraštovaizdžio kompleksai nuo šiauresniuose kraštuose steigtų kalvarijų skiriasi ne tik platesnę prasmę apibrėžiančiu pavadinimu, bet ir įvairesne, turtingesne tematika. Dažnai juose svarbų arba svarbiausią vaidmenį vaidina Jėzaus kančios istorija (Varalo, Domodosolos, San Vivaldo Toskanoje kalvarijos), tačiau ją papildo kuriuo nors aspektu artimi temai siužetai. XVI a. pab. – XVII a. įsteigti kompleksai būna pašvęsti įvairiausioms Kontrreformacijos idėjoms: Alesandrijoje Kreos koplyčiose atspindėjo kovos su arijonų erezija, vaizduotos įvairios Marijos gyvenimo scenos, atskiras stotis turėjo penkiolika rožinio slėpinių. Jiems pašvęstos ir Varezės bei Novaros kalvarijos. [15] Kartais koplyčių ir skulptūrų ansamblis būdavo skiriamas kurio nors šventojo kultui: netoli Novaros esančioje Ortoje 1590–1616 m. pastatyta dvidešimt šv. Pranciškaus Asyžiečio gyvenimo scenas vaizduojančių stočių⁸³.

83 S. S. Perrone, s. 51–53; G. Kubler, p. 418; A. Marzi, s. 83–103.

Dažnai *Sacri Monti* (ir kai kurių kalvarių) ansamblių kompozicijoje tik simboliškai „kopijuota“ Jeruzalės topografija. Juos formuojant siekta atverti „idealaus Šventojo miesto“ vaizdą⁸⁴. Svarbų vaidmenį čia vaidindavo natūrali gamta ir augmenija. Italijos kompleksuose Kryžiaus kelias išdėstytas gana laisvai, aukštyn kylančia trajektorija, o viršuje išryškinama Nukryžiovimo koplyčia. Daugiau tikslumo laikytasi komponuojant Golgotos kalvos stotis, paisyta Jeruzalės bazilikoje esamų atstumų⁸⁵. Portugalijoje, Bragoje nuo XIV a. egzistavo Jėzaus kančiai pašvęsta bažnyčia, greta jos XVII a. pr. stačioje kalvoje išdėstytas Kančiai skirtas koplytėlių ir fontanų ansamblis. XVIII a. jis net papildytas Antikos siužetais – unikalus reiškiny Europos kalvarių steigimo istorijoje. Šis kompleksas Jeruzalę primena kalnuotu kraštovaizdžiu, tačiau Kryžiaus kelias išdėstytas ne Siono ar Morijos kalnus atitinkančiose kalvose, o griežtai simetriškai išbraižytas tolygiomis laiptų terasomis aukštyn į pagrindinę bažnyčią. Panašiu principu simetriškomis laiptų kaskadomis sukomponuotų kalvarių ansamblių XVII–XVIII a. atsirado ir kitose Europos šalyse: Prancūzijoje (Siurenas), Vokietijoje (Viurcburgas), Austrijoje (netoli Klagenfurto)⁸⁶.

Šiauresniuose Europos regionuose kurti kompleksai, kaip rodo nusistovėjęs jų pavadinimas (vok. *Kalvarienberg*, lenk. *Kalwaria*) dažniausiai buvo skirti vien Kristaus kančios kulto liturgijai ir tuo kiek skyrėsi nuo religinių centrų Italijoje. Viena vertus, dažniau juos sudarė nedaug stočių – keturios, penkios, septynios. Kita vertus, pastebėta, kad Vidurio Europos kraštuose steigiant didžiąsias kalvarijas linkta kiek galint tiksliau išlaikyti autentiško Jeruzalės Kryžiaus kelio atstumus⁸⁷.

Kalvarių planinė struktūra Europoje įvairavo, nes ir pačioje Jeruzalėje ilgai neapsispręsta, kurias vietas derėtų įtraukti į Kryžiaus kelią. Kuriant kalvarijas būdavo atsižvelgiama į iš Palestinos grįžusių piligrimų liudijimus, tačiau jų nuomonės ir įspūdžiai skirdavosi. Be to, nuo Viduramžių naudotasi anuomečiais, dažnai gana fantastiškais Jeruzalės planais. Didžiausiu Jeruzalės topografijos ir istorijos autoritetu XVI a. pab. tapo minėtasis Adrichomijus. Jo knygoje

18

84 S. S. Perrone, s. 51; A. Marzi, s. 79–103.

85 Z. Bania, *Świątę miary Jerozolimskie*, s. 67–72.

86 E. Kramer, S. 86–87; G. Kubler, p. 425–428.

87 Z. Bania, „Tak zwany wpływ“, s. 258.

Jėzaus laikų Jeruzalės žemėlapyje sužymėta net 270 svarbių objektų su išsamiais aiškinamaisiais tekstais⁸⁸. [7] Šiuo veikalu naudotis buvo labai paprasta: žemėlapiuose aiškiai matyti gerbtinų vietų išsidėstymas, o greta pateiktas detalus aprašymas, nevengiantis ekskursų į vėlesnę istoriją (Šventųjų laiptų, Nuplakimo stulpo pergabenimas į Europą ir pan.). Jame pateiktas Jeruzalės Kryžiaus kelio variantas įsitvirtino, tapo labai populiarus ir būtent į jį dažnai atsižvelgta XVII a. kuriant kalvarijas Europoje⁸⁹.

Steigiant naują religinį centrą būdavo sunku visiškai tiksliai atkurti knygose minėtus objektus ir atstumus, nes kiekviena vietovė dėl fizinių ir geografinių aplinkybių diktavo konkrečias sąlygas. Didžiųjų Kalvarijų projektų iniciatoriai numatytoje teritorijoje stengdavosi parinkti ir nustatyti pagrindinius Jeruzalės topografiją atitinkančius objektus: Alyvų, Siono, Morijos ir Kalvarijos kalnus, Kedrono upės slėnį. Taip pat būdavo atsižvelgiama į tai, kad Jėzui Kančios kelyje teko keliauti vingiuotomis miesto gatvelėmis, todėl kalvarijų kelių trajektorija gana komplikauta⁹⁰. Nors aritmetiškai tiksliai Jeruzalės topografinių duomenų iš literatūrinių šaltinių nekopijuota, pagal aplinkybes stengtasi bent išlaikyti panašią erdvinę struktūrą. Atstumus tarp glaudžiau išsidėsčiusių Golgotos kalvos stočių atkurti buvo paprasčiau, todėl čia tikslaus atkartojimo atvejais kur kas dažnesni (Gerlico-Zgoželeco kompleksas).

Stočių skaičius kalvarijų ansambliuose, priklausantis nuo komplekso idėjinės programos skirdavosi nuo keleto iki keliasdešimt, kartais jų būdavo daugiau negu šimtas (Gralja Pjemonte, Vambežikai). Įvairuodavo ir architektūrinis meninis stočių sprendimas. Kai kada Kryžiaus kelią sudarydavo tik nedidelės koplytėlės su specialia niša skulptūrai ar paveikslui įstatyti, germanų kraštuose būta akmeninių koplytstulpių su reljefiniais Jėzaus kančios atvaizdais⁹¹. [14] Garsiausiose kalvarijose – Prancūzijos Romano,

19 Varalo *Sacro Monte* (Italija) koplyčios „Kristus kelyje į Kalvariją“ interjeras.

88 *Theatrum Terrae Sanctae*, p. 148–181. Lenkijoje ir Lietuvoje XVII a. pab. – XVIII a. ypač populiarus buvo lenkiškas Kristijono Adrichomijaus knyga *Ierusalem sicuti tempore Christi floruit...*, Andrzejiaus Jano Frankiewicziaus išversta į lenkų k. (*Jerusalem, jakie było za czasów Chrystusa Pana*) ir išleista Varšuvoje 1671, 1725 ir 1726 m. (E. H. Wyczawski, s. 18; Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 72–76).

89 Z. Bania, „Tak zwany wpływ“, s. 257–260.

90 J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 230–231.

91 E. Kramer, S. 26–87.

20

Italijos Varalo, Ortos, Lenkijos Zebžydovo, Veiherovo, Tirolio Arclio – stotis žymėdavo išspūdingos gotikinės, renesansinės, manieristinės arba barokinės architektūros koplyčios. [12, 18, 21] Didesniųjų interjerai dekoru ir vidaus įrangos brangumu, altorių ištaigingumu nenusileisdavo bažnyčioms. Masteliu ir dekoru Kryžiaus kelyje paprastai išsiskirdavo Alyvų kalno, Piloto pretorijiaus, Nukryžiovimo, Šv. Kapo stotys, neretai mėgdžiojančios Jeruzalės šventyklos. [10] Dažnai tai būdavo puošnesni pastatai net kukliau įrengtose kalvarijose, kuriose koplyčios pasižymėjo elementariomis, dekoratyvumo stokojančiomis formomis.

Kiekvienoje stotyje architektūros ir dailės kūriniais būdavo įkūnyta atitinkama Kryžiaus kelio tema. Tačiau neretai net tame pačiame ansamblyje įvairuodavo meninės raiškos priemonės – nuo paveikslų ar skulptūrėlių kuklios koplyčios nišoje iki ištaigingų ornamentuotų altorių ansamblių su skulptūriniais ir tapytais atvaizdais arba visose pastato sienose ištapytų scenų, kurių fone komponuotos natūralistiškai traktuotos Jėzaus kankinimą vaizduojančios skulptūrinės grupės. [19, 20] Pastarasis sprendimas būdingas didiesiems Italijos ir Ispanijos *Sacri Monti* kompleksams. Varalo koplyčios stebina renesanso meistrų sukurtais išspūdingomis daugiafigūrėmis skulptūros ir tapybos kompozicijomis, įtaigiai, detaliai ir emocionaliai perteikiančiomis Didžiojo penktadienio įvykius. Niurnbergo kalvarijoje 1505–1506 m. iš akmens sukurta septynios reljefinės grupės, vaizdavusios Jėzaus susitikimą su Švč. Mergele Marija, kryžių padedantį nešti Simoną Kirėnietį ir kitas panašias scenas⁹². Švaco (Austrija) kalvarijoje Jėzaus kankinystės epizodai pavaizduoti akmeninėse nišose įstatytais kukliomis skulptūromis, o Nukryžiovimo scena atsiveria pakilus ant aukštesnės kalvos, atvaizduota natūralistiškai ir su barokiniu patosu. Nukryžiovimo stotis kalvarijose dažnai būdavo tiesiog ant kalvos iškelta trijų kryžių, kelių figūrų skulptūrinė grupė (Zalcburgo, Fuldos, Niurnbergo, Graco, Šv. Onos kalno Lenkijoje kalvarijos). Piloto rūmus vaizduojančioje koplyčioje daugeliu atveju būdavo įrengiamas balkonas, o jame išstatoma Jėzaus surištomis rankomis figūra. Kartais greta stovėdavo ir kareivių ar Piloto skulptūros (Grace). Neretais atvejais greta šios koplyčios būdavo įrengiami ir šventieji laiptai

92 E. Kramer, S. 122–123.

20 Varezės *Sacro Monte* (Italija) stotis „Nukryžiavimas“. XVII a.

21 Zebžydovo Kalvarijos (Lenkija) stotis „Nukryžiavimas“. 1600–1601 m.

21

su dvidešimt aštuoniomis pakopomis (Zebžydovo Kalvarija). Kalvarijose ypač išsiskiria Šv. Kapo koplyčia, architektūrine kompozicija kartais primenanti Jeruzalės koplyčios formas ir net matmenis (Niurnbergo ir Gerlico-Zgoželeco kompleksai)⁹³.

Matyt, būtent Šiaurės arba germanų šalių tradicijos padarė įtaką Lenkijoje ir Lietuvoje XVII a. pradėtoms steigti kalvarijoms. Daug dėmesio skirta pasirinktos teritorijos karštovaizdžiui, siekiant kuo patikimiau atkurti regėtą ar įsivaizduojamą Jeruzalės topografiją.

93 Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 57–59; *Steirische Kalvarienberge*, S. 110–138.

Nustatyta, kad kuriant kalvarijas Lenkijoje remtasi Adrichomijaus veikalais. Netoli Krokuvos, vietovėje prie Lianckoronos ir Žarų kalvų išvelgtas nepaprastas gamtovaizdžio panašumas į Jeruzalę ir šis panašumas išryškintas fundatoriui Mikalojui Zebžydovskiui pastačius net kelias Jeruzalės šventųjų vietų kopijas: Nukryžiovimo, Šv. Kapo, Žengimo į dangų koplyčias ir Šventuosius laiptus prie Piloto pretorijaus. [10, 21] 1600–1632 m. čia suformuotas įstabus, savo apimtimi ligi tol Lenkijos sakralinės architektūros praktikoje analogų neturėjęs vienuolyno ir keliasdešimt didelėje teritorijoje išsidėsčiusių koplyčių ansamblis – pavyzdinis XVII a. Lenkijos ir Lietuvos kalvarijų steigimo modelis, kurio esmę sudarė pagrindinių Jeruzalės aukštumų lokalizavimas pasirinktoje vietovėje pagal ašį Rytai (Alyvų kalnas) – Vakarai (Kalvarijos kalnas)⁹⁴, o Alyvų kalno papėdėje turėjo tekėti upė, kuriai galima būtų suteikti Kedrono pavadinimą. Remiantis šiuo modeliu numatytoje teritorijoje siekta adaptuoti Adrichomijaus knygoje aprašytus Suėmimo (nuo Paskutinės vakarienės iki Piloto rūmų) ir Kryžiaus (nuo Piloto pretorijaus iki Golgotos) kelius, stengiantis laikytis nurodytų atstumų. Pagal šį pavyzdį įsteigtos kalvarijos Pakoscėje, Veiherove, Paclave ir kitose vietovėse, kopijuotos net koplyčių formos. Šiuo modeliu sekta steigiant abi Lietuvos kalvarijas – Žemaitijoje ir Vilniuje, Verkiuose. [22]

Lenkijos kompleksuose Suėmimo ir Kryžiaus kelio stotis dažnai papildė kiti temai artimi siužetai arba Jeruzalės architektūriniai objektai. Veiherovo kalvarijoje greta Jėzaus Kančios kelio atkurtas urbanistinis Jeruzalės miesto fragmentas su Saliamono Šventykla ir turgaus aikšte⁹⁵. XVII a. viduryje Gūros vietovėje įsteigta kalvarija, be pagrindinių Adrichomijaus Jeruzalės plane pažymėtų Kančios kelio vietų, turėjo Jėzaus Atsimainymo, Jėzaus verksmo dėl Jeruzalės, Pasirodymo šv. Marijai Magdalenai, Atgailaujančio šv. Petro, Judo pasikorimo ir kitas stotis⁹⁶.

22 Maldininkai
Vilniaus kalvarijoje.
XIX a. pab. nuotr.

94 Z. Bania, „Tak zwany wpływ“, s. 258–259.

95 A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania“, s. 252.

96 *Jeruzalem Nowe we wsi z dawna nazwaney Góra objawione przez Cudowne wizerzenie na Niebie Krzyża Swietego na grórze teraz Kalwaryey w Roku 1667 dnia 26 Mieściąca Grudnia w nocy po Nabożenstwie Narodzenia Panskiego, godzin dwie trwającego przez Andrzeja Iana Frankiewicza Philosoph. Bak. Z Kaplicami Męki Panskiej wierszem opisane*, Warszawa, 1671, s. 7–139.

23

23 Kryžiaus kelias
Tytuvėnų bernardinų
vienuolyno kiemelyje.
XVIII a.

Meninių sprendimų, struktūros ir temų įvairovė dažnai sukelia painiavą, norint išskirti kalvarijų ansamblius iš bendro Kryžiaus kelio pamaldumui skirtų vietų konteksto. Dalis autorių pabrėžia kalvarijų ansamblių „tapatumą“ (nors ir sąlygišką) autentiškai Jeruzalės topografijai (A. Mitkowska, Z. Bania, G. Kubleris) ir į savo tyrinėjimų lauką įtraukia tik Jeruzalės šventovių replikas bei didžiuosius religinius kompleksus. Kiti, dalinai atsižvelgdami į apeigų panašumą, šiam terminui suteikia platesnę prasmę ir kalvarijomis vadina vienuolynų kiemeliuose, koridoriuose ir bažnyčių šventoriuose steigtas Kryžiaus kelio stotis (E. Krameris, J. J. Kopečas). J. J. Kopečas Lenkijos kalvarijų kompleksus suskirstė į tris tipus⁹⁷. *Didžiosios kalvarijos* arba *Naujosios Jeruzalės* – didelę teritoriją apimančios ansambliai su plačiai išdėstytomis stotimis, vaizduojančiomis Kristaus kančios scenas. Kartais tuose ansambliuose vaizduojami ir kiti Jėzaus, taip pat Švč. Mergelės Marijos

97 J. J. Kopeć, „Kalwaria“, kol. 414–421.

gyvenimo epizodai, būna stočių, skirtų įvairiems šventiesiems asmenims. Didžiųjų kalvarijų kompozicinėje struktūroje išryškina pagrindinė Alyvų kalno – Golgotos kalvos ašis su ją kertančiu Kedrono upeliu. Kelio trasa paprastai komplikuoja, ja siekiama perteikti autentiško Jeruzalės miesto gatvių vingius. *Mažosios kalvarijomis* J. J. Kopečas vadina Jeruzalės plano nekartojančius Kryžiaus kelius su koplyčių formos stotimis, įrengtus šventoriuose arba atvirose vietose greta kitų šventovių. Vadinamosios *vienuolynų* arba *kiemelių kalvarijos* steigtos vienuolynų kiemuose, jas sudarė įvairaus ilgumo Jėzaus kankinystės istoriją iliustruojantys atvaizdų ciklai.

Nors sunku griežtai ir preciziškai „klasifikuoti“ Kryžiaus kelio liturgijai skirtus sakralinius ansamblius, pasinaudojant lenkų mokslininko tipologizavimu galima bandyti apžvelgti ir Lietuvos Kryžiaus kelio kompleksus. Problemų kelia tai, kad didelė dalis šių ansamblių sunykę, sunaikinti arba išlikę fragmentiškai, o jų tyrimai Lietuvoje dar tik prasideda⁹⁸. Lygiuojantis į Lenkijos pavyzdžius, terminu *kalvarija* arba *didžioji kalvarija* Lietuvoje derėtų vadinti du XVII a. įsteigtus architektūrinius meninius ansamblius, imituojančius Jeruzalės miestą ir jo šventąsias vietas, būtent Žemaičių ir Verkių kalvarijas. Kartu prisimintina, kad Lietuvos kalvarijų fundaciniuose dokumentuose ir senojoje pamaldumą populiarinančioje literatūroje dažnai pabrėžiamas vietinės kalvarijos panašumas į Jeruzalę. Šis, nors ir sąlygiškas „tapatumas“ turėjo svarbią simbolinę, religinę reikšmę. Esama nepatikslintų žinių, kad apie 1590 m. nežinomos struktūros Kryžiaus kelias įsteigtas ir prie Senųjų Trakų Benediktinų vienuolyno. Jo trasa „tiksliai atitiko kelio nuo Piloto rūmų iki Kalvarijos Jeruzalėje atstumus ir apibūdinimus, „mokslingų mokytojų“ ir dominikonų rašytojų plunksna aprašytus“⁹⁹. Šis Kryžiaus kelias, anot šaltinio, buvo trijų tūkstančių trijų šimtų trijų pėdų ilgio ir tęsėsi nuo Benediktinų abatijos iki nuošaliau buvusios Šv. Mykolo koplyčios. Čia puoselėti Jėzaus kančios,

98 Duomenis apie neišlikusius Kryžiaus kelio kompleksus Lietuvoje renka dailėtyrininkė Asta Giniūnienė (A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio pamaldumo tradicija“, p. 80–92)

99 Tadeusz M. Trajdos, „Benedyktyni w Starych Trokach (XV – połowa XVII w.)“, *Lituanos-Slavica Posnaniae. Studia historica*, Poznań: wyd. Poznańskie, 2007, s. 203–249. Už nuorodą dėkoju Regimantai Stankevičienei.

Švč. Mergelės Marijos (Rožinio) ir angelų (pirmiausia šv. Mykolo Arkangelo) kultai. Kryžiaus kelio populiarumas augo, sklido gar-
sas ir apie įvykusius stebuklus, kurie 1595 m. pripažinti, o Kryžiaus
kelias aprobuotas vyskupo Benedikto Vainos ir Vilniaus vyskupi-
jos apaštališkojo vizitatoriaus Aleksandro Komulėjaus. Tačiau šio
Kryžiaus kelio kompozicija, stočių skaičius ir meninis sprendimas,
taip pat tolesnis likimas nežinomi, todėl ir vertinti jį bendrame
Lietuvos Kryžiaus kelių kontekste kol kas anksti. Iš vėlesnių reli-
ginių centrų *didžiųjų kalvarių* grupei priskirtina XIX a. viduryje
pagal Verkių ansamblio pavyzdį įrengta, sovietmečiu sugriauta ir
dabar atstatyta trisdešimt penkių stočių Veprių kalvarija.

Tytuvėnų bernardinų vienuolyno stotys traktuotinos kaip
Europos vienuolynų kiemeliuose dažnai pasitaikantis vienuoliš-
kasis Kryžiaus kelio variantas, kuriame Jėzaus kančios istorija per-
teikta atvaizdais, išdėstytais nedidelėje vidinėje vienuolyno erd-
vėje. [23] Toks Kryžiaus kelias tik su išlygomis vadintinas *kalvarija*.
Beje, pastebėtina, kad Vilniaus bernardinų vienuolyno kiemelyje
septynias koplyčias turėjusiame dabar sunaikintame Kryžiaus
kelyje būta germanų kraštų ankstyviems kalvarių kompleksams
būdingų bruožų. Stotys įrengtos abiejose (Šv. Pranciškaus ir
šv. Bernardino bei Šv. Onos) bažnyčiose, vidinio kiemelio ko-
ridoriuje ir koplyčiose, atrodė, siekiant tam tikro natūralistinio
įtaigumo; atkurti ir Šventieji laiptai, ir Kalėjimo rūšys su Jėzaus
prie stulpo skulptūra. Atskirai pastatyta Nukryžiovimo skulp-
tūrinė kompozicija, po ja įrengtas Kristaus kapas¹⁰⁰. Šis kom-
pleksas sunkiai „išspraudžiamas“ į tipiskų *vienuolynų kalvarių*
apibrėžimo rėmus.

XVIII a. viduryje bernardinų įtakos suformuotas keturiolikos
stočių kompleksas Beržore laikytinas *mažąja kalvarija*; tokie kom-
pleksai kartais vadinami *peizažinio tipo* Kryžiaus keliais¹⁰¹. [24]
Prie jų, matyt, priskirtini ir mažiau žinomi sunykę, tik pastarųjų
metų tyrimais nustatyti ansambliai: XVIII a. keturiolikos stočių
Skapiškio dominikonų vienuolyno „kalvarija“, iki XIX a. buvęs

100 Kryžiaus kelias formuotas palaipsniui. Pirmą koplyčia (*Carcer Christi*) pasta-
tyta 1610 m. (R. Janonienė, „Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios“,
p. 188–196).

101 J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 235; A. Mitkowska,
„Jerozolimska Droga Pojmania...“, s. 244.

24

Kryžiaus kelias Dauguose, XIX a. pradėtas steigti, bet nebaigtas Rokiškio Kryžiaus kelias¹⁰².

24 Beržoro koplyčios.
XVIII a.

Lietuvos Kryžiaus kelio kompleksų ir kalvarių tyrinėjimai pradėti neseniai, tačiau galime neabejoti, kad ši Jėzaus kančios kulto išraiška yra galias tradicijas turinčių katalikiškos Europos religinių procesų dalis. Jų atsiradimo aplinkybes ir formų įvairovę lėmė tos pačios priežastys, skatinusios šių kompleksų formavimąsi ir variantų gausą visoje Europoje. Lietuvos Kryžiaus kelio kultui skirtieji ansambliai turi daug bendrų bruožų su Rytų Europos, pirmiausia – Lenkijos kompleksais, tačiau kai kuriomis vizualiosios raiškos ypatybėmis ir liturgija jie artimi ir tolimoms Šiaurės Italijos, ir net pirmuosius krikščionybės žingsnius menančioms Jeruzalės šventovėms.

Jėzaus kančios kulto apeiginiai papročiai ir kalvarių ansambliuose, ir prie Kryžiaus kelio ciklų bažnyčiose, šventoriuose ar

102 A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio pamaldumo tradicija“, p. 81, 83, 86.

vienuolynų kiemeliuose turi daug bendrumo. Tačiau skiriasi jų kompozicinė, architektūrinė, meninė išraiška, mastelis ir liturginių veiksmų gausumo bei intensyvumo laipsnis. Vienu atveju tikinčiajam siūloma judėti grynai simboline, vizualiais pasakojimais nužymėta trasa. Kitu atveju Jėzaus kančios pamaldumo liturgijai pagal galimybes siekiama sukurti Jeruzalės miesto įvaizdį atkuriančią scenografiją, kai kuriuos objektus – stotis sukomponuoti į autentiškam Kryžiaus keliui artimas grupes ir taip sudaryti sąlygas realistiškiau, giliau suvokti Išganymo dramą. Kalvarijų kompleksai – unikali ir kartu nepaprasta įvairove pasižyminti krikščioniškojo maldingumo forma. Jie skirti tiek nuošalumon pasitraukusių pavienių piligrimų kontempliatyviajai maldai, tiek viešajai masinio pobūdžio liturgijai, neatsiejamai nuo gausių, iškilmingų ir puošnių procesijų, sodrių vizualinių efektų.

Žemaičių Kalvarijos vienuolyno ir Kryžiaus kelio komplekso istorija

2

Pirmoji Gardų bažnyčia ir parapija

Vietovė, kurioje XVII a. įsteigta Žemaičių Kalvarija, seniau vadinosi Gardai ar Gardė. Viduramžius siekianti šio krašto istorija žinoma tik fragmentiškai. 1253 m. *Garde* vietovė įrašyta Kuršo žemės pietinių sričių dalybose tarp Kuršo vyskupo ir Vokiečių ordino¹⁰³. Be gana ankstyvo paminėjimo šaltinyje, svarbių duomenų to laikotarpio Gardų istorijai suteikė archeologiniai kasinėjimai piliakalnyje ir senkapiuose¹⁰⁴. XV a. Gardų gyvenvietė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valia kartu su kitomis valdomis priskirta Medininkų vyskupijai. 1421 m. birželio 22 d. Vytauto dovanojimo rašte ši vietovė konkrečiai neminima¹⁰⁵, tačiau vyskupijos teisinėje tradicijoje ir istorikų darbuose lokalizuojama išvardytų žemių teritorijoje¹⁰⁶. Vytautinę Gardų fundaciją liudija tik kur kas vėlesnis dokumentas – Žemaičių vyskupo Antano Tiškevičiaus 1761 m. pranešimas į Romą, kuriame tarp kitų Medininkų vyskupo išlaikymui Vytauto paskirtų vietovių įrašyti ir Gardai¹⁰⁷.

103 1253 m. balandžio 5 dieną lotynų kalba surašytas Kuršo žemės pietinių sričių dalybų dokumentas publikuotas Kazimiero Būgos „Lietuvių kalbos žodyne“ 1924 m. K. Būga lokalizavo šaltinyje paminėtus Keklio (kuršiškai – Ceklio) srityje buvusius Gardus (Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 161–162, 166, 232).

104 Archeologinių kasinėjimų duomenimis, jau IX a. šioje kalvotoje teritorijoje būta gyvenvietės. XIII–XIV a. čia buvo gynybinis kompleksas, išsidėstęs Varduvos (Garduvos) upės dešinio kranto kalvose ties santaka su Garduvėlės (Gardės, Pagardenio, vėliau – Cedrono) upeliu. Vėlesniais amžiais šis kompleksas nebeteko strateginės reikšmės (K. Bružas, A. Miškinis, p. 89; Vladas Žulkus, „Gardai ir Plateliai XIII–XVI a.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 372, 374). Į Lietuvos kultūros paminklų sąrašą buvo įtraukti du senkapiai: vad. Beržų kalne, XI–XII a., (AR 814) ir Žvizdro arba vad. Večernikės kalvoje, XI–XIII a. (AR 815), bei Šv. Jono kalnu vadinamas piliakalnis (AV 948) (*Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 159, 276).

105 Neminėti ir gretimi Alsėdžiai, rašyta tik apie ežerą – *lacus Olsedy* (*Codex Mednicensis*, d. 1, p. 66; M. Valančius, p. 59–63).

106 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 12; Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 30, 390.

107 *Relationes status*, p. 399.

Nuo XVI a. vidurio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plintant Reformacijai, didelių nuostolių patyrė ne tik katalikų parapijų žemėvalda. Ir Vilniaus, ir Žemaičių vyskupijose prarastos kai kurios vyskupo stalo valdos. 1578 ir 1591 m. vyskupas Merkelis Giedraitis (1576–1609) laiškuose karaliams Steponui Batorui ir Zigmantui Vazai skundėsi, kad Žemaičių vyskupai praradę dalį žemių¹⁰⁸. Tačiau, kiek žinoma, vyskupijai priklausiusių Gardų apylinkėse reformatai nebuvo įsitvirtinę¹⁰⁹. Katalikų Bažnyčiai nepalankiausiu laikotarpiu, XVI a. II pusėje, Žemaičių vyskupai apsisistodavo Gardų dvare, naudodavosi miestelio teikiamomis pajamomis¹¹⁰. XVII a. Žemaičių vyskupo žemės nuosavybė Garduose ribojosi su kaimyninėmis dvarininkų Straupių žemėmis, tarp šių valdų ne kartą (1613 ir 1624 m.) tikslintos ribos¹¹¹. 1637–1639 m. sudarytas Žemaičių vyskupo stalo valdų inventorių, kuriame paminėtas Gardų miestelis ir aplinkiniai kaimai. Ši vyskupų nuosavybė minima ir įvairiuose vėlesniuose dokumentuose¹¹².

Sunku pasakyti, kada Garduose atsirado pirma koplyčia ar bažnyčia. Autentiškų šaltinių trūksta, o šia tema rašę autoriai teikia skirtingą informaciją. Ankstyviausią datą, nežinia kuo remdamasis, paminėjo Vincentas Juzumas *Žemaičių vyskupijos istorijoje*. Jo teigimu, Žemaičių vyskupas Motiejus II Topolietis (1464–1470) pastatęs koplyčias Alsėdžiuose ir Garduose¹¹³. Apie 1468 m. statytoje Gardų

108 M. Valančius, p. 94–95.

109 Vacys Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Universiteto leidykla, 2004, p. 224.

110 *Codex Mednicensis*, d. 1, p. 381, 583–584.

111 Žemaičių Kalvarijos ir Gardų valdų atskyrimo aktas, 1788, LVIA, SA-14795, l. 582; *Codex Mednicensis*, d. 2, p. 42–44. 1696 m. dvaras atiteko Komarams (Gardų dvaro inventorių, 1696 m., LVIA, f. SA-14732, l. 649–650).

112 Žemaičių vyskupo stalo valdų 1637–1639 m. generalinis inventorių, LNB RKRS, f. PR 311, l. 3–62. Gardų valda taip pat aprašyta 1662 m. inventoriuje. Minimi tie patys aplinkiniai kaimai, tačiau po XVII a. vidurio kraštą nusiaubusių karų ir maro epidemijų šiose žemėse liko kur kas mažiau gyventojų (Žemaičių vyskupo stalo valdų 1662 m. generalinis inventorių, LNB RKRS, f. 93-2019, l. 135–164). Apie vyskupijos pajamas iš Gardų miestelio žinoma 1653, 1655, 1690, 1702 m. (KAKA, b. 1, t. I, l. 259, 283; t. II, l. 235; t. III, l. 24).

113 Autentiški šaltiniai patvirtina, kad vyskupas Motiejus II pastatė bažnyčią Alsėdžiuose (pasak M. Valančiaus tai įvyko 1467 m.) ir istoriografijoje tuo neabejojama (M. Paknys, „Alsėdžių bažnyčios iki XVIII a. pabaigos“, *Žemaičių praeitis*, d. 10: *Alsėdžiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 63–64).

25

koplyčioje vyskupas mokydavęs žmones ir šventadieniais laikydavęs Mišias¹¹⁴. Informacijos šaltinis nenurodytas, todėl ankstyva koplyčios egzistavimo data, nors ir galima, lieka nepatvirtinta.

Dokumenta is pagrįsta Gardų bažnyčios istorija mokslinėje literatūroje dažniausiai pradedama 1593 m., remiantis informacija Jono Sprogio geografijos žodyne, kad tais metais Raseinių žemės teismo aktuose įrašyta Šv. Jono bažnyčia Garduose, Viešvėnų valsčiuje¹¹⁵. Šią datą minėjo ir kiti autoriai. *Lietuvos katalikų bažnyčių* žinyno duomenimis, Gardų bažnyčia pastatyta iki 1593 m., o nuolatinis kunigas čia įkurdintas dar vyskupo Merkelio Giedraičio vyskupavimo laikais¹¹⁶. [25]

25 Šv. Jono kalva
Žemaičių Kalvarijoje.

114 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 326.

115 Иван Спрогис, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составлен по 40 актовым книгам Россиенского земского суда, Вильна, 1888, с. 82.*

116 K. Misius, R. Šinkūnas, p. 390; G. Błaszczuk, „Fundacje i fundatorzy“, s. 162, 190; V. Vaivada, p. 160.

26

26 Šv. Jono kalva
su koplyčiomis
Žemaičių Kalvarijoje.
Lankstinukas. 1939 m.

Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rašė, kad nežinoma, kas Garduose pastatęs Šv. Jono Krikštytojo bažnytelę, tačiau kitoje teksto vietoje tvirtinama, kad Gardų koplyčią pastatęs vyskupas Stanislovas Kiška (1618–1626): „Išvydęs tolimiems Alsėdžių parakvijos žmonėms sunku esant kas šventą dieną vaikščioti į bažnyčią, pastatydino koplyčias Lieplaukėj ir Garduose, katras Alsėdžių kunigams įsakė tankiai lankyti.“¹¹⁷ Šios versijos laikosi keli vėliau rašę autoriai¹¹⁸, tačiau jai prieštarauja minėtoji J. Sprogio informacija ir nuorašais išlikęs 1613 m. vyskupo Mikalojaus Paco (1610–1618) vizituotų bažnyčių sąrašas. Sąraše paminėta vyskupo valdose stovinti be jokio titulo ir aprūpinimo (*sine ullo Titulo et Provisione*¹¹⁹) Gardų koplyčia. Galima daryti

¹¹⁷ M. Valančius, p. 105, 299.

¹¹⁸ A. Ragažinskas, p. 11; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 13; K. Bružas, A. Miškinis, p. 89–111, 126–129.

¹¹⁹ Lotyniškas 1613 m. vyskupo M. Paco vizituotų bažnyčių sąrašo nuorašas yra Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje (*Žemaičių vyskupijos bažnyčių įvairių dokumentų sąvadas*, BNW, IV 6649, mf. 576, l. 34v–37v). Žemaičių kapitulos prelatas Benediktas Smigelskis (apie 1784–1879) paliko rankraščius su kapitulos aktų knygų išrašais. Juose pateiktas ir šio sąrašo nuorašas lenkų kalba (Trumpos Žemaitijos vyskupų biografijos, LNB RKRS, f. PR 1313, l. 75).

prielaidą, kad M. Giedraičio laikais dar egzistavusi Šv. Jono bažnyčia XVII a. pr. dėl nežinomų priežasčių buvo apleista.

Pirmosios Gardų koplyčios ar bažnyčios atsiradimo data kol kas lieka nenustatyta, tačiau minėtieji šaltiniai leidžia teigti, kad ji atsirado kur kas anksčiau, negu S. Kiška gavo valdyti vyskupiją. Tikėtina, kad šis ganytojas Garduose tik pastatė naują šventovės pastatą arba suteikė aprūpinimą kunigui. Kaip šaltinį nurodęs S. Kiškos vizitacijos aktą, M. Valančius rašė, kad 1622 m. Gardų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia buvusi labai menkai aprūpinta, o ją administravęs kunigas „mito apveizdu Dievo“¹²⁰. Taigi tada Gardų bažnyčia jau turėjo titulą ir nedideles pajamas. Ar tai buvo parapiinė, ar filijinė bažnyčia, neaišku.

Gardų parapijos įsteigimo nuopelnas įvairių autorių taip pat priskiriamas skirtingiems vyskupams. Tiek M. Valančius, tiek V. Juzumas parapijos įsteigėju įvardija vyskupą S. Kišką¹²¹. M. Valančius rašė: „O biškį paskiau Gardų Šv. Jono Krikštytojo koplyčią pakėlė į parakvijos bažnyčias ir užbrėžė ribas naujos parakvijos“. Remdamasis 1636 m. publikuota Žemaičių vyskupijos sinodo medžiaga, jis mini, kad Gardų bažnyčia „1636 m. jau buvo pakelta į parakvijos bažnyčias ir turtu apveizėta.“¹²² Antanas Ragažinskas, vėliau ir Adomas Butrimas šią datą nurodo kaip parapijos įsteigimo metus ir teigia, kad ją 1636 m. įkūręs vyskupas Jurgis Tiškevičius (1633–1649)¹²³.

Apibendrinant tenka daryti išvadą, kad ne vėliau kaip 1593 m. (galbūt net XV a. antroje pusėje) Garduose buvo pastatyta koplyčia ar bažnyčia. 1622 m. S. Kiškai valdant vyskupiją, Šv. Jono Krikštytojo

120 M. Valančius, p. 299.

121 *Ibid.*, 105; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 326; Tokios pat nuomonės laikėsi ir J. Totoraitis (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 13).

122 M. Valančius, p. 299. Kartu su sinodo medžiaga publikuotas ir Žemaičių vyskupijos bažnyčių sąrašas (*Synodus dioeclesana cleri duc. Samogitiae. Per [...] Georgium Tyszkiewicz, episcopum Mednicen[sem] seu samogitien[sem], in eccl[esia] cathedrali celebrata 13 Ianv., Vilnae, 1636, p. 12*).

123 A. Ragažinskas, p. 13; A. Butrimas, „Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia“, *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 15. Ta pati informacija pateikta 1861 m. publikacijoje („Kościół i klasztor oo. Dominikanów w Kalwaryi na Żmudzi“, [J. Buszyński], *Tygodnik ilustrowany*, 1861, Nr. 116, s. 229–230).

bažnyčia neabejotinai stovėjo ant ligi šiol Šv. Jono kalnu vadinamos kalvos buvusio Gardų piliakalnio teritorijoje. J. Tiškevičiaus 1636 m. sušauktas vyskupijos sinodas vyko sausio mėnesį, todėl manoma, kad susirinkimo medžiagoje minima Gardų parapija įsteigta dar iki 1636 m. Linkstama pritarti M. Valančiaus teiginiui, kad šį statusą Gardų bažnyčiai suteikė vyskupas S. Kiška.

Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio komplekso kūrimas

Kalvarijos ir dominikonų vienuolyno įsteigimo Garduose (ilgainiui vis dažniau vadintuose Žemaičių Kalvarija) aplinkybės nepakankamai aiškos, nors abu įvykiai dalinai dokumentuoti istoriniais šaltiniais ir ne kartą minėti istoriografijoje. Pastebėtina, kad šia tema rašiusieji paprastai nesigilino į dviejų tarpusavyje susijusių, tačiau nevienalaikių steigiamųjų aktų chronologinę seką. Nors komplekso veiklos pradžia visada sieta su vyskupo Jurgio Tiškevičiaus iniciatyva, dažniausiai netikslinami Kryžiaus kelio komplekso kūrimo metai, be to, rašomos dvi skirtingos vienuolyno įsteigimo datos – 1637 arba 1642 m. Pirmuoju atveju faktai pateikiami tokia logine seka, kuri leidžia suprasti, kad vyskupas J. Tiškevičius pirma įsteigęs vienuolyną, o tik po to – kalvarijos kompleksą. Antruoju teigiama, kad vienuolynas įsteigtas 1642 m., bet neretai užsimeinama, kad dominikonai Garduose darbavęsi kur kas anksčiau, negu oficialiai patvirtinta vienuolyno fundacija. Abiem atvejais suponuojama nuomonė, kad kuriant Kryžiaus kelio koplyčių ansamblį, vienuoliai čia jau rezidavo ar net dalyvavo jo kūrime. Tačiau būtent dominikonų dalyvavimas Žemaičių Kalvarijos steigime kelia kai kurių abejonių, nes jo nepatvirtina XVII a. rašytiniai šaltiniai.

Žemaičių Kalvarijos istoriografijai labai svarbūs M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystėje* pateikti faktai. Nenurodydamas šaltinių, M. Valančius teigia, kad vyskupas Jurgis Tiškevičius „metuose 1637 Gardų Šv. Jono bažnyčią vienkart su parakvija pavedė kunigams dominikonams ir įsteigė 19 koplyčių, atminimui kančios viešpaties Kristaus pašvęstų“¹²⁴. Kitoje Varduvos upės pusėje vyskupas

124 M. Valančius, p. 121, 299, 300–301.

pastatęs naują medinę bažnyčią ir vienuolyną, galiausiai skyręs jiems nemažą plotą žemės. Iš M. Valančiaus teksto galima spręsti, kad Gardų kalvarija pradėta steigti apgyvendinus čia dominikonų vienuolius, tais pačiais 1637 ar 1638 m. Tačiau kitoje teksto vietoje pateiktame kalvarijų steigimo aprašyme nėra jokių užuominų apie jų dalyvavimą tame procese: pats vyskupas nužymėjęs stočių vietas, barstęs iš Jeruzalės atsivežtą žemę, savo lėšomis pastatęs 19 koplyčių. Šį darbą užbaigęs, 1639 m. iš popiežiaus Urbono VIII jis gavęs atleidų privilegijas 6 koplyčioms, taip pat liepęs „vienam kunigui“ parašyti maldas bei giesmes, tinkančias Kryžiaus kelio apeigoms. 1644 m. birželio 8 d. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno prioro prašymu popiežius Urbonas VIII patvirtinęs vyskupo J. Tiškevičiaus fundaciją.

Dėl autentiškų XVII a. dokumentų stygiaus dauguma vėlesnių autorių naudojos *Žemaičių vyskupystės* informacija. Tuos pačius faktus savo monografijoje atpasakojo A. Ragažinskas¹²⁵. Janas Giżyckis, ne visai tiksliai interpretuodamas M. Valančių ir neminėdamas jokios datos, rašė, kad Gardų Šv. Jono bažnyčia ir žemės dalis perduota dominikonams, o 1644 m. ši fundacija patvirtinta ir pradėta kurti kalvarija¹²⁶.

1642 metus kaip Žemaičių Kalvarijos vienuolyno įsteigimo datą pirmas paminėjo Stanislovas Čerškis¹²⁷. Eustachijus Tiškevičius pridūrė, kad tada vienuolynui atitekusios ir Kančios kelio koplyčios¹²⁸. Šiuos dominikonų vienuolyno įsteigimo metus nurodo ir kiti XIX a. rašę autoriai¹²⁹, jų nuomone savo studijose vėliau rėmėsi lenkų mokslininkai¹³⁰.

125 A. Ragažinskas, p. 14.

126 J. M. Giżycki, s. 104.

127 S. Czerski, s. 33.

128 E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna*, s. 58–59.

129 Michał Gadon, *Opisanie powiatu Telszewskiego w gubernii Kowieńskiej, w dawnem xięstwie Żmujdzkiem położonego*, Wilno: S. Blumowicz, 1846, s. 46–47; Michał Balinski, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa: S. Orgelbrand, 1846, s. 527; Sadok Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 1, Lwów, 1861, s. 347; ir kt.

130 Marceli Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Polska Akademia Nauk, Instytut historii, Wrocław: Ossolineum, 1973, s. 236; G. Błaszczyk, „Fundacje i fundatorzy”, s. 144.

27 J. Širma. Vyskupo
Jurgio Tiškevičiaus
portretas. Apie 1873 m.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

27

Janas Kurčevskis ir Jonas Totoraitis, sekdami M. Valančiumi, rašė, kad Gardų parapija perduota dominikonams 1637 m., tačiau pastebėjo, kad dovanojimo aktas sudarytas tik 1642 m.¹³¹ Manau, kad J. Totoraitis rėmėsi išlikusiais XVII a. vidurio dokumentais, patvirtinančiais 1642 m. fundaciją, nes knygoje glaustai perteikė fundacinio rašto turinį. Tačiau aprašydamas pradinę kalvarijos komplekso steigimo etapą, šis autorius vėlgi perpasakojo Žemaičių vyskupystėje rastas žinias.

¹³¹ Jan Kurczewski, „Kalwarja Żmudzka“, *Przyjaciel*, 1914-07-17, Nr. 29, s. 442; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 13–20.

Atskirai minėtina rankraštyje likusi V. Juzumo versija dėl Žemaičių Kalvarijos ir vienuolyno įsteigimo¹³². Daug kuo ji sutampa su M. Valančiaus, tačiau yra gerokai išsamesnė ir detalesnė. Pasak šio autoriaus, J. Tiškevičius nuo seno ketinęs kur nors Žemaitijoje įrengti kalvariją, po ilgų ieškojimų pasirinkęs Gardus. Čia 1636 m. jis pastatęs „nemažą“ bažnyčią ir gavęs šventosios Jeruzalės žemės. Paskui, „išmatavęs plotus“, pažymėjęs Kryžiaus kelio stočių vietas ir liepęs jose pastatyti 19 medinių koplyčių. V. Juzumo teigimu, J. Tiškevičius nuo pat pradžių numatęs kalvariją pavesti dominikonams, todėl naują bažnyčią paskyręs būtent jiems, vėliau pastatęs ir vienuolyną, užrašydamas jam du valakus žemės. 1637 m. į Gardus iš Vilniaus atvykę penki dominikonai perėmė vienuolyną ir parapijos valdymą. 1638 m. liepos pradžioje J. Tiškevičius, lydimas tikinčiųjų, barstydamas šventąją žemę ėjęs nužymėtu Kryžiaus keliu. Kaip jau buvo rašęs ir M. Valančius, 1639 m. vyskupas gavęs koplyčioms atlaidų privilegijas, liepęs sukurti specialias giesmes ir maldas. Naujai įsteigto Kryžiaus kelio globa kartu su parapija „apie 1640 m.“ atiteko dominikonams. Deja, V. Juzumas nenurodė šaltinių, kuriais remdamasis plėtojo savo pasakojimą, o kai kurie jo rankraščio teiginiai abejotini arba netikslūs. Nors V. Juzumo surinktą medžiagą dera vertinti atsargiai, ignoruoti jos irgi nevertėtų, nes daugelį jo pateiktų faktų patvirtina kiti rašytiniai šaltiniai.

Gali būti, kad ir M. Valančius, ir V. Juzumas naudojo šiais pačiais nežinomais dokumentais (V. Juzumas pateikė net daugiau įvykių detalių), deja, nė vienas nenurodė, kuo grindžiamas teiginys, jog J. Tiškevičius dominikonus apgyvendino Garduose 1637 m. Jokie šiuo metu žinomi istoriniai šaltiniai, taip pat nė dominikonų vienuolijos dokumentai šios datos nepatvirtina. Pavyzdžiui, 1639 m. atliktos (privalomos) kelionės į Romą *ad limina* metu J. Tiškevičius popiežiui įteikė reliaciją¹³³, kurioje, apibūdinant Katalikų Bažnyčios padėtį Žemaitijoje, rašoma, kad jo valdomoje vyskupijoje veikia jėzuitų kolegija, trys pranciškonų observantų (bernardinų) vienuolynai ir vienas karmelitų vienuolynas Linkuvoje, užsiminta ir apie Garduose steigiamą kalvariją,

132 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 329–334. Ji nebuvo paskelbta, todėl nepadarė įtakos formuojantis Žemaičių Kalvarijos istoriografinę tradiciją.

133 *Relationes status*, p. 251–253.

tačiau visame pranešime nieko nerašoma apie vienuolius dominikonus. Lenkų dominikonų provincijos, kuriai tuo metu priklausė ir LDK vienuolynai, 1637 m. kapitulos aktuose tarp naujai įsteigtų vienuolynų Gardai neminimi (vėliau, 1639, 1641, 1643 ir 1646 m. dokumentuose, Lietuvos reikalai aktualizuojami tik provincijos atsiskyrimo klausimu)¹³⁴. Gabrieliaus Smiotanskio istorijoje *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* („Angeliškosios pamokslininkų kariuomenės ragai, gaudžiantys...“) dominikonų vienuolijos istoriją Žemaitijoje taip pat pradedama tik 1642 m.¹³⁵

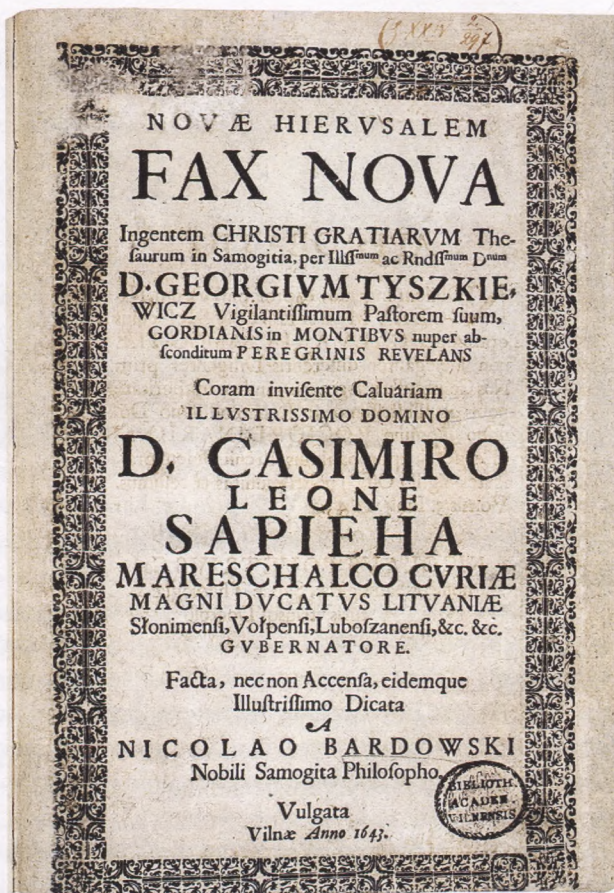
Kad 1637 m. dominikonai gavo administruoti Gardų parapiją, pirmas teigė M. Valančius, o vėlesni autoriai juo sekė, tačiau, susipažinę su kitais XIX a. tyrinėjimais, o kai kurie – ir su autentiškais XVII a. dokumentais, nurodė, jog dominikonų vienuolynas Garduose įkurdintas 1642 m. Ilgainiui, siekiant išrišti datų nesutaptį, įsivyravo nuostata, kad dominikonai Garduose rezidavo dar iki oficialaus vienuolyno įsteigimo¹³⁶. LDK bažnyčių fundavimo tradicijas tyrinėjusio Mindaugo Paknio teigimu, vienuolijos, kurdamosi naujose vietose, paprastai reikalaudavo steigėjo garantijų, siekdamos dar prieš įsikuriant, prieš statant naują bažnyčią ir vienuolyną gauti bendruomenės išlaikymui deramą fundaciją¹³⁷. Kita vertus, pateikiama ir išimčių, kai pradėjęs kurtis vienuolynas, negavęs išlaikymo, išsikeldavo. Šiaip ar taip, tikėtina, jog Garduose dominikonai buvodavo dar iki įsikuriant vienuolynui. Vienas veikliausių Žemaitijos vyskupų J. Tiškevičius savo užmojams įgyvendinti nuo pirmųjų valdymo metų į vyskupiją sielovados darbams kvietėsi vienuolijų, pirmiausia Jėzuitų, bet taip pat ir Dominikonų ordino narių. Galbūt apie 1637 m. dominikonai,

134 ADK, *Acta capitulorum provinciae Poloniae ordinis praedicatorum* (1603–1700), d. 7/1, el. R. F. Madura OP, [1972], 1637, l. 547–551; 1639, l. 555; 1641, l. 560; 1643, l. 574.

135 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 9; ADK, Li 581-583. *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 15.

136 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 11–20; K. Bružas, A. Miškinis, p. 90, 126; Romualdas Firkovičius, „Varduvas vienuolynas ir koplytėlės“. Mašinraštis, 1986, PRIA, f. 5, ap. 7, b. 8, l. 38; Vidmantas Jankauskas, „Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir vienuolyno architektūrinio ansamblio raidos bruožai“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 173; P. Šverebas, p. 424–426; A. Butrimas, „Žemaičių Kalvarija“, p. 16–18.

137 M. Paknys, *Mecenatystės reiškiny*s, p. 44–45,

28 Mikalojaus Bar-
 dausko knygos *Novae*
Hierusalem Fax Nova...
 (1643) antraštinis
 puslapis.

28

atvykę iš kurio nors Vilniaus vyskupijos vienuolyno, kurį laiką
 darbavosi Garduose ar net administravo čia jau stovėjusią baž-
 nyčią. Pastebėtina, kad būtent tais metais LDK dominikonai vėl
 atnaujino atskiros nuo Lenkijos Lietuvos provincijos įsteigimo
 klausimą¹³⁸, tad V. Juzumo minimas penkių Vilniaus konvento
 vienuolių atvykimas į Gardus galėjo būti susijęs su numatomu
 vienuolynų gausinimu ir jų tinklo plėtimu Žemaitijoje. Kiek stabili
 buvo ši bendruomenė Garduose, lieka neaišku. Pabrėžtina, kad

138 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 9v.; S. Brzozeczki,
 p. 147.

autentiškais dokumentais patvirtinta Žemaičių Kalvarijos vienuolyno fundacijos data yra 1642 m. Taigi Kryžiaus kelio komplekso steigimas pradėtas ir vykdytas ketveriais metais anksčiau, nuo jo ir derėtų pradėti Žemaičių Kalvarijos istoriją.

Po Tridento Susirinkimo reformuotoje Katalikų Bažnyčioje atgaivinta ir veikliai plėtota atlaidų teikimo praktika svarbesniuose religiniuose centruose. Katalikiškojoje Europoje vėl suklestėjo senosios piligrimystės vietos ir atsirado naujų. Vėlai krikščionybę priėmusi Lietuva šioje srityje negalėjo rungtis su kitais kraštais. Žemaitijoje ypač trūko dieviškąja malone apdovanotų šventovių, jos bažnyčios negalėjo pasigirti žymiomis relikvijomis. J. Tiškevičiaus vyskupavimo metais Žemaitijoje, anot jo paties, buvo trys garsios, daug tikinčiųjų sutraukdavusios bažnyčios: Tverų, Šiluvos ir Zapyškio¹³⁹. Stiprinant katalikybės pozicijas Žemaitijoje, buvo pravartu įsteigti naują, atlaidų privilegijomis ir šventenybėmis aprūpintą piligriminį centrą.

Tuo metu Europoje plito Jėzaus kančiai pašvęsti, maldininkus vilioję kalvarijų kompleksai. Galima numanyti, kad europinis kontekstas J. Tiškevičiui buvo žinomas. Nedera pamiršti, kad kurį laiką iki 1626 m. jis gyveno Krokuvoje, čia mokėsi, vėliau ėjo katedros kanauninko pareigas. Tuo laiku greta Krokuvos įsteigta Zebžydovo kalvarija jau veikė, nors įrengimo ir puošybos darbai dar nebuvo baigti.

Apie pirmuosius Žemaičių Kalvarijos steigimo metus duomenų teikia 1643 m. išspausdinta jėzuitų auklėtinio Mikalojaus Bardausko knyga *Novae Hiervsalem Fax Nova* („Naujosios Jeruzalės naujoji šviesa“)¹⁴⁰. [28] Šis painus, prasta lotynų kalba parašytas barokinis tekstas nelygintinas su aiškiai ir tiksliai faktus dėstančiais oficialiais dokumentais, tačiau, sukurtas praėjus vos

139 Tveruose ir Šiluvoje gerbti Švč. Mergelės Marijos paveikslai, Zapyškyje – „labai senas mūsų Išganytojo atvaizdas“ (*Relationes status*, p. 286).

140 Mikalojus Bardauskas, *Novae Hierusalem Fax Nova ingentem Christi gratiarum Thesaurum in Samogitia, per [...] Georgium Tyszkiewicz vigilantissimum Pastorem suum, Gordianis in montibus nuper absconditum peregrinis revelans coram invisente Calvariam [...] Casimiro Leone Sapieha, mareschalco curiae Magni Ducatus Lituaniae [...] gubernatore. Facta, nec non accensa, eademque [...] dicata a Nicolao Bardowski, nobili Samogita philosopho. Vulgata, Vilnae, 1643.*

29

penkeriems metams nuo aprašomų įvykių, gerokai papildė ir pakoreguoja istoriografijoje įsivyravusias nuostatas dėl Žemaičių Kalvarijos steigimo aplinkybių.

Istorinė knygos dalis pradedama paties sumanymo apibūdiniu. Rašoma, kad vyskupui J. Tiškevičiui kilo mintis Žemaitijoje įsteigti vietą, skleidžiančią tikintiesiems Išganymo malonę, kurios „ieškantys pasaulyje vargiai rasdavo“¹⁴¹. Galbūt siekiant dramatiizuoti veiksmą, o gal atspindint tikrąją įvykių eigą, M. Bardausko tekste daug dėmesio skirta vyskupo (vėliau ir kitų dalyvavusių asmenų) dvejonėms dėl būsimo kulto centro pobūdžio ir vietos parinkimo. Tačiau veiksmo seka verčia manyti, kad pats J. Tiškevičius iš pat pradžių galvojo apie Jėzaus kančios kulto propagavimą ir tuo tikslu jau buvo pasirinkęs Gardus. Apie J. Tiškevičiaus svarstymus yra užsiminęs ir V. Juzumas: „Vizituodamas savo vyskupijos bažnyčias apžiūrinėjo įvairias vietas ir ieškojo tam tikros vietos.“¹⁴² Labai tikėtina, kad tokio svarbaus piligriminio centro vietos pasirinkimą labiausiai lėmė geografinė Gardų padėtis. Net keli J. Tiškevičiaus laikais Žemaičių vyskupijoje įsteigti vienuolynai išsidėstę Reformacijos apimtų Prūsijos ir Kuršo kunigaikštysčių pasienyje: dominikonų vienuolynai Virbalyje ir Garduose, karmelitų – Vladislavave (Naumiestyje) ir Linkuvoje.

29 Senosios drožybės detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

141 M. Bardauskas, p. [F]. M. Bardausko knygos tekstus iš lotynų kalbos vertė Stasė Paškonytė.

142 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 329.

Būtent rūpindamasis katalikybės stiprinimu Kuršo pasienyje, J. Tiškevičius galėjo pasirinkti Gardus¹⁴³. Kartu galbūt siekta katalikų tikėjimą skleisti protestantiškosios kultūros kraštuose.

1638 m. kalvarijos steigimo klausimą aptarti J. Tiškevičius į Žemaitiją pasikvietė du garsius Jėzuitų ordino vienuolius – ispaną Benediktą de Soksą (Soxo) ir žemaitį Mykolą Ginkevičių. Tekste minima, kad šiuodu vyrus atsiuntusi pati Dievo Motina rugpjūčio mėnesį, per Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų iškilmę, paskutinę aštuondienio dieną. Neaišku, ar ši data žymi atvykimą, ar toliau aprašomo susirinkimo pradžią. Veikiausiai jiedu atvyko iš Vilniaus, nes abu tuo metu dėstė teologiją universitete¹⁴⁴. Anot M. Bardausko, abu teologijos profesoriai ir daktarai, svarstę vyskupo siūlytą projektą, neketino skubėti, „nes pagarba Ganytojui įtikino juos

143 1648 m. savo laiške K. L. Sapiegai vyskupas J. Tiškevičius rašė, kad įsteigdamas karmelitų konventus Linkuvoje ir Vladislovave siekė gerinti pastoracijos sąlygas protestantiškame vyskupijos paribyje (L. Jovaiša, „Užnemunė Žemaičių vyskupijos sudėtyje (xvi a. vid. – 1795 m.): bažnytinė struktūra ir religinis gyvenimas“, *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 16–17).

144 B. de Soksas 1638–1639 m. minimas kaip akademijos pakancleris ir studijų prefektas, M. Ginkevičius – pamokslininkas (ARSI, Lith. 6, l. 311. Už nuorodą dėkoju istorikui L. Jovaišai). M. Ginkevičius, gimęs Žemaitijoje 1594 m., 1618 m. kartu su Mykolu Kazimieru Sarbievijumi buvo pirmi Kražių kolegijoje mokytojavę jėzuitai studentai klierikai. M. Ginkevičius mokė pradinę klasę, taip pat dėstė gramatiką. Vėliau studijavo Vilniuje, Romoje gilino filosofijos ir teologijos žinias. Vadovavo Nesvyžiaus (apie 1641 m.), Varšuvos ir Vilniaus Šv. Jono kolegijoms. Vilniaus akademijoje dėstė filosofiją ir teologiją. Išleido pamokslų rinkinių, knygų įvairiomis teologinėmis temomis, buvo pradėjęs Vilniaus vyskupų gyvenimo aprašymus. Nuo 1660 ar 1662 m. iki mirties 1663 m. ėjo Vilniaus akademijos rektoriaus pareigas (Liudvikas Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, [1840], Vilnius: Vaga, 1975, p. 68, 234; Antanas Liuima, „Kražių kolegija“, *Kražiai*, Chikago, 1983, p. 25; Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius, 2002, p. 144, 253, 334). B. de Soksas (Soxo), gimęs 1587 m., – ispanų kilmės jėzuitų filosofas ir teologas. 1624 m. rudenį atvyko į Vilnių. Iki 1646 m. Vilniaus akademijoje dėstė teologiją. Nuo 1629 m. minimas kaip universiteto kancleris, 1631–1649(?) m. – pakancleris. 1643–1646 m. ėjo rektoriaus pareigas. Parašė ir išleido užsieniečiams skirtą lenkų kalbos gramatiką (1636 m.), teisės vadovėlį (1648 m.) ir teologijos veikalų. 1655 m. išvyko iš Vilniaus. Mirė 1658 m. Antverpene (P. Rabikauskas, p. 212, 222, 287–288, 334, 500; Vytautas Raudeliūnas, „Soksas Benediktas“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius, 1988, p. 70; Levas Vladimirovas, *Knygos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 427, 428)

padelsti¹⁴⁵. Vėliau prie B. de Sokso ir M. Ginkevičiaus prisijungė Jonas Jaknavičius. Šis jėzuitas 1638–1639 m. buvo J. Tiškevičiaus nuodėmklausys ir rezidavo jo dvare¹⁴⁶. Vaclovo Biržiškos nuomone, 1638–1641 m. jis darbavosi misijose Žemaitijoje¹⁴⁷.

Interpretuojant gana neaiškų, retorinėmis figūromis perkrautą tekstą galima suprasti, kad J. Tiškevičius surengė pasitarimą pačiuose Garduose: „Pats Šviesiausias Vyskupas, per laukus skleidamas savo šviesa, su įprastu meilumu pakvietė palydovus maloniai ir narsiai viešinti sumanymą. [...] keliavo jie per Kalnus, iš prigimties turinčius Šventumą...“¹⁴⁸ Matyt, pakviestieji jėzuitai turėjo apžiūrėti numatytą vietovę ir autoriaus tiksliau neapibūdinti auditorijai pateikti savo nuomonę dėl kulto centro steigimo. M. Bardauskas nepatiksina, koks buvo šis susirinkimas, tačiau viešą jo pobūdį liudija tekste vartojami žodžiai: „viešinti sumanymą“, „jo [J. Jaknavičiaus] palydos žmonės beveik ploti pradėjo“, „palankiai nusiteikę palydovai“, „visuotinių plojimų lydimas“, „visi suėjo į namus“.

Šiame pasitarime pirmas kalbėjęs J. Jaknavičius pasiūlė Garduose steigti šv. Jono Krikštytojo gerbimo vietą: „Pradėjo uždegančią šneką dėl savo dieviškojo Globėjo Jono mirties atminimo

145 M. Bardauskas, p. [FV].

146 ARSI, Lith. 6, l. 316v.

147 J. Jaknavičius, gimęs 1589–1598 (?) m., 1609–1622 m. studijavo Vilniaus akademijoje ir Braunsbergo kolegijoje, nuo 1622 m. – Nesvyžiuje. Apie 1627 m. gyveno Vilniuje, buvo paskirtas Vilniaus akademijos lietuviškuoju pamokslininku. Buvo Kražių (apie 1636–1638 m.), Smolensko (apie 1644 m.), Vilniaus (apie 1655–1661 m.) kolegijų rektorius. Po rusų įsiveržimo 1658 m. buvo vienas iš pirmųjų 8 kunigų, grįžusių į universitetą. Talkininkavo Konstantinui Sirvydui, rašančiam *Punktus sakymų*, dirbo prie jo žodyno antro leidimo (1642 m.), išvertė į lietuvių kalbą „Lenkiškas ir lietuviškas evangelijas“ (iki 1637 m.). Kaip manoma, parengė giesmynų, naują katekizmą. Svarstyta tikimybė, kad jis galėjo prisidėti prie S. M. Slavočinskio „Giesmes tikėjimui katalickam priderančias“ (1646) išleidimo. Mirė 1668 m. (Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1, Čikaga, 1960, p. 274–285; Albinas Jovaišas, „Lietuvių kalba ir literatūra“, *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 102; Saliamonas Mozerka Slavočinskis, *Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarancias*, [Vilnae, 1646], faksimilė, (parenė Jurgis Lebedys), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 45–49; P. Rabikauskas, p. 256, 456; Juozas Tumelis, „Jaknavičius Jonas“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 92).

148 M. Bardauskas, p. [F2].

30

30 Kalvos Žemaičių
Kalvarijoje.

įteisिनimo.¹⁴⁹ Tokią nuomonę, matyt, lėmė ne tik troškimas pagerbti šventąjį globėją, bet ir tai, kad Garduose jau egzistavo Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, ir buvo pradėjęs plėtotis kultas, nes apie 1637–1639 m. minimi Joninių kermošiai Garduose.¹⁵⁰ Nežinia, kokią materialią formą turėjo įgauti J. Jaknavičiaus idėja: ar tapti relikvijomis ir gausiais atlaisdais aprūpinta bažnyčia, ar net ištisu kompleksu, skirtu šv. Jono Krikštytojo gyvenimui¹⁵¹.

Puikus pamokslininkas J. Jaknavičius įtaigia kalba patraukė klausytojus ir susilaukė pritarimo. Tačiau diskusijon stoję B. de Soksas ir M. Ginkevičius, anot M. Bardausko, „giliau suvokė

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Žemaičių vyskupo stalo valdų 1637–1639 m. generalinis inventorius, LNB RKRS, f. PR 311, l. 62.

¹⁵¹ 1614 m. Kražių jėzuitams padovanoti Židikai. J. Jaknavičiui esant kolegijos rektoriumi, 1636 m. čia pradėjo veikti jėzuitų misija ir pastatyta koplyčia (A. Liūima, p. 31; K. Misiū, R. Šinkūnas, p. 372). Dabartinės bažnyčios Šv. Jono Krikštytojo titulas taip pat gali būti susijęs su J. Jaknavičiaus dangiškojo globėjo gerbimu.

amžinybės dalykus, taigi jie kitaip mąstė apie tai“. Iš teksto aiškėja, kad jėzuitai išdėstė ne tik savo, bet kartu ir vyskupo nuomonę dėl Jėzaus Kančios kelio steigimo Garduose. „Pakako žodžių, kurie sukrėtė klausančiųjų širdis [...], nes ir naudotų argumentų didybė, ir puošni [...] kalba palenkė jų tikėjimą pritarti taip, kad, užmiršę ankstesnę kalbą, labiau prijautė Kristui, nei Jonui.“¹⁵² Dienai baigiantis, jau galutinai apsisprendęs J. Tiškevičius pasakė kalbą, paskelbdamas, kad nutarė įgyvendinti savo ilgai brandintą sumanymą, kurį susirinkime pavišino jėzuitai B. de Soksas ir M. Ginkevičius.

Dera pasakyti, kad M. Ginkevičius buvo lankęsis ne taip seniai prie Krokuvos įsteigtoje Zebžydovo kalvarijoje. Lenkijos jėzuitų dokumentuose šmėsteli žinutė, kad 1631 m. rugpjūčio 14 d. tėvai Dembskis ir Ginkevičius iš Lietuvos atvyko lankyti Krokuvos šventųjų vietų bei kalvarijos ir išvyko to paties mėnesio 19 dieną¹⁵³. Tuo metu Zebžydovo kalvarijoje jau buvo suformuoti pagrindiniai ansamblio objektai: bažnyčia su vienuolynu ir Adrichomijaus knygos planais pagrįstas Kryžiaus kelio stočių kompleksas su flamando Pauliaus Baudartha (Baudaert) bei kitų architektų projektuotomis aukšto meninio lygio mūro koplyčiomis. Tačiau tuo laiku kalvarija vis dar buvo papildoma naujomis, daugiausiai Švč. Mergelės Marijai skirtomis, stotimis¹⁵⁴. Lenkijoje matytų darbų užmojis M. Ginkevičiui turėjo padaryti įspūdį, ir tai galėjo turėti reikšmės svarstant Gardų religinio komplekso klausimą.

1638 m. vasarą įvykusiame susirinkime galutinai nutarta Garduose steigti Jėzaus Kančios kultui pašvęstą Kryžiaus kelio kompleksą. Pasak M. Bardausko, vyskupas „su šiuo nušvitimu praleido bemiegę naktį, įsitikinęs, kad jau vieta ir laikas yra ir dėl Kristaus Kančios, ir dėl savo sumanymo ką nors ryžtis padaryti“. Jau kitą dieną jis „įsakė kryžiais pažymėti Gardų kalnų kraštutines ribas: tai bus vieta, kur spindės ženklai žuvusio Išganytojo...“¹⁵⁵

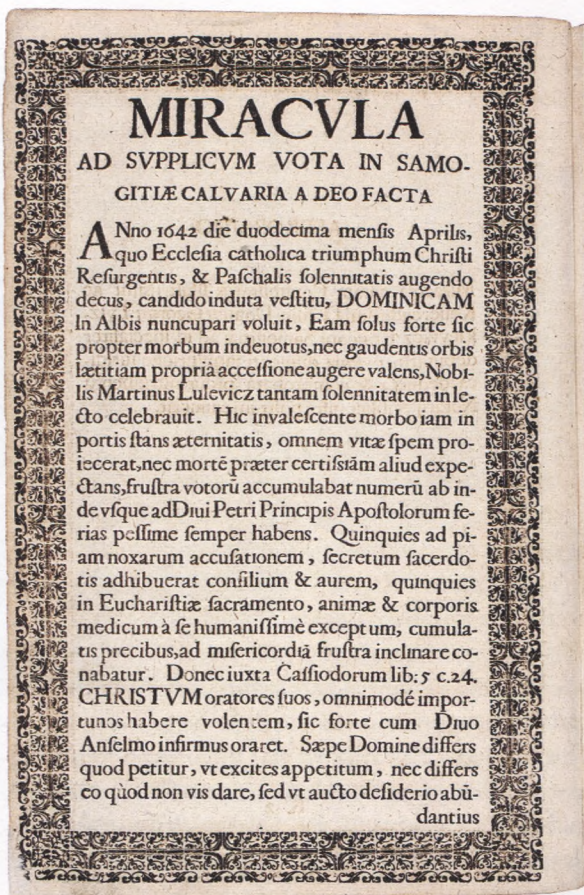
¹⁵² M. Bardauskas, p. [F2v].

¹⁵³ Jan Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u Św. Barbary w Krakowie 1630–1639*, t. 5, ed. L. Grzebień, Kraków: WAM, 1999, s. 108. Už nuorodą dėkoju L. Jovaišai.

¹⁵⁴ E. H. Wyczawski, s. 57–77.

¹⁵⁵ M. Bardauskas, p. [G].

31 Mikalojaus
Bardausko knygos
Novae Hierusalem
Fax Nova... (1643)
pirmas stebuklų
aprašymų lapas.

31

Numatytoje teritorijoje tada būta neužstatyto kalvoto ploto, kuriame driekėsi ariami laukai ir ganyklos¹⁵⁶. Pradžioje kryžiai tik rodė būsimo kalvarijos komplekso ribas, vėliau mediniais kryžiais pažymėtos ir stotys¹⁵⁷.

Baroko laikais neretai pasitaikydavo, kad šventumu garsėjančios vietos įsteigimas sietas su legendomis apie anksčiau čia įvykusius stebuklingus dieviškosios valios apreiškimus, liudijančius ypatingą vietovės statusą ir pranašaujančius būsimą jos šlovę. Zebžydovo

¹⁵⁶ K. Bružas, A. Miškinis, p. 90.

¹⁵⁷ Kalvaria Zmuydzka, s. [BV].

ir Gūros kalvarių Lenkijoje steigimą XVII a. taip pat gaubė pasakojimai apie pranašiškus reginius¹⁵⁸. Pranašystės lydėjo ir Gardų kalvose steigiamą kalvarią. Anot M. Bardausko, šie pasakojimai rodė, kad sumanymas buvo „iš Aukščiau patvirtintas“. Ilgainiui jie, kaip ir dauguma kitų čia įvykusių stebuklų, buvo pamiršti. Vilniaus Šventosios Dvasios dominikonų konvento narys architektas kun. Liudvikas Grincevičius, 1749 m. išleidęs Žemaičių Kalvarijos stočių lankymo vadovą, knygelės prakalboje apgailestavo, kad per 1748 m. Vilniaus miesto gaisrą pražuvo jo paties jau parengta knyga apie Žemaičių Kalvarijoje įvykusius stebuklus nuo pat pirmo apsi-reiškimo¹⁵⁹. XIX a. pab. gaisre žuvo ir pačioje Žemaičių Kalvarijoje saugoti oficialūs raštiški stebuklų liudijimai – vadinamoji „stebuklų knyga“. M. Bardausko knygos atskirame skyriuje „Stebuklai, Dievo atlikti Žemaičių Kalvarijoje dėka meldžiančiųjų įžadų“ detaliai, mi-nint datas ir pavardes, atpasakoti dieviškosios malonės liudijimai iki 1643 m. [31] Istorinėje teksto dalyje rašoma ir apie stebuklus Garduose iki Kryžiaus kelio steigimo. Tai ankstyviausia iš šiuo metu žinomų išlikusių „stebuklų knygų“ Lietuvoje.

Knygoje pateikti du stebuklingi apsi-reiškimai, patvirtinantys prigimtinį šios vietovės šventumą. Anot autoriaus, J. Tiškevičiaus apsisprendimą sustiprino „apreiškimo ženklai, kurie buvo tylūs, bet veiksmingi“¹⁶⁰.

Į vyskupą kreipėsi senelis, kuris „per naujos Kalvarijos kūrimą prisiminė savo ankstesnius metus“. Jis papasakojo, kad būdamas dar jaunuolis, kartą, ganydamas gyvulius, nuklydęs į Gardų kalvas. Užklupus nakčiai, įsitaisęs čia miegoti, tačiau staiga šalia jo atsiradęs „skaistus“ nepažįstamas vyras ir paklausęs, kas piemeniui davęs valią savo banda niekinti šventą vietą. Jaunuoliui grubiai atsikirtus, vyras griežtai subaręs, liepdamas tuojau pat palikti šią kalvą, nes tai esanti šventa žemė. Tada jaunuolis išsigandęs ir pamatęs, kaip

158 *Jeruzalem Nowe we wsi*, s. 1–7; *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa, 1882, s. 713.

159 *Przewodnik obchodzącym drogi męki Chrystusowej, trakt nieomylny pokazujący, albo sposób nabożnego obchodzenia Kalwaryi Zmudzkiej, przy Kosciele WW. OO. Dominikanów, ułożony [...]* J. X. Franciszkowi Urwikowi plebanowi *Wieknsianskiemu dedykowany [...]* X. Ludwika Hryniewiczza, S. T. Lektora [...], w konwencie generalnym Wilenskim, Zak. Kazn. Wilno, 1749, s. 8–9.

160 M. Bardauskas, p. [GV].

„milžiniško užgriūvančio vandens sąmyšyje visi tie Gardų kalnai tai iškyla, tai panyra“. Jo banda ėmusi bėgti, o piemuo leidęsis paskui ją. Namuose tėvas pasiteiravęs, kokia tokio ankstyvo sugrįžimo priežastis, o sužinojęs, taip paaiškinęs regėjimą: „Ateis laikas, kai Gardų kalnai kada nors turės garbintoją, šlovingą tautą, pažymėtą šių šlovingų vandenių“¹⁶¹. Čia pat M. Bardauskas priduria, jog regėjime pasirodęs vyras buvęs panašus į vyskupą J. Tiškevičių.

Antrą regėjimą patyrusi Garduose ar netoli jų gyvenusi moteris, pasižymėjusi dorumu ir pamaldumu. Nuo ligos vis labiau silpdama, ji „nepaliaujamomis“ maldomis kreipusis į Dievą. Staiga ji išvydo šviesą kambarėje ir, pajutusi „stebuklo viltį“, sukaupusi jėgas, nuėjo prie lango. Čia ir pamatė „Gardų kalno viršūnėje milžinišką namą, degantį dangiškais spinduliais“. Tada išėjusi į kiemą ir stebėjusi reginį. Klausinėjama namiškių dėl staigaus išgijimo, sakiusi, kad ją išgydęs Jėzus, kurį regėjo „judėjų kankinamą, plakamą, spjaudomą, pajuokiamą, [...] papuoštą išsiliejusio kraujo purpuru“. Iš pradžių jos žodžiais nepatikėta, tačiau moteriai galutinai pasveikus ir patvirtinus, kad tikrai patyrusi pranašiską regėjimą, žinia apie įvykį pasklidusi ir pasiekusi patį vyskupą¹⁶².

Tuoju po diskusijos, lėmusios Žemaičių vyskupo apsisprendimą, J. Tiškevičius susilaukė daugybės šalininkų. Tikintieji skatino nedelsti: „Liaudis [...] be apeigoms pašvęsto vado, be savo ganytojo, jau įsivaizdavo būsimų procesijų vaizdus, kiek kartų veržtųsi su maldomis ir votais [...] prie tų išganymo ženklų“¹⁶³. Apie tikinčiųjų užsidegimą dalyvauti Gardų kalvarijos steigime užsimenama ir vėlesniame 1649 m. poetiniame tekste: „Dar tik grubūs kryžiai buvo iškelti, / bažnyčių nei koplyčių jokių nstatyta; / tokios didelės minios žmonių iš visur susirinko, / lyg kviečiantį angelą girdėtų: / patys procesijų naujų reikalavo, / kryžiams ir bažnyčioms medžius ruošė“¹⁶⁴. [32, 33] Tiek M. Valančius, tiek V. Juzumas rašė apie Kryžiaus kelio įvedimo iškilmes. Rytą susirinkus gausiam būriui dvasininkų ir tūkstančiams įvairaus luomo žmonių, atvyko vyskupas J. Tiškevičius su palyda. Po išpažinčių klausymo, iškilmingų Mišių ir pamokslo minia „pajudėjo

161 *Ibid.*, p. [G2–H].

162 *Ibid.*, p. [I–IV].

163 *Ibid.*, p. [GV].

164 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B2V].

**KALVARIA
ZMVDZKA.**

OD
IASNIE WIELMOZNEGO Y PRZEWIELEBNEGO
PANA

Iego Mości Księdza

IERZEGO TYSZKIEWICZA

BISKUPA ZMVDZKIEGO

NOMINATA WILENSKIEGO

ADMINISTRATORA

BISKUPSTWA PILTINSKIEGO,

Proboszcza Trockiego &c. &c.

WYSTAWIONA.

Z Łuńskiego.

W IERSZEM POLSKIM

**PRZEZ NABOZNEGO PIELGRZYMA
OPISANA.**

Roku Pańskiego 1649.

VILNÆ, Typis Academiæ Societatis IESV.

HERBOWY ^{NA} KLEYNOT
IASNIE WIELMOŻNEGO Y PRZEWIELEBNEGO
FVNDATORA KALVARII ZMUYDZKIEY.

Kieżycu wielka niebá ozdobo y ziemi,
Tobie gwiazdy rum czynia vsy ognistemi:
Sześć inż wiekow iásnieieś na Sarmáckim niebie,
A żadney zmázy chmurá nie zámítá ciebie.
Bedzieś szczęśliwie świecił latá niezliczone,
Vyrzys promienie z czasem w światłość pomnożone.
Po oświeconey ziemi wielkich cnot iásność ia,
Iásna Boga samego zdobys pobożnością.
Zadnego sie nie zleknie światło to: zámienienia
Z którego Bog sam został iásnieyszym, promienia.

numatytų koplyčių link“. Vyskupas „kaip pasakoja padavimas, pats savo ranka, eidamas nuo koplyčios iki koplyčios, paberdavo ant takelių švento iš Jeruzalės atvežto smėlio, o daugelyje vietų net keliais eidamas. Juo sekė visi dvasininkai bei žmonės“¹⁶⁵. G. Smiotanskis rašė, kad Šventosios Žemės smėlis barstytas pagal tradiciją, galiojusią „visuose kalnuose, kuriuose yra Kristaus kančios slėpiniai“¹⁶⁶. V. Juzumo teigimu, tai įvykę 1638 m. liepos pradžioje¹⁶⁷, tačiau prisiminus M. Bardausko knygoje nurodytą lemtingojo susirinkimo datą, galima teigti, kad Kryžiaus kelio įvedimo išskilmės negalėjo vykti anksčiau, negu rugpjūčio antroje pusėje.

Iki 1639–1641 m. kelionės į Romą J. Tiškevičius jau buvo paskyręs vietą steigiamai kalvarijai ir kryžiais pažymėjęs, kur bus įrengtos stotys¹⁶⁸. Neatmestina prielaida, kad buvo pradėtos ir didesnės statybos. Kokie darbai vyko jam nesant ir kas jiems galėjo vadovauti, nežinia. 1639 m. pranešime vyskupas rašė: „Pagal septynių bažnyčių Mieste lankymo modelį reikia [...] steigti septynis altorius tik ką įsteigtoje Kalvarijoje, lankančiųjų pamaldumui ir įžadų gausumui. Ta išskilmė Kalvarijoje, skirta Viešpaties kančios ženklų vaizdavimui, švenčiama su žmonių antplūdžiu ir didele dvasine nauda bei kasdien vis auga ir nenusileidžia pamaldoms, kurios Kalvarijos kalne Lenkijoje neša gausių pamaldumo vaisių“¹⁶⁹. Pavyzdys J. Tiškevičiui, kaip minėta pranešime, buvo Zebžydovskių įkurtas Kryžiaus kelias, nes kitų didžiųjų kalvarijų Lenkijoje tuo metu dar nebuvo (Pakoscės miestelio

33 Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus herbas knygoje *Kalvaria Zmuydzka...* (1649).

165 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 329.

166 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae...*, I. 58v.

167 Tuo laiku Kalvarijoje vyksta didieji atleidai.

168 1639 m. vyskupas J. Tiškevičius nuvyko į Romą *ad limina apostolorum*, įteikė pranešimą apie savo vyskupijos padėtį, atliko karaliaus Vladislavo Vazos pavestą misiją Stanislovo Kostkos beatifikacijos reikalu. Įgijęs popiežiaus Urbono VIII prielankumą, 1640 m. gavo popiežiaus rūmų prelado titulą, 1641 m. paskirtas Piltinės (Kuršo) vyskupijos administratoriumi. Iš kelionės grįžo 1641 m. (Rapolas Krasauskas, „Tiškevičiai, Jurgis“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 31, Boston, 1964, p. 239–241).

169 [...] *et septem altarium in Calvaria recens instituta ad ritum septem ecclesiarum in Urbe visitandorum devotione et frequentia instituenda. Quae quidem Calvariae solennitas ad repraesentanda insignia passionis Domini magna aedificatione et concursu populi recolitur augeturque in dies, ut non cedat devotion, quae in Monte Calvariae in Polonia magno fructu pietatis peragitur et exercetur* (*Relationes status*, p. 252–253).

kompleksas buvo vos pradėtas). Jėzaus kančios kelias Garduose buvo vienas ankstyviausių tokio tipo religinių centrų Abiejų Tautų Respublikoje. Sprendžiant iš teksto, 1639 m. iškilmingos apeigos vyko čia jau nebe pirmą kartą.

Cituota ištrauka taip pat atskleidžia, kad steigiant kompleksą orientuotasi į vieną iš plačiai žinomų atlaidų tradicijų – septynių bažnyčių Romos mieste arba septynių altorių lankymą. XVI a. II pusėje buvo įvesti atlidai piligrimams, aplankiusiems septynias svarbiausias Romos bazilikas. 1620–1621 m. Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius (1616–1630) tokius atlaidus išrūpino septynioms Vilniaus bažnyčioms¹⁷⁰. Dar anksčiau, vėlyvaisiais Viduramžiais, žinota nustatyto skaičiaus bažnyčių (7, 9, 10, 15) lankymo praktika, siekiant pagerbti atitinkamą skaičių Jėzaus kančios kelių. Žemaičių Kalvarijai skirtoje poemoje minima, kad koplyčios čia išdėstytos „ant septynių kalnų“¹⁷¹.

Būdamas Romoje, J. Tiškevičius pasirūpino, kad jo steigiamoji kalvarija turėtų tokiai vietai prideramas atlaidų privilegijas, labai svarbias kuriant naują piligrimystės centrą. 1640 m. jas ir suteikė popiežius Urbonas VIII¹⁷². Pasak M. Valančiaus, 1639 m. J. Tiškevičius gavęs atlaidus šešioms koplyčioms: „Pastarosios Vakarienės, Alyvų Darželio, Prie stulpo plakimo, Erškėčių vainiku apmovimo, Nukryžiuojimo ir Palaidojimo“¹⁷³. Jeruzalėje šiuos Jėzaus kančios epizodus menančiose bažnyčiose ar koplyčiose būdavo teikiami visuotiniai atlaidai¹⁷⁴. Paprastai kalvarijos gaudavo tokius pat atlaidus, kaip ir atitinkamos vietos pačioje Jeruzalėje¹⁷⁵. Prisiminus vyskupo reliacijos minėtą septynių altorių modelį, galima spėti, kad Suėmimo ir Kryžiaus kelyje buvo numatyti septyni atlaidus teikiantys svarbiausi objektai – šešios

170 *Ibid.*, p. 59. Nuo vėlyvųjų Viduramžių žinomas Jėzaus kančios kelią menantis paprotys aplankyti septynias bažnyčias ar altorius bažnyčioje (J. J. Kopeć, „Droga Krzyżowa“, kol. 236; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 236).

171 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B2].

172 Piotr Hiacynt Pruszczy, *Morze Łaski Boskiej; które Pan Bog w Koronie Polskiej po różnych mieyscach, przy Obrazach Chrystusa Pana, y Matki iego Przenajświętszey na serca ludźi pobożnych, z głębokości miłosierdzia swego, nieprzebranego, co dzień obficie wylewa [...]*, Kraków, 1740, s. 10, 11.

173 M. Valančius, p. 300.

174 M. K. Radvila Našlaitėlis, p. 74–83.

175 J. J. Kopeć, „Kalwaria“, kol. 414–420.

34 Bursa su Kristaus monograma. XVIII a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

34

stočių koplyčios ir bažnyčia. Tačiau tai nereiškia, kad šią kalvariją sudarė tik tiek stočių. 1649 m. jų jau buvo ne mažiau kaip trylika, o kai kurios iš jų net vadintos bažnyčiomis¹⁷⁶.

M. Valančius rašė, kad vyskupas pats paskyręs vietas, kuriose turėjo stovėti koplyčios, ir jas pastatęs savo lėšomis. Abejoti dėl pirmo teiginio nėra pagrindo, nors J. Tiškevičius galėjo dar kartą pasinaudoti jėzuitų patarimais ir pagalba. Juolab kad, kaip minėta, M. Ginkevičius buvo susipažinęs su Lenkijos kalvarijos pavyzdžiu. Beje, M. Bardausko knygos istorinės dalies pabaigoje, nors ir ne konkrečiai, pabrėžtas jėzuitų indėlis į Žemaičių Kalvarijos kūrimą ir statybą¹⁷⁷. Tačiau teigti, kad J. Tiškevičius vienas finansavo kalvarijos steigimą, būtų netikslu. M. Bardauskas, kaip ir pridera tokio pobūdžio veikalų autoriams, dėkoja visiems geradariams, atskirai reikšdamas padėką tiems, kurie jos ypač nusipelnė.

¹⁷⁶ *Kalvaria Zmuydzka*, s. [CV–C2V].

¹⁷⁷ M. Bardauskas, p. [K].

Mui Sami Mar: Bnt stua y' bry
 y' ryi lūny ms Ica nicy Dny
 ncznaisms postugi
 Naic
 Jurgius Tischev
 Leon Sapiegi
 Tia m. III
 niebstaic na pmoniaah exant.
 na zinnie, propagandoz yly.
 do Rym.

35

35 Vyskupo Jurgio
 Tiškevičiaus para-
 šas laiške Kazimierui
 Leonui Sapiegai.
 1639 m.

Tarp jų vėl mini vyskupą J. Tiškevičių, paskatinusį ir kitus kurti „Gardų kalnų šlovę“.

Visą savo veikalą M. Bardauskas dedikavo LDK rūmų maršalkai Kazimierui Leonui Sapiegai. Panegirika šiam asmeniui sudaro pirmąją knygos dalį. Tai nulėmė ne tik žinomas šio didiko dėmesys jėzuitų vienuolijai, kurios auklėtinis buvo ir pats teksto autorius, bet ir naujosios kalvarijos apklankymas. „Tebūnie Tau ne gėda apklankyti šią šventą Kalvarijos vietą, kurioje, kaip matai, priešakyje žengia Kazimiero Leono Sapiegos pavyzdys, tūkstančiai didikų ir svetimšalių šimtai“¹⁷⁸. K. L. Sapiega ir J. Tiškevičius palaikė asmeninius ryšius, kaip liudija išlikę Žemaičių vyskupo laišakai didikui¹⁷⁹. [35] Viena vertus, tarpusavio draugiškumas galėjo lemti K. L. Sapiegos prielankumą J. Tiškevičiaus sumanymui ir

¹⁷⁸ Ibid., p. [12].

¹⁷⁹ Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus laišakai Kazimierui Leonui Sapiegai, 1639, 1643, 1644, 1648 m., BNW, BOZ 931, mf. 49428, l. 82–82v; BOZ 946, mf. 704, l. 5–6, 109, 127, 129.

sprendimą vienam pirmųjų apsilankyti kalvarijoje, kita vertus, tai nenuostabu, nes didikas garsėjo pamaldumu bei dosnumu Katalikų Bažnyčiai, buvo suteikęs fundacijų ir skyręs lėšų daugelio vienuolynų bei bažnyčių statyboms¹⁸⁰. Manytina, kad jo parama neaplenkė nė Garduose kuriamos kalvarijos.

Kitas aiškiai įvardytas geradarys, „negailėjęs didžiulių išlaidų, kol neatsirado Gardų kalnuose šitas [...] palaimintasis reginys, iškildamas į nuostabų pavidalą...“, buvo Jonas Alfonsas Lackis¹⁸¹. Šis didikas, 1643 m. tapęs Žemaičių seniūnu, taip pat garsėjo parama bažnyčioms, vienuolynams ir labdaros įstaigoms. Pirmasis Lietuvos dominikonų provincijolas, tuo metu dar generalinis vikaras Petronijus Kamienskis, 1647 m. sausio 15 d. sakydamas pamokslą J. A. Lackio laidotuvėse, be kitų jo dorybių, minėjo dažną pasninkavimą, atgailas ir piligrimines keliones į Trakus, Gidlius, Čenstakavą, Žyrovichus, Liubliną, taip pat ir Kalvariją¹⁸².

180 Kazimieras Leonas Sapiega (1609–1656) – LDK rūmų maršalka (1637), LDK pakancleris (1645), Slanimo, Gardino, Voupos, Liubošanų ir t. t. seniūnas, III Statuto (1588) leidėjo ir LDK kanclerio Leono Sapiegos sūnus. Pasizymėjo politikoje ir karuose su Rusija. Buvęs jėzuitų auklėtinis, Vilniaus akademijai 1641 m. suteikė stambiają fundaciją, skirtą teisės fakultetui įsteigti ir išlaikyti, dovanojo savo ir tėvo Ružanuose sukaupią vertingą biblioteką. Skyrė ne vieną bažnytinę fundaciją rytinėse LDK žemėse: Naugarduke jėzuitams ir bonifratrams, Slanimo reguliniams kanauninkams, Biarozoje kartūzams ir kt. (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J.*, t. VIII, Lipsk, 1841, s. 266–267; L. Vladimirovas, „Bendroji raida“, *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1803*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 66–68); M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys*, p. 36, 37, 112, 190, 191).

181 Jonas Alfonsas Lackis – garsus LDK didikas, be kitų smulkesnių pareigybių buvęs Minsko (nuo 1630) ir Žemaitijos kaštelionu, nuo 1643 m. – Žemaitijos seniūnu. Turėjo svarių nuopelnų karyboje ir valstybės valdyme, buvo aktyvus Katalikų Bažnyčios gynėjas, uolus katalikas, dominikonų globėjas (Aukštadvaryje), bažnyčių fundatorius (Šalčininkuose, Lapėse ir kt.). Mirė 1646 m. Jo laidotuvėse Aukštadvaryje dalyvavo karalius Vladislovas Vaza, Vilniaus ir Žemaitijos vyskupai (*Polski słownik biograficzny*, t. XVI/3, Wrocl.-Kraków-Warsz., 1971, s. 406–407; M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys*, p. 43, 172).

182 *Kazanie na pogrzebie [...] pana Iana Alphonsa Lackiego Xięstwa Zmoydzkiego generalnego starosty, Birzynianskiego Radvnskiego, Zoslenskigo gubernatora, zakonu kaznodziejskiego w Wysokim Dworze fvdnatora. Przez x. Petronivsza Kamienskigo s. theologii doktora, [...] Wikaryego Generalnego congregatii litewskieg S. Anyola Stróża Dominikana w Kościele Wysokodworskim w Roku 1647 dnia 15 Stycznia*, Wilno: druk. Akad. S. I., 1647, s. [h].

Tarp rėmėjų atskirai pagerbtas Palangos seniūnas Stanislovas Vaina, žinomas kaip Kulių bažnyčios ir Plungės bažnyčios didžiojo altoriaus statytojas, Palangos altarijos fundatorius¹⁸³. Rėmėjo S. Vainos dėka iškilusi kalvarija netgi skambiai vadinama „jo geradariystės monumentu“¹⁸⁴.

Turint omenyje išvardytųjų didikų politinę galią ir turtus, taip pat užuominas M. Bardausko tekste, galima numanyti, kad jie svariai parėmė kalvarijos statymo darbus, tad vyskupas J. Tiškevičius ne vienintelis teikė lėšų piligriminio komplekso steigimui. Ši parama nevadintina grupine fundacija, nesant žinių, kad didikai kalvarijos išlaikymui būtų skyrę nuolatinių pajamų (tai esminė bažnytinės fundacijos sąlyga). Išvardytieji, gal ir kiti nepaminėti asmenys finansavo kalvarijų ansamblio kūrimą, o vyskupas J. Tiškevičius buvo pagrindinis iniciatorius, darbų įkvėpėjas ir organizatorius.

Naujoms Kryžiaus kelio apeigoms reikėjo atitinkamų liturginių tekstų. Manoma, kad 1639 m. J. Tiškevičius užsakęs „vienam kunigui parašyti maldas ir giesmes“, skirtas Kryžiaus kelio procesijoms¹⁸⁵. Derėtų prisiminti 1646 m. išleistą Žemaičių vyskupo globojamo jėzuito Saliamono Mozerkos Slavočinskio giesmyną *Giesmes Tikieimuy Katholickam priderančias*, kuriame yra daug Žemaičių Kalvarijoje giedotų giesmių¹⁸⁶. Gal kaip tik S. M. Slavočinskis tapatintiñas su minėtuoju „vienu kunigu“. Vaclovo Biržiškos nuomone, tikrasis šio giesmyno autorius buvęs jėzuitas Jonas Jaknavičius, tačiau Jurgis Lebedys pagrįstai tuo

183 Stanislovas Vaina (m. 1649) – Plungės ir Palangos seniūnas, Godingos tijųnas, LDK virtuvininkas (1640), Salantų ir Grūšlaukės savininkas (M. Valančius, p. 125; Józef Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*. 1386–1795, Kraków, 1885, s. 233, 235; M. Paknys, *Mecenatystės reiškiny*, p. 202; R. Stankevičienė, *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 21, 22).

184 M. Bardauskas, p. [K].

185 M. Valančius, p. 300; Mikas Vaicekauskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 59.

186 S. M. Slavočinskis, *Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarancias*. Auctore Salomone Mozerka Slawoczynski Summi Pontificis alumno [Vilnae, 1646], faksimilė, (parengė Jurgis Lebedys), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958; M. Vaicekauskas, p. 62–72.

suabejojo dėl lingvistinių teksto ypatybių¹⁸⁷. Vis dėlto tai įdomus sutapimas. J. Jaknavičiaus dalyvavimas aprašytame susirinkime savaip aktualizuoja ir V. Biržiškos hipotezę. Galbūt J. Jaknavičiaus verstos giesmės pateko į S. M. Slavočinskio 1646 m. leidinį? J. Jaknavičiaus ryšio su lietuviška himnodija tyrinėtojai kol kas nėra įrodę, nors jėzuitų indėlis į lietuviškų katalikų giesmių kūrybą ir populiarinimą gerai žinomas ir įvertintas¹⁸⁸. Tikėtina, kad ir Žemaičių Kalvarijos maldos bei giesmės sukurtos ne dominikonų, bet jėzuitų aplinkoje.

Deja, nėra patikimų žinių, kas iki 1642 m. administravo Gardų parapiją arba vadovaudavo kalvarijoje atliekamoms apeigoms. Esama užuominų, kad procesijos kartais vykdavo neorganizuotai, „be pašvęsto vadovo“¹⁸⁹, tačiau Gardų parapija negalėjo būti palikta be dvasininko. Tikėtina, kad tuo metu čia darbavosi iš Vilniaus atvykę dominikonai, galbūt Kražių jėzuitai arba pasauliečiai kunigai. Paskutinę M. Bardausko knygos dalį sudaro 1639–1643 m. Kalvarijoje vykusių stebuklų sąrašas. [31] Į jį įtraukti ir glaustai apibūdinti 46 stebuklai. Kiekvieno aprašymo pabaigoje minimi dvasininkai, pagal bažnytinę tvarką patvirtinę stebuklo faktą. Tik septynis stebuklus tvirtino dominikonai: 1642 m. vieną stebuklą – būsimosios Lietuvos dominikonų provincijos provincijolas, o tuo metu – Vilniaus konvento prioras Petronijus Kamienskis, 1642 m. du – dominikonas kun. Konstantinas Belevičius, 1643 m. tris stebuklus – dominikonas Augustinas Valentinavičius. Dar vienas ir ankstyviausias iš visų dominikonų patvirtintų stebuklų įvyko 1641 m., po jo aprašymu taip pat yra A. Valentinavičiaus pavardė, užsimenant, jog jis einęs zakristijono pareigas¹⁹⁰. Veikiausiai stebuklus tvirtino ne vien Gardų bažnyčią administravę dvasininkai, dažniausiai tai darė viešasis notaras gretimos Alsėdžių bažnyčios klebonas Grigalius Vrublevskis, kartais ir kitų parapijų kunigai¹⁹¹. Tačiau tai, kad dominikonų pavardės figūruoja retai, o Kalvarijos stebuklų sąrašė vienuolis pirmą kartą paminėtas tik 1641 m., verčia

187 S. M. Slavočinskis, p. 47.

188 M. Vaicekauskas, p. 61.

189 M. Bardauskas, p. [GV].

190 *Ibid.*, p. [L2v, M2, N, N2, P, P2, P2v].

191 Viešuoju notaru (*notarium publicum*) vadinamas Grigalius Vrublevskis 1639–1643 m. įvykusius stebuklus tvirtino dažniausiai (*Ibid.*, p. [L–Q]).

abejoti, ar piligriminio centro steigimo metu dominikonai nuolat gyveno Garduose.

1649 m. rugpjūčio 12 d. Žemaičių vyskupijos kapituloje patvirtinti dominikonų vienuolyno steigimo dokumentai. Patvirtinimo rašte cituojamas fundacinio akto tekstas, kuriame pasakyta, jog vyskupui įsteigus naująją kalvarijų kompleksą, „vėliau“ Naujoji Jeruzalė paskirta Dominikonų ordinui „kartu su puikiai įrengtomis Viešpaties Kančios slėpinių koplyčiomis“¹⁹². Dokumente pateikta informacija rodo, kad dominikonai pakviesti globoti ir propaguoti jau įsteigtą Kryžiaus kelio kompleksą. Tai patvirtina ir Gabrieliaus Smiotanskio 1706 m. rašytoje Lietuvos dominikonų provincijos istorijoje pateikta Žemaičių Kalvarijos vienuolyno steigimo formuluotė¹⁹³. Atitinkamos informacijos esama ir kitose religinėje literatūroje. Pasak 1648 m. liepos mėnesį Žemaičių Kalvarijos procesijoje dalyvavusio piligrimo, J. Tiškevičius, norėdamas, kad jo darbo nesunaikintų laikas, „šventą vietą“ pavedęs dominikonams¹⁹⁴. XVII a. II pusėje rašęs Petras Hiacintas Prusčius (Pruszcz) panašiai tvirtino, jog jau suformuotoje kalvarijoje vyskupas įkurdinęs dominikonus, idant šie sakytų pamokslus ir klausytų išpažinčių¹⁹⁵. Vėlesniame XVIII a. leidinyje patys dominikonai, kreipdamiesi į Žemaičių vyskupą Antaną Tiškevičių, primena, kad jo pirmtakas J. Tiškevičius „daug tarem Mumis dowania kada teyp Szlowinga wieta dawe“¹⁹⁶.

XVII a. dokumentai ir literatūriniai tekstai verčia manyti, kad atliekant pradinį kalvarijos steigimo darbą – kuriant planą, statant ir įrengiant koplyčias – dominikonai nedalyvavo arba jų veikla amžininkų nebuvo pastebėta. Panašu, kad pradiniam etape greta

192 [...] *cum reliqvis Capellis Misteriorum Dominicae Passionis competenter extructis in realem et actualem posessionem...* (Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas. 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354v).

193 ADK, Li 581-583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 58.

194 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B2v].

195 P. H. Pruszcz, s. 11.

196 *Pedelis Miros Saldžiausi medi Križiaus Jesusa Pona Sawimp turis inriszta arba Nobaženstwa ape tagi saldžiausi medi Kristaus Ižganitojo musu, kursay ant tuo, del musu atpirkimo numire, isz Lankiszka Ziemaytisz kay iżguldita [...]*, Wilnius: druk. J. K. M. akademijoy, 1750, p. [v].

J. Tiškevičiaus veikė keletas jėzuitų. Deja, be M. Bardausko grožinės literatūros kūrinio, daugiau nesama jokių duomenų, galinčių patvirtinti ir tiksliau apibrėžti jėzuitų indėlį į Žemaičių Kalvarijos steigimą. Šiaip ar taip, vėliau kompleksas tikrai perduotas dominikonams. Jie pakviesti ir apgyvendinti įsteigtoje ir stebuklais jau pradėjusioje garsėti Kalvarijoje.

Dominikonų vienuolyno įsteigimas

Kaip rodo Europos šalių pavyzdžiai, kalvarijų kompleksus paprastai globodavo kuri nors vienuolija. Sudėtingos struktūros ansamblio priežiūrai ir specifinei liturgijai reikėjo daugiau sielovados darbui gerai pasirengusių dvasininkų. Konkrečios vienuolijos pasirinkimą lemdavo įvairios priežastys: vienuolijos regula, dvasingumo tradicijos, aktyvumas ir populiarumas, ryšiai su fundatoriumi, fundacijos intencijų visuma, istorinės aplinkybės, šeimos ir asmeniniai motyvai. Pranciškonų ordino vaidmuo puoselėjant Kryžiaus kelio kultą jau ne kartą aptartas mokslinėje literatūroje¹⁹⁷. Lenkijoje būtent pranciškonams observantams (bernardinams) patikėta daugelio garsiųjų kalvarijų (Zebžydovo, Veiherovo, Paclavo, Šv. Onos kalno, Pakoscės) globa¹⁹⁸. Jų pirmtakai Europoje nuo pat 1217 m. turėjo Šventosios Žemės provinciją, o 1342 m. tapo oficialiais Katalikų Bažnyčios atstovais Palestinos šventosiose vietose¹⁹⁹. Bernardinų vienuolija XVII a. Lietuvoje taip pat buvo labai populiari, tad šiame kontekste būtų buvęs visiškai logiškas ir jos pasirinkimas. Kas paskatino Žemaičių Kalvarijoje steigti būtent dominikonų vienuolyną, galima tik spėlioti. Keliant prieilaidas tenka trumpai apžvelgti dominikonų vienuolijos istoriją ir dvasingumo tradiciją.

Pamokslininkų ordino įkūrėjas ispanas šv. Dominykas Guzmanas (apie 1175–1221), [36] telkdamas aplink save dvasininkus kovai su Prancūzijos pietuose įsitvirtinusia albigiečių sekta, pagrindiniais veiklos prioritetais skelbė intensyvią pamokslavimą

197 Bibliografiją žr. str.: A. J. Szteinke, s. 181–193.

198 A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*.

199 A. J. Szteinke, s. 181.

36 Šv. Dominyko
paveikslas Krokuvos
dominikonų Švč. Tre-
jybės bažnyčioje.
XVII a. I pus.

36

ir aktyvią pastoracinę veiklą pagal apaštališko gyvenimo būdo pavyzdį. Jo sumanyta bendruomenė turėjo žodžiu, pavyzdžiu ir malda – *verbo et exemplo* – skelbti katalikybės idėjas erezijos apimtame krašte. Dominikonų ordinas, dėl savo veiklos specifikos popiežiaus Inocento III pavadintas Pamokslininkų ordinu (*Ordo Fratrum Praedicatorum*), įsteigtas 1215 m. Tulūzoje (Pietų Prancūzija) ir patvirtintas 1216 m. popiežiaus Honorijaus III bule *Religiosam vitam*²⁰⁰.

200 Jerzy Kłoczowski, Emanuel Działo, Andrzej Grzybowski, „Dominikanie“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin, 1983, kol. 71; J. Kłoczowski, *Kriščiūnų bendruomenės*, p. 234–241.

Savo veikloje dominikonai laikosi konstitucijų ir Šv. Augustino regulos, kurios esmę sudaro kvietimas gyventi bendruomeniškai, remiantis artimo meile pagal pirmųjų krikščionių pavyzdį, atsisakyti bet kokio asmeninio turto, nuolankiai paklusti bendruomenės vyresniajam, skaityti religinę literatūrą, drauge ir individualiai melstis. Konstitucijose išplėtoti nauji veiklos metodai: nuolatinis pamokslavimas (*officium praedicationis*), siejamas su pačių pamokslininkų praktikuojamu neturtu bei klajojimu. Šv. Dominykas, steigdamas ordiną kaip pirminį uždavinį iškėlęs kovą su erezija, Laterano IV susirinkimo (1215) reformų veikiamas 1217 m. praplėtė tikslus ir, perorganizavęs bendruomenę, sukūrė galingą visuotinės reevangelizacijos instrumentą²⁰¹. 1220 m. Bolonijos generalinėje kapituloje paskelbė atsisaką bet kokios nuosavybės, dominikonai pripažinti elgetaujančiu ordinu. Neturtas Dominikonų ordino bendruomenėje traktuotas sąlygiškai. Kovai su erezija, pamokslavimui ir katalikybės dogmų aiškinimui reikėjo išmanymo ir išsilavinimo, vienuolių mokymui – sėslumo, bibliotekų ir darbo sąlygų. Nuo 1216 m. didžiuosiuose miestuose pradėta kurti vienuolynus ir organizuoti studijas. Pagrindiniai ordino vienuolynai įsteigti stambiuose universitetiniuose miestuose Paryžiuje ir Bolonijoje. Teologinės studijos dominikonų mokyklose būdavo grindžiamos šv. Tomo Akviniečio *Summa Theologica*²⁰². Tik formaliai suderinamas su visiško neturto idealais vienuolynų steigimas įgalino sistemingai ir organizuotai vienuolius rengti pamokslavimui. Šv. Dominykas Pirmoje Konstitucijoje 1220 m. pats apibrėžė ordino prasmę: „Privalome žinoti, kad mūsų ordinas nuo pačios pradžios įsteigtas specialiai pamokslavimui bei sielų išganymui ir kad mūsų studijos savo esme ir visu užsidegimu, ir visomis mūsų jėgomis turi krypti į tai, kad būtume pajėgūs tarnauti artimo sielai“²⁰³.

Ordino organizacinė struktūra susiformavo XIII a. I ketvirtyje ir tapo pavyzdžiu kitoms XIII a. atsiradusioms elgetaujančioms vienuolijoms. Pagrindinis ordino vienetas buvo vienuolynas

201 Marie-Humbert Vicaire, *Dominik i jego Bracia Kaznodzieje*, Poznań: W drodze, 1985, s. 32.

202 T. T. Dominikonų ordino konstitucija. 1937 m., LVIA, f. 1671, ap. 8, b. 58, l. 11–20; J. Kłoczowski, E. Działo, A. Grzybowski, „Dominikanie“, kol. 70.

203 M. H. Vicaire, s. 32.

(konventas), sudarytas bent iš dvylikos brolių. Visos pareigybės Dominikonų ordine – renkamos. Renkamų priorų vadovaujami konventai sujungti į provincijas, kurioms vadovavo provincijolai. Provincijolų ir provincijų kapitulų išrinkti atstovai sudarė generalinę kapitulą, rinkdavusią didelius įgaliojimus turintį ordino generalolą. Jo valdžią ribodavo reguliariai šaukiamos (kartą per metus, kas tris metus – visos sudėties) generalinės kapitulos sprendimai²⁰⁴.

Dominikonų ordinas greitai populiarėjo ir augo. Tam reikšmės turėjo jo intelektualumas, aktyvi veikla ir lankstumas, gebėjimas prisitaikyti įvairiomis aplinkybėmis²⁰⁵. Nuo pat įsikūrimo dominikonai, kaip sėkmingai veikę Bažnyčios reformos vykdytojai, buvo ypač globojami popiežių ir naudojosi išskirtinėmis privilegijomis. Jų herbas – šuo su deglu nasruose ir knyga bei žemės rutuliu po kojomis – žodžių žaismu (lot. *Domini canis* – Viešpaties šuo) išreiškia ordino pasiryžimą saugoti ir ginti Katalikų Bažnyčią. [37]

XIV a. pr. ordinas išgyveno stiprią dvasinę krizę, dėl spartaus augimo ilgainiui nukrypo nuo asketinių idealų. XIV a. pab. pradėjus vykdyti ordino reformą, atsirado pavyzdinės observacijos vienuolynų ir atskirų kongregacijų, sustiprėjo kontempliatyvūs ir intelektualūs vienuolijos religingumo aspektas. XVI a. Reformacija dar kartą stipriai sukrėtė Dominikonų ordiną. Protestantiškuose kraštuose likviduoti vienuolynai ir ištisos provincijos. Tačiau Italijoje, Ispanijoje ir Prancūzijoje ordinas išliko gyvybingas ir susitelkęs. Be to, dėl misijinės veiklos vienuolijos geografija išsiplėtė į naujas, katalikybei palankesnes teritorijas – pagonių kraštus Lotynų Amerikoje, Indijoje, Filipinuose, o ir Vakarų Europos pakraščius – LDK bei Rusiją. Svarbų vaidmenį Pamokslininkų ordinas suvaidino Tridento Susirinkime, kuriame dalyvavo du šimtai dominikonų, atnaujinę ir apgynę elgetaujančių vienuolijų teises Bažnyčioje²⁰⁶.

Lenkijoje Pamokslininkų ordinas įsikūrė dar XIII a. I ketvirtyje, iš studijų Bolonijoje grįžus šv. Hiacinto vadovaujamai Krokuvos dvasininkų grupei. [38] 1222 m. jų vienuolynui atiduota Krokuvos

204 J. Kłoczowski, *Krikščionių bendruomenės*, p. 240–241.

205 Dominikonų ordino moteriškoji atšaka, labiau pasižymėjusi kontempliatyviu gyvenimo būdu, keliuose vienuolynuose Tulūzoje buvo įsteigta dar paties šv. Dominyko XIII a. pradžioje.

206 William Hinnebusch, „Dominikanie – krótki zarys dziejów“, *Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu*, Poznań: W drodze, 1986, s. 200.

37

Švč. Trejybės bažnyčia. Ordiną ypač rėmė Lenkijos vyskupai, tikėdamiesi pagalbos pastoracijoje, stiprinant katalikų tikėjimą ir skleidžiant krikščioniškąsias vertybes. Be to, dominikonų veiklos pradžia reikėdavo tik palyginti nedidelių fundacijų ir teisės laisvai vykdyti reguloje bei konstitucijose numatytas pareigas²⁰⁷. Įsitvirtinę Lenkijoje, dominikonai plėtė misijų veiklą į gretimuosius kraštus – daugiausia rusų ir prūsų žemes. Esama žinių ir apie jų veiklą XIII a. – XIV a. pr. Lietuvoje, trumpalaikį bendruomenių egzistavimą Naugarduke ir Vilniuje²⁰⁸. Tačiau dėl įvairių aplinkybių XIV–XVI a. dominikonai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kūrėsi sunkiai. Pradžioje misijoms trukdė interesų Lietuvoje turėjęs Vokiečių ordinas, vėliau pačioje Lenkijos dominikonų provincijoje kilusi krizė ir prioritentinė

37 Dominikonų herbas Žemaičių Kalvarijos bazilikos monstrancijos pėdoje. 1778 m.

²⁰⁷ J. Kłoczowski, „Zakon braci kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów“, *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 1, Warszawa, 1975, s. 28, Jan Spieź, „Dominikanie w Polsce“, *Dominikanie szkice z dziejów zakonu*, Poznań: W drodze, 1986, s. 271–272.

²⁰⁸ S. Brzoziecki, s. 140–142.

38 Šv. Hiacinto konfesija Krokuvos dominikonų Švč. Trejybės bažnyčioje. 1695–1703 m.

38

plėtra rusų žemėse²⁰⁹. Nuo XVI a. vidurio Lenkijos dominikonai suaktyvino veiklą Lietuvoje. 1501 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro dėka Vilniuje įsteigtas Šventosios Dvasios dominikonų vienuolynas. 1507 m. fundacija patvirtinta provincijos kapituloje, kartu įsteigta Lietuvos kontrata, turėjusi tik šį vienintelį konventą. XVI a. Reformacijos plitimas sukėlė krizę ir Lenkijos provincijoje. Ypač sparčiai nyko Prūsijos, Pamario ir Silezijos bendruomenės. Rytuose neigiami pokyčiai buvo kur kas mažesni, todėl čia veikusių vienuolynų vaidmuo išaugo, kartu suaktyvėjo ir separatinės

209 Nuo 1340 m. iki XVI a. vidurio čia įsteigta 19 naujų vienuolynų (*Ibid.*, s. 143).

tendencijos. Provincijos viduje kilo nesutarimų ir audringų diskusijų, tačiau savarankiškos Rusijos Šv. Hiacinto provincijos formavimosi procesas užtruko gana ilgai – nuo 1596 iki 1622 m.

Lietuviškose LDK žemėse dar vienas dominikonų konventas įsteigtas tik 1603 m. Seinuose, paskui – 1605 m. Merkinėje, 1618 m. Astrave ir Derečine. Formaliai tai buvo lenkų provincijos fundacijos, tačiau jas dažniausiai rėmė ir skatino iš Lietuvos kilę Vilniaus konvento dominikonai²¹⁰. Kartu imta siekti savarankiškumo, iškilo atskiros Lietuvos dominikonų provincijos idėja, sustiprinusi nesutarimus su Lenkijos vienuolynais. 1637 m. į Romą nuvykę dominikonai Grigalius Glušaninas (Grzegorz Hłuszanin) ir Krizostomas Polevičius (Chryzostom Polewicz) ordino generolui bei Šv. Vyskupų ir vienuolių kongregacijai pateikė Lenkijos provincijos padalijimo projektą. Kongregacija pareiškė linkusi jam pritarti. Aplinkybės Lietuvai buvo palankios, nes 1639–1646 m. Lenkijos provincijai nepavyko išsirinkti ir ordino vadovybei, ir provincijai priimtino provincijolo. Įtampą stiprino tai, kad 1640 m. kovo 31 d. Lenkijos provincijos generaliniu vikaru paskirtas Vilniaus konvento prioras Petronijus Kamienskis – pagrindinis Lietuvos provincijos atsiskyrimo šalininkas. 1642 m. Vilniuje pasirodė jo istorinis ir teisinis traktatas „Pamokslininkų ordino senumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“²¹¹, kuriame nurodyta dvylika priežasčių, skatinusių atskiros provincijos steigimą. Tarp jų minima: Lenkijos ir LDK teritorijų dydis, tautybių ir kalbų skirtumai, pakankamas vienuolynų kiekis Kunigaikštystėje ir kt. Lietuvos dominikonų tikslui pasiekti labai svarbios buvo naujų vienuolynų fundacijos, turėjusios laiduoti reikiamą vienuolynų skaičių būsimoje provincijoje²¹². 1629–1643 m. numatytoje teritorijoje atsirado septyni nauji vienuolynai: 1629 m. Aukštadvaryje, 1631 m. Gardine ir Kaune, 1642 m. Vilniuje, Lukiškėse. Žemaičių vyskupo iniciatyva 1642 m. įsteigti du pirmieji Žemaičių vyskupijoje dominikonų

²¹⁰ *Ibid.*, s. 146.

²¹¹ *Antiquitas Praedicatorum ordinis in Magno Ducatu Lithvaniae, eiusq; a Provincia Poloniae independentia [...]* Authore A. R. P., Fr. Petronio Kamienski S. Th. Magistro Priore Vilnen. Et Vicario Nationis Lithuaniae Praedicatorum Ordinis. [...], Vilnae: Officina Typographica Patrum Basilianorum ad Aedem SS. Trinitatis, 1642, p. C3–D2v.

²¹² S. Brzozeczki, s. 148.

39 Šv. Dominyko
atvaizdas monst-
racijos glorijoje. 1778 m.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

39

vienuolynai Raseiniuose ir Žemaičių Kalvarijoje, po metų dar vienas konventas Virbalyje. Pagaliau 1644 m. įsteigtas atskiras Lietuvos vikariatas, o 1647 m. Valencijos generalinėje kapituloje patvirtinta savarankiška Šv. Angelo Sargo Lietuvos dominikonų provincija²¹³. Ji jungė dvylika vienuolynų (Seinuose, Merkinėje, Derečine, Astrave, Gardine, Aukštadvaryje, Kaune, Raseiniuose, Žemaičių Kalvarijoje, Virbalyje ir du konventus Vilniuje), kuriuose gyveno apie 155 vienuolius. Generalinės studijos įsteigtos prie Vilniaus Šventosios Dvasios vienuolyno. Generaliniu vikaru,

213 *Acta Capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 7, p. 195, 271.

vėliau provincijolu tapo P. Kamienskis²¹⁴. Tyrinėtojų pastebėjimu, Lietuvos dominikonų norą atsiskirti nuo Lenkijos provincijos rėmė LDK didikai – Albertas Radvila, Kazimieras Leonas Sapiega, taip pat Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza. P. Kamienskis netgi buvo karališko dvaro teologas²¹⁵, palaikė ryšius ir su vyskupu J. Tiškevičiumi²¹⁶. V. Juzumo spėjimu, J. Tiškevičius, dar būdamas Vilniaus prelatas, šiame mieste susipažino „su daug mokyčių ir uoliai besirūpinančių Dievo garbe ir sielų išganymu šios vienuolijos [dominikonų] vyrų“²¹⁷.

Lietuvos dominikonų iniciatyvumas bei savarankiškos provincijos sukūrimo siekis galėjo lemti ir Žemaičių Kalvarijos steigėjo pasirinkimą. Šiuo atveju ir dominikonų, ir J. Tiškevičiaus interesai sutapo: dominikonams reikėjo didinti konventų skaičių, o vyskui trūko sielovados darbams pasirengusių dvasininkų. Žemaičių vyskupijoje dominikonų vienuolynų lig tol nebuvo. Atmintina, kad G. Glušaninas ir K. Polevičius provincijos steigimo reikalui į Romą keliavo 1637 m., o, pasak M. Valančiaus ir V. Juzumo, tais pačiais metais dominikonai atvyko ir į tuometinius Gardus. Galbūt tai buvo santykių užmezgimo ir ordino plėtros Žemaitijoje proceso pradžia? Vienaip ar kitaip, J. Tiškevičiaus iniciatyva ir suteiktomis lėšomis Žemaičių vyskupijoje 1642 m. įsteigti iš karto du šio ordino vienuolynai: Raseiniuose (rugpjūčio 22 d.) ir Žemaičių Kalvarijoje (rugsėjo 7 d.). Virbalio vaitas Jonas Vscieklica 1643 m. gegužės 8 d. fundavo dar vieną vienuolyną Virbalyje²¹⁸. Per vienerius metus Žemaitijoje atsirado net trys dominikonų konventai. Viena vertus, vienuolynų tinklas Žemaitijoje papildytas nauja vienuolija, kita vertus, sudarytos palankesnės sąlygos savarankiškos Lietuvos dominikonų provincijos įsteigimui.

214 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 10j. J. M. Giżycki, t. 1, s. 1; S. Brzozeki, s. 148–149.

215 J. Kłoczowski, „Zakon braci kaznodziejów“, s. 86.

216 Gerokai vėliau, 1649 m., vyskupas jam net buvo skyręs Žemaičių vyskupijos sufragano vietą (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, l. 34–36; S. Brzozeki, s. 149), tačiau tais pat metais J. Tiškevičiui gavus Vilniaus vyskupiją, jo įpėdinis Žemaitijos vyskupas Petras Parčevskis (1649–1659) atsisakė tvirtinti paskyrimą, ir 1650 m. jis buvo atšauktas (*Codex Mednicensis*, d. 2, dok. Nr. 203, 205). Už informaciją dėkoju istorikui L. Jovaišai.

217 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 332.

218 G. Blaszczyk, „Fundacje i fundatorzy“, s. 144.

Priimant sprendimą Žemaičių vyskupui galėjo daug reikšti ir Pamokslininkų ordino dvasingumo tradicijos bei veiklos metodai. Vienuolijoje buvo stiprus Kristaus kančios, Švč. Jėzaus Vardo, Švč. Širdies ir Švč. Kristaus Kraujo kultas, daug dėmesio skirta Išganytojo kančios apmąstymui ir kontempliacijai²¹⁹. Reikšmingą vietą užėmė pamaldumas Švč. Mergelei Marijai, atsiskleidęs konventų bažnyčių tituluose ir jų globojamų brolių pavadinimuose, dominikonų aplinkoje kuriamoje literatūroje ir ypač pabrėžiamas diegiant ir puoselėjant rožinio maldą. Fundaciniame akte pats vyskupas mini, kad Dominikonų ordinas garsėja išskirtine pagarba Švč. Jėzaus Vardui ir Švč. Mergelei Marijai²²⁰.

Teologijos studijomis, švietimu ir apaštalų pavyzdžiu pagrįsta Pamokslininkų ordino veikla atitiko į aktyvią sielovadą linkusio Žemaitijos vyskupo tikslus. Efektyviausias, o gal ir vienintelis būdas neraštingoje visuomenėje platinti Evangelijos žinią ir Katalikų Bažnyčios mokymą buvo pamokslai. Šiuo požiūriu Žemaitijoje jau XVI a. pab. – XVII a. pr. daug nuveikė jėzuitų padedamas vyskupas M. Giedraitis, tačiau jo pradėtas darbas tebebuvo aktualus ir J. Tiškevičiaus laikais. Pagal Tridento Susirinkimo nutarimų dvasią ypatingą dėmesį skyres pastoracijai, vyskupas pats garsėjo pamokslais ir iškilmingų procesijų pomėgiu²²¹. „Vyskupas Jurgis Tiškevyčia kunigus, nestugebančius pamokslų sakyti, nė į klebonus nekeldavo.“²²² Naujai įsteigto Kryžiaus kelio liturgijoje, skirtoje „vaizdingai statyti Kristaus kančią žmogui į akis“²²³, svarbią vietą turėjo užimti kvalifikuotai parengti dominikonų pamokslai. Šventose vietose, taigi ir Žemaičių Kalvarijoje, atlaidai būdavo gaunami atlikus išpažintį ir priėmus Komuniją. Susirinkus gausybei maldininkų, išpažintims klausyti reikėjo daug dvasininkų, tad vienuolių globa šiuo atžvilgiu buvo kur kas pranašesnė už vyskupijos kunigų. Anot XVIII a. autoriaus, dominikonai Kalvarijon

219 J. Kłoczowski, E. Działo, A. Grzybkowski, „Dominikanie“, kol. 76–78.

220 Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas. 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354v.

221 E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa: J. Jaworski, 1873, s. 36–37; Wincenty Przyalgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1, Petersburg, 1860, s. 132–135; J. Totoraitis, *Vyskupas Jurgis Tiškevičius Žemaičių Kalvarijos įsteigėjas*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1939, p. 11–12.

222 M. Valančius, p. 371.

223 J. Totoraitis, *Vyskupas Jurgis Tiškevičius*, p. 40.

pakviesti „pamokslams ir išpažinčių klausymui, ir kitokiems dvasiniams darbams“²²⁴. Galima pridurti, kad Žemaitijoje XVII a. II pusėje dvasininkai privalėjo mokėti lietuviškai arba žemaitiškai, kad galėtų sakyti vietos žmonėms suprantamus pamokslus, vykdyti katechezę ir klausyti išpažinčių, teikti Atgailos sakramentą. Gerai žinoma Žemaičių vyskupo sąlyga kviečiant pirmus dominikonus į Raseinius – sakyti pamokslus vietos kalba²²⁵. Manytina, kad tokia pat sąlyga kelta ir Kalvarijos dominikonams.

G. Smiotanskis savo istorijoje rašė, kad vyskupas įsteigtąją kalvariją paskyrė dominikonams, o vienuolyną fundavo 1642 m. rugsėjo 7 d. Tam pritarė popiežius Urbonas VIII ir Žemaičių vyskupijos kapitula. Vienuolynui ir bažnyčiai paskirta vieta anapus Gardės upės, „ten šviesiausias vyskupas medinį statinį brolių gyvenimui pradžioje ėmė rėsti“²²⁶. Vienuoliams jis pastatė „puikią medinę bažnyčią“, o „kitą bažnyčią – Šv. Jono“ perdavė kartu su visais reikmenimis ir nuosavybe. Taip pat paskirta žemės valda ir miškas.

Autentiško vienuolyno fundacijos akto aptikti nepavyko, tačiau archyvuose saugomi du šį aktą liudijantys ir patvirtinantys XVII a. vidurio dokumentai.

1644 m. birželio 8 d. popiežiaus Urbono VIII protonotaro Kristupo Vidmano siųstame rašte²²⁷, patvirtinančiame dominikonų teises Žemaičių Kalvarijoje, [40] rašoma, kad vyskupas Jurgis Tiškevičius vienuolyno žemės fundaciją suteikęs 1642 m. rugsėjo 7 d., cituojamas ir dokumento fundacinis tekstas²²⁸. Kaip Kalvarijos konvento prioras 1644 m. minimas Jokūbas Puhačevskis²²⁹.

224 P. H. Pruszczyk, s. 11.

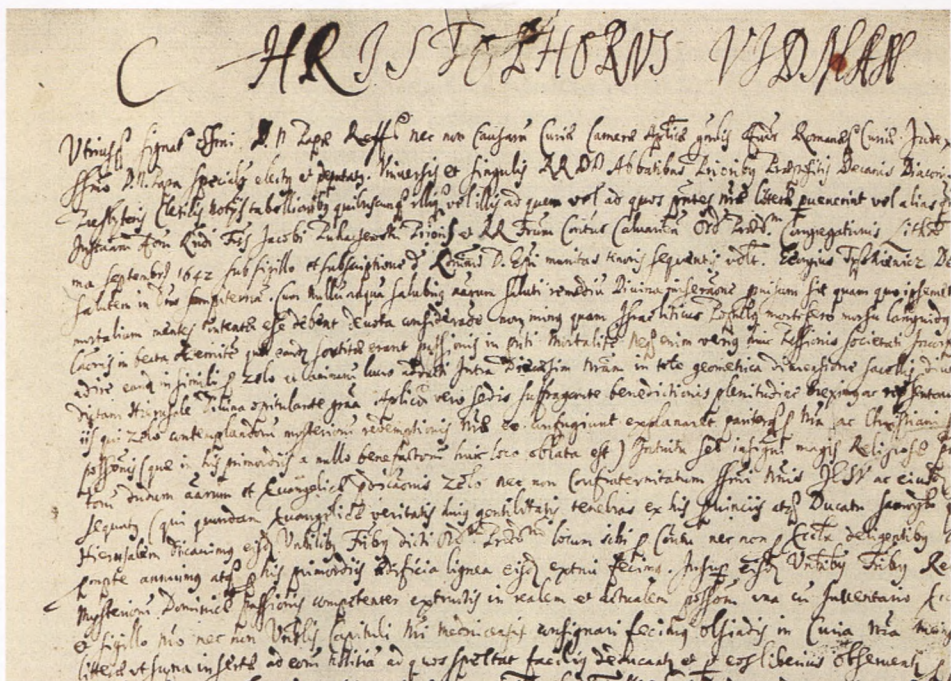
225 *Conciones ad captum populi omnino idiomate samogitico habeat* (*Codex Mednicensis*, d. 2, p. 231).

226 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271, VUB RS, f. 3–644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 58.

227 Tą pačią dieną (1644 m. birželio 8 d.) tas pats popiežiaus protonotaras K. Vidmanas patvirtino ir Raseinių dominikonams užrašytą turtą bei teises į Raseinių bažnyčią (M. Valančius, p. 303).

228 Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1644 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2.

229 [...] *Reverendi Fratris Jacobi Puhaczewski Prioris et RR Fratrum Conventus Calvariae...* (*Ibid.*). Literatūroje, pradedant M. Valančiumi (M. Valančius, p. 300) ir baigiant pastarųjų metų darbais, jis vadinamas Petru Puhačevskiu (A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Păcevičius, p. 91).

40

40 Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundaciją tvirtinančio dokumento fragmentas. 1644 m.

Išliko ir Žemaičių kapitulos pritarimą liudijančio dokumento nuorašas. 1649 m. liepos 12 d. kapitula pakartotinai patvirtino Kalvarijos dominikonų vienuolyno 1642 m. fundaciją (pirmą kartą tai padaryta 1646 m. vasario 8 d.)²³⁰. 1649 m. dokumente taip pat cituojamas 1642 m. fundacijos tekstas, pasak kurio, J. Tiškevičius savo vyskupijos valdose Garduose pastatęs koplyčias, vaizduojančias „Jėzaus Kančios slėpinius“. „Vėliau“, norėdamas, kad šioje vietoje deramai būtų propaguojamas, stiprinamas ir aiškina-
mas Kryžiaus kelio kultas, jis pakvietęs Evangelijos skelbimu ir pastoracija garsėjantį Dominikonų ordiną. „Tiemis garbiesiems Pamokslininkų ordino broliams, išsirinkusiems savo bažnyčiai ir konventui vietą ant kalvos anapus Garduvos upelio, kur stovėjo mūsų klėtys. Tam mes, garbingųjų mūsų brolių iš Medininkų kapitulos pritarimu, noriai pritarėme ir nurodėme pradžioje

²³⁰ Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354B.

pastatydinti medinius statinius. Be to, tų garbiųjų brolių vienuolių tikron nuosavybėn kartu su deramai pastatydintomis Viešpaties Kančios slėpinių koplyčiomis perdavėme parapinę Šventojo Jono titulo bažnyčią, mūsų aprūpintą šventais ir pasaulietiniais reikmenimis, drauge su bažnyčios reikmenų inventoriumi.²³¹ 1649 m. Žemaičių kapitulos posėdyje Dominikonų ordinui atstovavo viešasis notaras Jonas Černevskis, igaliotas teologijos lektoriaus Reginaldo Tiškevičiaus „iš Gardų konvento“. Tuo metu Reginaldas Tiškevičius buvo Žemaičių Kalvarijos (Gardų) vienuolyno vyresnysis, kaip liudija Lietuvos provincijos kapitulos aktai²³².

Cituojamame 1642 m. dokumente rašoma, kad vienuolynui ir bažnyčiai paskirta tik vieta, o apie kokią nors naują dominikonų bažnyčią neužsimenama, bet minima ankstesnė, pašvęsta šv. Jonui. Nurodyta, kad pradžioje pastatydinti „mediniai statiniai“, veikiausiai tapatintini su vienuolyno gyvenamaisiais ir ūkiniais trobesiais (taip juos apibūdino ir G. Smiotanskis). Tokiu atveju V. Juzumo tvirtinimas, jog J. Tiškevičius naują bažnyčią vienuoliams Garduose pastatęs 1636 m.²³³, būtų klaidingas, nes panašu, kad ji iškilo kiek vėliau – tarp 1642 ir 1646 metų. Tikėtina, kad statybos darbai neužtruko²³⁴. Galutinę chronologinę ribą patvirtina tai, kad 1646 m. Lietuvos vikariato kapituloje Raseiniuose patvirtinti konventų pavadinimus atitinkantys antspaudų atvaizdai, o Kalvarijos vienuolyno antspaudas, kaip rašoma, turėjęs vaizduoti Švč. Mergelės Marijos Užmigimą (*Dormitionem*

231 [...] *venerabilibus Fratribus dicti Ordinis Praedicatorum Locum sibi pro Ecclesia et conventu diligentibus clivum ultra fluvium Gordowa dictum in quo horrea nostra sita erant. Cui Nos de consilio Fratrum Venerabilium Nostrorum Capituli Mednicensis promptly annuimus atque pro his primordiis aedificia lignea [extrui] fecimus. Insuper eisdem Venerabilibus Fratribus Religiosis Ecclesiam tituli Sancti Joannis cura animarum [meratam] sacra et prophana suppellectili Nobis dotatam, una cum reliquis Capellis Misteriorum Dominicae Passionis competenter extractis in realem et actualem possessionem una cum inventario Ecclesiasticae suppellectilis tradidimus...* (vertimas L. Jovaišos) (*Ibid.*, l. 354v).

232 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1649, l. 44.

233 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 333.

234 G. Smiotanskis rašė, kad vienuolyno „bažnyčia nuo savo pradžios yra pašventinta“ (*Ecclesia a suis primordiis est dedicata...*; ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271).

bv Mariae)²³⁵. Taigi dominikonams vyskupo J. Tiškevičiaus pastatydinta medinė bažnyčia, naujai pašvęsta Švč. Mergelės Marijos Užmigimui, tada jau tikrai stovėjo. 1649 m. rašte konventas pirmą kartą pavadintas šiuo vardu (*Conventus Dormitionis Beatae Virginis Mariae*)²³⁶.

Pastačius naują, ankstesnės Gardų bažnyčios pastatas paverstas viena iš koplyčių, žymėjusia Jėzaus maldos Alyvų kalne vietą. Kad bažnyčia tapo viena iš Kryžiaus kelio stočių, netiesiogiai nurodyta ir cituotame fundaciniame tekste: „Perdavėme Šventojo Jono vardo bažnyčią [...] kartu su likusiomis puikiai įrengtomis Viešpaties Kančios slėpinių koplyčiomis“. V. Juzumo teigimu, buvusioji bažnytėlė tuomet tapusi altarija, o prie jos gyvenęs kunigas vertėsis iš vyskupo S. Kiškos suteiktos fundacijos maždaug iki 1710 m. maro epidemijos, nes vėliau „apie altariją daugiau nieko nebuvo girdėti“²³⁷. Tačiau J. Tiškevičiaus fundaciniame akte apie altariją neužsiminta, todėl ir šis V. Juzumo teiginys lieka nepatvirtintas²³⁸. Nors Šv. Jono bažnyčia buvo paversta Alyvų kalno koplyčia, dominikonai tęsė anksčiau parapijoje susiklosčiusią Joninių tradiciją. Dar ir XIX a. per šv. Jono Krikštytojo šventę dominikonai šioje koplyčioje laikydavo Mišias ir rengdavo procesiją, per kurią būdavo nešamas Švč. Sakramentas²³⁹.

Nežinia, kiek tuomet dominikonams užrašyta žemės („paskyrė žemės valdą Šarnelėje ir mišką“²⁴⁰), tačiau, pasvėrus faktus, atrodo, kad pirmoji žemės fundacija buvo minimali, kadangi net

²³⁵ ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1646, l. 24.

²³⁶ Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354v. Šis bažnyčios vardas minimas vėlesniuose dokumentuose ir literatūroje (Raseinių žemės teismo dokumentai. 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 177; ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna*, s. 58–59).

²³⁷ V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 326.

²³⁸ Dokumentuose esama žinių, kad XVII a. viduryje nenustatyto vardo altarija buvo dominikonų bažnyčioje (Onos Vazinskienės testamentas, 1661, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 3–5v).

²³⁹ M. Valančius, p. 299; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 326; *Žinia apie Stebuklingą Szvencziausios P. Marijos abrozdą Žemaičių Kalvarijoje*, rankraštis, 1904 m. (?), LNB RKRS, f. PR 991, l. 39.

²⁴⁰ VUB RS, f. 3–644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 58; ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271.

vėliau, įvairiomis progomis gavus daugiau, Žemaičių Kalvarijos konvento ištekliai, palyginti su kitais vienuolynais, buvo nedideli. Tą pat pastebi ir Benediktas Smigelskis²⁴¹. Vyskupas J. Tiškevičius, anot G. Blaszczyko, pirmiausia minėtinas kaip fundacijų iniciatorius. Raseinių dominikonams ir Krakių kotrynietėms jis suteikė materialinę pagrindą, laiduojantį vienuolyno egzistavimą, tačiau abiem atvejais šios minimalios fundacijos vėliau papildytos valdovų Vladislovo ir Jono Kazimiero Vazų dėka²⁴². Tikėtina, kad panaši taktika taikyta ir Gardų dominikonams. Čia pat galima svarstyti, kad J. Tiškevičiaus fundacijų priežastys veikliausiai skyrėsi nuo daugumos pasauliečių didikų intencijų. Šiems ne paskutinį vaidmenį vaidino noras išreikšti ne tik Dievo, bet ir „bajorų luomo garbę“, pabrėžti savo priklausomybę Katalikų Bažnyčiai ar tiesiog asmeniškai įsiamžinti²⁴³. Panašios priežastys, be abejo, skatino pagal galimybes suteikti funduojamam objektui puošnesnę ir įspūdingesnę vizualią išraišką, t. y. skirti daugiau turto ir pinigų. Įvertinus vyskupo J. Tiškevičiaus suteiktas fundacijas, be to, turint galvoje jo statusą Bažnyčios hierarchijoje, laikotarpį ir žinomas asmenines savybes, galima spėti, kad pagrindinis jo fundacijų tikslas buvo plėsti ir stiprinti Katalikų Bažnyčios veiklą Žemaitijoje. O tam reikėjo vyskupiją bent minimaliai aprūpinti kuo daugiau veiklių dvasininkų²⁴⁴. Iš vienuolikos XVII a. I pusėje funduotų vienuolynų Žemaičių vyskupijoje net keturis įsteigė J. Tiškevičius.

XIX a. pr. vienuolyno inventoriuose trumpai chronologine seka išvardytos Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai skirtos žemių valdos. Panašu, kad J. Tiškevičiaus valia po kelerių metų dominikonams atiteko didesni žemės plotai, tačiau tai nebuvo paties vyskupo turtas.

1646 m. vasario 22 d. J. Tiškevičius vienuolynui skyrė Šilo Padubysiu (*Szyło-Podubisie*) vadinamą žemės plotą su dviem

241 1723 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 308; B. Smigelskis, LNB RKRS, f. PR 1313, l. 86v.

242 G. Blaszczyk, „Fundacje i fundatorzy“, s. 147.

243 *Ibid.*, s. 165–170.

244 1646 m. reliacijoje J. Tiškevičius rašo, kad Žemaičių vyskupijoje, neskaitant jo paties ir sufragano, yra 127 vyskupijos dvasininkai, o visuose vyskupijos vienuolynuose – dar 110 asmenų, neskaitant benediktinių ir pamaldžių mergelių (*devotas virgines*) (*Relationes status*, p. 285).

laisvaisiais valstiečiais 12 mylių atstu nuo vienuolyno²⁴⁵. Pasak M. Valančiaus, „Šilopadubysio dvarelis“ priklausęs kunigui Kristupui Buiševičiui, o jam staiga mirus ir nepalikus testamentu, Žemaičių vyskupas turėjo teisę šią žemę skirti savo nuožiūra. Tad vyskupas J. Tiškevičius 1646 m. ją ir atidavęs Kalvarijos dominikonams²⁴⁶.

Nelabai aišku, kada vienuolynui atiteko Šarnelė. 1643 m. gegužės 8 d. buvo sudaryta sutartis, kuria Kalvarijos vienuolyno vyresnysis Jokūbas Puhačevskis su ordino prokuratoriumi Konstantinu Bilevičiumi Gardų vienuolyno vardu ir Valentinas Godelevičius (Godelewicz) su žmona Kristina Šarnelyte (Szornelewna) susitaria, kad Šarnelės dvarą, brolio Mikalojaus Sebastijonaičio Šarnelio (Szornel) užrašytą vienuolynui (norint jame praleisti likusį gyvenimą), perduos tuomet, kai vienuolynas sumokės Godelevičienei jai priklausančią, motinos Onos Monkevičiūtės-Šarnelienės užrašytąją dvaro dalį – 60 kapų Lietuvos grašių²⁴⁷. Pinigus sumokėjus iki 1644 m. sausio 8 d., nuosavybė su gyvenamuoju namu, ūkiniais pastatais ir žemėmis atitektų tėvams dominikonams. Matyt, numatytu laiku sutarties įvykdyti nepavyko. Pasak G. Smiotanskio, Šarnelę dominikonams paskyręs J. Tiškevičius, tačiau jo rankraščio XIX a. papildymuose ir to meto inventoriuose nurodyta, kad Žemaičių vyskupijos kapitulos pritarimu Šarnelę vienuolynui 1651 m. rugpjūčio 2 d. paskyręs vyskupas Petras Parčevskis (1649–1659)²⁴⁸. Tiesa, kituose inventoriuose ir vizitacijų aktuose užsimenama, jog Šarnelės kaimas nupirkas ar „išsigytas iš Žemaičių kapitulos“²⁴⁹. Anot M. Valančiaus, „Metuose 1647 patys dominikonai už 2000 auksinų pirkto dvarelį Šarnelę“²⁵⁰. Galbūt dominikonai tik 1647 m. sugebėjo įvykdyti Kristinos Šarnelytės iškeltą sąlygą? Keliuose žinomuose 1777 m. laiškuose iš Žemaičių vyskupo

²⁴⁵ ADK, Li 581-583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 274; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1805, 1806 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v; l. 636v.

²⁴⁶ M. Valančius, p. 300.

²⁴⁷ Sutartis dėl dominikonų teisių į Šarnelės dvarą, 1643 m., VUB RS, f. 59-46, l. 1-2.

²⁴⁸ ADK, Li 581-583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1805, 1806 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v; l. 636v.

²⁴⁹ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1820, 1826, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 46; KAKA, b. 142, l. 730v.

²⁵⁰ M. Valančius, p. 301.

²⁵¹ *Codex Mednicensis*, d. 2, p. 602-604.

41 Šv. Vincentas
Feras. Buvusios
dvipusės vėliavos
atvaizdas. XIX a. pab.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

41

sufragano Juozapo Lopacinskio susirašinėjimo su popiežiaus nuncijumi minima, kad Šarnelę nupirkusi vyskupijos kapitula ir perdavusi dominikonams²⁵¹. Raseinių žemės teisme saugotas dokumentas patvirtina, kad tai įvyko 1647 m. vasario 27 d., o vyskupas P. Parčevskis 1651 m. tik aprobavo šį sprendimą²⁵². Galbūt dėl to jis ir vadintas „ypatingu konvento geradariu“ (*conventus Calvariensis specialis benefactor*), o jo portretas dar ilgai saugotas vienuolyne²⁵³. Be to, 1656 m. vasario 22 d. vyskupas P. Parčevskis testamentu

252 1651 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 302–302v.

253 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 275; A. Ragažinskas, p. 45.

visiems Žemaitijos vienuolynams, tarp jų ir Gardų dominikonų vienuolynui, užrašė po 100 auksinų²⁵⁴.

Be nuolatinės pajamos teikiančių fundacijų Žemaičių Kalvarijos dominikonai neretai minimi testamentuose, kuriais jiems skiriama pinigų, dažniausiai – mainais už tam tikrą skaičių Mišių. Apie 1660 m. iš Mikalojus Jasčevskio dominikonai turėjo gauti tris šimtus kapų Lietuvos grašių bažnyčios varpui įsigyti, dėl kurių 1668 m. jie bylinėjosi su kaimyninių žemių savininkais Straupiais²⁵⁵. Onos Pacaitės-Važinskienės 1661 m. testamente Žemaičių Kalvarijos dominikonams skirta 200 auksinų ir dar 5 000 auksinų jų bažnyčios altarijai, velionio jos vyro Dirvėnų tįjūno Alberto Važinskio fundotajai tokia pat suma apie 1658 m.²⁵⁶ Žemaičių vyskupijos kanauninkas Jokūbas Stancikevičius 1663 m. balandžio 2 d. testamentu vienuolynui paliko septynis šimtus Lenkijos auksinų²⁵⁷. Nors vienuolyno fundacijos nebuvo stambios, Žemaičių Kalvarijos dominikonus nuolatos rėmė ir palaikė dosnūs tikintieji bei dvasininkai.

Naujai sukurta Kryžiaus kelio kompleksą vyskupas J. Tiškevičius 1642 m. patikėjo Žemaičių vyskupijoje dar neįsitvirtinusiui, bet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau daug nuveikusiam ir sparčiai augančiam Dominikonų ordinui. Panašu, kad vyskupas buvo suinteresuotas vienuolijės plėtimusi Žemaitijoje, jam imponavo ordino pastoracinis aktyvumas ir nuopelnai praktinei teologijai. Vyskupas suteikė dominikonams išlaikymą, pastatydino vienuolyną ir bažnyčią, jų globai perdavė svarbų piligriminį centrą, leido rinkti aukas visoje Žemaičių vyskupijoje²⁵⁸. Vyskupo palankumas ordinui ne tik Kalvarijoje ar Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvos dominikonų provincijoje buvo ilgai atmenamas.

1646 m. pranešime Romai J. Tiškevičius labai palankiai įvertino Žemaičių vyskupijoje besidarbuojančius vienuolius, tarp jų ir dominikonus: „Tie vienuoliai taip skelbia Dievo žodį, teikia sakramentus ir vadovauja sieloms, kad aš juos pripažįstu esant

²⁵⁴ *Codex Medicensis*, d. 2, p. 290.

²⁵⁵ Raseinių žemės teismo dokumentai, 1668 m., LVIA, SA-14695, l. 351–352v, 401v–402v.

²⁵⁶ Onos Važinskienės testamentas, 1661 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 3–8.

²⁵⁷ *Codex Medicensis*, d. 2, p. 310.

²⁵⁸ *Pedelis Miros*, p. IV.

pelnytai priimtus mūsų ir klebonų naštos palengvinimui ir paguodai. Jie uoliai ir vaisingai darbuojasi Viešpaties vynuogyne, gyvendami neturte ir kovodami po saldžiu Viešpaties tikėjimo jungu“²⁵⁹. Beveik 250 metų Žemaičių Kalvarijos istorija buvo susijusi su dominikonų vienuolija.

Pamaldumo tradicijų susiformavimas Žemaičių Kalvarijoje XVII a. viduryje

Po vienuolyno įsteigimo Kalvariją globojo dominikonai, tačiau Jurgis Tiškevičius ir toliau aktyviai dalyvavo kuriant religinį centrą. Jo vyskupavimo metais dažnai jo paties dėka suformuotos esminės prielaidos tolesniam Jėzaus kančios ir Švč. Mergelės Marijos kulto suklestėjimui šioje piligriminėje vietoje.

J. Tiškevičius ne kartą savo kūrybos vaisių vadino Naująja Jeruzale, šitaip, matyt, pabrėždamas įsteigtojo Kryžiaus kelio prasmę – kraštovaizdžiu, statiniais, meno kūrinių, pamokslais ir liturgija kuo tiksliau pavaizduoti tikintiesiems Išganytojo kankinystę Šventajame Mieste. Tai liudytų jo 1646 m. reliacija popiežiui, kurioje minimas „Naujosios Jeruzalės Gardų kalnuose“ įsteigtas dominikonų vienuolynas²⁶⁰; kaip patvirtina ir M. Bardausko knygos antraštė *Novae Hierusalem Fax Nova*. Tačiau šis pavadinimas, tradicijoje neprigijęs, panašu, kad ne visada vartotas ir J. Tiškevičiaus laikais, buvo pakeistas geografiniu požiūriu konkretesniu vardu Žemaičių Kalvarija²⁶¹. Beje, Lenkijoje Gūros kaime netoli Čersko XVII a. įsteigtą kalvariją Poznanės vyskupas Stefanas Viežbovskis (Wierzbowski) taip pat norėjęs pavadinti Naująja Jeruzale, tačiau ir čia įsitvirtino Gūros Kalvarijos

259 *Qui quidem religiosi et regulares in verbi divini praedicatione, sacramentorum administratione et animarum cura ita se gerunt, ut eos in solatium et sublevamen oneris nostri et parochorum esse assumptos merito recognoscant. Sedulo enim et cum fructu in vinea Domini laborant in paupertate viventes et sub suavi religinis iugo Domino militantes* (*Relationes status*, p. 285).

260 *Ibid.*; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 15.

261 Jau 1648 m. išleista poema *Calvaria Samogitiae ab illvstrissimo reverendissimo domino d. Georgio Tyszkiewicz episcopo Samogitiae administratore episcopatus Piltinensis, praeposito Trocensis & c. & c. erecta a devoto spectatore deskripta*. Vilnae: typis Academia S. J., 1648.

42 Vaizdas nuo
Šv. Elenos kalno.

vardas²⁶². Ilgainiui Žemaičių Kalvarija išstūmė ir Gardų pavadinimą. XVIII a. ir miestelis, ir greta buvęs dvaras vis dar būdavo vadinami Gardais²⁶³, tačiau XVIII a. pab. – XIX a. šis pavadinimas dažniau taikytas tik netoliese buvusiam dvareliui²⁶⁴.

Norėtusi detalai aptarti ir skirtingu laiku statytų Žemaičių Kalvarijos bažnyčių titulo klausimą. Tiek populiarioje, tiek ir mokslinėje literatūroje bažnyčių titulai dažnai visiškai neminimi²⁶⁵. J. Totoraitis vyskupo J. Tiškevičiaus XVII a. funduotą bažnyčią nekonkretizuodamas šventės vadino tiesiog Švč. Mergelės Marijos bažnyčia²⁶⁶. Pastarųjų laikų tyrinėjimuose vyravo nuomonė, kad J. Tiškevičiaus laikais, kaip ir dabar, Žemaičių Kalvarijos bažnyčia buvusi pašvęsta Švč. Mergelės Marijos Apsilankymui²⁶⁷.

Tačiau šaltinių tyrimas parodė, kad vyskupas Jurgis Tiškevičius naują dominikonų bažnyčią dedikavo Švč. Mergelės Marijos Užmigimui (lot. *Templum Dormitionis Beatae Virginis Mariae*). 1646 m. Lietuvos dominikonų vikariato kapitulos ir 1649 m. Žemaičių kapitulos dokumentuose, 1697 ir vėlesnių metų dominikonų provincijos kapitulos aktuose vienuolynas Garduose vadintas Švč. Mergelės Marijos Užmigimo konventu²⁶⁸. Jo fundacijas patvirtinančiame 1786 m. rašte taip pat minima, kad šį titulą bažnyčiai suteikęs vyskupas J. Tiškevičius²⁶⁹. Po šimto metų pastatyti naujai Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai vyskupas Antanas

262 A. Deboli, „Czerski i Góra-Kalwaria“, *Dzwonek częstochowski*, 1905, t. IV, s. 49.

263 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; J. T. G. Szymak, s. 426.

264 Žemaičių Kalvarijos ir Gardų žemės valdų atskyrimo aktas, 1788 06 [06], LVIA, SA-14795, l. 801–802v; S. Czerski, s. 33).

265 M. Valančius; A. Ragažinskas; K. Bružas, A. Miškinis.

266 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 16.

267 Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 373, V. Jankauskas, p. 173; P. Šverebas, „Žemaičių Kalvarija“, p. 426; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 28, Andriejus Sabaliauskas, „Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atleidų istorinė ir dvasinė raida“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 384, 412, 413.

268 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* 1646–1839, d. 7/1, 1646, l. 24, 1697, l. 453, 1698, l. 476, 1701, l. 492, 1704, l. 508; Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1649 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354v.

269 1672 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 177.

Tiškevičius 1750 m. suteikė gimininę, tačiau kitokios formuluotės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų vardą²⁷⁰. Būtent jis įrašytas visuose XIX a. I pusės bažnytiniuose dokumentuose ir vizitacijų aktuose. Iki konsekracijos taip vadinta ir 1822 m. baigta statyti mūrinė bažnyčia. Spėjama, kad dabartinis Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo vardas mūrinei bažnyčiai suteiktas 1852 m., vyskupui M. Valančiui per vyskupijos vizitaciją pagaliau ją pašventinus²⁷¹. Tiesa, pasak J. M. Giżyckio, Antano Tiškevičiaus suteiktasis titulas išlaikytas iki 1896 m. gaisro, tačiau, matyt, ir čia apsirikta, nes 1892 m. inventoriuje bažnyčia jau vadinama Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo vardu²⁷².

Kalbant apie XVII–XVIII a. statytas Žemaičių Kalvarijos bažnyčias, pastebėtina, kad abu – Švč. Mergelės Marijos Užmigimo ir Ėmimo į dangų – titulai išreiškia skirtingus tos pačios šventės aspektus. Viena seniausių ir svarbiausių krikščionių Bažnyčios liturgijoje Dievo Motinos Užmigimo šventė (lot. *Dormitio*, slav. *Усненіе*) pradėta švęsti jau v a. Šis Marijos gyvenimo momentas, kaip manoma, pasirinktas pagal analogiją kankinių šventėms, „kurių žemiškosios kelionės pabaiga ir pradžia amžinojo, dangiškojo gyvenimo buvo imama šventės pagrindan“²⁷³. Krikščionių visuotinai švenčiama rugpjūčio 15 d., Vakarų Bažnyčioje ji įsitvirtino Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (*Assumptio*) pavadinimu. Tam tikru aspektu Švč. Mergelės Marijos Užmigimo arba Ėmimo į dangų vardas susijęs su Išganymo aukos slėpiniu, kurio apmąstymas išreikštas kalvarijos Kančios kelio liturgijoje. Švč. Mergelė

270 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1805, 1820 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 636; b. 224, l. 30–30v.

271 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 337; [J. Buszyński] „Kościoł i klasztor“, s. 229–230. Pastebėtina, kad 1850–1873 m. Žemaičių vyskupijos rubricelėse bažnyčių vardai nerašomi ir pradedami žymėti tik nuo 1874 m., tačiau ir juose Kalvarijos bažnyčia vadinama Švč. Dievo Motinos (Пресвятой Богородицы) vardu (*Directorium horarum canonicarum et Missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum domini... (1850–1870) (1881–1891), Vilnae, 1849–1869, 1880–1890*); Церковный Римско-католический указатель святой литургии и священнических молитвъ на... (1871–1880), Вильна, 1870–1879).

272 J. M. Giżycki, s. 106; Alsėdžių dekanato Ž. Kalvarijos bažn. inventoriai, 1891, 1892, 1894 m., LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 4, 16.

273 J. Vaišnora, p. 41.

43 Žemaičių Kalvarijos
Šv. Mergelė Marija.
Buvusios dvipusės
vėliavos atvaizdas.
XIX a. pab. Žemaičių
Kalvarijos bazilika.

43

Marija tapo Išganytojo motina, kentėjo kartu su Sūnumi ir šitaip dalyvavo žmonijos atpirkime. Dėl Marijai suteiktos ypatingos malonės, nelaukiant visuotinio prisikėlimo pasaulio pabaigoje, po „užmigimo“ su savo žemiškuoju kūnu ji buvo paimta į dangų, taigi pirmoji ir ypatingu būdu priėmė dieviškąją Išganymo malonę.

Galbūt XVII a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios titului parinktas dramatiškesnį šventės momentą atskleidžiantis pavadinimas derintas prie viso komplekso idėjinio sumanymo, plėtojančio būtent tragiškąjį su žemiškuoju gyvenimu susijusį Išganymo dramos aspektą – Jėzaus kančią ir mirtį ant kryžiaus. Tačiau ši hipotezė, trūkstant duomenų, kol kas lieka nepatvirtinta. Sunku numanyti,

kodėl XVII a. pasirinkta Vakarų Bažnyčioje rečiau pasitaikanti formuluotė. Nepavyko aptikti žinių, kad kuri nors kita Lietuvos bažnyčia būtų pašvęsta Švč. Mergelės Marijos Užmigimui, nors Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų šventovių esama labai daug²⁷⁴. Šiaip ar taip, XVIII a. vyskupas A. Tiškevičius tik pako-regavo senąją bažnyčios vardą, bet iš esmės jo nepakeitė. Nežinia, kiek reikšmės patys dominikonai teikė šiam skirtumui²⁷⁵.

Švč. Mergelės Marijos Užmigimo titulas Lietuvoje tikrai buvo neįprastas, tačiau kitoms Išganytojo Motinos šventėms pašvęstų bažnyčių anuo metu atsirado itin daug. Jos atspindėjo potridenti-nėje Katalikų Bažnyčioje, taip pat vienuolijose, ypatingai puoselėtą Marijos kultą. Marijai skirtų šventovių steigimas buvo vienas iš dominikonų pastoracijos formų. Beveik visi Lietuvos domini-konų provincijos vienuolynai ilgainiui virto didesniais ar mažes-niais Švč. Mergelės Marijos kulto centrais²⁷⁶. Pagarba Išganytojo Motinai paprastai būdavo neatsiejama ir nuo Europoje steigtų kalvarijų idėjinės programos: Marijai pašvęstos bažnyčios, Marijos kančiai skirtos atskiros Kryžiaus kelio stotys, jos atvaizdai alto-riuose ir stebuklais garsėjantys Marijos paveikslai suteikdavo pa-pildomų prasmių Jėzaus Kančios kelio pamaldumui.

Švč. Mergelės Marijos Užmigimo vardu tituluotai Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai buvo įgytas ir dabar čia tebesantis Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdas. [44] Paveikslo atsiradimo dominikonų vienuolyne aplinkybės žinomos vien iš legendos, perpasakojamos

274 Lenkų istorikė Grażyna Karolewicz, tyrinėjusi vienuolynų bažnyčių pavadinimus, teigė, kad Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčių Abiejų Tautų Respublikos vienuolynuose buvo 119, užsimindama, jog į šį skaičių įtrauktos ir „pavienės“ Švč. Mergelės Marijos Užmigimo šventovės. Tačiau sąrašuose tik Žemaičių Kalvarijos bažnyčia turi tokį vardą (Grażyna Karolewicz, „Wezwania kościołów klasztornych“, *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1, *Zakony męskie w Polsce w 1772*, Lublin: Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1991, s. 91–113, 183–294.

275 Net lenkiškai rašytuose XIX a. I pusės inventoriuose ir vizitacijų aktuose mūrinė bažnyčia vadinta slavišku (*Uspienie*) šventės pavadinimu (Žemaičių Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1826, 1841, 1850 m., KAKA, b. 142. l. 702, 713; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 318, l. 26 ir kt.), o S. Barączo knygoje pareikšta nuomonė, kad Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų vardą jai suteikęs jau vyskupas Jurgis Tiškevičius (S. Barącz, s. 347).

276 J. T. G. Szymak; S. Brzozecki, s. 154.

44 Švč. Mergelės
Marijos su Kūdikiu
paveikslas Žemaičių
Kalvarijos bazilikoje.

Žemaičių Kalvarijos istorijai skirtose literatūroje nuo XIX a.²⁷⁷ Nei XVII, nei XVIII a. tekstuose apie paveikslą kilmę neužsimenama.

Kilmės legendoje tvirtinama, kad Žemaičių Kalvarijos paveikslo atsiradimą bažnyčioje nulėmusi jo paties maloningumo galia. Pasakojama, kad iš Romos jį atvežęs dominikonas Petras Puhačevskis. Ordino siunčiamas jis studijavo viename Romos dominikonų konventų ir gyveno jų „ligonbutyje“. P. Puhačevskio celėje kabojęs šis Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, nutapytas konkrečiai neįvardyto dominikonų vienuolio. Melsdamasis priešais jį, P. Puhačevskis regėdavęs šviesą. Susirgus konvento nariui broliui Romualdui, Petras savo maldomis prie paveikslo ligoniui grąžinęs sveikatą. Prieš vykdamas į Lietuvą, P. Puhačevskis gavęs leidimą parsižti paveikslą į tėvynę. Atvykęs Žemaičių Kalvarijon, perdavęs jį tuomečiam priorui, o šis, pasikabinęs atvaizdą savo kambaryje, taip pat regėdavęs švytėjimą. Jam mirus, P. Puhačevskis tapo vienuolyno vyresniuolu, o Švč. Mergelės Marijos paveikslas iškilminga procesija nuneštas į bažnyčią ir pakabintas didžiajame altoriuje. „Nuo to laiko garsas apie stebuklingąjį Paveikslą kaskart labiau platinos...“²⁷⁸

Kiek tikėtina ši legendinė istorija?

Autentiškuose XVII a. dokumentuose (1643 m. sutartyje dėl dominikonų teisių į Šarnelės dvarą, 1644 m. popiežiaus Urbono VIII rašte, patvirtinančiame dominikonų vienuolyno fundaciją Žemaičių Kalvarijoje, ir 1646 m. Lietuvos dominikonų provincijos kapitulos aktuose²⁷⁹) Žemaičių Kalvarijos konvento prioru vadinamas Jokūbas Puhačevskis, matyt, tapatintinas su legendiniu Petru Puhačevskiu²⁸⁰. Tad legendoje minimo asmens istorinis

277 S. Barącz, s. 101–102; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 338, 339; Waclaw Nowakowski, (X. Waclaw z Sulgastowa), *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bozej*, Kraków, 1902, s. 246; A. Ragažinskas, p. 15–16; J. M. Giżycki, s. 106; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 44–46; Bronius Kviklys, Lietuvos bažnyčios, t. 1, Chicago, 1980, p. 365–375; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 78–79 ir kt.

278 A. Ragažinskas, p. 15–16.

279 Sutartis dėl dominikonų teisių į Šarnelės dvarą, 1643 m., VUB RS, f. 59-46, l. 1–2; f. Onos Vazinskienės testamentas, 1661 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, 1646–1839, d. 7/1, l. 27 ir kt.

280 XVII a. dokumentuose Puhačevskio vardas – Jokūbas. Literatūroje, pradedant M. Valančiumi, be išimčių jis klaidingai vadinamas Petru Puhačevskiu (M. Valančius, p. 300 ir kt.)

45 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Plieno raižinys. C. Mayer, XIX a. VI deš. (?), Niurnbergas.

46 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Religinis paveikslėlis su malda. Leid. JMJ / JAK / F. Sch. N., XIX a. pab. – XX a. pr.

45

egzistavimas abejonių nekelia. G. Smiotanskio rašytoje Lietuvos dominikonų provincijos istorijoje yra trumpa J. Puhačevskio biografija, kurioje neužsimenama apie jo studijas ar priorystę Žemaičių Kalvarijoje, tačiau rašoma, kad vienuolio įžadus šis vienuolis gavęs Liubline 1612 m. Tekste jis pagarbiai vadinamas ilgamečiu Vilniaus konvento prioro padėjėju²⁸¹, generaliniu pamokslininku²⁸². Rašoma, kad mirė 1668 m., sulaukęs daugiau negu aštuoniasdešimt

281 ADK, *Litua Militiae Angelico Praedicatoriae*, I. 65.

282 Lenkijos dominikonų provincijos 1631 m. kapitulos aktuose J. Puhačevskis minimas kaip generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Poloniae ordinis praedicatorum 1603–1700*), d. 2, el. R. F. Madura OP, [1972], p. 480.

metų. Tad galima teigti, kad J. Puhačevskis, būdamas vyresnio negu penkiasdešimt metų amžiaus, buvo išrinktas Žemaičių Kalvarijos prioru (nuo 1649 m. šiose pareigose minimas Reginaldas Tiškevičius²⁸³). Esama žinių, kad 1658 m. jis ėjo Žemaičių Kalvarijos konvento generalinio pamokslininko pareigas²⁸⁴.

Iki 1643 m. J. Puhačevskis (tada jau minimas kaip Žemaičių Kalvarijos vyresnysis) galėjo studijuoti viename konventų Romoje, nes tokios studijos Dominikonų ordino praktikoje buvo įprastas ir skatinamas reiškiny²⁸⁵. Tačiau, turint galvoje, kad dominikonų vienuolynas Žemaičių Kalvarijoje funduotas 1642 m. rugsėjo mėnesį²⁸⁶, o vienuolynų vyresnieji paprastai renkami trejiems metams, kyla klausimas, kada J. Puhačevskis galėjo parsivežti paveikslą ir tapti vienuolyno prioru. Pasak legendos, tai įvykę mirus ankstesniam vyresniajam. Chronologijos požiūriu tikėtina, kad pirmu vienuolyno prioru buvęs vienuolis (pradėjęs eiti šias pareigas dar iki vienuolyno fundacijos?) 1642 m. pabaigoje ar 1643 m. pradžioje mirė, ir jį pakeitė neseniai iš Romos grįžęs J. Puhačevskis, netrukus pakabinęs brangintinąjį atvaizdą bažnyčios altoriuje. Kita vertus, istorinę tiesą gali atitikti tik dalis legendoje minimų faktų.

Apie tai, kad dabar Žemaičių Kalvarijoje gerbiamas Švč. Mergelės Marijos paveikslas labai anksti pripažintas stebuklingu, nenurodydamas šaltinio rašė Vaclovas Novakovskis (Nowakowski), o vėliau ir J. Totoraitis²⁸⁷. J. Totoraičio teigimu, 1643 m. gegužės 3 d. Žemaičių vyskupijos sudaryta komisija, kurioje dalyvavo kunigai Mikalojus Blačkauskas (Bliaškovskis) ir Mikalojus Paustričius (Povetrijus)²⁸⁸, išklausiusi liudytojus (tarp jų buvo notaras Jonas

46

283 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, 1646–1839, d. 7/1, 1649, l. 34.

284 *Ibid.*, 1658, l. 105.

285 Lenkijos (taip pat ir Lietuvos) dominikonai XVII a. I pusėje dažniausiai studijavo Neapolyje (P. Kamienski, R. Tiškevičius), Bolonijoje ir Romoje (ADK, *Supplementum ex Registri litterarum magistrorum et procuratorum generalium OP* (1603–1701), d. 3, el. R. F. Madura OP, [1970]).

286 Onos Vazinskienės testamentas, 1661 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1805, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v, 636v.

287 W. Nowakowski, s. 246; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 10.

288 J. Totoraitis minėjo Mikalojų Paustričių (J. Totoraitis, *Lietuvos Jeruzalė*, p. 10) tačiau, matyt, turėjo omenyje tuo laiku Žemaičių vyskupijoje gerai žinomą kanauninką Mikalojų Povetrijų.

Černiauskas (Černieviskis)), surašė protokolą, kuriuo paveikslą paskelbė stebuklingu. Gali būti, kad istorikas suklydo. 1643 m. birželio 3 d. Mikalojus Povetrijus aprobavo M. Bardausko knygą apie Žemaičių Kalvariją, kurioje surašyti kalvarijoje įvykę stebuklai, tačiau jie susiję su Kryžiaus kelio aplankymu, o ne Marijos paveikslu. Beje, M. Bardausko knygoje Švč. Mergelės Marijos paveikslas atskirai neaprašomas, tik bendrame įvykusių stebuklų kontekste minimas 1642 m. „prie Marijos paveikslų“ maldininko prisegtas votas²⁸⁹. Galima tik spėlioti, ar kalbama apie tą patį paveikslą, kuris dabar laikomas stebuklingu. Per daug trumpas laiko tarpas skiria Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus 1638 m. inicijuotą Žemaičių Kalvarijos įkūrimą²⁹⁰, 1642 m. patvirtintą dominikonų vienuolyno įsteigimą ir 1643 m. Dievo Motinos paveikslą paskelbimą stebuklingu. Veikiausiai tuo metu atvaizdas jau kabojo altoriuje, tačiau jo kultas dar tik buvo pradėjęs formuotis. Tiesa, gana greitai, XVII a. viduryje, paveiksliui įgytos karūnos ir puikaus darbo sidabro aptaisai²⁹¹. Tai rodo išskirtinę Švč. Mergelės Marijos paveikslą svarbą kuriant kalvarijos komplekso pamaldumo tradicijas.

Nepaisant to, kad XVII a. viduryje Švč. Dievo Motinos atvaizdas, matyt, jau kabojo altoriuje ir buvo pradėtas gerbti, 1650 m. išleistoje Alberto Vijūko-Kojalavičiaus knygoje *Miscellanea rerum* Žemaičių Kalvarijai skirtose pastraipose jis neminimas²⁹². Nei A. Kojalavičiumi rėmėsis Vilhelmas Gumpenbergas (Gumpenberg) 1672 m., nei Jonas Drevas (Drews), rašęs 1684 m., Žemaičių Kalvarijos atvaizdo neįtraukė į Europos ir LDK maloningųjų paveikslų sąrašus²⁹³. Savaime tai nepaneigia paveikslą, kaip maloningojo, tuomečio statuso, nes tuose leidiniuose nėra nė daugelio kitų Lietuvoje gerbiamų atvaizdų, tačiau atrodo, kad Kalvarijos stebuklingojo paveikslą kultas galutinai sustiprėjo ir Žemaitijos vyskupijos ribas peržengė

289 M. Bardauskas, l. [N2].

290 *Ibid.*, l. [F].

291 Karūnų ir aptaisų datą liudija jų forma ir dekorų ypatybės.

292 *Miscellanea rerum*, p. 34–35.

293 Wilhelm Gumpenberg, *Atlas Marianus quo sanctae Dei genitricis Mariae imaginum Miraculosarum* [...]. Monachii: typis & impensis Joannis Jaecklini, 1672; *Methodus peregrinationis menstruae Marianae ad Imagines Deiparae Virginis* [...] a p. Joanne Drews Soc. Jesu. Vilnae: Typis Academicis, 1684.

vėliau, galbūt tik XVIII a. G. Smiotanskis amžiaus pradžioje jau rašė: „Didžiajame altoriuje pakabintas Švč. Mergelės Marijos paveikslas, kurį tikintieji su dideliu pamaldumu gerbia“²⁹⁴.

Senieji Europos piligriminiai centrai dažnai turėdavo ne po vieną tikinčiųjų gerbiama šventenybę. Apsireiškimų vietos, stebuklingieji atvaizdai, šventųjų konfesijos ir lobynuose saugoti relikvijų rinkiniai masindavo piligrimus ir kurdavo išskirtinę tų vietų šventumo aurą. Garsios relikvijos paprastai būdavo stipriausias maldininkų traukos veiksnys. Galima įsivaizduoti, kokią reikšmę Naujosios Jeruzalės kaip religinio centro formavimuisi turėjo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus ir jo giminaičio Jonušo Tiškevičiaus dėka iš Liublino dominikonų vienuolyno gauta nemaža dalis garsiosios šv. Kryžiaus relikvijos²⁹⁵. Liubline saugotos šv. Kryžiaus relikvijos kultas ypač sustiprėjo XVII a. viduryje. 1617 m. šventojo medžio gabalėlis padalytas į dvi dalis, ir didesnioji iš jų 1645 m. įdėta į naują prabangų gryno aukso relikvijorių²⁹⁶. Jį užsakė Kijevo vaita Jonušas Tiškevičius, garsus valstybės veikėjas, karys, Maltos ordino kavalierius, bažnyčių ir pirmiausia Berdyčevo karmelitų vienuolyno fundatorius, vyskupo Jurgio Tiškevičiaus pusbrolis (miręs 1648/1649 m.). Rūpindamasis Liubline buvusios relikvijos pagerbimu, jis ne tik užsakė relikvijorių, bet ir skyrė lėšų puošnios Šv. Kryžiaus koplyčios įrengimui. Matyt, jo įtaka lėmė, kad buvo nusižengta tradiciniam draudimui išvežti relikviją. Toks draudimas buvo įrašytas 1635 ir 1637 m. Lenkijos dominikonų provincijos kapitulų aktuose²⁹⁷. Minėta, kad relikvijos negalima dalyti ir išvežti be provincijolo bei visų tėvų konsiliumo pritarimo. Galbūt leidimu buvo pasirūpinta.

Šv. Kryžiaus dalelės (apie 1,5 colio ilgio) perkėlimo istoriją liudija lotyniškas įrašas Žemaičių Kalvarijos bažnyčios relikvijoriaus

294 ADK, *Litua Militiae Angelico Praedicatoriae*, I. 271.

295 XIX a. duomenimis, Liubline buvo antra pagal dydį šv. Kryžiaus relikvija pasaulyje. Jos kilmė apipinta legendomis. Nuo X a. pabaigos saugota Kijeve, apie XIV a. atsidūrė Liubline. 1991 m. relikvija buvo pagrobta (P. H. Pruszc, s. 9; Józef Wzorek, *Drzewo Krzyża świętego. Kościół o. o. Dominikanów w Lublinie*, Lublin, 1991, s. 6, 11–14).

296 J. Wzorek, *Drzewo Krzyża*, s. 15–330.

297 ADK, *Acta capitulorum provinciae (Poloniae ordinis praedicatorum 1603–1700)*, I. 513, 542.

reverse: ANNO DNI 1648 / DIE 13 NOVEMBRIS / HANC RELIQVIAM
 CRVCIS / CHRISANGVINE TINCTAE DE SACRO / LIGNO QVOD IN
 ECCLA ORDINIS PRAE / DICAT. LVBLINI PIE COLITVR DESUMP /
 TAM ILLMVS D. D. IANVSSIVS DE LOHO / YSK TYSZKIEWICZ PALAT.
 KHIOVIAE / PER ILLMVM ET RMVM D. GEORGIVM / TYSZKIEWICZ
 EPISPVM SAMOG. CALVARIAE / SAMOG. PIE OBTULIT AC PROVTV
 LUBLI / NI INSIGNEM IPSIVS PARTEM / AVREO ITA PRAESENTEM /
 HOC ARGENTEO VASE / EXORNAVIT („1648 Viešpaties metų lap-
 kričio 13 dieną šią Kristaus krauju nušlakstyto Kryžiaus relik-
 viją, paimtą nuo švento medžio, kuris pamaldžiai gerbiamas
 Pamokslininkų ordino bažnyčioje Liubline, šviesiausiasis ponas
 Jonušas Tiškevičius iš Lahoisko, Kijevo vaivada, per šviesiau-
 siajį ir garbiausiąjį poną Jurgį Tiškevičių, Žemaičių vyskupą,
 Žemaičių Kalvarijai pamaldžiai paaukojo ir Liubline tiek didesnę
 jos dalį auksiniu, tiek šią dalį sidabrinu indu papuošė“)²⁹⁸. [47]
 Atkreiptinas dėmesys, kad relikviją su sidabrinu relikvijoriumi
 dovanojo Jonušas Tiškevičius, o vyskupas dovaną tik perdavė
 Žemaičių Kalvarijos dominikonams.

Didžiulė procesija 1649 m. liepos 4 d., per Švč. Mergelės
 Marijos Apsilankymo šventę, relikviją iškilmingai įnešė į Žemaičių
 Kalvarijos bažnyčią. Istoriofrafijoje taip pat minima, kad, per-
 duodamas šv. Kryžiaus dalelę, vyskupas surašė raštą, kuriuo
 „Naujosios Jeruzalės“ bažnyčiai dovanota relikvija pavesta sau-
 goti dominikonams ir uždrausta ją perkelti, dovanoti ar padalyti²⁹⁹.
 A. Ragažinsko teigimu, net pačioje relikvijoriaus relikvinėje būta
 lotyniško rašto, draudusio relikviją dalyti³⁰⁰.

1649 m. spalio 1 d. Vilniuje pirmoje Lietuvos dominikonų pro-
 vincijos kapituloje jau pranešta, kad „Kalvarijos konvente yra

²⁹⁸ Vertimas į lenkų k. pateiktas: E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny*, s. 38.

²⁹⁹ [J. Buszyński,] „Kościół i klasztor“, s. 230; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 338; A. Ragažinskas, p. 14. J. Totoraitis teigimu, relikvijos dova-
 nojimo aktas ir draudimas dalyti arba išvežti relikviją J. Tiškevičiaus buvo
 surašytas pergamente, užantspauduotas dviem antspaudais ir laikytas vie-
 nuolyne. Čia jis saugotas dar XX a. I pusėje (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*,
 p. 16–17). Šiuo metu dokumento buvimo vieta nežinoma.

³⁰⁰ A. Ragažinskas rašto nematė ir klievėsi tuometio Žemaičių Kalvarijos kle-
 bono liudijimu: „Parašyta esą lotyniškai maždaug šiais žodžiais: *Si quis at-
 tentaverit ab his authenticis S. Reliquiis aliquid demere, vel eas diminuere aut
 in totum abolere, anatema sit*“ (A. Ragažinskas, p. 59).

47

didoka šv. Kryžiaus dalis, dovanota šviesiausiojo Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus³⁰¹. Šią šventenybę savo knygoje 1650 m. mini ir A. Kojalavičius: „Bažnyčioje padėjo šlovingąją šv. Kryžiaus medžio dalelę“³⁰².

Paprastai literatūroje rašoma, kad šv. Kryžiaus relikvija laikyta Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje. Galbūt tokios nuomonės susiformavimą paskatino minėtoji A. Kojalavičiaus citata ir vėlesnė šv. Kryžiaus relikvijoriaus saugojimo didžiajame altoriuje tradicija. Tačiau 1658 m. dominikonų provincijos kapitulos akte rašoma, jog tais metais kreiptasi į ordino generalinį magistrą su prašymu Žemaičių Kalvarijos konventui išrūpinti Romoje naujus atlaidus (senųjų galiojimui pasibaigus). Tarp jų ir „Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštinimo šventės atlaidus Nukryžiovimo koplyčioje, kurioje saugoma didelė gyvybę teikiančiojo šv. Kryžiaus

47 Šv. Kryžiaus relikvinės reversas su įrašu. 1648 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

301 J. Tiškevičius pavadintas jau Vilniaus vyskupu (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuanae* (1646–1839), d. 7/1, 1649, l. 48).

302 *Miscellanea rerum*, p. 34.

48

48 Šv. Kryžiaus
relikvijoriaus detalė.
xvii a. vid. Žemaičių
Kalvarijos bazilika.

dalį³⁰³. Taigi, panašu, kad šv. Kryžiaus relikvija xvii a. viduryje saugota ir gerbta ne Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje, o Nukryžiovimo koplyčioje. Anoniminio piligrimo 1648 m. rašytoje ir 1649 m. į lenkų kalbą išverstoje poemoje ši koplyčia pavadinta Šv. Kryžiaus bažnyčia³⁰⁴, matyt, dėl to, kad joje laikyta relikvija. Bažnyčiomis, o ne koplyčiomis dėl jų ypatingos svarbos poemoje vadintos ir kai kurios kitos Kryžiaus kelio stotys. Tokio įvardijimo galėjo laikytis ir A. Kojalavičius. Minėtoje poemoje rašoma, kad Šv. Kryžiaus bažnyčios (t. y. Nukryžiovimo koplyčios) sienos ištais nukabinėtos votų lentelėmis: „Ant beveik visų sienų kabojo lentelės, kuriose aprašyti stebuklai“³⁰⁵.

303 *Tandem humiliter supplicamus, ut impetrare dignetur indulgentias pro festo Inventionis et Exaltationis S. Crucis in Capella Crucifixionis, ubi ingens pars ligni vivifici S. Crucis asservatur* (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, 1646–1839, d. 7/1, 1658, l. 107).

304 Kalvaria Zmuydzka, s. [DV].

305 Kalvaria Zmuydzka, s. [DV–E].

Skirtingai negu daugelis kitų Lietuvoje XVII a. pr. įgytų, o vėliau pamirštų relikvijų, šv. Kryžius Žemaičių Kalvarijoje buvo nuolatos adoruojamas. Nuo pat pradžių (galbūt toks ir buvo vyskupo sumanymas) jis tapo neatsiejama Kryžiaus kelio liturgijos dalimi, iškilmingų procesijų akcentu. Šios relikvijos igijimas padėjo pagrindą vėlesniam šv. Kryžiaus kulto plėtojimuisi Žemaičių Kalvarijoje. [49]

Istorinėje literatūroje jau aptartas vyskupo Jurgio Tiškevičiaus indėlis į religinių brolių steigimą jo valdomose vyskupijose. 1636 m. Žemaičių vyskupijos sinode jis ragino burti brolijas prie kiekvienos parapijos³⁰⁶. Taip siekta į aktyvų religinį gyvenimą įtraukti tikinčiuosius, platinti viešąją kultą, rodyti ir diegti krikščioniškojo gyvenimo pavyzdį. Po Tridento Susirinkimo brolių steigimui reikėjo formalaus Apaštalo Sosto arba vietos vyskupo sutikimo, o kai kurių steigimo teisė perleista vienuolių generaliniams vyresniesiems³⁰⁷. Pamokslininkų ordinas platino XVII a. I pusėje itin populiarias Rožinio brolijas. Jos kurtos visuose dominikonų konventuose, su ordino generolo žinia – ir parapišiose bažnyčiose³⁰⁸. Rožinio brolija Žemaičių Kalvarijoje veikė, kaip spėjama, nuo pat dominikonų įsikūrimo XVII a. viduryje. Nelikus jokių tiksliai datų patvirtinančių dokumentų³⁰⁹, šį faktą netiesiogiai liudija J. Tiškevičiaus iniciatyva vyskupijoje steigti brolijas, bendra Dominikonų ordino tradicija ir pagal stilių XVII a. viduriu datuojamas Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas, ligi šiol tebesantis bažnyčios šoniniame altoriuje. [51] Vėlesnį šios brolijos egzistavimą patvirtina įrašas kapitulos aktuose, jog kun. Leonardas Lenartovičius 1674 m. einąs konvento pamokslininko ir Rožinio brolijos promotoriaus pareigas³¹⁰, taip pat ir 1681 m. išleista Žemaičių Kalvarijos Rožinio brolijos promotoriaus Jurgio Kasakauskio knygelė *Rożancius Szwęciasios...*, kurioje pateikti du

306 *Synodus dioecesisana*, p. 2; L. Jovaiša, „Bažnyčios reformos (1553–1655)“, p. 212.

307 L. Jovaiša, „Brolijos“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 109–111, 119.

308 S. Brzozeczki, s. 154; Mirosław Laszczak, *Historia Różańca*, Kraków: wyd. WAM, 2006, s. 132–133.

309 XX a. pr. anonimo (A. Ragažinsko?) rankraštyje nežinia kuo remiantis teigiama, kad Rožinio draugija Žemaičių Kalvarijoje įsteigta 1638 m. (*Žinia apie Stebuklingą Szvenciausios P. Marijos abrozda Žemaičių Kalvarijoje*, rankraštis, 1904 m., LNB RKRS, PR 991, l. 19).

310 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae (1646–1839)*, d. 7/1, 1674, l. 301.

rožinio kalbėjimo variantai: „Rožancius ape Szwęciausios Maryos Pannos“ ir „Rožancius ape Saldziausya Warda Pona Jezusa“³¹¹.

Be visuotinai paplitusio XVI a. pr. Dominikonų ordino aplinkoje „sunorminto“ Švč. Mergelės Marijos rožinio pamaldumo, nuo XVI a. pabaigos Pamokslininkų ordinas populiarino dar ir Švč. Jėzaus Vardo kultą. Šio kulto ir atitinkamo rožinio plitimas Lietuvos dominikonų provincijoje užfiksuotas XVII a. septinto–devinto dešimtmečio kapitulų aktuose³¹². Minėtoji J. Kasakauskio knyga patvirtina, kad Žemaičių Kalvarijoje puoselėtos abi dominikonų vienuolynuose propaguotos maldos – Švč. Mergelės Marijos rožinis ir Švč. Jėzaus Vardo rožinis.

Garduose įsteigtoji kalvarija labai greitai tapo vienu pagrindinių Žemaitijos religinių centrų, pralenkdama kitas piligrimų nuo seno lankomas vietas. XVII a. tekstuose minima, kad tikintieji plūsdavo miniomis ir „reikalaudavo“ naujų procesijų kalvarijoje³¹³. Lankydavosi Palangos, Mosėdžio, Vainuto, Rietavo, Skuodo, Plungės, Šiaulių, Tverų, Kretingos, Telšių, Alsėdžių, Lieplaukės ir Varnių parapijiečiai, atvykdavo piligrimų iš Kuršo, Livonijos, Rusijos ir Lenkijos³¹⁴. Iškilmingose eisenose tikintieji nešdavo vėliavas, giedodavo ir atgailaudami plakdavosi. Didžiojo penktadienio procesija būdavo ypatinga: A. Kojalavičiaus teigimu, „joje eidami daugelis žiauriausiai plakasi“³¹⁵. Pats vyskupas J. Tiškevičius, rodydamas pavyzdį, nuolat lankydavosi Žemaičių Kalvarijos atlaiduose.

1646 m. reliacijoje informuojama, kad didžiausios procesijos kalvarijoje rengtos per Velykų šventes. Tačiau jau 1650 m. A. Kojalavičius rašė, kad iškilmingiausios pamaldos Žemaičių Kalvarijoje atliekamos Didžiąją savaitę ir pirmą liepos mėnesio sekmadienį, t. y. Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo šventės proga³¹⁶. Pastarosios šventės procesija aprašyta ir anoniminio piligrimo 1648 bei 1649 m. lotynų ir lenkų kalbomis išleistoje poemoje³¹⁷.

311 J. Kasakauskis, 1681.

312 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1667, l. 236, 1685, l. 316.

313 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B2].

314 *Ibid.*, s. [D].

315 *Miscellanea rerum*, p. 34.

316 *Ibid.* Šios šventės metu bažnyčion iškilmingai perkelta šv. Kryžiaus relikvija.

317 *Calvaria Samogitiae*, p. [B]; *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B].

49

Pats J. Tiškevičius, 1646 m. reliacijoje Romai minėdamas garsiausias vyskupijos bažnyčias, rašė: „Bet Naujoji Jeruzalė, naujai mano įrengta [...] tiek garsesnė, kiek daugybė tūkstančių žmonių bet kurį mėnesį ir nustatytu laiku, ypač gavėnios metu ir Didžiąją savaitę, į mūsų Išganytojo kančioms skirtas pamaldas visada čia susirenka, kur savo nuodėmes išpažindami [...] gauna daugybę dieviškų malonių [...]. Visa tai paskirtų raštininkų yra aprašoma, kad savo laiku būtų paskelbta. Tų tikinčių žmonių pamaldumo užsidegimą ir Dievo garbės aukštinimą daugelis geradarių savo aukomis paremia.“³¹⁸

49 Procesijoje nešamas Šv. Kryžiaus relikvijorius.

³¹⁸ *Sed Novae Hierosolimae, in bonis mensae meae episcopalis Gordii nuncupatis de nova radice per me institutae, locus est tanto illustrior, Quantum per aliquot millia populorum quolibet mense et statis anni temporibus, praecipue tempore quadragesimali et in hebdomada Sancta, propter recollenda mysteria passionis Salvatoris nostri solet ad eum fieri concursus, ubi peccata sua plangentes et de iisdem paenitentiam agentes multas gratias divinas et beneficia solent reportare. Quae omnia a designatis scriptoribus describuntur suo tempore publicanda. Quorum religiosorum zelum devotionis et cultus divini promotionem plerique benefactores suis eleemosynis adjuvant* (Relationes status, p. 286).

Kaip minėta, iki 1643 m. įvykę stebuklai surašyti M. Bardausko knygoje³¹⁹. Paprastai malonių susilaukdavę tikintieji, sunkią gyvenimo valandą, ligos ar mirties patalę pasižadėję aplankyti Gardų Kryžiaus kelią. Tarp jų būta daug bajorų luomo atstovų. Vyraudavę sveikatos prašantieji, sergantys džiova, epilepsija, karštine, patiriantys virškinimo ir regos sutrikimų, kankinami kojų ir gerklės skausmų, negalintys susilaukti palikuonių. Daugelis tikinčiųjų stebuklą patirdavę tuojau pat po įžado („ir nuostabus gi dalykas, tą pačią dieną vėl jam naujai sugrįžo jėgos“³²⁰). Kai kuriuos malonė aplankydavusi atkeliavus į Žemaičių Kalvariją („kai ten nuvyko, tiekos metų negandą maldomis pašalino per trumpą laiką“³²¹). Vienus jų ieškoti malonių naujojoje kalvarijoje pastūmėdavęs savarankiškas apsisprendimas ar sapnas, kitus paskatindavęs dvasininkas ar giminaitis. Stebuklo patvirtinimui tikintysis turėdavęs prisiekti savo parapijos kunigo, „šioje vietoje dieviškąją tarnybą pagal įstatymą“ atliekančio notaro ir Alsėdžių parapijos klebono Grigaliaus Vrublevskio bei „daugelio kitų“ akivaizdoje. Kartais priesaiką priimdavo ir įvykį užrašydavo kiti dvasininkai.

Literatūroje ne kartą minėtas garsiausias Žemaičių Kalvarijos stebuklas įvyko kiek vėliau – 1648 m. Jo išskirtinumą lėmė ne tiek įvykio ypatingumas – prikėlimas iš numirusių (prikėlimo iš numirusių atvejų Žemaičių Kalvarijoje būta ir daugiau³²²), kiek tai, kad jis vienintelis aprašytas A. Kojalavičiaus knygoje: „Ponas Lvovičius, vyras iš kilmingos ir garsios Žemaičių Kunigaikštijos giminės, netekęs jauno sūnaus, mirusio dėl ligos, davė įžadą, jei sūnui būsianti sugrąžinta gyvybė, kartu su juo atvykti į Gardų kalnus ir pėsčiomis apeiti šventąsias vietas. Vos pabaigęs kalbėti įžadą, išvydo sūnų sugrįžus gyveniman.“³²³ Būtent šis stebuklas jau 1648 m. pagarsintas poemoje „Žemaičių Kalvarija“. Jos autorius, aprašydamas

319 Beje, prarastus raštiškus stebuklų liudijimus kai kurie tyrinėtojai dažniausiai siejo tik su maloninguoju Švč. Mergelės Marijos paveikslu (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 46; ir kt.), nors M. Bardausko knygoje pateikti stebuklai iki 1643 m. buvo įvykę aplankius Kryžiaus kelią.

320 M. Bardauskas, p. [L].

321 *Ibid.*, p. [M2v].

322 Vardijant Kalvarijoje įvykusius stebuklus, poemoje rašoma: „Nemaža tokių, kurie jau iš numirusių sugrįžo“ (*Kalvaria Zmuydzka*, s. [E]).

323 *Miscellanea rerum*, p. 34.

iškilmingos procesijos vaizdus, įpynę ir dialogą su atlaiduose dalyvaujančiu bajoru Lvovičiumi, dėkingu už sūnaus išgelbėjimą³²⁴.

Vienas 1640 m. stebuklingas išgijimas įdomus Alsėdžių parapijos maldingumo tradicijų istorijos požiūriu. Pasak M. Bardausko, „niekuo neižymus, nebent tik tuo, kad turi šviesų gerbiamausiojo titulą“, Stanislovas Pontas (?) (*Stanislaus Pontus*), kitaip – Neverdauskas, nusivylęs gyvenimo nesėkmėmis pasiligojo ir, būdamas prie mirties, nebesitikėjo išgyti. Viena dieną priėmęs Atgailos sakramentą, giliai įmigo ir atsikėlė visiškai sveikas. Klausinėjamas sakė regėjęs save klajojantį neseniai įsteigtoje kalvarijoje po Gardų kalnus, „kur atvyko vedamas įžymaus Vadovo, jaunuolio baltais rūbais ir bebarzdžio. [...] paklaustas vardo, atsakė, kad tai buvęs dieviškasis apaštalas Baltramiejus, nes atpažinęs jį ir iš to jaunuolio aiškinimo, ir iš atvaizdo, kuris artimiausioje šventykloje buvęs įžymiausias.“ Šventasis paraginęs ligonį atgailauti už kaltes ir pateikęs „teisingesnio gyvenimo planą“³²⁵. Nėra ko abejoti, kad šioje teksto vietoje minimas šv. Baltramiejaus atvaizdas – tai vienas iš dviejų 1643 m. Alsėdžių bažnyčioje buvusių šventojo paveikslų, ligi šiol tebesantis bažnyčioje. Apaštalas čia pavaizduotas jaunas ir bebarzdis. Istorikas M. Paknys yra paneigęs nuomonę, kad šv. Baltramiejaus paveikslo ir altoriaus atsiradimo Alsėdžiuose istorija sietina su vyskupu J. Tiškevičiumi³²⁶. Stebuklo aprašymas patvirtina, kad šv. Baltramiejaus kultas tuo laiku jau buvo susiformavęs, o jo atvaizdas vadintas „įžymiausiu“. Stiprų šio šventojo kultą liudija ir tai, kad būtent jis kaip pripažintas bei autoritetą turintis globėjas lydėjo sergantįjį į naujai įsteigtą šventą vietą.

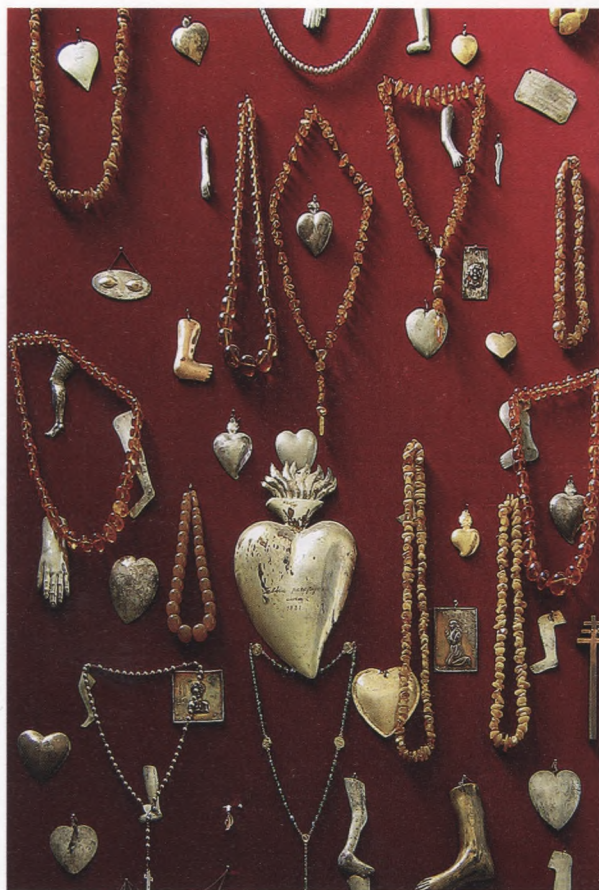
1642 m. liepos mėnesį, M. Bardausko liudijimu, buvęs ypač reikšmingas dieviškosios malonės paženklintas įvykis, per kurį

324 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [Dv]. Šia poema, matyt, rėmėsi ir A. Kojalavičius.

325 *Ibid.*, p. [M–MV].

326 Pasak M. Bardausko, aprašytas stebuklas įvyko vyskupui lankantis Italijoje, o tai prieštarautų D. Ramonienės teiginiui, kad J. Tiškevičius galėjo įsigyti paveikslą kelionėje. Matyt, paveikslas yra senesnis. Šv. Baltramiejaus kulto Alsėdžiuose pradžia siekia net XV a., kai vyskupas Baltramiejus II (1471–1482) fundavo ir rekonstravo savo pirmtako vyskupo Motiejaus II (1463–1470) statytą bažnyčią. Gali būti, kad J. Tiškevičius tik atnaujino šventojo altorių (*Codex Mednicensis*, d. 1, p. 109; M. Paknys, „Alsėdžių bažnyčios“, p. 63, 64, 68; Dalia Ramonienė, „Stebuklingas šv. Baltramiejaus paveikslas ir jo aptaisai“, *Žemaičių praeitis*, d. 10: Alsėdžiai, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 89–92).

50 Votai. XIX a. pab. –
XX a. Žemaičių Kalva-
rijos bazilika.

50

vienu metu „kaip vienas“ į katalikų tikėjimą atsivertę ten buvę liu-
teronai ir kalvinistai, tarp jų atskirai paminėta bajorė Orvydienė³²⁷.
Šis stebuklas primena dar vieną naujai įsteigtos kalvarijos reikš-
mingumo aspektą. Piligriminis centras Žemaitijoje galėjo skleisti
savo įtaką į Reformacijos apimtas gretimas Kuršo žemes³²⁸.

Bažnyčioje ir koplyčiose saugotų šventenybių vertę, taip pat
Žemaičių Kalvarijos religinio centro spartų garsėjimą bei popu-
liarumą (praėjus vos dešimt metų po įsteigimo) nusako trumpas

³²⁷ M. Bardauskas, p. [Q].

³²⁸ J. Tiškevičius nuo 1641 m. buvo paskirtas taip pat ir Piltinės (Kuršo) vysku-
pijos administratoriumi.

1648 m. teksto sakinys, jog per atlaidus maldininkų perpildytoje Šv. Kryžiaus koplyčioje būta daugybės votų lentelių su patirtas malones garsinančiais įrašais³²⁹. Spėjama, kad tai ligi šiol kitų šalių, tarp jų ir Lenkijos, bažnyčiose išlikusios palyginti nedidelės medinės lentelės su nutapytomis ir aprašytais stebuklų istorijomis. Daugelis malonių būdavo patiriamos Kryžiaus kelyje, o ypatingas jų šaltinis tuo laiku buvo šv. Kryžiaus relikvija.

J. Tiškevičiaus išrūpintieji popiežiaus Urbono VIII kalvarijos koplyčioms suteikti atlaidai nuolatos būdavo atnaujinami. Dominikonų provincijos dokumentuose užfiksuota, kad atlaidus Kalvarijai buvo suteikęs ir popiežius Inocentas X (1644–1655). Jiems 1657 m. balandžio 17 d. pasibaigus, kreiptasi į ordino generolą, kad šis iš Šv. Sosto išrūpintų naujus atlaidus „pirmiems mėnesių sekmadieniams ir taip pat kiekvienam tikinčiajam bet kuriuo metu iš tolimiausių vietų šią šventą vietą, pažymėtą daugybės stebuklų, aplankančiam ir pagerbiančiam“³³⁰. Tokios pat malonės prašyta ir visoms koplyčioms „dėl daugelio tūkstančių žmonių antplūdžio“. Galiausiai siekta atlaidų Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštinimo šventei Nukryžiuotųjų koplyčioje, taip pat leidimo Žemaičių Kalvarijos dominikonams „laisvais nuo kitų švenčių penktadieniais“ atlikti liturgines valandas šv. Kryžiaus garbei. Taigi, praėjus dešimt metų po relikvijos įgijimo, Žemaičių Kalvarijoje jau prigijusi šv. Kryžiaus gerbimo tradicija. Jos epicentras formavosi Kryžiaus kelyje – Nukryžiuotojų koplyčioje, tuo metu vadintoje Šv. Kryžiaus bažnyčia.

J. Tiškevičiaus vyskupavimo metais per gana trumpą laiką (nuo 1638 iki 1649 m.) įsteigtas ir suformuotas tuo metu reikšmingiausias Žemaitijos piligriminis centras. Remdamasis ilgamete europine Kryžiaus kelio kulto ugdymo patirtimi, Žemaičių vyskupas ne tik inicijavo ir „projektavo“ kalvariją Garduose, bet pasirūpino ir kitais, pamaldumo tradicijų formavimui nemažiau svarbiais elementais. Iš popiežiaus gautos atlaidų privilegijos buvo svarbiausias bet kurios šventos vietos lankomumo veiksnys. Nuolatinei

329 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [Dv].

330 *Petimus autem pro Dominicis primis mensium, et etiam pro quocunque fidelis omni tempore a remotissimis partibus hunc sacrum locum plurimis insignitum miraculis adeunte et venerante* (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1658, l. 107–108).

kalvarijos priežiūrai ir Kryžiaus kelio idėjos platinimui bei komentavimui įkurdintas aktyviai pamokslaujantis ir pastoracinei veiklai pasišventęs Dominikonų ordinas. Šiam vienuolynui pastatyta nauja bažnyčia konsekruota potridentines Katalikų Bažnyčios nuostatas atspindinčiu Švč. Mergelės Marijos titulu. Konventas aprūpintas svarbiomis šventenybėmis – šv. Kryžiaus relikvija ir maloninguoju Švč. Mergelės Marijos paveikslu. Vyskupo nurodymu parašytos lietuviškos giesmės ir maldos Kryžiaus kelio liturgijai. Galima numanyti, kad ne atsitiktinai, o paties vyskupo iniciatyva iki 1649 m. pasirodė bent keturios Žemaičių Kalvariją garsinusios publikacijos lenkų ir lotynų kalbomis. Tai dvi 1643 m. išspausdintos jėzuitų auklėtinio Mykolo Bardausko knygos³³¹: minėtas lotyniškas leidimas *Novae Hiervsalem Fax Nova* ir jo lenkiškas variantas *Echo albo odgłos z Kalwaryjskich gór*³³². Kiti du leidiniai – minėtoji anoniminio piligrimo poema lotynų (1648) ir lenkų (1649) kalbomis. Ši poema kai kurių tyrinėtojų priskiriama Kazimiero Kojalavičiaus plunksnai, todėl galima teigti, kad visi leidiniai atsirado jėzuitų aplinkoje. Juose daug vietos skirta Dievo malone įvykusiems stebuklams Žemaičių Kalvarijoje, iškilnių aprašymams, Kryžiaus kelio steigimo istorijai ir jį kūrusių asmenų pašlovinimui.

Keletas duomenų apie dominikonų bažnyčios architektūrą ir vidaus įrangą

Kadangi XVII–XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios inventorių lig šiol neaptikta, nieko negalima pasakyti apie XVII a. pastatytą medinę dominikonų bažnyčią. Norint įsivaizduoti jos planą ir struktūrą galima tik apžvelgti apibendrintus duomenis apie to

331 Mikalojus Bardauskas (Bardovskis, g. 1619) 1635 m. buvo net įstojęs į Jėzaus draugiją, bet 1642 m. atleistas (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1996, s. 808). Už nuorodą dėkoju istorikui L. Jovaišai.

332 *Echo albo odgłos z Kalwaryjskich gór pochodzący na sławę mocy Jerzego Tyszkiewicza, biskupa Xięstwa Zmudzkiego, proboszcza Trockiego, przez Michala Bardowskiego, obywatela tegoż Xięstwa Zmudzkiego y philosopha*, [Vilnae], 1643. Knyga dabar žinoma tik iš bibliografijos.

laiko medines bažnyčias, pateiktus kitų tyrinėtojų, besiremiančių architektūros studijomis ir autentiškais šaltiniais³³³.

XVII a. I pusėje Žemaitijoje statytos medinės bažnyčios būdavo kompaktiškų tūrių, vienanavės arba trinavės, kartais – kryžiškojo plano (su koplyčiomis). Jų ilgio ir pločio santykis dažniausiai siekdavo 3 : 1. Priekinę pastato dalį būtinai užimdavo prieangis, prie presbiterijos šliedavosi viena, kartais dvi zakristijos. Dideli bokštai šiam regionui XVII a. nebūdingi, dažniau ant stogo kraigo iškildavo mažas dažytas bokštelis su kryžiumi, skirtas signaliniam varpui. Užfiksuota ir išskirtinių atvejų: Mosėdžio bažnyčios fasadą puošė trys nedideli bokšteliai, o apie 1643–1649 m. J. Tiškevičiaus rūpesčiu statyta Alsėdžių bažnyčia turėjo vieną masyvų bokštą³³⁴. Mediniai pastatai dengti malksnomis, sienos dažniausiai apkaltos lentomis. Nuo 1643 m. vyskupijoje reikalauta fasade įkomponuoti bažnyčios titulą atitinkantį atvaizdą³³⁵. Interjero erdvė mažesniuose to meto statiniuose būdavo vientisa, didesnėse bažnyčiose – skaidoma perdangą arba choras laikančių stulpų. „Muzikos“ choro vieta tuo laiku dar nenusistovėjusi, tačiau dažniausiai jis būdavo iškeliamas virš prieangio. Presbiteriją nuo navų dalies būtinai turėjo skirti skersinė sija su Nukryžiuotuoju³³⁶. Svarbiausias interjero elementas buvo altoriai: senuosius renesansinius suveriamuosius sparčiai keitė altoriai su drožinėtais, dažytais ir auksuotais architektūriniais retabulais. Didžiajame altoriuje stovėdavo tabernakulis. Po altoriais rūsyje būdavo įrengiamos kriptos (kunigams laidoti atskiros). Matyt, Žemaičių Kalvarijos vienuolyno bažnyčia atitiko to laikotarpio standartus ir liturginius reikalavimus, tačiau galėjo būti didesnė ir puošnesnė už vidutinišką Žemaičių vyskupijos bažnyčią. Jos presbiterija turėjo būti ilgesnė, nes už didžiojo altoriaus, kaip reikalauta elgetaujančių vienuolių bažnyčiose, būdavo įkurdinamas dar ir vienuolių choras.

Švč. Mergelei Marijai pašvęstai naujai bažnyčiai turėjo būti įgytas titulų atitinkantis didžiojo altoriaus atvaizdas, tačiau

333 Algė Jankevičienė, *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 8–9; L. Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos“, p. 1–11.

334 A. Jankevičienė, *Žemaičių medinių*, p. 8; M. Paknys, „Alsėdžių bažnyčios“, p. 65; L. Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos“, p. 3.

335 L. Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos“, p. 3.

336 *Ibid.*, p. 4, 6.

51 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslo fragmentas. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

51

nežinoma, kad Žemaičių Kalvarijoje būtų buvęs Švč. Mergelės Marijos Užmigimą arba Ėmimą į dangų vaizdavęs kūrinys. Manoma, kad vietoj jo altorių puošė iš Romos atvežtasis ligi šiol Žemaičių Kalvarijoje tebesantis paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu“. M. Bardausko knygos stebuklų aprašymuose miglotai užsimenama, kad 1642 m. bažnyčioje (naujojoje?) buvo „Marijos altorius“, kuriame malonę patyręs tikintysis paliko sidabrinį votą³³⁷. Kažin ar jis buvo vienintelis, nes tai labiau būdinga XVI a. pab. – XVII a. pr. parapinių bažnyčių interjerams. XVII a. viduryje altorių paprastai būdavo bent trejetas, o vienuolynų bažnyčiose dar daugiau³³⁸. Dominikonų konvente pagal tradiciją turėjo būti įrengtas šv. Dominyko, taip pat atskiras Rožinio brolijos išlaikomas ir tvarkomas altorius. [51]

Ypač svarbus Žemaičių Kalvarijos bažnyčios interjero akcentas, matyt, buvo sakykla. Pamokslininkų ordino bažnyčioje

337 M. Bardauskas, p. [N2].

338 L. Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos“, p. 5.

ji galėjo būti ypač išryškinta, dekoruota drožiniais arba tapyba. Pagal to meto bažnyčių įrangos reikalavimus gerai matomoje interjero vietoje turėjo stovėti ir krikštykla. Be to, anot istoriko L. Jovaišos, „XVII a. viduryje jau sunku rasti bažnyčią be vienos ar dviejų klausyklių“³³⁹.

Peržiūrėjus ligi šiol į tyrimų lauką neįtrauktus rašytinius šaltinius, aptiktas dar vienas Žemaičių Kalvarijos istoriografijoje nežinotas faktas. Krokuvos dominikonų archyve saugomame G. Smiotanskio rankraščio nuoraše, Jono Kentiečio Baginskio laikais XIX a. sudarytame Žemaičių Kalvarijos priorų sąrašė po Vaclovo Dubovičiaus pavarde įterpta žinutė, kad Žemaičių Kalvarijoje 1661 m. pastatyta nauja bažnyčia: 1661 – *Ecclesia nova erigit[ur]*³⁴⁰. Kituose šaltiniuose apie tuo laiku statytą bažnyčią žinių nėra. Informacijos šaltinis nenurodytas, todėl ją reikėtų vertinti atsargiai. Tačiau reikėtų pasvarstyti, ar galėjo būti kokių nors priežasčių, vertusių statyti naują bažnyčią, nedaug metų tepraėjus po vienuolyno įsteigimo ir ankstesnės šventovės pastatymo.

XVII a. viduryje Žemaitija labai nukentėjo nuo Švedijos kariuomenės savivalės³⁴¹. Jos daliniai, dislokuoti visame krašte buvo apsisotę ir nuo Žemaičių Kalvarijos netolimoje Plungėje, Telšiuose, Platieliuose. Istorikai teigia, kad 1655–1660 m. siaubti ir naikinti dvarai, plėšti ir deginti kaimai bei bažnyčios (vien Telšių paviete sudeginti 25 kaimai)³⁴².

Didėjant suirutei, kilo badas, maro ir kitų ligų epidemijos. Tuo metu Žemaitija neteko ketvirtadalio gyventojų. M. Valančius rašė, kaip 1660 m. Olivos taikos sutarties proga tikintiesiems ypač gausiai susirinkus į Žemaičių Kalvarijos didžiuosius atlaidus, staiga kilo maro antkrytis. Žmonės „pradėjo mirti, kaip lapas kristi maro liga“³⁴³. Mirusieji laidoti čia pat, kalvarijoje, daugiausia greta Nukryžiuojimo koplyčios. XVII a. vidurio karai labai sumažino ir

339 Ibid.

340 ADK, *Litua Militiae Angelico Praedicatoriae*, I. 273

341 Bronius Dundulis, *Švedų feodalo įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 35–94; Piotr S. Wandycz, *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 102–107.

342 B. Dundulis, p. 64.

343 M. Valančius, p. 135.

Lietuvos dominikonų skaičių³⁴⁴. Teigiama, kad tuo metu Lietuvos provincijoje žuvo ir nuo ligų mirė 42 vienuoliai, jų trūkumo problema viešinta ir 1658, ir 1659, ir 1661 m. provincijos kapitulose³⁴⁵. 1661 m. į Žemaičių Kalvarijos konventą paskirti net keturi tėvai dominikonai, 1663 m. – dar keturi, ir tai rodo, kad šiame vienuolyne praradimų tikrai būta.

Vilniaus vyskupijos vienuolynus šešerius metus griovė ir plėšė Rusijos kariuomenė³⁴⁶, tačiau Švedijos kariuomenė užimtose teritorijose elgėsi lygiai taip pat: „Niokojimas ir plėšikavimas padarė neįkainojamą žalą kultūrai, daugelis meno vertybių atsidūrė Švedijos kolekcijose“³⁴⁷. Visiškai tikėtina, kad nukentėjo ir Žemaičių Kalvarijos vienuolynas. Galėjo būti sunaikintos ar apiplėštos ir medinės Kryžiaus kelio koplyčios, ir J. Tiškevičiaus statytoji bažnyčia. Tokiu atveju, pasibaigus sunkmečiui, dominikonai galėjo būti priversti atstatyti bažnyčią, ir 1661 m. data čia visai tikėtina. Tačiau kituose šaltiniuose šis faktas neužfiksuotas, todėl J. Tiškevičiaus pastatydintosios bažnyčios sunaikinimo XVII a. viduryje klausimas lieka atviras.

Šiek tiek fragmentiškos informacijos apie Žemaičių Kalvarijos bažnyčią XVII a. II pusėje – XVIII a. pradžioje teikia antriniai šaltiniai. Juose pavyko aptikti kelis pavienius faktus apie Kalvarijos bažnyčią ir jos vidaus įrangą.

Iš 1755 m. vyskupo Antano Tiškevičiaus pranešimo į Romą, kuriame užsiminta apie pirmtako statytą bažnyčią, aišku, kad to meto supratimu ji buvo nedidelė³⁴⁸. Didžiąjame altoriuje galbūt kabojo karūnomis ir aptaisais puoštas maloningasis „Švč. Mergelės Marijos“ paveikslas, tačiau altorių XVII a., kaip minėta, čia turėjo būti ne vienas. Tai netiesiogiai patvirtina 1661 m. Onos Vazinskienės testamentas, kuriame minima 1658 m. jos velionio vyro Alberto Vazinskio funduota nenurodyto vardo altarija, gavusi iš abiejų sutuoktinių po 5 000 auksinų³⁴⁹.

344 J. Kłoczowski, E. Działa, A. Grzybkowski, s. 74.

345 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1658, l. 93–124, 1659, l. 128–147, 1661, l. 179.

346 S. Brzozowski, s. 150.

347 P. S. Wandycz, s. 106.

348 Vyskupas pranešė pastatęs didesnę bažnyčią, kurioje sutilptų per atlaidus gausiai susirenkantys tikintieji (*Relationes status*, p. 362).

349 Onos Vazinskienės testamentas, 1661 m., LVIA, f. 1671, ap. 4 b. 350, l. 3–8.

Neabejotinai čia būta ir Šv. Dominyko, ir Rožinio brolijos altorių. Kadangi Žemaičių Kalvarijos konvento dominikonai populiarino Švč. Jėzaus Vardo rožinį, brolija galėjo globoti net du – Švč. Jėzaus Vardo ir Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius. Apie Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorių užsimenama 1710 m. Juozapo Kazimiero Gaurilavičiaus testamente, kuriuo paliekama pinigų jo puošybai³⁵⁰. Be to, J. K. Gaurilavičius prašė už jo ir giminaičių sielas laikyti Mišias prie didžiojo altoriaus, o penktadieniais – prie šv. Kryžiaus relikvijos arba Nukryžiuotojo (altoriaus?). Ar tuo metu šv. Kryžiaus relikvija jau buvo laikoma bažnyčioje, nežinoma, tačiau testamente užsimenama apie nebaigtą statyti Nukryžiovimo koplyčią. Būtent tuo laiku relikvija ir Nukryžiuotojo skulptūra galėjo būti perkeltos į bažnyčią.

Šis testamentas teikia ir daugiau žinių. Jis sudarytas Lietuvoje ir Žemaitijoje siaučiant maro epidemijai. Maro akivaizdoje testatorius primena Žemaičių Kalvarijos priorui Placidui Jezerskiui davęs tūkstantį timpų gelbėtojo nuo šios ligos Šv. Roko altoriui įrengti, tačiau tai nebuvo padaryta. Atrodo, kad toks altorius, bet, matyt, menkas ar netinkamoje vietoje, bažnyčioje jau buvo, nes testamente J. K. Gaurilavičius reikalauja bent jau vietomis sukeisti Šv. Roko ir Šv. Rožės altorius. Šv. Roko kultas Lietuvoje plito nuo XVIII a. pradžios ir ypač sustiprėjo 1708–1711 m. Tuomet šv. Roko atvaizdas galėjo atsirasti ir Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje.

Testamente minima šv. Rožė – tai šv. Rožė Limietė (1586–1617), pirmoji Pietų Amerikos ir tipiška potridentinės tradicijos šventoji³⁵¹. Popiežius Klemensas X 1671 m. paskelbė ją šventąja, bet

350 Juozapo Kazimiero Gaurilavičiaus testamentas, 1710 m., LVIA, SA-14503, l. 258–259.

351 Pasauliečių dominikonų trečiajam ordinui priklausiusi šv. Rožė garsėjo egzaltotu pamaldumu, kūno marinimusi, nuolankumu, pranašystėmis ir ligų gydymu, taip pat regėjimais, kuriuose matė Švč. Mergelę Mariją, šv. Angelą Sargą ir savo idealą – šv. Kotryną Sienietę. Paprastai vaizduojama greta Kūdikių Jėzaus, su dominikonės abitu ir marinimosi atributu – erškėčių vainiku ant galvos arba rožė rankoje (*Żywoty SS. BB. y WW. Braći, y Siostr zakonu Kaznodzieyskiego. Na każdy dzień całego Roku, z Domowych Kronik, y różnych poważnych Pisarzów zebrane, y na Polski Język przetłumaczone przez X. Zygmunta Hilaryona Piskowskiego, S. Teologii Doktora, tegoż Zakonu, Prowincyi Litewskiej [...]* w Wilnie: w drukarni J. K. M. Akademickiej Soc. Jesu, 1760, s. 61–63; Bronisław Gładysz, *Życiorysy wybitnych świętych*, Poznań, Warszawa, 1921, s. 122–123).

52

52 Lietuvių liaudies meistras. Jėzaus parpuolimas. XIX a. medžio raižinys iš knygos *Drzeworyt ludowy w Polsce* (1933).

kultą jau anksčiau pradėta platinti dominikonų bažnyčiose³⁵². Matyt, XVII a. paskutiniame ketvirtyje šv. Rožės kaip pamaldaus krikščionio idealo bei sektino pavyzdžio atvaizdas įkomponuotas Žemaičių Kalvarijos bažnyčios altoriuje³⁵³. Tai, kad ši nauja dominikonų šventoji gerbta Žemaičių Kalvarijoje, skatina manyti, jog bažnyčioje galėjo būti ir kitų, geriau žinomų ir seniau altoriaus šlovę pelniusių ordino šventųjų: šv. Vincento Ferero, šv. Tomo Akviniečio, šv. Hiacinto atvaizdų.

Apibendrinant padrikus duomenis, galima konstatuoti, jog J. Tiškevičiaus rūpesčiu apie 1642–1646 m. pastatyta dominikonų bažnyčia vienuolyno ir tikinčiųjų reikmėms galbūt tarnavo iki

352 Ji minima 1670 m. generalinės kapitulos akte (*Acta Capitulum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 8, p. 106) ir 1671 m. Lietuvos dominikonų provincijos kapitulos akte (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1671, l. 273).

353 Išskirtiniai vienuolių šventieji, ikūnydavę religines ar moralines vertybes, populiaramu paprastai negalėdavo rungtis su apčiuopiamą pagalbą teikiančiais šventaisiais. Testamente kaip tik atsiskleidžia eilinio tikinčiojo, šiuo atveju J. K. Gaurilavičiaus, požiūris į šventųjų gerbiną: jis pageidauja suteikti daugiau garbės tokiam šventajam, kuris galėtų padėti kritiniu gyvenimo laikotarpiu.

pat XVIII a. vidurio, tačiau neatmestina tikimybė, kad 1661 m. ji perstatyta arba net pakeista nauju statiniu, savo ruožtu išstovėjusiu iki pat Žemaičių vyskupo Antano Tiškevičiaus (1740–1762) laikų. Per tiek laiko galėjo įvairuoti altorių skaičius, keistis jų titulai. Manoma, kad nuo dominikonų įsikūrimo jų bažnyčioje būta bent trejeto altorių: Švč. Mergelės Marijos, brolijos globojamo Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Dominyko. Spėjama, kad ilgainiui galėjo rasti Švč. Jėzaus Vardui, kuriems nors ordino šventiesiems (šv. Vincentui Fererui, šv. Tomui Akviniečiui ar šv. Hiacintui) skirtų altorių, o XVII a. pab. – XVIII a. pr. iš koplyčios į atskirą bažnyčios altorių kartu su Nukryžiuotojo skulptūra perkelta šv. Kryžiaus relikvija. XVIII a. pr. bažnyčioje būta Šv. Rožės Limietės ir Šv. Roko altorių. Žemaičių Kalvarijos vidaus įrangos puošyba ir altorių titulai turėjo atspindėti šiame religiniame centre svarbiausius Švč. Mergelės Marijos ir Kristaus kančios kultus. Kaip būdinga vienuolijoms, juos neabejotinai papildė dominikonams būdingos temos, taip pat ano meto aktualijų skatinamo pamaldumo išraiška.

Kryžiaus kelias XVII a. viduryje – XVIII a. pradžioje. Raida ir struktūra

Žemaičių Kalvarijos komplekso tyrinėjimus apsunkina duomenų trūkumas. Kaip minėta, XVII–XVIII a. bažnyčios ir vienuolyno inventorių neaptikta. Deja, koplyčių ansamblio istorijos tyrime nėra galimybės remtis nė vėlesniais šaltiniais. Žinių apie bažnyčią dar esama išlikusiuose XIX a. dokumentuose, bet koplyčių ansamblis juose visiškai neminimas. Sunku paaiškinti, kodėl dominikonų prižiūrimos kalvarijos koplytėlės neįtrauktos į vienuolyno turto apskaitą. Galbūt tuo metu sudarytame bažnyčių turto surašymo klausimyne nebuvo numatyta panašaus pobūdžio priklausiųjų ir, sudarant Žemaičių Kalvarijos vienuolyno inventorių, nesilaikyta kokio nors išskirtinio dokumentų rengimo varianto. Koplytelių aprašymas randamas tik vėlyvame XX a. pr. inventoriuje³⁵⁴, taip pat A. Ragažinsko ir J. Totoraičio knygose³⁵⁵. Vertingų, nors ir

354 Ž. Kalvarijos bažn. inventorių, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 14v–19v.

355 A. Ragažinskas, p. 46–50; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 52–64.

gana miglotų užuominų apie XVII a. vidurio kalvarijos ansamblio vaizdą galima aptikti to meto Žemaičių Kalvariją garsinančiuose leidiniuose *Novae Hiervsalem Fax Nova* ir *Calvaria Samogitiae* (*Kalvaria Zmuydzka*)³⁵⁶. Trūkstant duomenų, ypač svarbi tampa kitų Lietuvos ir Lenkijos analogiškų kompleksų lyginamoji medžiaga, pateikta lenkų mokslininkų darbuose³⁵⁷. Kai kurių svarbių įžvalgų apie Žemaičių Kalvarijos ypatybes jau yra pateikęs meno tyrininkas Augustinas Vitėnas³⁵⁸.

XVII a. kompleksų steigimo aplinkybes ir kompoziciją tyrinėjusių autorių nuomone, kalvarijoms specialiai būdavo parenkama vieta, kurios gamtovaizdis atitikdavo tam tikrus reikalavimus: vietovė turėdavo būti kalvota, su keliais pagrindiniais masyvais, atitinkančiais Jeruzalės aukštumas (Alyvų, Siono, Morijos bei Kalvarijos kalnus) ir Kedrono upės vagą³⁵⁹. Toks Jeruzalės planas Lenkijoje ir Lietuvoje dažniausiai buvo žinomas iš olandų mokslininko Adrichomijaus sudaryto ir 1584 m. išleisto leidinio, ne kartą spausdinto pakartotinai. Jo įtaka XVII a. įsteigtoms kalvarijoms aptarta lenkų mokslininkų darbuose ir apibūdinta ankstesniame knygos skyriuje³⁶⁰.

Panašūs vietos parinkimo kriterijai taikyti steigiant kalvariją Garduose. Kaip rašyta 1648 m. poemoje, Gardų kalvarija įkurdinta „ant septynių kalvų“³⁶¹, kertamų dviejų upių – Varduvos (buv. Garduvos) ir Kedrono (buv. Pagardenio). Nežinia, ar septynių kalvų buvimas pabrėžtas siekiant sukurti aliuziją į šventosios Romos miestą, ar norint priminti Septynių Jėzaus Kančios kelių pamaldumą, ar tiesiog konstatuojant tikrąją padėtį. Žemaičių Kalvarijos reljefas iš tikrųjų kalvotas, jame galima išskirti septynias (ir net daugiau) didesnes aukštumas. Ant šešių kalvų ir lomose tarp jų išdėstyta devyniolika koplytėlių. Matyt, septintoji – tai kalvelė,

³⁵⁶ M. Bardauskas; *Calvaria Samogitiae*; *Kalvaria Zmuydzka*.

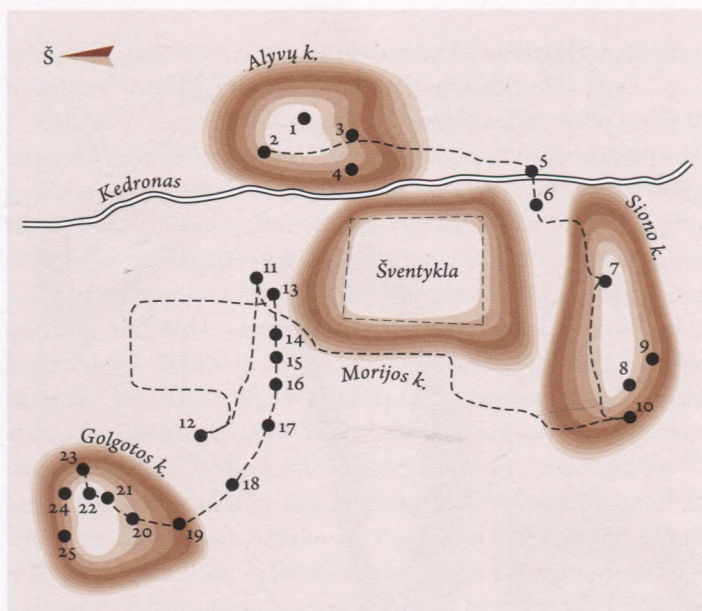
³⁵⁷ E. H. Wyczawski; J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość*; J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“; Z. Bania, „Tak zwany wpływ“; A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania“; A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, ir kt.

³⁵⁸ A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 99–146.

³⁵⁹ J. J. Kopeć, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej“, s. 230–231; A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania“, s. 243–256.

³⁶⁰ Z. Bania, „Tak zwany wpływ“, A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania“, ir kt.

³⁶¹ *Kalvaria Zmuydzka*, s. [B].

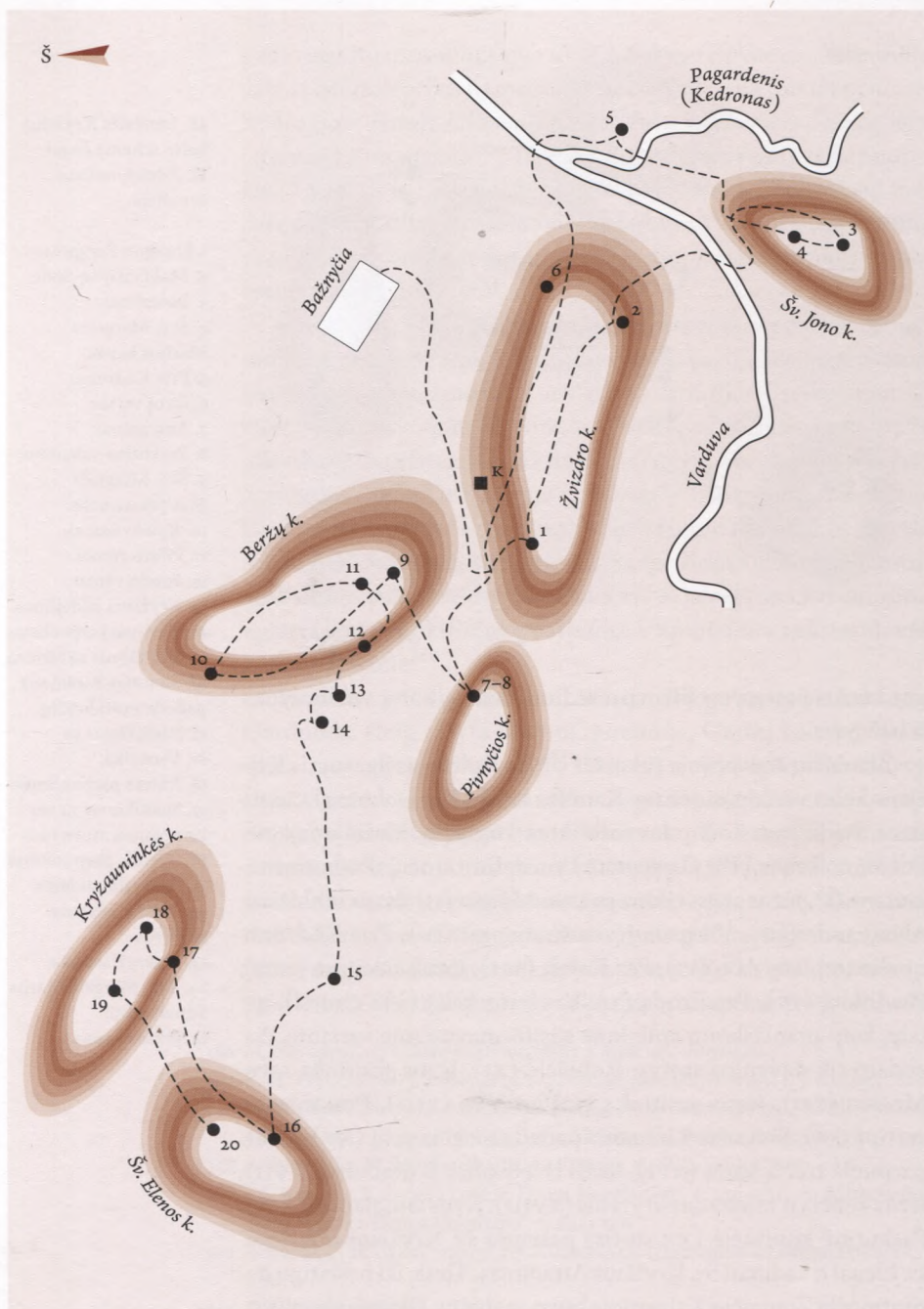
53

53 Jeruzalės Kryžiaus kelio schema pagal K. Adrichomijaus žemėlapi.

1. Dangun Žengimas.
2. Malda Alyvų Sode.
3. Suėmimas.
4. Švč. Mergelės Marijos kapas.
5. Prie Kedrono.
6. Rytų vartai.
7. Ano namai.
8. Paskutinė vakarienė.
9. Švč. Mergelės Matijos namelis.
10. Kajafo namai.
11. Piloto rūmai.
12. Erodo rūmai.
13. Kryžiaus uždėjimas.
14. Pirmasis parpuolimas.
15. Susitikimas su Motina.
16. Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių.
17. Susitikimas su šv. Veronika.
18. Antras parpuolimas.
19. Susitikimas su verkiančiomis moterimis.
20. Trečias parpuolimas.
21. Rūbų nuvilkinimas.
22. Prikalimas prie kryžiaus.
23. Nukryžiuavimas.
24. Švč. Mergelė Marija Sopulingoji.
25. Jėzaus kapas.

ant kurios pastatytas pirmas medinis dominikonų vienuolynas ir bažnyčia.

Žemaičių Kalvarijoje sukurtas labiau išplėtotas ilgesnysis Kryžiaus kelio variantas. Jėzaus Kančios kelią (*Via Dolorosa*) čia sudaro dvidešimt stočių devyniolikoje koplyčių. Vadinamajame Suėmimo kelyje (*Via Captivitatis*) yra dešimt stočių: Paskutinė vakarienė (I), Jėzus atsisveikina su savo Motina (II), Jėzus meldžiasi Alyvų sode (III), Viešpats Jėzus suimamas (IV), Prie Kedrono upelio (V), Pas Aną (VI), Pas Kajafą (VII), Jėzus kalėjime (VIII), Pas Pilotą (IX), Pas Erodo (X). Kryžiaus kelią (*Via Crucis*), ne taip, kaip pranciškonų aplinkoje susiformavusiame variante, čia sudaro tik devynios stotys: Rotušėje (XI), Jėzus susitinka savo Motiną (XII), Jėzus susitinka šv. Veroniką (XIII), Prie miesto vartų (XIV), Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių (XV), Jėzus parpuola trečią kartą (XVI), Jėzus išvelkamas iš drabužių (XVII), Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus (XVIII), Jėzus laidojamas (XIX). Paskutinė koplytėlė (XX stotis) pašvęsta šv. Kryžiaus atradėjai šv. Elenai ir vadinasi Šv. Kryžiaus Atradimas. Tiesa, iki pastarųjų dešimtmečių Žemaičių Kalvarijoje buvo 19 stočių. Dviguba koplyčia

ant Pivnyčios kalvos, iš pradžių žymėjusi vieną stotį (Pas Kajafą), vėliau suskirstyta į dvi (Pas Kajafą ir Jėzus Kalėjime). [54]

Palyginus Žemaičių Kalvarijos Jėzaus Kančios kelio planą ir bendrą ansamblio kompozicinę struktūrą su Adrichomijaus knygoje patektu Jeruzalės planu, [7, 53] galima įžvelgti gana daug akivaizdžių sutapimų. Jeruzalės Alyvų kalnas su Maldos Alyvų sode ir Suėmimo vietomis – tai Šv. Jono kalnas su to paties pavadinimo stotimis. Kaip Jeruzalėje, taip ir Žemaičių Kalvarijoje tai vienintelė kalva anapus Kedrono (Varduvos su jos intaku Pagardeniu). Jeruzalės Siono kalno atitikmuo su Paskutinės vakarienės, Pas Aną ir Pas Kajafą stotimis Žemaičių Kalvarijoje apima dvi kalvas – Žvizardo ir Pivnyčios. Jeruzalėje didelę miesto dalį užimančią Morijos kalno teritoriją, kurioje Adrichomijus lokalizavo Piloto pretorijų, Erodo rūmus ir Kryžiaus kelio pradžią, Žemaičių Kalvarijoje atitinka aukštas Beržų kalnas su Pas Pilotą ir Rotušės, o atokiau ir Pas Erodą stotimis. Šio kalno papėdėje taip pat išdėstytos pirmosios Kryžiaus kelio stotys. Už Jeruzalės miesto teritorijos ribų buvusį Kalvarijos (Golgotos) kalną atitinka atokesnė Kryžauinkės kalva su Rūbų nuvilkimu, Nukryžiovimo ir Šv. Kapo koplyčiomis. Stotis ant gretimos Šv. Elenos kalvelės skirta Šv. Kryžiaus Atradimui, o ant kito jos šlaito – Trečiajam parpuolimui.

Ir Jeruzalės, ir Žemaičių Kalvarijos planuose Alyvų kalno ir Kryžiaus kelio, prasidedančio Piloto pretorijumi ir pasibaigiančio Golgotos kalnu, tarpusavio padėtis labai panaši. Abiem atvejais rytų pusėje esančio Alyvų kalno atžvilgiu Kryžiaus kelio trajektorija nukreipta į vakarus ir pabaigoje pasukta šiaurės kryptimi, tik Žemaičių Kalvarijoje Kryžiaus kelias kiek labiau pakreiptas į šiaurės vakarus.

Didžiausiais ir svarbiausiais skirtumais tarp abiejų planų yra tas, kad Žemaičių Kalvarijoje Suėmimo kelio trasa pasislinkusi gero-kai į šiaurę, tuo tarpu Jeruzalėje Siono kalno stotys yra pietinėje miesto dalyje. Ten stotis Prie Kedrono yra į pietus nuo Alyvų kalno, o Žemaičių Kalvarijoje – į šiaurę. Jeruzalėje abi Jėzaus Kančios kelio dalys skiria didelę miesto teritoriją, o Žemaičių Kalvarijoje Suėmimo kelio stotys išdėstytos beveik toje pat ašyje, kaip ir Kryžiaus kelias. Taigi visas kompleksas labiau išstėtas pagal išilginę ašį.

54 Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio schema.

1. Paskutinė vakarienė.
2. Jėzus atsisveikina su savo Motina.
3. Jėzus meldžiasi Alyvų sode.
4. Viešpats Jėzus suimamas.
5. Prie Kedrono upelio.
6. Pas Aną.
- 7–8. Pas Kajafą ir Jėzus kalėjime.
9. Pas Pilotą.
10. Pas Erodą.
11. Rotušėje.
12. Jėzus susitinka su savo Motina.
13. Jėzus susitinka šv. Veroniką.
14. Prie miesto vartų.
15. Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių.
16. Jėzus parpuola trečią kartą.
17. Jėzus išvelkamas iš drabužių.
18. Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus.
19. Jėzus laidojamas.
20. Šv. Kryžiaus atradimas.
- K. Koplytstulpis.

Šį svarbų skirtingumą, matyt, sąlygojo keletas priežasčių. Viena vertus, „taisyklingai“ lokalizuojamas Siono kalnas būtų atsidūręs visiškai lygioje vietoje, nes teritorijoje nėra didesnių aukštumų. Antra vertus, jis būtų atsidūręs toje pat upės pusėje, kaip ir Alyvų kalnas, o Evangelijoje, aprašant įvykius po Paskutinės vakarienės, pasakys: „Nuėjo anapus Kedrono upelio, kur buvo sodas“ (Jn 18, 1). Žinoma, tokį kalvarijos teritorijos „suspaudimą“ galėjo sąlygoti ir paprastesnės priežastys, susijusios su žemės nuosavybės apribojimais. Be to, visam kalvarijos komplekso planui galėjo turėti įtakos ir XIII–XIV a. susiformavusi pagrindinio gyvenvietės kelio kryptis Alsėdžiai–Šarnelė³⁶². Palyginus Lenkijos Zebžydovo Kalvarijos planą su Adrichomijaus planu, taip kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, pastebimas panašus, nors ne toks didelis Suėmimo ir Kryžiaus kelių trajektorijos suartėjimas tarpusavyje³⁶³.

Kiekvienoje konkrečioje vietovėje parenkant stočių vietas, sunku išlaikyti knygoje pateiktus tikslius atstumus, todėl stengiasi atitaikyti bent jų proporcijas³⁶⁴. Žemaičių Kalvarijoje koplytėlės sugrupuotos akivaizdžiai orientuojantis į Jeruzalės pavyzdį. Visiškai šalia viena kitos išdėstytos Kalvarijos kalno koplyčios. Suėmimo vieta ant Alyvų kalno, kaip ir Adrichomijaus plane, yra truputį žemiau už Jėzaus maldos vietą. Atstumų proporcija išlaikyta ir tarp Suėmimo bei Prie Kedrono, tarp Pas Pilotą bei Pas Erodą stočių. Labiausiai į akis krinta per dideli atstumai tarp trijų vadinamųjų Siono kalno koplytelių: ant Pivnyčios kalvos atskirai stovinti dviguba koplyčia Pas Kajafą ir Kalėjime per daug nutolusi nuo Paskutinės vakarienės vietos ir dėl minėtojo Suėmimo kelio trajektorijos poslinkio santykiškai per daug priartėjusi prie Morijos kalno stočių.

Žemaičių Kalvarijoje nėra kai kurių Jeruzalės Kryžiaus kelio plane pažymėtų Jėzaus kančios vietų (Kryžiaus uždėjimo, I ir II parpuolimo, Verkiančių Jeruzalės moterų), tačiau stočių eiliskumas iš esmės nepakeistas. Vienintelė koplytėlė (stotis Simonas

362 K. Bružas, A. Miškinis, p. 90

363 A. Mitkowska, „Jerozolimska Droga Pojmania“, s. 248; A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 64–67.

364 Šiuo atžvilgiu pirmavaizdis itin tiksliai atkartotas Veiherovo kalvarijoje Lenkijoje (A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 116–121).

Kirėnietis padeda nešti kryžių) Žemaičių Kalvarijoje dėl nežinomų priežasčių atsidūrusi kitoje vietoje. [118] Ir Jeruzalėje, ir daugumoje Kryžiaus kelio variantų (14 stočių Kryžiaus kelyje, Zebžydovo, Gūros, Verkių kalvarijose) ji yra po Susitikimo su Motina stoties ir prieš Šv. Veronikos stotį³⁶⁵. Žemaičių Kalvarijoje ji nukelta į Kryžiaus kelio pabaigą tarp Miesto vartų ir Trečiojo parpuolimo. XVII a. Kryžiaus kelio stočių tvarka dar nebuvo griežtai nusistovėjusi, todėl toks nukrypimas nuo įprastesnio varianto anaip tol nestebina. Evangelijų tekstuose informacijos apie visus Jėzaus parpuolimus nėra, minimos tik dvi Jėzaus sustojimo kelyje vietos: Simono Kirėniečio pagalba ir susitikimas su Jeruzalės moterimis (Mt 27, 32; Mk 15, 21; Lk 23, 26–31). Visoje Europoje populiarioje, o 1759 m. išleistoje ir lietuviškai šv. Bonaventūrai priskiriamoje knygoje *Ziwas pona yr Diwa musu Jezusa Christusa* įvykių seka truputį kitokia, negu dabar įprasta: jau praėjęs Miesto vartus, Jėzus ramina verkiančias moteris, tik po to susitinka Švč. Mergele Mariją, o vėliau jam kryžių padeda nešti Simonas. Pasak šio teksto, Kirėnietis pagelbėjo Jėzui iki pat Kalvarijos kalno: *Ant Kalna Kalworyjes kada su Jezusu Ponu ateje, norint Cyrenszas padieje Jezusuy Ponuy križiū neszty [...] parpule Jezusas milawsis Križiūmi apsunkintas...*³⁶⁶. Pastaruosius žodžius visiškai atitinka stočių tvarka Žemaičių Kalvarijoje. Galima numanyti, kad, kuriant Kryžiaus kelią, naudotasi įvairiais literatūriniais šaltiniais, galbūt ir šiuo Jėzaus kančios aprašymu.

Vertėtų pasidomėti, kiek ir kada keitėsi Žemaičių Kalvarijos plano struktūra. Kai kurie duomenys leidžia teigti, kad ansamblis suformuotas gana anksti. Vienuolyno Rožinio brolijos promotoriaus Jurgio Kasakauskio 1681 m. išleistuose rožinio kalbėjimo ir kalvarijos lankymo pamokymuose *Rozancius Szwęciausios Maryos Pannos* išvardytos visos dabar esančios Kančios kelio stotys, išskyrus paskutinę. Čia nepaminėta Šv. Kryžiaus Atradimo vieta, o koplyčia Grabas Chrystusa Pona vadinama aštuoniolika

³⁶⁵ M. K. Radvila Našlaitėlis, p. 95–96; *Jeruzalem Nowe we wsi*, s. 7–131.

³⁶⁶ *Ziwas Pona yr Diwa musu Jezusa Christusa, tay ira, kielas Yszganima [...] Pagal Historyiu Ewangelistu Swętuui, Par S. Bonawentura Zokana Brolu mažiesnui [...] diel pažitka Duchawna, yr kasdienay swętabliwos zabowas aprasitas*, Vilnius, 1753, faksimilinis leidinys (par. Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 222.

55 Žemaičių Kalvarijos miestelio planas.
1822–1824 m.

56

56 Nukryžiavimo koplyčia. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII stotis. 1968 m. nuotr.

ir paskutine³⁶⁷. Tačiau jau 1726 m. J. Kasakauskio knygelės leidime minimos visos stotys, tarp jų ir „Atradimas Kryžiaus S.“³⁶⁸ Ši stotis vienintelė, tiesiogiai nesusijusi su Jėzaus kančios istorija. Nors jos nėra Adrichomijaus plane, Jeruzalėje Šv. Kapo bazilikoje yra Šv. Elenos koplyčia ir Šv. Kryžiaus atradimo grotas. M. K. Radvila Našlaitėlis mini, kad „už didelius pamaldumo ir tikėjimo nuopelnus“ šv. Elena Jeruzalėje taip gerbta, kad jos koplyčioje teikti visuotiniai atlydai³⁶⁹. Ši vėliausiai Žemaičių Kalvarijoje atsiradusi koplytelė yra tarsi baigiamasis kelio akcentas, išaukštinantis šv. Kryžiaus ir paties Kryžiaus kelio kulto genezę paskatinusį įvykį ir kartu pašlovinantis Išganytojo kančią. Kaip skelbiama XVII a. užrašytose giesmėse: *Tawe kriziau sweikiname / Tawimp padukse [viltį] dedame. / Teikies duot geriems teisibe, / Pikta isznaykint kaltibe*³⁷⁰.

367 J. Kasakauskis, *Rožancius Szwęciausios Maryos*, 1681, p. 109.

368 J. Kasakauskis, *Razancius ape Szwęciausvia Maria Panna*, 1726, p. 149.

369 M. K. Radvila Našlaitėlis, p. 74.

370 S. M. Slavočinskis, p. 161.

Galima teigti, kad Gardų kalvarijos planinė struktūra – stočių kiekis ir eiliškumas – susiformavo XVII ir XVIII a. sąvartoje. Ne vėliau kaip 1726 m. ji užbaigta, pastačius šv. Elenai skirtą paskutinę koplyčią.

Ar įmanoma nustatyti, kaip keitėsi stočių skaičius ir išdėstymo tvarka nuo kalvarijos įsteigimo XVII a. viduryje iki 1681 m.? J. Kasakauskio leidiniuose užfiksuotus stočių pavadinimus ir dabartinį kalvarijos kelio vaizdą palyginus su XVII a. vidurio literatūroje aptiktais fragmentiškais ir neišsamiais aprašymais, galima tik konstatuoti, kad esminių prieštaravimų tarp jų nėra. M. Valančius mini, kad per kelionę į Romą vyskupas J. Tiškevičius gavęs atleidų privilegijas šešioms stotims: Paskutinės vakariinės, Alyvų sodo, Prie stulpo plakimo, Erškėčiais vainikavimo, Nukryžiovimo, Šv. Kapo³⁷¹. Dabar Jėzaus nuoplakimo ir erškėčiais vainikavimo scenas vaizduojantys paveikslai yra tame pačiame dviejų tarpsnių altoriuje Rotušės koplyčioje, XI stotyje. [123] Ar XVII a. viduryje šios dvi stotys buvo vienoje koplyčioje, ar skirtingose, nežinia. 1648 m. sukurtos poemos apie Žemaičių Kalvarijos atlaidus lenkiškame vertime pasakya, kad Piloto pretorijaus vietą, kaip ir dabar, sudaro du pastatai: „du atiduoti / pastatai: vienas žymi Piloto rūmus / kitas – romėnų Seniūnų teismo galeriją [kiemą]“³⁷². Atrodo, čia turimos galvoje dvi dabartinės stotys – Pas Pilotą (IX) ir Rotušėje (XI). Galbūt pastaroji koplyčia buvo didesnė, turėjusi dvi skirtingiems kančios epizodams pašvęstas patalpas. Rotušės stotį žyminti koplyčia daugelyje Europos kalvarijų palyginti didelė, statyta išpūdingesnė už kitas, kartais sudaryta iš dviejų koplyčių ar atskirų patalpų, o iš jų viena skiriama Šventiesiems laiptams (Žemaičių Kalvarijoje jų nėra ir, kiek žinoma, nebuvo).

1648 m. poemos autorius nemini pirmųjų Suėmimo kelio epizodų, procesijos kelias apžvelgiamas tik nuo Alyvų sodo vietos, tačiau toliau suminėtos visos tos pačios ir dabar Suėmimo kelyje esančios stotys: III („priekyje ant artimo kalno Bažnyčia pastatyta, Sodą primena Viešpaties krauju pažymėtą...“), IV („artima koplyčia primins Judo išdavystes...“), V („kelyje buvo įstumtas į brastą Kedrono, žymimo žemumoje tekančios upės. Kryžius prie jos

371 M. Valančius, p. 300.

372 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [C2].

57

57 Jėzaus kapas.
Žemaičių Kalvari-
jos Kryžiaus kelio
XIX stotis.

nupelnytos pagarbos laukia...“), VI („matyti Ano atminimas ramybės, kurioje Viešpaties nenugalėjo mušimas...“), VII („Bažnyčia ten pastatyta primena žiauraus Kajafo bedievių dvariškį...“)³⁷³.

Nuo Piloto pretorijaus prasidedantis Kryžiaus kelias, atrodo, kiek skyrėsi nuo dabartinio, tačiau šioje poetinio aprašymo vietoje kartais pritrūksta konkretumo, todėl tiksliai interpretuoti teksto neįmanoma. Pradžioje, kaip jau minėta, piligrimai prieidavo Piloto rūmus ir Teismo kiemą (Rotušę), toliau – Erodo rūmus („pas Erodą buvo pasiūstas“). Vietoj dviejų dabartinių Susitikimo su Švč. Mergele Marija ir Šv. Veronikos koplyčių poemoje užsimeinama tik apie susitikimą su moterimis („vartuose jį susitiko moterys“)³⁷⁴. Tačiau šį skirtumą galime traktuoti ir kaip poetiniam tekstui atleistiną laisvumą.

Toliau Kryžiaus kelyje rašoma apie Miesto vartus („koplyčia vartų pavidalu pastatyta“), Simono Kirėniečio pagalbą („kryžius

373 *Calvaria Samogitiae*, p. [C2v]; *Kalvaria Zmuydzka*, s. [cv].

374 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [C2].

greta kelio [...] primena, kaip Kirėnietis buvo priverstas...“) ir dvi Kalvarijos kalno stotis („Kryžiaus bažnyčia...“, „prie jos arti Bažnyčią kitą pastatė, ženklą kapo, kuriame Viešpaties Kūnas paguldytas“)³⁷⁵. Neužsimenama apie Trečiąjį parpuolimą, Rūbų nuvilkimą ir, žinoma, tuo metu dar nebuvusią šv. Elenos atradimui skirtą stotį. Ar visų dabartinių stočių tada nebuvo, ar poetas jas tiesiog praleido, nežinia. Juk tekste neminima ir Paskutinės vakarienės koplyčia, nors, pasak M. Valančiaus, tada ji jau turėjo atlaidų privilegiją.

Kryžiaus kelio komplekso įsteigimas XVII a. viduryje labai paveikė visą gyvenvietės urbanistinę raidą. Kulto specifikos reikalavimų ir vietos gamtinių urbanistinių sąlygų nulemta kalvarijos planinė struktūra savo ruožtu įtakoją tolesnį vietovės tūrinės erdvinės kompozicijos formavimąsi. Spėjama, kad jai labai reikšmingi buvo gausių maldininkų procesijų išminti takai, sudarę gyvenvietės gatvių tinklo pagrindą. „Vargu ar kitais motyvais būtų galima paaiškinti itin sudėtingą, kai kur netikėtą, neturintį analogijų kitose kalvotose vietovėse gatvių-gatvelių labirintą“³⁷⁶. Žemaičių Kalvarija – vienintelis toks pavyzdys Lietuvoje, kai miestelio planinei raidai toks reikšmingas buvo religinis aspektas.

Akivaizdu, kad Žemaičių Kalvarijos koplytėlės Gardų teritorijoje buvo išdėstytos pagal numatytą planą. Atrodo, kad, tiesiant trasą procesijoms, naudotasi Adrichomijaus pateiktu Jeruzalės planu, tačiau atsižvelgta ir į Lenkijos kalvarijos patirtį bei kančios aprašymus religinėje literatūroje. Kai kurie svarbūs skirtumai čia, kaip ir kituose panašiuose XVII a. kompleksuose, atsirado dėl topografinių neatitikimų ir urbanistinių veiksmų, tačiau Žemaičių Kalvarijoje vis dėlto pavyko suformuoti pagrindinius kompozicinius masyvus ir išdėstyti juos privaloma Rytų (Alyvų kalnas) – Vakarų (Kalvarijos kalnas) ašimi. Kalvarijų ansamblio planas, dabartinius kontūrus įgijęs dar vyskupo J. Tiškevičiaus laikais, galutinai susiformavo XVII a. pab. – XVIII a. pr.

Pradiniame kalvarijos steigimo etape teritorija ir stočių vietos pažymėtos tik kryžiais, tačiau iš karto imtasi ir didesnių statybų. Vyskupas J. Tiškevičiaus 1639 m. pranešime rašė: „Pagal septynių bažnyčių Mieste lankymo modelį reikia [...] įsteigti septynis

³⁷⁵ *Ibid.*, s. [C2v].

³⁷⁶ K. Bružas, A. Miškinis, p. 91, 108.

altorius tik ką įkurtoje Kalvarijoje³⁷⁷. Taigi iš pradžių vyskupas siekė pastatydinti bent dalį koplyčių su altoriais. Neabejotina, kad kai kurie darbai tikrai buvo atlikti. Tai patvirtintų net 1640 m. stebuklo aprašymas, kuriame pasakyta, jog piligrimas Gardų kalvarijoje „galėjo pamatyti kalnuose išdėstytas koplyčias, atskiroms Kristaus Kančioms [skirtas]“³⁷⁸.

Anot M. Valančiaus, visos medinės koplyčios pastatytos dar vyskupo J. Tiškevičiaus laikais³⁷⁹. 1648 m. poemoje „Žemaičių Kalvarija“ esama šiam teiginiui kiek prieštaraujančios informacijos, nors, kaip žinia, J. Tiškevičius į Vilniaus vyskupiją persikėlė tik 1649 m. pabaigoje. Grožinės literatūros šaltinis dažniausiai neperteikia tikslaus, juo labiau detalaus koplyčių vaizdo, tačiau kai kurie objektai apibūdinti gana aiškiai. Tekste galima išskirti 13 stočių³⁸⁰. Apie kai kurių išvaizdą visiškai neužsimenama (Pas Aną, Pas Erodą, Susitikimas su moterimis). Dvi stotis – Prie Kedrono ir Simono Kirėniečio – tuo metu žymėjo tik kryžiai. Jėzaus suėmimo ir Prie miesto vartų vietos pavadintos koplyčiomis, pastaroji buvo vartų pavidalo. Kitos Kryžiaus kelio stotys (Malda Alyvų sode, Pas Kajafą, Nukryžiavimas, Jėzaus kapas) poemoje vadinamos bažnyčiomis. Toks įvardijimas, matyt, reiškė jų išskirtinumą visame komplekse. Jos galėjo būti didesnės ir puošnesnės arba dėl atlaidų skaičiaus pasižyminčios aukštesniu statusu.

Be to, Piloto pretorijaus vietoje stovėjo du tiksliau neapibūdinti pastatai. Bent vienas jų – Rotušė (Jėzaus Nuplakimo ir Erškėčiais vainikavimo vieta) taip pat galėjo būti išpūdingesnis ir puošnesnis. Šlovindamas J. A. Lackio dosnumą, M. Bardauskas miglotai sako: „Negailėjai didžiulių išlaidų, kol neatsirado Gardų kalnuose šis Jeruzalės valdovo Pontijaus išjuokto ir erškėčių vainiką nešančio Kristaus palaimintasis reginys“³⁸¹. Galbūt šiuo sakiniu apibūdintas ir visiškai konkretus didiko indėlis kuriant Kryžiaus kelią – jo lėšomis sukurtas Rotušės koplyčios meninis apipavidalinimas.

Poemoje pabrėžiamas kuklus kalvarijos koplyčių vaizdas: „Marmuro čia nematyti, nei uolų tašytų, / nei taip pat aukso skarda

377 *Relationes status*, p. 253.

378 M. Bardauskas, p. [Lv].

379 M. Valančius, p. 300.

380 *Kalvaria Zmuydzka*, p. [cv–c2v].

381 M. Bardauskas, p. [12v].

58 Suėmimas. Iliustracija iš Žemaičių Kalvarijos lankymo vadovo Przewodnik obchodzącym drogę Krzyżową... (1848).

58

dengtų sienų. Paprastu pavidalu bažnytiniai statiniai statyti...³⁸² Dera pripažinti, kad Garduose statoma kalvarija savo užmoju vargiai galėjo prilygti tuo metu jau iš esmės suformuotai Zebžydovo kalvarijai su Europos architektų sukurtomis iš akmens mūrytomis puošniomis koplyčiomis. Tačiau cituotą tekstą reikėtų traktuoti atsižvelgiant į XVII a. skonį ir meno vertinimo kriterijus. Visame komplekse veikiausiai naudotos nebrangios medžiagos, daugiausia – medis. Tačiau vertinant dabartiniu požiūriu tai nebūtinai kuklios meninės išraiškos architektūros ir dailės kūriniai. Pagal

382 Kalvaria Zmuydzka, s. [BV].

59 Jėzaus prie stulpo
skulptūra Žemaičių
Kalvarijos bažnyčioje.
Lankstinukas. 1939 m.

59

komplekso globėjų visuomeninę padėtį, taip pat fragmentiškai išlikusius ano meto dailės kūrinius atrodo, kad čia XVII a. sukurtų objektų meninė vertė buvo labai aukšta, nenusileidžianti Zebžydovo Kalvarijos panašaus laikotarpio altoriams, paveikslams ir skulptūroms. Tikėtina, kad dabar Žemaičių Kalvarijos bazilikoje esanti XVII a. I puse datuojama puikaus drožėjo darbo statula „Jėzus prie stulpo“ buvo sukurta Kajato rūmus ar Piloto pretorijų žyminčiai stočiai. [59]

Poemoje jausmingai ir kartu detaliai aprašomi įvairūs Jėzaus kančios epizodai, tačiau iš teksto sunku spręsti, ar piešiami vaizdai įkvėpti pačioje kalvarijoje regėtų meno kūrinių – skulptūrų ir

paveikslų, ar perimti iš įvaizdžiais prisodrintos barokinės literatūros. Konkrečiau apibūdinta tik „Nukryžiovimo“ vieta. Ją, kaip ir dabar, ženklino kryžiaus plano pastatas [56] (lenk. *Kościół Krzyżowy*, lot. [*Templum*] in *Crucis educi formam*)³⁸³. Čia buvo ne tik garsioji šv. Kryžiaus relikvija, [189] bet ir nukryžiuoto Jėzaus atvaizdas: „Dievas prikaltas prie kryžiaus rodomas. Kojos, rankos bukomis vinimis perdurtos“. Greičiausiai čia rašoma apie skulptūrinį Nukryžiuotojo atvaizdą, kuris vėliau perkeltas į bažnyčios altorių. Tai galėjo įvykti XVII a. pab. arba XVIII a. pr. 1710 m. rugsėjo 24 d. sudarytame J. K. Gaurilavičiaus testamente užsimenama apie testatoriaus nebaigtą statyti Nukryžiuotojo koplyčią ir kartu prašoma pasirūpinti jos užbaigimu³⁸⁴. Tuo metu skulptūra ir relikvijorius jau turėjo būti bažnyčioje. XVIII a. pradžios bei vidurio rašytiniuose šaltiniuose minima, kad bažnyčioje prie Nukryžiuotojo, perkelta iš Nukryžiovimo koplyčios, „taip pat daugelis žmonių gauna malonių“³⁸⁵. [143] Pokyčiai Nukryžiovimo koplyčioje galėjo sąlygoti šv. Elenai skirtos stoties atsiradimą Žemaičių Kalvarijoje, nes į bažnyčią perkėlus Nukryžiuotojo skulptūrą ir šv. Kryžiaus relikviją, prie kurios per Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštinimo šventę, taip pat penktadieniais, vykdavo tam tikros apeigos, Kryžiaus kelio pabaigoje pritrūko svarbaus šv. Kryžių aukštinančio akcento.

Kražių jėzuitų vienuolyno rūpesčiu kalvarijoje pastatytas išskirtinis pastatas, žymintis šv. Kapo vietą. Patetiškai kreipdamasis į jėzuitus, M. Bardauskas rašė: „Ten pat sukūrėte ir Kristui garsų kapą [...] nedrįstu skelbti savo balso džiaugsmo, matydamas sukurtojo Kapo skoningą išdėstymo tvarką...“³⁸⁶

Dėsninga, kad Žemaičių Kalvarijoje Nukryžiovimo ir Šv. Kapo stotys buvo puikesnės. Pačioje Jeruzalėje Šv. Kapo bazilika buvo įspūdingas pastatas ir svarbiausias krikščionių piligrimų kelionės tikslas. Jos viduje Nukryžiovimo ir ypač Šv. Kapo koplyčių architektūrinė kompozicija nuo Viduramžių kopijuota kuriant koplyčias Europos piligriminiuose centruose (tarp jų ir Zebžydovo

383 *Calvaria Samogitiae*, p. [dv]; *Kalvaria Zmuydzka*, s. [dv]. Lotyniškame poemos variante žodis „šventovė“ įterptas ir užrašytas klaidingai: *Tepla*.

384 Juozapo Kazimiero Gaurilavičiaus testamentas, 1710 m., LVIA, SA-14503, l. 258–259.

385 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; J. T. G. Szymak, s. 426. Skulptūra ligi šiol tebėra bazilikos didžiajame altoriuje.

386 M. Bardauskas, p. [κ].

60 Susitikimas su šv. Veronika. Iliustracija iš Žemaičių Kalvarijos lankymo vadovo Przewodnik obchodzącym drogę Krzyżową... (1848).

60

Kalvarijoje)³⁸⁷. [6, 10] Žemaitijos Kryžiaus kelio kūrimo pradžioje dalyvavęs jėzuitas M. Ginkevičius ir gal net pats J. Tiškevičius buvo susipažinę su Zebžydovo komplekso architektūriniu meniniu sprendimu, tačiau nežinia, ar vyskupas buvo nurodęs kuriant koplytėlių architektūrą ir apdailą naudotis kokiais nors pavyzdžiais, kaip būta Zebžydovo Kalvarijoje. Dabartinių Žemaičių Kalvarijos Nukryžiovimo ir Šv. Kapo koplyčių architektūra atspindi veikiau vietos tradiciją negu geografiškai tolimų pirmavaizdžių ypatybes. [57] Galima tik pastebėti, kad Adrichomijaus plane Kajafo

387 Z. Bania, *Święte miary Jerozolimskie*, s. 34–40; 50–57.

namai Jeruzalėje, kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, turi dvi gretutines patalpas³⁸⁸. [7, 61]

Senaisiais literatūriniais tekstais grįsta XVII a. viduryje suformuotos kalvarijos meninė analizė lieka fragmentiška. Trūkstant duomenų, nieko negalima pasakyti ir apie tolesnę koplyčių statybą ir stočių architektūrinę meninę raidą XVII a. II pusėje – XVIII a. Galima tik teigti, jog vyskupo J. Tiškevičiaus laikais Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotis žymėjo gana įvairūs objektai: kryžiai, vartai, didesnės ir mažesnės koplyčios. Jų architektūrinė išraiška taip pat nevienoda. Manytina, kad kai kurios jų – Rotušės, Nukryžiuotųjų, Šv. Kapo stotys – pasižymėjo puošniai įrengtu interjeru ir aukšto profesionalaus meninio lygio kūrinių.

Deja, didelė dalis Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus ir kitų geradarių iniciatyva nuveiktų darbų negrįžtamai prarasta. Esama pagrindo teigti, kad jau XVII a. viduryje kraštą užgriuvusios negandos pradėjo naikinti su Baroko epochai būdingu polinkiu į puošnumą ir vizualius efektus sukurtą Kryžiaus kelio kompleksą, apie kurio meninę vertę liudija tik pavieniai išlikę XVII a. dailės kūriniai ir šlovinantys amžininkų tekstai. Mediniai statiniai perstatinėti ne tik dėl karo meto griovimų. Vizualinius kalvarijos komplekso pokyčius galėjo skatinti natūralus medinių pastatų nykimas, atsitiktiniai gaisrai, noras atnaujinti, papuošti koplyčias ir jų interjerus. Antai jau 1710 m. naujai statoma ar perstatoma Nukryžiuotojo koplyčia. Jos atnaujinimo darbus tuo laiku galėjo lemti tiek Šiaurės karo padariniai, tiek to meto aristokratų ir bajorų sluoksnio tradicija dalį savo palikimo skirti bažnyčių puošybai. Aišku tik tai, kad XVIII a. pradžioje ši Kryžiaus kelio stotis atnaujinta.

Žemaičių Kalvarijos koplyčių architektūra ir vidaus įranga per šimtmečius dėl įvairiausių aplinkybių gerokai pakito, tačiau Kryžiaus kelio planas ir stočių išsidėstymo tvarka iš esmės nesikeitė. Šiuo požiūriu išlaikytos XVII a. viduryje suformuoto kalvarijos ansamblio ypatybės.

Pažymėtina, kad vyskupo J. Tiškevičiaus iniciatyva Žemaičių Kalvarijoje susilaukė tęstinumo. 1662 m. pradėtas kurti analogiškas

388 Taip šią vietą aprašė ir M. K. Radvila Našlaitėlis: „Kajafo namas – gana didelė armėnų bažnyčia. Čia, didžiojo altoriaus dešinėje pusėje, yra kalėjimas, kuriame, kaip skaitome Evangelijoje, Viešpats Kristus per naktį buvo laikomas“ (M. K. Radvila Našlaitėlis, p. 80).

kompleksas Verkiuose greta Vilniaus. Vilniaus vyskupas Jurgis Bialozoras (1661–1667) ėmėsi steigti Kryžiaus kelio ansamblį ne vien religinėmis intencijomis³⁸⁹. Kartu tai buvo padėka už niokojančio karo su Maskva baigtį. Iš vyskupo valdų Verkiuose 1661 m. jis paskyrė žemės, katedros kapitula kalvarijos statybai suteikė lėšų³⁹⁰. Darbai pradėti 1662 m., o jau 1664 m. surengtos pirmos procesijos. Kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, iš pradžių Kryžiaus kelio trasa pažymėta kryžiais, vėliau statytos koplyčios. Po J. Bialozoro mirties komplekso steigimo koordinavimą perėmė vyskupas Aleksandras Sapiega (1667–1671)³⁹¹. 1669 m. baigta statyti pirmą medinę Verkių bažnyčia su tokiomis pat koplyčiomis. Žemaičių Kalvarijos pavyzdžiu komplekso globa pavesta Dominikonų ordiniui³⁹². Per Sekmines kalvarija iškilmingai pašventinta, procesijoje barstyta iš Jeruzalės parvežta žemė. Tvirtinama, kad ir Verkiuose pats vyskupas prižiūrėjo, kad būtų laikomasi Jeruzalės kelių ir gatvių plano, atkreiptas dėmesys ir į bendrą viso komplekso orientaciją pasaulio šalių atžvilgiu. Tyrinėtojai neabejoja, kad jį formuojant vėlgi remtasi Adrichomijaus veikalu³⁹³. Verkiuose, kaip Žemaitijoje arba anuometėje Lenkijoje, formuotas išplėstasis Kryžiaus kelias, prasidedantis Suėmimo keliu, turintis net trisdešimt penkias stotis. Suėmimo kelią sudaro dvidešimt stočių nuo Paskutinės vakariinės iki senojo miesto Ketvirtųjų vartų, kurias dabar žymi aštuonios mūrinės koplyčios, tiltas per Kedrono (buvusį Baltupio) upelį ir aštuoneri vartai. Kryžiaus kelio dalį,

61 Maldininkai ant Pivnyčios kalvos. 1977 m. nuotr.

389 Vyskupas J. Bialozoras 1647–1648 m. minimas kaip Skuodo prepozitas, taigi rezidavęs Žemaičių vyskupijoje. Skuodą tuo metu valdė prie Žemaičių Kalvarijos kūrimo prisidėjęs K. L. Sapiega (KAKA, b. 1, l. 197; Žemaičių vyskupijos bažnyčių įvairių dokumentų sąvadas, BNW, f. IV 6649, mf. 576, l. 99). Už nuorodą dėkoju istorikui L. Jovaišai.

390 Rūta Janonienė, „Vilniaus (Verkių) buvęs dominikonų vienuolynas, Kalvarijos ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia“, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 329–335.

391 Aleksandras Sapiega 1644–1655 m. ėjo Vilniaus vyskupo sufragano pareigas, taigi buvo J. Tiškevičiaus pagalbininkas. Istoriografijoje kartais minima, kad būtent J. Tiškevičius, persikėlęs į Vilnių, siekė čia įsteigti kalvarijas, bet 1655 m. Vilnių užgrobęs Maskvos kariuomenei sumanymo neįgyvendino.

392 1675–1755 m. Vilniaus vyskupų valia kalvariją globojo Varšuvos dominikonai observantai.

393 A. Mitkowska, *Kalwaria w Werkach*, s. 82–90.

vaizduojančią Jėzaus kelią nuo Piloto rotušės iki Golgotos kalno, ženklina penkiolika stočių – dvylika mūro koplyčių ir trys stotys pačioje bažnyčioje. Bažnyčios didysis altorius žymi Nukryžiovimo stotį, šv. Kryžiui dedikuota pati Verkių bažnyčia. Kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, paskutinė stotis skirta šv. Kryžiaus atradimo įvykiui. Kuriant kalvariją puikiai išnaudoti natūralios gamtos privalumai, kartu labai tiksliai įgyvendintas sumanymas perteikti simbolinį Jeruzalės miesto „analogą“. Šiuo požiūriu ji laikytina vienu įstambiausių tokio tipo kompleksų Europoje.

Dominikonų vienuolynas ir pamaldumo tradicijos XVIII a.

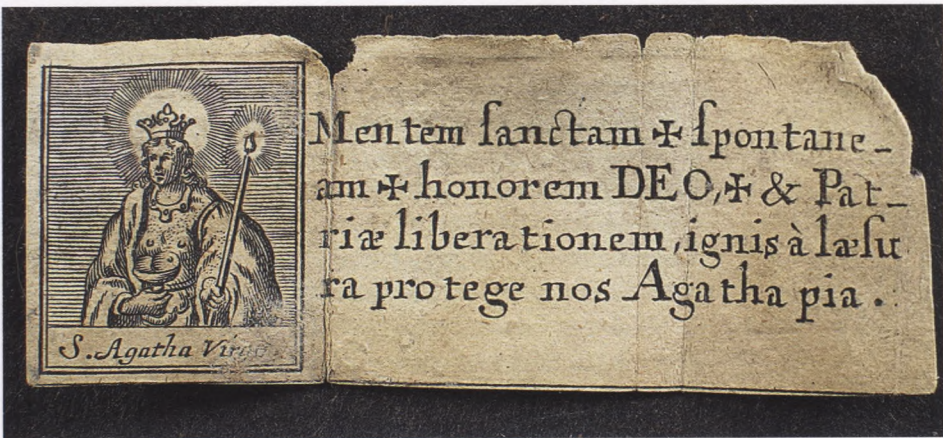
Pasak istorikų, Žemaitija stipriai nukentėjo per XVIII a. pr. Šiaurės karą. Čia stovėjo Saksonijos, vėliau – Švedijos okupacinė kariuomenė. „Svetimųjų kariuomenių, įvairių konfederacijų bei didikų samdyti būriai plūdo per kraštą vieni po kitų, gainiojo vieni kitus daugiau kaip 10 metų. Kariniai daliniai neturėjo jokių sandėlių ir pragyventi privalėjo iš rekvizicijų bei plėšimų.“³⁹⁴ Švedijos kariuomenės kelyje ne kartą buvo atsidūrusi ir Žemaičių Kalvarija³⁹⁵. 1708–1711 m. siautė baisiausias per visą Lietuvos istoriją maras, per kurį Žemaitijoje išgyveno tik apie pusę gyventojų. 1712 m. Lietuvos dominikonų provincijos kapitulos aktuose užfiksuota nepaprastai daug vienuolių, tuo metu mirusių įvairiuose konventuose. Vien Vilniuje mirė 19 vienuolių, Seinuose – 20, Kaune – 6, Raseiniuose – 9, Paparčiuose – 9. Kalvarijoje mirė 7 asmenys, tarp jų ir prioras bei generalinis pamokslininkas Placidus Jezerskis³⁹⁶.

Praėjus negandoms, pagal galimybes vėl atsinaujindavo ekonominis, kultūrinis ir religinis gyvenimas. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno egzistavimą XVIII a. liudija Lietuvos provincijos kapitulų dokumentai, kuriuose nuolat minimi į kapitulos posėdžius iš Žemaičių Kalvarijos atvykstantys kunigai, paskyrimai į vienuolyną vienoms ar kitoms pareigoms, skelbimai apie bendruomenės narių

394 B. Dundulis, p. 155.

395 *Ibid.*, p. 115, 117.

396 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae (1646–1839)*, d. 7/1, 1712, l. 554–555.

62

mirtį ir kita panaši informacija³⁹⁷. Palyginti su kitais Lietuvos provincijos konventais, šis vienuolynas neišsiskyrė dydžiu ir gausiu aprūpinimu. Nebuvo čia nei studijų, nei noviciato. Tačiau tarp kitų jis buvo garsus dokumentuose kartkartėmis minima maldininkų gausiai lankoma kalvarija.

Kryžiaus kelio lankymo papročiai Žemaičių Kalvarijoje XVIII a. jau turėjo tvarias tradicijas. 1706 m. rašytoje Lietuvos dominikonų provincijos istorijoje G. Šmiotanskis teigia, kad tuo laiku Kalvarijoje Viešpaties kančios vieta „pamaldumu liaudies gerbiama“³⁹⁸. Kaip ir XVII a. viduryje, pirmą kiekvieno mėnesio sekmadienį čia rengtos procesijos, o didžiausios iškilmės vykdavo pirmą liepos sekmadienį (Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo šventės aštuondienį), ir į jas susirinkdavo tūkstančiai žmonių iš tolimiausių vietų. Didžiosios savaitės penktadienį taip pat vykdavusios pamaldos, per kurias daugelis atvykusiųjų atgailaudami plakdavosi³⁹⁹. Tomis dienomis maldininkams būdavo teikiami at-laidai, dominikonų vis išrūpinami „iš popiežių tam tikram laikui“.

62 Šv. Agota. Devocinis paveikslėlis. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

397 *Ibid.*; Lietuvos Šv. Angelo Sargo dominikonų provincijos ir generalinės kapitulos aktai, 1748–1771 m., VUB RS, f. 4-19092 (A-331).

398 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 58, 58v.

399 XIII a. Italijos flagelantų paprotys atgailauti už nuodėmes viešai plakantis bažnyčiose ar procesijose Katalikų Bažnyčios prieštarai vertintas jau XIV a., tačiau toks atgailavimo būdas dar ilgai buvo praktikuotas. Žemaičių vyskupijoje jį galutinai uždraudė vyskupas Steponas Giedraitis 1779 m. (M. Valančius, p. 363).

Apie Žemaičių Kalvarijos religinio centro veikimą byloja nuolat leisti ir kartoti giesmynai bei maldynai: Jurgio Kasakauskio *Rožancius Szwęciausios Maryos Pannos yr saldziausya Warda Jezusa teypogi spasabas apwaykšciojima kalnu Kalwaryos Ziamayciu* (1681, 1691, 1708, 1715, 1726 m. ir vėlesni leidiniai) ir *Kieley Kruvini Jezuso Chrystuso arba Maldos kurios atsiprowinieie prie Kopliciu Ziamayciu Kalvarijos* (1726), Liudviko Grincevičiaus parengtas *Przewodnik obchodzącym drogi męki Chrystusowey...* (1749).

Neaptikus XVIII a. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno inventorių ir vizitacijos aktų, labai sunku susidaryti nuoseklų konvento gyvenimo vaizdą tuo laikotarpiu. Istoriją tenka atkurti iš įvairiuose dokumentuose surinktų fragmentų. Kiek daugiau žinių galima rasti Žemaičių Kalvarijos vienuolyno turto ir žemių nuosavybės klausimais, nes ankstesnės fundacijos XVII a. II pusėje – XVIII a. būdavo papildomos. Konventą nuolat rėmė Žemaičių Kalvarijos koliatorių teises turėję Žemaičių vyskupai. Jau 1672 m. vyskupas Kazimieras Pacas (1667–1695) vienuolynui valdyti perdavė dalį gretimų žemių, anot G. Smiotanskio, „pridėjo keletą žuvų tvenkinių“⁴⁰⁰. 1711 m. Kalvarijos vienuolyną praturtino vyskupas Jonas Mikalojus Zgierskis (1710–1713)⁴⁰¹. Vyskupas Aleksandras Gorainis (1716–1735) 1723 m. vienuolynui dovanojo dalį žemės iš vyskupo stalo valdoms vis dar priklausiusio Gardų dvaro. XIX a. pr. inventoriuose rašoma, kad šioje vietoje vėliau buvo Gardų (Zapolės) palivarkas⁴⁰². Vienuolyno žemės turtą gerokai padidino Antanas Dominykas Tiškevičius (1740–1762). 1752 m. jis skyrė vienuolynui greta dominikonų valdų buvusį nemažą plotą į šiaurės vakarus nuo Varduvos upės maždaug iki Sedos kelio. Fundacijos akte taip apibūdintos tuo laiku dominikonų valdytos žemės: „Nuo žiemos vakarų, nuo Varduvos upės pradedant prie kalno, ant kurio yra Ano koplyčia, paimant tą kalną, nuo šiaurės, kelias, kurs eina į Sedą, iki keliui po dešinei, į Gardus einančiam, nuo čia tiesiog iki vadinamam vietos kalba Sakalų kalnui; nuo

400 1672 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 306–308v; VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 58.

401 1711 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 309.

402 1723 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 308; Ž. Kalvarijos bažnyčios vizitacijos aktai, 1805, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v, 636v.

rytų palei vyskupo dvaro ganyklas tiesiog iki Varduvo upei, kuri nuo pirmąsios fundacijos Žemaičių Kalvarijos Dominikonų turimą lauką skiria nuo vyskupo dvaro žemės; iš pietų ta pati upė iki tiltui, esančiam ties vyskupo rūmu⁴⁰³.

Žemaičių Kalvarijos dominikonų turtus gausino ir kiti geradariai. 1683 m. didelės pinigų sumas užrašė Vaclovas Mykolas Laurinavičius ir Ignotas Bartkevičius, 1699 m. – Karšuvos tijūnas Jonas Mališevskis, 1713 m. – Skuodo dekanas Jonas Varanavičius ir kt.⁴⁰⁴ Pastebėta, kad 1710–1711 m. siautusių maro epidemijų laikotarpiu Žemaičių Kalvarijos dominikonams ypač dažnai testamentais būdavo paliekama pinigai arba žemės ir kitokio turto⁴⁰⁵. 1710 m. sudarytas minėtojo V. M. Laurinavičiaus testamentas, kuriame jis pageidavo būti palaidotas Kalvarijos bažnyčioje ir skyrė žemės Gondingos pavieta „už didelės geradarystės man to konvento suteiktas“⁴⁰⁶. Iš įvairių asmenų dovanojimų XIX a. pr. vienuolynas turėjo sukaupęs daugiau nei 11 000 aukso rublių⁴⁰⁷.

Kelios XVIII a. pr. užrašytos žinutės, susijusios su vienuolyno finansine padėtimi, verčia manyti, kad tuo laiku jaustas poreikis atnaujinti vienuolyną ir bažnyčią. Nežinia, kiek tai buvo susiję su karo ar atsitiktinio gaisro padariniais, o kiek – su natūraliu siekiu puošti Dievo namus ir gerinti gyvenimo, veiklos, pastoracijos sąlygas. 1715 m. Lietuvos dominikonų provincijos kapitulos akte nurodyta, kad norima perstatyti arba atnaujinti Žemaičių Kalvarijos bažnyčią, ir konventui duotas leidimas bažnyčios statybai panaudoti deponuotą 1 000 auksinų sumą⁴⁰⁸. Ar ši suma tikslingai panaudota,

403 1752 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 297–298v; Versta J. Totoraičio, kuris naudojosi Ž. Kalvarijoje buvusiu dokumento egzemplioriumi (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 23–24).

404 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 47v–49; ir kt. XIX a. aktai ir inventoriai.

405 Tomo Jancevičiaus, Kazimiero Gaurilavičiaus testamentai, 1710, LVIA, SA-14503, l. 258–259v; 269; Kun. Protazo Drąsutavičiaus testamentas, 1714, SA-14511, l. 172; Kazimiero Lukavičiaus, kun. Dominyko Borkovskio testamentai, 1719, SA-14515, l. 371–371v, 471.

406 Vaclovo Laurinavičiaus testamentas, 1710, LVIA, SA-14503, l. 266v.

407 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1805, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v.

408 *Concedimus Conventui Kalvariensi licentiam accipiendi ex deposito expensibili konventus 1000 flor. Pro fabrica Ecclesius, cum onere quantocius illud reponendi* (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, l. 565).

S. Paulus

Contra Pestem

S. Ignatius

S. Iulius Nepomus

S. Iacobus de Marchia

S. Anastasius Ma. Car

S. Franciscus Solanus

nežinia. Nemindamas datos, G. Smiotanskis savo istorijoje rašė, kad ponas Nieviardovskis Žemaičių Kalvarijos dominikonams paskyręs Nevardėnų (?) (Nievordziany) žemės valdą su sodyba ir „vienuolyno atstatymui“ davęs 7 000 auksinų⁴⁰⁹. Istorijos nuorašo egzemplioriuje su XIX a. įterptu Žemaičių Kalvarijos priorų sąrašu ties Liudviko Poplevičiaus pavarde užsimenama, kad jo priorystės metais pradėtas statyti vienuolynas: *monasterium aedificari caeptum*⁴¹⁰. Įvairiuose dokumentuose kaip prioras jis minimas tarp 1717 ir 1723 m., tad galima spėti, jog apie tuos metus statytas naujas Kalvarijos vienuolyno gyvenamasis pastatas.

Labai svarbus ir kiek geriau dokumentuotas Žemaičių Kalvarijos piligriminio centro raidos etapas prasidėjo XVIII a. viduryje, vyskupiją valdant Antanui Dominykui Tiškevičiui. Vyskupas A. Tiškevičius minėtinas kaip vienas veikliausių vyskupų Žemaičių vyskupijos istorijoje, o kai kuriais atžvilgiais laikytinas ir jo pirmako bei giminaičio Jurgio Tiškevičiaus darbų tęsėju⁴¹¹. [64] Vos atvykęs į Žemaitiją, jis vizitavo parapijas, daug nuveikė keldamas vyskupijos dvasininkų išsilavinimo lygį, rūpinosi karitatyvine veikla (Varniuose įkurdino tuo užsiimančius rokitus, Kražiuose – marijavites), gerino vyskupijos administravimą (sudalijo ją į 10 dekanatų), statė naujas bažnyčias, steigė altarijas. Kaip XVII a. Jurgis Tiškevičius, taip XVIII a. viduryje Antanas Tiškevičius siekė pertvarkyti ir pagal epochos poreikius „modernizuoti“ jam pavestą vyskupiją. Dokumentuose ir literatūroje galima rasti užuominų apie energingą ir sėkmingą A. Tiškevičiaus veiklą įvairiose Katalikų Bažnyčios pavestose srityse: ir turto reikaluose, ir pastoracinėse vyskupijos ganytojo pareigose. Glaustai ir vaizdžiai XIX a. jį apibūdino Eustachijus Tiškevičius: „Teisingas kaimiečių rūpintojėlis savo stalo valdose, gyveno dosniai ir puikiai“⁴¹².

A. Tiškevičius, būdamas gabus savo ir giminės turto administratorius, rūpinosi ir vyskupijos parapijų turtine padėtimi: skyrė lėšų bažnyčių statybai, dovanojo joms brangių indų, didino žemės

63 Devociniai paveikslėliai. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

409 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271.

410 *Ibid.*, l. 273.

411 1740 m. tapęs Žemaičių vyskupu, jis ir toliau liko Vilniaus katedros kanauinku (1725–1761), Šv. Kazimiero koplyčios prepozitu (nuo 1739), gimtojo Lahoisko (Minsko sr.) klebonu (R. Krasauskas, „Tiškevičiai“, p. 236).

412 W. Przyalgowski, s. 142–144; E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny*, s. 43–46.

valdas. 1755 m. popiežiui rašytoje išsamioje ataskaitoje apie vyskupijos padėtį jis su pasididžiavimu pristato Bažnyčios labui ir gerovei nuveiktus darbus. Ten pat jis sako perstatęs Garduose buvusius vyskupų rūmus, „niekam nenusileisdamas tiek atlikimo naujoviškumu, tiek patogumu“⁴¹³.

Matyt, turėdamas ambicijų pakartoti savo giminaičio vyskupo Jurgio Tiškevičiaus nuveiktų darbų šlovę, daug dėmesio jis skyrė dominikonų vienuolijai ir ypač Žemaičių Kalvarijos konventui⁴¹⁴. Anot M. Valančiaus, „minėdamas savo pranokėjui ir genčiai Tiškevyčiai įsteigus kalvariją, ypatingai mylėjo dominikonus to klioštoriaus“⁴¹⁵. A. Tiškevičiui gerokai padidinus Žemaičių Kalvarijos vienuolyno žemės fundaciją ir aprūpinimą, konvento pajamos taip išaugo, kad jis galėjo išlaikyti dvylika vienuolių kunigų: „Padidinau konvento aprūpinimą, kad nors 12 nuodėmklausių nuolatos darbuotųsi...“ 1755 m. reliacijoje vyskupas taip pat pranešė Kalvarijoje pastatęs didesnę bažnyčią⁴¹⁶. XIX a. pradžios inventoriuose rašoma tiksliau, kad Žemaičių Kalvarijos koliaatoriumi buvęs vyskupas A. Tiškevičius 1748 m. savo lėšomis pastatydino naują didesnę vienuolyno bažnyčią ir 1750 m. konsekrovo ją Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų titulu⁴¹⁷. Vyskupas taip pat pasirūpino, kad būtų suremontuotos ar perstatytos Kryžiaus kelio koplyčios („nekurias koplyčias pataisė, o nekurias iš naujo perdirbo“), dar syki atnaujintos ir atlaidų privilegijos⁴¹⁸.

Vienas svarbiausių A. Tiškevičiaus nuopelnų formuojant Žemaičių Kalvarijos pamaldumo tradicijas buvo šv. Kryžiaus kulto stiprinimas. Pamaldumas šv. Kryžiui, „krauju Jezusa Pona paszwinstu“, siekė dar J. Tiškevičiaus laikus, kai iš Liublino gauta

413 *Palatium quoque episcopis ibidem construxi tum operis novitate, tum commo-
ditate nemini cedens* (*Relationes status*, p. 362).

414 *Rękopism X. Bagińskiego dominikana prowincyi Litewskiej, 1747–1784 r.*,
wyd. Eustachy Tyszkiewicz, Wilno: druk. Józefa Zawadzkiego, 1854, s. 33.

415 M. Valančius, p. 160.

416 *Ubi pervetusta ecclesia cum populi frequentiam modice caperet, amplio-
rem erexi, facile omnium dioecesis ecclesiarum principem, aris ornavi, conventus dotem auxi,
ut saltem 12 paenitentiarum confitentibus assiduo operam navarent* (*Relationes
status*, p. 362).

417 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221,
l. 237v, 636; b. 224, l. 30–30v.

418 M. Valančius, p. 301.

64 J. Širma. Vyskupo
Antano Dominyko
Tiškevičiaus portretas.
Apie 1873 m. Žemaičių
Kalvarijos bazilika.

64

šv. Kryžiaus relikvija, o jos adoracijai paskirta Nukryžiovimo koplyčia. Kiek žinoma, 1750 m. A. Tiškevičiaus konsekruotoje bažnyčioje jau buvo atskiras Šv. Kryžiaus altorius, jame iš Nukryžiovimo koplyčios perkelta skulptūra ir brangi relikvija. Nukryžiuoto Jėzaus skulptūra XVIII a. Kalvarijoje gerbta nemažiau už maloninę Švč. Mergelės Marijos paveikslą. Dominikonas J. G. Šymakas veikalo „Prerogatyva pamokslininkų vienuolijos“ (1755) skyriuje apie maloninguosius atvaizdus Lietuvos dominikonų bažnyčiose Kalvarijoje pirmą pamini Jėzaus statulą: „Didžiojo gražios figūros Krucifiksu, iš Nukryžiovimo koplyčios perneštu į bažnyčią, ir Švč. Mergelės [paveikslu] didžiajame altoriuje; prie

jų kabančios tikinčiųjų [dovanotos] įvairios sidabrinės plokštelės liudija apie gautas malones⁴¹⁹. Šią skulptūrą kaip išskirtinę Žemaičių Kalvarijos vienuolyno vertybę kartu su Marijos paveikslu kiek vėliau, 1779–1781 m., savo užrašuose mini ir prioras J. K. Baginskis⁴²⁰. [143]

Šalia nuo seno parapijoje veikusios Rožinio brolijos, tuoj po 1750 m. A. Tiškevičius įsteigė Šv. Kryžiaus broliją, turėjusią platinti kultą ir, matyt, rūpintis Šv. Kryžiaus altoriumi⁴²¹. 1750 m. išleistoje knygoje *Pedelis Miros* kreipiamasi į A. Tiškevičių: „Surinkima didey garbinga, aba Broctwa Saldžiausio medzio Križiaus Szwento fundawoti uzmišliey, ir Su Diewo padeimu ta Sawo Szwenta Dumoima iszpilditi neapleyši“⁴²². Citata rodo, kad knyga atspausdinta dar galutinai šios brolijos nepatvirtinus. *Pedelis Miros* parengtas Žemaičių Kalvarijos dominikonų iniciatyva, dedikuotas vyskupui A. Tiškevičiui. Įžangoje prisimintas jo pirmtako Jurgio Tiškevičiaus palankumas dominikonams, nupasakota šv. Kryžiaus relikvijos igijimo istorija nuo pat šventenybės atradimo Jeruzalėje. Maldų ir giesmių dalį sudaro XVIII a. lenko Marcino Niestojemskio knygos *Snopek myrrhowy gorzkiey męki* (1712) vertimas, savo ruožtu parengtas pagal itališką leidinį⁴²³.

Kiek galima spręsti pagal *Pedelio Miros* maldas ir giesmes, greta bendro Jėzaus Kristaus kančios kulto, Žemaičių Kalvarijoje XVIII a. viduryje sustiprintas pamaldumas šv. Kryžiui. Pamaldumo turinį nusako valandų giesmių antifona: „O Križiau palaymintas, kursay tikt wertas Tas buway neszioti turtibes šwieta: tay ira (Kuna Jezusa Pona) Saldus medi, saldizios winis, saldi nesziois sunkibe, už wisus medzius Cedros tu pats szłowingiausias, ant kurio Ižganimas šwieta kabojo, ant kurio Wieszpats triumfawojo, ir smerti smerčia sawo pargalėjo ant amžiu. Kloniojamos Tau Chrystau ir garbinam Tawi jog par szwenta Križiu atpirkay szi šwieta“⁴²⁴.

419 J. T. G. Szymak, s. 426 (Plg. R. Stankevičienė, „Stebuklingi“, p. 209–210).

420 W. W. K. Bagiński, „Zbiór listów, wieczchów, uwag i rozpraw, a między nimi opisanie Żmudzi r. 1781“, BNW, BOZ 840, mf. 3117, l. 356.

421 Šv. Kryžiaus brolijos knyga su narių sąrašu, turėjusi 630 p., dar XX a. I pusėje buvo Žemaičių Kalvarijoje (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 26).

422 *Pedelis Miros*, p. A4.

423 M. Vaicekauskas, p. 228.

424 *Pedelis Miros*, p. 39.

65 Rožinio brolijos
vėliava. XIX a. pab.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

65

Žemaičių Kalvarijoje A. Tiškevičius pasirūpino įsteigti ir Švč. Mergelės Marijos Paguodos broliją, paprastai populiarią augustinų vienuolijose. Apie šios brolijos veikimą Kalvarijoje informacijos stokojava, tačiau žinoma, kad abiem brolijoms vienu metu atlaidus suteikė popiežius Benediktas XIV (1740–1758)⁴²⁵.

Norėdamas įvesti griežtesnę atlaidų lankymo tvarką ir skatinti organizuotas procesijas, A. Tiškevičius 1742 m. įsakė Mosėdžio, Skuodo, Palangos, Gargždų, Kartenos, Salantų, Žagarės, Akmenės, Papilės, Kuršėnų ir Šaukėnų klebonams, taip pat kitų artimesnių

425 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 26.

66 Rožinio brolijos
vėliava. XIX a. pab.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

66

bažnyčių administratoriams kasmet organizuotai, kartu su visa parapija lankytis Didžiosios Kalvarijos atlaiduose⁴²⁶. Įsakymui nepaklusę klebonai dominikonams privalėjo sumokėti 50 timpų baudą, skiriamą Kryžiaus kelio koplyčioms taisyti. Vyskupo įsakymu klebonai surinkdavo parapijiečius ir, padedami eisenas prižiūrinčių „maršalkų“, su būgnais, pučiamaisiais instrumentais, daugybe didžiulių ir mažesnių vėliavų, „puikiausiais“ altorėliais nešini, iškilmingai, „triumfuojančiųjų papročiu“ keliaudavo į Žemaičių Kalvariją. Vėliavas ir būgnus dažnai nešdavo raiti vyrai.

426 Tolimesnėms parapijoms įsakyta lankytis Šiluvoje (M. Valančius, p. 358).

Kaip rašoma A. Tiškevičiaus pranešime Romai, procesijas lydėdavo „timpanų ir litaurų“ garsai, liturginės giesmės⁴²⁷. Būgnai, taip pat trimitai ir valtornos kartu su bažnytinėmis vėliavomis ir nešiojamaisiais altorėliais XVIII a. buvo nuolatiniai bažnytinių procesijų palydovai. Užuominų apie mušamuosius ir pučiamuosius instrumentus esama ir XVII a. bažnyčių inventoriuose, o nuo XVIII a. antros pusės muzikinių procesijų reikmenų būta daugelyje Lietuvos bažnyčių⁴²⁸. Menotyrininkės Liepos Griciūtės tyrimo duomenimis, Žemaitijoje būgnai ir pučiamieji instrumentai būdavo ypač mėgiami. Žemaičių Kalvarijos dominikonai dar 1783 m. įsigijo du trimitus ir porą valtornų, už kuriuos sumokėję atitinkamai 32 ir 52 auksinus. Trimitininkui, kaip ir vargonininkui, vienuoliai mokėdavo atlyginimą⁴²⁹. Bažnyčioje XIX a. pr. vis dar laikyti senieji iškilmėms skirti muzikos instrumentai: „varinių būgnų vidutinio dydžio – trys poros, varinių senų valtornų – dvi poros, trimitų tokių pačių senų – viena pora“⁴³⁰.

Minėtina, kad XVIII a. II pusėje bažnytinės šventės neapsiėdavo be šaunamųjų ginklų salvių, tam dvaruose ar net bažnyčiose turėta specialių nedidelių patrankėlių⁴³¹. Žemaitijoje įsigalėjusį paprotį šaudyti per procesijas, ypač atlaidų metu, liudija kasmetinės parapijų brolių išlaidos parakui. Labai iškalbingas Alsėdžių parapijos 1750 m. kelionės į Žemaičių Kalvarijos atlaidus išlaidų sąrašas: „Už 26 svarus parako – 27 timpos, už 9 svarus salietros – 17 timpų, popierius šoviniams – 2 timpos, už 11 svarų sieros – 3 timpos, už alyvą – 1 timpa, kapelai už eisenos palydėjimą – 6 timpos, už šaudymą iš patrankų – 5 timpos“⁴³². Nuo 1780 m. pradėtos rašyti Žemaičių Kalvarijos vienuolyno pajamų ir išlaidų knygos įrašuose atsispindi nuolatinės išlaidos Velykų šventėms reikalingam parakui: 1780 m. kovo 21 d. „už 20 svarų parako Prisikėlimui

427 *Relationes status*, p. 361–362.

428 Liepa Griciūtė-Švėrebiienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnytinių procesijų meninis apipavidalinimas: turinys ir forma*, VDA, daktaro disertacija, Vilnius, 2008, l. 119–120.

429 *Liber Expensarum sub Prioratu Eximii ac [...]* Rūdi Patris Joannis Cantij Baginski S^{ae} Th: Magistri Prioris et Parochi calvariensis, Sacri Ordinis Praedicatorum, Anno Domini 1780 inchoatus, VUB RS, f. 4A-2473, lapai nenumeruoti.

430 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 34.

431 L. Griciūtė-Švėrebiienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, l. 82, 121.

432 *Ibid.*, l. 81.

(na Rezurrekcyi) – 21 lenkiškas auksinas, 18 grašių, 1781 m. balandžio 26 d. „už 19 svarų parako Prisikėlimui – 18 auksinų 2 grašiai“ ir pan.⁴³³ Artinantis kuriai nors parapijai prie miestelio, dominikonai išeidavo pasitikti procesijos. Atvykėliai stengdavosi pasirodyti kuo triukšmingiau: „Jaunikačiai paparčius virpino, būgnais mušė, patrūbočius pūtė ir iš šaudyklių šaudė, o seniai su moteriškosiomis atsispirdami giedojo ir šaukė, nes juo katra parakvija su didesniu tranksmu į miestelį įėjo, tuo didesnė buvo garbė“⁴³⁴.

Pranešime Romai 1755 m. A. Tiškevičius teigė, kad į Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo iškilmes Žemaičių Kalvarijon susirenka apie 50 000 tikinčiųjų „ne tik iš Žemaitijos pakraščių, bet ir iš visos Lenkijos paribių“⁴³⁵. Jis pats, kaip kadaise ir vyskupas J. Tiškevičius, tose šventėse dalyvaudavo, vesdavo procesijas, celebruodavo šv. Mišias⁴³⁶.

Tolimesnių parapijų būriams keliaujant ilgiau negu dieną, nakvojant karčiamose ar miškuose, pasitaikydavo nedoro elgesio atvejų. „Jaunikačiai, norėdami didesnio trenksmo, įdriso šaudyti ir bažnyčiose.“⁴³⁷ Tokiomis aplinkybėmis vėlesniems vyskupams teko koreguoti kalvarijos lankymo tvarką. Vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis (1762–1778) 1763 m. birželio mėnesį išsiuntė aplinkrašti, siekdamas sudrausminti triukšmingas Šiluvos ir Žemaičių Kalvarijos atlaidų procesijas. Artėjant Didžiajai Kalvarijai, jis paragino ten keliausiančias brolijas ir „kompanijas“ elgtis kukliai, blaiviai ir padoriai, vengti „negirtinų“ kalbų ir kitų neprideramų linksmybių. Kadangi per procesijas, norint joms suteikti šaunumo, būdavo šaudoma šautuvais, patarta jais naudotis labai atsargiai ir tik kelyje, taip pat pasitinkant procesijas. Pamaldų vietose, šventoriuose ir bažnyčiose šaudyti šautuvais griežtai uždrausta⁴³⁸.

Vyskupo J. D. Lopacinskio dėmesio Žemaičių Kalvarijos dominikonai taip pat nestokojo. [68] Greta ankstesnių Žemaitijos vyskupų ji galima apibūdinti kaip pirmųjų Apšvietos idėjų paveiktą

433 *Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeneruoti.

434 M. Valančius, p. 358–359.

435 *Relationes status*, p. 361–362.

436 *Rękopism X. Bagińskiego*, s. 33.

437 M. Valančius, p. 358–359.

438 Vyskupo J. D. Lopacinskio aplinkraštis, 1763, KAKA, b. 11, l. 63. Šaudyti per bažnytinės iškilmes galutinai uždrausta caro laikais, 1863 m. (L. Gričiūtė-Švėrebiene, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, l. 83).

67 Procesijų kryžius. XVIII a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

67

ganytoją, kurio veikloje jau galima įžvelgti epochai būdingą vyskupijos „konfesinio-visuomeninio gyvenimo struktūrizavimą ir bendro darbo racionalizavimą“⁴³⁹. Nėra žinių, kad šis vyskupas vienuolyną būtų rėmęs lėšomis, tačiau galima pastebėti, kad jo laikais Žemaičių Kalvarijoje taip pat įvyko reikšmingų pokyčių⁴⁴⁰. Vyskupo J. D. Lopacinskio įsakymu 1763 m. dominikonai vienuolyne atidarė mokyklą vietos vaikams, patys joje ir

439 Eligijus Raila, „Apšvietos epocha (1740–1841)“, *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 313–314.

440 Jo portretas, tapytas XVIII a. II pusėje, ligi šiol kabo Žemaičių Kalvarijos bazilikoje.

mokytojavo⁴⁴¹. Čia mokyta skaityti ir rašyti, katekizmo ir moralės pagrindų, aritmetikos. Ilgainiui įvestas ir lotynų kalbos kursas. Mokydavosi apie 80 mokinių, atlyginimą mokytojams mokėdavo mokinių tėvai⁴⁴². XIX a. ši mokykla išaugo į gimnaziją.

1766 m. prioru būnant Ignatui Drazdauskui, Kalvarijoje pastatytas naujas arba dar sykį atnaujintas medinis vienuolynas⁴⁴³. Tai buvo nemažas medinis pastatas, kurio planą sudarė trys U raidės forma sujungti korpusai. Jame buvo 16 ar 17 celių, oratorija, biblioteka, du refektoriumai, virtuvė, kambaros ir mūrinis rūsys.

Kartais, kaip ir organizuotų procesijų taisyklių įvedimo atveju, J. D. Lopacinskis specialiais potvarkiais sėkmingai užbaigdavo pirmtako su užmoju pradėtus darbus. Kaip aiškėja iš pastarųjų metų tyrimų, svarbų vaidmenį jis suvaidino net vyskupo Jurgio Tiškevičiaus perlaidojimo istorijoje⁴⁴⁴. 1750 m. konsekruotoje Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje buvo laidojimo rūšiai, galbūt likę iš ankstesnės, stovėjusios toje pat vietoje. Į juos, pasak lig šiol ginčus keliančios istorijos, iš Karaliaučiaus krašto perkelti vyskupo J. Tiškevičiaus palaikai. Tyrinėtojai sutaria, kad iniciatyvos perkelti palaikus 1759 m. ėmėsi A. Tiškevičius⁴⁴⁵, tačiau dėl šio sumanymo baigties nuomonių būta įvairių. Pasak M. Valančiaus, Kalvarijos įsteigėjas perlaidotas Žemaičių Kalvarijoje dalyvaujant pačiam A. Tiškevičiui. Atvežti vyskupo palaikai dvi savaites laikyti III koplyčioje ant Šv. Jono kalvos. „Po dviejų nedėlių atvažiavo į Kalvariją vyskupas Antanas su didžiuliu būriu kunigų, įdėdino kūną

441 Literatūroje dažnai minėta, kad mokyklą dominikonai čia turėjo nuo 1644 m., o vaikus mokydavo vienas vienuolis (M. Valančius, p. 263; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 342; A. Ragažinskas, p. 20; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 71 ir kt.). Tačiau žinomi šaltiniai to nepatvirtina.

442 Kalvarijos mokyklos generalinė vizitacija, 1803, ADK, Kž 2, l. 1; Kalvarijos apskrities mokyklos istorija [iki 1836], ADK, Kž 6; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 72.

443 E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna*, s. 58–59; J. M. Giżycki, s. 105.

444 Karaliaučiaus krašte 1656 m. miręs J. Tiškevičius dėl Lietuvoje prasidėjusios maro epidemijos negalėjo būti pergabentas į Vilnių, tad buvo „laikiniai“ palaidotas tenykštės Dumnau liuteronų bažnyčios rūsyje (M. Valančius, p. 166; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 19). Išsamiausiai apie J. Tiškevičiaus perlaidojimo peripetijas rašė Liudas Jovaiša (L. Jovaiša, „Kur lavonas? J. T. pomirtinės piligrimystės istorija“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 7–8, p. 321–325).

445 L. Jovaiša, „Kur lavonas?“, p. 321–325.

68 Vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio portretas. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

68

vyskupo Jurgio į cino grabą, naujai per Lauryną Bartiliją nulieta, ir su didžiausia iškilme 3 d. sausio 1762 m. palaidojo sklepe medžio dominikonų bažnyčios ties didžiuoju altorium.⁴⁴⁶ Istorikas E. Tiškevičius tvirtino, kad A. Tiškevičius ketinęs giminaitį laidoti Vilniuje, gavęs Vilniaus vyskupo leidimą ir užsakęs epitafinę lentą, o Žemaitijon palaikai buvę atgabenti tik laikinam pagerbimui⁴⁴⁷. Tačiau pats A. Tiškevičius staiga mirė, nespėjęs iki galo įvykdyti sumanymo, todėl vyskupo palaikai liko Žemaičių Kalvarijoje.

446 M. Valančiaus teigimu, palaikai vėliau nebuvo perkelti į mūrinę bažnyčią (M. Valančius, p. 166).

447 E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny*, s. 38–39.

69

69 Buvęs davatkos
namelis Žemaičių
Kalvarijoje.

Pastaruoju metu aptikta žinių, kad atvežti į Lietuvą palaikai laikinai padėti pasienyje Jansborko (dab. Sudargo) bažnyčioje, ir 1762 m. mirus A. Tiškevičiui, jų nespėta deramai palaidoti. Tuo 1767 m. teko pasirūpinti jau vyskupui J. D. Lopacinskiui⁴⁴⁸. Vasario 2 d. laiške broliui vyskupas rašė iš Girkalnio: „Rytoj čia pas mane turi būti atvežtas per šimtą keliasdešimt metų sveikas išsilaikęs, kaip Egipto mumija, kūnas Jurgio Tiškevičiaus, buvusio pirma Žemaičių, paskui Vilniaus vyskupo. Kadangi giminė, tiek kartų mano raginta, apie jį žinoti nenori, noriu liepti nuvežti jį į Kalvariją ir kaip fundatorių atiduoti dominikonams, ten surengus jam išskilmingas egzekvijas“⁴⁴⁹. Esama ir liudijimo, kad būtent vyskupas J. D. Lopacinskis surengęs laidotuvių apeigas Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčioje⁴⁵⁰. Vilniaus katedroje tebėra Jurgio Tiškevičiaus epitafija

448 A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 19–20; L. Jovaiša, „Kur lavonas?“, p. 322–325.

449 L. Jovaiša, „Kur lavonas?“, p. 322–325.

450 *Ibid.*, p. 325.

be palaidojimo, joje įrašyti 1762 m. – kūno perlaidojimo metai ir palikta tuščia vieta įrašyti mėnesiui ir dienai. Paties vyskupo palaikai, M. Valančiaus tvirtinimu, 1871 m. ilsėjosi senosios medinės Žemaičių Kalvarijos bažnyčios vietoje, „su kriptą užversti žemėmis“, nes persikeldami į mūrinę bažnyčią dominikonai kūną paliko, o bažnyčios vietą pažymėjo mediniu kryžiumi⁴⁵¹. Taigi J. Tiškevičiaus perlaidojimo istorija taip ir lieka iki galo neatskleista, tačiau panašu, kad po ilgo delsimo jis atgulė Žemaičių Kalvarijoje, o tuo pasirūpino vyskupas J. D. Lopacinskis⁴⁵².

XVIII a. Žemaičių Kalvarija pasižymėjo dar viena įsidėmėtina, miestelį iš kitų Žemaitijos vietovių išskiriančia ypatybe, būtent nepaprastai dideliu čia gyvenusių davatkų skaičiumi. Šis marginalinis visuomenės sluoksnius Lietuvoje beveik netyrinėtas, o Žemaičių Kalvarijoje buvusios bendruomenės egzistavimo faktai žinomi tik labai fragmentiškai. Ankstyviausių žinių apie Žemaičių Kalvarijos davatką esama J. D. Lopacinskio 1767 m. pranešime, kuriame rašoma, kad Žemaitijoje prie bažnyčių gyvena davatkos, o Kalvarijoje jų esą ypač daug (*plurimae devotissae*)⁴⁵³. Jos gyvenančios name-liuose po dvi ir besiverčiančios rankų darbu bei išmalda. [69] Vyskupas rūpinosi dėl neaiškaus šios bendruomenės statuso, gyven-senos regulos ir subordinacijos nebuvimo. 1779–1781 m. apie davatkas rašė ir Kalvarijos prioras J. K. Baginskis. Jo teigimu, Žemaitijoje jų esama labai daug: „Nėra bažnyčios, prie kurios jų bent keliolika

451 E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny*, s. 38–39. V. Juzumo teigimu, nugriovus medinę bažnyčią, iš likusios medienos toje pat vietoje pastatyta Šv. Antano koplyčia sudegė per vienuolyno gaisrą 1842 m. Nuo tada čia stovėjo E. Tiškevičiaus minėtas medinis kryžius (V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 347).

452 Kartais visai pagrįstai abejojama tuo, kad J. Tiškevičius palaidotas Žemaičių Kalvarijoje, nes buvusios medinės bažnyčios teritorijoje ne kartą veltui buvo ieškota palaikų. Jau XIX a. viduryje, pasak V. Juzumo, palaidojimo ieškojęs prioras Ignotas Aleksandravičius, prieš 1937 m. – marijonai, 1972 m. – Telšių kraštotyros muziejaus darbuotojas Vitas Valatka. (Ž. Kalvarijos parapijiečių skundai Žemaičių vyskupui, 1918–1944, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 124, l. 4; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 338; Konstantinas Bružas, Kai kurie vietovardžiai bei orientyrai iš Varduvos apylinkių, Žemaičių Kalvarija, 1985–1986, ŽMA, MA-318; Edmundas Mickūnas, „Kalvarija, esanti Žemaičiuose, ir vyskupas Jurgis Tiškevičius“, *Šventorkalnis*, 1996, Nr. 5, p. 2.)

453 *Relationes status*, p. 415. Apie prie Žemaitijos bažnyčių gyvenančias pamaldžiąsias mergeles (*devotas virgines ad ecclesias manentes*) 1646 m. reliacijosje rašė ir J. Tiškevičius (*Relationes status*, p. 285).

negyventų; pačioje Žemaičių Kalvarijoje yra 60 jų namų, o jų pačių – 179. Gyvena pavyzdingai, maitinasi iš geradarių malonės ir savo darbo. Jos tokios uolios, kad kuriai nors bent kiek nusižengus, ima ją pas save ir išpėja iki kraujo praliejimo, o jeigu ir tai nepadėtų, atskiria nuo savo bendruomenės ir iš miestelio išvaro kaip bitės traną. Vis dėlto prižiūrint vyresniosioms, taip atsitinka nedažnai“⁴⁵⁴.

Panašios religiniu pagrindu susibūrusios moterų, vadinamųjų beginių, bendruomenės Europoje egzistavo nuo XII a., nemaža jų būta ir Naujaisiais laikais (Flandrijoje, Provanse). Tai buvo maldingos moterys, negalėdavusios arba nenorėdavusios stoti į vienuolynus. Dažnai jos drauge gyvendavo miestuose, taip pat kaimuose, neretai glausdavosi greta kurio nors vienuolyno. Jos nesusidarė regula pagrįstos bendruomenės, neturėjo centralizuotos vadovybės, kartais jas bandyta burti „į bažnytinėms ir pasaulietinėms institucijoms lengviau apčiuopiamus gyvenamuosius vienetus“⁴⁵⁵. Kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, jos būdavo gana nepriklausomos, versdavosi rankų darbu, vaikų mokymu ir išmalda. Žemaičių Kalvarijos vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje yra įrašų, patvirtinančių, kad šios moterys ne kartą už atlygį dirbdavusios ir vienuolynui: „Keturioms davatkoms, grėbusioms šieną, – po 8 grašius“, „davatkai, penkias dienas rinkusiai miške grybus, – po 8 grašius“, „dviem davatkoms, vežusioms žvyrą statybai, už 8 dienas po 8 grašius už dieną“⁴⁵⁶. Konkrečių nuorodų nėra, bet galima numanyti, kad jos prisidėdavo prie bažnyčios priežiūros, skalbimo, tvarkymo, gal net liturginių rūbų ir bažnyčiai reikalingų tekstilės reikmenų siuvimo. Kartais šios maldingos moterys menką savo turtą skirdavo bažnyčiai. Pavyzdžiui, davatka Morta Giraitė (Girowna), 1780 m. „negrįžamai išėjusi iš Kalvarijos“, bažnyčiai užrašė kelis asmeninius daiktus (sidabrinį žiedelį, gelumbės palaidinę, zuikenomis pamuštą palaidinę, kamloto sijoną ir t. t.), įkainotus 76 auksiniais ir 24 grašiais⁴⁵⁷. Galbūt kai kurie davatkų apgyventi nameliai priklausė vienuolynui, nes kuriai nors iš jų mirus, vienuolynas už tam tikrą sumą (160–240 auksinų) namelį perleisdavo kitai moteriai. Neretai jos, pareiškusios norą būti palaidotos

454 W. W. K. Bagiński, Zbiór listów, BNW, BOZ 840, mf. 3117, l. 367.

455 Viduramžių žodynas, sud. Peter Dinzelbacher, Vilnius: Aidai, 2004, p. 74.

456 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1781 m. įrašai, lapai nenumuoti.

457 *Ibid.*

su vigilijos apeigomis ir giedotinėmis Mišiomis bažnyčios rūsyje, vienuolynui skirdavo kiek daugiau, negu įprasta, pinigų laidotu vėms (apie 60–80 auksinų).

Kad šią bendruomenę bandyta institucionalizuoti, rodo 1781 m. dokumentas su Lietuvos Šv. Angelo Sargo dominikonų provincijos Tretininkų ordino narių sąrašu⁴⁵⁸. Jame figūruoja 136 asmenys, iš jų vos 4 vyrai. Sąraše nurodyti ne tik vardai ir pavardės, bet socialinis statusas bei įstojimo į ordiną data ir vieta. Net 121 moteris ir 1 vyras buvo iš Žemaičių Kalvarijos. Didžioji dalis moterų įvardytos kaip davatkos (*dewotki*) ir tik vienintelė iš jų pavadinta našle. Įdomu, kad, kaip rodo sąrašas, visos šios moterys į ordiną įstojo 1780 m. gruodžio 21 d. arba 1781 m. balandžio 16 d. Panašu, kad tuo laiku bažnytinės institucijos (Dominikonų ordinas, veikiausiai ir vyskupija) pasirūpino šiai nuo seno savaime susiformavusiai ir gana nepriklausomai moterų bendruomenei suteikti konkretesnį socialinį statusą. Nepaprastai didelis davatkų skaičius Žemaičių Kalvarijoje atskleidžia tam tikrą miestelio specifiką. Jis liudija aktyvią, turtingas tradicijas turinčią piligriminio centro veiklą, sudariusią prielaidas rasti šį centrą aptarnaujančiai ir su juo glaudžiai susijusiai tikinčiųjų moterų bendruomenei.

Nuo pat įsteigimo vienuolynas rūpinosi jam priskirtos parapijos reikalais. XVIII a. parapijai priklausė dvi filijinės bažnyčios – 1757 m. pastatyta Gegrėnuose ir 1788 m. Barstyčiuose (Jagminopolyje)⁴⁵⁹. Abi buvo gana savarankiškos, turėjo vietos didikų Venslauskų ir Jagminų skirtą išlaikymą, jas aptarnaudavo vyskupijos kunigai. Šiose bažnyčiose formavosi savitos pamaldumo tradicijos (Barstyčiuose – fundatoriaus globėjų apaštaltų Simono ir Judo Tado, taip pat Šv. Šeimos kultas, Gegrėnuose – Jėzaus Nazariečio ir Švč. Jėzaus Širdies kultai)⁴⁶⁰, tačiau ryšių su

458 *Liber Susceptorum ad Habitum et Professionem Tertii Ordinis Fratrum Praedicatorum, in Provincia Lithuaniae S. Angeli Custodis. Comparata 1781 Julij 5, VUB RS, f. 4-A-2955.*

459 Jagminopolyo ir Gegrėnų filijinių bažn. inventoriai, 1842, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 256, l. 181–184, 175–179.

460 Barstyčių Šv. apaštaltų Simono ir Tado bažnyčių fundavo Tverų tijūnas Tadas Jagminas, nuo 1788 m. čia veikė Šv. Šeimos brolija. Gegrėnų Jėzaus Nazariečio bažnyčios didžiajame altoriuje ir dabar tebestovi tikinčiųjų ypač gerbta (XIX a. iš jai skirtų votų padaryta monstrancija) drabužiais rengiama ir karūna vainikuota Jėzaus Nazariečio statula, nuo 1769 m. veikė Švč. Jėzaus Širdies brolija (*Ibid.*).

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia būta. Jie apčiuopiami bent jau iš to, kad į filijas kartais patekdavo kai kurie papapinei vienuolyno bažnyčiai nebereikalingi liturginiai reikmenys ir įrangos elementai.

Barokinė XVIII a. bažnyčia. Architektūra ir altorių ikonografinė programa

Vyskupo Antano Tiškevičiaus iniciatyva ir lėšomis Žemaičių Kalvarijoje 1748–1750 m. pastatyta ir konsekruota Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. 1755 m. reliacijoje Romai vyskupas pranešė: „Kadangi senoji bažnyčia žmonių gausybę nelabai sutalpindavo, pastačiau ją didesnę, pagal visų vyskupijos bažnyčių principą“⁴⁶¹. Šios bažnyčios paveldo Žemaičių Kalvarijoje išliko labai mažai – vos keletas kūrinių. Tačiau šaltiniuose esama jos architektūros ir altorių aprašymų, pagal kuriuos bendrais bruožais galima atkurti buvusio pastato vaizdą.

M. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rašo: „Medžio bažnyčiai, per Jurgį Tiškevičių padirbintai, griūti pradėjus, Antanas Tiškevyčia, vyskupas, 1750 m. padirbino naują didelę taip pat medžio bažnyčią, kurią pirma papuošė penkiolika altoriais, paskiau pašventė“⁴⁶². Vėlesni autoriai kartojo šią lakonišką žinutę⁴⁶³, tik istorikai Vidmantas Jankauskas ir Adomas Butrimas, pasinaudoję Žemaičių „Alkos“ muziejuje esančiu 1822–1824 m. Žemaičių Kalvarijos miestelio planu, kuriame pavaizduotos dvi bažnyčios – dar nenugriauta medinė ir jau pastatyta mūrinė, pateikė duomenų apie pastato išvaizdą⁴⁶⁴. Kadangi prieš nugriaunant 1824 m. bažnyčią altoriai bei kita įranga perkelta į naująją mūrinę bažnyčią ir ten, nedaug pakitę, išliko iki 1896 m. gaisro, jų vaizdo rekonstrukcijai galima panaudoti XIX a. I pusės inventorius.

A. Tiškevičiaus lėšomis pastatyta bažnyčia buvo medinė, iš išorės apkalta lentomis, su „vidutinio aukštumo“ mūriniais

461 *Relationes status*, p. 362.

462 M. Valančius, p. 301.

463 A. Ragažinskas, p. 19; K. Bružas, A. Miškinis, p. 98.

464 Ž. Kalvarijos miestelio žemėlapis, 1822–1824, ŽMA, Inv. Nr. 14534; V. Jankauskas, p. 173–174; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 28–30.

70

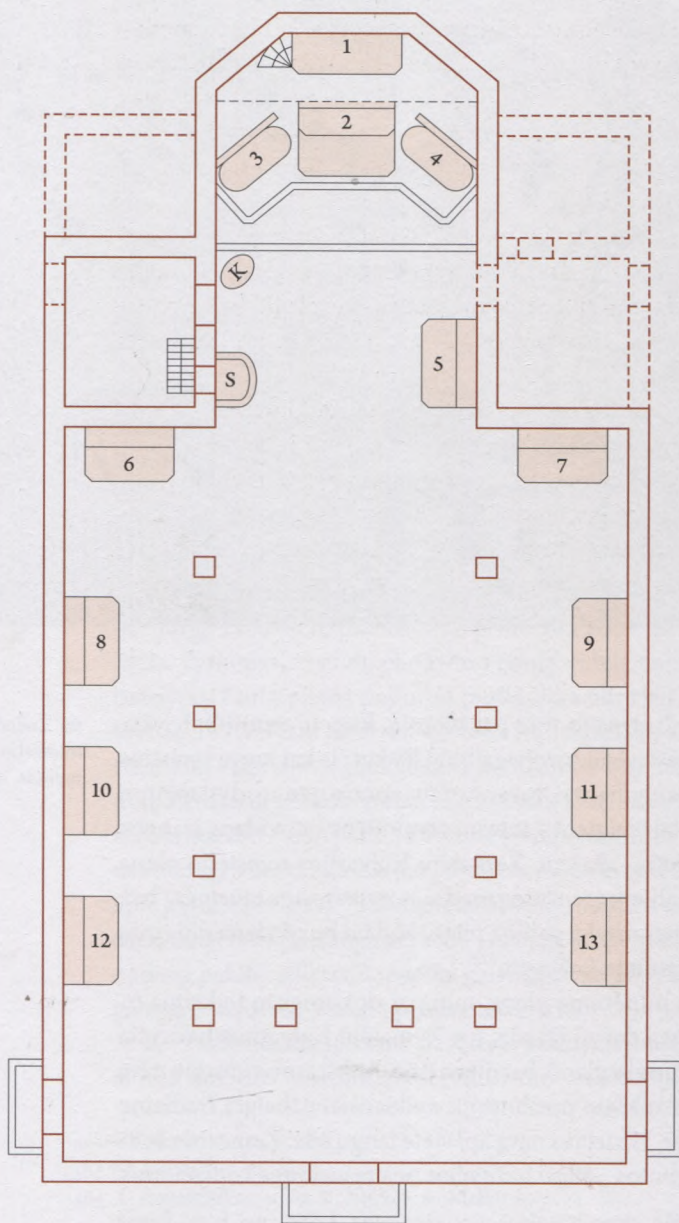
pamatais⁴⁶⁵. Ji stovėjo toje pat vietoje, kaip ir senoji bažnyčia. Naujojo pastato struktūroje galbūt išlaikyti ir kai kurie senosios konstrukcijos elementai. Inventoriaus apraše nenurodyti matmenys, tačiau atsižvelgiant į tolesnį struktūros bei vidaus įrangos aprašymą ir 1822–1824 m. Žemaičių Kalvarijos miestelio plane pavaizduotų abiejų (senosios medinės ir naujosios mūrinės) bažnyčių mastelių santykį, galima teigti, kad tai buvo viena didesnių Žemaitijos medinių bažnyčių⁴⁶⁶. [70]

Atvaizdas minėtame plane, taip pat dokumentų teikiama informacija leistų daryti išvadą, jog Žemaičių Kalvarijos bažnyčia buvo stačiakampio plano, bazilikos tipo. Aukštesnę vidurinę navą tęsė to paties aukščio presbiterija, veikiausiai užbaigta tradicine trisiene apside. Iš viršaus navą apšvietė langų eilė. Žemesnės šoninės navos vadintos „išilgai bažnyčios nusitęsusiomis koplyčiomis“

70 Žemaičių Kalvarijos miestelio plano fragmentas. 1822–1824 m.

465 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v, 636.

466 Ž. Kalvarijos miestelio žemėlapis, 1822–1824, ŽMA, Inv. Nr. 14534.

(z kaplicami wzdłuż kościoła przeciąglemi)⁴⁶⁷. Kita vertus, neatmestina prielaida, jog šiais žodžiais norėta pasakyti, kad šoninių navų erdvė suskaidyta koplyčių eilėmis; tokia plano struktūra būtų artima dabartinei Alsėdžių bažnyčiai. Tačiau tekstas nepakankamai informatyvus; aprašant šoninių altorių grupes nenurodyta tiksliai lokalizacija, tad konkrečiau nustatyti navų vidaus erdvės sprendimą nelengva.

Taip pat keblu suvokti tikrąją zakristijų padėtį. [71] Pasak 1806 m. inventoriaus, zakristijų būta dviejų – „viena pereinama, kita reikmenims laikyti“. Kurioje pastato pusėje jiedvi buvo, nenurodyta. 1820 m. jos aprašytos detaliau⁴⁶⁸. Iš bažnyčios (vieta nekonkretizuota) patenkama į pereinamąją zakristiją su vienu langu ir dvejomis durimis. Pirmos durys veda į kitą zakristiją su dviem langais, kurioje laikyti liturginiai indai ir rūbai, antros – į šventorių vienuolyno link. Kadangi gyvenamasis vienuolyno pastatas stovėjo į šiaurę nuo bažnyčios, tikėtina, kad abi zakristijos patogumo dėlei buvo šiaurinėje pastato (t. y. epistolės) pusėje. Remiantis 1820 m. inventoriaus duomenimis nustatyta, kad toje pat presbiterijos pusėje stovėjo Šv. Antano altorius⁴⁶⁹. Tačiau nepaminėta, kad greta jo būtų durys į zakristijas. Kita vertus, tame pačiame inventoriuje parašyta, kad tarp sakyklos ir krikštyklos, įrengtų priešingoje (t. y. Evangelijos) pusėje, buvo durys į „skarbcių“ – lobyną⁴⁷⁰. Ši patalpa kitose teksto vietose neminima, todėl tikėtina, kad šiuo žodžiu pavadinta viena iš dviejų zakristijų. Jei taip, tai jos buvo įrengtos priešingoje – pietų

71 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (1750–1824) plano rekonstrukcija.

1. Šv. Kryžiaus altorius.
2. Švč. Mergelės Marijos altorius.
3. Šv. Vincento Ferero altorius.
4. Šv. Dominyko altorius.
5. Šv. Antano Paduviečio altorius.
6. Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius.
7. Švč. Jėzaus Vardo altorius.
8. Šv. Juozapo altorius.
9. Šv. Angelo Sargo altorius.
10. Šv. arkangelo Mykolo altorius.
11. Šv. Tomo Akviniečio altorius.
12. Šv. Kazimiero altorius.
13. Šv. Agotos altorius.
8. Sakykla.
- κ. Krikštykla.

467 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29.

468 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 636; b. 224, l. 29v.

469 Dokumente esama užuominų, kad presbiterijos Šv. Antano altorius stovėjęs „toje pat“ pusėje, kaip ir Švč. Jėzaus Vardo altorius (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, KAKA, f. 142, l. 783), o kitame tų pačių metų inventoriuje rašoma, jog jis esąs „iš presbiterijos einant į koplyčią kairėje“ (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v).

470 Kad sakykla ir krikštykla buvo Evangelijos pusėje, sprendžiama iš tokio 1820 m. įrašo: „Krikštykla yra dešinėje didžiojo altoriaus pusėje, už baliustrados [...] einant toliau, yra durys į lobyną, o iš ten – laipteliai ir durys į sakyklą“. Taigi nurodoma kryptis nuo didžiojo altoriaus navų link (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 30). Be to, nepaisant išimčių, tai tradicinė sakyklos vieta.

pusėje, ir norint patekti į vienuolyną, tekdavo apeiti bažnyčią. Vis dėlto galimas dalykas, kad lobynas buvo atskira trečia pagalbinė patalpa. Tada visos trys – lobynas ir dvi zakristijos – buvo išdėstytos abipus presbiterijos ir tradiciškai prišlietos šoninių navų galuose. Kol kas trūksta duomenų tvirtiau pagrįsti kurią nors versiją.

Priekinėje bažnyčios dalyje, prienavio viršuje, įrengtas vargonų choras. Nuo jo aplink visą pastatą iki pat didžiojo altoriaus tęsėsi galerijos. Tokios galerijos medinėse Lietuvos bažnyčiose dažniausiai būdavo nedidelės, siauros, veikiau dekoratyvinės paskirties⁴⁷¹. Per šventes ant jų kabintos vėliavos, išdėliotos žvakės interjerui apšviesti. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios galeriją su sienojais rėmė 10 stulpų, skaidę vidaus erdvę į navas⁴⁷². Net darant prielaidą, kad du ar net keturi iš jų laikė vargonų chorą, galima spėti, kad bažnyčia buvo gana ilga.

Dominikonų ir vyskupo A. Tiškevičiaus norus prabangiau įrengti bažnyčią liudija marmuro plokštėmis (*z tafli marmurowych*) išklotos viso pastato grindys. Tik zakristijose jos grįstos plytomis⁴⁷³. Po grindų perdanga buvo rūšiai, galbūt užsilikę dar iš senosios, XVII a. statytosios bažnyčios. V. Juzumo teigimu, įėjimas į rūšį buvęs ties didžiuoju altoriumi, o pats rūšys „labai išsišakojęs ir kažkur po vienuolynu turėjo antrą išėjimą“⁴⁷⁴. Jame, matyt, ilsėjosi iš Karaliaučiaus perkelti vyskupo J. Tiškevičiaus palaikai, dar ir XVIII a. pab. čia laidoti mirusieji⁴⁷⁵.

Inventoriuose neminima, kad pastato sienos viduje būtų dengtos lentomis, tačiau rašoma, jog lubos apkaltos. Sienos ir lubos dažytos baltais ir mėlynais dažais, turbūt ornamentuotos (*wewnątrz cały Kościół na dnie białym niebiesko malowany*)⁴⁷⁶.

Senųjų Žemaitijos medinių sakralinių pastatų išorė dabar nepasižymi ypatingu puošnumu. Tuo remiantis dažnai daroma išvada,

471 A. Jankevičienė, *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vinius: VDA leidykla, 1998, p. 23–24.

472 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29.

473 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29, 30.

474 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 347.

475 Vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje 1781 bei 1782 m. ir vėliau esama daug žinučių apie vieno ar kito asmens laidojimą bažnyčios rūsyje, apie 1789 m. šie įrašai baigiasi (*Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeruoti).

476 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29.

kad barokinių bažnyčių „fasadų formos nesudėtingos – juose įkomponuoti funkciniai elementai, o dekoru beveik nebuvo“⁴⁷⁷. Tačiau nedaug žinoma apie jau nebegzistuojančias medines bažnyčias, o negausiai išlikusios barokinės ne kartą remontuotos ir perstatinės. Barokinei architektūrai iš esmės būdingas didelis dėmesys pagrindinio fasado puošybai. Tikėtina, kad dekoratyvinių elementų būta ir Žemaitijos bažnyčiose. Pavyzdžiui, esama pagrindo manyti, kad laikytasi potridentinės Bažnyčios reikalavimo (pabrėžto ir vyskupo J. Tiškevičiaus laikais) bažnyčių fasaduose įkomponuoti Kristaus, Šv. Mergelės Marijos arba titulą atitinkančius atvaizdus. Ligi šiol išliko kai kurių mūrinių barokinių bažnyčių fasadų tapyba (Vilniaus Šv. Kryžiaus, Šv. Mykolo, Šv. Pranciškaus ir Bernardino, Šv. apaštalo Jokūbo ir Pilypo bažnyčiose). Esama žinių apie jų buvimą ankstesniuose mediniuose statiniuose (Sedos, Alsėdžių bažnyčiose). Peržvelgtuose inventoriuose nėra duomenų apie tai, kaip atrodė Žemaičių Kalvarijos bažnyčios fasadai. Galbūt čia atvaizdo nebuvo, tačiau neatmestina tikimybė, kad ją galėjo puošti vizitacijų aktuose ir inventorių sąrašuose paprastai „praleidžiamos“ dekoratyvinės detalės.

Svarbia bažnyčios puošmena, matyt, laikytinas virš priekinio fasado buvęs raudonai dažytas, malksnomis dengtas aukštas bokštas (*wieża wzniosła*). Jame buvęs įtaisytas laikrodis su dviem nedideliais varpais, mušdavusiais valandas ir ketvirčius⁴⁷⁸. Vienas jų, veikiausiai ir kitas, lietas 1768 m. Kokios formos buvo bokštas, apraše nenurodyta, o mažame minėto plano piešinėlyje jis pavaizduotas tik sąlygiškai. Kitas nedidelis žaliai dažytas bokštelis su signaliniu varpu kyšojo virš presbiterijos ties didžiuoju altoriumi. Šiedu ryškių spalvų akcentai išsiskyrė natūralaus medžio spalvos pastato ir malksnomis dengto stogo fone. Jų viršūnes puošė kalti geležiniai kryžiai. Didžiojo bokšto kryžius turėjo net vėjarodę. 1780 m. vasarą bokštas tvarkytas. Kelias dienas dirbusiems trims dailidėms rugpjūčio mėnesį sumokėta 22 auksinai. Šaltkalvis už bokšto kryžiaus pataisymą ir atstatymą gavo 8 auksinus, o katilius už skersinių ir vėjarodės taisymą – 1 auksiną ir 18 grašių. Sumokėta

477 A. Jankevičienė, *Žemaičių medinių*, p. 14.

478 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29. Varpai buvę perkelti į mūrinę bažnyčią, o po 1896 m. gaisro išlikęs tik vienas (A. Ragažinskas, p. 27). Dabar jis kabo Rotušės koplyčioje.

72

72 Barokinės įrangos detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

ir dažytojui, nudažiusiam bokšto stogą⁴⁷⁹. 1796 m. už 16 auksinų meistras Drąsutavičius (Drunsutowicz) pataisė ir bokšto laikrodį, 1800 m. meistrui Simonavičiui (Symonowicz) už jo taisymą sumokėta 90 auksinų⁴⁸⁰.

Pastato eksterjerą taip pat puošė žaliai dažytos ir lentomis apkaltos dvivėrės durys trijose prienavio pusėse ir alavu įrėminti 34 langai. Šoniniuose fasaduose jie buvo išdėstyti dviem aukštais, kelių langų, matyt, būta ir priekiniame fasade frontone, bent poros – presbiterinėje dalyje. Palyginimui galima nurodyti, kad A. Jankevičienės apibendrintais duomenimis, stačiakampių bažnyčių sienas paprastai skaidydavo tik 7–13 langų. 1744 m. statyta Dusetų (Zarasų raj.) bažnyčia, turėjusi 10 langų, vadinama vidutine⁴⁸¹. Bazilikiniuose, kaip ir kryžiaus plano pastatuose jų būta daugiau. Panašus skaičius langų yra bazilikos tipo

479 *Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeruoti.

480 *Ibid.*

481 A. Jankevičienė, *Žemaičių medinių*, p. 11–12; A. Jankevičienė, *Lietuvos medinė*, p. 75.

Alsėdžių bažnyčioje. Tai rodo nemenką Žemaičių Kalvarijos medinės bažnyčios dydį.

Esama žinių, kad 1786 m. dar tvarkyti rūšiai, pamatai ir pilioriai⁴⁸². Tačiau 1806 m. vizitacijos akte Žemaičių Kalvarijos bažnyčia apibūdinta kaip senas, paramstytas, o 1820 m. – jau nebesuremontuojamas pastatas⁴⁸³.

Aplink bažnyčią būta statinių tvora aptverto šventoriaus, jame ant akmens ir plytų mūro pamato stovėjo medinė trijų tarpasnių staciakampių tūrių varpinė. Malksnomis dengtą stogą vainikavo ovalus aštuonbriaunis barokinis kupolas su metaliniu kryžiumi viršuje. Viduje kabojo keturi varpai. Išliko duomenų apie tris iš jų⁴⁸⁴. Vienas, gavęs šv. Mykolo Arkangelo vardą, 1654 m. nulieta Jono Bilinskio ir Mykolo Šostovickio lėšomis. Taip skelbta įrašė: *Anno MDCLIV. Die x Maij campana haec sumptibus Magn. Olim Dni Joannis Bilinsky et Magci Dni Michaelis Szostovicky comparata*. Didesnis Švč. Trejybės vardo varpas 1711 m. nulieta Karaliaučiuje Kalvarijos prioro Vincento Kybarto rūpesčiu. Ant jo būta užrašo: *Me fundebat Jacob Hissing Regiomonti anno Domini 1711. – x Vincentius Kibort P. K.* Varpą puošė Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu ir nežinomo evangelisto atvaizdai. Šešios ąsos buvo žmogaus (angelo?) galvos pavidalo. Didžiausias Švč. Mergelės Marijos Užmigimo vardo varpas 1775 m. irgi nulieta Karaliaučiuje, tačiau 1825 m. (matyt, keliant į naujosios mūrinės bažnyčios bokštą) perlietas Varniuose. Perlietą varpą puošė Nukryžiuotojo su Švč. Mergele bei šv. Jonu Evangelistu ir Rožinio Švč. Mergelės Marijos reljefai. Būta net trijų užrašų: *Ten dzwon był odlany w Królewcu 1775 r. a przelany 1825 r. w Worniach kosztem dobrodziejów. – Józef Racewicz Ludwisarz; Haec camp[an]a necta et (est) sub titulo Dormitionis B. V. M.; Laudemus [D]ominum, quem laudant Angeli, quem Cherubim et Seraphim Sanctus, Sa S. proclamant*⁴⁸⁵.

482 *Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeruoti.

483 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 636; b. 224, l. 30, 34.

484 XX a. pr. juos detalai aprašė A. Ragažinskas (A. Ragažinskas, p. 27). Dabar bažnyčioje yra tik xx a. nulieta varpai. Senieji dingę I pasaulinio karo metais (Povilas Šverebas, [Žemaičių Kalvarija], Bažnyčios varpai, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 758–762).

485 Nuorašai A. Ragažinsko (A. Ragažinskas, p. 27, 61).

XVIII a. viduryje vyskupo A. Tiškevičiaus pastangomis pastatytoji Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčia priskirtina baroko medinei sakralinei architektūrai. Sprendžiant iš kai kurių minėtųjų detalių, ji buvo puošnesnė už eilinę Žemaitijos parapinę bažnyčią, o ją statant veikiausiai dalyvavo profesionalūs meistrai. Tikėtina, kad baroko stiliaus požymių būta ne tik bendroje bazilikos tipo pastato struktūroje, bet ir bokštų bei fasadų siluetuose. Tačiau išpūdingiausia šioje barokinėje medinėje bažnyčioje buvo interjero įranga – plastiški ir spalvingi altoriai, sakykla, vargonų prospektas.

Vyskupas A. Tiškevičius turėjo ambicijų tapti ypatingu Žemaičių Kalvarijos konvento globėju, todėl nenuostabu, kad savo lėšomis statomai bažnyčiai jis norėjo suteikti deramo puošnumo, panaudojant baroko profesionaliajai architektūrai būdingas efektingas altorių kompozicijas, interjero dekore derinant skulptūras ir spalvingą ornamentinę plastiką. Jo laikais sukurtų altorių ir kitų įrangos elementų dekoras galėjo pasižymėti regentinio stiliaus ypatybėmis, o gal turėti ir plintančio rokoko stiliaus bruožų.

Per maža duomenų apie ankstesnės, XVII a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios architektūrą ar altorius, todėl nežinoma, kokią įtaką jos interjeras ir altorių ikonografinė programa padarė XVIII a. statytojų sprendimams. Taip pat nebegalime nustatyti, kiek dailės kūrinių – paveikslų, skulptūrų ir altorių – čia buvo perkelta iš ankstesnės bažnyčios. Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išliko menkutė kiaurapjūvės drožybos detalė, galėjusi priklausyti kuriam nors bažnyčios altoriui. [72] Ją sudaro vynmedžio ir akanto motyvų ornamentas, pagal stilių datuotinas XVII a. pabaiga. Vytauto Didžiojo karo muziejuje yra iš Žemaičių Kalvarijos atgabentas didesnis, visai kitokios drožybos dekoras elementas – vešlaus akanto šaka, dažyta pilkai ir auksuota, datuotina XVIII a. I puse⁴⁸⁶. Abi detalės kadaise galėjo priklausyti seniesiems bažnyčios įrenginiams.

Anot M. Valančiaus, medinėje dominikonų bažnyčioje būta penkiolikos, pasak kitos teksto vietos – dvidešimt keturių altorių⁴⁸⁷. Tikrai žinoma, kad XIX a. pradžioje jų buvo trylika. Visi jie stalių ir drožėjų darbo, tvarkingai prižiūrėti, paveikslai ir portatiliai

486 Inventoriaus knygos duomenimis, dabartiniam Vytauto Didžiojo Karo muziejui detalę perdavė klebonas J. Tamošauskas 1951 m. kartu su keliomis skulptūromis. Į knygą įtraukta 1953 m. (KIM 125E).

487 Šis skaičius neįtikėtinas, tekste veikiausiai apsirikta (M. Valančius, p. 160, 301).

su relikvijomis sveiki, antspaudai nenuplėšyti. Tik 1750 m. vyskupo A. Tiškevičiaus konsekruoto Švč. Mergelės Marijos altoriaus portatilis nežinia dėl ko judintas (*niewiadomo iakim przypadkiem portatyl z mieysca nayduiešię naruszony*)⁴⁸⁸.

Pagal trumpus ir fragmentiškus aprašus sunku tiksliai įsivaizduoti visų trylikos altorių išsidėstymą bažnyčioje. Išlikusiais duomenimis, pagrindinę interjero dominantę ir semantinę ikonografinės programos centrą sudarė keturių presbiterijos altorių kompozicija. Ji jungė vieną virš kito įkomponuotus Šv. Kryžiaus ir Švč. Mergelės Marijos altorius, šonuose – Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero altorius⁴⁸⁹.

Ypatinga reikšmė bažnyčioje atliekamoje liturgijoje teikta aukštai ant galerijos virš vienuolių choro iškeltam Šv. Kryžiaus altoriui, kurio tabernakulyje saugota didžioji šv. Kryžiaus relikvija⁴⁹⁰. Nėra jokių žinių, kad pirmoje dominikonų bažnyčioje būtų įrengtas atskiras altorius šv. Kryžiaus kultui, nors XVIII a. pr. perkėlus bažnyčion Nukryžiuotojo skulptūrą toks galėjo atsirasti. Neabejotinai jis egzistavo vyskupui A. Tiškevičiui Žemaičių Kalvarijoje įsteigus Šv. Kryžiaus broliją.

XIX a. pr. Šv. Kryžiaus altoriaus mensa, antepedijus ir tabernakulis buvo papuošti drožiniais, pastarasis melsvai dažytas, auksuotas ir sidabruotas. Retabulas apibūdintas kaip „nuostabiausio drožėjų darbo“ (*oltarz snickerskiej przedziwney roboty*). Jame kabojo iš Kryžiaus kelio koplyčios perkeltas stebuklingasis „ypatingo grožio“ medinis Nukryžiuotasis⁴⁹¹. Didžiulė skulptūra su abipus jo ant lentų tapytais Dievo Motinos ir šv. Jono atvaizdais buvo išgelbėta per 1896 m. gaisrą ir dabar yra bazilikos didžiajame altoriuje. Šv. Jono ir Dievo Motinos rūbus dengė sidabruoti žalvariniai ir sidabriniai aptaisai, Švč. Mergelės Marijos širdį vėrė septyni

488 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.

489 Panašių dviauksčių dviejų presbiterijos altorių kompozicijų ligi šiol esama Kauno Šv. Jurgio, Skaudvilės bažnyčiose.

490 1820 m. inventoriuje jis aprašytas pirmas ir tik po jo minimas didysis altorius, skirtas Švč. Merglei Marijai. Beje, perkėlus į mūrinę bažnyčią, didžiuoju jau vadinamas Šv. Kryžiaus altorius (jis taip pat iškeltas aukštai ant alksnio medžio galerijos) (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v).

491 ADK, Li 581-583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271; J. T. G. Szymak, s. 426.

73 Žemaičių Kalvarijos
Švč. Mergelės Marijos
paveikslas. Vario raiži-
nys. XIX a. pr. (?).

73

metalo kalavijai⁴⁹². Gryno sidabro auksuotas aptaisas puošė Jėzaus perizonijų, spinduliai žymėjo penkias Nukryžiuotojo žaizdas. [143] Greta skulptūros būta 20 sidabrinių votų⁴⁹³. Centrinę Nukryžiuotojo grupę supo 6 sidabruoti žalvariniai angelai, laikę kankinimo įrankius *Arma Christi*. Šis iš Viduramžių dailės perimtas motyvas, plačiai paplitęs LDK dailėje, aptinkamas išlikusių barokinių altorių, relikvijorių ir monstrancijų glorių dekore. Visą simbolinę Jėzaus mirties sceną viršuje gaubė drožinėto medžio

492 Karolina Proniewska, *Festyna Wielkiej Kalwaryi na Żmudzi*, Wilno: druk. Józefa Zawadzkiego, 1856, s. 18.

493 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v, 714v.

architektūrinis baldakimas (*pawilon*). Jį vainikavusią karūną laikė dar du auksuoti mediniai angelai. Pačiame viršuje buvo įkomponuotas pusantros uolekties aukščio veidrodis. Šv. Kryžiaus relikviją saugojusio tabernakulio viršų puošė kita karūna su sidabruotais žalvariniais angelais, abipus jo dar du angelai laikė žvakides.

Nukryžiuotojo atvaizdas ir šv. Kryžiaus relikvija šiame altoriuje telkė viso kalvarijos komplekso idėją. Virš Nukryžiuotojo skulptūros iškeltas drožinių baldakimas su karūna suvoktinas kaip karališkojo triumfo ženklas. Kristaus mirtis kartu yra ir jo triumfas, nes Išganytojo atėjimo į pasaulį tikslas – žmonijos atpikimas per nuolankumą, kančią bei mirtį – išsipildė ant kryžiaus. Šv. Kryžius, pašventintas Jėzaus krauju, tapo žmonijos išganymo ženklu. Relikvijai skirta tabernakulio karūna ir pats altoriaus titulas rodo, kad altorius suvoktas pirmiausia kaip šventenybės saugojimo bei adoravimo vieta. Karūnos ir baldakimas pabrėžė altoriuje saugotos relikvijos svarbą ir Nukryžiuotojo atvaizdo sakralumą. Ši visoje Europoje populiari vėlyvojo baroko retorinė priemonė dažna ir Lietuvos bažnyčiose⁴⁹⁴.

Didysis Švč. Mergelės Marijos altorius buvo apačioje, tradicinėje presbiterijos vietoje. 1826 m. inventoriuje minima, kad Šv. Kryžiaus altorius stovėjęs „ant Loreto“ (*na Lorecie*)⁴⁹⁵. Kiek žinoma, ši sąvoka gali turėti keletą prasmų. Pavyzdžiui, taip galėjo būti vadinama architektūrinė koplytėlės tipo altoriaus retabulo kompozicija su įkomponuotu Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. Turint galvoje, kad mūrinėje bažnyčioje sumontuoti senieji altoriai, galima spėti, kad XVIII a. stebuklais garsėjusiam Švč. Mergelės Marijos paveikslui pastatytas Loreto namelį simbolizuojantis architektūrinis altoriaus retabulas. Kita vertus, pavadinimas „Loretas“ galėjo būti grynai simbolinis.

Duomenų apie Švč. Mergelės Marijos altoriaus konstrukcinius elementus inventoriuose nėra. Rašyta, kad jis vieno tarpinio,

494 Panašios sąrangos altorių viršūnės išliko XVIII a. viduryje sukurta Prienų bažnyčios didžiąjame altoriuje, Pikelių (Mažeikių raj.) ir Raudenų (Šiaulių raj.) bažnyčių šoniniuose altoriuose. Baldakimo motyvais (būdingais lambrekenais su kutais) papuošti Sedos, Vilniaus Šv. Kryžiaus, Šventosios Dvasios bažnyčių altorių retabulai (Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Architektūrinio baldakimo simbolika“, *Menotyra*, 2000, Nr. 2, p. 16–17).

495 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v.

74 Nežinomo šventojo vyskupo (šv. Augustino?) skulptūra Kryžiaus kelio XI stoties altoriuje. XVIII a. Žemaičių Kalvarija.

75 Nežinomo šventojo dominikono skulptūra Kryžiaus kelio XI stoties altoriuje. XVIII a. Žemaičių Kalvarija.

74

stalių ir drožėjų darbo⁴⁹⁶. Altoriaus pakyla trijų pakopų, mensa ir antepedijus drožinėto medžio, visas altorius gausiai auksuotas ir puoštas veidrodžiais. Pasak detalesnio 1826 m. aprašymo, tabernakulis darytas staliaus ir „visas padengtas įvairiaspalviais veidrodžiais“ (*całę pokryte zwierciadłami różnego koloru*)⁴⁹⁷. Tarp kitų dekoro elementų altoriaus šonuose ir viršuje įmontuoti 23 įvairių formų veidrodžiai. Be to, jame buvo 10 mažesnių „nešiojamųjų“ veidrodėlių. Visą altoriaus kompoziciją viršuje užbaigė uolekties

496 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.

497 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v–714.

didumo įvairiaspalvė veidrodinė karūna (*korona ze zwierciadeł lokciowa, różnemi kolorami ozdobiona*). Tarp šios gausybės veidrodžių altoriaus retabule būta ir 10 medžio drožėjų darbo auksuotų angeliukų. [76] Kol kas nepavyko aptikti žinių apie tokį kiekį veidrodžių kitų Lietuvos bažnyčių altoriuose. Žinoma, kad veidrodžiais puoštas Tytuvėnų (Kelmės raj.) bažnyčios altoriaus tabernakulis⁴⁹⁸, taip pat Pikelių (Mažeikių raj.), Simno (Alytaus raj.) bažnyčios retabulai. Žemaitijoje vėliau jais dekoruoti procesijų altorėliai ir lauko koplytėlės. Kažin ar jų panaudojimas Švč. Mergelės Marijos altoriuje turėjo ypatingą simbolinę prasmę. Veikiausiai toks dekoras susijęs su Barokui būdingu žavėjimusi tuo metu brangia medžiaga, jos kuriamais iliuziniais efektais ir spindesiu⁴⁹⁹.

Altoriuje kabojęs Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu“ jau XVII a. buvo uždengtas gėlių ornamentu puoštais ir gausiai auksuotais aptaisais su juvelyriniais akmenimis inkrustuotomis karūnomis. [73, 139, 140] Tai patikimai liudija esamų aptaisų ir karūnų stiliaus bruožai. 1826 m. prie paveikslo buvo 12 sidabrinių votų⁵⁰⁰. Paprastomis dienomis garsųjį atvaizdą dengė kitas ant lentos tapytas paveikslas „Apreiškimas Švč. Mergelei Marijai“. Ant jo taip pat buvo auksuota žalvarinė karūna ir sidabruota lelijos šaka.

Abipus paveikslo tuomet stovėjo dvi nedidelės šv. Augustino ir šv. Antano (veikiausiai Paduviečio) statulos. Pastaroji reprezentavo ne tik bažnyčios fundatoriaus globėją, bet ir didžiausią visų laikų Bažnyčios pamokslininką. Pasak šv. Antano gyvenimo legendų, jo gabumus pirmieji įvertinę būtent dominikonai⁵⁰¹. Antroji skulptūra vaizdavo Dominikonų ordino regulos autorių ir pagrindinį krikščioniškosios filosofijos bei teologijos autoritetą.

75

498 Tytuvėnų bažn. vizitacijos aktas, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 317, l. 12.

499 Gabrielės Petkevičaitės-Bitės esė rinktinėje „Krislai“ (1905) taip rašoma apie senovinį žemaičių pomėgį bažnyčias puošti veidrodžiais: „Tos jų medinės bažnytėlės! Sienos nukabinėtos mažais apskritais veidrodžiukais! Visur tų veidrodžiukų pilna, vis vien kurioje vietoje. Kaba, matyt, kur pakliūva“. Čia pat pateikiamas kunigo aiškinimas, kad žemaičiai daug daugiau gerbią veidrodžiais dengtų paviršių kryžius negu sidabruotus (Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Senovės pėdsakų beiėskant“, *Raštai*, t. 1: *Krislai*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 578–579).

500 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714v.

501 Piotr Skarga, *Żywoty świętych starego i nowego zakonu*, t. 1, Petersburg, 1862, repr. Warszawa: „Gutenberg-Print“, 1996, s. 545.

Abiejų šventųjų derinys didžiajame altoriuje tarsi liudijo dominikonų vienuolijos siekį gilintis į teologijos studijas, raštu ir gyvu žodžiu skelbti Evangeliją.

Abiejų presbiterijos altorių atvaizduose išreiškiamą meilės ir aukos idėją antrino savo mažylius maitinančių pelikanų skulptūros retabulo kraštuose. Du sidabruoti iš medžio drožti pelikanai – pasiaukojančios meilės ir Jėzaus aukos simbolis. Vėlesniuose inventoriuose iš Švč. Mergelės Marijos altoriaus drožinių minimi tik angelai⁵⁰², tačiau kitos skulptūros iš altoriaus, matyt, nebuvo išimtos, o tiesiog praleistos aprašyme. Praėjus beveik trisdešimt metų, Karolina Praniauskaitė, 1856 m. išspausdintoje poemoje apibūdindama bažnyčios didįjį altorių, rašė: „kraštuose šviesūs pelikanai / iš perplėštos krūtinės krauju savo vaikus girdo“⁵⁰³.

Šiapus presbiterijos baliustrados stovėjo dar du altoriai. Iš 1820 m. medinės bažnyčios inventoriaus neaišku, ar jie sujungti su kitais. Tačiau 1826 m. minima, kad abipus Švč. Mergelės Marijos altoriaus būta dviejų durelių, vedusių į vienuolių chorą. Be to, šonais altorius jungėsi su kitais dviem altoriais – Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero. Abiejų retabulai vienodos kompozicijos, dviejų tarpinių; medinėje bažnyčioje siekė lubas, mūrinėje, matyt, palubės karнизą⁵⁰⁴. Abiejų pakopos dviejų laiptelių, mensos ir antepedijai įmantriūs, XVIII a. barokui būdingos elipsinės formos. Retabulai drožinėti ir auksuoti. 1826 m. pažymėta, kad jie melsvai dažyti.

Išskirtinė Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero altorių vieta bažnyčioje savaime liudija retabulų atvaizdų svarbą bendroje ikonografinėje programoje⁵⁰⁵.

Ordino steigėjo Šv. Dominyko altoriaus retabulo apatiniame tarpсныje būta dviejų medinių šv. Petro ir šv. Pauliaus figūrų (spėjama, kad viena jų tebėra Žemaičių Kalvarijoje). [2, 152] Šių Jėzaus apaštalų atvaizdai prie šv. Dominyko paveikslo – tarsi nuoroda į

502 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1827, 1839, 1842, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 32v.; b. 250, l. 49; b. 257, l. 7; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1841, KAKA, b. 142, l. 703.

503 K. Proniewska, s. 19.

504 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714.

505 Šv. Dominyko paveikslas neišliko. 1896 m. jo vienintelio iš visų bažnyčios altorių paveikslų nepavyko išgelbėti iš liepsnų. Vietoj jo įgytas naujas kūrinys.

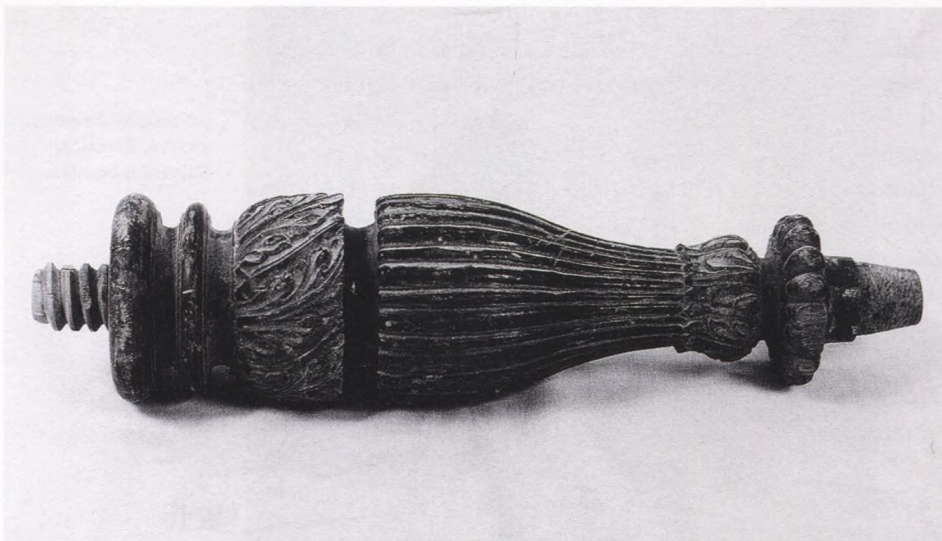

76 Angelo skulptūra.
xviii a. Žemaičių
Kalvarijos bazilika.

76

evangelinį apaštališką ordino veiklos metodą ir gyvenimo būdą. Burdamas savo bendruomenę, šv. Dominykas troško sukurti višutinės evangelizacijos priemonę, o sumanytos veiklos prioritetu apaštalų pavyzdžiu pasirinko neturtą ir veiklų pamokslavimą. Pasak vienos legendos apie šv. Dominyką, Vatikano bazilikoje įgaliojimus jam suteikę apaštalai – šv. Petras, perduodamas keliautojo lazda, ir šv. Paulius – knygą, liepdami keliauti ir sakyti pamokslus, nes „ši pareiga tau Dievo pavesta“⁵⁰⁶. Legenda populiari, dažnai prisimenama dominikonų literatūroje ir ikonografijoje.

506 J. T. G. Szymak, s. 96.

77

77 Barokinės įrangos detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

1822 m. šv. Dominyko paveikslui įgytas sidabrinis aptasas, dengęs rūbą, aureolę ir šventojo laikomą lelijos šaką. Žemaičių Kalvarijos bazilikos altoriuje tebesantis Šv. Vincento Ferero paveikslas, tada taip pat papuoštas aptaisais. [168]

Garsiausio dominikonų pamokslininko šv. Vincento atvaizdą altoriuje rėmino dviejų evangelistų – šv. Jono ir šv. Luko – statulos. Panašu, kad per gaisrą jos taip pat išliko, ir šiandien patalpintos mūriniame miestelio koplytstulpyje. [155, 156] Didžiojo dominikonų pamokslininko šv. Vincento Ferero, dar vadinamo „Apokalipsės angelu“, sugretinimas su evangelistais veikiausiai turėjo atskleisti dominikonų pamokslavimo svarbą žmonijos evangelizacijai. Kaip evangelistų darbai atvėrė žmonijai Kristaus mokymą, taip legendomis apipinti šv. Vincento pamokslai į tikrąją tikėjimą patraukė minias paklydėlių ir nusidėjėlių. Šv. Vincentas Fereras ne kartą vadovavo gausioms eitynėms, kuriose giedotos giesmės, plaktasi ir atgailauta. Jo atvaizdas Žemaičių Kalvarijoje priminė galias Dominikonų ordino tradicijas puoselėjant Kristaus kančios pamaldumą per masines atgailos procesijas.

Dominikonų šventiesiems skirtų altorių viršutinius tarpsnius puošė iš medžio drožtos glorijos tipo skulptūrinės kompozicijos. Virš šv. Dominyko – Dievo Tėvo su keturiais angelais debesyse

atvaizdas, virš šv. Vincento Ferero – tokioje pat glorioje Jėzus Kristus laikantis kryžių dešinėje rankoje ir skeptrą kairėje. XVII a. Italijos, o XVIII a. ir visos Europos altorių sąrangai labai būdingos panašios skulptūrinės simbolinės kompozicijos, vaizduojančios spinduliuojančius debesis su angelais ar debesyse angelų apsuptą kurį nors dieviškąjį Asmenį. Įvairios kompozicijos glorių išliko ir Lietuvos XVIII a. vidurio barokiniuose altoriuose: garsaus dekoratoriaus Jono Kristupo Glaubico sukurtų kompozicijų yra Vilniaus Šv. Jonų ir Šv. Kotrynos bažnyčiose, provincijos lygio, kartais menkliau išplėtotų – Antašavos, Smilgių, Sedos bažnyčių altoriuose ir kt.

Šių dviejų altorių retabulų viršutiniuose tarpsniuose pavaizduoti Dievas Tėvas ir Jėzus Kristus su kryžiumi bei skeptru galėjo būti suvokiami kaip aliuzija į Švč. Trejybę. Kadaise virš Šv. Kryžiaus altoriaus veikiausiai būta ir inventoriuose neminimo Šventosios Dvasios simbolio. Pagal Šventuoju Raštu grindžiamą tradiciją Švč. Trejybės atvaizduose Kristaus figūra komponuota kairėje pusėje („Dievo Tėvo dešinėje“). Tad galima spėti, kad Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje Šv. Dominyko altorius su Dievo Tėvo atvaizdu antrame tarpsnyje buvo epistolės, o Šv. Vincento Ferero su Jėzumi Kristumi – priešingoje, t. y. Evangelijos pusėje. Keturiuose presbiterijos altoriuose išdėstyti atvaizdai atspindėjo svarbiausią krikščionybės dogmą – Dievo triasmeniškumą, kuri moksliskai pagrindė šv. Augustinas. Kadangi albigiečių sekta, kovai su kuria ir įsteigtas Dominikonų ordinas, šios dogmos nepripažino, Švč. Trejybės iškėlimas bažnyčios pagrindiniuose altoriuose pabrėžia dominikonų misijos reikšmę ir kartu Katalikų Bažnyčios pergalę prieš klaidatikius.

Svarbus ir, matyt, neatsitiktinis gloriose pavaizduotų Jėzaus Kristaus bei Dievo Tėvo asmenų kompozicinis ir prasminis ryšys su apačioje buvusiu Švč. Mergelės Marijos paveikslu. [44] Kaip minėta, jį supo angelai, viršuje buvo veidrodinė karūna. Visų šių elementų – Švč. Trejybės, Marijos atvaizdo, karūnos ir angelų – derinys galėjo atspindėti Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (arba Vainikavimo danguje) ikonografinę schemą. Tokios kompozicijos, kuriose angelų apsupti Kristus ir Dievas Tėvas laiko karūną virš Švč. Mergelės Marijos, žinomos nuo Viduramžių, jų labai dažnai pasitaiko ir baroko dailėje. Tad galima teigti, kad

78 Žemaičių Kalva-
rijos vaizdas nuo
Šv. Jono kalvos.

bažnyčios titulą atskleidžianti kompozicija tuomet buvo įkomponuota ne didžiojo altoriaus paveiksle, bet išskleista per visus keturis presbiterijos altorius. Apatiniuose tarpsniuose stovėjusios šv. Augustino, šv. Antano, evangelistų šv. Luko ir šv. Jono, apaštalų šv. Petro bei šv. Pauliaus figūros ir šv. Dominyko bei šv. Vincento. Ferero atvaizdai sudarė šios ikonografijos tradicijoje dažną adoruojančių šventųjų grupę.

Ties Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero altoriais skersai presbiteriją tęsėsi melsvai dažyta ažuolinė baliustrada, tuoj pat už jos, epistolės pusėje, – Šv. Antano Paduviečio altorius⁵⁰⁷. Jo pakyla vienpakopė, mensa stačiakampė, retabulas dviejų tarpsnių. Spėjama, kad Šv. Antano atvaizdu ir jo altoriaus vieta bažnyčioje išreiškta pagarba fundatoriui vyskupui Antanui Tiškevičiui.

Abipus šv. Antano paveikslo stovėjo palaim. Česlovo ir šv. Hiacinto – dviejų menamųjų brolių, Dominikonų ordino pradininkų Lenkijoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pirmųjų Lenkijos provincijos provincijų – statulos. Palaim. Česlovo kultas suaktyvėjo kaip tik XVIII a., 1711 m. baigus jo beatifikacijos bylą ir 1735 m. popiežiui Klemensui XII leidus skleisti jo kultą visose Lenkijos ir Lietuvos vyskupijose. Antrame altoriaus tarpsnyje buvo šv. Hiacinto paveikslas, iki dabar išlikęs bazilikoje. [169] Abipus jo – šv. Kazimiero ir šv. Liudviko skulptūriniai atvaizdai. Lietuvos šventojo karalaičio kaimynystė skatina manyti, kad altoriuje galėjo būti pavaizduotas būtent Liudvikas IX, Prancūzijos karalius, nors jo ryšį su dominikonais sunku įžvelgti, nebent atminus jo auklėjimą, svetingumą šv. Tomui Akviniečiui arba dosnumą Paryžiaus dominikonų vienuolynams. Jis dar galėjo būti pasirinktas ir dėl dalyvavimo Kryžiaus žygiuose, Jėzaus kančios relikvijų globos ar uolaus pamaldumo, kaip porinė figūra karalaičiui Kazimierui, Žemaičių vyskupijos globėjui, kurio kultą puoselėjo pats vyskupas Antanas Tiškevičius⁵⁰⁸. Šv. Kazimiero gretinimas su šv. Liudviku retesnis, nes altoriuose jis dažniau komponuotas greta šv. Stanislovo kaip Lietuvos globėjas šalia

⁵⁰⁷ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.

⁵⁰⁸ Žemaičių vysk. A. Tiškevičiaus 1739 m. paskirtas ir Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčios prepozitu, į lenkų kalbą išvertė knygą: *Królewska droga do Nieba albo zycie S. Kazimierza Krolewica Polskiego y W. X. L.*, Warszawa, 1752.

Lenkijos karalystės globėjo (Varnių bažnyčios didysis altorius). Šiuo atveju būtų pabrėžiamas šv. Kazimiero, kaip pamaldaus karaliačio, įvaizdis. Galima pastebėti, kad visus Šv. Antano altoriaus retabulo atvaizdus į visumą sieja vietinė Katalikų Bažnyčios tradicija Lietuvoje ir Lenkijoje, todėl ir jo semantinė struktūra traktuotina kaip valstybinės ir pilietinės savimonės apraiška.

Šis altorius vienintelis neperkeltas į mūrinę bažnyčią. Galbūt naujojoje bažnyčioje buvo praradęs aktualumą fundatoriaus globėjo išskyrimas. Jo retabulas galėjo būti ankstesnis už kitus, dekoras labiau susidėvėjęs ar, kaip vienintelis altorius, neturėjęs analogiškos kompozicijos porininko, jis nebetiko racionaliam simetriškam mūrinio pastato interjerui.

Priešais šį altorių, kitoje presbiterijos pusėje, stovėjo sudėtingos semantinės struktūros skulptūromis puošta medinė krikštykla (tai vienintelis mūsų dienas pasiekęs to meto bažnyčios įrangos fragmentas). [188] Tuoj pat už krikštyklos, navos link, buvo durys į lobyną, iš jo laipteliai vedė į sakyklą⁵⁰⁹. Šios tribūna, kaip rašoma šaltiniuose, taip pat buvo išpuošta drožiniais, auksuota ir sidabruota. Virš sakyklos – baldakimas su krucifiksu, apačioje, sakyklos atkaltėje virš durelių, – Pamokslininkų ordino steigėjo šv. Dominyko paveikslas. Sakykla sukurta pagal vieną būdingiausių XVIII a. vidurio kompozicinių schemų: taurės pavidalo tribūna, stačiakampė atkaltė su įėjimo anga centre, puošnus stogelis su baldakimu.

Jau mūrinėje Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje ant pilioriaus priešais sakyklą kabojo retos ikonografijos paveikslas „Šv. Dominykas prikelia iš numirusių kardinolo sūnėną“⁵¹⁰. Vakarų Europos dailėje šis siužetas žinomas, nors nelaikytinas itin paplitusiu. Jis pavaizduotas 1676 m. Romoje išleisto dominikonų gedulinio mišiolio priešlapyje⁵¹¹. Galbūt pagal panašų raizinį ir sukurtas Žemaičių

⁵⁰⁹ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.

⁵¹⁰ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1839, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 48v.

⁵¹¹ *Missale pro defunctis sacri ord. Praedicatorum*, Romae, 1676. Graviūros kairėje įkomponuotas prie altoriaus besimeldžiantis ant debesies sklendžiantis šv. Dominykas. Greta ant katafalko paguldytas mirusysis, kompozicijos centre už stalo sėdi trys aukšto rango dvasininkai, tarp kurių, matyt, yra ir pats kardinolas. Šią sceną stebi grupė liudytojų. Kompozicijos gilumoje pro langelį matyti jaunuolio žūties aplinkybės – jį sutriypę pasibaidęs arklys.

Kalvarijoje buvęs, neišlikęs paveikslas. Kol kas Lietuvos dailėje neaptikta kūrinio, vaizduojančio šį šv. Dominyko maldos stebuklą.

Šoninėse bažnyčios navose buvo išdėstyti kiti aštuoni altoriai. Kaip jau minėta, tiksliai jų lokalizacija A. Tiškevičiaus statytoje bažnyčioje neaiški. Pasak šaltinių, einant nuo presbiterijos „tolyn į kopyčias“ kairėje ir dešinėje būta Švč. Jėzaus Vardo ir Švč. Mergelės Marijos Rožinio brolijos altorių. Veikiausia jie užėmė išskirtinę padėtį navų galuose. Abu visiškai panašūs (*zupełnie podobny*), vieno tarpsnio, puošti drožiniais ir auksavimu. Pasak 1826 m. inventoriaus, aplink sidabriniais aptaisais papuoštus paveikslus retabulų šonuose įkomponuoti tapyti rožinio slėpinių paveikslėliai⁵¹².

Dominikonų dvasingumo tradicijoje ypač pastebimas rožinio praktikos aktualizavimas įgalina teigti, kad Žemaičių Kalvarijoje Rožinio brolija buvo veikli ir gausi. Bazilikoje ir dabar esančio XVII a. „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslo vėlyvesnio aptaiso dalyje, [158] vaizduojančioje atverstą knygą, įkomponuota lotyniška citata iš šv. Pauliaus Antro laiško korintiečiams: „Juk tai Dievas Kristuje sutaikino su savimi pasaulį, nebeįskaito žmonių nusikaltimų ir patikėjo mums sutaikinimo žinią. Taigi Kristaus vietoj einame pasiuntinių pareigas“ (2 Kor 5, 19–20). Nuoroda į šv. Pauliaus formuluotus apaštalų uždavinius, taip pat Švč. Mergelės Marijos įteikiami rožiniai šv. Dominykui ir šv. Kotrynai Sienietei subtiliai deklaruoja dominikonų vienuolijos įgaliojimus ir misiją skelbti Kristaus mokymą. Poriniame Rožinio brolijos altoriuje būta Švč. Jėzaus Vardo atvaizdo. [161] Spėjama, kad šis išlikęs, bet gerokai pertapytas paveikslas sukurtas XVIII a.

Neaišku, kur būtent stovėjo kiti šeši šoniniai altoriai. Apie tai nerašoma nei 1820 m., nei 1821 m. inventoriuose⁵¹³. Juose tik nurodyta, kurioje bažnyčios pusėje ir kokia eilės tvarka jie išdėstyti. Altoriai galėjo glaustis prie medinių stulpų (pilorių) arba stovėti palei šonines bažnyčios sienas, tarp langų. Nėra duomenų ir apie jų išvaizdą, tik minima, jog jie visi vienodi. Matyt, tuo norėta pasakyti, kad jie labai panašūs, visi dviejų tarpsnių, turbūt sukurti vienu metu, panašiai dekoruoti. Apie kokias nors skulptūras retabuluose

512 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v–30; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714–714v.

513 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 30; b. 228, l. 28.

neužsimenama. XIX a. vidurio poemoje pasakyta, kad jie „papuošti auksinėmis gėlėmis“ t. y. auksuotais augaliniais, galbūt žydinčių gėlių ornamentais⁵¹⁴. Po gaisro išlikusi, nors ir gerokai apdegusi, dabar bazilikos zakristijoje esanti XVIII a. šv. Jono Nepomuko skulptūra liudija, kad kai kurie altorių elementai tiesiog nebuvo užfiksuoti inventoriuose. [153] Mūrinėje miestelio koplytėlėje greta jau minėtų evangelistų Jono bei Luko išlikusi ir dar vieno evangelisto, praradusio savo simbolį ir laikančio tik plunksną su knyga, statula. Šių kūrinių buvimas rodo, kad skulptūrų altoriuose būta ir daugiau, nors dokumentuose apie jas ir neužsiminta.

Arčiausiai presbiterijos stovėjo Šv. Juozapo ir Šv. Angelo Sargo altoriai. Jų viršutiniuose tarpsniuose kabojo atitinkamai Dievo Apvaizdos ir apaštalų Simono bei Judo Tado paveikslai.

Šv. Angelo Sargo altorius susijęs su Lietuvos dominikonų provincijos pavadinimu, nors jo kultas potridentinio laikotarpio aktyviai propaguotas visame Dominikonų ordine, taip pat ir visoje Katalikų Bažnyčioje. Angelai – tarpininkai tarp Dievo ir žmogaus, žinantys apie „mūsų silpnybes, polinkį į blogį ir pražūtį“, saugantys kiekvieną gyvenimo minutę, o mirties valandą stovintys prie mūsų ir ginantys „nuo pragaro šunų, sielą mūsų pagrobti norinčių“⁵¹⁵.

Globos tema buvo primenama ir priešais, kitoje navoje, altoriuje buvusiais šv. Juozapo ir Dievo Apvaizdos paveikslais⁵¹⁶. Šv. Juozapas laikytas ne tik Marijos ir Jėzaus globėju, mirštančiųjų ir geros mirties sergėtoju, bet ir vienuoliškojo gyvenimo pavyzdžiu, praktikavusiu neturto, klusnumo ir skaistumo dorybes⁵¹⁷. Virš šv. Juozapo atvaizdo kabojusiu Dievo Apvaizdos paveikslu išreikšta visa apimanti kiekvieno žmogaus gyvenimą veikianti nuolatinė Dievo globa. Lietuvos baroko dailėje paprastai plito simboliniai šios temos atvaizdai. Dievo Apvaizdos reljefais dažnai būdavo užbaigiamos altorių viršūnės. Juose vaizduojama Dievo akis spindulių apsuptame trikampyje, kartais iš trikampio

514 K. Proniewska, s. 20.

515 P. Skarga, *Żywoty świętych*, t. 2, s. 315.

516 Dievo Apvaizdos, „tiesiogiai apimančios kiekvieną kūrinių“, modelis suformuluotas šv. Tomo Akviniečio mokyme (Jacek Salij, *Tomistinės esė*, Vilnius: Logos, 2000, p. 86).

517 Irena Vaišvilaitė, „Šventųjų kultas XVI a. antroje – XVII a. pirmoje pusėje“, *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 128–129.

79 Nuėmimo nuo
kryžiaus paveikslas.
1777 m. (?). Barstyčių
bažnyčia.

79

tiesdavosi rankos kaip globos ženklas. Kaip ši tema buvo pateikta Žemaičių Kalvarijos altoriuje, nežinoma.

Šv. Simono ir Judo Tado paveikslas tiesiogiai neišreiškia šių dviejų altorių retabuluose įkūnytą Dievo globos idėjos, tačiau gali būti susijęs su kurio nors nežinomo vienuolijos geradario ar aukotojo dangiškuoju globėju.

Toliau nuo presbiterijos stovėjo Šv. arkangelo Mykolo altorius su šv. Barboros paveikslu viršuje ir Šv. Tomo Akviniečio altorius su šv. Marijos Magdalenos paveikslu antrame tarpsnyje.

Garsiausiam dominikonų teologui ir Bažnyčios mokytojui šv. Tomui Akviniečiui, kurio veikalais grindžiamas visas

dominikonų mokymas, dedikuotas altorius simbolizavo Pamokslininkų ordino intelektualumą bei mokslinių argumentų svarbą apaštalaujant. Tačiau derinamas su šv. Marijos Magdalenos atvaizdu, jis galėjo priminti ir šventojo skaistybės juostos legendą, taigi asocijuoti su nekaltybės dorybe. Šv. Magdalenos paveikslas viršutiniame retabulo tarpsnyje tiko išreikšti nusidėjėlių atgailavimo motyvui. Be to, ši šventoji – viena iš Dominikonų ordino globėjų. Jai būdingo nuolankumo ir nusižeminimo temą papildė dominikonų vienuolės Kotrynos Riči paveikslas kitame altoriuje.

Šv. arkangelas Mykolas – dieviškųjų jėgų kovos su pragaro jėgomis įvaizdis, vienas svarbiausių Paskutinio teismo dalyvių, laikomas ir Katalikų Bažnyčios gynėju. Šiam pamaldumui Bažnyčia skyrė ypatingą dėmesį, todėl ir jo paveikslų dažnai pasitaiko tiek parapijų, tiek vienuolijų bažnyčiose. Galbūt tebėra išlikęs virš jo kabojęs šv. Barboros atvaizdas. [171] Dabar bazilikoje esančiame paveiksle šventoji pavaizduota su palmės šakele ir taure kaip Eucharistijos sakramento simboliu rankose. Pastarasis atributas – tai nuoroda į šv. Barboros pagalbą ūmios mirties akivaizdoje. Jos ir šv. arkangelo Mykolo atvaizdais viename altoriuje tarsi raginama deramai pasitikti mirtį. Tikėta, kad šv. Barbora apsauganti nuo netikėtos mirties be sakramentų, o šv. arkangelas Mykolas lemiąs mirusiojo vietą Dievo teismo akivaizdoje. Šv. Barboros paveiksle, kaip ir tolesniuose altoriuose buvusių šventųjų mergelių šv. Agotos bei šv. Kotrynos Aleksandrietės atvaizduose, išvelgiami nepalaužiamo tikėjimo ir kankinystės pavyzdžiai.

Prie vargonų choro stovėjo paskutinė altorių pora: Šv. Kazimiero altorius su šv. Kotrynos Aleksandrietės atvaizdu antrame tarpsnyje ir Šv. Agotos altorius su dominikonų šventosios Kotrynos Riči paveikslu. Šie arčiausiai prieangio buvę altoriai įkūnijo skaistumo ir tvirtų tikėjimo siekiamybę. Šv. Agotos gyvenimo aprašymuose daug vietos skirta jos tikėjimo tvirtumo išbandymams: „Greičiau akmuo bus minkštas, o geležis į alavą pavirs, nei šios mergelės širdis pasikeis“⁵¹⁸. Hagiografinėje literatūroje pabrėžiamas šv. Agotos tikėjimo tvirtumas ir pasišventimas Kristui, tačiau platiems tikinčiųjų sluoksniams ypač svarbi buvo jos apsauga nuo ugnies ir ligų. Šv. Agotos kulto populiarumą Žemaičių Kalvarijoje liudija

⁵¹⁸ P. Skarga, *Żywoty świętych*, t. 1, s. 144.

bazilikos lobyne išlikęs nedidelis devocinis paveikslėlis (XVIII a.?) su malda, matyt, platintas per atlaidus. [62]

Dominikonų ordino vienuolė šv. Kotryna Riči, garsėjusi dora bei nuolankumu ir apdovanota stigmomis, buvo kanonizuota 1746 m. Jos atvaizdo atsiradimas Žemaičių Kalvarijoje sietinas su vienuolijos šventųjų kulto skleidimu. Kaip po neseniai vykusios kanonizacijos XVII a. pab. J. Tiškevičiaus pastatydintoje bažnyčioje atsirado dominikonei šv. Rožei Limietei dedikuotas altorius, taip XVIII a. viduryje A. Tiškevičiaus statytoje – šv. Kotrynos Riči atvaizdas. Apie 1839 m. vietoj šv. Kotrynos Riči pakabintas šv. Antano Paduviečio paveikslas (buvęs presbiterijos altoriuje?).

Paskutiniame altoriuje šv. Kazimierą ir šv. Kotryną Aleksandrietę jungia tokios bendros savybės kaip aukšta kilmė ir skaistumo dorybė. Mokslo ir filosofijos globėjos šv. Kotrynos paveikslas semantiškai artimas šv. Tomo Akviniečio ir šv. Augustino (didžiajame altoriuje) atvaizdams. Be to, ji, kaip ir šv. Marija Magdalena, yra Dominikonų ordino globėja. Pasak legendos, būtent jiedvi kartu su Švč. Mergele Marija Soriano vienuoliams įteikusios stebuklingą šv. Dominyko paveikslą.

Bazilikos altoriuose lig šiol yra dalies čia išvardintų siužetų paveikslai, tačiau tai jau vėlesni XIX a. II pusės arba XX a. pradžios kūriniai: „Šv. Juozapas“, „Šv. Tomas Akvinietis“, „Šv. Agota“, „Šv. arkangelas Mykolas“, „Angelas Sargas“. Tik nedidelis paveikslas „Šv. Barbora“ galbūt tebėra senasis. Iki XX a. pradžios bažnyčioje neliko altorių antruose tarpsniuose buvusių „Dievo Apvaizdos“, „Šv. Simono ir Judo Tado“, „Šv. Marijos Magdalenos“, „Šv. Kotrynos Aleksandrietės“ atvaizdų⁵¹⁹.

XIX a. I pusės inventoriuose minimas bažnyčioje buvęs senasis Kryžiaus kelio stočių ciklas, sudarytas iš 22 ant drobės tapytų paveikslų, devynių – „italų tapybos“, o vertingiausiu įvardintas „Nuėmimas nuo kryžiaus“⁵²⁰. [79] Prie kiekvieno stoties paveikslo kabojo baltai dažytos lentelės su kalbėtinų maldų nuorodomis. Stotčių apibūdinimas įgalina manyti, kad paveikslai buvo nevienodo meistriškumo, galbūt tapyti skirtingų dailininkų. Žodžiai „italų

519 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1827, 1828, 1830, 1839, 1842, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 32v; b. 236, l. 25v–26; b. 242, l. 29v–30; b. 250, l. 49–49v; b. 257, l. 7v–8; b. 318, l. 26–26v.

520 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1826, 1841, KAKA, b. 142, l. 702v; 713v.

tapybos“ nebūtinai turėjo reikšti, kad tapė italas, nes ano meto inventoriuose kartais taip apibūdinami tiesiog aukšto meninio lygio kūriniai. Šie paveikslai pašalinti apie 1875 m. Telšių dailininkui J. Širmai (Szyrma) nutapius naujas Kryžiaus kelio stotis. Bent dalis senųjų paveikslų, taip pat ir 1777 m. (?) pagal Rembrandto raižinius tapyti „Nuėmimas nuo kryžiaus“ bei „Ecce homo“, pateko į Barstyčius⁵²¹.

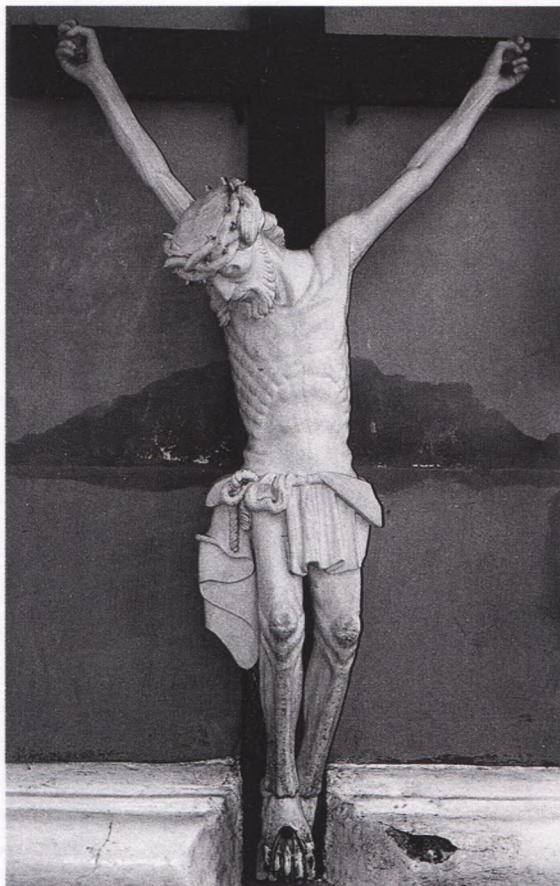
Apibendrinant galima teigti, jog Žemaičių Kalvarijos bažnyčia buvo puošni barokinė šventovė. Ypač įspūdingai turėjo atrodyti skulptūromis, ornamentine drožyba ir veidrodžiais puoštų aukso- ir sidabruotų trylikos altorių ansamblis, kurio dominantė – dviaukštė Šv. Kryžiaus ir Švč. Mergelės Marijos altorių kompozicija su greta prišlietais Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero altoriais. Jų retabulų paveikslai ir skulptūros atspindėjo svarbius krikščionių Bažnyčios mokymo teiginius ir dominikonų vienuolijos bei konkretaus Žemaičių Kalvarijos konvento puoselėtus tradicinius kultus. Taigi šie altoriai sudarė ne tik plastinį, bet ir semantinį bažnyčios interjero akcentą.

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios altorių ikonografiją lėmė Dominikonų ordino dvasingumo tradicija. Pastato struktūra, dekoras, įvairūs dailės kūriniai buvo užsakomi ir kaupiami atsižvelgiant į populiarius kultus ir liturgijos poreikius. Žemaičių Kalvarijos dominikonų, o gal ir fundatoriaus vyskupo Antano Tiškevičiaus sumanytą programą iliustruojančius paveikslus ir skulptūras siejo prasminiai tarpusavio ryšiai. Greta potridentinio laikotarpio vienuolijoms būdingo Švč. Mergelės Marijos gerbimo altorių ansamblio semantinėje struktūroje svarbią vietą užėmė žmonijos išganymo ir Kristaus aukos motyvai. Marijos ir Kristaus kultų sąryšį įprasmino pasirinktas bažnyčios titulas, atskleistas keturių presbiterijos altorių įvaizdžiais. Pagrindinę ikonografinę programos dalį papildė kiti katalikų bažnyčiose populiarūs ir su Pamokslininkų ordino dvasingumu susiję šventųjų atvaizdai.

A. Tiškevičiaus statytoji bažnyčia Žemaičių Kalvarijoje išstovėjo iki 1824 m. Po užsitęsusių statybų 1822 m. pagaliau užbaigtas naujas mūrinis pastatas ir į jo interjerą perkelta ankstesnė barokinė įranga: altoriai, sakykla, baldai, dailės kūriniai ir liturginiai reikmenys. Po dvejų metų senoji medinė bažnyčia išardyta

⁵²¹ Sovietmečiu šiuos paveikslus buvo perėmęs Ateizmo muziejus (A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio“, p. 137–150).

80 Nukryžiuotojo
skulptūra Žemaičių
Kalvarijos bazi-
likos prieangyje.
XIX a. pab. – XX a. pr.

80

„kaip jau nereikalinga, o reikalaujanti remonto“⁵²². Dalis jos medienos panaudota toje pat vietoje statant koplyčią. Buvusios bažnyčios fundatoriaus garbei ji dedikuota šv. Antanui Paduviečiui. Galbūt koplyčioje paliktas ir kadaise bažnyčios presbiterijoje stovėjęs, į mūrinį pastatą neperkeltas Šv. Antano altorius. Ši koplyčia sudegė per vienuolyno gaisrą 1842 m.⁵²³ Barokinė įranga kurį

⁵²² V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 347.

⁵²³ *Ibid.* 1871 m. M. Valančius laiške E. Tiškevičiui yra rašęs, kad nepamenąs, kuriais metais sudegęs senasis bažnyčios pastatas. Tačiau gali būti, kad jis supainiojo bažnyčios ir vietoje jos stovėjusios koplyčios gaisrą (E. Tyszkiewicz, *Groby rodziny*, s. 39).

laiką dar puošė naujosios mūrinės bažnyčios interjerą, tačiau ir ji pražuvo per 1896 m. bažnyčios gaisrą. Pavyko išgelbėti tik svarbiausias šventenybes ir pavienius dailės kūrinius.

Vienuolyno padėtis permainų laikais. Mūrinės bažnyčios statyba

Tolesnį Žemaičių Kalvarijos vienuolyno likimą ir piligriminio centro veiklą nulėmė visai Lietuvai nepalankūs istoriniai įvykiai. Po Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimų (1772–1795) suirus valstybinėms Abiejų Tautų Respublikos struktūroms, deformuojantis visuomenės sanklodai, Katalikų Bažnyčia išliko stipria politinio ir socialinio gyvenimo jėga. Šventajam Sostui, o ne pasaulietinei valdžiai pavaldi bažnytinė organizacija disponavo dideliais turtais ir tradiciškai turėjo didelę įtaką visuomenei, todėl prie stačiatikiškos Rusijos prijungtuose kraštuose Bažnyčią stengtasi įvairiais būdais laipsniškai silpninti. Jau 1795 m. Kotrynos II vyriausybė iškraipė Bažnyčios valdymo sistemą, užgrobtoje LDK teritorijoje pritaikydama dar 1769 m. imperijos katalikams nustatytas taisykles, kuriomis drausta palaikyti pasaulietinės valdžios nekontroliuojamus tiesioginius ryšius su popiežiumi ir be Šv. Sosto žinios imta skirti vyskupas⁵²⁴.

1774 m. užimtose teritorijose, o po 1795 m. ir visoje Rusijai atitekusioje LDK dalyje panaikinta vienuolynų autonomija. Priskirtiems vyskupijų jurisdikcijai, jiems uždrausta susisiekti su centrais užsienyje. Po padalijimų visa Lietuvos dominikonų provincija atsидūrė neįprastoje situacijoje⁵²⁵. XVIII a. II pusėje Šv. Angelo Sargo provincija buvo pajėgi, veikli ir turėjo potencialaus augimo galimybių.

⁵²⁴ Katalikų dvasininkijos reikalams spręsti pagal Rusų Stačiatikių Bažnyčios pavyzdį Sankt Peterburge 1801 m. nekanoniškai įsteigta Romos katalikų kolegija, nekontroliuojama popiežiaus ir vadovaujama pasaulietinės valdžios paskirto Mogiliavo arkivyskupo metropolito. Valdant Pauliui I (1796–1801) naujai prie Rusijos prijungtose gubernijose įsteigta Mogiliavo katalikų provincija (Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 166).

⁵²⁵ Dar griežtesnės sankcijos prieš vienuolijas įvestos Prūsijai atitekusioje dalyje, ten dominikonų vienuolynai (Seinų, Virbalio, Liškiavos ir kt.) panaikinti jau XIX a. pr. (S. Brzoziecki, s. 157–159).

Dar ir XIX a. pr. dominikonų vienuolijos padėtis teikė vilčių⁵²⁶. Kol gyvybingumą ėmę slopinti pokyčiai buvo nedideli, vienuolynai bandė išlaikyti įprastinį gyvenimo ritmą ir tradicijas: neprarasti tarpusavio ryšių ir elgetaujančiai vienuolijai būtino judrumo, rūpintis prie jų veikusių mokyklų išlaikymu ir parapijų sielovada, tvarkyti nuosavybės reikalus.

Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimas ir vienas po kito leidžiami okupacinės valdžios potvarkiai ilgainiui sukėlė neigiamų padarinių Žemaičių Kalvarijos vienuolyno ir religinio komplekso raidai. Nors XIX a. pr. situacija dar nebuvo itin grėsminga, pirmi pokyčiai jau tada trikdė iš pažiūros įprasta vaga tekančią kasdienį gyvenimą.

Telšių (Žemaičių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos dokumentai liudija, jog vienuolynų vizitacijos buvo tapusios ne provincijolo, bet vyskupijos vadovybės priedermė⁵²⁷. 1806 m. Žemaičių Kalvarijos konvento vizitaciją pagal naują tvarką atliko Alsėdžių dekanas ir Sedos klebonas Jonas Rimdeika. Vėlesniuose bažnyčios ir vienuolyno inventoriuose figūruoja vyskupų arba vyskupijos administratorių parašai. Vizitacijos būdavo atliekamos pagal carinės valdžios nustatytą schemą. Daug dėmesio skirta informacijai apie vienuolius ir konvento turtą. Iš vizitacijų aktų, siunčiamų į Peterburgo Romos katalikų kolegiją, Rusijos valdžia gaudavo tikslių duomenų apie vienuolynų personalą ir materialinę padėtį⁵²⁸.

Antai 1805–1806 m. dokumentuose plačiausiai aprašomas vienuolynų turtas: valdomos žemės, palivarkai, įvairios lėšos, gaunamos pajamos. Vėlesniame 1820 m. inventoriuje nurodyta, jog

81 Angelas su žvakide.
XIX a. I pus. Žemaičių
Kalvarijos bazilika.

⁵²⁶ Jos veiklumą liudija ir tai, kad vien nuo 1751 iki 1794 m. Lietuvos dominikonai atliko 249 misijas Lenkijoje, Lietuvoje, Kurše, Livonijoje, Rusijoje (E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna*, s. 47–52). XIX a. pr. daugelyje vietovių dominikonai iš jėzuitų perėmė iniciatyvą švietimo srityje. Tuo metu Lietuvos provincija turėjo daug pašaukimų ir pagal vienuolių amžių buvo palyginti „jauna“. 1826 m. jai priklausė 525 dominikonai, kurių amžiaus vidurkis – 34,8 metai. Galima sakyti, kad 1832 m. vienuolynų naikinimas Lietuvos dominikonus užklupo klestėjimo stadijoje. 1839 m. sujungus Lietuvos ir Rusijos dominikonus, ši provincija tapo didžiausia pasaulyje (J. Kłoczowski, E. Działo, A. Grzybowski, kol. 74; S. Brzozeczki, s. 157–164).

⁵²⁷ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 231–247v, l. 636–638.

⁵²⁸ S. Brzozeczki, s. 156–157.

aplink vienuolyną ir dvi bažnyčias (tuo metu senoji dar buvo nenugriauta, o nauja mūrinė tebestatoma) dominikonams juridškai priklausė 8 margai 34 virbai „daržų“ žemės ir 20 dūmų (1826 m. – 24, 1839 m. – 26 dūmai). Be to, nuo XVII a. vienuolynui priklausė du kaimai – Šilo Padubysis ir Šarnelė. Ūkiai vienuolynui nuolat mokėjo nuomos mokesčių. Nuo XVIII a. Žemaičių Kalvarijos dominikonams priklausė nedidelis Gardų, dar vadinamų Zapole, dvarelis, kartu su vienuolyno ir bažnyčių teritorijomis apėmęs keturis valakus. Šią žemę sudarė ariami laukai ir pievos. Nei miško, nei ežero vienuolynas neturėjo, o palei jo žemes tekėjusi Varduva žvejybai netiko. Greta palivarkui priklausiusio seno vandens malūno buvo tik nedidelis tvenkinys. Malūnu naudotasi savo reikmėms, ir tai tik per pavasario bei rudens polaidžius, kai būdavo daugiau vandens. 1820 m. pažymėta, kad kitas nedidelis vėjo malūnas neseniai pastatytas laukuose palei kelią iš vienuolyno į Gardus. Dvarelį pastatų kompleksą sudarė šiaudais dengtas medinis gyvenamasis namas ir būtiniausi mediniai ūkiniai trobesiai⁵²⁹. Jų priežiūra rūpinosi samdiniai.

Stambių piniginių fundacijų Žemaičių Kalvarijos vienuolynas neturėjo, tačiau per laiką iš testamentais užrašytų didesnių ir mažesnių sumų susidarė 11 088 rublių kapitalas. Priklausomai nuo sumos ir aukotojo valios, už skirtus pinigus dominikonai turėjo laikyti nustatytą skaičių Mišių per savaitę. Testamentais ar kitais būdais gautosios lėšos Dominikonų ordino vadovybės sutikimu buvo investuotos į kelis dvarus už išipareigojimą mokėti palūkanas arba paskolintos už procentus⁵³⁰.

Kaip rodo įrašai 1780–1802 m. Žemaičių Kalvarijos konvento pajamų ir išlaidų knygoje, žemės ūkis taip pat duodavo šio tokio pelno: buvo parduodami gyvuliai, javiai, mėsa, lašiniai, oda, medus, vaškas ir kiti vietoje auginami ar ruošiami produktai. Kartais būdavo perparduodamas miestuose įgytas importinis vynas⁵³¹. Pastebėtina, kad ūkinius reikalus vienuoliai dažniausiai tvarkydavo Liepojoje arba Klaipėdoje. Į šiuos du miestus jie kasmet kelis kartus vykdavo įsigyti reikalingų metalo gaminių, popieriaus,

529 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1839, LVIA, b. 224, l. 46; b. 250. l. 55;

Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 730.

530 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 731, 739–741.

531 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1780–1802 m. įrašai, lapai nenumuotai.

indų, audinių rūbams, prancūziško ar vokiško vyno, šampano, angliško alaus, druskos, cukraus, kavos, arbatos, silkių, aliejaus, alyvuogių, ryžių, „olandiško“ sūrio, vaisių (apelsinų, citrinų, figų, razinų), prieskonių (pipirų, imbiero, cinamono, kmynų) ir kitų produktų. 1780–1802 m. užfiksuotos kelios tokios kelionės į Rygą ir Karaliaučių. Į Vilnių paprastai keliauta tik provincijos reikalais – į kapitulos posėdžius.

Žinoma, vienuolynas nemažai gaudavo už dvasinius patarnavimus: konvente atliekamas rekolekcijas, užsakytų Mišių celebravimą, laidotuvių ir santuokos ceremonijas⁵³². Nuo XVII a. Dominikonų ordinas turėjo leidimą rinkti aukas visoje vyskupijoje. Kalvarijos vienuolyne toms pareigoms būdavo paskiriami du trys broliai tretininkai, renkantys aukas ne tik parapijoje ir ne tik per Kalėdas ar didžiuosius Žemaičių Kalvarijos atlaidus, kai aukota ypač dosniai. Vykdydami savo priedermę, jie keliaudavo ir į kitų parapijų (pavyzdžiui, Alsėdžių Šv. Onos šventės) atlaidus. Aukos taip pat rinktos aukų dėžutėse bažnyčioje ir koplyčiose, atskirai prie Švč. Mergelės Marijos, Šv. Kryžiaus, Šv. Vincento Ferero altorių, specialios „karbonos“ skirtos didžiajam ir mažesniesiems varpams įgyti. Vien per Didžiosios Kalvarijos atlaidus koplyčių aukų dėželėse susikaupdavo nemenkų sumų (pavyzdžiui, 1780 m. – 413 auksinų, 1791 m. – 447, 1796 m. – 618, 1799 m. – 270). Kartais įvairaus dydžio sumas (nuo 2 iki 100 auksinų) tikintieji specialiai aukodavo vienokiu ar kitokiu tikslu: bažnyčios statybai, koplyčių remontui, didžiojo ar kito altoriaus puošybai.

Dėl vienuolynui nesumokėtų palūkanų arba nusavintų žemės plotų Žemaičių Kalvarijos dominikonai nuolat bylinėdavosi teismuose. Visuose 1805–1830 m. vienuolyno turto inventoriuose trumpai apibūdinamos bylų priežastys ir eiga⁵³³. Atrodo, kad bajorai dažnai pretenduodavo į vienuolynui priklausiusias žemes ir teisę į jas mėgindavo grįsti teisme. Kaip bylos baigdavosi, inventoriuose nerašoma, todėl sunku numanyti, ar jos būdavo naudingos, ar žalingos vienuolynui. Apie 1805–1806 m. vyko dominikonų pradėtas procesas, kuriame jie kaltino Rietavo tiją Feliksą Važinskį

⁵³² *Ibid.*

⁵³³ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, 1820, 1821, 1827, 1830, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 238, 637–637v; b. 224, l. 46v–47; b. 228, l. 43v; b. 234, l. 59–60; b. 242, l. 51v–52.

dėl nesumokėtų palūkanų už investiciją. Dokumente užfiksuota bylos eiga kryo vienuolynui nenaudinga linkme. Proceso metu jie prarado nemažai pinigų. 1805 m. vienuoliams reikėjo sumokėti 4038 rub., ir tuo tikslu teko išleisti „geradarių sudėtą auką mūrijamos bažnyčios statybai“⁵³⁴. Šis sakinyss trumpame teisminio proceso aprašyme atskleidžia vieną iš daugelio priežasčių, kodėl taip ilgai užsitęsė naujos bažnyčios mūrijimo darbai.

Dabartinės dvibokštės architekto Augustino Kosakauskio projektuotos Žemaičių Kalvarijoje bažnyčios statyba truko daugiau kaip 40 metų. [82] Dominikonai pradėjo darbus turėdami lėšų ir, matyt, tikėdamiesi jų gauti ateityje, nes medinė bažnyčia, suręsta vos prieš 30 metų, tebebuvo tvirta, ir imtis naujos statybos nebuvo ypatingo reikalo. Šį sumanymą galėjo paskatinti noras lygiuotis į kitus Lietuvos konventus, jau turėjusius mūrines bažnyčias. V. Juzumo teigimu, mūrinį pastatą statyti raginę ordino provincijolai, kas trejus metus vizituodavę konventą ir žinodavę apie turimus išteklius⁵³⁵.

Peržvelgtuose šaltiniuose nesutampa statybos pradžios data. Pasak M. Valančiaus, naujos bažnyčios pamatai pradėti 1780 m. „Antano Tiškevyčios bažnyčiai dar gerai tebesant, zokaninkai, turėdami biškelį pinigų, užsigeidė gačnesnės mūro bažnyčios. Kaipogi 1780 m. ant klioštoriaus žemės padėjo jos pamatą. Darbas be pinigų dideliai nesiklojo: dirbė, dirbė patys pradėjo abejoti, ar išgalės kuomet nors pabengti darbą.“⁵³⁶ Tačiau visuose XIX a. inventoriuose vienodai tvirtinama, kad kartinį pastato akmenį padėjęs Žemaičių kapitulos prelatas Kuršo katedros kanauninkas, Platelių klebonas Juozapas Prižgintas 1785 m. rugpjūčio 4, Šv. Dominyko šventės dieną, vienuolyno prioro pareigas einant Mykolui Budrikui⁵³⁷. Panašiai teigė ir V. Juzumas, rašęs, kad kelerius metus prieš tai vienuoliai tik kaupė reikalingas medžiagas⁵³⁸. Anot jo, mūryti pradėta 1786 m. pavasarį ir dirbta iki 1787 m. pabaigos, kol pritrūko medžiagų. Papildžius jas, statyta toliau, tačiau dėl lėšų stygiaus būta pertrūkių.

534 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 637.

535 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 334.

536 M. Valančius, p. 301.

537 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713.

538 V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 334–335.

82

Sprendžiant iš vienuolyno pajamų ir išlaidų knygos, 1780 m. sumanymą tik pradėta įgyvendinti, atliekant parengiamuosius statybos darbus. Kaip rodo tų metų įrašai, vienuolynas tada sumokėjo molį kasusiems darbininkams, plytas gaminusiems meistrams ir jų pagalbininkams, plytinei pasiūrę stačiams žmonėms, malkų plytinei parūpinusiems „prūsams“, atsiskaitė už iš Kuršo atgabentas kalkes ir iš Plinkšių girios atvežtus rąstus⁵³⁹. Ne kartą minimi dirbę dailidės bei mūrininkai, tačiau konkretus meistrų darbas dažniau neįvardytas. Žinant, kad tuo metu vienuolyne vyko ir kiti darbai (senosios bažnyčios ir koplyčių remontai, naujo šeimyninės pastato statyba, krosnių mūrijimas įvairiuose pastatuose), minimi asmenys nebūtinai dirbo bažnyčios statyboje. Tik spalio pabaigoje sumokėta 17 auksinų architektui (A. Kosakauskui?) už naujai bažnyčiai skirtos vietos apžiūrėjimą (*architektowi za opatrzenie mieysca do założenia Kościoła*).

82 Žemaičių Kalvarijos bazilika.

539 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1780 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

83

83 Šv. Agotos altoriaus portatilis su įrašu, liudijančiu vyskupo Juozapo Arnolfo Giedraičio konsekraciją. 1816 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

Tuomečio Kalvarijos prioro J. K. Baginskio korespondencijoje (laiškų nuorašuose) yra berods 1780 m. rašytas laiškas Žemaičių vyskupui Steponui Jonui Giedraičiui (1778–1802), kuriame prašoma leidimo rinkti aukas vyskupijoje, motyvuojant tuo, kad „šią vasarą“ pagaminta daugiau nei 100 000 plytų bažnyčios statybai ir reikia sumokėti plytų gamintojams⁵⁴⁰. Vyskupo leidimas buvo suteiktas. Kiek vėlesniame laiške Trakų vaivada Tadui Pranciškui Oginskiui rašoma, kad jau prigaminta 300 000 plytų, ir prašoma tarpininkauti, kad adresato sūnus Trakų kaštelionas Andriejus Ignotas Oginskis padėtų pargabenti tas plytas į statybos vietą. Prašoma kelioms dienoms skirti porą šimtų vežimų, užsimenama apie ketinimus vasarą pradėti bažnyčios mūrijimo darbus. Deja, A. I. Oginskis į prioro laišką neatsakė. Padėti vėliau pasisiūlė Gintališkės savininkas Pociejus, plytas vežti ketinęs paskatinti savo pavaldinius.

540 W. W. K. Bagiński, Zbiór listów, BNW, BOZ 840, mf. 3117. l. 416–418.

1781 m. pavasarį naujasis konvento prioras Leonas Liaudanskas rašė architektui A. Kosakauskui, kad anksčiau šis pažadėjęs parengti Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir vienuolyno projektus⁵⁴¹. Dabar prioras prašo, kad bažnyčia būtų ne ilgesnė kaip 60–70 uolekčių viduje, o vienuolyno pastatai būtų „dviejų linijų“, ne daugiau kaip 18 kambarių, iš jų du skirti vyskupui apsistoti. Vienuolyno ir bažnyčios ansamblio kompoziciją ir meninį sprendimą jis paliekąs architekto „skonio ir darbštumo nuožiūrai“. Brėžinius prašoma parengti iki birželio 24 d.

1781 m. bažnyčios statybai toliau gamintos plytos, užsimenama apie gaminamus vežimus žvyriui ir plytoms gabenti⁵⁴². Tų metų liepos mėnesį sudaryta sutartis su kasėju Jonu dėl bažnyčios pamatų duobės iškasimo, ir iki rugsėjo mėnesio tas darbas buvo vykdomas. Kartu vežta žvyras ir plytos. Tais pačiais metais architektui kelis sykius sumokėta „už darbą“ (liepos mėnesį – 17, rugsėjo mėnesį – 80 auksinų). 1782 m. sausį jam prieš važiuojant į Vilnių dar sykį mokėta 350 auksinų „už dešimt savaičių (be dviejų dienų) statybos priežiūrą praėjusiais (1781) metais“. Apie bažnyčios pamatų mūrijimo darbus 1781 m. išlaidų knygoje neužsiminta, nors iš kito dokumento matyti, jog darbai buvo pradėti. Prioro L. Liaudansko 1781 m. rugpjūčio 6 d. laiške architektui prašoma atsiųsti bažnyčios brėžinius (*abrys*), nes pagal pirminį duotąjį planą (*planta*) jau pradėta mūryti (*zaczęto murować*). Be to, architektas kviečiamas atvykti į Žemaičių Kalvariją ateinantį pavasarį, kadangi kol kas darbai atliekami „žemėje“ ir mažai kas matyti⁵⁴³.

1782 m. statyboms išleista mažiau: sumokėta plytininkui, vieną kartą mūrininkui (tiesa, už neįvardytus darbus). Tais metais kelis kartus paminėtas Kalvarijoje apsistojęs architektas, vieną kartą jis įvardytas kaip architektas Vincentas⁵⁴⁴. Gali būti, kad statant Žemaičių Kalvarijos bažnyčią dalyvavo ne vien A. Kosakauskas, o tiksliau neidentifikuotas architektas Vincentas vietoje priežiūrėjo, kaip vyksta statybos arba paruošiamieji darbai.

541 Vladas Drėma, „Architektas Augustinas Kosakauskas“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 73.

542 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1781 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

543 Dominikono L. Liaudansko laiškas A. Kosakauskui, 1781 m., MAB RS, f. 43, b. 24635, l. 1.

544 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1782 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

Sprendžiant iš pajamų ir išlaidų knygos, 1783–1784 m. darbai vyko vangiai, nors šiek tiek bažnyčios statybai aukojusiujų būta⁵⁴⁵. Kelis sykius mokėta mūrininkams ir kitiems darbininkams, tačiau labai panašu, kad jie dirbo vienuolyno ūkyje: mūrijo palivarko gyvenamųjų pastatų ir bravoro rūši, kaminus, keletą krosnių ir pan.

1785 m. knygoje užsimenama, kad Šiauliuose ir Kretingoje ieškoma plytų gamintojų ir galinčių dirbti mūro darbus, vėliau už degtas plytas vyskupo Alsėdžių dvarui sumokėta 1800 auksinų. Tais metais vėl minimas atskiroje vienuolyno celėje gyvenantis architektas. Aišku, kad vasarą statybos darbai tęsėsi, nes rugsėjį sumokėta davatai, tris mėnesius gaminusiai valgi statybos darbininkams. Tikėtina, kad, kaip teigiama XIX a. inventoriuose, tų metų rugpjūčio 4 d. Platelių klebonas J. Prižgintas iškilmingai padėjo bažnyčios kertinį akmenį.

1786 m. dar sykį iš vyskupo plytinės už 4000 auksinų pirktą plytų, matyt, tais metais intensyviai statomai bažnyčiai⁵⁴⁶. Šiaip ar taip, 1787 m. bažnyčios sienų mūrijimo darbai ėjo į pabaigą. Porą kartų tais metais (gegužę ir rugpjūtį) siūsta pakviesti architektų – tai į Joniškėlį, tai į Plungę. Jam sumokėta 152 auksinai⁵⁴⁷. Rugpjūčio mėnesį jau tinkuojama bažnyčios išorė, atrodo, kad iki rudens ji uždengta laikinu stogu. Taip pat sumokėta už groteles naujosios bažnyčios rūsiui, sumūryti šventoriaus stulpai (nutinkuoti kitais metais), įrengti ir nudažyti vartai⁵⁴⁸.

1788 m. uždengtos bažnyčios lubos⁵⁴⁹. Galbūt kartu stiklinti ir bažnyčios langai, nes „žydui“ sumokėta už 100 langų stiklų įstatymą. Kalvis naujai bažnyčiai pagamino grotas ir durų užraktus. 1789 m. vėl perkama plytų už 4400 auksinų, iš Kuršo nuomomais vežimais atgabentos 1227 statinės kalkių⁵⁵⁰. Dirbti bažnyčios statyboje atvyko meistras iš Prūsijos. Veikiausiai rengtasi

545 *Ibid.*, 1783–1785 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

546 Deja, neaišku, kiek knygoje minimų mūrininkų, lentų pjovėjų ir kitų darbininkų triūsė prie bažnyčios statybos, nes tuo pat metu vyko statyba ir remontas vienuolyno ūkyje, o atliktas darbas tekste ne visada konkretizuojamas (*Ibid.*, 1786 m. įrašas, lapai nenumeruoti). Gali būti, kad dauguma bažnyčios statybos išlaidų buvo įtraukta į atskirą knygą.

547 *Ibid.*, 1787 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

548 Dabartiniai šventoriaus vartai išmūryti XX a. I pusėje.

549 *Ibid.*, 1788 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

550 *Ibid.*, 1789 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

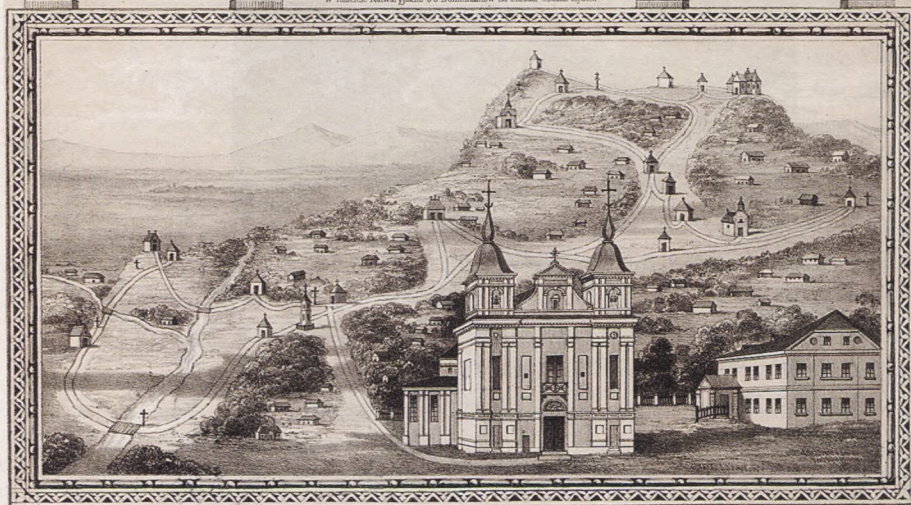
84 Žemaičių Kalvarijos bažnyčia. Atvirukas. S. Petrausko nuotr., XX a. III deš., Seda.

84

interjero įrangos darbams, galbūt norėta suskliausti skliautus. Pastarasis darbas taip ir nebuvo atliktas. Tų metų vasarą bažnyčia uždengta malksnų stogu – keletą kartų mokėta už malksnas ir jų dengimą.

Nežinia, kiek statybos pasistūmėjo 1790 m., bet tuo laiku, taip pat ir 1791 m., ypač intensyviai aukota bažnyčios statybos reikmėms, ir, kaip galima spręsti iš įrašų, iš aukų susidarė tūkstantinės sumos. Matyt, todėl 1790 m. vasarą atsiskaityta už jau anksčiau atliktus darbus⁵⁵¹. Mokėta „meistrui Jonui Bžežinskiui“ už

⁵⁵¹ *Ibid.*, 1790 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

Remiseł i rzeźby R. D. D. D.

Scenariusz i rysunek J. J.

Wspisane w tym w Poznaniu
K. K. K. K.
W. K. K. K.
K. K. K. K.
OO Dominikanów Księżym Księżym
K. K. K. K.
K. K. K. K.

100 darbo dienų, mūrininkams už 200 darbo dienų, pagalbininkams už 588 dienas. Kadangi jau po metų taisytas bažnyčios mūras, arba darbai buvo atlikti nekokybiškai, arba jiems užsitęsęs teko tvarkyti iš naujo tai, kas jau buvo padaryta⁵⁵².

Vėliau įrašų, be abejonių sietinų su mūrinės bažnyčios statyba, pajamų ir išlaidų knygoje neužfiksuota⁵⁵³, nebent tai būtų žinutės, kad 1794 m. mūrininkas Aleksandras Matusevičius taisęs šventoriaus stulpus, o 1798 m. šventorius aptvertas lentomis. Spėjama, kad naujoji mūrinė bažnyčia tuo metu tik „laikina“ buvo uždengta malksnų stogu ir medinėmis lubomis. Ateityje, matyt, tikėtasi suskliausti mūro skliautus ir uždengti tvaresnės medžia-gos stogą. Pastato interjeras taip pat vis dar tebebuvo nebaigtas. Iš trumpo 1795 m. įrašo galima spėti, jog bažnyčia, nors ir neužbaigta, buvo pašventinta. Rašoma, kad tų metų rugsėjo mėnesį sumokėta Alsėdžių kapelai už grojimą per bažnyčios pašventinimą (*za granie na poświęcenie Kosciola*)⁵⁵⁴.

Nežinia, kas nuolat trukdė užbaigti statybą, bet galima spėti, kad dėl to kalti amžių sandūros politiniai įvykiai. Tokiu laikotarpiu sunku surinkti aukas bažnyčios statybai, juo labiau puošybai. Suirusių metais galbūt ir pats vienuolynas turėjo turtinių nuostolių. Žinoma, kad nuo 1790 m. porą kartų per metus vienuolynas skirdavo pinigų kariuomenei (*ofiary na woysko*) ir Telšių komisijos kanceliarijai (*ofiary wieczystey raty*), 1794 m. sukilimo reikmėms paaukojo bažnyčios sidabrą⁵⁵⁵. Tikėtina, kad vienuolynas turėjo ir kitokių nenumatytų (teisminių?) išlaidų. Pavyzdžiui, 1799 m. net 12 249 auksinai, nenurodant priežasties, sumokėti Kražių benediktinių vienuolynui.

1799–1802 m. pasitaiko įrašų, priskirtinų prie mūrinės bažnyčios statybos, tačiau lygiai taip pat jie gali būti susiję ir su senosios

85 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vysk. M. Valančiui. Lito-grafija. M. Družynos piešinys, Šulco litogra-fija, XIX a. VI–VIII deš., Paryžius.

552 *Ibid.*, 1792 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

553 Dažniausiai neaišku, kuriame objekte dirbta. 1793 m. vėl mokėta už 100 stiklų įstatymą „bažnyčioje, vienuolyne, palivarke ir t. t.“, 1794 ir 1795 m. – lentų pjovėjams. Tačiau ar stiklai ir lentos skirtos mūrinei bažnyčiai, nenurodyta (*Ibid.*, po 1793 m. įrašai, lapai nenumeruoti).

554 *Ibid.*, 1795 m. įrašas, lapai nenumeruoti.

555 АДК, *Litua Militiae Angelico Praedicatoriae*, l. 273. Gali būti, kad būtent už jį tais pačiais metais vienuolynas gavo nemažai pinigų – 10 475 auksinus įvairia valiuta: auksiniais, taleriais ir Prūsijos „berlinkomis“ (*superaty czyli profitu na złoćie, talarach, cwiartkach, y berlinkach nalazłosie* – 10475.20) (*Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeruoti).

bažnyčios bei varpinės remonto darbai. 1799 m. kelias savaites dirbta prie „bažnyčios pamūrijimo“ (*podmurowaniu Koscielnym*), daryti bažnyčios laiptai⁵⁵⁶. 1800 m. mūrininkui ir trims pagalbininkams mokėta už varpinės „pamūrijimą“ (*podmurowania dzwonicy*). 1800 m. Simonui sumokėta už kryžiaus pastatymą ant bažnyčios bokšto, o 1801 m. už tokį pat darbą atsiskaityta su Dominyku Simonavičiumi. 1802 m. įrašytos išlaidos už „visų bažnyčios stulpų pamūrijimą“.

1780–1802 m. vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje gana daug rašoma apie mūrinės bažnyčios statybos išlaidas, tačiau darbų istoriją atkurti sunku dėl grynai vidaus naudojimui skirtų įrašų lakoniškumo ir dviprasmiškumo.

1805 m. vienuoliai vis dar naudojosi vyskupo Antano Tiškevičiaus statytąja medine bažnyčia. Anot M. Valančiaus, Dominikonų ordino vadovybė, norėdama pagreitinti statybų eigą, į Žemaičių Kalvariją perkėlė „dideliai sugebantį pinigų rinkti“ vienuolį Vaitkevičių, ir šis pamokslaudamas vyskupijoje per kelis metus surinko reikiamų lėšų⁵⁵⁷. Su Žemaičių Kalvarijos vienuolynu susiję net du vienuoliai Vaitkevičiai. Vienas jų – Česlovas, kilęs nuo Šiaulių apskrities, mokėsis Kražiuose, 1803–1805 m. minimas kaip dominikonų mokyklos antros klasės ir iškaltos dalyko mokytojas⁵⁵⁸. Kitas – vardu Romualdas, kilęs iš Marijampolės apskrities, 1817–1820 m. dėstęs Žemaičių Kalvarijos mokykloje moralės mokslus, vokiečių kalbą, aritmetiką ir geografiją⁵⁵⁹. 1820 m. antroje pusėje bažnyčios statybą baigiant, vienuolio šia pavarde Žemaičių Kalvarijoje jau nebebuvo.

Prie veikliojo vienuolio surinktų piniginių aukų pridėjus vienuolyno išteklį, pastatas pagaliau užbaigtas, 1820 m. čerpėmis uždengtas jo stogas. Tais metais amatininkams už darbus sumokėta 60 rublių. Interjeras tinkuotas 1821 m.⁵⁶⁰ Pirmos Mišios bažnyčioje

⁵⁵⁶ *Ibid.*, 1799–1802 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

⁵⁵⁷ M. Valančius, p. 301; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 335.

⁵⁵⁸ Kalvarijos mokyklos generalinių vizitacijų duomenys, 1803–1835, ADK, Kž 2, l. 4; Kalvarijos mokyklos generalinių vizitacijų duomenys, 1803–1833, ADK, Kž 14, lapai nenumeruoti; Kalvarijos apskrities mokyklos istorija (iki 1836 m.), ADK, Kž 6, l. 3.

⁵⁵⁹ Kalvarijos mokyklos generalinių vizitacijų duomenys, 1803–1835, ADK, Kž 2, l. 38; Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 65.

⁵⁶⁰ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1821, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 30–30v, b. 228, l. 28v; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 336.

86 Praustuvas (*lavabo*).
xix a. pab. (?). Žemai-
čių Kalvarijos bazilika.

86

celebruotos 1822 m. liepos 7 d. per Didžiosios Kalvarijos atlaidus. Sunkiai surinkus lėšų didiesiems statybų darbams, nebebuvo galimybių atnaujinti vidaus įrangą. 1824 m. išardžius medinę bažnyčią, į naująjį interjerą perkelti ir vėl sustatyti senieji barokiniai altoriai, sakykla, vargonai, baldai, pernešti paveikslai ir kita. Bokšte valandas mušantis laikrodis galbūt irgi buvo perkeltas iš medinės bažnyčios.

Pristigus pinigų, bažnyčia taip ir liko iki galo neužbaigta. Bokštams pritrūko aukščio, vidaus erdvė laikinai perdengta lygiomis lentų lubomis. Maždaug 1844–1850 m. dailininkas Januškevičius (Marcelinas Januškevičius?) senuosius altorius

atnaujino, nulakavo ir paausavo⁵⁶¹. 1856 m. dominikonai buvo sumanę suskliausti skliautus ir paaukštinti bokštus, tačiau dėl darbų brangumo sumanymo dar kartą atsisakyta⁵⁶². Bažnyčia tik suremontuota ir uždengta skardiniu stogu. Ją konsekrovo vyskupas Motiejus Valančius 1852 m. gegužės 4 dieną.

Patys dominikonai XIX a. I pusėje vis dar gyveno 1766 m. statytame lentomis apkaltame ir malksnomis dengtame mediniame pastate. Mūrinis vienuolyno korpusas kaip sudedamoji ansamblio dalis užsakytas projektuoti A. Kosakauskui kartu su bažnyčia apie 1780 m., bet sumanymą įgyvendinti sutrukdė tos pačios priežastys, dėl kurių užvilkinta ir bažnyčios statyba⁵⁶³. Medinis vienuolynas 1805 ir 1806 m. dar vadinamas senu, bet gana patogiu, tinkamai prižiūrimu, o 1820 m. – jau susidėvėjusiu, reikalaujančiu esminių rekonstrukcijų⁵⁶⁴. 1780–1802 m. vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje ne kartą minimi įvairūs vienuolyno remonto darbai (pamatų tvirtinimas, naujų krosnių statymas ir senų taisymas, langų stiklinimas, grindų klojimas)⁵⁶⁵. Vienuolyno ūkiniai pastatai – šeimynos (sandomųjų darbininkų) troba, svirnas, kluonas, tvartai, ratinė, kalvė, degtinės varykla ir alaus darykla – 1820 m. vadinami senais, bet gerai prižiūrimais.

1826 m. inventoriuje vienuolynas aprašytas nuodugniau – net su baldais ir daiktais. Senajame mediniame vienuolyne visose celėse stovėjo švediškos krosnys, lubos ir grindys buvo medinės, kiekvienoje būta po vieną stalą, stalėlį ir spintą. Prioro gyvenamasis patalpas sudarė dvi celės, 1781 m. išgrįstos plytomis⁵⁶⁶. Viena jų vadinta miegamuoju. Čia stovėjo ąžuolinis rašomasis stalas su septyniais dideliais ir penkiais mažesniais stalčiais. Jame „sudėtas konvento archyvas kartu su svarbiausių dokumentų registru,

⁵⁶¹ V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 336. Marcelinas Januškevičius (Januševičius, 1806–1859) buvo Vilniaus tapytojas, piešėjas, dekoratorius (1848–1854 m. dirbęs Vilniaus miesto teatre), daugiausia architektūrinio peizažo kūrėjas (žr. http://www.ldm.lt/LDMDailininkai/DBaze/DBasp/Paieska_dail_sar.asp?raide=J, 2009-02-10).

⁵⁶² V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, I. 336.

⁵⁶³ V. Jankauskas, p. 179.

⁵⁶⁴ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 238v, 636v; b. 224, l. 30v.

⁵⁶⁵ *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1781, 1783, 1786 m. įrašai, lapai nenumuoti.

⁵⁶⁶ *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1781 m. įrašas, lapai nenumuoti.

87 Alavinis alto-
riaus kryžius su įrašu:
1820 July 27. F: JPP:
Tadeusz Tiszko Domi-
nik Ramonowski.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

87

sudarytu 1822 m.⁵⁶⁷ Be kitų daiktų, šioje patalpoje buvo varinis ar ant vario skardos tapytas puošnus auksuotas paveikslėlis, vaizdavęs Jėzaus krikštą, ir dar vienas stalas su stalčiais, kuriuose laikyti einamieji dokumentai, laiškai, žalvariniai konvento antspaudai. Kitoje prioro celėje iš viso buvo šešiolika išsamiau neaprašytų paveikslų ir portretų, trys mažos medinės evangelistų skulptūros, sieninis mechaninis laikrodis, kabojo didelis Europos žemėlapis.

Taip pat smulkmeniškai inventoriuje išvardytas ir kitų kambarių turtas. Tarp gausybės buities rakandų, buvusių vienoje kamaroje, minima lentyna virš durų, kurioje laikytos „registrinės

⁵⁶⁷ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 722v–725v.

88 Žemaičių Kalvarijos bazilika ir vienuolyno pastatas.

D. O. M.
 Tu leza xwłoki s. p. N. Franci-
 szka Skilskiego. Przeora Kalwaryji-
 skiego, którego staraniem Kłauztor
 wymurowany r. 1843 umarł r. 1845.
 Maja 8. d. przechodnia prosi o 3.
 Zdrowas' Maryja.

89

89 Prioro Pranciškaus Skilskio antkapio lenta. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

ir kitokios konvento knygos“ bei šeši naujos mūrinės bažnyčios brėžiniai. Kitoje kamaroje tarp prieskonių ir virtuvinių daiktų stovėjo skrynia „su bažnytiniu sidabru“ (z Arginteryią Koscielną), nenurodytoje vietoje laikytos vienuolyno santaupos (*depositum conventus, ze wszelkim opatrzeniem*).

Refektoriume saugotos Dominikonų ordino konstitucijos, popiežių dekretai, Petro Skargos „Šventųjų gyvenimai“, ant sienų kabojo keturi ant drobės tapyti paveikslai (siužetai nenurodyti), medinė Nukryžiuoto Jėzaus skulptūra ir dešimt Žemaičių vyskupų portretų: Jurgio Tiškevičiaus, Petro Parčevskio, Kazimiero Paco, Jono Zgierskio, Povilo Pranciškaus Sapiegos, Aleksandro Gorainio, Juozapo Mykolo Karpio, Antano Dominyko Tiškevičiaus, Jono Dominyko Lopacinskio ir Stepono Jono Giedraičio⁵⁶⁸.

Čia pat tilpo ir konvento biblioteka. Knygų rinkinys buvo ne itin didelis, bet nuolat papildomas. 1806 ir 1820 m. šioje „bibliotekėlėje“

⁵⁶⁸ Visi jie išvardyti G. Smiotanskio rankraščio nuorašo XIX a. papildymuose (ADK, *Litua Militiae Angelico Praedicatoriae*, l. 274–275).

būta 463 knygų. 1839 m. inventoriuje nurodytas kur kas didesnis knygų skaičius: 226 pavadinimų teologijos knygos, 119 asketikos, 113 liturgikos, 310 homiletikos, 168 matematikos ir fizikos, 320 literatūros mokslo ir 210 istorinių knygų⁵⁶⁹. Taigi iš viso – 1466 pavadinimai, kai kurios knygos dviejų ir daugiau tomų. Bibliotekai išlaikyti vienuolynas kasmet skirdavo tik 15 rublių, o gausėjo ji gana spaciai. Istoriko Arvydo Pacevičiaus spėjimu, ją papildydavo tuo laiku uždarinėjamų vienuolynų bibliotekų rinkiniai. Nurodęs, kad bibliotekoje atsirado daug istorijos, retorikos ar filosofijos veikalų, istorikas tai sieja su XIX a. suintensyvėjusia vienuolyno edukacine veikla.

Daugiausia rinkinyje buvo XVIII a. knygų, spausdintų Vilniuje, Krokuvoje, Varšuvoje, Antverpene, Kelne, Venecijoje. Tačiau nemaža išvardyta ir senesnių XVI–XVII a. spaudinių (Jokūbo Vujeko versta Biblija, išspausdinta 1599 m. Krokuvoje, Ignoto Kuligovskio (Jono Damaskiečio) „Dangiškųjų ir žemiškųjų spalvų pasisveikinimas, arba Dangiškasis Soriano šv. Dominyko paveikslas“ lenkų kalba, išleistas 1639 m. Vilniuje). Dalis rinkinio knygų visiškai naujos – vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio versta ir 1816 m. Vilniuje išspausdintas *Naujas istatimas Jezaus Christaus wieszpaties musu*, Stanislovo Bonifaco Jundzilo „Lietuvos augalų aprašymas“, 1811 m.

Bibliotekoje laikytos ir bažnytinės metrikų knygos, taip pat 1769, 1776, 1778, 1785, 1788 m. ir vėlesni vienuolyno inventoriai. Tikėtina, kad būtent vienuolyne, o ne bažnyčioje saugoti svarbiausi konvento dokumentai ir kai kurie brangūs daiktai. Matyt, vienuolynas laikytas saugesne vieta negu bažnyčia. Jei čia laikytas archyvas, konvento registracinės knygos, pinigai ir biblioteka, veikiausiai vienuoliai ir vertingesnius liturginius reikmenis buvo sudėję į bažnytinio sidabro skrynią.

Didelė nelaimė buvo 1842 m. vienuolyno gaisras⁵⁷⁰. Dėl šaltiniuose neminimos priežasties sudegė medinis gyvenamasis namas,

⁵⁶⁹ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1839, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 54–54v; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 149–169.

⁵⁷⁰ Literatūroje dažniausiai minimas antras – 1896 m. bažnyčios gaisras, rašoma, kad jo metu sunaikintas vienuolyno archyvas bei biblioteka (A. Ragažinskas, p. 24–26; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 39; V. Jankauskas, p. 178). Tačiau Žemaičių Kalvarijos 1842, 1844, 1845 ir 1850 m. inventoriuose užfiksuota šiuos teiginius koreguojanti informacija (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1842, 1844, 1845, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, l. 7–12v; b. 318, l. 26–29; KAKA, b. 142, l. 660–684, l. 671–674v).

90 Nežinomo domini-
konų šventojo (šv. Vin-
cento Ferero?) skulp-
tūra. XIX a.

91 Šv. Dominyko
skulptūra. XIX a.
Žemaičių Kalvarijos
bazilika.

90

kartu su juo – senoji špitolė, svirnas su inventoriumi. Galima nu-
manyti, kad kartu su pastatais supleškėjo ir dauguma čia laikytų
daiktų. Dokumentuose minimos didžiausios netektys – biblio-
teka ir bažnytinis sidabras: „naujo tipo“ mažesnioji monstrancija,
abipus auksuota sidabrinė didžioji komuninė, sidabrinis kryžius
su auksuota Nukryžiuotojo figūra, viena didelė ir dvi mažesnės
abipus auksuotos taurės, penkios patenos, padėklas su dviem
ampulėmis. Nespėta išgelbėti beveik pusės vienuolyno turėto,
inventoriuose suregistruoto bažnytinio sidabro.

Literatūroje ligi šiol buvo nepakankamai įvertinti 1842 m. vie-
nuolyno gaisro nuostoliai. Remiantis 1842–1850 m. dokumentais,

galima teigti, kad tada ir sunaikinta šimtatomė vienuolyno biblioteka. Nebuvo išgelbėti sidabriniai daiktai, tad veikiausiai žuvo ir didžioji konvento archyvo dalis⁵⁷¹. Ne kartą literatūroje minimi 1896 m. bažnyčios gaisre sudegę archyvas ir biblioteka veikiausiai buvo tik jau prarastų rinkinių likučiai arba po 1842 m. įgyti dokumentai bei knygos. Būtent 1842 m. Žemaičių Kalvarijos dominikonai prarado konvento istoriją ir juridines teises liudijusius archyvinius dokumentus, pastoracinei ir šviečiamajai veiklai būtina biblioteką, daugelį bažnytinių reikmenų.

Sudegus senajam mediniam vienuolynui, labai greitai surinktos lėšos naujo ir didesnio statybai. [85, 88] Iki šiol išlikęs mūrinis dviejų aukštų pastatas iškilo daugiausia už Lietuvos dominikonų provincijos vienuolynų savanoriškai surinktus pinigus, pridėjus ir geradarių aukas⁵⁷². Jo statyba pradėta 1842 m. rugsėjo 9 d. ir baigta 1843 m. Darbų iniciatorius buvo vienuolyno viršininkas Pranciškus Skilskis. [89] Vietoj sudegusio iš naujo suręstas medinis svirnas, atnaujinti kiti ūkiniai pastatai: šeimos namas, svirneliai, ledaunė. Sparčiai atstatytas vienuolynas buvo didesnis ir patvaresnis.

Žemaičių Kalvarijos vienuolynas globojo dvi špitoles. Vienoje jų, nedidelėje, nuo seno stovėjusioje vienuolyno teritorijoje, gyvendavo 3–5 vyrai, o jų išlaikymu rūpindavosi vienuoliai ir parapija. Šie gyventojai retkarčiais rinkdavo aukas vienuolynui⁵⁷³. Antroji špitolė, skirta penkioms moterims, turėjo savo fundatorių⁵⁷⁴. Senos šio krašto bajorų giminės narys Jurgis Straupis 1815 m. testamentu jai buvo palikęs savo medinį namą Žemaičių vyskupui priklausiusiose žemėse ir kartu skyręs 540 rub. ligo-ninei išlaikyti. Šią sumą jis investavo į dvarus, o kasmetines palūkanas moterų reikmėms ir pastato remontui įpareigojo skirti Žemaičių Kalvarijos priorą. Už tai vienuolynas gaudavo dalį palūkanų.

91

571 Apie Žemaičių Kalvarijos dominikonų archyvą užsimenama tik išsamesniame už kitus 1826 m. inventoriuje. Kituose dokumentuose apie jį tiesiog nerašoma, todėl neaišku, ar jis sudegė kartu su vienuolynu.

572 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1845, KAKA, b. 142, l. 672v.

573 Pavyzdžiui, 1793 m. vienuolyno pajamos papildytos 320 auksinų (*Liber Expensarum sub Prioratu*, lapai nenumeruoti).

574 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 238v, 637; b. 224, l. 33v–34.

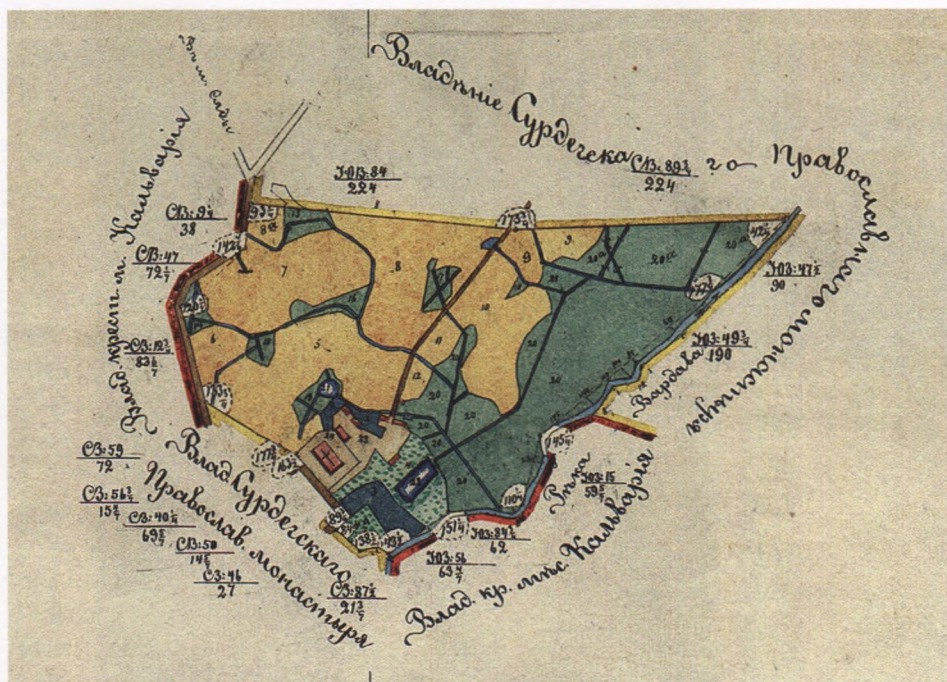
Svarbiu vienuolyno pasiekimu laikytinas mokyklos išplėtimas XIX a. pradžioje. Parapinė Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokykla 1803 m. gavo apskrities mokyklos teises, nors ir toliau buvo išlaikoma vienuolių. Pakeitimus lėmė nuo 1803 m. vykdyta bendra Vilniaus universiteto ir visos švietimo apygardos mokyklų reforma.

Apšvietos idėjoms aktyviai pritariantis vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis skyrė lėšų naujai Žemaičių Kalvarijos mokyklai. Vienuolyno teritorijoje 1805 m. pastatytas „puikus“ medinis pastatas šiaudiniu stogu, kuriame buvo keturios atskiros klasės⁵⁷⁵. [55] Pirmais metais į ją susirinko 176 mokiniai, vėliau mokydavosi po 300 ir daugiau vaikų. 1818 m. mokykloje atidarytos jau šešios klasės. 1825 m. Žemaičių Kalvarijos mokyklai suteiktas gimnazijos statusas, atskirus dalykus joje dėstė 9 vienuoliai. Mokymo programa būdavo sudaroma pagal Vilniaus universiteto nurodymus. Mokyklos plėtimasis, klasių daugėjimas, specializuotas mokytojų parengimas, dėstomų disciplinų įvairovė rodė kokybinį mokyklos augimą, deja, brutaliai nutrauktą po 1831 m. sukilimo numalšinimo. 1832 m. panaikinus Vilniaus universitetą, pradėtas mažinti ir vidurinių mokyklų tinklas. Žemaičių Kalvarijos mokykla uždaryta 1836 m.

Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno panaikinimas

Tęsdamas Kotrynos II politiką, caras Aleksandras I 1801 m. lapkričio 11 d. įsaku vienuolynų vadovybei nurodė sprendimus ir veiksmus derinti su atitinkamos vyskupijos vyskupu. Laikiniai (iki 1842 m.) palikta vienuolijos provincijolo pareigybė prarado daugelį įgaliojimų. Vienuolynų vyresnieji privalėdavo informuoti vyskupiją apie svarbesnius konvento gyvenimo įvykius ir materialinę būklę, pateikti vienuolių pavardes, neleisti jiems išvykti be vyskupo leidimo, parapijoms vadovaujančių vienuolynų kuratus skirti tik vyskupo pritarimu. Panašiai imperijoje tvarkytas stačiatikių

⁵⁷⁵ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1805, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 238v, 637v; Privati korespondencija Žemaičių Kalvarijos istorijos klausimais, 1886, ADK, Kž 12.

92

vienuolynų gyvenimas, tačiau ilgametė katalikų vienuolynų istorija ir ordinų teisė buvo įtvirtinusi nepavaldumo vyskupui principą.

Caro administracija savavališkai sprendavo ir ordinų provincijų jungimo reikalus, tikėdamasi geriau kontroliuoti gana mobilią vienuolijų dvasininkiją. 1839 m. į vieną provinciją sujungti Lietuvos ir Rusijos dominikonai. Šiame didžiulę teritoriją apimančiame darinyje būta 29 vienuolynų⁵⁷⁶. Hipertrofuotas teritorijos plėtimasis ir naikinamų konventų tinklo retėjimas didino atstumus tarp vienuolynų ir silpnino tarpusavio ryšius.

Vienas iš ypač nepalankių sprendimų, kurio padariniai kasmet jutosi vis skaudžiau, buvo caro 1829 m. kovo 27 d. įsakas, kuriuo nustatyta priėmimo į vienuolius tvarka. Norintysis tapti vienuoliu turėjo gauti gubernijos valdžios leidimą, o galutinį nutarimą priimdavo Vidaus reikalų ministerija⁵⁷⁷. Stoti į vienuolynus tiesiogiai

92 Žemaičių Kalvarijos parapiinei bažnyčiai skirtos panaikinto vienuolyno žemės planas. Milerio brėž. 1891 m.

⁵⁷⁶ J. Kłoczowski, E. Działa, A. Grzybkowski, kol. 74.

⁵⁷⁷ Сводъ законовъ Россійской Имперіи, т. 9. кн. 1, разд. 2, гл. 3, с. 56–57.

93 J. Širma. Vyskupo Motiejaus Valančiaus portretas. 1873 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

94 Medalikas su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. XIX a. II pus., iki 1887 m.

93

neuždrausta, bet gerokai apsunkinta. Dar 1839 m. 29 Lietuvos ir Rusijos dominikonų provincijos vienuolynuose gyveno 583 vienuoliai, 1865 m. jų liko tik 171, 1884 – 30⁵⁷⁸. Įsako padariniai akivaizdūs ir 1866 m. Žemaičių Kalvarijos sudarytoje konvento registravimo knygoje. Iš 24 surašytų vienuolių, įskaitant ir atkeltus iš uždarytų vienuolynų, nebuvo nė vieno įstojusio po 1829 m. įsako⁵⁷⁹.

Visiems katalikų vienuolynams tragiškai atsiliepė 1831 ir 1863 m. sukilimai. Stiprią vienuolių organizaciją valdžia paskelbė esant

⁵⁷⁸ J. Kłoczowski, E. Działa, A. Grzybowski, kol. 74.

⁵⁷⁹ Žemaičių Kalvarijos dominikonų III klasės vienuolyno asmenų registravimo knyga. 1866, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 692.

„lotyniškos propagandos lizdais ir sukilimo šaknimis“⁵⁸⁰. 1832 m. sudarytas uždarytinų Mogiliavo arkivyskupijos vienuolynų sąrašas. Juo remiantis imperijoje sunaikinti 196 įvairių regulų vyrų konventai⁵⁸¹. Labiausiai nukentėjo veikusieji LDK slavų žemėse. Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose 1830–1832 m. jų uždaryta septyniasdešimt penki⁵⁸². Caro Mikalojaus I malonės rašte nurodyta, jog Žemaičių Kalvarijos konvento dominikonai prisidėję prie sukilimo, laikę Mišias už sukilėlius⁵⁸³. Tuokart Kalvarijos dominikonai išvengė blogiausio likimo, tačiau ir jų neaplenkė kitoms vienuolijoms taikytos sankcijos ir apribojimai.

Stiprus smūgis ekonominiam ir teisiniam Katalikų Bažnyčios savarankiškumui suduotas penkto dešimtmečio pradžioje sekuliarizuojant vyskupų, kapitulų, seminarijų ir vienuolynų (1841 m. gruodžio 25 d. aktu), o vėliau ir parapijų bažnytinės žemės valdas (1842 m. gruodžio 15 d. aktu). Katalikų kunigai ir vienuoliai pavirsti savotiškais valstybės tarnautojais, iš izdo gaunančiais algą. Dalis bendruomenių įgijo etatinių vienuolynų statusą ir buvo suskirstytos į tris klases⁵⁸⁴. Sunkiau vertėsi neetatiniai vienuolynai, tarp kurių pateko ir žemes bei kapitalą praradęs Žemaičių Kalvarijos konventas. [92] Kiekvienam neetatiniam vienuoliui valdžia skyrė nedidelę 40 rublių pašalpą. Tokie konventai valdžios buvo pasmerkti išnykti, nes, uždraudus priimti naujus narius, senieji palengva išmirdavo, ir likus mažiau negu 8 vienuoliams, vienuolynas būdavo uždaromas.

Toks likimas būtų greitai ištikęs ir Žemaičių Kalvarijos dominikonus, tačiau vyskupo M. Valančiaus dėka, [93] taip pat dėl Rusijos valdžios atsargumo jų gyvavimas buvo pratęstas dar keliems

94

580 R. Krasauskas, „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje. Carinės Rusijos okupacijos laikais“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 15: *Lietuva*, Boston, 1968, p. 143.

581 Steponas Matulis, „Lietuva ir Apaštalo sostas 1795–1940“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 4, Roma, 1961, p. 160; Regina Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 18.

582 K. Misius, R. Šinkūnas, p. 24–28.

583 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 29.

584 I klasės vyrų vienuolyne turėjo gyventi mažiausiai 22 nariai, jiems išlaikyti per metus skirta 3 185 sidabro rubliai. II klasės vienuolyne 16 narių mokėta 2 220 sidabro rublių, III klasės vienuolyne 13 vienuolių gaudavo 1 540 rublių [R. Laukaitytė, p. 18–19].

95

dešimtmečiams. Rusijos vidaus reikalų ministerija 1856 m. vasario 11 d. laišku kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių Vladimirą Nazimovą, prašydama išsiaiškinti, ar galima prireikus uždaryti neetatinį Žemaičių Kalvarijos vienuolyną⁵⁸⁵. Mat etatinius vienuolynus, sumažėjus narių, dažniausiai papildydavo ne novicijai, o iš neetatinių konventų perkelti vienuoliai. Vienam iš etatinių vienuolynų pritrūkus narių, ir buvo prisimintas Žemaičių Kalvarijos neetatinis konventas.

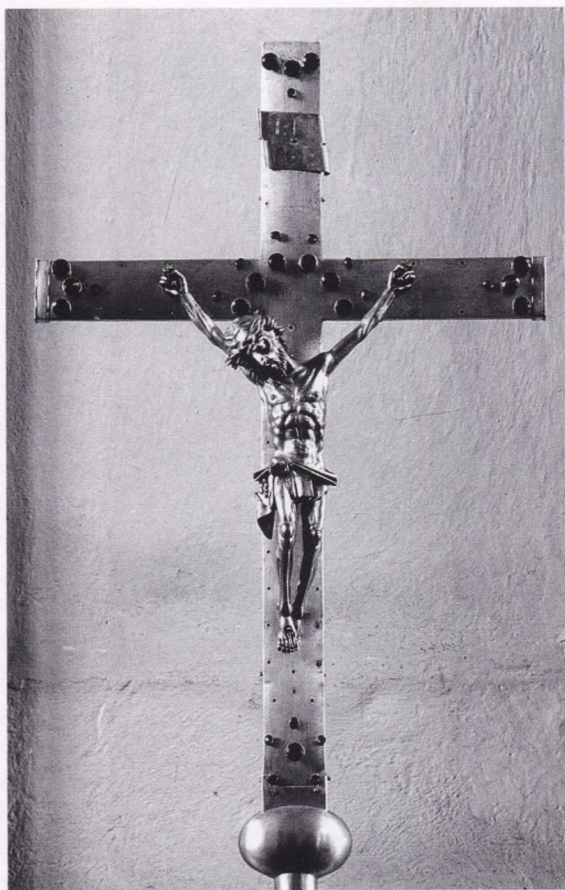
Žinodamas aplinkybes ir norėdamas išsaugoti kalvarijomis garsų konventą, vyskupas M. Valančius 1856 m. kovo 6 d. laiške generalgubernatoriui V. Nazimovui paprašė tarpininkauti ir Vidaus reikalų ministerijoje užtarti jo pastangas Žemaičių Kalvarijos vienuolyną priskirti prie etatinių. Po mėnesio Telšių apskrities viršininkas pranešė Vilniaus generalgubernatūrai, kad į Kalvarijos atlaikus kasmet iš įvairių vietovių suvažiuoja apie 20 000 maldininkų, todėl vienuolyno panaikinimas gali sukelti vietos gyventojų neramumus. Nežinia, kokiais argumentais remdamasis, V. Nazimovas vis dėlto neatsisakė padėti. 1857 m. gegužės 7 d. Vidaus reikalų ministerija pranešė, jog neetatinis Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas perkeliamas į trečios klasės etatinių kategoriją. Beje, prašyme generalgubernatoriui M. Valančius gudraudamas rašė: „O Jūsų Prakilnybės vardą mano parapijiečiai prisimins su tuo pačiu palankumu, koku minimas Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus, 1637 m. čia įsteigusio Žemaičių Kalvarijos vienuolyną, bažnyčią ir koplyčias, vardas“⁵⁸⁶. Tačiau Kalvarijos bazilikoje greta konvento geradarių vyskupų J. Tiškevičiaus, A. Tiškevičiaus ir J. D. Lopacinskio portretų kabo M. Valančiaus atvaizdas, veikiausiai čia atsiradęs būtent dėl pagalbos vienuolynui krizės laikotarpiu.

Vienuolynams skirtos algos mokėtos iš konfiskuotų Katalikų Bažnyčios turto apyvartos procentų⁵⁸⁷. Išmokos sudarė tik nedidelę jų dalį, todėl valdžia reguliariai ir per daug nepriekabiaudama mokėdavo vienuolynams skirtuosius pinigus. Iš Žemaičių Kalvarijos dominikonų 1841 m. atimtas geradarių suaukotų pinigų fondas, Gardų palivarkas, Šarnelės kaimas. Jų nuosavybėje liko tik

⁵⁸⁵ Rusijos vidaus reikalų ministerijos susirašinėjimas su Vilniaus generalgubernatoriumi, LVIA, f. 378, 1856 m., b. 1210, l. 1–9.

⁵⁸⁶ K. Misius, „Vyskupo M. Valančiaus santykiai su valdžia“, *Žemaičių praeitis*, d. 4, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 93–94.

⁵⁸⁷ R. Laukaitytė, p. 25.

95 Procesijų kryžius su įrašu: *Isprowy [...]* *Żwyrzdis* 1849. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

96 Žalvarinis procesijų kryžius. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika.

96

8 margai 35 virbai žemės aplink bažnyčią ir vienuolyną⁵⁸⁸. Praradę daugumą turto, dominikonai tapo priklausomi nuo kiekvienam vienuoliui išmokamos algos.

Vis dėlto vienuolyno buitis nebuvo skurdi. Regina Laukaitytė, rašiusi apie XIX a. pabaigos vienuolynų būklę, pastebi: „Turint galvoje anksčiau minėtus Rusijos įstatymus, kuriais buvo konfiskuota vienuolynų nuosavybė, uždrausta rinkti ir priimti geradarių aukas, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje jų materialinė padėtis buvo

⁵⁸⁸ Šilo Padubysio kaimas jiems nebepriklausė nuo 1837 m. (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1839, 1842, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 55; b. 257, l. 12).

97 Kryžių nešančio Jėzaus skulptūra. XIX a. (?). Žemaičių Kalvarijos bazilika.

98 Medalikas su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos ir šv. Dominyko atvaizdais. Po 1887 m.

97

neįtikėtina gera. Iš tiesų, praėjus keliems dešimtmečiams įstatymų taikymo praktiką sušvelnino įvairūs precedentai arba buvo išmokta juos apeiti⁵⁸⁹. Žemaičių Kalvarijos konventas taip pat rasdavo priemonių savo buičiai pagerinti. Žiniose apie Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynų padėtį 1843 m. pateikta Žemaičių Kalvarijos dominikonų išleistų pinigų suma kapeika į kapeiką atitinka jų gautas kuklias lėšas iš valstybės išdo, tačiau akivaizdu, kad surašytos ne visos vienuolyno išlaidos, ką jau sakyti apie 1843 m. mūrinio vienuolyno statybai išeikvotas lėšas.

⁵⁸⁹ R. Laukaitytė, p. 25.

1856 m. išspausdintoje ir vyskupui M. Valančiui dedikuotoje poemoje apie „Didžiosios Žemaičių Kalvarijos šventę“ Karolina Praniauskaitė su romantišku įkvėpimu aprašė šventę: tikinčiųjų minias užvaldžiusį pamaldumą, dalyvių jausmus, procesijų reginius, turgaus šurmulį. Poemos pabaigoje ji apibūdina šventinės nuotaikos apimtą vienuolyną: „Vienuolynas šiandieną taip pat pilnas ir triukšmingas, / matyti išteklis ir šeiminingų ūkiškumas“⁵⁹⁰. Dominikonai, kaip ir kitų ordinų vienuoliai, sugebėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų. Matyt, kaip ir anksčiau, pajamų teikdavo dvasiniai patarnavimai, gana daug lėšų pavykdavo sukaupti per atlaidus. Didžiosios Kalvarijos atlaidų savaitę į miestelį susirinkdavo daugybė maldininkų iš visos Žemaitijos. Įvertinus 1858 m. statistinius duomenis, paaiškėjo, kad liepos 8–12 d. Žemaičių Kalvarijos atlaidų turgaus prekių apyvarta buvo didžiausia Telšių apskrityje, o visoje Kauno gubernijoje ją lenkė tik Kauno Šv. Jono, Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir Novoaleksandrovsko (Zarasų) Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bei Kristaus Krikšto švenčių turgūs⁵⁹¹.

98

Bažnytinių turtų nusavinimas sunaikino vienuolynų savarankiškumą ir privertė juos ieškoti kitų pajamų šaltinių. Šiaip ar taip, jiems tai pavykdavo. Tačiau 1842 m. vienuolių luomas galutinai neteko dar likusios savivaldos iliuzijos, nes buvo panaikinta provincijolo pareigybė. Vietoj jos caro 1842 m. gruodžio 16 d. įsaku visiems vienuolynų reikalams spręsti ir prižiūrėti įsteigtos vienuolynų vizitatoriaus pareigos⁵⁹². Vizitatorių siūlydavo vyskupija, bet tvirtindavo Vidaus reikalų ministerija, o vizitavimo išlaidas padengdavo gubernijos valdyba. Jo įgaliojimai išsamiai surašyti 29 paragrafų instrukcijoje, 1843 m. rugėjo 9 d. įteiktoje prelatui arkidiakonui Marcijonui Giedraičiui, Žemaičių (Telšių) vyskupijoje ėjusiam šias pareigas⁵⁹³.

Bijant laisvai bažnyčiose pamokslaujančių dvasininkų įtakos katalikų visuomenei, caro Mikalojaus I 1832 m. įsaku uždrausta sakyti pamokslus, nepatvirtintus valdžios skirto cenzoriaus. Tokia

590 K. Proniewska, s. 36.

591 *Матеріалы для географіи и статистику Россіи. Ковенская губернія, сост. Д. Афанасьевъ, Санктпетербург, 1861, с. 481.*

592 *Сводъ законовъ Россійской Имперіи*, т. 9, ч. 1, кн. 1, разд. 1, с. 5.

593 Žinios apie Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynus, 1840–1860 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 15, l. 300–308, 349.

kontrolė varžė pastoracijai atsidavusių vienuolių, tarp jų ir dominikonų, veiklą. Nuo 1852 m. įsakyta katalikų bažnyčiose skelbti tik vyskupijos cenzoriaus aprobuotuose rinkiniuose išspausdintus pamokslus, „taip, kaip yra stačiatikių cerkvėse“⁵⁹⁴. Šiuo tikslu patarta naudotis keturtomiais kun. Martyno Bialobžeskieo ir kun. Andriejaus Filipeckio pamokslais lenkų kalba. Panašių leidinių buvo ir daugiau. Kunigai galėjo naudotis ir 1855–1859 m. lietuvių kalba išspausdintu dominikono, vėliau Žemaičių Kalvarijos vienuolyno viršininko Rapolo Jasikevičiaus trijų dalių pamokslų rinkiniu.

Nors atskiri konventai sugebėjo prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų ir vertėsi gana neblogai, nebeliko stiprios, pajėgios vienuolių organizacijos. XIX a. penktame dešimtmetyje įvyko esminis lūžis, pakeitęs negausių išlikusių vienuolynų padėtį. Panaikinus provincijolų, jų padėjėjų ir patarėjų pareigybes, uždraudus rinktis kapituloms, vienuolių organizacijos struktūra galutinai suardyta. Vienuolių teisių ir priedermių varžymas tarpusukiliminiu laikotarpiu labai pakeitė Žemaičių Kalvarijos dominikonų gyvenimą, apribodama veiklos galimybes. Aktyviai pastoracijai įsteigta vienuolija nebepajėgė deramai įgyvendinti savo pašaukimo. Negalėdami laisvai judėti iš vietos į vietą ir skelbti pamokslus ar kitaip laisvai intelektualiai reikštis, dominikonai palengva buvo vis labiau atskiriami nuo visuomenės. Be skrupulų trikdėta ir vidinė konventų tvarka, neatsižvelgiant į regulą bei tradiciją. Pasikeitusiomis aplinkybėmis vienuolynas atsidūrė nuolatinės gynybos pozicijose.

Carinės administracijos persekiojimas pasiekė viršūnę po 1863 m. sukilimo numalšinimo. Dar labiau sugriežtėjo dvasininkų veiklos ir religinių apeigų kontrolė. Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo laikais drausta statyti ir remontuoti bažnyčias, koplyčias, pakelių ir sodybų kryžius. Neleista rengti viešų bažnytinių procesijų, iškilmingų laidotuvių. Taip pat ir Žemaičių Kalvarijoje iki 1887 m. buvo draudžiamos Kryžiaus kelio procesijos, netgi užginta taisyti kalvarijos koplytėles⁵⁹⁵. Šie metai gerokai susilpnino menkai funkcionavusio kalvarijos komplekso apeigų tęstinumą.

594 *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, oprac. P. Kubicki, cz. 2, t. 1, Sandomierz, 1936, s. 161.

595 A. Ragažinskas, p. 43.

99 Kryžius domi-
nikonų vienuo-
lių atminimui
Žemaičių Kalvarijos
kapinėse. 1889 m.

99

Vietos pareigūnai pabrėždavo didelę katalikų dvasininkų įtaką kurstant ir remiant sukilimą Lietuvoje. Vilniaus general-gubernatorius 1864 m. kovo 12 d. laiške Vidaus reikalų ministrai rašė, kad katalikų vienuoliai veikliai dalyvavo krašte plintančiame revoliuciniame sąjūdyje, o daugelis vienuolių išitraukė į maištininkų gretas, idant savo pavyzdžiu žadintų „religinio fanatizmo dvasią liaudies masėse“⁵⁹⁶. Vien Žemaičių vyskupijoje 1864 m. panaikinti Kolainių ir Kėdainių senosios regulos

596 А. И. Миловидов, *Распоряжения и переписка гр. М. Н. Муравьева относительно римско-католического духовенства в Северо-Западном крае*, Вильна, 1910, с. 7–9.

karmelitų, Dotnuvos, Tytuvėnų, Troškūnų bernardinų, Kauno augustinų, Palėvenės dominikonų vienuolynai. Dažniausiai jie kaltinti rėmę sukilimą.

Tuo metu suimta, įkalinta, ištremta į tolimas Rusijos sritis ar katorgą, net sušaudyta keletas dominikonų. Buvęs Žemaičių Kalvarijos vienuolis, 1848 m. perkeltas į Raseinių vienuolyną, dominikonų kunigas Teofilis Račkauskis 1863 m. rugpjūčio 5 d. su ginklu rankoje buvo paimtas nelaisvėn, nuteistas ir rugpjūčio 11 d. sušaudytas. Žemaičių Kalvarijos konvente nuo 1858 m. gyvenęs Pilypas Mokšeckis 1863 m. balandžio mėnesį buvo suimtas už sukilėlių manifesto skelbimą bažnyčioje ir, atėmus visas teises, išsiųstas 6 metams katorgos į Rusiją⁵⁹⁷.

Panaikintų bendruomenių vienuoliai būdavo apgyvendinami kituose vienuolynuose, dažnai nepaisant regulų skirtumų. 1866 m. Žemaičių Kalvarijoje iš viso gyveno 24 vienuoliai kunigai⁵⁹⁸. Devyni iš jų nuo seno priklausė Žemaičių Kalvarijos konventui, visi – garbaus amžiaus. Trys vienuoliai 1864 m. atkelti iš Polocko dominikonų vienuolyno, dar trys čia pateko iš 1865 m. panaikinto Palėvenės konvento. Kiti devyni Žemaičių Kalvarijos vienuolyno gyventojai buvo bernardinai iš Mogiliavo, atkraustyti 1864 m. Nedera pamiršti, kad tuo pat metu vienuolyne glaudėsi ir prievarta čia apgyvendinti, pagal to meto tvarką drausmines ir kitokias bausmes atliekantys dieceziniai kunigai.

Visi šie dvasininkai buvo jau senyvo amžiaus, įstoję į vienuolius iki 1829 m. kovo 27 d. įsako. Sprendžiant iš įrašų vienuolyno asmenų registravimo knygoje, dauguma jų 1869–1879 m. mirė. Vyskupijos nurodymu keli iš Mogiliavo atkelti bernardinai vėliau išsiųsti kunigauti į parapijas. XIX a. paskutiniame ketvirtyje Žemaičių Kalvarijos konventas virto išmirštančių vienuolių bendruomene. 1883 m. čia dar gyveno septyni dominikonai ir du nubausti kunigai. Dalis vienuolių į Žemaičių Kalvariją pateko iš 1886 m. uždaryto Raseinių vienuolyno⁵⁹⁹.

1887 m. gruodžio 22 d. Rusijos Vidaus reikalų ministerija davė sutikimą panaikinti Žemaičių Kalvarijos konventą, tačiau pasiūlė

597 *Bojownicy kapłani*, cz. 2, t. 3, s. 615–617, 619–620.

598 Žemaičių Kalvarijos dominikonų III klasės vienuolyno asmenų registravimo knyga, 1866, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 692.

599 A. Ragažinskas, p. 21.

šio sprendimo vykdymą atidėti iki 1888 m. vasaros⁶⁰⁰. Paskutiniais gyvavimo metais čia buvo likę tik trys dominikonai. 1889 m. uždarius vienuolyną, paskutinis prioras kunigas Raimundas Daugėla išvyko į Italiją, o Petras Ališauskis ir Benediktas Sarosiekas perkelti į Agluonos dominikonų vienuolyną⁶⁰¹. Žemaičių Kalvarijos bažnyčia perduota administruoti vyskupijos kunigams, jos žemės atiteko Surdegio stačiatikių vienuolynui⁶⁰². [99]

Sunaikinto vienuolyno atminimui Žemaičių Kalvarijos kapinėse 1889 m. pastatytas simbolinis metalinis kryžius su lakonišku užrašu: „UŽ DUSZIES KUNIGU DOMINIKONU PRASZOM SUKALBET 3 SWEJKA MARIA“.

600 *Bojownicy kapłani*, cz. 2, t. 4, s. 259.

601 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 21.

602 Kalvarijos parapinei bažnyčiai skirtų panaikinto dominikonų vienuolyno žemių planas, 1891 m., LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3078, l. 1; A. Ragažinskas, p. 23.

603 Vladas Drėma, „Augustinas Kosakauskas“, p. 31; *Lietuvos architektūros istorija*, p. 292–295.

Architektūros ir dailės paveldas Žemaičių Kalvarijoje

3

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilika

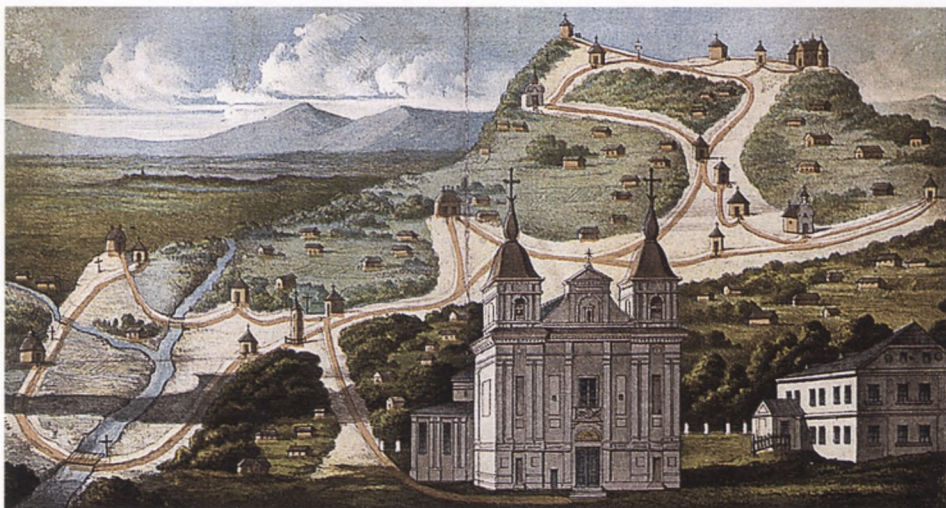
Žemaičių Kalvarijos bazilika sudaro svarbiausią vizualinį ne tik Kryžiaus kelio ansamblio, bet ir viso miestelio akcentą. Bendroje kraštovaizdžio panoramoje ji išsiskiria ir dydžiu, ir profesionalia baroko bei klasicizmo bruožų turinčia architektūra. Išlakus dvibokštis siluetas, balti tinkuoti fasadai patraukia žvilgsnį tradicinės medinės kaimo architektūros ir želdiniais vešinių kalvų fone.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios projekto autorius – ankstyvojo klasicizmo atstovas, Vilniaus architektas Augustinas Kosakauskas (1737–1803), kaip manoma, mokėsis Paryžiuje. Jo kūrybos raidoje tyrinėtojai įžvelgia stiliaus kaitą, būdingą perėjimui iš baroko į klasicizmą⁶⁰³. Ankstyvuojų A. Kosakausko kūrybos laikotarpiu aki-vaizdesnė baroko ir klasicizmo architektūrinės kalbos sintezė, vėlyvieji darbai pasižymi kur kas grynesnėmis klasicizmo formomis. Architektas buvo ypač produktyvus ir dirbo pagal Lietuvos didikų bei vienuolių užsakymus (ilgus metus rekonstravo Vilniaus pranciškonų vienuolyną, projektavo bernardinų bažnyčią Valažine). Bene daugiausia kūrė dominikonams. Pagal A. Kosakausko projektus arba jam dalyvaujant statytos arba rekonstruotos šio ordino Žemaičių Kalvarijos, Astravo, Kazokiškių, Paparčių, Šumsko, Trakų bažnyčios ir Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo vienuolynas⁶⁰⁴.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios projekto autorių, remdamasis dominikonų vienuolyno prioro korespondencija, nustatė menotyrininkas Vladas Drėma. Tačiau gali būti, kad greta A. Kosakausko statybos darbus čia prižiūrėjo dar vienas, kol kas neidentifikuotas architektas, Kalvarijos vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje 1782 m. įvardytas kaip Vincentas⁶⁰⁵. A. Kosakausko autorystę patvirtina ne tik archyviniai šaltiniai, bet ir stilistiniai architektūros bruožai. Beje, jais remdamasi dailėtyrininkė Regimanta Stankevičienė įžvelgė Žemaičių Kalvarijos bazilikos,

604 Stanisław Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa, 1954, s. 139; Vladas Drėma, „Kas gi kūrė baroko architektūrą Lietuvoje?“, *Literatūra ir menas*, 1975, Nr. 50, p. 6.; Vladas Drėma, „Architektas Augustinas Kosakauskas“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 70–74.

605 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1782 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

100

100 Žemaičių Kalvarijos vaizdas. Chromolitografijos fragmentas. M. Družynos piešinys, F. Kaspržikevičiaus litografija, apie 1885 m., Varšuva.

101 Žemaičių Kalvarijos bazilikos bokšto viršutinis tarpsnis.

ypač jos vidaus erdvės sprendimo, panašumą į tuo laiku statytą Joniškėlio parapiinę bažnyčią. Įdomu, kad, pasak įrašo Žemaičių Kalvarijos vienuolyno pajamų ir išlaidų knygoje, 1787 m. gegužę žinutė architektui per pasiuntinį buvo išsiųsta į Joniškėlį⁶⁰⁶. Apie 1788 m. ar net anksčiau šioje parapijoje pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia⁶⁰⁷. Žemaičių Kalvarijos pastato architektūra pagal stilių artima ir 1783–1787 m. statytai Kudirkos Naumiesčio karmelitų bažnyčiai⁶⁰⁸. Kol kas neaptikta jokių duomenų apie šių dviejų pastatų projektų autorius, o architektūros panašumą gali lemti priklausomybė tam tikram laikotarpiui ir architektūrinei mokyklai, tačiau Žemaičių Kalvarijos vienuolyno dokumentų

606 *Ibid.*, 1787 m. įrašai, lapai nenumeruoti.

607 R. Stankevičienė išskėlė prielaidą, kad Joniškėlio bažnyčios statytojas Benediktas Karpis ketinęs ją pavesti Dominikonų ordinui (Regimanta Stankevičienė, „Joniškėlio bažnyčios didysis altorius: istorija, meninės ypatybės, kūrėjų paieška“, *Menotyra*, 2006, Nr. 3, p. 37, 39, 44).

608 Atkreiptinas dėmesys į panašias proporcijas, du masyvius bokštus, horizontalų ir vertikalų fasadų skaidymą karnizais ir suporintais piliastrais, vidaus erdvės sprendimą. J. Totoraitis šios bažnyčios statytoją klaidingai įvardijo kaip legendinį Juozapą Vališauską (R. Stankevičienė, „Kudirkos Naumiestis, Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštino bažnyčia“, *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: *Vilkaviškio vyskupija*, kn. 6: *Šakių dekanatas*, d. 1, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 446–455).

informacija skatintų dar kartą peržiūrėti A. Kosakauskio kūrybinę biografiją.

Kaip rodo istoriniai šaltiniai, Žemaičių Kalvarijos bažnyčios projektas parengtas 1781 m., bet baigtas įgyvendinti tik 1822 m., jau po architekto mirties⁶⁰⁹. Nepaisant užsitęsusių statybų (apie jas rašyta ankstesniame skyriuje), architektūroje išlaikyti A. Kosakauskio ankstyvojo kūrybos laikotarpio bruožai. Bazilikos tipo dvibokštė pastato kompozicija, priekinio fasado dominavimas eksterjere, horizontalus skaidymas tarpsniais, vertikalus – piliastrais būdinga baroko architektūros tradicijai. Tačiau barokiniai elementai ir apdailos detalės turi ir klasicizmui būdingų bruožų. Jų visuma sudaro racionalią ir aiškią pastato struktūrą, o puošyboje vyrauja tiesių linijų ritmas. Bažnyčia stačiakampio plano, trinavė, statyta iš plytų ir akmenų. Abipus trisiene apside užbaigtos presbiterijos išdėstytos erdvios dviaukščių zakristijų patalpos. Tokio pat pločio kaip navų korpusas prienavis apima ir apatinį bokštų aukštą.

Kadangi bažnyčios brėžiniai neatrasti (jie galėjo sudegti per 1842 m. vienuolyno gaisrą⁶¹⁰), neįmanoma nustatyti, ar daug nutolta nuo pradinio autoriaus sumanymo. Tačiau žinoma, kad 1822 m. užbaigto pastato siluetas kiek skyrėsi nuo dabartinio. [85, 100] Mauricijaus Družynos XIX a. viduryje sukurtame piešinyje matyti, kad fasado bokštai gerokai žemesni negu dabar⁶¹¹. Bendra pastato kompozicija leidžia teigti, kad Žemaičių Kalvarijos atveju bokštai buvo numatyti, tačiau pritrūkus lėšų juos užbaigti, liko žemi, iki stogų kraigo aukščiau lygūs frontonui. Net 1826 m. inventoriuje bokštai apibūdinti kaip nebaigti, „laikiniai“ perdengti lentelėmis⁶¹². Minėtajame piešinyje matyti dar vienas skirtumas: pagrindiniame bažnyčios fasade – trys įėjimai, tuo tarpu dabar priekyje yra tik vienerios centrinės durys, o iš gretimų likusios tik nišos. Kiti du įėjimai

101

609 Dominikono L. Liaudansko laiškas A. Kosakauskui, 1781 m., MAB RS, f. 43, b. 24635, l. 1; Vladas Drėma, „Architektas Augustinas Kosakauskas“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 73.

610 Būta šešių brėžinių, kurie saugoti vienuolyne (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1826, 1842, KAKA, b. 142, l. 722v–725v, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, l. 7–12v).

611 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui. Litografija. Šulco litografija, M. Družynos piešinys. XIX a. VI–VIII deš., Paryžius (LDM, G-9827).

612 Viename bokšte buvęs laikrodis, kitame – keturi varpai (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713).

102

įrengti bokštų šonuose⁶¹³. Daugiau niekuo dabartinis pastato eksterjeras nuo XIX a. vidurio atvaizdo nesiskiria. Kaip ir dabar, plokščius bažnyčios fasadus anuomet skaidė tokie pat piliastrai ir stačiakampės langų bei nišų angos. Nuo pradžių visas pastatas išorėje bei viduje tinkuotas ir baltai dažytas. Tačiau bažnyčios stogo danga keista ne sykį. Baigtas statyti pastatas iškart uždengtas malksnomis, 1820 m. – olandiškėmis čerpėmis (*dachówką*), o šoninės navos ir bokštai – raudonai dažytais lentelėmis (*tarciami*) ir malksnomis (*gontami*). 1839 m. inventoriuje nurodyta, kad stogo čerpės

⁶¹³ Dar vienas šoninis įėjimas yra bažnyčios gale. Pro jį patenkama į pereinamą zakristiją. Greta centrinių durų yra mažos pagalbinės durėlės.

neseniai vėl pakeistos malksnomis. 1856 m. uždengtas skardinis stogas, tačiau vėliau dar sykį pakeistas malksnų danga. Bažnyčia XIX a. buvo beskliautė, turėjo tik tiesiai ant medinių balkių prikal-tas baltai dažytų lentų lubas su tapytomis rozetėmis. Septintame dešimtmetyje suskliausti mediniai skliautai⁶¹⁴.

A. Kosakauskio projektuotoms bažnyčioms būdingi kresnokių proporcijų dviejų tarpinių priekiniai fasadai su turtingai deko-ruotu frontonu viršutiniame tarpsnyje (Šumsko, Kazokiškių baž-nyčios). Panašus sprendimas ir Žemaičių Kalvarijoje, [102] tik šonuose pristatyti masyvūs bokštai (dabartinėmis žiniomis) – išimtis architekto kūryboje⁶¹⁵. Galbūt tai duoklė barokinei tradici-jai? Mat iš visų neabejotinai A. Kosakauskui priskiriamų bažnyčių Žemaičių Kalvarijos pastato projektas ankstyviausias. Bazilikos fasadas gana plokščias, priekin labiau išsikišę apatiniai bokštų tarpiniai. Jų tūrius ties kampais pabrėžia ir kartu grakština plokšti suporinti piliastrai su mažomis kampinėmis voliutomis puoštais kapiteliais ir masyviais stačiakampiais postamentais (panašūs piliastrai panaudoti Vilniaus pranciškonų vienuolyno, Astravo bažnyčios fasaduose). Pora tokių pat piliastų rėmina ir pagrindinį bazilikos įėjimą. Smulkesniame antrame bokštų aukšte panaudoti toskaniškojo orderio piliastrai. Bokštų ir piliastų sudaromas ver-tikales „perkerta“ dvi ryškios horizontalės: platus antablementas su dantukais puoštu klasikiniu karnizu ir atsikišusios piliastų papėdės, optiškai susijungiančios į vientisą liniją. Laužyto silu-eto frontonas viršuje užbaigtas trikampių klasicistiniu timpanu su dantukais karnize, jo kraštuose barokui būdingas plastiškas voliutas pakeitęs „griežtesnis“ meandro motyvas. Stačiakampę frontono angą puošia sandrikas ir lenktas profiliuotas apvadas. Lenktas linijas fasado apačioje atkartoja arkos pavidalo niša virš stačiakampės įėjimo angos, kurioje XIX a. viduryje būta tapytos Dievo Apvaizdos akies⁶¹⁶. Pagrindinį įėjimą pabrėžia balkonas virš jo su azūrine kaltinės geležies tvorele.

614 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1839, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 48; V. Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, l. 336, 340; A. Ragažinskas, p. 24.

615 Panašios kompozicijos Kudirkos Naumiesčio bažnyčios autorystė tik hipotetinė.

616 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

103 Žemaičių Kalvarijos bazilikos navos vaizdas didžiojo altoriaus link.

104 Bazilikos šoninė nava.

104

Priekinis fasadas – racionalių, griežtų formų, tačiau dekoratyvumu pralenkiantis šoninius. Monumentaliose jų sienų plokštumose tęsiasi stačiakampių langų eilės: penki mažesni – viršuje, keturi apvadais papuošti didesni – apačioje. Tarpulanguose įkomponuoti suporinti piliastrai. Vidurinėsios navos korpusas gale užbaigtas trišone apside, kurios vertikalų turį „palengvina“ kampuose prigludę suporinti piliastrai ir stačiakampiai langai.

Po 1896 m. gaisro, pro malksnomis dengtą stogą vidun įsiveržusiai ugniai sunaikinus medinę perdangą ir visą pastato vidaus įrangą, dvišlaitis bažnyčios stogas uždengtas skarda. Maždaug iki 1906 m. trukusi rekonstrukcija pakeitė ne tik išdegusį interjerą, bet

105 Apreiškimo
Švč. Mergelei Marijai
paveikslas. XIX a. pab. –
XX a. pr. Žemaičių
Kalvarijos bazilikos
didysis altorius.

105

ir išorinius bažnyčios tūrius⁶¹⁷. Bažnyčios atstatymo (1897–1902) projekto autorius buvo Kauno gubernijos architektas Piotras Serbinovičius⁶¹⁸. Manoma, kad remiantis pradiniu A. Kosakausko sumanymu pristatytas dar vienas, grakščiausias bokštų tarpnis. [101] Nuo apatinių jis skiriasi suapvalintomis kampų briaunomis (tai būdinga A. Kosakausko projektuotiems pastatams), viengubais piliastrais ir apskritais langais su spyňa. Bokštai užbaigti eklektiškais neobarokinių formų šalmais su išlakiomis žibintų

617 Bažnyčios atnaujinimui lėšų aukota dosniai, darbai kainavo apie 30 000 rublių (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 39–40).

618 K. Misiųs, R. Šinkūnas, p. 390.

smailėmis, suteikę pastatui lengvumo įspūdį. Rekonstrukcijos autorius gana sėkmingai suderino vingrias bokštų viršūnių formas su statiškomis fasado proporcijomis, pagrįstomis vertikalių ir horizontalių elementų pusiausvyra.

Po gaisro rekonstruojant interjerą, pagaliau suskliausti mūriniai navų skliautai, paaukštinę vidurinę navą ir presbiterijos puskupolį. Vidinę pastato erdvę į tris skirtingo aukščio navas dalija dvi eilės masyvių pilorių, kuriuos puošia plokšti kompozitinio orderio piliastrai. [103, 104] Visu pastato aukščiu nusitęsę piliastrai būdingi A. Kosakausko kūrybai, tad galima spėti, kad jie buvo numatyti pradiniam bažnyčios projekte. Piliorius jungia arkos, lankais siekiančios antablementą, laikantį aukštus cilindrinius vidurinės navos skliautus su langais paskliautėse. Panašiai suskaidytos ir šoninių navų sienų bei cilindrinų skliautų plokštumos. Tarp bokštų kampus laikančių galinių pilorių įterptas dviejų mažesnių stulpų remiamas vargonų choras su kukliai dekoruotu parapetu. Prie kitų šešių pilorių pristatyti neobarokiniai mūriniai altoriai, pabrėžiantys kulisinį vidaus erdvės skaidymą.

Iki gaisro grindys dengtos marmurinėmis grindų plokštėmis iš senosios medinės bažnyčios, bet jų pakako tik vidurinei naujos bažnyčios navai. Šoninės navos ir prieangis tuomet buvo grįsti tašytais akmenimis⁶¹⁹. Po gaisro grindys išklotos tipinėmis to meto balto ir juodo poliruoto betono plytelėmis⁶²⁰. 1906 m. sienos ir lubos viduje buvo „vos tik pabaltintos“, tačiau ketvirtame dešimtmetyje interjero dekoras ir tapyba, berods, nesiskyrė nuo dabartinio⁶²¹. Už didžiojo altoriaus buvęs įrašas liudijo, kad presbiteriją 1907 m. ištapęs dailininkas Petras Adomas Vaitkevičius iš Kauno⁶²². Šalia įrašytos dar trys pavardės: Stanislovas Boruševskis iš Krokuvos, Boleslovas Novickis iš Kauno ir Augustinas Saraksas

619 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713.

620 A. Ragažinskas, p. 26.

621 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 41–42.

622 ŽMA, MA-318, K. Bružo fondas; Rasa Butvilaitė, „Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Aplanymo bažnyčios paveikslai ir sieninė tapyba“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 170. Yra žinoma, kad A. Vaitkevičius lietuviškų juostų motyvais papuošė Kauno Švč. Trejybės bažnyčią (Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009). Apie kitus minėtus dailininkus žinių nepavyko aptikti.

106

iš Rygos. Ant šoninių presbiterijos sienų nutapytuose rožinio vėrinuose įkomponuoti kalaviju pervertos Švč. Marijos Širdies ir Nekaltojo Prasidėjimo (trys lelijos, pusmėnulis, gyvatė) simboliai. Tikėtina, kad tie patys autoriai dekoravo vidurinės navos skliautus ir pastato sienas. Skliautai suskaidyti į penkis segmentus. Vienaime pavaizduotos dvi Švč. Mergelės Marijos temos („Maloningoji Švč. Mergelė Marija“, „Švč. Mergelės Marijos Apsilankymas“), antrame – du Jėzaus siužetai („Švč. Jėzaus Širdis“, „Malda Alyvų sode“). Kituose įkomponuoti Eucharistijos, popiežiaus įgaliojimų, kunigystės ir kiti simboliai. Sienų ir skliautų tapybos siužetai atspindi XIX a. pab. – XX a. pr. atnaujintus Išganytojo bei Marijos kultus ir bazilikos titulą. Jų meninė išraiška ir ornamentika būdinga istoristinei to laikotarpio dailei.

XX a. pr. atstatant sudegusią bažnyčią, mūriniai altoriai išdėstyti atsižvelgiant į ankstesnį interjero kompozicinį sprendimą. Jų autorystė nenustatyta, tačiau neabejotina, kad tai profesionalių ir pajėgių dirbtuvių kūryba. Po gaisro pirmiausia atstatytas didysis altorius ir abu Rožinio brolijos altoriai. [103, 106, 107] Juos galima apibūdinti kaip eklektiškus neobarokinius su neorenesansiniais elementais. Atstatytasis didysis Švč. Mergelės Marijos altorius, kaip ir prieš gaisrą, dviaukštis, abiejuose aukštuose yra po tabernakulį (viršutiniame saugoma šv. Kryžiaus relikvija). Apatinis trijų dalių triumfo arkos pavidalo tarpsnis užima visą presbiterijos plotį. Jo viršumi, kaip ir senajame altoriuje, tęsiasi mūro galerija, į kurią galima užkopti greta zakristijos įrengtais laipteliais. Apačioje maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas kabo arkos formos nišoje ir būna uždengiamas ant drobės XIX a. pab. – XX a. pr. tapytu „Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai“ atvaizdu. [105] Vertikalių proporcijų viršutiniame tarpsnyje pritvirtinta Nukryžiovimą vaizduojanti grupė. Abipus jos – riestos konsolės su angelų galvutėmis, šonuose – stambios voliutos su klūpančių adorantų figūromis. Viršuje altorių užbaigia laužytas antablementas ir frontonas su Dievo Apvaizdos akimi, angelų galvutėmis ir obeliskais kraštuose. Rožinio brolijos altoriai vienodi, vieno tarpsnio, formomis priderinti prie didžiojo. Stačiakampes paveikslų angas iš šonų rėmina kolonos su dvigubais piliastrais, ant laužytų formų antablemento užkeltos angelų statulėlės. Visą altorių kompoziciją užbaigia tokie pat frontonai kaip ir didžiajame altoriuje.

106 Švč. Jėzaus Vardo altorius.

107 Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius.

107

Kiti šeši altoriai prie piliastų įrengti 1904 m. ir funduoti, kaip teigiama, kunigo Juozapo Mikos⁶²³. [104] Šie įrenginiai nuo anksčiau aptartųjų skiriasi XVIII a. baroką imituojančiomis formomis. Visus juos galima suskirstyti į tris poras, kadangi trys altoriai vienoje navos pusėje identiški kitiems trimis priešingoje pusėje. Apatinis jų tarpasnis daug masyvesnis už viršutinį, vertikalių

623 Ant Šv. Pranciškaus, Šv. Arkangelo Mykolo (buv. Šv. Juozapo) ir Šv. Jurgio altoriaus yra po nedidelę lentelę su įrašu: D. O. M. / FUNDATIO SACERD. / JOSEPHI MYKO / POSTHUMA. A. 1904. A. Ragažinskas mini, kad J. Mika fundavęs aštuonis bažnyčios altorius (A. Ragažinskas, p. 49). Jis palaidotas Žemaičių Kalvarijos kapinėse.

108

proporcijų, iš šonų rėminamas piliastų ir kolonų grupių. Viršuje jas jungia laužyti, pertraukti arba išlenkti įvairių pavidalų antablementai. Arčiausiai presbiterijos stovinčių altorių poros paveikslus viršuje puošia reljefai, vaizduojantys karūnas laikančius angelus, vidurinėje poroje angelų figūros įsitačiusios ant šonuose įkomponuotų voliotų. Altorių viršutiniai tarpsniai gerokai mažesni, puošti skirtingais rokokiniais dekoru elementais: voliutomis, piliastrais, vazomis, kartušais ir gloriomis.

Arčiausiai presbiterijos įrengti altoriai dedikuoti šv. Dominykui ir šv. Pranciškui. Po šv. Dominyko atvaizdu įstatytas senasis šv. Hiacinto paveikslas, po šv. Pranciškaus – taip pat senas

šv. Vincento Ferero atvaizdas. Šių altorių viršutiniuose tarpiniuose pavaizduoti šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresė ir šv. Bernardas. Prie antros piliorių poros Šv. Mykolo Arkangelo altoriaus antrame tarpsnyje yra šv. Angelų Sargų paveikslas⁶²⁴, porinio Šv. Tomo Akviniečio altoriaus viršuje – šv. Antano Paduviečio atvaizdas. Arti įėjimo esanti altorių pora skirta šv. Jurgiui ir šv. Agotai, viršutiniuose jų tarpiniuose – šv. Barboros ir šv. Veronikos paveikslai.

Neobarokinių interjero formų ansamblį papildė Evangelijos pusėje prie pirmo nuo presbiterijos pilioriaus stovinti mūrinė sakykla. [108] Jos keturkampė pūstų aptakių formų tribūna gausiai papuošta rokailiniais motyvais. Tribūnos priekinėje dalyje ir siaurais piliastrais nuo sienos atribotoje atkaltėje įrašytos šv. Jono ir šv. Luko evangelijų citatos⁶²⁵. Sakyklos stogelį sudaro rokailėmis ir kartu su puoštas vingiuotas antablementas, virš jo rokokinio dekoru puokštė, iškėlusi šv. arkangelo Mykolo su trimitu figūrą.

1901–1910 m. vargonų chore vietoje sudegusio senojo 13 balsų, drožiniais puošto instrumento garsus vargonų meistras Juozapas Radavičius įrėngė naujus 15 balsų vargonus su istorizmo stiliaus prospektu⁶²⁶. Tuo metu tai buvo bene didžiausi vargonai Žemaitijoje. [109]

Kuriant naują bažnyčios interjerą, atsižvelgiant į poreikių ir pamaldumo pokyčius, neišvengiamai suardyta XVIII a. susiformavusi ir XIX a. dar išlaikyta altorių ikonografinė programa. Tačiau kai kurie svarbiausi jos akcentai visgi buvo atkartoti, o dalis senųjų paveikslų perkelti į imponantiškus mūrinius altorius. Pasikeitus bažnyčios administracijai, dominikonų temoms skirta mažiau dėmesio. Atnaujinto interjero presbiterijoje nebeliko abipus didžiojo altoriaus stovėjusių Šv. Dominyko ir Šv. Vincento Ferero altorių. Pastarojo atvaizdas perkeltas į šoninę navą ir uždengtas tuo

624 Anksčiau tai buvo Šv. Juozapo altorius, o šv. Mykolo Arkangelo paveikslas buvo pritvirtintas po pagrindiniu atvaizdu. 2001 m. šv. Juozapo paveikslas jau išimtas iš altoriaus.

625 Tribūnos reljefe, vaizduojančiame atverstą evangeliją, įrašyta: „Kas yra iš Dievo, klauso Dievo žodžių. Todėl Jūs neklausote, nes nesate iš Dievo (Jn VIII, 47)“. Atkaltėje yra antra citata: „Mano motina ir mano broliai yra tie, kurie klauso Dievo žodžio ir daro (Lk VIII, 21)“.

626 Girėnas Povilionis, „Bažnyčios vargonai“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 755–757.

109

109 Vargonų prospektas. Meistras J. Rada-
vičius. 1901–1910 m.

metu tikintiesiems, matyt, aktualesniu šv. Pranciškaus Asyžiečio atvaizdu. Šv. Dominyko altorius su kitu, po gaisro nutapytu paveikslu išliko, po juo buvo pritvirtintas ir šv. Hiacinto atvaizdas. Kai kurie kiti Žemaičių Kalvarijoje nuo seno gerbti šventieji – šv. Tomas Akvinietis, šv. Agota, šv. arkangelas Mykolas – išlaikė vietą altoriuose, tačiau dominikonų vienuolijos tradicijai reikšmingi šv. Kotrynos Aleksandrietės, šv. Magdalenos, taip pat šv. Simono ir Tado, šv. Kazimiero paveikslai pakeisti naujais, dėl įvairių aplinkybių aktualesniais šventųjų atvaizdais: šv. Jurgio, šv. Bernardo ir šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės⁶²⁷. Per 1896 m. gaisrą prarasta reikšminga Žemaičių Kalvarijos dominikonų meninio palikimo dalis. Išlikę paveikslai, pavieniai liturginiai reikmenys įkomponuoti į atnaujintą interjerą, o praradusieji reikiamą kontekstą perkelti į pagalbines bažnyčios patalpas. Vietos tradicijai

⁶²⁷ Bažnyčioje išlikę XX a. pr. ant drobės tapyti Švč. Jėzaus Širdies ir Nekalčiausios Mergelės Marijos Širdies paveikslai, sprendžiant iš formos, skirti šoninių altorių viršutiniams tarpams.

svarbiausios Išganytojo Kančios ir Švč. Mergelės Marijos temos xx a. sukurtame altorių ansamblyje išlaikytos, tačiau iš dominikonų laikais suformuotos altorių ikonografinės programos liko tik atskiri fragmentai.

xx a. pr. neobarokas tapo bažnyčios vidaus erdvėje vyraujančiu stiliumi. Tapybinis sienų dekoras, profesionalių dirbtuvių sukurti, auksuotais gipsiniais lipdiniais puošti vešlių formų mūriniai altoriai ir sakykla gana santūrių formų interjerui suteikė prabangos įspūdį. Tiesa, baroko bruožų esama ir paties pastato architektūroje. Jie laikytini natūralaus to meto Lietuvos architektūrinės mokyklos tradicijos virsmo požymiu: barokinei struktūrai suteikta nauja klasicistinė forma. Nors XIX a. pab. – XX a. pr. atstatymo darbai pakeitė pastato siluetą ir detales, galime teigti, kad garsaus Vilniaus architekto A. Kosakausko projektuotas ir dviejų stilių sintezę įkūnijantis kūrinyš išlaikė autentišką architektūrinę kompoziciją ir dekorą.

Kryžiaus kelio koplyčios. Architektūra ir interjerai

Architektūrinį urbanistinį Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio pagrindą sudaro devyniolika koplyčių, tam tikra tvarka išdėstytų miestelio teritorijoje. Kiekviena jų skirta vis kitam kančios momentui, o septinta – dviguba⁶²⁸. XVII a. viduryje steigiant piligriminį centrą remtasi ano meto veikalais, taip pat kitų šalių, pirmiausia Lenkijos, patirtimi. Kuriant kompleksą stengiasi išnaudoti vietos ypatumus ir čia esančias kalvas tapatinti su Jeruzalės Alyvų, Siono, Morijos ir Golgotos kalnais. Planinė komplekso struktūra aptarta istorinėje knygos dalyje, tačiau galima pasakyti apie architektūrines ir menines Kryžiaus kelio koplyčių ypatybes?

Kalvarijų kompleksai Europoje vizualine raiška nepaprastai įvairūs. Skiriasi architektūrinis, skulptūrinis, tapybinis Kryžiaus

628 Ankstesniame skyriuje minėta, kad XX a. dešimtame dešimtmetyje dviguba koplyčia ant Pivnyčios kalvos, žymėjusi vieną stotį (Pas Kajafą), buvo padalyta į dvi atskiras stotis (Pas Kajafą ir Kalėjimą). Todėl po jos einančių stočių eilės numeris pasislinko vienu skaitmeniu.

110

110 Pas Kajafą; Jėzus kalėjime. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio VII ir VIII stotys.

111 Jėzus parpuola trečią kartą. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVI stotis.

kelio stočių apipavidalinimas – nuo aukšto meninio lygio ir sudėtingos sąrangos profesionalų kūrybos iki kuklių liaudiškosios dailės pavyzdžių. Puošniausių ansamblių koplyčių architektūra ir dekoras, taip pat tapybos ar skulptūros plastika reprezentuoja tam tikros epochos meninį stilių⁶²⁹. Renesanso estetiniai idealai įkūnyti senųjų Italijos *Sacri Monti* stočių puošyboje, jie juntami ir pirmosiose Zebžydovo Kalvarijos koplyčiose. Daugelyje Europos Kryžiaus kelių visa jėga ir įvairove skleidžiasi brandžiojo ir vėlyvojo baroko stiliaus išmonė. Visai greta, tuose pačiuose religiniuose centruose vėliau statytos koplyčios gali turėti klasicizmo ar istorizmo bruožų. Tačiau visoje Europoje esama kalvarijų, kuriose nepriklausomai nuo jų steigimo laiko, koplytelės identifikuojamos kaip liaudies mažosios architektūros pavyzdžiai, pasižymintys santūria menine išraiška, vienoda, aiškių stilistinių požymių stokojančia kompozicija.

629 A. Mitkowska, *Polskie kalwarie*, s. 23–24; E. Kramer, S. 42–70.

Istorinių ir ikonografinių duomenų trūkumas neleidžia nustatyti, kaip keitėsi Žemaičių Kalvarijos stočių meninė išraiška nuo XVII a. vidurio, galime remtis tik labai fragmentiškais ir vėlyvomis žiniomis. Dabartinės Kryžiaus kelio koplyčios ne vienalaikės, skirtingų medžiagų ir formų, tačiau jose akivaizdžiai vyrauja liaudies architektūros bruožai. Daugumą sudaro tipiniai mediniai statiniai. [42, 111, 113] Būtent tokios nedidelės koplytėlės žymi II, V, VI, IX, X, XIII, XIV, XVI, XVII ir XX vietą. Visų jų planas kvadratinis, tūris stačiakampis. Pamatai mūryti iš akmenų, sienos rėstos iš rąstų, jos apkaltos vertikaliomis lentelėmis ir nudažytos. Priekyje įstatytos dvivėrės durys, langų nėra (tik VI ir XVII koplyčiose šone yra po langą). XIV stoties koplyčioje (Priemiesto vartų) durys įstatytos iš dviejų statinio pusių, ir tikinčiųjų procesijos eina pro ją kaip pro vartus. Nesudėtingą visų šių koplyčių sąrangą viršuje užbaigia keturšlaitis stogas. Vienintelė koplyčių puošmena – nedideli apskardinti bokšteliai su ornamentuotais metaliniais kryžiais viršuje. Interjere sienos tinkuotos baltai, o kai kuriose koplyčiose (II, VI, IX, X, XIII, XX) dekoruotos tapyba. [124] Šis Žemaičių Kalvarijos stočių tipas dažnas liaudies mažojoje architektūroje. Jų konstrukcija paprasta, logiška ir funkcionali. Neabejotina, kad šios koplyčios nuo XVII a. ne kartą perstatytos, vėliau remontuotos⁶³⁰. Dėl stiliaus požymių trūkumo datuoti jas keblu, tačiau vargiai kuri galėtų būti senesnė negu XVIII a. pabaigos.

Kitos medinės koplyčios – Jėzus meldžiasi Alyvų sode (III vieta), Pas Kają ir Jėzus kalėjime (VII ir VIII) bei Nukryžiovimo (XVIII vieta) – didesnės, įvairesnių konstrukcijų ir formų. Septinta koplyčia nuo aptartųjų skiriasi tik proporcijomis. Pailgo stačiakampio plano pastatas viduje padalytas į dvi erdves, jungiamas plataus praėjimo. [110, 129] Priekiniame fasade – du atskiri įėjimai. Pailgas valminis stogas dengtas čerpėmis, ant jo esama trijų skirtingo aukščio bokštelių su kryžiais. Remiantis M. Družynos piešiniu, galima spėti, kad dabartinį pavidalą pastatas įgijęs ne vėliau kaip XIX a. viduryje⁶³¹. [85] Pasak A. Ragažinsko, vienoje šios koplyčios

111

630 Dar XX a. viduryje kai kuriuos koplyčių stogus dengė šios architektūros tradicijai būdingos malkšnos (A. Jankevičienė, *Lietuvos medinės*, p. 278–279).

631 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

patalpoje stovėjusi „Nazarėniškojo Jėzaus stovyla“⁶³², kuri dar tarpukariu pateko į M. K. Čiurlionio dailės muziejų. Tai nemaža XIX a. įgudusio drožėjo darbo figūra, pavaizduota vilkinti mėlyną į liemenį įimtą drabužį, vainikuota pintų vytelių vainiku⁶³³.

Kitos dvi medinės Žemaičių Kalvarijos koplyčios pasižymi savitesne architektūra. Plano sprendimais, tūriais ir kai kuriais architektūriniais elementais jos artimos nedidelėms liaudiškoms bažnyčioms. Vienbokštę bažnytelę primena III koplyčia ant Šv. Jono kalno. [25, 112] Jos planas stačiakampis, gale – trišonė apsidė. Koplyčia taip pat statyta ant mūro pamatų, sienos apkaltos lentomis. Dvišlaitė čerpinio stogo konstrukcija priekiniame fasade sudaro trikampį skydą, kuriame būta nedidelio balkonėlio⁶³⁴. Apačioje – dvivėrės durys puoštos nedidele arka. Šoniniuose fasaduose įstatyta po segmentinės formos langą, apsidėje – du apskriti nedideli langeliai. Ant koplyčios stogo iškilęs šešiasienis dviejų tarpinių bokštas su aukšta neogotikine smaile. Vidaus erdvė vientisa, virš įėjimo du liauni stulpai laiko galeriją. Šioje kalvoje stovėjo pirmoji Gardų Šv. Jono titulo bažnyčia, tačiau kažin ar jos pavidalas įtakoją dabartinio statinio formas. Nepaisant tradicinės planinės struktūros ir paprastų liaudiškų tūrių, koplyčios architektūra artimesnė XIX a. pab. istoristinio stiliaus tendencijoms. XIX a. vidurio piešinyje matyti, kad koplyčia Jėzus meldžiasi Alyvų sode tuomet buvo bebokštė⁶³⁵.

Paskutinė iš medinių statinių grupės – didžiausia XVIII stoties koplyčia Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus, kitaip dar vadinama Nukryžiovimo stotimi (Kryžiauninke). Akivaizdu, kad

112 Jėzus meldžiasi Alyvų sode. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio III stotis.

632 A. Ragažinskas, p. 48. Apie 1921 m. ją pakeitė gipsinė statula „Jėzus surištomis rankomis“ (Ž. Kalvarijos bažn. inventorių, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 16v).

633 Ji buvo pritaikyta altoriui – išskobta nugara, su kabliais kabinimui ant sienos (ČDM, Lv 216). Už informaciją dėkoju dailėtyrininkei R. Stankevičienei. Beje, Jėzaus Nazariečio ikonografinio tipo statula XVIII a. stovėjo ir Verkių kalvarijos koplyčioje, vėliau perkelta į bažnyčią.

634 Šioje vietoje dar 2004 m. buvo stačiakampė anga. Apie balkoną užsimena ir A. Ragažinskas: „Iš lauko pusės yra maža sakykla, iš kurios iškilmingosios procesijos laike esti sakomas pamokslas“ (A. Ragažinskas, p. 48). 2005 m. anga jau buvo užkalta.

635 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

113 Jėzus sutinka
šv. Veroniką; Prie
miesto vartų. Žemaičių
Kalvarijos Kryžiaus
kelio XIII ir XIV stotys.

114

114 Jėzus išvelkamas iš drabužių; Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVII ir XVIII stotys.

115 Koplyčių kryžiai.

stoties tema ir profesionaliosios barokinės architektūros pavyzdžiai padiktavo kryžminę koplyčios struktūrą su trisiene apside gale. [56, 114] Nors ir sudėtingesnės kompozicijos, koplyčios fasadai vis dėlto lygūs, be puošmenų. Priekyje – dvivėrėmis durimis uždaroma arkos formos įėjimo anga, greta dar vienas, tik siauresnis įėjimas. Šoniniuose fasaduose iškirsti keturi segmentinės formos langai. XX a. pr. virš įėjimo buvo ir balkonas pamokslams sakyti⁶³⁶. Visą koplyčią dengia sukryžmintas dvišlaitis valminio tipo stogas⁶³⁷. Jo kryžmoje iškilęs liaunas barokinio silueto bokštelis su kryžiumi, kiti keturi kryžiai – stogo galuose. Menkai apšviesta vidinė pastato erdvė tuščia, tik prie galinės sienos prigludusi mensa. Didelį įspūdį daro koplyčios gale prieš akis atsiverianti penkiose sienose tiesiog ant rąstų tapyta daugiafigūrė Jėzaus mirties kompozicija su Nukryžiuotojo skulptūra centre. [126]

636 A. Ražainas, p. 50.

637 Dar XX a. aštuntame dešimtmetyje stogas buvo dengtas malksnomis, 1989 m. – šiferiu.

Nukryžiaavimo vietą jau XVII a. viduryje žymėjo kryžiaus plano koplyčia, XVIII a. pr. ji buvo perstatyta⁶³⁸. XIX a. viduryje koplyčios struktūra, berods, nesiskyrė nuo dabartinės⁶³⁹. Gali būti, kad ne kartą rekonstruotas pastatas išlaikė tradicinį barokinį planą ir pagrindinius tūrius. Bendros proporcijos, valminė stogo konstrukcija (pagrindinį fasadą vainikuoja nuožulnus stogo šlaitas) ir kai kurie sieninės tapybos ypatumai leidžia spėti, kad dabartinis koplyčios pastatas galėjo būti statytas XVIII a.

Likusios devynios Žemaičių Kalvarijos koplyčios mūrinės. Kai kurios taip pat pasižymi liaudiškai architektūrai būdingu paprastumu, tačiau kitose profesionalių pavyzdžių įtaka pastebimesnė. Struktūra ir tūriais nuo aprašytų tipinių medinių koplytėlių nedaug skiriasi IV ir XII stoties koplyčios. [25, 117] Jų fasadai lygūs ir nedekoruoti, piramidiniai keturšlaičiai stogai vainikuoti kryžiais. Sienos, mūrytos iš akmenų bei plytų, traukia akį nebent turtinga faktūra, kurią priekiniuose fasaduose pabrėžia lygiai tinkuoti ir balinti durų apvadai. Viduje koplyčios tinkuotos baltai, lubos lentinės. Šios koplyčios neturi aiškiai išreikštų stiliaus bruožų, gali būti datuojamos tiek XVIII, tiek XIX a.⁶⁴⁰

Pirmoji Kryžiaus kelyje Paskutinės vakarienės koplyčia palyginti didelė, kresnų proporcijų, stačiakampio plano, baltai tinkuota, su dvišlaičiu skardiniu stogu. Fasade yra dvivėrės durys, šonuose – nedideli langai. Pastato savitumą lemia virš stogo išsišovęs itin masyvus frontonas su žemu bokštelio. Frontono siluetas horizontalių proporcijų, šonuose – į meandro ornamentą transformuotų voliotų motyvai. Ši architektūrinė detalė labai specifiška, jai neabejotinai įtaką padarė bazilikos frontono pavyzdys.

XVIII a. pab. Paskutinę vakarienę žymintioje koplyčioje būdavo šarvojami mirusieji⁶⁴¹. Ar tuo metu jau stovėjo dabartinis pastatas,

115

638 *Kalvaria Zmuydzka*, p. [C2v]; Juozapo Kazimiero Gaurilavičiaus testamentas, 1710 m., LVIA, SA-14503, l. 258–259.

639 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

640 XII koplyčios sienos, nuolat ardomos drėgmės, 1989 m. nuo pusės mūrytos iš naujo, koplyčia paaukštinta (I. Krutulytė, „Žemaičių Kalvarijos koplytėlių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 191–207).

641 *Liber Expensarum sub Prioratu*, 1799 m. įrašas, lapai nenumeruoti.

nenustatyta. M. Družynos piešinyje koplyčia pavaizduota lygiai taip pat, kaip ir kitos tipinės stačiakampio tūrio koplytelės, tad net sunku pasakyti, ar ji buvo mūrinė. [85, 100] A. Ragažinsko knygoje rašoma, kad ji „pabaltinto mūro su bokšteliu“, matomu ir knygos iliustracijoje (šiek tiek „pataisytame“ M. Družynos piešinyje)⁶⁴². Panašiai koplyčia apibūdinta ir vėliau⁶⁴³. Taigi arba frontonas su meandro ornamentu tiesiog nepaminėtas, arba pristatytas vėliau, 1935 m., kai koplyčia buvo atnaujinta Žemaičių Kalvarijoje įsikūrusių marijonų vienuolių rūpesčiu⁶⁴⁴.

Viena didžiausių Kryžiaus kelyje yra XI stotis (Rotušėje). Jos planas ir struktūra primena vienanavę ir vienabokštę bažnyčią. [116, 123] Pastato tektoniką ir turtingą akmenų mūro faktūrą paryškina iš plytų mūryti ir baltai tinkuoti architektūriniai elementai: keturi koplyčios korpusą kampuose rėminantys stulpai, dekoratyvus plytinis frizas, keturių pusapvalių langų apvadai šoniniuose fasaduose. Virš priekinio fasado iškilusį bokštelį optiškai paauskština per visą pastato aukštį nusitiesusi balta tinko juosta. Joje į vieną vertikalę sukomponuota arkos pavidalo įėjimo anga, mūrinis balkonėlis-sakykla virš jos⁶⁴⁵, pusapvalė niša su Kristaus prie stulpo skulptūra ir bokšte įrengta varpinė. Koplyčios vidaus erdvė vientisa, grindys grįstos plytelėmis, lubos dengtos lentomis. Kaip ir III koplyčioje, virš įėjimo čia įrengta nedidelė galerija. Prie galinės sienos stovi drožiniais puoštas dviejų tarpinių altorių su paveikslais ir skulptūromis.

Pasak pamatų įrašo šoniniame fasade, koplyčia statyta 1878 m.: RP 1878 / *Kaplica / Wymurowana*. Datą patvirtina ir statinio architektūros ypatybės. A. Ragažinskas nurodo, jog jos fundatoriumi buvęs prioras Rapolas Jasikevičius⁶⁴⁶. Tikėtina, kad šioje vietoje ir ankstesnė koplyčia buvo mūrinė. M. Družynos piešinyje matyti didokas pastatas su bokšteliu ir vingrių formų barokiniu frontonu. [85] Galiniame dabartinio pastato fasade pamatuose įmūryta senesnė, matyt, ankstesnėje koplyčioje buvusi akmeninė antkapio plokštė su lenkišku įrašu: D. O. M. / MICHAŁ / STAŁKOWICZ /

642 A. Ragažinskas, p. 44–48.

643 Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 14v.

644 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarijos*, p. 53.

645 1936 m. balkonėlis buvo metalinis (*Ibid.*, p. 58–59).

646 A. Ragažinskas, p. 49.

117

Umarl Roku 1822 Dnia / 26 Miesiąca Grudnia. 1896 m. sudegus bažnyčiai, šioje koplyčioje vykdavo pamaldos. XX a. I pusėje koplyčia dar buvo netinkuota, to meto atvirukuose matyti plytų mūras. Bokštą tuomet pratęsė skarda apkalta aukšta smailė su kryžiumi.

XV stoties (Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių) akmenų mūro koplyčia mažutė, bet unikalios architektūros – gana neįprasto, puslankiu gale nusklembto tūrio. [118] Pusapskritimio plano pastato vidaus erdvė ankšta, gilyn spraudžiama susiskliaudžiančių storų akmeninių sienų ir žemyn besileidžiančio vienslaičio stogo. Koplyčios fasadas imituoja barokinės profesionalios architektūros formas. Jo puošmena – iš lauko riedulių mūrytas plastiško silueto frontonas, kurį paryškina balto tinko apvada. Baltai apvesta ir stačiakampė įėjimo anga su dvivėrėmis durimis. Siauroje frontono nišoje įstatyta Jėzaus skulptūrėlė, žemiau nupatyta Dievo Apvaizdos akis.

Neatmestina galimybė, kad panašios architektūros koplyčių Kryžiaus kelyje būta ir daugiau, tačiau išliko tik ši. Savitų liaudiško baroko formų pastatas statytas maždaug XVIII a. viduryje, vėliausiai – antroje pusėje. M. Valančius mini vyskupo A. Tiškevičiaus rūpinimąsi perstatyti ir suremontuoti Kryžiaus kelio koplyčias („nekurias koplyčias pataisė, o nekurias iš naujo perdirbo“)⁶⁴⁷. Galbūt tuo metu ir pastatyta XV stotis. Jos frontono formos šiek tiek artimos kitiems Žemaitijos smulkiosios architektūros pavyzdžiams – po 1763 m. statytiems Šaukėnų šventoriaus ir XVIII a. II pusėje sumūrytiems Mosėdžio šventoriaus vartams⁶⁴⁸. XIX a. viduryje šis pastatas turėjo dar ir nedidelį bokštelį⁶⁴⁹. Tai viena puikiausių Žemaičių Kalvarijos koplyčių, kurioje vaizdžiai atsiskleidžia baroko ir liaudiškos smulkiosios architektūros sąveika.

XIX (Jėzaus kapo) koplyčia stačiakampio plano, gale užbaigta puslankiu. Stogas dvišlaitis, dengtas čerpėmis. Kaip ir kitose koplyčiose, natūralus akmenų ir plytų mūro paviršius priekiniame fasade derinamas su tinkuotais elementais. [57] Pastato fasadas viršuje papuoštas masyviu horizontalių proporcijų frontonu.

⁶⁴⁷ M. Valančius, p. 301.

⁶⁴⁸ *Lietuvos architektūros istorija*, p. 188–199.

⁶⁴⁹ Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

118

Jo šonuose du žemi piramidėmis užbaigti bokšteliai, dar vienas toks pat bokštelis iškilęs centre⁶⁵⁰. Visus juos vainikuoja ornamentiniai kryžiai. Koplyčios viduje centre priešais nedidelę altorėlį ant aukšto cokolio stovi gipsinė statula, vaizduojanti Jėzų karste⁶⁵¹. Ankstyvų šaltinių liudijimu, XVII a. viduryje norėta Šv. Kapo stotį išskirti, dydžiu ir menine išraiška suteikti jai „deramą“ pavidalą⁶⁵². Tačiau pastatas ne kartą buvo perstatinėjamas. M. Družynos piešinyje šioje vietoje pavaizduota tipinė, tik šiek tiek didesnė (mūrinė?) koplyčia. Dabartinė datuotina XIX a., jos frontonas, kaip ir i koplyčios, galėjo atsirasti 1935 m.

Kryžiaus kelio trasoje netoli I stoties yra ir mūrinis kopyltstulpis, vietos gyventojų vadinamas „mūro kryžiumi“, taip pat įtrauktas į Kryžiaus kelio trasą. [221] Baigiantis procesijai

117 Viešpats Jėzus suimamas. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio IV stotis.

118 Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XV stotis.

650 XX a. IV dešimtmečio atvirukuose bokštelių dar nėra.

651 Po 1921 m. rašytame inventoriuje skulptūra dar neminėta (Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 19v).

652 Kalvaria Zmuydzka, p. [C2v]; M. Bardauskas, p. [K].

119

119 Jėzus pas Pilotą.
IX stoties koplyčios
paveikslas. XIX a. pab. –
XX a. pr.

120 Malda Alyvų sode.
III stoties koplyčios
paveikslas. 1861 m.

ties juo šv. Kryžiaus relikvija teikiamas paskutinis palaiminimas. Menotyrininkė Algė Jankevičienė statinį priskiria „tradicinėms vientiso tūrio koplytėlėms“⁶⁵³, nurodyma, kad tokie statiniai Lietuvoje įprasti. Duomenų apie statybos datą nėra, tačiau XIX a. viduryje siluetas atrodė panašiai kaip ir dabar⁶⁵⁴. Taisyklingos racionalios koplytstulpio formos laikytinos klasicizmo architektūros atspindžiu. Nišose dviem aukštais išdėstytos skirtingo laiko ir meninės vertės skulptūros: viršuje – „Nukryžiuotasis“, „Kristus Karalius“, „Šv. Dominykas“, „Švč. Mergelė Marija Sopulingoji“, apačioje – „Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu“, „Šv. evangelistas Lukas“, „Nežinomas evangelistas“ (praradęs atributus), „Šv. evangelistas Jonas“. Ypač vertingos trys pastarosios, pagal drožybos ypatumus datuotinos XVIII a.

653 A. Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės koplytėlės. Architektūra ir skulptūra*, Vilnius, 2004, p. 15–16.

654 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vyskupui M. Valančiui (LDM, G-9827).

Daugumos mūrinių ir medinių koplyčių interjerai nepasižymi ypatinga įvairove. Nepriklausomai nuo pastato dydžio, formos ar statybinės medžiagos, jų grindys cementinės arba grįstos plytelėmis, sienos tinkuotos, lubos lentinės. Kiekvienoje yra po vieną nedidelę mūrinę altoriaus meną, virš jos paprastai kabo aliejiniais dažais ant drobės tapytas paveikslas, vaizduojantis atitinkamą Kristaus kančios epizodą. Daugelio koplyčių altorius puošia panašių matmenų vertikalios kompozicijos XX a. pradžioje tapyti kūriniai⁶⁵⁵. [129] Visi jie turi panašumo ir galbūt priskirtini tam pačiam neidentifikuotam profesionaliam dailininkui. Nuo XII stoties paveikslų kiek keičiasi figūrų piešinys, tačiau skirtumų galėjo atsirasti dėl naudotų pavyzdžių įvairovės. Be šių kūrinių, minėtina kitaip komponuota ir taip pat profesionaliam XIX a. pab. – XX a. pr. tapytojui priskirtina daugiafigūrė drobė „Jėzus pas Pilotą“ IX stoties koplyčioje. [119] Kalėjimo, Prie miesto vartų ir Jėzaus kapo stotyse Kryžiaus kelio siužetus vaizduoja XX a. viduryje įgytos gipsinės skulptūros.

Kai kurie senieji Žemaičių Kalvarijos koplyčių paveikslai, kurti pagal barokinius pirmavaizdžius ir datuoti XVIII–XIX a., ilgainiui pateko į filijinę Barstyčių bažnyčią⁶⁵⁶. Jie pasižymi Žemaitijos sakralinei liaudies tapybai būdingais bruožais, kai kurie pertapyti. [122] Pačioje Žemaičių Kalvarijoje I ir III koplyčioje XX a. dešimtame dešimtmetyje dar saugoti du seni, XIX a. pertapyti barokinės stilistikos Kryžiaus kelio paveikslai, sukurti pasimokiusių ar liaudies meistrų. III koplyčioje buvo gerokai sunykęs tos pačios ikonografijos kaip ir dabartinis paveikslas „Jėzaus malda Alyvų sode“. [120] Kitoje jo pusėje – fundacinis įrašas: *Zafundowali Juzef i Petronela Urnikowie 1861 r. 1 Decembr.*

120

655 1962 m. paveikslai „Paskutinė Vakariene“, „Jėzus atsisveikina su Marija“, „Jėzus meldžiasi Alyvų sode“, „Jėzus suimamas“, „Pas Erodą“, „Pas Pilotą“, „Jėzaus nuplakimas“, „Jėzus susitinka savo Motiną“, „Jėzus susitinka šv. Veroniką“, „III parpuolimas“, „Jėzus išvelkamas iš drabužių“, „Jėzus laidojamas“, „Šv. Elena“ paimti iš koplyčių ir Plungės rajono vykdomojo komiteto vardu perduoti Vilniaus ateizmo muziejui. 1988 m. grąžinti (LNM, f. AM, ap. 2, b. 161. Įsakymai (nurašytų, pervestų į pagalbinį fondą daiktų), l. 47, 50, 86).

656 1966–1979 m. jie perduoti Ateizmo muziejui. Paveikslų profesionalumo lygis įvairus: nuo liaudies tapybos iki aukštos meninės vertės profesionalių kopijų. Tiesa, manoma, kad profesionalūs paveikslai XIX a. kabojo bažnyčioje, o su koplyčių interjerais sietini tik liaudiškosios stilistikos kūriniai (A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio paveikslų kelionė“, p. 137–148).

121

Kryžiaus kelio komplekse, be minėtųjų koplytstulpio skulptūrų, išliko dar keletas vertingų skulptūrinių atvaizdų. Paskutinės vakarienės koplyčios fasade pritvirtinta XVIII a. II pusės plastika pasižyminti medinė Nukryžiuotojo skulptūra⁶⁵⁷. [121] Kūno anatomija, veido bruožai, perizonijaus klostės ir formų stilizacija įtikina, kad tai barokinių bruožų turintis vietinio pasimokiusio skulptoriaus kūrinys. Tiesa, kryžius bei titulo lentelė neautentiški, o figūros rankos išdrožtos ir pridurtos vėliau. Rotušės stoties koplyčios fasado nišoje medinė Jėzaus prie stulpo statula taip pat turi XVIII a. drožybos ypatybių ir formomis artima evangelistų atvaizdams „mūro kryžiuje“. [148] Tačiau tai gali būti ir XIX a. pagal barokinį pavyzdį drožtas kūrinys. Grubiai pritvirtintos Jėzaus figūros rankos ir medinis stulpas priekyje tikrai vėlyvesni. Šio siužeto skulptūrinis atvaizdas koplyčios fasade minimas A. Ragažinsko knygoje, XX a. I pusės atvirukuose matyti, kad fasade stovi ta pati skulptūra⁶⁵⁸. Panašios Jėzaus surištomis rankomis (*Ecce Homo*), taip pat kareivių bei Piloto statulos Kryžiaus kelio Rotušės stotyje būdingos baroko tradicijai, jos stovi ne vienoje Lenkijos ir Vokietijos kalvarijoje⁶⁵⁹.

Atskirai aptartinas puošnumu iš kitų išsiskiriantis Rotušės koplyčios altorius su mensa ir dviejų tarpсниų architektūriniu retabulu⁶⁶⁰. [123] Neobarokiniams altoriams būdinga struktūra ir kai kurie dekoru drožiniai leistų teigti, kad jis sukurtas profesionalaus meistro tuo metu, kai pastatyta ir pati koplyčia, t. y. 1878 m. Tačiau atskiri retabulo elementai – kiaurapjūviu drožinėti sparnai, kolonos, gal net laužytas karnizas su piliastrais – rodo, kad čia panaudoti ankstesnio XVIII a. vidurio įrenginio elementai⁶⁶¹. Ant retabulo viršaus užkeltos dvi tam pačiam laikui priskirtinos barokinės skulptūros: kairioji vaizduoja nežinomą šventąjį vyskupą, dešinioji – šventąjį su dominikonų abitu ir popiežiaus insignijomis. [74, 75] Gana savitas altoriaus tabernakulis,

657 Palyginti gera skulptūros būklė rodo, kad ne visada ji buvo lauke, šioje vietoje užfiksuota bent jau nuo 1989 m.

658 A. Ragažinskas, p. 49.

659 E. Kramer, S. 49.

660 1936 m. atnaujintas Rotušės koplyčios altorius, „naujai išmargintos“ koplyčios lubos ir sienos (J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 59).

661 Abiejų tarpсниų akanto ornamento sparnai panašūs į 1764 m. statyto Smilgių altoriaus sparnus (M. Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra*, p. 290–292).

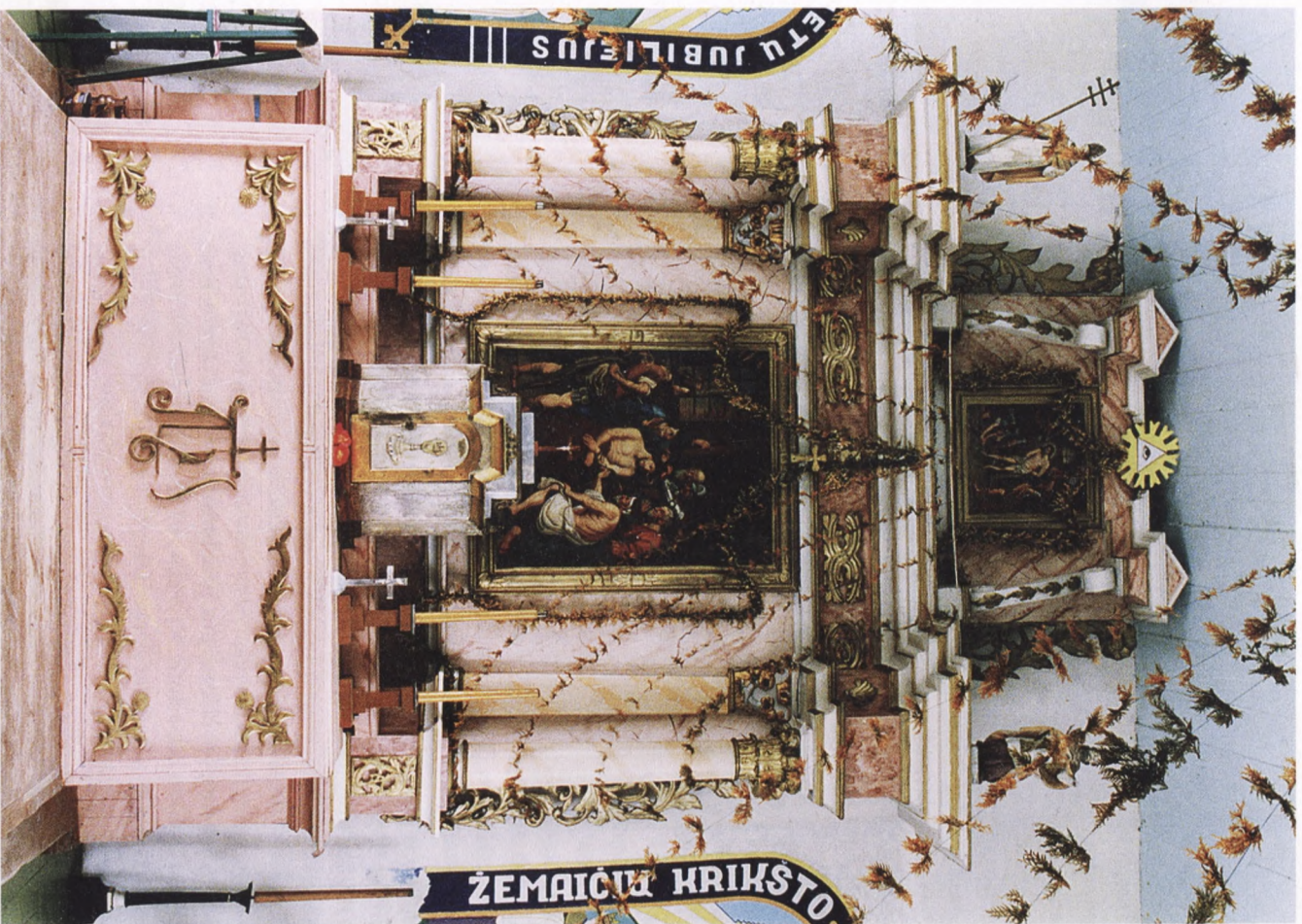
121 Nukryžiuotojo
skulptūra I stoties
koplyčios fasade.
XVIII a. (?).

122 Paveikslas „Nukry-
žiamas“. XIX a. (?).
Barstyčių bažnyčia.

122

sukurtas profesionalaus, bet, matyt, periferijoje dirbusio amatininko. Išorėje jis apkaltas dekoruota skarda, ne kartą grubokai taisytas. Korpuso sienelės dengiantys lakštai subtiliai graviruoti smulkučiais susipynusių juostelių, saulučių ir lapelių ornamentais, kuriuose galima įžvelgti XVIII a. būdingų motyvų. Altoriaus pirmo tarpsnio paveikslas „Vainikavimas erškėčiais“ nutapytas maždaug koplyčios statybos laikotarpiu. Jo autorius – J. Širma, tapęs ir bazilikos Kryžiaus kelio stotis. Kryželis virš koplyčioje esančio rėmo rodo, kad ir šis paveikslas skirtas bažnyčios Kryžiaus kelio ciklui ir anksčiau veikiausiai kabojęs greta Jėzaus nuplakimo stoties⁶⁶².

662 Bazilikos Kryžiaus kelio stotys dabar turi kitus, vėlyvesnius rėmus. Augaliniais motyvais puoštas paveikslo „Erškėčiais vainikavimas“ rėmas, matyt, autentiškas, vienalaikis su tapyba.

Dalies kalvarių koplytėlių (I, II, VI, VII, XIII, XVIII, XX) sienas puošia įdomus tapybinis dekoras – primitiviai modifikuoti įvairūs architektūriniai motyvai. [124, 125, 129, 130] Ypač dažnai kartojasi savaip traktuoti klasikiniai orderiai: dorėninis (VII stotis), jonėninis (XIII stotis), korintinis ar kompozitinis (VII, XVIII koplyčia). Matyti ir baroko architektūros elementų: XX koplyčios paveikslą virš mensos rėmina stambios voliutos, XVIII koplyčioje langus gaubia asimetrinės rokokinių ornamentų ir gėlių puokščių kompozicijos. VI koplyčioje priešais tikrąjį langą nutapytas iliuzinis, o VII virš altoriaus skulptūros (čia stovėjo Jėzaus Nazariečio statula) – raudonas kampuose surišto audeklo baldakimas. Šiose koplyčiose virš grindų nutapyta nesudėtingo geometrinio ornamento juosta, o viršuje palei lubas – siaura modiljonų juostelė (VII koplyčioje ir meandro motyvas). Kiekvienam interjerui parinktas vis kitoks koloritas – pilkų, rudų, rausvų, vyšninių, mėlynų arba žalių atspalvių, kai kur saikingai derintos skirtingos spalvos.

Šiose koplyčiose ant sienų pavaizduotomis kolonomis ir piliastrais pabrėžiama altorinė dalis (tik XVIII koplyčioje piliastrai yra sienų kampuose). Architektūriniai elementai nutapyti siekiant perteikti iliuzinę perspektyvą ir formų apimtis. Tokia tapyba turi daug bendro su XVIII a. – XIX a. I pusėje plitusia sakralinių pastatų dekoru tradicija – tapytais iliuziniais altoriais⁶⁶³. Vertinant kalvarijos koplyčių architektūrinių elementų motyvus daroma prielaida, kad iliuzinės sienų tapybos čia būta jau XIX a. I pusėje. Deja, nėra istorinių šaltinių, galinčių tai patvirtinti. Pastatai buvo nuolat remontuojami ir perdažomi, tad dabartinės sienų tapybos kompozicijos priskirtinos XX a. pr. liaudies meistrams, galėjusiems sekti arba iki tol koplyčiose buvusių dekoru, arba gretimuose sakraliniuose pastatuose matytais kūriniais.

1936 m. spaudoje skelbta, kad „dekoratorius N. Danys jau baigia antros didžiulės koplyčios dekoravimo darbą. Pradedamos remontuoti ir kitos“⁶⁶⁴. XI koplyčioje ant sienos už altoriaus dažais užrašyta: „Padekoruota 1936 m. Dekor. N. Danys“. Nors tuo laiku koplyčios buvo remontuojamos ir dažomos, vis dėlto tapybinis koplyčių dekoras pastaruoju metu siejamas su Alsėdžių meistro

123 XI stoties koplyčios altorius. XVIII, XIX a.

663 Dalia Klajumienė, *Tapyti altoriai XVIII a. – XIX a. I p. nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai*, Vilnius: VDA leidykla, 2006.

664 „Žemaičių Kalvarijos žinėlės“, *Žemaičių prieteliūs*, 1936, Nr. 30.

124

124 VI stoties (Pas Aną) koplyčios interjero dekoras.

125 XX stoties (Šv. Kryžiaus atradimas) koplyčios interjero dekoras.

Kazimiero Varnelio (1871?–1945) vardu⁶⁶⁵. Jo autorystei dažnai priskiriama ir įstabiausia šiame ansamblyje daugiau negu 14 metrų ilgio daugiafigūrė Nukryžiovimo koplyčios tapyba.

K. Varnelis Žemaičių Kalvarijoje dirbo prieš Pirmą pasaulinį karą. Pasak Pauliaus Jurkaus, „klebonaujant Jonui Petrauskiui dievdirbys Varnelis dekoravo ir tapė Kryžiauninkės koplyčioje, o gyveno pas jo tėvus“⁶⁶⁶. Žemaičių Kalvarijoje nuo 1902 m. dirbusio kun. J. Petrausko rūpesčiu 1903 m. perstatytos ir atnaujintos kalvarijos koplyčios, matyt, kartu tvarkyti ir interjerai (meistro sūnaus Kazimiero Varnelio spėjimu, tai buvo kiek vėliau – 1906–1911 m.⁶⁶⁷). Vis dėlto vienprasmiskai teigti, kad Nukryžiovimo koplyčios (kaip ir kitų Kryžiaus kelio stočių) dekorą savarankiškai

665 D. Vasiliūnienė, „Alsėdžių menininkas Kazimieras Varnelis“, p. 251–259.

666 ŽMA, MA-318, K. Bružo fondas. Kad K. Varnelis daug dirbo Žemaičių Kalvarijos koplytėlėse, mini ir Alsėdžių gyventojai (Adomo Šiaulio informacija. Užrašė D. Vasiliūnienė 1998 m).

667 Sūnaus Kazimiero Varnelio informacija. Užrašė D. Vasiliūnienė 1998 m.

sukūrė šis liaudies meistras, negalima. XVIII stoties koplyčioje po trupanciu viršutiniu Nukryžiovimo scenos tapybos sluoksniu matyti ankstesnė polichromija, o kompozicijos pobūdis ir figūrų piešinys verčia manyti, kad K. Varnelis tapė pagal barokinį pavyzdį⁶⁶⁸.

Nukryžiovimo stoties reikšmė Kryžiaus kelio liturgijoje parbrėžiama nuo XVII a., todėl tikėtina, kad koplyčia išsiskyrė ne tik architektūra, bet ir vidaus puošyba. Dideli pokyčiai joje turėjo įvykti, XVIII a. pr. iš jos į bažnyčią perkėlus Nukryžiuotojo figūrą. Kaip žinoma, apie tą laiką pastatas buvo rekonstruojamas. Deja, archyvinuose šaltiniuose informacijos apie koplyčią ir jos tapybą nėra, visos žinios labai vėlyvos. Tik 1906 m. apie Nukryžiovimo stotį rašyta: „Jos viduje yra panašus į bažnyčioje esantį stebuklingąjį Nukryžiuotąjį kryžius, o sienos aplinkui nupieštos visokiais paveikslais“⁶⁶⁹. Tačiau taip galėjo būti apibūdinta jau K. Varnelio sukurta ar atnaujinta tapyba.

Apytamsėje vyšniniais tonais dažytoje koplyčioje ant penkių presbiterinės dalies sienų nutapyta ryškiaspalvė daugiafigūrė kompozicija, apšviečiama pro du šoninius langus. [126] Vidurinės galinės sienos centre pritvirtinta puikaus darbo Nukryžiuotojo skulptūra, kūno anatomijos perteikimu ir plastikos ypatybėmis būdinga XVIII a. II ketvirčiui arba viduriui. Į krūtinės žaidžą įremta ietis įtvirtinta greta ant sienos nutapyto raito romėnų kario šv. Liongino rankoje. Pastebėtina, kad Kryžiaus kelio stoties scenos vaizduosena derinant ir tapybos, ir skulptūros priemones paplitusi garsiausiose Vakarų Europos kalvarijose, su užmoju kurtuose barokinių koplyčių interjeruose. Ansambliškas, įvairių meno šakų dermė ir optiniai efektai iš esmės būdingi baroko sakraliniam menui.

Žemaičių Kalvarijos Nukryžiovimo koplyčios Jėzaus mirties scena vyksta detalčiai ištapytame peizaže: nelygi horizonto linija, kalvotas reljefas, uolų properšose atsiveriantys Jeruzalės ir pavienių statinių vaizdai, dramatiškais spalvomis besiniaukstantis dangus. Po kryžiumi kompozicijos centre – Dievo Motina, šv. Marija Magdalena ir šv. Jonas. Kompaktiška ir racionaliai sukomponuota figūrų grupė, sudėtingos ir įtaigios pozos rodo, kad čia remtasi

668 Sūnus K. Varnelis neatmeta tikimybės, kad jo tėvas tik atnaujino XVIII koplyčios tapybą.

669 A. Ražinskis, p. 50.

125

126 XVIII stoties
(Jėzus kenčia ir
miršta ant kryžiaus)
koplyčios sienų
tapyba. XVIII a. (?);
K. Varnelis, XX a. pr.

127 XVIII stoties
koplyčios sienų tapy-
bos fragmentas su
moterų grupe.

128 XVIII stoties
koplyčios sienų tapy-
bos fragmentas.

127

profesionalių baroko kūriniu arba jo kopija⁶⁷⁰. Virš figūrų atsiveriantis miesto peizažas itin jautrus ir detalus, sudėtinga struktūra būdingesnis profesionaliajai, o ne liaudies dailei. Kitose sienose nutapyti personažai taip pat išduoda barokinio pavyzdžio įtaką. Abipus Nukryžiuotojo įstrižose koplyčios sienose įkomponuoti du su Jėzumi nukryžiuoti piktadariai. Panašiomis pozomis virvėmis

670 Derėtų atkreipti dėmesį į Sedos bažnyčios stočių ciklo (1888 m.?) paveikslą su Nukryžiuavimo scena. Siužetas ir kai kurių figūrų pozos turi daug bendro su Žemaičių Kalvarijos koplyčios tapyba. Panašumas sietinas su buvusio kalvarijos koplyčios dekorą įtaka arba to paties nenustatyto pirmavaizdžio panaudojimu abiem atvejais.

prie kryžių priraišioti plėšikai vaizduoti renesanso ir baroko dailėje. Žemiau šių kryžių – prasiverianti žemė, iš jos kyla baltomis drobulėmis apsisiautusias mirusiųjų figūros, išmėtyti kaulai ir kaukolės. Greta kauliukais lošiančių romėnų karių grupės – Judas su pinigų kapšeliu rankoje ir baltabarzdis senis, numanomas žydų kunigas, sumokėjęs už išdavystę. Priešais jį palinkęs tamsiaplaukis barzdotas vyras su kankinimo įrankių krepšiu. Priešingoje dešinėje sienoje į akis krinta gana sudėtingų pozų dešimt figūrų grupė. [127, 128] Matyt, tai evangelijose aprašytos Galilėjos moterys su vaikais ir romėnų karys šimtininkas, ištaręs žodžius: „Tikrai šitas buvo Dievo sūnus“ (Mt 27, 54). Už jų peizažo tolumoje matyti kopėčias nešantys žmonės, dešiniau – vyriškis su ąsočiu ir šalia jojantys bei žygiuojantys romėnų kariai. Kūrinio koloritą sudaro ryškios, kontrastingai derintos, aiškiai kontūru apibrėžtos, tačiau tonais graduotos spalvinės dėmės. Kontrastą stiprina balta, pilka ir juoda spalva paryškinti šešėliai ir draperijų klostės.

Daugiafigūrės Jėzaus mirties scenos vaizduotos jau vėlyvųjų Viduramžių dailėje, XIV a. jos būdingos Italijos renesanso tapybai, XVI a. dažnos germanų kraštų, Nyderlandų, Ispanijos mene. Šiuo atveju naratyvinė kompozicija ne tik išsamiai ir vaizdžiai perteikia dramatišką siužetą, bet kartu suteikia „čia ir dabar“ vykstančio veiksmo įspūdį. Ir nors tapysena daugelyje vietų pasižymi liaudies dalei būdingu formų suplokštinimu ir dekoratyvumu, o piešinyje primityvokai kartojamos sudėtingos pirmavaizdžio pozos bei judesiai, visa scenos traktuotė ir kūrinio kompozicija liudija ilgą Vakarų Europos sakraliojo meno tradiciją.

Atkreiptinas dėmesys, kad ši panoraminė kompozicija „neišsitenka“ dabartinėje sienos plokštumoje, ir geometrinis ornamentas dirbtinai nupjauna apatinę jos dalį. Nelogiškai įkomponuota apačioje ornamento juostos dengiama moterų su vaikais grupė, kitos figūros tą juostą liečia kojomis. Viršuje kompoziciją riboja lubos: iš rokokinių ornamentų sudarytų langų apvadų viršūnės nukirstos, Nukryžiuotojo skulptūros kryžius įsirėmęs į lubų lentas. Visa tai įgalina daryti prielaidą, kad dabartinė K. Varnelio tapyba dengia jau anksčiau čia buvusią kompoziciją. Rekonstruojant pastatą galbūt pažemintos lubos paslėpė viršutinę sienų dalį. Apatinė kompozicijos dalis, drėgmei veikiant koplyčios sienojus, sunyko labiau, todėl ir nebuvo atkurta, o užtapyta ornamentu. Gal K. Varnelis

128

129

129 Kryžiaus kelio VII ir VIII stočių koplyčios interjero dekoras.

130 XIII stoties (Jėzus sutinka šv. Veroniką) koplyčios interjero dekoras.

pertapė tik geriau išlikusias, „perskaitomas“ kompozicijos vietas, veikliausiai daug ką traktuodamas savaip. Šiaip ar taip, bendra kūrinio apimtis, tvirtas, nors ir turintis paklaidų piešinys, perteikiantis sudėtingas kūno padėtis ir veidų išraiškos niuansus liudija savamokslio menininko talentą. Lietuvių liaudies meno kontekste tai netradicinės apimtys ir sudėtingumo tapybos darbas. Koplyčios presbiterinės dalies architektūros ir sienų polichromijos tyrimais būtų galima nustatyti tikrąjį profesionaliosios ir liaudies tapybos santykį kūrinėje ir tiksliau apibrėžti jo meninę vertę.

Architektūros ir dailės požiūriu, Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio kompleksas yra unikalus įvairaus profesionalumo lygių, skirtingų laikotarpių, stilių ir meno rūšių sintezės variantas. Ansamblio struktūra, planas kai kur ir interjero dekoras stilus įtakotas profesionaliosios dailės, tačiau bent jau vėlyvuuoju laikotarpiu pagrindiniai jo kūrėjai buvo vietiniai meistrai, svariai prisidėję prie dabartinės ansamblio meninės išraiškos susiformavimo. Kryžiaus kelio stočių architektūra ir vidaus įranga priskirtina

liaudies meno sričiai. Dominikonų administravimo laikotarpį amžiumi siekia toli gražu ne visos koplyčios. Pirmiausia minėtina tarp profesionalios ir liaudies architektūros balansuojanti akmens mūro barokinė koplyčia Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių, Nukryžiuojimo vietą žymintis pastatas, prioro R. Jasikevičiaus funduota ir profesionalo projektuota Rotušės stotis. Dauguma Žemaičių Kalvarijos komplekso statinių tikriausiai panašiai atrodė ir XIX a., tačiau, ne kartą perstatinėjami, jie įgijo naujų bruožų. Bazilikoje bei Kryžiaus kelyje išlikę pavieniai baroko kūriniai įgalina manyti, kad ankstesniais laikais profesionalaus meno Žemaičių Kalvarijoje būta daugiau. Remiantis tik pora išlikusių XVII a. skulptūrų, spręsti apie ano meto komplekso meninį lygį sunku, tačiau panašu, kad tuomet užsakymus atliko itin aukšto lygio menininkai. Spėjama, kad XVIII a. čia nemažai dirbo pasimokę vietiniai meistrai, o liaudies meno persvara Kryžiaus kelyje išryškėjo tik XIX–XX a.

Bendrame europinių Kryžiaus kelio kompleksų kontekste Žemaičių Kalvarija užima savitą vietą. Viena vertus, dėl koplyčių architektūros ir dabar jose vyraujančių kūrinių pobūdžio ji priskirtina liaudiškajai sakralinei kūrybai. Kita vertus, turtinga istorija, pagal žymius europinius pavyzdžius suformuota Kryžiaus kelio kompozicija ir negausiai išlikę XVII–XVIII a. dailės kūriniai ją prilygina garsiosioms Rytų Europos kalvarijoms.

Maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas

Dominikonų ordino dvasingumo tradicijoje Švč. Mergelės Marijos kultas plėtotas kartu su pamaldumu Jėzui Kristui. Didelį dėmesį Švč. Mergelės Marijos vaidmeniui Išganymo istorijoje skyrė šv. Tomas Akvinietis. Potridentiniu laikotarpiu marijiškoji tema pabrėžta visoje Katalikų Bažnyčioje. Lietuvos dominikonų provincijoje pagarba Švč. Mergelei Marijai išreikšta bažnyčių ir altorių titulais, Rožinio brolijos platinimu, dieviškomis malonėmis garsėjančių Švč. Mergelės Marijos atvaizdų gausa XVII–XVIII a. Ypatingas ordino ryšys su jį globojančia Dievo Motina atskleistas Vilniaus dominikono Juozapo Grigaliaus Šymako

130

1755 m. veikale „Prerogatyva pamokslininkų vienuolijos“, kuriame pateikti net 38 plačiai argumentuoti įrodymai, grindžiantys Švč. Mergelės Marijos globą Dominikonų ordinui. Čia minėtas ir mistinis Šv. Dominyko bei Šv. Pranciškaus ordinų įsteigimas Švč. Mergelei kenčiant nukryžiuoto Sūnaus kryžiaus papėdėje: „Ji po kryžiumi mirštančio Sūnaus savo, o mūsų Tėvo, stovėdama, visus mus dvasiškai sutvėrė“⁶⁷¹. Knygos skyriuje „Švč. Mergelė Marija Pamokslininkų ordiną puošia įvairiomis relikvijomis ir savo bei Sūnaus stebuklingais paveikslais“ surašyti Lietuvos dominikonų provincijos vienuolynuose garsėję Jėzaus, Dievo Motinos ir šventųjų atvaizdai. Dauguma aprašytųjų kūrinių – stebuklingieji Švč. Mergelės Marijos paveiksai, tarp jų minimas ir Žemaičių Kalvarijos atvaizdas⁶⁷². [131]

Nors Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas yra vienas garsiausių Lietuvoje gerbiamų Dievo Motinos atvaizdų, istorinių duomenų apie jį labai negausu. Paveikslo atsiradimo dominikonų vienuolyne aplinkybės žinomos iš legendos⁶⁷³, kurioje teigiama, kad paveikslą iš Romos atsivežęs dominikonas Jokūbas (pasakojime vadinamas Petru) Puhačevskis. Nors šios versijos patikimumą sunku įrodyti, ankstesniame skyriuje pateikti istoriniai duomenys joje minimų faktų iš esmės nepaneigia. Todėl paveikslo pirmavaizdžio paieškos krypta į Italiją⁶⁷⁴.

Nagrinėjant stebuklingais pripažintų atvaizdų ikonografiją, neišvengiamai susiduriama su pirmavaizdžio ir kartotės problema. Vieni atvaizdai laikomi visuotinai pripažintais pirmavaizdžiais, kiti – jų kartotėmis arba savo ruožtu tolesnių kartočių pirmavaizdžiais. Paveikslo ryšys su jo pavyzdžiu svarbus ne tik meninei analizei. Tikinčiojo suvokimu, kartu su panašumu atvaizdas įgyja ir stebuklingojo paveikslo malonės galią.

131 Švč. Mergelės
Marijos su Kūdikiu
paveikslas su aptaisais.
XVII a.

671 J. T. G. Szymak, s. 12, 14–15.

672 *Ibid.*, s. 426. R. Stankevičienė, „Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveiksai“, p. 209–210.

673 S. Barącz, s. 101–102; W. Nowakowski, s. 246; A. Ragažinskas, p. 15–16; J. M. Giżycki, t. 1, s. 106; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 44–46; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, p. 59; A. Butrimas, N. Markauskaitė, A. Vitėnas, A. Pacevičius, p. 78–79 ir kt.

674 D. Vasiūnienė, „Švč. Mergelės Marijos paveikslas Žemaičių Kalvarijoje“, p. 79–87.

132

Žemaičių Kalvarijos paveikslą galima priskirti Švč. Mergelės Marijos Myluojančiosios (*Glykophilusa*) arba jai artimos vadinamosios Meilingosios (*Eleusa*) ikonografiniam tipui. Šio tipo paveiksluose vaizduojama Marija ant rankų globia Kūdikį, o šis, meiliai ją apglėbęs, glaudžiasi prie skruosto. Žinomi nuo IX a., jie plačiai paplito Rytų krikščionių mene ir labai dažni stačiatikiškosios kultūros šalių ikonose⁶⁷⁵. Vakarų krikščionių šalyse *Glykophilusa* tipas retesnis. Tradicinė vaizdavimo schema iš bizantinės mokyklos perimta Italijos ankstyvojo renesanso dailėje. Bizantinės stilistikos atvaizdų plitimą nuo XV a. paskatino Italijos ir Graikijos dailininkų paprotys kopijuoti žinomas Bizantijos ikonas arba kurti naujas, varijuojant pseudobizantinę manierą⁶⁷⁶. Nuo Renesanso epochos Vakarų Europos tapyboje *Glykophilusa* ikonografinė schema plėtota daug įvairiau, ilgainiui atsisakyta bizantiniams pavyzdžiams būdingos stilizacijos, rytietišκών rūbų ir būdingo tamsaus rusvo kolorito.

Iki XVII a. Europos dailėje pasitaiko įvairių šio ikonografinio tipo variantų nuo bizantinės iki renesansinės stilistikos⁶⁷⁷. Prie ypač gerbiamų priklauso XIII a. Maloningosios Dievo Motinos (*Notre Dame de Grâces*) paveikslas Kambrė katedroje (Prancūzija), nuo XIV a. žinomas Dievo Motinos Gerosios Patarėjos (*Madonna del Buon Consiglio*) paveikslas Dženacano augustinų eremitų vienuolyne (Italija), krikštyklos paveikslas Romos Laterano Šv. Jono bazilikoje. Vienas garsiausių – vadinamasis Pasau Dievo Motinos atvaizdas, sukurtas pagal dailininko Luko Kranacho 1537 m. tapytą paveikslą. Jo kopijos savo ruožtu nuo XVI a. plito Bavarijoje, Austrijoje, kaimyniniuose kraštuose (garsioji Pasau Švč. Mergelė Marija Krikščionių Pagalba Miuncheno Šv. Petro bažnyčioje). [132] Pastaruosiuose kūriniuose paprastai juntama šiaurės renesanso įtaka, o kompozicijai būdinga tai, kad Kūdikis stovi ant Marijos kelių, tvirtai atsirėmęs kojyte. Lietuvoje Pasau atvaizdo kartotės taip pat žinomos: viena seniausių Lietuvoje – XVII a.

675 Krystyna Kuźmak, „Eleusa“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin, 1983, kol. 897–880; Helena Wegner, „Glykofilusa“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin, 1989, kol. 1122–1124.

676 Eunice D. Howe, „Madonnero“, *The Dictionary of Art*, t. 20, Grove, London, New York, 1998, p. 51–52.

677 Karl Kolb, *Eleusa*, Regensburg: Institutum Marianum, 1968.

132 Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos (*Pasau Mariahilf*) paveikslas. Devocinis paveikslėlis, XX a. pab. Miuncheno Šv. Petro bažnyčia.

133 Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XVIII a. I pus. (?). Molėtų bažnyčia. 1960 m. nuotr.

133

Avilių (Zarasų raj.) paveikslas, XVIII a. Molėtų ir Ratnyčios (Druskininkai) bažnyčiose esantys atvaizdai⁶⁷⁸. [133]

Be šių kūrinių, Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, yra ir labiau bizantine stilistika dvelkiančių Švč. Mergelės Marijos Meilingosios ikonografinio tipo pavyzdžių. Paprastai jie sietini su karmelitų vienuolijos įtaka. Tokie Dievo Motinos atvaizdai kadaise buvo ir senosiose LDK žemėse: Trembovlės (dabar Gdansko Šv. Kotrynos

678 Saulius Mikėnas, [Ratnyčios bažnyčios dailės kūriniai] „Marija“ (DV 3396), Aleksandras Indriulaitis, [Molėtų bažnyčia] „Marija tarp angeliukų“ (DR 750), „Marija“ (DR 751), *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, t. 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, p. 104, 198, 199; Saulius Mikėnas, [Avilių bažnyčios dailės kūriniai] „Marija su Kūdikiu (DV 3832)“, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 357.

134

karmelitų bažnyčioje) ir Gudagojo karmelitų vienuolynuose⁶⁷⁹. Panašus paveikslas tebepuošia Linkuvos (Pakruojo raj.) buvusio karmelitų vienuolyno bažnyčios procesijų altorėlį⁶⁸⁰, Pušaloto (Pasvalio raj.) bažnyčios altorių, Riešės procesijų altorėlį, Upynos (Telšių raj.) bažnyčią⁶⁸¹. [135]

Europos karmelitų vienuolynuose plitę Švč. Mergelės Marijos Meilingosios atvaizdai dažniausiai yra garsiojo Neapolio Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos (*Santa Maria del Carmine*) paveikslu kartotės arba kopijų replikos. Neapolio karmelitų bazilikoje esantis kūrinys turi neabejotino panašumo su Žemaičių Kalvarijos atvaizdu. [134.]

Pasakojama, kad garsųjį paveikslą į Europą karmelitai parsivežę iš Palestinos. XIII a. viduryje jie įsikūrė Neapolyje ir čia turimos nedidelės bažnyčios didžiajame altoriuje patalpino Karmelio Dievo Motinos atvaizdą⁶⁸². Kūrinys bizantine maniera iš tikrųjų nutapytas XIII ar XIV a. Toskanoje⁶⁸³. Dėl Marijos ir Jėzaus veidų karnacijos jis dar vadinamas Rudosios Švč. Mergelės Marijos paveikslu (*Santa Maria della Bruna*). Švelniu judesiu priglaudęs skruostą prie savo Motinos, Kūdikis dešiniu delnu liečia jos smakrą,

679 Krystyna S. Moisan, „Matka Boska Szkaplerzna“, *Maryja orędowniczka wiernych. Ikonoğrafia nowożytniej sztuki kościelnej w Polsce*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1987, s. 100.

680 Gintautas Žalėnas, *Linkuva. Paveikslas „M. Marija, Karmelio Dievo Motina“ su aptaisu ir karūna*, 2003, rankraščio teisėmis.

681 Aurelija Rusteikienė, „Švč. Mergelė Marija Škaplierinė Lietuvos XVII–XVIII a. bažnytinėje dailėje“, *Logos*, 2001, Nr. 26, p. 166.

682 Paveikslas tikinčiųjų gerbtas, tačiau po kelerių metų dėl istorinių aplinkybių jo kultui ėmus silpti, jis išimtas iš didžiojo altoriaus ir perkeltas į šoninę koplyčią. Jos altoriuje kabėjo iki jubiliejinių 1500 metų. Piligriminės kelionės į Romą procesijai papuošti neapoliečiai pasirinko senąjį *Madonna del Carmine* paveikslą. Per procesiją patirta stebuklingo išgyjimo malonių, ir garsas apie tai plačiai pasklido. Popiežius Aleksandras VI asmeniškai pasitiko neapoliečių procesiją ir liepė nunešti atvaizdą į Šv. Petro baziliką. Procesijai patraukus atgal į Neapolį, prie miesto paveikslą pasitiko karmelitai ir vėl įkėlė į Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos bažnyčios didįjį altorių. 1875 m. dalyvaujant kardinolams ir ordino vadovybei, Neapolio Dievo Motinos atvaizdas vainikuotas (W. Gumpfenberg, p. 776; Joan Carroll Cruz, *Cudowne wizerunki Najświętszej Maryi Panny*, Gdańsk: Exter, 2000, s. 177–179).

683 Benigus Józef Wanat, „Karmelitanie“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Liublin, 2000, kol. 842.

134 Karmelio kalno
Švč. Mergelės Marijos
(*Madonna del Carmine*,
Santa Maria della
Bruna) paveikslas.
XIII–XIV a. Neapolio
karmelitų vienuolynas.

135 Škaplieriaus
Švč. Mergelės Marijos
paveikslas procesijų
altorėlyje. XVIII a.
I pus. Riešės bažnyčia.

135

o kaire stipriai įsitvėręs jos rūbo kraštą. Švč. Mergelės Marijos matorionas mėlynas, su raudonais krašteliais, viduje žalias, tunika raudona, Kūdikių rūbas irgi rausvo atspalvio. Paveikslo kopijas, kaip ir kitų garsių Italijos maloningųjų atvaizdų kartotes, pradėta tapyti nuo XVI a. pab. Spausdinti ir grafiniai „Tikrojo Karmelio Dievo Motinos atvaizdo“ paveikslėliai⁶⁸⁴. Kaip jau minėta, kopijos daugiausia plito per karmelitus. Vienos žinomiausių yra Romoje malonėmis garsėjantis Dievo Motinos atvaizdas Traspontinos

684 *The Illustrated Bartsch*, t. 40, d. 1: *Italian Masters of the sixteenth and seventeenth centuries*, New York, 1987, p. 258; Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai. Basijų karmelitų palikimas*, Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 131, 174.

136 Švč. Mergelės
Marijos su Kūdikiu
paveikslas prieš 1977 m.
restauraciją.

137 Švč. Mergelės
Marijos su Kūdikiu
paveikslas po 1977 m.
restauracijos.

136

Švč. Mergelės Marijos (*Santa Maria in Traspontina*) karmelitų vienuolyne ir 1595 m. Girolamo Massei sukurtas Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos paveikslas Šv. Martyno (*San Martino ai Monti*) bazilikoje. [142]

Žemaičių Kalvarijos paveikslą lyginant su Neapolio Karmelio Dievo Motinos atvaizdu galima remtis paskiausios restauracijos metu atliktų tyrimų duomenimis⁶⁸⁵. Kalvarijos kūrinys aliejiniais

685 Janina Lukšėnienė, Arūnas Kleišmanas, Jurga Bagdzevičienė, Marija Jakubėnienė, Rapolas Vedrickas, Irena Bubinienė, Gražina Gasperavičienė, *Žemaičių Kalvarijos bažnyčios paveikslo „Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu“ technologiniai tyrimai*, Prano Gudyno restauravimo centras Vilniuje, 2003.

dažais tapytas ant drobės ir rusvos spalvos grunto. Dabartinis jo formatas per 1977 m. restauraciją dubliuojant drobę gerokai padidintas, derintas prie aptaiso. Autentiška drobė buvo daug mažesnė (112 × 92 cm), ji savo forma artimesnė pirmavaizdžiui⁶⁸⁶. [136, 137] Kaip rodo tyrimų duomenys, paveikslas galėjo ne kartą nukentėti nuo gaisro. Ypač smarkiai jis buvo pažeistas 1896 m. Rentgenogramoje virš Marijos galvos netgi matyti įstatytas didelis drobės lopas, apimantis autentiškos drobės kraštą viršuje ir Marijos kaktą apačioje. Paveikslas anksčiau ne kartą atnaujintas, atrasti net keli fono auksavimo sluoksniai. Nuo ugnies ar dūmų smarkiai patamsėjo pirminė tapyba ir galbūt vėlesnių pertapymų sluoksniai. Dalis byrančių dažų nuvalyta, tad autentiškos tapybos liko nedaug, kai kuriose vietose ji visiškai prarasta⁶⁸⁷. Restauratorių tyrimai įgalina teigti, kad paveikslas tapytas XVII a.⁶⁸⁸ Taigi Žemaičių Kalvarijoje šiuo metu esantis Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, nors ir smarkiai nukentėjęs, neabejotinai yra tas pats nuo XVII a. vidurio dominikonų konvente gerbtas stebuklingasis paveikslas. [138]

Nustatyta, kad pertapant ilgainiui iškraipytos kai kurios piešinio detalės: Marijos ir Kūdikių galvų siluetai, veidų išraiška, akių padėtis, rankų formos, rūbų vaizduosena⁶⁸⁹. Autentiška tapyba buvo plastiškesnė, Dievo Motinos figūros rankos grakštesnės, plonesniais pirštais. Marijos kairė akis dėl pertapymų buvo atsidūrusi pernelyg aukštai, nenatūraliai iškreipdama subtilius veido bruožus. Restauruojant autentiškas piešinys daug kur atkurtas. Nuvalius ankstesnius retušo sluoksnius atsiskleidė ir Jėzaus figūros piešinio niuansai: kojytė tapyta jautriai perteikiant formas ir apimtį, kairės rankos plaštaka, kaip ir Neapolio paveiksle, natūraliai apglėbusi Marijos rūbo kraštą. Dešinės plaštakos tikroji padėtis neatkurta, tačiau iš kai kurių piešinio fragmentų matyti, kad ji, kaip ir originale, lietė Motinos smakrą.

137

686 Uždedant aptaisą XVII a. paveikslo formatas nedidintas, jis tiesiog prikaltas ant didesnio lentų skydo, prie kurio pritvirtintos aptaisų dalys. Dabartinis paveikslo dydis 168 × 107 cm (*Ibid.*).

687 *Ibid.*

688 Tvarkant paveikslą ir valant vėlesnius tapybos sluoksnius, iškelta versija, kad paveikslas galbūt net senesnis, tapytas XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje (rest. Janinos Bilotienės informacija. Užrašė D. Vasiliūnienė, 2004).

689 J. Lukšėnienė, A. Kleišmanas ir kt.; rest. J. Bilotienės informacija.

Šiuo metu Marijos apsiaustas yra juodos spalvos. Jo plote aptikta šiek tiek melsvo dažo pėdsakų su smaltos pigmentu. Spėjama, kad mėlyni dažai sunyko, paveikti aukštos temperatūros. Aštuonkampė žvaigždė ant Marijos peties, kaip ir Neapolio Dievo Motinos paveiksle, būdinga šio atvaizdo kopijoms. [134, 142] Valant vėlesnius tapybos sluoksnius išryškėjo vingrus žvaigždės spindulių siluetas. Matyt, kelis sykius pertapant po žvaigždę esantį ornamentinį motyvą buvęs iškreiptas liepsnelių piešinys, gerai matomas Jono Andriejaus Pfeffelio (1674–1748) graviūroje, vaizduojančioje „Tikrąjį Karmelio Dievo Motinos atvaizdą“, arba karūnėlės, pastebimos nežinomo vokiečių meistro XVII a. raižinyje su Romos Šv. Martyno bazilikos Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos atvaizdu⁶⁹⁰. Žemaičių Kalvarijos paveiksle esama ir dar vienos pirmavaizdžiui būdingos detalės – auksinio tinklelio piešinio ant rausvų Marijos tunikos rankovių. Toks pats rankovių dekoras, pastebimas ir Romos Traspontinos Švč. Mergelės Marijos karmelitų vienuolyno kūrinyje, vaizduotas grafiniuose paveikslėliuose. Tvarkant auksuotą Žemaičių Kalvarijos paveikslo foną, atrastos šonuose įrašytos graikiškos Marijos vardo raidės.

Restauratorių nuomone, Kūdikio dešinė pėda po Marijos ranka nutapyta kiek vėliau už kitus kompozicijos elementus, nors nežinoma, kada tai padaryta. Šios kojytės nematyti ir Neapolio paveiksle. Kita vertus, tokia pat pėda pavaizduota kai kuriose jo kopijose (Romos Traspontinos Švč. Mergelės Marijos vienuolyno ir Taranto (Italijoje) karmelitų vienuolyno kopijose). Įdomu, kad Žemaičių Kalvarijos atvaizdui XVII a. viduryje nukaldintame aptaisė šis kompozicijos elementas irgi nepažymėtas, todėl neaišku, kam priekė tapyti tokią detalę, kurios po aptaisais vis tiek nebus matyti. Galbūt kadaise atnaujinant paveikslą neteisingai suprastas rūbo klosčių piešinys? O gal keisti piešinį paskatino populiariusis Passau Dievo Motinos pavyzdys arba kitas nežinomas pirmavaizdis? Neatmestina tikimybė, kad Žemaičių Kalvarijos paveikslas nėra tiesioginė Neapolio Švč. Mergelės Marijos atvaizdo kartotė, bet nutapytas sekant kuria nors jo kopija.

138 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas. XVII a. I pus.

690 T. Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai*, p. 131; *The German single-leaf woodcut 1600–1700*, sud. Dorothy Alexander, Walter L. Straus, t. 2: O–Z, New York: Abaris Books, 1977.

139

Žemaičių Kalvarijos paveikslas Neapolio atvaizdui artimas ne tik savo kompozicija, bet ir turi šiam būdingų ikonografinių detalių: identiškos abiejų figūrų pozos, rankų padėtis ir siluetai, panašios Marijos veido ir net akių formos, būdingas tinklėlis ant jos rūbo rankovių, vingraus silueto žvaigždės pavidalas, rūbų draperijų suklostymas, graikiškos vardaženklis raidės auksiniame fone. Paveikslas tapytas pagal vakarietiškos mokyklos principus, bet jo stilistikoje pastebimas ir pirmavaizdžio nulemtas bizantinės tapybos poveikis.

Žemaičių Kalvarijos paveikslą dengia XVII a. viduryje – antroje pusėje sukurtas sidabrinis aptaisas. [131, 140] Jį sudaro 10 atskirų, figūrų rūbus ištisai dengiančių lakštų, dvi karūnos ir dvylikos aštuonkampių žvaigždučių lankas. Aptaisas kalstytas profesionaliai, iš dalies atkuriant, bet kartu ir žemyn pratęsiant mažesnio formato paveikslo piešinį. Aptaisuose pažymėtos pagrindinės rūbų klostės ir apvada. Tiek Marijos, tiek Jėzaus rūbai kalstyti XVII a. II pusei būdingomis, gana natūralistiškai traktuotomis vešliomis gėlėmis ilgais koteliais: tulpėmis, bijūnais, narcizais ir plukėmis. Ant Kūdikių figūros tos pačios gėlės mažesnės⁶⁹¹. Marijos tunikos rankovės ir skraistė po apsiaustu neornamentuoti, pažymėtos tik jų raukšlėlės. Dievo Motinos rūbo krašteliai išskirti juostelėmis ir pynėmis, graviuoti smulkiosiomis raitytomis šakelėmis su retai išdėstytais žiedeliais. Krašteliai, kaip ir visos aptaiso gėlės, auksuoti. Žvaigždė ant Marijos peties aptaise mažesnė ir, skirtingai nei paveiksle, šešiakampė.

Karūnos uždaro tipo, Marijos – penkių, Jėzaus – keturių lankų. [139] Jos panašios, su beveik tokiais pat XVII a. II–III ketvirčiui būdingo kriauklinio-kremzlinio ornamento motyvais – kremzliškomis augalinėmis riestėmis ir analogiškos plastikos nariuotais stiebais, sudarančiais liaunus karūnų lankus⁶⁹². Marijos

691 To paties laikotarpio, tačiau meistriškiau kalstytas yra pirmasis Trakų Švč. Mergelės Marijos paveikslo aptaisas, priskiriamas XVII a. VII–VIII dešimtmčio „gėlių baroko“ stiliui. Žemaičių Kalvarijos aptaisui dar artimesnis senojo Videniškių Dievo Motinos paveikslo aptaiso fragmentas (Birutė Rūta Vitkauskienė, „Trakų Marijos paveikslo aptaisai“, VDA darbai, d. 21, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys, Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 157–160).

692 Vakarų Europos pajūrio kraštuose šis ornamentas naudotas jau XVII a. I ketvirtyje.

139 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslo Jėzaus karūna. XVII a. vid.

140 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslo aptaiso fragmentas. XVII a. II pus.

140

galvą juosiančiame lanke tarp brangakmenių iškalstytos heraldinės lelijos, kurias galima traktuoti kaip skaistumo ir karališkos didybės simbolį arba net sieti su nežinomo fundatoriaus giminės (Pacų?) herbu⁶⁹³. Abi karūnos viršuje užsibaigia karališkaisiais obuoliais: Marijos karūnoje jų puošia nedidelė gloriola su monograma, Jėzaus – brangakmenis ir smulkiais ornamentais dekoruotas kryželis. Prie karūnų prisegtos sagės: Marijos – deimantais

693 Užsakovas galėjo būti ir Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas (1667–1695), vyskupijoje pastatęs ne vieną bažnyčią, o Žemaičių Kalvarijai 1672 m. suteikęs žemės fundaciją (1672 m. vienuolyno fundacijos nuorašas, 1786 m., LVIA, SA-14793, l. 306–308v; M. Paknys, *Mecenatystės reiškiny*s, p. 178–179).

141 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdas. XIX a. (?). Gardamo bažnyčia.

142 Traspontinos Švč. Mergelės Marijos bažnyčios paveikslas. Roma.

141

puošta rozetė, Jėzaus – stikliukais nusagstytas Šventosios Dvasios simbolis. Restauratorių nuomone, Kūdikio karūna atlikta preciziškiau; gali būti, kad Marijos vainikas kalstytas kopijuojant mažesnę Jėzaus karūną⁶⁹⁴.

Švč. Mergelės Marijos ir Kūdikio rūbus dengiantis aptaisas ir Dievo Motinos karūna pagaminta iš auksuoto sidabro, Jėzaus – iš aukso, žvaigždutės – iš vario lydinio. Karūnas puošia 50 įvairaus dydžio ir skirtingos kokybės juvelyrinių akmenų: deimantai, kalnų krištolas, vienas labai geros kokybės dulsvasis kvarcas ir dirbtiniai

694 Rest. Rimvydo Derkinčio informacija. Užrašė D. Vasiliūnienė, 2004.

akmenys-stiklai. Marijos karūnoje juvelyriniai akmenys apdoroti senovine technika: kalnų krištolas ir stiklas suklijuoti organinės kilmės derva, raudonai spalvinta iš vabzdžių išgaunamais košenilės dažais. Karūnos akmenų šlifavimo būdas ir sudėtinių juvelyrinių akmenų technologija leidžia teigti, kad jie vienmečiai su XVII a. datuojamomis karūnomis, taigi autentiški⁶⁹⁵.

Remiantis karūnų forma ir jų dekore panaudotais ornamentiniais motyvais, kartu atsižvelgiant į istorines aplinkybes, spėjama, kad jos sukurtos iki 1655 m. arba tuojau po 1660 m., pasibaigus karui su Švedija. Aptaisas veikiausiai kiek vėlyvesnis, būtent XVII a. II pusės.

Karmelitų ordine paplitusio, o šiaip Lietuvoje palyginti reto ikonografinio tipo paveikslas atsiradimas Žemaitijos dominikonų vienuolyne kelia daug klausimų. Paprastai kiekviena vienuolija rinkdavosi jos tradicijai būdingą Švč. Mergelės Marijos atvaizdą. Žemaičių Kalvarijos paveikslas rodo, kad būta ir išimčių. Panašu, kad šis gana nedidelis kūriny s kadaise skirtas ne altoriui, o intymiam privačiam pamaldumui. Galbūt tai viena iš Italijoje plitusių stebuklingojo Neapolio paveikslų kopijų, nežinomomis aplinkybėmis patekusi į Žemaitijos dominikonų vienuolyną. Legendos versija apie jo kilmę įtikinama, nes LDK teritorijoje žinoma ir daugiau privačia iniciatyva iš Europos atgabentų maloningųjų atvaizdų. Sunku pasakyti, ar paveikslas panašumas į malonėmis garsėjantį Neapolio pirmavaizdį XVII a. buvo žinomas Kalvarijos konvente. Jokių užuominų apie tai to meto literatūroje ir dokumentuose nėra.

XVII a. pr. sukurtas Žemaičių Kalvarijos paveikslas laikytinas vienu seniausių Neapolio *Madonna del Carmine* kopijų Lenkijos ir Lietuvos dailėje. Nežinia, ar jis tapytas pagal originalą, ar kokią nors jo kartotę. Nepaisant nykimo pėdsakų, piešinio ir kolorito deformacijų, palyginti su kitomis kopijomis, tai labai tikslus ir detalus pirmavaizdžio pakartojimas. Todėl ir linkstama manyti, jog jis tapytas Italijoje.

Vienas gražiausių stebuklingųjų Dievo Motinos atvaizdų Lietuvoje vis dėlto brangintinas ne tik dėl meninių ypatybių. Tikrąją savo vertę jis atskleidžia istorijoje, teikiamomis malonių dovano mis įgaudamas neįkainojamos relikvijos statusą. XIX a. jo kultas

142

695 J. Lukšėnienė, A. Kleišmanas ir kt.

stiprėjo ir plito ne vien Žemaitijoje ir ne tik dominikonų vienuolijos dėka. Išleisti net keli didesni ir mažesni puikios kokybės paveikslo grafiniai atvaizdai ir medalėliai. [45, 46, 73, 85, 94, 98] Nuo 1927 m. Žemaičių Kalvarijoje įsikūrę vienuoliai marijonai garsino stebuklingąjį atvaizdą leisdami religinius paveikslėlius ir atvirukus. Senieji votai žuvo bažnyčios gaisre, tačiau nuo to laiko bazilikoje prisikaupė naujų jo malonių liudijimų⁶⁹⁶. [50, 222] Religinę paveikslo vertę liudija jo kopijų ir kartočių plitimas Žemaitijos bažnyčiose: Gardame (XIX a.?), [141] Telšiuose (XX a.), Šiauliuose (XX a.). Šiandien savo šlove jis nenusileidžia Lietuvoje ypač gerbiamiems Vilniaus Aušros Vartų, Trakų ir Šiluvos Marijos atvaizdams. 2006 m. spalio 8 d. Žemaičių Kalvarijos malonin-gasis Dievo Motinos paveikslas iškilmingai vainikuotas popiežiaus Benedikto XVI pašventintomis karūnomis. Jam suteiktas Švč. Mergelės Marijos Krikščioniškųjų Šeimų Karalienės titulas.

143 Nukryžiuotojo skulptūra su Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono figūromis Žemaičių Kalvarijos bazilikos didžiajame altoriuje. XVII a.

XVII a. Jėzaus kančios atvaizdai

Pamokslininkų ordinas kūrėsi Katalikų Bažnyčios mokyme didėjant Jėzaus kančios kulto reikšmei, todėl dominikonų dvasin-gumo tradicijoje ryškų pėdsaką paliko įvairiai išplėtotos doloris-tinio pamaldumo formos. Vienuolijos legendose dažnai minimos naktinės šv. Dominyko maldos prie Nukryžiuotojo, vienuolių patirti žaizdoto ir kraujuojančio nukryžiuoto Jėzaus regėjimai, uždegantys ir atgailauti šaukiantys šv. Vincento Ferero pamokslai su iškeltu krucifiksu rankoje. Dominikonų tradicijoje gyvavo pasakojimas apie šv. Dominyko gautas stigmas ir Jėzaus kančios išgyvenimo palaimą⁶⁹⁷.

696 1826 m. prie paveikslo buvo 12 votų (Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826 m., KAKA, b. 142, l. 714v). Apie 1921 m. minimas 1908 m. Radviliškio mal-dininkų dovanotas sidabrinis vainikas (ligi šiol tebėra bažnyčioje), Telšių pa-rapijiečių 1921 m. paaukota auksuota sidabrinė širdis, dar 24 širdies, 16 kojos, 5 rankos formos votai, keli kryželiai, žiedas, žvaigždėlės ir kt. (Ž. Kalvarijos bažn. inventorių, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 13).

697 J. T. G. Szymak, s. 348; *Żywoty SS. BB. y WW. Braći, y Siostr zakonu Kazno-dzieyskiego*, s. 32–33; 138.

144

Į Žemaičių Kalvariją dominikonai buvo pakviesti globoti Jėzaus kančios kultui pašvęstą kompleksą. Jų dvasingumo tradicija čia turėjo didelės reikšmės formuojant pamaldumo turinį, vizualinę raišką ir liturgijos praktiką. Kalvarijos ansamblio semantinėje programoje pirmiausia stengiasi atskleisti Jėzaus kančią ir jos prasmę žmonijos išganymui. XVII a. stotyse buvo nuosekliai atpasakotas Jėzaus kančios kelias, kiekvienas epizodas procesijose komentuojamas giedamomis specialiomis giesmėmis, aiškintas dominikonų skelbiamais pamokslais. Stokojant duomenų apie XVII a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčią, neįmanoma nustatyti, kaip Jėzaus kančios tema atsispindėjo jos interjere, tačiau iš istorinių šaltinių žinoma, kad XVIII a. žmonijos atpirkimo istorijos turinys išplėtotas presbiterijos altorių ikonografinėje programoje, o jos centru tapo Šv. Kryžiaus altorius.

Pagrindinis Išganytojo kančios temos akcentas ir dabar yra virš didžiojo Švč. Mergelės Marijos altoriaus iškilęs Šv. Kryžiaus altorius, puošiamas išpūdinga medine Nukryžiuotojo skulptūra. [143] Šiuo metu figūra prikalta prie naujesnio už ją plokščio lentinio kryžiaus su įstrižai gulsčia titulo lentele. Greta toje pat nišoje pritvirtinti ant lentų tapyti ir aptaisų dengiami Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono atvaizdai. „Nukryžiuotasis“ – profesionalaus menininko sukurtas ankstyvojo baroko kūrinys su dar pastebimomis renesansinio idealizavimo tendencijomis, priskirtinas vienai iš XVII a. viduryje plitusių kompozicinių schemų. Frontali figūros poza ir bendras siluetas nepasižymi ypatinga ekspresija. Nukryžiuotojo rankos iškeltos neaukštai, per kelius nevienodai sulenktos kojos šiek tiek pasuktos kairėn, galva nusvirusi dešinėn. Drožyba minkšta ir plastiška, tiksliai perteikianti anatomines detales: tvirtus raumenis, kelių sąnarius, ramų veidą, užmerktas akis giliose akiduobėse. [144] Plaukai krinta minkštomis garbanomis, dvišaka barzda per vidurį susisukusi riestomis, giliai išskobtomis sruogomis. Pusapvaliu lanku išlenkta krūtinės ląsta taip pat būdinga XVII a. krucifiksams. Perizonijų dengia metalinis aptaisas, profesionaliai kalstytas XVIII a. III ketvirtyje paplitusiais rokaliniais ornamentais. [145] Aptaiso atsiradimas sietinas su vyskupo A. Tiškevičiaus bažnyčios statymo laikais. Po aptaisu matyti, kad skulptūros perizonijus ilgas, prigludęs prie kojų, dešinė šlaunis apnuoginta aukščiau, virš žemyn svyrančio laisvo draperijos

144 Nukryžiuotojo skulptūros detalė.

145 Nukryžiuotojo skulptūros perizonijaus aptaisas. XVIII a. III ketv.

145

galo – aptaiso neuždengtas giliomis raukšlėmis skobtas mazgas. Erškėčių vainiko ant Jėzaus galvos nėra, matyt, anksčiau jis buvo uždėtas atskirai. Žemaičių Kalvarijos „Nukryžiuotojo“ kompozicinei schemai artimi panašaus meto Tytuvėnų, Palėvenės, Vilniaus Verkių, Kražių bažnyčių krucifiksai.

Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono atvaizdai šalia skulptūros, matyt, ne kartą pertapyti, paskutinį sykį – labai neskoningai. Apie tai, kad po esamu tapybos sluoksniu gali būti senesnės tapybos, galima spręsti iš arčiau apžiūrint patamsėjusias pagrindo lentas. Abi figūras beveik ištisai dengia menkaverčiai skardos aptaisai, XX a. pabaigoje pakeitę ankstesnius žalvarinius. Pastarieji dabar

146

146 Nukryžiuotojo skulptūros senųjų aptaisų fragmentas.

147 Tapytų figūrų senųjų aptaisų fragmentas. XVIII–XIX a.

laikomi bažnyčios pagalbinėse patalpose, tačiau ir jie atlikimo meistriškumu neprilygsta perizonijaus aptaisui ir veikiausiai sukurti XVIII a. pab. – XIX a. pr.

Spėjama, kad šis kūrinys Žemaičių Kalvarijoje atsirado dar J. Tiškevičiaus laikais, steigiant kalvariją. Įspūdingas „Nukryžiuotojo“ dydis ir greta įkomponuoti tapyti Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono atvaizdai primena ant skersinės sijos XVII a. bažnyčių presbiterijose iškeltas tradicines skulptūrines kompozicijas, tačiau žinoma, kad „Nukryžiuotasis“ perkeltas į bažnyčią iš XVII kryžiaus kelio koplyčios. G. Smiotanskio XVIII a. pr. rašytoje Lietuvos dominikonų provincijos istorijoje tvirtinama: „Iš medžio drožtas aukšto ūgio nukryžiuoto Išganytojo atvaizdas atneštas iš Nukryžavimo koplyčios, prie jo taip pat daugelis žmonių gauna malonių, kaip matyti iš ten pridėtų votų“⁶⁹⁸. XVIII a. viduryje skulptūra įtraukta į Lietuvos dominikonų provincijos bažnyčiose

698 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 271.

labiausiai gerbtų stebuklingųjų atvaizdų sąrašą. J. G. Šymako veikalė Žemaičių Kalvarijos konventui skirtoje teksto dalyje „Nukryžiuotasis“ minimas prieš Švč. Mergelės Marijos paveikslą ir apibūdinamas kaip „gražios figūros“⁶⁹⁹. Apie šią skulptūrą vėliau rašė ir Žemaičių Kalvarijos prioras J. K. Baginskis⁷⁰⁰. 1826 m. inventoriaus duomenimis, jau pastatytoje mūrinėje bažnyčioje greta skulptūros būta sidabrinių votų. Šv. Jono ir Dievo Motinos rūbus dengę sidabruoti žalvariniai aptaisai, o spinduliniai vainikai aplink jų galvas buvę sidabriniai. Liepsnojančią Švč. Mergelės Marijos širdį vėrę septyni metalo kalavijai⁷⁰¹. Iki šiol išlikęs „gryno sidabro paausutas“ aptaisas puošė Jėzaus perizonijų, paausuto sidabro spinduliai žymėjo penkias Nukryžiuotojo žaizdas. Iš to paties metalo buvusi išlieta prie Marijos krūtinės pritvirtinta širdis ir Jėzaus erškėčių vainikas, neseniai (matyt, perkelti altorių į naują bažnyčią) iš naujo perdarytas (*korona cierniowa srebrna nowa przerobiona*)⁷⁰².

Maloningo atvaizdo statusą akivaizdžiai liudija Šiaulių ir Kauno muziejuose saugomi du panašūs liaudies meistrų medžio raižiniai, kuriuose pavaizduotas „Nukryžiuotasis“ vadinamas Žemaičių Kalvarijos XVII koplyčios stebuklingojo Nukryžiuotojo „tikruoju atvaizdu“. [149] Du grafikos lakštai turi skirtingus įrašus: pirmasis – „17 Wieta Nukriżewoima Jezusa Pona Kałwarijos“, antrasis – *Prawdżivi Wizerunek Obrazu Pana Jezusa Kalvariskiego Codzienemy Cudami Slinącego...*⁷⁰³ Pažymėtina, kad, pasak vieno raižinio, skulptūra esanti koplyčioje⁷⁰⁴. Abiejuose lakštuose Jėzaus figūra panaši į bazilikoje esantį krucifiksą, tačiau perizonijus retesnis,

147

699 J. T. G. Szymak, s. 426.

700 W. W. K. Bagiński, Zbiór listów, wiechów, uwag i rozpraw, a między nimi opisanie Żmudzi r. 1781, BNW, BOZ 840, mf. 3117, l. 356.

701 K. Proniewska, s. 18.

702 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142. l. 713v, 714v. Bažnyčios lobyne saugomi senieji Dievo Motinos ir šv. Jono figūrų aptaisai prastos būklės, perdažyti aliuminio pudros dažais. Nepanašu, kad kurios nors jų dalys būtų sidabrinės.

703 VDKM, ED 754, ŠAM, Inv. Nr. 4254 (*Lietuvos liaudies menas. Grafika, tapyba*, Vilnius: Vaga, 1968, il. 67, 69).

704 Kaip rodo užrašas, raižinys galėjo būti sukurtas iki perkelti skulptūrą į bažnyčią XVIII a. pradžioje. Vešlios dekoratyvios barokinės stilistikos augalų šakos aplink figūrą tokiu datavimui neprieštarauja.

148

neįprastos formos – su dviem mazgais šonuose. Ant jo išraižytas augalinis ornamentas, todėl spėjama, kad čia vaizduojamos skulptūros perizonijų dengė aptaisas. Jo raštai smulkūs augaliniai, be dabartinio aptaiso rokailių. Abiejuose grafikos kūriniuose nėra šoninių Švč. Mergelės ir šv. Jono figūrų, o Jėzų supa tradiciniai kančios įrankiai (barokiniame bažnyčios altoriuje Nukryžiuotojo skulptūrą supo 6 angelai, laikę *Arma Christi*⁷⁰⁵). Lakštuose pa-vaizduoti ir virš kryžiaus prisegti votai. Įvertinus medžio raizinių įrašus ir piešinio detales linkstama manyti, kad lentos išraižytos iki XVIII vidurio, nors lakštai galėjo būti atspausti ir gerokai vėliau, jau XIX a.

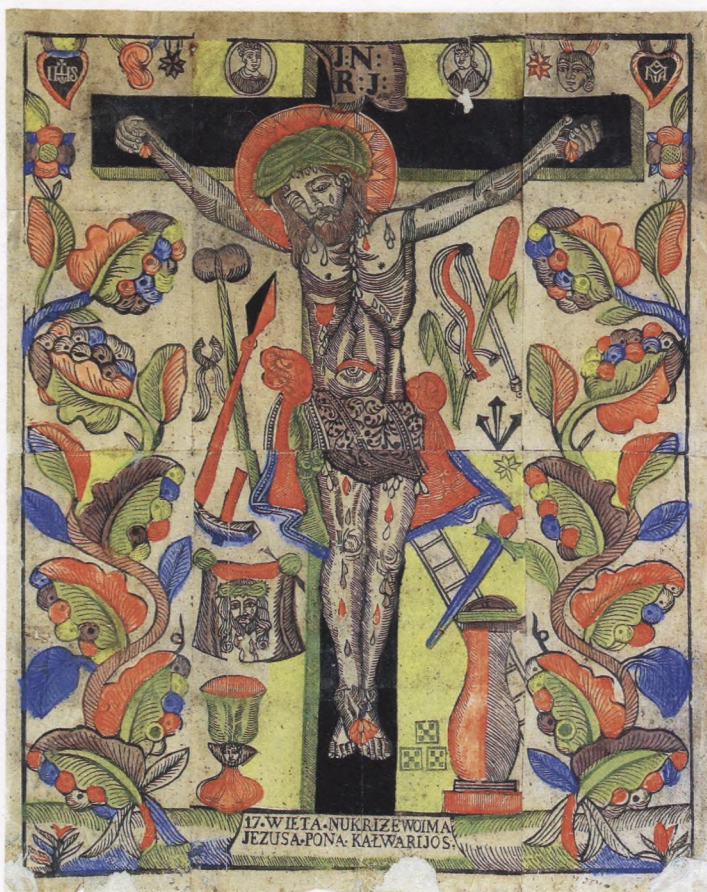
„Nukryžiuotojo“ svarbą Žemaičių Kalvarijos pamaldumo tradicijoje liudija ir bazilikoje saugomos senos procesijų vėliavos paveikslas. 1876 m. siūtoje dvipusėje procesijų vėliavoje su aplikuotais ir siuvinėtais atvaizdais Nukryžiuotimo scenoje pakartota altoriaus kūrinio kompozicinė schema. [207]

Sunku pasakyti, kodėl XX a. stebuklingojo Žemaičių Kalvarijos Nukryžiuotojo šlovė sąlyginai prigeso. Gali būti, kad tai susiję su XIX a. pab. prasidėjusia Katalikų Bažnyčios nuostatų kaita, kuomet doloristinį Išganymo aukos akcentą nustelbė visa apimanti Dievo meilės ir globos tema⁷⁰⁶, Žemaičių Kalvarijoje išreikšta maloninguoju Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. Negalime nepastebėti ir piligriminį centrą administravusių vienuolių kaitos. Būtent tuo laikotarpiu dominikus pakeitė dieceziniai kunigai, o juos – aktyvūs Marijos kulto propaguotojai marijonai.

Kiek primirštą Jėzaus Kančios pamaldumo tradicijos epizodą Žemaičių Kalvarijoje liudija ir kita, ne mažiau puiki XVII a. skulptūra. Keista, tačiau gausiuose XIX a. rašytiniuose šaltiniuose ir knygose apie Žemaičių Kalvariją neužsimenama apie bazilikos šoninėje navoje esančios skulptūros „Jėzus prie stulpo“ kilmę. [150] Kadangi ji stovi specialiai išmūrytoje sienos nišoje, galima numanyti, kad bažnyčioje ji yra bent jau nuo XIX a. ir čia pateko kaip ypatingas, išskirtinis atvaizdas. Nors statulos gerbimo priežastys bei istorija nėra žinomos, vietinėje tradicijoje ji laikoma stebuklinga ir prie jos malonės prašoma ligos atveju.

⁷⁰⁵ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713v, 714v.

⁷⁰⁶ S. Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė*, p. 62, 106.

148 Jėzaus prie stulpo skulptūra XI stoties koplyčios fasade. XVIII a. (?).

149 Žemaičių Kalvarijos Nukryžiuotojo skulptūros grafinis atvaizdas. XIX a. vid. (?).

149

Apie 1921 m. bažnyčios inventoriuje rašoma, kad ji „tankiai žmonių bučiuojama, ir visokiais votais ir kaspinais apkabinėjama ir apraišoma“⁷⁰⁷. Dar paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais Jėzaus figūra būdavo juosiamą audiniais ir kaspinais. Nišą tuomet gaubė raudono audeklo baldakimas.

Kūrinys vaizduoja vieną svarbiausių Jėzaus kančios epizodų, kurio interpretacija nuo Viduramžių plito labai įvairiais ikonografiniais variantais. Iš Viduramžių tekstų į barokinę literatūrą atkeliavo detalūs Kančios epizodų apmąstymai, kuriuose

707 Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 8.

150 Jėzaus prie stulpo
skulptūra. XVII a. vid.

151 Jėzaus prie stulpo
skulptūros detalė.

150

atskirai aprašomi pririšto prie stulpo apnuoginto Jėzaus kentėjimai. Tiek knygoje *Zywas Pona yr Diewa musu...*, tiek Kazimiero Kojalavičiaus pamoksluose greta nuplakimo pabrėžiamas žeminantis Jėzaus išrengimas: „Dvi siaubingos kančios – nuplakimas ir pažeminimas apnuoginus“⁷⁰⁸. „Kada Jezusas milawsis jaw stowieje teyp nudraskytas, patsai dabrawalnay pry eiys, su pakaru ana stulpa apsykabyna. Tujaw kotay gwałtu ant jo suszoky; rąkas

⁷⁰⁸ Kazania o męce Pańskiej przez Kazimierza Wiliuka Kojałowicza S. I., ś. Theol. Doktora, ordynarynego w kościele Wileńskim Ś. Jana u Fary kaznodzieję, do ludu na wielki piątek miane, teraz świeżo po śmierci jego do druku podane, Wilno, 1675, s. 43.

ano szweściawses teyp macney pry stulpa pryrysza, až pajudawa: [...] O teypo gieriawsiś Jezusas, Ponas wysa sutwieryma, kursay wysus apdara, stowieje nuwgas po akymis wysa swieta dydzioy giedoy.⁷⁰⁹ Ši kančios epizodą įkūnijančiuose dailės kūriniuose, skirtingai negu plakimo scenoje, prie žemos kolonos ar stulpo pririštas Jėzus vaizduojamas vienišas ir apleistas. Jo figūra dažnai pasižymi vidiniu dramatismu, neperkrautu siužetinėmis detalėmis. Kiek žinoma, šio ikonografinio tipo skulptūriniai atvaizdai Lietuvoje plito nuo XVII a.

151

Žemaičių Kalvarijos „Jėzus prie stulpo“ – ypač aukšto meninio lygio barokinė skulptūra, datuojama XVII a. I puse⁷¹⁰. Kūrinio pirminė išvaizda šiek tiek pasikeitusi, praradus šio tipo skulptūroms būdingą atributą – stulpą. Kaip rodo rankų padėtis, stulpas buvo žemas. Skulptūra pasižymi iš renesanso dailės paveldėta idealizacija ir estetizacija, aiškia ir tobulai subalansuota kompozicija. Tvirta, galinga, klasikinį grožio idealą išreiškianti Jėzaus figūra pa-vaizduota kiek palinkusi į priekį. Klubus juosia draperija, išdrožta stangriomis, horizontaliomis klostėmis, nugaros dalį – nuo pečių slystantis priekyje surištas apsiaustas. Pozai grakštumo suteikia dešinienė pasisukusio liemens bei surištų rankų judesys ir į priešingą pusę pasukta šiek tiek atlošta galva. [151] Visa skulptūra išdrožta gana apibendrintai, tačiau galva modeliuota subtiliai, detalai perteikiant veidą gaubiančias minkštas plaukų sruogas, garbanomis susivijusią barzdą. Nepaprasta įtaiga pasižymintis Jėzaus veidas yra visos skulptūros prasminis ir plastinis akcentas. Skulptūra buvo ne kartą perdažyta. Iš XX a. I pusės spaudinių matyti, kad anksčiau ji buvo išmarginta kraujo lašais, atvaizdui teikusiais dar daugiau dramatismo. [59]

Skulptūrą „Jėzus prie stulpo“ veikiausiai išdrožė nežinomas Vakarų Europos meistras, patyręs italų skulptūros mokyklos įtaką. Kūrinį galima sugretinti su to paties laikotarpio Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios šventoriaus koplyčioje buvusiu Jėzaus prie stulpo atvaizdu, vėliau patekusiu į Rukainių bažnyčią. Ši figūra, palyginti su prakilnia, sudvasinta ir idealizuota Žemaičių Kalvarijos skulptūra artimesnė Vidurio Europos baroko

709 Ziwatas Pona yr Diewa, p. 201.

710 M. Matuškaitė, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 180–182.

tradicijai, kur kas natūralistiškesnė, poza ne tokia plastiška, labiau sukaustyta. Šio ikonografijos tipo pavyzdžių Lietuvoje esama ir daugiau, tačiau dažnai jie pasižymi primityvesne drožyba („Jėzaus prie stulpo“ statula Vepriuose, net trys – Tytuvėnų vienuolyne, pagal barokinį pavyzdį sukurtas Užvenčio atvaizdas⁷¹¹). Žemaičių Kalvarijos bazilikos „Jėzus prie stulpo“ – vienas gražiausių šio ikonografinio tipo kūrinių Lietuvos dailėje.

Kaip „Nukryžiuotasis“, taip ir „Jėzus prie stulpo“ galėjo būti skirtas kalvarijos stočiai: jos abi panašaus dydžio ir plastikos, tapčios meninės vertės. Gal XVII a. Jėzaus statula stovėjo Kalėjimo arba Rotušės koplyčioje. Jos altoriuje dabar yra Jėzaus plakimą vaizduojantis paveikslas, o priekiniame fasade tikinčiuosius pasitinka skulptūrinis „Jėzaus prie stulpo“ atvaizdas. [148]

Aptartos Jėzaus kančią vaizduojančios skulptūros demonstruoja XVII a. kurto Žemaičių Kalvarijos komplekso meninį lygį. Akivaizdu, kad tada vyskupo J. Tiškevičiaus idėjos įgyvendimui buvo pasitelktos geriausių profesionalių skulptorių kūrybinės pajėgos. Šiandien skulptūros kartu su dar keliais Žemaičių Kalvarijoje išlikusiais XVII a. datuojamais kūrinių yra tik mažytis fragmentas, leidžiantis įsivaizduoti buvusio barokinio Kryžiaus kelio ansamblio grožį.

XVIII a. barokinė skulptūra Žemaičių Kalvarijoje

Be aptartųjų XVII a. Jėzaus kančios skulptūrų Žemaičių Kalvarijos bazilikos interjere, keli itin vertingi vėlyvojo baroko drožybos pavyzdžiai saugomi pagalbinėse patalpose. Ankstesnėje istoriografijoje apie šiuos kūrinius žinių nepateikta. Tik A. Ragažinskas savo knygoje užsiminė, kad bažnyčioje tuomet laikytos per gaisrą išgelbėtos skulptūros – palėpėje „yra taipogi daug gražiai paausintų

⁷¹¹ M. Matušakaitė, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, p. 182–185; *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, t. 2, p. 135; D. Klajumienė, „Medinės skulptūros“, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 255–259; M. Paknys, „Užvenčio Švč. Marijos Magdalenos bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 276–278.

153 Šv. Jono Nepomuko skulptūra.
XVIII a. vid. – III ketv.

154 Šv. Jono Nepomuko skulptūros detalė.

153

stovylų ir kitų daiktų, išneštų iš degančios bažnyčios⁷¹². Pagal stilių XVIII a. viduriu ar III ketvirčiu datuotinos skulptūros „Nežinomas apaštalas“, „Šv. Jonas Nepomukas“ ir „Angelas“ yra senųjų barokinių altorių likučiai, todėl jos labai svarbios Žemaičių Kalvarijos dailės paveldo tyrimams.

Itin nukentėjusi Šv. Jono Nepomuko statula apačioje smarkiai apdegusi per bažnyčios gaisrą. [153, 154] Be to, abi jos rankos ties alkūnėmis buvo nulūžusios, o naujai pritvirtintosios – primityviai išdrožtos, taip pat aptrupėjusios. Nors polichromija išblukusi ir

712 A. Ragažinskas, p. 61.

nešvari, tačiau matyti, kad apsiaustas dažytas imituojuant šermuonėlio kailį. Pažymėtina, kad XIX a. I pusės Žemaičių Kalvarijos bažnyčios inventoriuose nerašoma apie skulptūras šoniniuose altoriuose (viename jų ir stovėjo šv. Jono Nepomuko statula). Šie įrenginiai apibūdinti labai lakoniškai: „dviejų tarpšnių, drožėjų darbo, auksuoti“⁷¹³. Statulos, matyt, tiesiog neįrašytos į inventorius, nes apdegimo žymės ir plastikos panašumas į kitas Žemaičių Kalvarijos medines skulptūras leidžia tvirtinti, kad „Šv. Jonas Nepomukas“ yra buvęs kurio nors šoninio barokinio altoriaus elementas.

[2, 152] „Nežinomas apaštalas“ – kiek mažesnis, veido bruožais artimas šv. Jonui Nepomukui, gal net sukurtas to paties drožėjo. Skulptūra polichromuota ir auksuota. Iki gaisro ji galėjo būti presbiterijoje stovėjusiam Šv. Dominyko altoriuje. 1820 ir 1826 m. inventoriuose nurodyta, kad apatiniame tarpšnyje stovėjusios apaštalo šv. Petro ir šv. Pauliaus skulptūros⁷¹⁴. Tiksliau identifikuoti šventąjį sunku, nes dešinėje pakeltoje rankoje buvęs atributas prarastas, o kairėje prie šono spaudžiama knyga būdinga tiek vieno, tiek kito apaštalo atvaizdams.

Stiliumi į aptartąsias panaši, nebent kiek subtiliau išdrožta angelo figūrėlė, pasižyminti vėlyvajam barokui būdinga judesio ekspresija ir plastiškomis kūno formomis. [76] Ekspresyvi poza rodo, kad ji kadaise buvo kuriame nors altoriuje, judesiu orientuota į jo centrą. Angelo sparnai ir klubų draperija anksčiau taip pat buvo auksuoti. Dešinys sparnas nulūžęs. XIX a. I pusės dokumentuose gana detaliai aprašyti presbiterijos altoriai, kuriuose būta ir angelų figūrėlių⁷¹⁵. Du auksuoti mediniai angelai laikė karūną virš Šv. Kryžiaus altoriaus baldakimo, dešimt auksuotų medinių angeliukų buvo Švč. Mergelės Marijos altoriuje, po keturis angelus – Šv. Dominyko bei Šv. Vincento Ferero altorių gloriuose. Kituose įrenginiuose taip pat galėjo būti inventoriuose nepaminėtų angelų figūrų, itin būdingų vėlyvajam barokui. Bazilikoje išlikęs kitokios drožybos ir kiek didesnis, taip pat auksuotas sparnas, matyt, priklausęs dar vienai angelo skulptūrai⁷¹⁶. [29]

154

713 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714.

714 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1826, KAKA, b. 142, l. 714, 782v.

715 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 713–714v.

716 Vienas angelas iš Žemaičių Kalvarijos yra Vytauto Didžiojo karo muziejuje (VDM, BM 35).

155

Visos trys aprašytosios skulptūros drožtos profesionalaus vietos meistro. Gana ekspresyvios judesį išreiškiančios pozos, kontrastu sukomponuota šv. Jono Nepomuko statula, kai kurios rūbų detalės, komplikotos judrių klosčių formos ir net specifiniai neidealizuotų veidų bruožai būdingi Lietuvos XVIII a. II–III ketvirčio vėlyvojo baroko medžio skulptūrai. Gerai žinomi šio laikotarpio drožybos pavyzdžiai – Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios Šv. Onos altoriaus šventųjų figūros (apie 1740 m.) ir Paparčių bažnyčios šv. Dominyko bei šv. Tomo Akviniečio statulos (XVIII a. vid.)⁷¹⁷. Išraiškinga, bet specifinių primityvumo bruožų turinti Žemaičių Kalvarijos skulptūrų drožyba ypač artima Laukuvos bažnyčioje išlikusiems XVIII a. vidurio šv. Onos ir šv. Joakimo atvaizdams⁷¹⁸. Žemaičių Kalvarijos nežinomo apaštalo ir Laukuvos šv. Joakimo statulos panašumas netgi rodytų to paties meistro autorystę.

Tarp XVIII a. barokinės drožybos kūrinių paminėtinos trys medinės statulos Žemaičių Kalvarijos „mūro kryžiuje“: „Šv. evangelistas Lukas“, „Šv. evangelistas Jonas“ ir „Nežinomas evangelistas“. [155, 156] Visų evangelistų rankose – knyga ir medinė plunksna. Prie jų kojų – Jono ir Luko atributai erelis ir jautis (trečioji skulptūra savo atributą praradusi). Šiuos kūrinius, stovinčius aukštai nišose ir dengiamus stiklo, apžiūrėti sunku, tačiau, kiek galima įžvelgti, drožybos ypatybėmis jie sietini su jau aptartosiomis, bazilikoje išsaugotomis skulptūromis. Panašiai perteikti veidai, šukuosenos, rūbų klostės. Visos jos sukurtos panašiu laiku – XVIII a. viduryje arba III ketvirtyje, o gal net išdrožtos to paties profesionalaus meistro dirbtuvėje. XIX a. I pusės inventoriuose minimos šv. evangelistų Jono ir Luko statulos Šv. Vincento Ferero altoriuje⁷¹⁹, matyt, ir tapatintinos su dabar „mūro kryžiuje“ esančiomis, o trečiasis evangelistas, kaip ir šv. Jonas Nepomukas, galėjo stovėti kuriame nors šoniniame altoriuje.

Kryžiaus kelio XI stoties (Rotušėje) altoriuje išlikusios dar dvi nedidelės XVIII a. statulos. [74, 75] Kairėje pusėje stovi nežinomo šventojo vyskupo (ant galvos mitra) ir Bažnyčios

717 M. Matušakaitė, *Senoji medžio skulptūra*, p. 115, 132, 163.

718 D. Klajumienė, „Laukuvos ir Požerės bažnyčių interjerų dekorų paveldas“, *Lietuvos valsčiai, Laukuva*, d. 1, Vilnius: Versmė, 2005, p. 219.

719 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1826, KAKA, b. 142, l. 782v, 714.

155 Šv. evangelisto Jono
skulptūra koplytstulpyje.
XVIII a. vid. – III ketv.

156 Šv. evangelisto Luko
skulptūra koplytstulpyje.
XVIII a. vid. – III ketv.

156

mokytojo (rankoje knyga) skulptūra. Judesio išraiška ir po storu dažų sluoksniu vos išžiūrima drožybės plastika ji artima bazilikos apaštalo ir „mūro kryžiaus“ evangelistų statuloms. Galbūt jas sieja tas pats laikotarpis, nors nebūtinai – ta pati dirbtuvė⁷²⁰. Tikėtina, kad vyskupo skulptūrėlė galėjo būti sukurta barokiniam bažnyčios altoriui. Pasak 1826 m. inventoriaus, Švč. Mergelės Marijos altoriuje būta „mažos“ šv. Augustino skulptūros⁷²¹. Koplyčios skulptūra praradusi kairėje rankoje laikytą atributą,

⁷²⁰ XI koplyčios skulptūrėlės ne tik pastatytos aukštai, bet ir daugelį kartų prastokai perdažytos, todėl jų meninės ypatybės sunku tiksliau apibūdinti.

⁷²¹ Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714v.

T E S

Kurie mani iszszwicz tures gi-
wenima amžina. Eccl. XXIV. 31.

iaus S.

tą Brostwa
mty szwen-
ne gal, reyk
pawiedoties

lbety 5. po-

5. Sweyka

ciu ing Die-

Tewe mu-

, yr Tikiu

Ražoncziu

affierawoty

ny Diewa;

affierawoty

tusa Pona;

affierawoty

ny Chrystu-

ety szeszis

olus yr Se-

rusius.

Maryos no-

wa palenkty,

ty.

onemis pry

inety.

kožna die-

mnenes isz

yr wakare

a.

twas, pro-

wencziaus

ražoncawos,

Maryos Pan-

was Mysziu

ostwas, spa-

woty.

wa stona tur

akarō, ma-

Nors butu kas grieszniku, iey
pry Maryos bus nobažnu daridams
pakuta, niekados ant amžiu ne pra-
puls. S. Hilarius.

Kas isz szirdies ant službas Ma-
ryos P. Brostwas Ražonczius at-
sydawe statecznay, ne prapuls.

B. Michael de Insui. Disc. B. Mani.

Kurie darbyn Marya Ražoncziu
asabliwesne aptures nu Diewa reyk-
kałose sawa loska. B. Mani de laud.
Psal. c. 7. v. 8.

Apdumoienty iey tajemniczes Ra-
žonczius su Jokubu iszstata drobi-
na, kure griesznikay i dangu nueyn.
B. Mani in Aplog. c. 23.

A T P U S K A Y.

1. To dieno, kurio isyrasza i
brostwa, spawiedoies yr kdmunika-
wo, o iey ne gal, padara tykra su-
trynima už griekus, aptur atpuskus
zupelnus. Innoc. VIII.

2. To paczio dieno kas sukalbes
daly Rožanczius melzdamos už
pauksztynima Bažniczes Diewa,
už Tiewa S., už zgada Ponu, at-
puskay zupelni. Innoc. VIII. Paul.
III. Alexander VI.

3. Myrdams kas nobažnay su-
gaylesiu minawo warda Jezus yr
Marya, atpuskay zupelni. Pius. V.

4. Ant kožnos Szwentos Taje-
mniczes Ražonczius S. kas spawie-
doies, komunikawo, būwo ant
Mysziu, kozoniu, procesiju, ny-
szparu melzdamos už pauksztyni-
ma Bažniczes, atpuskay zupelni.
Gregor. XIII. Clemens VIII.

5. Kurie kłausa brostwas mysziu
nedelo yr szwentese Szwencziause,
Panos, atpuskay zupelni. Pius IV.

6. Ant dydziu szwencziu kurie
ne gal buty bažniczio, o namose
sukalb-daly arba ciela Ražoncziu,
atpuskay zupelni.

7. Kiek kartu apeys 5. Altorius
kalbedams 5. poterius, 1. Tykiu ing
Diewa, atpuskay zupelni. Greg.
XIII. Clem. VIII. Leo X. Clem.
VII. Pius V.

8. Kas neszio kožna diena pry
sawes Ražoncziu, tur atpusku du-
szimtu metu yr tiek kwadragnu.
Innoc. VIII. Alexandr. VI.

9. Kas sukalbes nobažnay wysa
Ražoncziu, arba wiena daly, atpu-
skay zupelni. Kas už dusze, dusze
isz cziszcziaus iszwalni. Paul. III.

10. Kas myrdams tur žwaže Ra-
žoncawa, atpuskay zupelni. Adrian
VI.

tačiau išlikusieji (mitra ir knyga) neprieštarautų atvaizdo tapatinimui su šv. Augustinu.

Šventojo su dominikono abitu ir popiežiaus regalijomis (mitra, trigubu kryžiumi) skulptūra priešingoje altoriaus pusėje galbūt vaizduoja popiežių dominikoną šv. Pijų v. Skulptūra, turinti panašumo su aptartosiomis (rankų judesys, kojų padėtis, batai), nors ir pasižyminti nuosaikesne ekspresija, veikiausiai sukurta toje pačioje vietos meistro dirbtuvėje.

Stilistine analize grindžiamas kūrinių datavimas leistų teigti, kad bent dalis šių skulptūrų buvo sukurtos vyskupo A. Tiškevičiaus XVIII a. viduryje statytos Žemaičių Kalvarijos bažnyčios altoriams. Jos liudija, kad kuriant barokinės bažnyčios interjerą dalyvavo profesionalūs vietos drožėjai. Deja, visos skulptūros gerokai nukentėjusios: šv. Jono Nepomuko figūra apdegusi, kitos praradusios atributus bei kitokias smulkias detales, pažeistos natūralaus nykimo, nepalankaus aplinkos poveikio ir perdažymų. Papildomi tyrimai suteiktų daugiau duomenų, tačiau jau dabar galima sakyti, kad paskiros Žemaičių Kalvarijos bažnyčios barokinių altorių detalės per gaisrą išliko. Jos leidžia suvokti, kokie kūriniai buvo prarasti gaisrų liepsnose ir nutylėti senuosiuose dokumentuose.

Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir Švč. Jėzaus Vardo paveikslai

Bažnyčios tradicijoje rožinio maldos atsiradimas siejamas su Dominikonų ordinu ir pačiu šv. Dominyko asmeniu. Šv. Dominykas nebuvo rožinio „išradėjas“, tačiau, kaip teigiama, Marijai skirtų maldų recitavimas buvęs jo ginklas, gelbėjant eretikų ir atskalūnų sielas⁷²². Kiek vėliau Pamokslininkų ordinas daug nuveikė tobulindamas ilgus šimtmečius formuotą maldos praktiką. Bretanės dominikonas Alanas Rupe (Akmeninis, lot. *Alanus de*

157 Rožinio brolijos nario pareigų lapo fragmentas. Iki 1836 m. Panaudotas ražinys iš J. Kasakauskio knygos *Rožancius Szwęciausios Maryos Pannos...* (1797).

722 Iš tiesų vadinamieji maldos vėrinėliai (*praeculae, computum*) kalbamoms maldoms skaičiuoti žinomi nuo ankstyvųjų Viduramžių. Daugkartinis maldos *Ave Maria* kartojimas buvo žinomas ir įvairiose kitose kontempliaciją praktikavusiose vienuolijose. Šv. Dominyko asmenį su rožiniu pirmas susiejo popiežius Aleksandras VI tik 1495 m. (M. Laszczak, s. 87–94).

Rupe, pranc. *Alain de la Roche*) parengė ir 1475 m. paskelbė „Marijos psalmyną“ (*De utilitate Psalterii Mariae*), kuriame rožinio sąvoką susiejo su rožių vainiko simbolika ir nurodė 150 maldų *Ave Maria* ir 15 *Pater noster* kalbėjimo tvarką, kiekvieną maldą jungiant su tikėjimo slėpinių apmąstymu⁷²³. 1475 m. rugsėjo 8 d. Kelne Dominikonų ordino iniciatyva įsteigta pirma Rožinio brolija⁷²⁴. Popiežius Sikstas IV 1479 m. bule patvirtino brolijos statutą ir kalbantiems rožinį suteikė atlaidus. Rožinio kultas ypač sustiprėjo dėl Kontrreformacijos idėjų įtakos. XVII a. pradžioje dominikonų vienuolijoje radosi ir giedamojo rožinio forma. Rožinio brolių steigimo teisė po Tridento Susirinkimo suteikta Dominikonų ordino generaliniam magistrui⁷²⁵.

1581 m. gruodžio 15 d. popiežius Grigalius XIII Šventosios Dvasios bažnyčiai Vilniuje suteikė privilegiją iškilmingai, su Švč. Sakramento išstatymu švęsti Rožinio Švč. Mergelės Marijos šventę⁷²⁶. Žemaičių vyskupijoje vyskupo Merkelio Giedraičio laikais greta kitų egzistavo ir Rožinio brolija. Šios brolijos visuotinai paplito Lietuvoje XVII a., jas platino ne tik dominikonai, bet savo parapijose steigė ir dieceziniai dvasininkai. Rožinio maldą aiškino ir populiariojo XVII–XVIII a. leidžiamos knygos⁷²⁷.

Manoma, kad Žemaičių Kalvarijoje Rožinio brolija veikė jau XVII a. viduryje vos įsikūrus čia dominikonų vienuoliams⁷²⁸. Draugijos egzistavimą patvirtina vėlesnis – 1674 m. dominikonų kapitulos aktas ir 1681 m. išleista Žemaičių Kalvarijos Rožinio

723 Rožinio slėpiniai tuo metu buvo tokie pat, kaip ir dabar, tačiau vietoj Švč. Mergelės Ėmimo į dangų slėpinių neretai minėtas Apreiškimas Jonui (K. S. Moisan, „Matka Boska Różańcowa“, *Maryja orędowniczka wiernych. Ikonografia nowożytniej sztuki kościelnej w Polsce*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1987, s. 44; M. Laszczak, s. 121–125).

724 Jos steigėju laikomas Kelno dominikonų vienuolyno prioras ir Vokietijos dominikonų provincijos provincijolas Jakobas Sprengeris (*Jacob Sprenger*) (*Ibid.*, s. 128–130).

725 L. Jovaiša, „Brolijos“, p. 109–128.

726 VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 29.

727 1646 m. Vilniuje išleista lietuvių dominikono Valerijono Andriejavičiaus knyga *Ogród różany abo opisanie porządne dwu szczepów wonney rozey Hieryhuńskiey* (1627 m. buvo išleista Krokuvoje).

728 Netgi rašyta, kad Kalvarijoje ji įsteigta 1638 m. (*Žinia apie Stebuklingą Szvencziausios P. Marijos abrozdą Žemaičių Kalvarijoje*, rankraštis, 1904 m., LNB RS, PR 991, l. 19).

158 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XVII a. vid.

158

brolijos promotoriaus Jurgio Kasakauskio knygelė *Rožancius Szwęciausios...*⁷²⁹ Joje aprašyti du rožinio maldų kalbėjimo variantai: „Rožancius ape Szwęciausios Maryos Pannos“ ir „Rožancius ape Saldziausya Warda Pona Jezusa“. Be visuotinai paplitusio Švč. Mergelės Marijos rožinio, nuo XVI a. pab. dominikonai populiarino ir Švč. Jėzaus Vardo rožinio kultą, kuriame rožinio vėrinys taip pat turėjo tris dalis, sudarytas iš 5 slėpinių. Brolijos

729 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 1674, l. 301; J. Kasakauskis, *Rožancius Szwęciausios Maryos*, 1681.

159

159 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas fragmentas.

altorių paveiksluose vaizduotas ant vardaženklis IHS stovintis Kūdikius Jėzus su kančios, prisikėlimo ar viešpatavimo simboliais⁷³⁰. Turimais duomenimis, Žemaičių Kalvarijoje nuo seno puoselėtos abi dominikonų vienuolynuose propagotos maldos – Švč. Mergelės Marijos rožinis ir Švč. Jėzaus Vardo rožinis.

XIX a. inventuriuose nurodoma, kad Žemaičių Kalvarijos senojoje medinėje, taip pat 1822 m. baigtoje statyti mūrinėje bažnyčioje, kaip ir dabar, būta dviejų Rožinio brolijos altorių⁷³¹. Abiejų menso ir retabulai vieno tarpsnio, drožinėti, auksuoti ir puošti rožinio slėpinių paveikslėliais. Viename kabojo „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslas, kitame – tapytas „Švč. Jėzaus Vardo“ atvaizdas. Prie Marijos paveikslas buvo prisegtas „didelis“ auksuotas sidabrinis votas su Rožinio Švč. Mergelės Marijos atvaizdu.

730 M. Laszczak, s. 164.

731 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1826, KAKA, b. 142, l. 714, 715, 782; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1839, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 49–49v; Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, 1891, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 5.

XVII a. viduriu datuotinas paveikslas „Rožinio Švč. Mergelės Marija“ – vienas seniausių kūrinių Žemaičių Kalvarijoje. [158, 159] Apie jo tapybos ypatumus galima spręsti tik su išlygomis, nes visą paveikslą, išskyrus figūrų veidus ir rankas, ištisai dengia raudono aksomo audinys ir metalinis aptaisas. Tačiau matomi tapybos fragmentai, atskleidžiantys detalų, minkštą ir subtilų piešinį, lesiruočių bei tonų niuansus, liudija aukšto lygio profesionalo darbą. Figūrų veiduose netgi galima pastebėti Lietuvos bažnytinėje tapyboje retą išraiškos psychologizavimą. Paveikslo sukūrimo laikas nustatytas pagal figūrų traktuotę. Šv. Dominykas pavaizduotas su nedidele barzda, o tai būdinga archaizuojančiai tradicijai, nes nuo XVIII a. Lietuvos dailėje įsivyravo bebarzdžio šventojo tipas. Tamsaus gymio individualių bruožų Švč. Mergelės Marijos veidas taip pat būdingas Vazų dinastijos valdymo laikotarpiu dailei. Šie atvaizdai, kaip spėjama, paveikti anksti mirusios Vladislavo Vazos (1632–1648) žmonos karalienės Cecilijos Renatos portretų⁷³².

Kūrinio aptaisas, turintis primityvumo bruožų, sukurtas XVIII a. II pusėje, kalstytas iš žalvario, sidabruotas ir auksuotas⁷³³. Jį sudaro keliolika sujungtų skardos lakštų, perteikiančių figūrų rūbus, atributus (lelijų šakas, rožinius, knygą, Žemės rutulį), vaizduojančių spindulinius šventųjų nimbus, debesis po Marijos kojomis, du angelus ir tris karūnas bei 12 žvaigždelių⁷³⁴. XVIII a. II pusės auksakalystei būdingi karūnose ir rūbų plokštumose kalstyti ornamentai: pavienės gėlių šakelės, rokailinės liepsnelės. Lelijų šakos, perteiktos subtiliau ir kur kas realistiškiau, atrodo, yra ankstyvesnės, sukurtos XVII a. II pusėje⁷³⁵. Aptaisas neturi signatūrų, tačiau stiliaus bruožai ir ornamento piešinys

732 Už pastabą dėkoju dailėtyrininkei R. Stankevičienei.

733 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijų aktai, 1820, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v; b. 318, l. 26v.

734 Žvaigždėlės tokios pat aštuonkampės, kaip ir maloningajame Švč. Mergelės Marijos paveiksle.

735 Šiuo metu aptaisų detalės sumontuotos ne visiškai tiksliai: šv. Dominyko figūrai atiteko abi lelijų šakelės, ties Švč. Mergelės Marijos rankove keistai pritvirtintas šv. Kotrynai Sienietei skirtas rožinis. Iki paveikslo ir aptaisų restauracijos 1989 m. šis rožinis buvo Marijos rankoje, o dabar čia esanti karūnėlė – ant šv. Kotrynos galvos. Po leliją turėjo abu šventieji, o angelai, laikantys Marijos karūną, buvo pritvirtinti arčiau.

įgalina spėti, kad jo autorius buvo Lietuvos tyrinėtojams žinomas auksakalys Kristijonas Juozapas Štapeleris. Remiantis auksakalio darbų signatūromis ir paplitimo geografija, teigiama, kad 1773–1798 m. meistras dirbo Žemaitijoje⁷³⁶. Jis sukūrė Žemaičių Kalvarijos monstranciją, tačiau manoma, kad bazilikoje esama ir daugiau jo darbų: Švč. Jėzaus Vardo ir šv. Hiacinto paveikslų aptaisai, Rožinio brolijos procesijų altorėlis ir du altorių kryžiai⁷³⁷. Kūriniai taip pat nepasirašyti, tačiau dekore panaudoti ornamentiniai motyvai leidžia priskirti juos tam pačiam meistrui.

Paveikslas komponuotas pagal Lenkijos ir LDK dailėje paplitusią tradicinę rožinio tematikos atvaizdų ikonografinę schemą. Šio tipo kūrinuose paprastai vaizduojamas rožinio įteikimo Dominikonų ordino šventiesiems mistinis momentas⁷³⁸. Žemaičių Kalvarijos paveiksle Švč. Mergelė Marija įteikia rožinius šv. Dominykui ir šv. Kotrynai Sienietei. Tokia rožinio pamaldumui skirtų atvaizdų traktuotė kildinama iš Italijos barokinės tapybos⁷³⁹. Lenkijos dailėje ši ikonografinė schema paplito gana anksti – XVII a. I pusėje. Žemaičių Kalvarijos „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveiksle Marijos figūra su Kūdikiu pakylėta aukščiau, kiek galima spręsti pagal aptaisų piešinį, pusiau sėdinti ant debesų. Dangiskąją sferą viršuje papildo du angelai, kaip rodo pozos, anksčiau laikę aptaiso karūną. Apačioje simetriškai klūpo abu Dominikonų ordino šventieji – šv. Dominykas ir šv. Kotryna Sienietė. Virš šv. Kotrynos galvos Švč. Mergelės Marijos laikoma karūna primena legendinį šventosios regėjimą, kuriame Jėzus siūlė jai rinktis vieną iš dviejų vainikų – aukso ar erškėčių. Įdomu, kad aptaise pavaizduotas būtent atmetasis – aukso vainikas⁷⁴⁰.

736 Edmundas Laucevičius, Birutė Rūta Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 281; *Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, Katalogas, t. 4, kn. 2, p. 142–144.

737 D. Vasiliūnienė, „Rožinio brolijos procesijų altorėlis Žemaičių Kalvarijoje“, *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...*, Vilnius: VDA leidykla, 2009, p. 83–92.

738 K. S. Moisan, „Matka Boska Różańcowa“, s. 62.

739 Bene garsiausias šio ikonografinio tipo pavyzdys – Sassoferrato (1609–1685) kūrinys Romos Šv. Sabinos (*Santa Sabina*) dominikonų bazilikoje. Ankstyvesnis – dailininko Cerano (1575–1632) 1616 m. tapytas paveikslas Milano Brera muziejuje.

740 Dažniausiai šv. Kotryna Sienietė vaizduojama su erškėčių vainiku ant galvos (žr. Žemaičių Kalvarijos monstrancijos figūrėlę).

160 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XIX a. II pus.

160

Sąlygiškas veikėjų tarpusavio santykis, pozos, žvilgsniai ir rankų gestai atskleidžia šios scenos mistinį pobūdį. Paveiksle įkūnytas kiek retesnis ikonografinio tipo variantas. Labiau paplitusios dominikonų legenda grindžiamos siužeto interpretacijos, kuriose kairėje klūpančiam šv. Dominykui rožinį įteikia Švč. Mergelė Marija, o dešinėje priklaupusiai šv. Kotrynai – Jėzus⁷⁴¹. Kūdikį tokiuose paveiksluose Marija laiko kaire ranka. Kalvarijos paveiksle Marija jį laiko dešine, o šv. Dominykui rožinį tiesia Jėzus⁷⁴².

⁷⁴¹ K. S. Moisan, „Matka Boska Różańcowa“, s. 70.

⁷⁴² Lenkijos dailėje žinomi keli panašiai komponuoti XVIII a. paveikslai (*Ibid.*, il. 83, 90, 102).

161 Švč. Jėzaus Vardo
paveikslas. XVIII a.

161

Beje, Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išliko ir kitas vėlyvesnis, XIX a. II pusėje tapytas „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslas, sukurtas pagal populiarenę ikonografinę schemą. [160]

Aptaiso dalyje, vaizduojančioje atverstą knygą, įrašyta lotyniška citata (*Posuit innobis verbum reconciliationis, pro CHRISTO / ergo legatione fungimur: 2. ad Cor. 5. v. 19.20.*) iš šv. Pauliaus Antro laiško korintiečiams: „Juk tai Dievas Kristuje sutaikino su savimi pasaulį, nebeįskaito žmonėms nusikaltimų ir patikėjo mums sutaikinimo žinią. Taigi Kristaus vietoj einame pasiuntinių pareigas...“ (2 Kor 5, 19–20). Naujojo Testamento nuoroda į šv. Pauliaus skelbiamus apaštalų uždavinius tarsi aprėpia paties Dominikonų ordino

įgaliojimus ir misiją skelbti Kristaus mokymą bei išganymo žinią, o Švč. Mergelės Marijos įteikiami rožiniai demonstruoja vienuolijos prioritetą propaguojant rožinio kultą.

XVII a. tapytas Žemaičių Kalvarijos „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslas – vienas ankstyviausių šio tipo atvaizdų Lietuvos dailėje. Sprendžiant pagal tapybos manierą, jis sukurtas profesionalaus, puikiai tapybos amatą įvaldžiusio menininko.

Kitas Rožinio brolijos paveikslas „Švč. Jėzaus Vardas“, spėjama, sukurtas XVIII a. [161] Tai tradicinės ikonografinės schemos simbolinė kompozicija, skirta Švč. Jėzaus Vardo adoravimo temai ir neturinti naratyvinio prasmės sluoksnio. Čia pavaizduotas Kūdikis Jėzus, stovintis ant jo vardą išreiškiančių inicialų IHS. Figūrėlė nutapyta pačiame centre, jos siluetą pratęsia virš H raidės kylantis kryžius. Abiem rankomis Jėzus laiko Prisikėlimo vėliavėlę su kryžiaus pavidalo stiebu. Viršuje – keturios angelų galvutės. Pagrindinius kompozicijos elementus – Jėzaus rūbą, atributus, raides – dengia XVIII a. II pusės sidabruotas ir auksuotas skardinis aptaisas. Kūdikio rūbą puošianti jo dalis ir raidės taip pat galbūt sukurti „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslo aptaisą kūrusio meistro K. J. Štapelerio.

Švč. Jėzaus Vardo ikonografinio tipo kilmė siejama su pranciškono šv. Bernardino Sieniečio mokymu ir šio šventojo patirtame regėjime išvystomis liepsnojančiomis Jėzaus vardo raidėmis⁷⁴³. Pagrindinis siužeto literatūrinis šaltinis – Apreiškimas Jonui. Didelė šešiakampė geltona žvaigždė žydrame paveikslo fone suvokiama kaip Mesijo simbolis. Apreiškime Jonui Jėzus vadinas Aušrine žvaigždė: „Aš esu Dovydo atžala ir palikuonis, žerinti aušrinę žvaigždę!“ (Apr 22, 16). Žvaigždė, kryžius ir vėliava reprezentuoja Jėzų kaip mesiją. Atvaizdo ikonografiją formavo ir Baroko laikotarpio pamokslai, kuriuose minėta Jėzaus vardo galybė kovoje su blogiu ir demonais⁷⁴⁴. Literatūroje Jėzaus vardas traktuotas kaip saugantis nuo pikto, kaip skydas ginantis nuo žemiškojo pasaulio ir kūno nuodėmių, nuo karo, ligų ir bado. Barokinėje siužeto ikonografijoje susiformavo militarinės simbolikos požymių turintis Kūdikio Jėzaus įvaizdis, o kryžius ir Prisikėlimo vėliava tapo dangų atveriančios pergalės ženklais.

⁷⁴³ P. Skarga, *Żywoty świętych*, t. 1, s. 454.

⁷⁴⁴ K. Moisan-Jabłońska, *Obrazowanie walki dobra ze złem*, Kraków: Universitas, 2002, s. 30–39.

Žemaičių Kalvarijos paveiksle Jėzaus figūrėlės poza taip pat primena kario su pergalės vėliava rankose siluetą. Ispūdį dar labiau sustiprina besiplaikstanti apsiausto klostė. Pro aptaiso lakštus matyti raudonas Kristaus rūbas. Vardaženklis raidžių forma būdinga barokui: vingrus siluetas, linijos ties viduriu perskirtos apskritais segmentais, o galuose užbaigtos liepsnelėmis, puoštos akanto šakelėmis ir gėlių žiedeliais. Pro aptaiso kraštelius matyti, kad tapytų raidžių forma tapati iš skardos kirptosioms. Sprendžiant iš pertapymo žymių fone, paveikslo kompozicija XIX a.–XX a. pr. galėjo pakisti. Primityvokai retušuotos ar net naujai nutapytos angelų galvutės, po Jėzaus vardąženklis barokui nebūdinga tapybos maniera pavaizduotas laivelis audringoje jūroje – nuodėmingojo pasaulio blaškomos sielos ir išsigelbėjimo vilties simbolis. Šio siužeto kompozicijose Kūdikis dažnai vaizduojamas kryžiumi persmeigias mirtį ar šėtoną⁷⁴⁵. Kalvarijos paveiksle Jėzaus poza ir laikomo kryžiaus padėtis taip pat leidžia įtarti, kad po vėlyvo pertapymo sluoksniu gali būti ir kitų autentiškos kompozicijos detalių, pavyzdžiui, blogio ar mirties simbolis.

Pamokslininkų ordino veikla lėmė, kad Žemaičių Kalvarijos Rožinio brolijoje buvo kur kas daugiau, negu įprasta, narių. Sąrašą papildė ir gretimų parapijų tikintieji⁷⁴⁶. Po dominikonų vienuolyno panaikinimo ir bažnyčios gaisro Kalvarijoje pastebima dominikonų dvasingumo tradicijai būdingų kultų nykimo tendencija. Tačiau rožinio pamaldumas šioje parapijoje ir XX a. išliko stiprus. Sudegus barokiniais altoriams, senieji Rožinio brolijos paveikslai sugrįžo į toje pat vietoje pastatytus naujus mūrinius altorius. XX a. pr. brolija pertvarkyta į Amžinojo ir Gyvojo rožinio brolijas.

Rožinio brolijos procesijų altorėlis

Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje tebėra išlikęs senasis Rožinio brolijos altorėlis. XVIII a. paskutiniu ketvirčiu datuotinas kūrinyš unikalus tuo, kad medinis jo retabulas ir retabulo pakyla padengti

⁷⁴⁵ K. Moisan-Jabłońska, *Obrazowanie walki*, il. 3–5.

⁷⁴⁶ Žemaičių Kalvarijos parapijiečių skundai Žemaičių vyskupui, 1918–1944, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 124, l. 40.

kalstyta ir karpyta metalo skarda. Ištiesai skarda padengtų XVIII a. datuojamų analogų ligi šiol Lietuvoje neaptikta⁷⁴⁷.

Žinių apie Žemaičių Kalvarijos procesijų altorėlį istoriniuose šaltiniuose labai maža. XIX a. bažnyčios inventoriuose procesijų altorėliai minimi ne visada, o jei ir minimi, tai dažniausiai nurodant tik bendrą jų skaičių. XIX a. pr. sudarytame inventoriuje rašoma, kad Žemaičių Kalvarijoje yra net aštuoni „maži altorėliai“⁷⁴⁸. Tai palyginti didelis skaičius, sietinas su senomis didžiųjų atlaidų ir gausių procesijų tradicijomis Žemaičių Kalvarijoje. 1826 m. vienuolyno vizitacijos akte minimi jau tik penki procesijų altorėliai⁷⁴⁹. Patys procesijų reikmenys dokumente neapibūdinti, tačiau tarp kitų sidabrinų daiktų lakoniškai aprašytos kai kurios jų puošmenos. Viename iš altorėlių Apsireiškimo Švč. Mergelei Marijai ir šv. Dominyko atvaizdus puošė sidabro aptaisai. Kitame altorėlyje su Švč. Trejybės ir šv. Tomo Akviniečio atvaizdais buvo pritvirtintos sidabrinės karūnos, spinduliai ir sidabrinė širdis. Trečiame altorėlyje būta sidabrinio šv. Hiacinto figūros aptaiso. Pasak dokumento, Rožinio brolijos procesijų altorėlyje buvo dveji sidabriniai „Švč. Mergelės Marijos ir Jėzaus Vardo“ aptaisai (*szaty*). Spėjama, kad tekste minimas dabar bažnyčioje esantis kūriny, nors dėl grubaus vėlesnio uždažymo metalų pudros dažais nebematyti, iš kokios skardos jis padarytas⁷⁵⁰. Galbūt sidabrinės arba sidabru padengtos yra tik Marijos ir Jėzaus figūros abiejose altorėlio pusėse, nes jos (ir keletas kitų elementų) prie retabulo skardos pritvirtintos atskirai.

Vėlesniais XIX a. metais Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje altorėlių skaičius nesikeitė, tačiau jokių detalesnių aprašymų neišliko.

163 Rožinio brolijos procesijų altorėlis. XVIII a. IV ketv.

747 Istoriografijoje žinomi XIX a. altorėlių retabulai su skardinėmis puošmenomis (M. Matuškaitė, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė: „Ardor“ leidykla, 1998, p. 46, il. 169–171; R. Stankevičienė, „Slavikai, Procesijų altorėlis (1) su paveikslais „Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelė Marija (Marija Maloningoji)“ ir „Šv. Ona (Marijos auklėjimas)“ su aptaisais“, *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 6: Šakių dekanatas, d. 2: Naudžiai–Žvirgždaičiai. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno instituto leidykla, 2007, p. 378–383.

748 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 4v.

749 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 715, 722.

750 Kai kur po dažais matyti vario oksidacijos procesą išduodančių žalių dėmių, patvirtinančių, kad skardos metalo lydinyje esama vario. Ar yra jame ir sidabro, sunku pasakyti.

164

164 Šv. Kotrynos Sienietės ir šv. Dominiko atvaizdas Rožinio brolijos procesijų altorėlyje.

165 Procesijų altorėlio detalė.

Po 1921 m. rašytame inventoriuje, matyt, vis tie patys penki altorėliai įvardyti kaip seni⁷⁵¹. 1906 m. A. Ragažinsko knygelėje paminėti tik keturi altorėliai: „Procesijų laike nešamieji altorėliai yra 4: ant vieno paveikslų vietoje yra stovylos, o ant antrojo skardos paveikslai senobiniais rūbais aprėdyti“⁷⁵². Neabejotina, kad čia rašoma apie dabar bažnyčioje vienintelį išlikusį Rožinio brolijos altorėlį.

Įrenginio struktūra tradicinė: dvipusis vertikalių proporcijų retabulas ir žemas retabulo pagrindas su kraštuose išpjautomis kiaurymėmis nešimo kartims. [162, 163] Kūrinyne palyginti nedidelis, jo karkasas sukaltas iš lentų, o visas paviršius dengtas vario lydinio (?) skardos lakštais. Skarda štampuota, kalstyta, karpyta ir graviruota, vėliau grubiai nudažyta bronzos ir aliuminio pudros dažais. Kai kurie elementai (figūros ir jų atributai) prie pagrindinio

751 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1844, KAKA, b. 142, l. 672–673; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas ir inventoriai, 1850, 1894, [1921], LVIA, f. 669, ap. 2, b. 318, l. 27v; f. 696, ap. 2, b. 940, l. 6; b. 942, l. 10v.

752 A. Ragažinskas, p. 37.

lakšto pritvirtinti atskirai. Altorėlio paveikslų stilius, retabulo kraštus ir pagrindą puošiantys ornamentai būdingi rokoko dailei, tačiau pasižymi primityviu, kartu dekoratyviu piešiniu. Tam tikras dekoru reguliarumas ir simetrija leidžia teigti, kad altorėlis – gėstančio, jau paveikto klasicistinio skonio provincijos vėlyvojo baroko meistrystės pavyzdys.

Retabulas plokščias, iš abiejų pusių komponuotas vienodai: karpyto kontūro, neaukštu reljefu kaldintas rėmas supa centre esantį paveikslą. Rėmo puošybą sudaro tolygiu ritmu išdėstytos skiauterėtos riestės ir tarp jų įterptos smulkiažiedės gėlių šakelės. Ornamentų fonas graviruotas vėlyvajam barokui būdingu treliažu. Retabulo viršuje vietoj įprastos karūnos ar kryžiaus iškeltas rokoko dekoratyvinėje dailėje paplitęs, tačiau altorėlių puošyboje retas motyvas – žemas krepšys su gėlėmis. Abu paveikslai – barokui būdingos arkos su petukais formos. Palyginus šį dirbinį su drožtais mediniais XVIII a. II pusės altorėliais galima pastebėti, kad atlikimo technika sąlygojo kompaktišką, uždarą retabulo siluetą, nesudėtingą formą ir dekoru susmulkėjimą. Barokinių ornamento motyvų reguliarumą, kaip spėjama, nulėmė klasicizmo įtaka, o dekoratyvų reljefų piešinio primityvumą – autoriaus sugebėjimai ir individuali maniera.

Abu altorėlio atvaizdai yra tradicinės ikonografijos, jų kompozicija labai artima, tačiau netapati analogiškų siužetų bazilikos altorių paveikslams. „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ atvaizdo kompozicija sudėtingesnė. Viršutinėje dalyje, dangiškojoje sferoje, ant debesies sėdi Švč. Mergelė Marija, jai ant kelių stovi Kūdikis Jėzus. Kaire ranka jis tiesia rožinį, dešinę iškėlęs palaiminimui. Marija dešine ranka taip pat laiko vėrinį. Apačioje malonės dovanas priima dominikonų šventieji Dominykas ir Kotryna Sienietė. Paprastai tokiose kompozicijose, kaip ir bazilikos altoriaus paveiksle, kairėje pusėje vaizduojamas šv. Dominykas, dešinėje – šv. Kotryna Sienietė. Žemaičių Kalvarijos altorėlyje šiedu asmenys sukeisti vietomis. [164] Matyt, meistras kalstydamas atvaizdą, sekė kokių nors pavyzdžių. Apsukus iš blogosios pusės kaltą skardą, gauta veidrodžiškai apversta kompozicija.

Šventieji pavaizduoti su būdingais atributais: karpytų spindulių nimbais, lelijų šakelėmis, šv. Kotryna – su jos apsisprendimą simbolizuojančiu kryžiumi ir erškėčių vainiku ant galvos,

165

o už šv. Dominyko figūros matyti ordino ženklas – šuo su deglu ir Žemės rutuliu. Tarp šventųjų dominikonų antrame plane pavaizduotas žavingas kalvoto peizažo fragmentas, kuriame kals-tytas didžiulis medis ir maža vienabokštė bažnytelė su puslan-kės arkos formos durimis ir langais, kryželiu virš presbiterijos ir apskritu laikrodžiu bokšte. Kruopščiai graviruotas sienų plytų ir stogo čerpių piešinys, smulkūs lapeliai medžio lajoje ir žievės faktūra, bažnyčios šventorius apjuostas retų statinių tvora. Žemė po šventųjų kojomis puncuota reljefą perteikiančiomis linijomis, kai kur išmėtyti smulkūs lapoti daigeliai. Toks detalus ir išraiš-kingas peizažas šio siužeto kompozicijose retas, dažniau mistinė scena perteikiama neutraliame fone⁷⁵³. Panašu, kad altorėlį kūręs meistras ne tik naudojos retesniu pirmavaizdžiu, bet ir pats buvo linkęs puošti, detalizuoti ir individualizuoti. Nors ir primityvokas, figūrų piešinys gana kruopštus ir nestokojantis savitumo.

Kitoje retabulo pusėje „Švč. Jėzaus Vardo“ paveiksle pavaiz-duotas ant Jėzaus vardaženklis IHS stovintis Kūdikis Jėzus su Prisikėlimo vėliava rankoje. Antrame plane centrinėje kompozici-jos ašyje nuo viršaus iki apačios įkomponuotas aukštas lotyniškų proporcijų kryžius. Atvaizdo raidės panašaus piešinio kaip ir alto-rius paveiksle, bet atliktos grubiau. Kūdikio rūbas puoštas XVIII a. kostiumui būdinga nériniuota apykakle ir gėlių žiedais. [165] Pana-šūs žiedeliai įspausti ir ant raidžių bei Prisikėlimo vėliavos, po vė-liavos skersiniu – barokinis lambrekeno motyvas. Neutraliame simbolinio atvaizdo fone išbraižytas smulkus tinklelis.

Ant procesijų altorėlio nėra jokių įrašų. Jo sukūrimo laikas nu-statytas pagal stiliaus požymius, savo ruožtu padėjusius atskleisti ir autorių. Primityvumo bruožų turinti, tačiau itin originali ir iš-raiškinga Žemaičių Kalvarijos altorėlio plastika leidžia teigti, kad jį sukūrė K. J. Štapeleris, galėjęs pagaminti ir Rožinio brolijos al-torių paveikslų aptaisus. Jo darbo monstrancijoms, esančioms ne vienoje bažnyčioje⁷⁵⁴, būdinga germanų kraštų vėlyvojo baroko dirbinių paveikta, bet kūrybingai perkurta kompozicija, maksi-maliai išnaudotos įvairių medžiagų, spalvų ir faktūrų galimybės, primityvokai traktuotos detalės ir įstabiai puošni kūrinio visuma.

⁷⁵³ K. S. Moisan, „Matka Boska Rózańcowa“, s. 68–72, il. 80–97.

⁷⁵⁴ Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia, Katalogas, t. 4, kn. 2, p. 135, 139, 140, 142–144.

166 Šv. Kotrynos
Sienietės atvaizdas
monstrancijoje. 1778 m.

166

Viena gražiausių yra Žemaičių Kalvarijos K. J. Štapelerio darbo monstrancija. Jos gloriijoje, be kitų simbolinių ir ornamentinių motyvų, pavaizduota rožinio įteikimo scena, todėl dekorą ypač patogu lyginti su procesijų altorėlio puošyba.

Pirmiausia į akis krinta panaši vaizduojamų figūrų traktuotė: kresnokos proporcijos, kompaktiški siluetai, mažutės plaštakos, didokos apskritos galvos, smulkučiai veidų bruožai. [39, 166, 204] Vienodai padaryti ir rožinio vėrinėliai. Netgi altorėlio šventųjų asmenų aureolės turi įvairiai karpytus banguoto silueto spindulius, paprastai puošiančius K. J. Štapelerio monstrancijas. Ornamentiniai altorėlio motyvai taip pat labai būdingi šio auksakalio kūriniams.

167

Galuose voliuta bei lapeliu užbaigtos specifinės C raidės formos riestės ir jas gaubiantys tolygaus aukščio peleakai matyti ir Žemaičių Kalvarijos, ir Beržoro, ir Sedos monstrancijose. Visuose meistro dirbiniuose pasitaiko labai panašaus piešinio obels žiedą primenčios gėlės su lapeliais, dažnos kaspinu perrištos lanksčios susikryžiavusios šakelės su lapais, puošiančios Švč. Mergelės Marijos suknią procesijų altorėlyje ir Rožinio brolijos altoriaus Marijos rūbo aptaisą. Švč. Jėzaus Vardo paveiksle Kūdikio tuniką juosianti juosta graviruota kukliu bangelės ornamentu, tokiu pat papuoštas ir Žemaičių Kalvarijos monstrancijos glorią vainikuojančio baldakimo kraštas. Panašumų gausa perša mintį, kad visus kūrinius sukūrė vienas autorius.

Kaip jau minėta, altorėlis nudažytas metalo pudros dažais, todėl jo išvaizda gerokai suprastėjusi. Skarda daugelyje vietų įtrūkusi, sulankstyta, pažeista korozijos. Altorėlį restauravus, deramai atsiskleistų jo meniniai privalumai.

Žemaičių Kalvarijos procesijų altorėlis vertingas ir įdomus keliais aspektais. Spėjamoji žinomo auksakalio K. J. Štapelerio ar bent jo dirbtuvės autorystė liudija, kad vienas savičiausių Lietuvos bažnyčiose dirbusių vėlyvojo baroko meistrų kūrė ne tik liturginius indus. Kūrinys svarbus ir tipologiniu požiūriu. XVIII a. paskutiniu ketvirčiu datuojamas ir originalia technika sukurtas altorėlis papildoma žinias apie galimą metalo skarda dengtų procesijų altorėlių paplitimo Lietuvoje laiką. Tikėtina, kad šie altorėliai, susiję su barokiniu prabangos, blizgesio ir puošniai apipavidalintų procesijų pomėgiu, yra vienalaikiai bei giminingi XVII–XVIII a. altorių paveikslų puošybai metalo aptaisais. Rožinio brolijos altorėlis – meniniu požiūriu vertingas vėlyvojo baroko kūrinys, be to, tai vienintelis, nors nebenaudojamas procesijų altorėlis Žemaičių Kalvarijoje.

Šventųjų atvaizdai bazilikos altoriuose

Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išliko ne visi mediniuose šoniniuose altoriuose kaboję šventųjų paveikslai. 1896 m. gaisre pražuvo tik šv. Dominyko atvaizdas, tačiau dalis kūrinių dėl įvairių priežasčių buvo pakeisti kitų šventųjų (šv. Jurgio, šv. Pranciškaus Asyžiečio,

167 Šv. Vincento
Ferero paveikslo
fragmentas.

168 Šv. Vincento
Ferero paveikslas.
XVIII a.

168

šv. Veronikos, šv. Bernardo, šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės) atvaizdais. Vis dėlto net keletas dabar Žemaičių Kalvarijos bazilikos altoriuose esančių paveikslų nutapyti bažnyčią administruojant dominikonų vienuoliams. Paveikslai skirtingo laikotarpio, tačiau visi sukurti profesionalių tapytojų. Anksčiau, skirti nedideliems barokiniams altoriams, jie buvę mažesni, o po gaisro viršuje arba apačioje pridūrus drobės juostas, pritaikyti aukštesnėms mūrinių altorių angoms.

Bene seniausias iš jų yra šv. Vincento Ferero atvaizdas. [168] Šis paveikslas minimas XIX a. I pusės Žemaičių Kalvarijos bažnyčios vizitacijos aktuose. Pasak jų, bažnyčios presbiterijoje

169 Šv. Hiacinto
paveikslas.
XVIII a. vid. – II pus.

170 Šv. Hiacinto
paveikslo fragmentas.

169

šv. Vincento Ferero altoriaus pirmame tarpsnyje būta šio šventojo paveikslo⁷⁵⁵. Čia laikyta ir vyskupo J. D. Lopacinskio 1770 m. antspauduota šv. Vincento Ferero relikvija⁷⁵⁶. 1822 m. minėtam kūriniui, kaip ir neišlikusiam šv. Dominyko atvaizdai, buvo įgytas sidabruotas žalvarinis aptaisas. Po gaisro paveikslas pakabintas arčiausiai presbiterijos esančiame šoniniame altoriuje, anuomet dedikuotame šv. Vincentui Fererui. Antrame jo tarpsnyje įstatytas

755 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, 1842, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, 257, l. 7v, 29v.; Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, 1891, LVIA, b. 696, ap. 2, b. 940, l. 5; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714.

756 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 3.

senasis šv. Angelo Sargo atvaizdas⁷⁵⁷. Anot A. Ragažinsko, „ant senobinio paveiksl“ tuo laiku buvo šeši votai, liudiję tikinčiųjų gautas malones. Tabernakulyje tebe laikyta šventojo relikvija. Apie 1921 m. sudarytame inventoriuje ir 1937 m. išleistoje J. Totoraičio knygoje šv. Vincento atvaizdas jau minimas kaip antras įstatomas paveikslas Šv. Pranciškaus Asyžiečio altoriuje⁷⁵⁸.

Paveikslas, kaip spėjama, nutapytas ne vėliau kaip XVIII a. viduryje. Kūrinyje vaizduojamas didysis Dominikonų ordino pamokslininkas šv. Vincentas Fereras (1350–1419), pasak legendų, uždegančiomis kalbomis ir asmenybės charizma Prancūzijoje, Ispanijoje ir Italijoje į krikščionybę atvertęs tūkstančius žydų, musulmonų ir klaidatikių. Savo pamokslais jis skatindavęs susirinkusią minią atgailauti už nuodėmes, atminti Išganytojo kančią ir Paskutinį teismą. Šventojo ikonografija labai įvairi, o Žemaičių Kalvarijos atvaizde taip pat gausu detalių, įgalinančių įvairiai interpretuoti garsiojo pamokslininko įvaizdį. Dominikono figūra pavaizduota tradiciškai – dešine ranka rodanti į dangų, kur debesų properšose ryškėja prisikėlusio Kristus figūrėlė. Būtent šis pamokslų turinį ir tikslą rodantis, dangun kreipiantis gestas – svarbus šventojo atpažinimo ženklas bažnytiniame mene. Kitoje rankoje šv. Vincentas dažniausiai laiko knygą, tačiau Žemaičių Kalvarijos paveiksle matomas šventojo vaizduosenai ne mažiau būdingas krucifiksas⁷⁵⁹. Apatinėje paveikslų dalyje nutapyti pamokslų paveikti klausytojai. Dešiniame kampe – du plunksnų karūnomis pasipuošę pagony ir apsėstasis, kuriam iš burnos šventojo žodžio galios paveiktos veržiasi sparnuotos piktosios dvasios. Kairiame krašte dominikono klausosi europietiškos išvaizdos vyras ir moteris. Prie šventojo kojų – sukapotas vaiko kūnas, gana dažnas šv. Vincento atributas, primenantis jo, kaip stebukladario, galią ir legendą apie atgaivintą vaiką⁷⁶⁰.

Paveikslų autorius – puikus profesionalas, europinio lygio baroko tapytojas. Atvaizdo kompozicija nesudėtinga ir gana

170

757 A. Ragažinskas, p. 40. Leidinyje publikuojama ir altoriaus nuotrauka.

758 Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 5v; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 47.

759 Panašiai šventasis vaizduojamas Degučių bažnyčios altoriuje ir Trakų dominikonų bažnyčioje buvusiam paveiksle.

760 Żywoty SS. BB. y WW. Braći, y Siostr, s. 135–140.

171

tradicinė, tačiau plastiški natūralūs figūrų judesiai, tikslus piešinys ir jautriai niuansuota tapyba liudija kūrėjo meistriškumą. Panašaus lygio tapybos kūrinių ne tiek jau daug išlikę toliau nuo Vilniaus esančiose Lietuvos bažnyčiose. Paveikslas palyginti nedaug retušuotas, gerai matyti autoriaus tapyba, tačiau jos būklė gana prasta, drobė pažeista.

Aptaisas sudarytas iš kelių šventojo rūbus dengiančių lakštų, metalu uždengtas taip pat nimbas ir krucifikso kryželis. Aptaisas būdingas XIX a. – atkartojantis nutapytos figūros piešinį ir rūbų klostes, lygaus paviršiaus, be ornamentinio dekoro, tik kapa šiek tiek faktūruota puncavimo būdu. Kaip ir kiti altorių senieji atvaizdai, šis buvo pailgintas apačioje ir viršuje pridūrus neutraliai užtapytas drobės juostas.

Kitą dominikonų vienuolijos dvasingumo tradicijas liudijanti paveikslą „Šv. Hiacintas“ taip pat slepia šoninio altoriaus titulą atitinkantis šv. Dominyko atvaizdas. Lenkijos dominikonų vienuolynų steigėjo šv. Hiacinto (apie 1200–1257) paveikslas Žemaičių Kalvarijoje minimas tik 1818 ir 1820 m. dokumentuose, medinės bažnyčios inventoriuose. Pasak jų, dominikonų šventojo atvaizdas esąs Šv. Antano altoriaus antrame tarpsnyje⁷⁶¹. Į naująją mūrinę bažnyčią šis altorius neperkeltas, ir apie jame buvusį šv. Hiacinto atvaizdą vėlesniuose XIX a. inventoriuose žinių nėra. 1906 ir 1937 m. šv. Hiacinto paveikslas minimas kaip atitinkamos šventės metu išstatomas Šv. Dominyko altoriuje⁷⁶². Šio altoriaus tabernakulyje laikyta ir šv. Hiacinto relikvija.

Sprendžiant iš kompozicijos ir figūros piešinio, „Šv. Hiacintas“ nutapytas XVIII a. viduryje ar II pusėje. [169, 170] Vėliau jis beveik ištisai pertapytas, todėl apie jo menines ypatybes šiandien galima kalbėti tik su išlygomis. Šventasis vaizduojamas įprastai: vienoje rankoje laikantis monstranciją su išgelbėtuoju Švenčiausiuoju, kitoje – Dievo Motinos statulėlę. Fone – neutralus, tuštokas peizažas. Rūbą slepia gana primityviai iš kelių skirtingai kalstytų lakštų sumontuotas XVIII a. pab. – XIX a. pr. aptaisas. Kai kurios jo dalys – monstrancija su spindulių gloriја, šventojo kapa ir stula bei statulėlės rūbas – dekoruotos vingrių augalų šakelių

761 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, АДК, Кз 9, l. 4; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, b. 669, ap. 2, b. 224, l. 29v.

762 A. Ragažinskas, p. 30, 31; J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 48.

171 Šv. Barboros
paveikslas. XVIII a. (?).

172 J. Širma. Nukry-
žiamas. Kryžiaus
kelio stotis. Apie
1873–1875 m.

172

ornamentu. Pagal augalinio ornamento piešinį detales galima priskirti minėtojo K. J. Štapelerio dirbtuvei. Aplink šventojo galvą išdėstytos kiek neįprastos ikonografijai aštuonios geltono metalo žvaigždutės, ant paveiklo drobės prisegtas ir vienas rankos formos votas.

Šv. Jurgio altoriaus viršutinio tarpsnio ovalus paveikslas „Šv. Barbora“, matyt, kaboją dar medinėje bažnyčioje. [171] Šventoji nutapyta neutraliame debesų fone, vienintelis individualizuojantis elementas – šv. Barborai būdingi atributai: nimbas, palmės šakelė ir taurė su Ostija. Išskyrus bendrąjį kankinystės simbolį – palmės šakelę, paveiksle nėra konkrečią kankinę primenančių motyvų – bokšto arba kalavijo. Šv. Barbora pavaizduota laikanti šv. Komunijos sakramento simbolį – taurę, taip aktualizuojant jos

173 J. Širma. Šv. Tomo Akviniečio paveikslas. Apie 1875 m.

174 J. Širma. Šv. Mykolo Arkangelo paveikslas. Apie 1875 m.

175 J. Širma. Prie miesto vartų. Kryžiaus kelio stotis. Apie 1873–1875 m.

173

174

kaip „gerosios mirties“ globėjos įvaizdį⁷⁶³. Žemaičių Kalvarijoje šv. Barbaros paveikslas ne tik iliustruoja kankinystės dėl tikėjimo idėją, bet kartu pabrėžia sakramentų svarbą kiekvieno kataliko gyvenime. Panašiai komponuoti XVIII a. datuojami paveikslai išlikę Vilniaus Šventosios Dvasios, Šv. Rapolo bažnyčiose.

Bazilikos altoriuose tebėra keturi jau mūrinei dominikonų bažnyčiai tapyti, tačiau dar senuose mediniuose altoriuose kaboję šv. Juozapo, šv. arkangelo Mykolo, šv. Tomo Akviniečio ir šv. Agotos atvaizdai. Visi jie anksčiau buvo gerokai mažesni, o vėliau pritaikyti aukštesnėms angoms, apačioje ir viršuje pridūrus po plačią drobės juostą. Dirbtinis kompozicijos ištempimas išilgai vertikalios ašies, taip pat vėlesni taisymai menkina gana profesionaliai XIX a. vid. nutapytų kūrinių meninę įtaigą.

763 P. Skargos šventųjų gyvenimuose pasakojama apie žmogų, karštai tikėjusį, kad šv. Barbora neapleis jo mirties valandą ir neleis mirti be sakramentų. Gaisro metu jam suteikta trokštama šventosios pagalba (P. Skarga, *Żywoty świętych*, t. 2, s. 567).

Visų jų autorius – Telšiuose gyvenęs tapytojas J. Širma, apie 1872–1874 m. bažnyčiai nutapęs ir naujuosius Kryžiaus kelio stočių paveikslus bei tris Žemaičių vyskupų portretus⁷⁶⁴. [27, 64, 93] Dailininko tapytosios stotys, kaip įprasta šiems ciklams, komponuotos pagal įvairius grafikos ir tapybos darbus. XVII stotis, kaip ir ankstyvesniame Kryžiaus kelio cikle buvusioji⁷⁶⁵, tapyta pagal gerai žinomą P. P. Rubenso paveikslą „Nukryžiuojimas“. [172, 175] Ar J. Širmos autorystės stočių paveiksluose buvo atkartotos dar kurios nors senojo ciklo stočių kompozicijos, sunku pasakyti. Tačiau nustatyta, kad kelioms stotims (Prie miesto vartų, Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių, Trečias parpuolimas, Jėzų kala prie kryžiaus ir kt.) pirmavaizdžiu buvo italo Pietro-Leoni Bombelli (1787–1809) raiziniai ar pagal juos nutapyti paveikslai⁷⁶⁶. Šio meistro raiziniais yra iliustruotas 1804 m. Romoje išleistas pranciškono šv. Leonardo (Leonardo da Porto Maurizio) veikalas *Via crucis*. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio stotis Jėzus sutinka šv. Veroniką sukomponuota pagal C. Ricci raizinį, kuris panaudotas kuriant ir Vilniaus kalvarijos stoties paveikslą, reprodukuotą Jono Kazimiero Vilčinskio albume 1850 m.⁷⁶⁷

175

Panašu, kad J. Širma buvo puikų akademinių išsilavinimą įgijęs tapytojas, pakankamai meistriškai kopijavęs sudėtingos kompozicijos ir piešinio sakralinio meno pavyzdžius. Vyskupų A. Tiškevičiaus ir J. Tiškevičiaus portretus jis tapė remdamasis senaisiais vyskupų atvaizdais, M. Valančiaus – fotografija. J. Szyrma buvo profesionalas, todėl nusižiūrėtą kompozicinę schemą tapydavo pagal sau artimą stilistinę išraišką, laisvai parinkdamas detales⁷⁶⁸.

Jo profesionalumas pastebimas ir altoriuose esančių paveikslų tapyboje. Visų keturių šventųjų atvaizdų tapysena, kompozicija, veidų tipai yra panašūs, kai kuriuos nedidelius skirtumus

764 R. Butvilaitė, p. 165–168. 1872–1873 m. J. Širma Sedos bažnyčiai sukūrė du altorių paveikslus (R. Janonienė, „Sedos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia: mecenatai ir kūrėjai XVI–XIX a.“, *Žemaičių praeitis*, d. 5: *Seda*, Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 79).

765 A. Giniūnienė, „Viešpaties Kančios kelio paveikslų kelionė“, p. 137–150.

766 Už informaciją dėkoju dailėtyrininkei A. Giniūnienei.

767 A. Giniūnienė, „Kryžiaus kelias XVIII a. II pusės – XIX a. grafikoje“, *Menotyra*, 2008, t. 15, Nr. 3, p. 9.

768 Vyskupo J. Tiškevičiaus portretą jis papildė XIX a. dailei būdingu angelo su žvake motyvu.

176 J. Širma. Šv. Agotos
paveikslas. Apie 1875 m.

177 J. Širma. Šv. Juo-
zapo paveikslo frag-
mentas. 1875 m.

176

greičiausiai sąlygojo pirmavaizdžių pasirinkimas. Paveikslo „Šv. Juozapas“ nugarinėje pusėje žemiau centro yra įrašas rudais dažais rašytinėmis raidėmis: *pinxt. J. Szyrma / Telsze 1875 r.*⁷⁶⁹ Šie paveikslo 1875 m. pakeitė senesnius tų pačių šventųjų atvaizdus, tačiau nežinia, ar juos tapant bent kiek atsižvelgta į buvusią ikonografinę schemą. Visi jie atitinka Baroko epochos sakralinėje dailėje įsitvirtinusių ir XIX a. šventųjų vaizdavime vyraujančių vienfigūrės kompozicijos tipą.

769 Įrašų gali būti ir kituose paveiksluose. Šis vienintelis apžiūrėtas iš nugarinės pusės.

XVIII a. dailei artima „Šv. Tomo Akviniečio“ kompozicija. [173] Dominikonų teologas šv. Tomas Akvinietis pavaizduotas priklaupęs prie staltiese užtiesto stalo, ant kurio stovi nedidelis krucifiksas, pasak legendų, svarbiausias jo teologijos veikalų įkvėpimo šaltinis. Viena ranka šventasis laiko knygą, antra, iškėlęs plunksną, rengiasi rašyti. Ant krūtinės – tradicinė jo vaizduosenoje saulė, veidas atsuktas į viršuje sklendžiančią Šventąją Dvasią. Dinamiška kontraposto poza stovinti figūra įgalina spėti, kad paveikslo pirmavaizdis buvo barokinis kūrinys. Tačiau XIX a. skonis jaučiamas perteikiamose interjero detalėse: žalia staltiesė su kutais, raudona draperija, kolona. Šv. Tomo Akviniečio atvaizdas, labai dažnas dominikonų bažnyčiose, simbolizavo intelektualiąją vienuolijos veiklos sferą, o Žemaičių Kalvarijos paveikslas tarsi liudijo, kad šventojo raštus įkvėpusi Šventoji Dvasia⁷⁷⁰.

177

Paveikslas „Šv. arkangelas Mykolas“ nutapytas pagal Guido Reni kūrinį – vieną plačiau žinomų šio atvaizdo kompozicinių schemų. [174] Arkangelas pavaizduotas kovos momentu – vienoje rankoje laikantis grandinę, prirakinusią piktąją dvasią sparnuoto šėtono pavidalu, o kita užsimojęs ją nusmeigti kalaviju. Paveikslo viršuje spindulių glorioje užrašyta hebrajiško vardo *mīkāl* tradicinė etimologija lotynų kalba *Quis ut Deus* („Tas, kuris kaip Dievas“). Lietuvos baroko laikų bažnytinėje tapyboje vyrauja kovojančio šv. Mykolo įvaizdis. Su Paskutinio teismo tema paprastai siejami skulptūriniai arkangelo atvaizdai⁷⁷¹.

„Šv. Juozapo“ paveikslo pavyzdžiu tikriausiai pasirinktas kuris nors XIX a. plitęs devocinis paveikslėlis. [177] Tai patvirtina atvaizdo detalės: erdvus kalvotas peizažas tolimame plane, staliaus darbo įrankiai, padėti šalia, tarsi tik ką pertraukus darbą, smulki žydinčio vijoklio šaka, apsivijusi stulpą. Sentimentaloką aplinką atitinka ir paties šventojo traktuotė. Šv. Juozapas laiko ant rankų Kūdikį Jėzų, jų veidai prigludę prie vienas kito⁷⁷². Paveikslui

770 J. Salij, p. 70–72, 84–96.

771 Jo figūra su svarstyklėmis ar trimitu dažniau pasitaiko ant barokinių sakyklų ar altorių viršūnių.

772 Lieplaukėje yra pagal tą patį pavyzdį XIX a. pab. siuvinėta vėliava. Sutampa bendras piešinys ir net kai kurios detalės: šukuosena, rūbų klostės, kirvis prie šv. Juozapo kojų.

178 A. Pšeslanskis.
Šv. Pranciškaus Asy-
žiečio paveikslas.
1915 m.

179 Stanislovas Jaroc-
kis. Šv. Dominyko
paveikslas. 1905 m.

180 A. Pšeslanskis.
Šv. Jurgio paveikslo
fragmentas. 1915 m.

178

179

būdinga šv. Juozapo, kaip šeimos dorybių pavyzdžio ir amatininkų globėjo, samprata, išryškėjusi XIX a. II p.⁷⁷³

„Šv. Agotos“ paveiksle ryškesnė romantizmo dailės įtaka – lyriškas trapių formų peizažas ir tamsiais audros debesimis aptrauktas dangus suteikia scenai daugiau nuotaikos niuansų. [176] Šv. Agota pavaizduota klasikine iškilminga triumfališka poza, atskleidžiančia ne tiek pačios kankinystės (ją primena palmės šakelė ir duonos kepalėlis rankose), kiek kančia pelnytos dangiškosios šlovės idėją. Tai patvirtina puošni šv. Agotos apranga: nedidelė gotikinė karūna ir puošni šermuonėlio kailiu pamušta raudona mantija. Šiame paveiksle aiškiai pabrėžtas apsiaustas primena, kad praėjus metams po šv. Agotos mirties, jos rūbo galia atgal į ugnikalnį sugrąžinta iš jo išsiveržusi ugnis, grėsusi Katanijos miestui. Dešiniame apatiniame kampe nutapyti liepsnos apimti

773 S. Smilingytė-Žeimienė, „Dar apie XX a. I pusėje Lietuvoje populiarius bažnytinius atvaizdus ir jų pirmavaizdžius“, VDA darbai, d. 38: *Dailės parafrazės. XX amžius*, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 51–52.

pastatai. Šv. Agota šiame paveiksle – ypatinga Dievo malone apdovanota kankinė mergelė, galinga globėja, sauganti nuo gaisro nelaimės. Ta pačia poza ir apranga šv. Agota pavaizduota Alsėdžių bažnyčios daugiafigūriame paveiksle „Švč. Mergelę Mariją adoruoja šventieji ir fundatoriai“, kurį, matyt, reikėtų priskirti tam pačiam tapytojui.

Šv. Dominyko, Šv. Jurgio ir Šv. Pranciškaus Asyžiečio altorių paveikslai nutapyti tik XX a. pradžioje, įrengiant po gaisro atstatytą bažnyčią. Naujasis Šv. Dominyko atvaizdas kitoje pusėje pasirašytas: *Malował St. Jarocki w Wilnie r. P. 1905. [179]* Jo autorius Stanislovas Jarockis XX a. I pusėje buvo gerai žinomas Vilniaus tapytojas⁷⁷⁴. Paveikslas „Šv. Dominykas“ stiliaus savitumu pranoksta daugelį to meto Lietuvos bažnytinės tapybos pavyzdžių. Nors jo kompozicija tradicinė, ekspresyvi tapybos maniera išduoda to meto Krokuvos tapybos mokyklos įtaką.

Šoninio altoriaus paveikslas „Šv. Pranciškus Asyžietis“ taip pat signuotas: *Przesłański 1915*. Tas pats parašas yra ir ant „Šv. Jurgio“ atvaizdo. [178, 180] Apie jų autorių A. Pšeslanskį duomenų stokojama, tačiau žinoma, kad jis yra tapęs Lietuvos bažnyčioms⁷⁷⁵. Pagal tapybos manierą jam galima priskirti viršutinio tarpsnio nedidelį paveikslą „Šv. Bernardas“, kuriame šventasis vaizduojamas su kalaviju ir vėliava, kviečiantis kovoti dėl šv. Kapo Jeruzalėje⁷⁷⁶. Stiliumi šiems kūriniams gana artimas ir šv. Antano Paduviečio atvaizdas kito altoriaus antrame tarpsnyje.

Žemaičių Kalvarijos bazilikos altoriuose esama įvairialaikės tapybos pavyzdžių. Pažymėtina, kad daugelis jų tapyti aukšto

180

774 Stanislovas Jarockis (Jarocki, 1879–1944) – lenkų kilmės Vilniaus tapytojas, mokėsis Varšuvoje ir Krokuvos dailės akademijoje, studijavęs Paryžiuje, Miunchene, Romoje. Nuo 1898 m. iki mirties gyveno Vilniuje. Dirbo pedagoginį darbą, dalyvavo Vilniaus kultūriniame gyvenime, restauravo ir populiarino miesto kultūros paveldą. Jo tapybai būdinga postimpresionistinė ir secesinė stilistika. 1899 m. nutapė altoriaus paveikslą „Šv. Antanas Paduvietis“ Plungės bažnyčiai (Laima Laučkaitė, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001; D. Klajumienė, „[Plungė] Bažnyčios altorių istorinė ir plastinė raida“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 69–76; <http://www.ldm.lt/ldmdailininkai/dbaze/straipsniai/113.htm>, 2009-04-01).

775 S. Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė*, p. 123, 200.

776 J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, p. 47–48.

lygio profesionalų. Nors kai kuriuos barokinius paveikslus („Šv. Vincentas Fereras“, „Šv. Hiacintas“) dengia aptaisai ir slepia vėlesni pertapymai, niveliuoja nykimo požymiai, jų meninė vertė neabejotina. Telšiuose dirbusio dailininko J. Širmos XIX a. pagal įvairius pavyzdžius sukurtieji šventųjų atvaizdai taip pat pakankamai profesionalūs ir meistriški, pasižymintys altorių paveikslams būdingu reprezentatyvumu ir raiškiai perteikta tema. Net XX a. pr., laikantis tradicijos, šios bažnyčios altorių paveikslai būdavo užsakomi žinomiems ir pripažintiems tapytojams.

Senoji Žemaičių Kalvarijos bažnyčios krikštykla

Žemaičių Kalvarijos istorijos šaltiniuose ir istoriografijoje esama užuominų apie bažnyčioje buvusią neįprastos kompozicijos krikštyklą. 1818 m. inventoriaus nuoraše minima, kad Kalvarijos bažnyčioje (tada dar medinėje, XVIII a. statytoje) į dešinę nuo didžiojo altoriaus už baliustrados stovi drožėjų darbo auksuota „rojaus medžio ovalios formos“ krikštykla, ant kurios žaliai dažytas žaltys laiko uždraustąjį vaisių⁷⁷⁷. Ant „vazos“ – šv. Jono krikštijamas Jėzus, po ja – Adomo ir Ievos statulos. Viršuje pavaizduotas Dievas Tėvas su Šventąja Dvasia debesyse ir spinduliuose. Kituose Žemaičių Kalvarijos bažnyčios XIX a. pirmos pusės inventoriuose (ir senosios medinės, ir naujosios mūrinės bažnyčios) ne kartą minima prie didžiojo altoriaus stovėjusi krikštykla – graži, drožėjų darbo, auksuota ir tvarkinga⁷⁷⁸. 1891 m., penkeriems metams likus iki gaisro, ši krikštykla dar minima kaip stovinti prie pilioriaus⁷⁷⁹.

Bažnyčioje, matyt, itin akį traukęs kūrinys XIX a. viduryje parašytas poetės Karolinos Praniauskaitės poemoje apie Žemaičių Kalvarijos atlaidų iškilmes: „Viduje krikštykla, – kur Adomas ir Ieva / auksinius vaisius raško nuo rojaus medžio, / o gudrus Žaltys jiems pražūtingus patarimus šnabžda. – / Bet jau tą įžūlią galvą, išdavystės pilną, / trypia Mergelė... / O iš naujos

777 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 5v.

778 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 636; b. 224, l. 29v; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 745.

779 Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, 1891, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 4v.

181 Juzefas Perkovskis.
Žemaičių Kalvarijos
krikštyklos piešinys.
Apie 1928–1940 m.

181

aukos – čia kūdikiai ima tikėjimo šviesą...⁷⁸⁰ Poetiniame pasakojime trumpai apibūdinti tik keli bažnyčioje esantys objektai (maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas, Nukryžiuotojo skulptūra), tad galima spėti, kad krikštykla atskirai aprašyta dėl neįprastos formos ir iškalbingo dekoru.

Krikštyklos meninius ir ikonografinius ypatumus vienas pirmųjų įvertino A. Ragažinskas. Jo knygoje paskelbta krikštyklos nuotrauka ir rašoma, kad ši „nebevartojama, bet dailaus artistiško darbo“, laikyta lobyne ant bažnyčios aukšto. Krikštykla „padirbta iš

780 K. Proniewska, s. 20.

182 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos taurė.
XVIII a. vid.

182

medžio ir išreiškia du svarbiausiu Senosios ir Naujosios Sandomos atsitikimu: pirmųjų mūsų tėvų nuodėmę ir Kristaus Krikštą. Kaip tai: po „medžio pažinimo gero ir pikto“ sėdi Jieva ir Adomas, ant kastuvo (lopetos) pasirėmęs; medis aplipęs aukso obuoliais, o ant jo pasikabinęs žaltys – gundytojas. Didžiausiame paausintame obuolyje tilpdavo švėstas vanduo, o ant to obuolio dangčio yra šv. Jono, krikštijančio Jėzų paveikslas.“⁷⁸¹

Žemaičių Kalvarijos krikštykla patraukė ir Žemaitijos dvarininko, dailininko, liaudies meno mėgėjo ir tyrinėtojo Juzefo

⁷⁸¹ A. Ragažinskas, p. 37–39, 61.

Perkovskio dėmesį. Telšių „Alkos“ muziejuje saugomas tarpukariu pieštas jo eskizas, kuriame apibendrintai, tačiau gana tiksliai užfiksuota krikščionybės kompozicija ir tuometė būklė⁷⁸². [181] Lakšto apačioje – autoriaus įrašas lenkų kalba: *Stara chrzcielnica drewniana w Kalwaryi / (wysokości przesto 1½ m.)*.

Kurį laiką Žemaičių Kalvarijos krikščionybės pėdsakai buvo prapuolę, manyta, kad XX a. pradžioje jau nebenaudotas reikmuo prажuving karo metais. Tačiau 1998 m. dailėtyrininkė M. Matuškaitė savo knygoje paskelbė Vytauto Didžiojo karo muziejaus fonduose atrastų iš Žemaičių Kalvarijos bažnyčios patekusių skulptūrų „Kristaus krikštas“ ir „Adomas“ fotografijas⁷⁸³. Ant šių skulptūrų pado ir nugarinėje pusėje priklijuotuose lapeliuose nurodyta jų kilmė, o muziejaus inventoriaus knygoje pažymėta, kad skulptūrėlės gautos 1951 m. birželio 2 d. iš tuometio Žemaičių Kalvarijos klebono kun. Julijono Tamošausko⁷⁸⁴. Kitų krikščionybės elementų muziejuje nebuvo, tačiau netrukus jie identifiкуoti tarp bazilikos lobyne slėptų kūrinių. Čia išsaugotas pagrindinis krikščionybės korpusas ir Ievą vaizduojanti skulptūra perduoti restauruoti į Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centrą⁷⁸⁵.

Taigi, krikščionyklą sudarė į skulptūrinę grupę sujungti penki elementai, sumontuoti, kaip spėjama, ant vėlyvesnio stačiakampio medinio pagrindo, kuriame esama įdubos skulptūroms įstatyti. Centre prie pagrindo plokštės stambiomis kalvio darbo vinimis pritvirtintas medžio kamieną imituojantis stiebas, ant jo iškelta dangčiu užveriamą didelę apskrita krikščionybės taurė. [182] Iš to paties kaip kamienas medžio masyvo išdrožtas ir kamieną apsvijęs

782 Už informaciją apie J. Perkovskio piešinį (ŽMA, Gek 31.678-3) ir jo nuotrauką dėkoju dailėtyrininkei Gabijai Surdokaitei.

783 Adomo skulptūra buvo įvardinta kaip „Prisikėlęs Kristus“ (M. Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra*, p. 39–40).

784 Į muziejaus inventarinę knygą skulptūros (Adomo statula 116-B ir dvi Krikšto grupės statulėlės 123a ir 123b) įtrauktos 1953 m. Kartu su šiais eksponatais perduotos kelios liaudies meistrų drožtos statulėlės (šv. Kotryna, šv. Dominykas, Pieta ir kt.) bei profesionaliai drožinėta barokinė altoriaus detalė.

785 2009 m. abi krikščionybės dalys tebebuvo restauravimo centre, sutvirtintos ir konservuotos. Iškilusios šio kūrinių restauravimo problemos aptartos straipsniuose: Laima Kruopaitė, „Išskaidyti skulptūriniai ansambliai“, *Literatūra ir menas*, 2008-06-06, Nr. 23, p. 9, 22; D. Vasiliūnienė, „Išganytojo tema Žemaičių Kalvarijos“, p. 190–210.

žaltys, įsikandęs šakelę su obuoliu. Panašūs obuoliukai ir šakelės su lapais mediniais kaiščiais pritvirtinti prie taurės. Daugelis jų nubyrėję ir prarasti. Krikštyklos taurė ir dangtis iš vidaus sferiškai išskobti, vėliau siek tiek paplatinti. Viduje būdavo įstatomas metalinis dubuo su švėstu vandeniu. Dangtis su taure sujungtas, vyriu, tačiau pasukus galima jį nukelti. Taurės ir dangčio kraštai apkalti dantukais karpytomis žalvario skardos juostomis, pritvirtintomis vinimis su didelėmis apskritomis galvutėmis. Krikštykla būdavo rakinama.

Dauguma krikštyklos elementų drožti iš liepos medžio, apskritoji taurė skobta iš ąžuolo⁷⁸⁶. Pagrindo plokštė nudažyta rudais dažais, negruntuota. Kitos krikštyklos dalys dengtos kreidiniu klajiniu gruntu. Kamienas dažytas plonu sluoksniu tamsių samaninių atspalvių dažais. Žaltys margintas rudomis spalvomis. Kadangi 1818 m. inventoriuje minima žaltį buvus žalia, spėjama, kad dabartinė jo polichromija neautentiška. Krikštyklos taurė, dangtis ir vaisius vaizduojantys drožiniai gruntuoti tokiu pat kreidiniu klajiniu gruntu ir dengti sidabro plėvele, lesiruota kelių spalvų laku: taurė, dangtis ir obuoliukai – geltonu, imituojančiu auksą, lapeliai – mėlynu. Pageltus lakui, lapeliai įgavo žalsvą atspalvį. Ant obuoliukų sidabravimas išlikęs geriau, nuo taurės ir lapelių daug kur nubyrėjęs. Sidabravimas ir spalvinimas laku – Baroko epochoje mėgta polichromijos technika, suteikdavusi pageidaujama žvilgesį ir spalvos sodrumą. Tačiau nustatyta, kad taurės sidabravimo sluoksnis yra renovacinis, dengiantis ir liepos medžio intarpus, įstatytus XIX a. viduryje taurę platinant ir taisant atsirusius plyšius⁷⁸⁷. Vis dėlto spėjama, kad sidabravimu atkartota ankstesnė polichromija, nes, pasak XIX a. I pusės dokumentų, krikštykla buvusi auksuota⁷⁸⁸.

⁷⁸⁶ L. Kruopaitė, p. 22.

⁷⁸⁷ Intarpai iš vidaus sutvirtinti geležies plokštelėmis ir juostomis. Plyšeliuose tarp autentiškos medienos ir vėlesnių tarpų restauratoriai aptiko lenkiško XIX a. vidurio laikraščio skiaucius, taigi, kaip manoma, būtent tuo metu krikštykla ir buvo atnaujinta (*Ibid.*).

⁷⁸⁸ Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 5v; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1806, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 636; b. 224, l. 29v; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 745.

183 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Adomo skulptūra. XVIII a. vid.

183

Abipus rojaus medžio kamieno buvo įstatytos dvi skulptūros: kairėje – kontraposto poza stovintis Adomas su kastuvu, dešinėje – sėdinti Ieva. [183–185] Abiejose skulptūrose raiškiai perteiktas lengvo posūkio judesys. Žmonijos protėviai pavaizduoti ne nuogi, o apsivilkę panašaus kirpimo baltomis, ties liemeniu susiaurintomis tunikomis su žemyn smarkiai plėtėjančiomis rankovėmis. Adomas nebeturi į viršų ištiestos kairės rankos ir dešinės kojos pirštų, neišliko kastuvo dalys, sužalota ir dešinė ranka. Levos figūra kompaktiškesnė, ne tiek nukentėjusi, bet irgi nuskelta apačioje. Veidai dažyti natūralia kūno spalva, plaukai – rudais dažais, akys – žydrais, lūpos ir skruostai parausvinti.

184 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Ievos skulptūra. XVIII a. vid.

185 Ievos skulptūros detalė.

184

Ant taurės dangčio mediniais kaišteliais buvo pritvirtintos dvi mažesnės Krikšto scenos statulėlės – priklaupęs Jėzus ir šv. Jonas Krikštytojas. [187] Jėzus pavaizduotas žemiau liemens nusmuktais baltais drabužiais ir ant krūtinės sudėtomis rankomis. Šv. Jonas apsisiautęs tik apatinę kūno dalį dengiančia, nugarą įstriža juosta kertančia draperija. Neišliko jo kairė ranka, kurioje anksčiau buvo įstatytas šventojo atributas – ilgakotis nendrinis kryžius⁷⁸⁹. Dešinėje Krikštytojas tebelaiko apdužusią, kadaise rudai dažytą kriauklę.

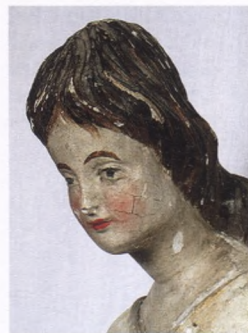
789 Šis kryžius matyti A. Ragažinsko knygos reprodukcijoje, taip pat J. Perkovskio piešinyje.

Abi figūrėlės polichromuotos panašiai kaip Adomas ir Ieva – natūraliomis kūno spalvomis, rūbai – baltai. Ant Jėzaus rankų virš alkūnių esama kadaise kažką laikusių mažų medinių kaištelių žymių.

Neatmestina ir net labai tikėtina, kad krikštykla praradusi ir daugiau elementų. Rašoma, kad 1818 m. virš krikštyklos buvo pavaizduotas Dievas Tėvas su Šventąja Dvasia debesyse ir spinduliuose⁷⁹⁰. Galima tik spėlioti, ar šios figūros buvo nutapytos ant sienos, ar irgi drožtos ir pritvirtintos viršuje. Kaip žinia, ant sienų tvirtinamos papildomos krikštyklų kompozicijų detalės būdingos barokiniams įrenginiams ir Lenkijoje, ir Lietuvoje.

Baroko laikais Europoje krikštyklos ypač dažnai puoštos skulptūromis, jų puošyba derinta su kitais interjero elementais. Kaip įprasta liturginiams reikmenims, krikštyklos dekoruotos bibliniais motyvais, kai kurie jų ypač mėgstami ir kartojami visose epochose: Krikšto sakramento įsteigimą simbolizuojančios scenos (Jėzaus krikštas, Mozės vandens išgavimo stebuklas), išvadavimą iš gimtosios nuodėmės pabrėžiantys atvaizdai (šv. arkangelo Mykolo kova su šėtonu, Adomas ir Ieva su Pažinimo medžiu) arba Krikšto ir Išganytojo aukos ryšį atskleidžiantys simboliai (Dievo Avinėlis)⁷⁹¹.

Lietuvoje išliko nedaug barokinių medinių krikštyklų, žinomi šios rūšies įrenginiai palyginti vėlyvi. XVIII a. pirmu ketvirčiu datuojama Kražių bažnyčioje buvusi krikštykla, kurios kompozicijoje galima įžvelgti simbolinį stilizuoto vaisiaus ar pumpuro pavidalą⁷⁹². XVIII a. antroje pusėje sukurta puošni Platielių krikštykla, kurios kompoziciją papildo ant sienos pritvirtintas paveikslas „Jėzaus krikštas“⁷⁹³. Šį kūrinį galima gretinti su vėlyvajame baroke paplitusiais prie sienos glaudžiamais įrenginiais, turėjusiais į retabulą panašią struktūrą ir tapytą ar skulptūrinį Jėzaus krikšto atvaizdą. Tokia medinė krikštykla su drožinėtu retabulu ir paveikslu yra Lieplaukės bažnyčioje (sukurta 1781 m.)⁷⁹⁴. Iki 1970 m. gaisro Batakių bažnyčioje

185

790 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 5v.

791 J. Wzorek, „Chrzcielnica“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin, 1979, kol. 347–352.

792 M. Matuskaitė, *Senoji medžio skulptūra*, p. 259, 263. A. Butrimas, K. Misius, „Kražių parapinė Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 105.

793 A. Jankevičienė, *Lietuvos medinės*, p. 51.

794 D. Klajumienė, „[Lieplaukė] Bažnyčios altorių, krikštyklos ir sakyklos ansamblis“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 375.

buvo krikštykla (sukurta iki 1774 m.), kurios retabulas buvęs papuoštas medinėmis šv. Jono Krikštytojo ir Jėzaus, o šonai – Adomo ir Ievos statulomis⁷⁹⁵. XIX a. Gaurės bažnyčioje būta panašios krikštyklos su ant drobės tapytu iliuziniu retabulu, kuriame pavaizduotas šv. Jonas Krikštytojas, o šonuose ant sienos nutapytos Adomo ir Ievos figūros⁷⁹⁶. Retabulo tipo krikštyklos XVIII a. II pusėje įrengtos ne vienoje didesnėje Lietuvos bažnyčioje: Tytuvėnuose, Šiluvoje, Stakliškėse⁷⁹⁷, Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčioje, [186] taip pat Pasienėje (Latvija). Visas jas puošia reljefinės arba skulptūrinės kompozicijos su Jėzaus krikšto scenomis. Neretai jas papildė peizažo elementai: medžiai, uolos, upės vilnys⁷⁹⁸.

Iš visų minėtų pavyzdžių Žemaičių Kalvarijos krikštykla išsiskiria originalia, Lietuvoje analogų neturinčia skulptūrine kompozicija. Iš pirmo žvilgsnio tai gana įprasti Europos dailėje siužetai. Vis dėlto ir šiuo požiūriu kūrinys išskirtinis, nes kai kuriuos dekoro elementus galima interpretuoti dvejopai, kartu atskleidžiant gilesnį ikonografijos semantinį klodą.

Krikšto sakramento įsteigimą vaizduojančios Jėzaus krikšto scenos – įprastas krikštyklų dekoru elementas. Tačiau Jėzaus ir šv. Jono skulptūros ant taurės, anot lenkų tyrinėtojų, tapo ypač populiarios nuo XVIII a. Viršuje jas dažnai papildydavo glorijs su Šventosios Dvasios ir Dievo Tėvo atvaizdu⁷⁹⁹, pabrėždavusi visos Švč. Trejybės dalyvavimą Jėzaus krikšte. Taip būdavo primenami Šv. Rašto žodžiai: „Šitas yra mano mylimasis Sūnus, kuriuo aš gėriuosi“ (Mt 3, 17), kuriais pirmą kartą aiškiai apreikšta Kristaus dievybė. Virš krikšto indo iškelta debesų glorijs reiškė, kad per krikštą tikintiesiems atveriamas kelias į dangų. Kaip XVII a. pr. apie Jėzaus krikštą rašė garsusis pamokslininkas jėzuitas Petras Skarga, „dangus tuo metu atsivėrė, kad žinotume, jog krikštas išteisina ir

795 M. Paknys, „Batakių Šv. Onos bažnyčia“, *Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, Vilnius: VDA leidykla, 2007, p. 217, 218.

796 M. Paknys, „Gaurės Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia“, *Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, Vilnius: VDA leidykla, 2007, p. 231.

797 D. Klajumienė, „Bažnyčios altorių, sakyklos, krikštyklos“, p. 140–143.

798 Altoriaus retabului artima krikšto įrenginių struktūra Lietuvoje plėtoti ir XIX a.

799 Małgorzata Biernacka, *Ikonografia publicznej działalności Chrystusa w Polskiej sztuce nowożytnej*, Warszawa: ISPAN, 2003, s. 25–59.

186 Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios krikštykla. XVIII a. II pus.

186

dangų mums atveria⁸⁰⁰. Virš Žemaičių Kalvarijos krikštyklos taip pat buvo pavaizduotas Dievas Tėvas su Šventąja Dvasia, taigi pabrėžtas dievystės apreiškimas krikšto momentu.

Žemaičių Kalvarijos krikštyklos viršų puošusi Jėzaus statula Išganytoją vaizduoja pagal Tridento Susirinkime suformuluotą krikšto siužeto interpretaciją – nuolankiai priklaupusį, ant krūtinės sudėjusį rankas. [187] Šia poza būdavo nurodoma, kad krikštijamas Jėzus – nuolankumo pavyzdys tikinčiajam. Greta stovintis šv. Jonas Krikštytojas su kryžiumi simbolizavo teikti

800 P. Skarga, *Kazania na niedziele i święta całego roku*, Kraków, 1618, s. 677.

sakramentus įgaliotą Bažnyčią. Lietuvoje atitinkamų tyrimų neatlikta, tačiau Lenkijos dailėje tokia Jėzaus krikšto vaizduosena (nuolankiai priklaupęs Jėzus ir stovintis šv. Jonas) XVII a. dar labai reta, plačiau paplitusi tik XVIII a.⁸⁰¹

Pažinimo medis ir Adomo bei Ievos skulptūros – nuo seno žinomas, taip pat ir Baroko epochoje paplitęs krikštyklų dekoru motyvas, išreiškiantis gimtosios nuodėmės panaikinimą Krikšto sakramentu. Dažnai derinti abu – Jėzaus krikšto ir pirmosios nuodėmės – siužetai⁸⁰².

Kalbant apie Žemaičių Kalvarijos krikštyklos ikonografiją, pravartu prisiminti šv. Pauliaus požiūrį į išganymą ir jį atveriančio krikšto prasmę. Jo laiškuose ne kartą pabrėžiama Adomo ir Kristaus paralelė. Laiške romiečiams Adomas įvardytas kaip Kristus provaizdis (Rom 5, 14). Kristus – tai „naujasis“, „dvasinis“ arba „paskutinis“ Adomas (Kol 1, 15). Pirmasis Adomas – žemiška būtybė, o „paskutinis Adomas yra atgaivinanti dvasia“, kiekvienam krikščioniui laiduojanti dvasios atgaivinimą per prisikėlimą. Todėl kiekvienas tikintysis privalo vaduotis iš „senojo Adomo“, tapti nauju žmogumi pagal naujojo Adomo pavyzdį (Kol 3, 9–10). Laiške romiečiams Paulius krikštą tiesiogiai sieja su Išganytojo auka, mirtimi ir prisikėlimu: „Argi nežinote, kad mes visi, pakrikštytieji Jėzuje, esame pakrikštyti jo mirtyje? [...] Mes žinome, jog mūsų senasis „aš“ yra nukryžiuotas kartu su juo, kad būtų sunaikintas nuodėmės kūnas ir kad daugiau nebevergautume nuodėmei. [...] Jeigu esame mirę su Kristumi, tikime ir gyvensi su juo“ (Rom 6, 3, 6–8). XVIII a. krikštyklose paplito ligi tol gana retas prisikėlusio Kristaus atvaizdas⁸⁰³.

Žvelgiant į dvi apatines Žemaičių Kalvarijos krikštyklos figūras, kyla kai kurių asociacijų. Akivaizdu, kad šiame kūrinyje Adomas su Ieva traktuojami kiek neįprastai. Žinomuose pavyzdžiuose paprastai jie vaizduojami nuogi arba tik prisidengę draperijomis.

801 Dažniau šiedu asmenys vaizduojami klūpantys arba stovintys (M. Biernacka, s. 30–32; Józef Kudasiewicz, Marian Pisarszak, Helena Wegner, „Chryst Pański“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin, 1979, kol. 374).

802 Pvz., minėtosie Batakių ir Gaurės bažnyčių krikštyklose. Panašiai šie siužetai derinami (Jėzaus krikštas – viršuje, Adomas ir Ieva – apačioje) 1790 m. sukurtoje Sosnicovičių (Lenkija) bažnyčios krikštykloje (M. Biernacka, s. 56).

803 J. Wzorek, „Chrzcielnica“, kol. 348.

187 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Jėzaus ir šv. Jono Krikštytojo skulptūros. XVIII a. vid.

187

Žemaičių Kalvarijos krikštykloje – abu su baltomis tunikomis. Be to, Adomas atsirėmęs į kastuvą. Tai Vakarų Europos dailėje gerai žinomas, bet retas jo atributas. Tačiau būtent taip nuo Renesanso laikų bažnytinėje dailėje vaizduotas prisikėlęs Kristus populiariojo *Noli me tangere* („Neliesk manęs“) siužeto scenose: tarsi primenant Marijos Magdalenos apsirikimą, Jėzus vaizduojamas sodininko rūbais arba laikantis sodininko atributą kastuvą. Greta – šv. Marija Magdalena, savo poza dažniausiai išreiškianti klusnų nuolankumą Kristui, liepusiam nesiartinti prie jo. Žemaičių Kalvarijos krikštykloje Ieva pavaizduota sėdinti, kiek į šoną neįdrąsiai pasukusi galvą. Galbūt čia skulptūroms norėta suteikti

dvejopą prasmę? Po Pažinimo medžiu vaizduojamus Adomą ir Ievą tuomet galima traktuoti ir kaip prisikėlusį Kristų su šv. Marija Magdalena. Tokia siužeto interpretacija stipriau susieja Krikšto sakramentą su Prisikėlimu. Deja, prielaida lieka hipotetinė, nes *Noli me tangere* siužetas kol kas neaptiktas kituose Lietuvos sakralinės dailės pavidlo objektuose, taigi nežinia, kiek ir kokiam kontekste buvo paplitęs.

188 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos rekonstrukcija. Fotomontažas.

Žemaičių Kalvarijos krikštykla – baroko kūriny, kompozicijos požiūriu neturintis išlikusių analogų nei Lietuvos, nei Lenkijos dailėje. [188] Tačiau galime pastebėti, jog talentingo menininko ranką išduodanti krikštyklos skulptūrų drožyba būdinga vėlyvojo baroko pavyzdžiams. Spirališkos kontraposto pozos, gležnų, ekspresyviai deformuotų figūrų ir veidų plastika, net savotiškas manieros eskiziškumas būdingas XVIII a. vidurio ir II pusės Vidurio Europos dailei. Krikštyklos kūrėjas galėjo būti veikiamas germanų kraštų vėlyvojo baroko⁸⁰⁴. Be to, skulptūros turi bendrų bruožų su XVIII a. viduryje Lvove dirbusio skulptoriaus Jono Jurgio Pinselio (Jan Jerzy Pinsel, miręs 1761 m.) dirbtuvės kūriniams⁸⁰⁵. Lvovo baroko mokyklos skulptorių darbai pasižymi laisva drožyba, būdinga figūrų anatomija, judesių ekspresija, neramiu besiplaikstančių draperijų piešiniu. Su šia mokykla gretinamos ir XVIII a. III ketvirčio datuojamos Simno bažnyčios Rožinio brolijos altoriaus angelų ir šventųjų skulptūros⁸⁰⁶. Žemaičių Kalvarijos statulas su šiais pavyzdžiais sieja eskiziška ir kartu išraiškinga drožyba, judesį perteikiančios egzaltuotos pozos, specifiniai tipai ir savitai išdrožtos rūbų klostės.

XVIII a. būdinga ir Žemaičių Kalvarijos krikštyklos struktūra bei ikonografijos niuansai. Tuomet plačiau paplito rutulio formos

804 Ryškesniais atstovais laikytini vokiečių menininkai Josephas Antonas Feuchtmayeris (1696–1770) ir Franzas Ignazas Güntheris (1725–1775) (Uwe Geese, „Baroque Sculpture in Italy, France, and Central Europe“, *Baroque. Architecture Sculpture Painting*, EU: Könemann, 2004, p. 274–353).

805 Jan K. Ostrowski, „A Great Baroque Master on the Outskirts of Latin Europe. Johann Georg Pinsel and the High Altar of the Church at Hodowica“, *Artibus et historiae*, Vienna–Cracow, Nr. 42, 2000, p. 197; *Zbiory muzeum diecezjalnego w Lucku*, Kraków, 2006, s. 44–55.

806 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „[Simnas] Keturi šoniniai altoriai, aukų altorėlis, krikštykla ir sakykla“, *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1, kn. 5, Vilnius: Savastis, 2003, p. 397–418.

krikštyklų taurės, kurias dažnai laiko apsimijęs žmogaus nuodėmingumą simbolizuojantis žaltys. Ant taurės užkeltos Jėzaus krikštą vaizduojančios skulptūros taip pat būdingesnės nuo XVIII a. vidurio ir vėlesniems įrenginiams. Kaip jau minėta, potridentinė „nuolankumo slėpinio“ idėją perteikiantis klūpantis Jėzus ir stovintis šv. Jonas Lenkijos, taigi, matyt, ir Lietuvos skulptūroje įsitvirtino tik XVIII a. II ketvirtyje. Apibendrinant galima pastebėti, kad neįprasta, komplikauta kūrinio kompozicija, figūrų formos, jų judesių grakštumas ir siluetų trapumas primena rokoko laikotarpio dailės eleganciją ir efemeriškumą.

Kaip rodo stiliaus analizė, ne vienu požūriu išskirtinė Žemaičių Kalvarijos krikštykla veikiausiai sukurta apie XVIII a. vidurį. Tad jos atsiradimas Žemaičių Kalvarijoje sietinas su naujos medinės bažnyčios statyba, o autoriaus paieškos kreiptinos į anuomet Vilniuje, galbūt ir Lvove, dirbusių, vokiškos dailės įtaką patyrusių skulptorių ratą. Lietuvoje išliko labai nedaug barokinių krikštyklų, o tokios sudėtingos kompozicijos ir ikonografijos įrenginys – vienintelis. Krikštyklos skulptūrų grupė teikiama nuoroda į žmonijos kelią nuo gimtosios nuodėmės per krikštą į išganymo malonę buvo įtaigi, nes, kaip matyti iš rašytinių šaltinių, krikštykla traukė žvilgsnį ir žadino tikinčiųjų vaizduotę.

Žemaičių Kalvarijos liturginių indų rinkinys

Žemaičių Kalvarijos bažnyčios liturginių indų rinkinio likimas klostėsi nepalankiai. XVII a. viduryje J. Tiškevičiaus iniciatyva įsteigtą Kryžiaus kelio kompleksą ir dominikonų vienuolyną rėmė tikintieji iš visos LDK, tarp jų ir tokie garsūs didikai bei Katalikų Bažnyčios globėjai, kaip Leonas Kazimieras Sapiega ir Jonas Alfonsas Lackis, tad, matyt, jau XVII a. čia būta brangių liturginių reikmenų. Naujai įsteigtam vienuolynui dosniai aukota, ir 1648 m. bažnyčioje sukaupta daugybė votų⁸⁰⁷, kurie pagal vyravusią tradiciją vėliau galėjo būti panaudoti liturginiams indams ir kitam bažnytiniam turtui įgyti. Tačiau bazilikoje yra tik trys XVII a.

807 *Kalvaria Zmuydzka*, s. [Dv–E].

datuojami auksakalystės dirbiniai, vienas jų į Žemaičių Kalvariją pateko XIX a. Nors beveik nėra duomenų apie komplekso būklę XVII a. vid. – XVIII a. pr., galima spėti, jog nemenka žala Žemaičių Kalvarijos bažnyčios liturginių indų rinkiniui padaryta tais karų, okupacijų, epidemijų ir bado metais.

Dokumentai liudija, kad dalis bažnyčios vertybių rekvizuota 1794 m. sukilimo reikmėms⁸⁰⁸. Turimi bažnyčios inventoriai atskleidžia tik XIX a. rinkinio sudėtį. Tarp 1820 m. surašytų sidabrinų reikmenų paminėtos aštuonios skirtingo dydžio auksuotos taurės, dešimt patenų, dvi komuninės (viena didelė, kita mažesnė, apskrita), paausiuota monstrancija, sidabrinis altoriaus kryžius, du pacifikalai su šventųjų relikvijomis, trys poros mažų sidabro žvakidžių. Išsamiau šie reikmenys surašyti 1826 m. Tuomet Žemaičių Kalvarijoje buvo: dešimt auksuotų taurių su patenomis, dar trys ligonių patenos, viena didelė ir dvi mažesnės komuninės, dvi monstrancijos – didelė gausiai dekoruota (*w gestych sztuka-teryach*) ir mažesnė sidabrinė paausiuota, sidabrinis padėklas su ampulėmis, minimi ir keturi sidabriniai altoriaus kryžiai, trys pacifikalai ir didysis šv. Kryžiaus relikvijorius. 1841 m., prieš vienuolyno gaisrą į inventorių vėl įtraukti tik aštuonios skirtingo dydžio sidabrinės taurės, dvi komuninės, dvi monstrancijos, kurių viena mažesnė sidabrinė, o didesnė – tik pasidabruota, padėklas su ampulėmis, sidabrinis altoriaus kryžius, du pacifikalai⁸⁰⁹.

Paskutinį kartą didelių nuostolių Žemaičių Kalvarijos lobynas patyrė per 1842 m. vienuolyno gaisrą. Bažnyčios inventoriuose užfiksuota, kad tada dominikonų vienuolynas praradęs auksuotą sidabrinį kryžių, vieną sidabrinę monstranciją, didžiąją ir dvi mažesnes taures, penkias patenas, taip pat didžiąją komuninę⁸¹⁰. Po gaisro vienuolyno atstatymą aukomis rėmė visa Lietuvos dominikonų provincija, manoma, kad tuomet įgyta kita didžioji komuninė.

Šiandien Žemaičių Kalvarijoje išlikęs tik vienas neabejotinai nuo pirmųjų komplekso gyvavimo metų buvęs auksakalystės

190 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus reversas.

808 ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae*, l. 273.

809 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1820, 1826, 1841, KAKA, b. 142, l. 706, 714, 787, 787v.

810 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1842, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, l. 7–12v; b. 318, l. 26–29; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1845, KAKA, b. 142, l. 671–674v.

191

191 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus pėda.

192 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus glorijos kryželis.

dirbinys – didysis šv. Kryžiaus relikvijorius, tiksliau tariant, Liubline sukurta autentiškoji jo dalis. [189, 190] Relikvijorių sudaro įvairiems Baroko epochos laikotarpiams priskirtinos dalys. Autentiški yra XVII a. penktu dešimtmečiu datuoti elementai: pėda, kojėlė ir relikvijų dėžutė. Prie jų, nežinomomis aplinkybėmis praradus originaliąją, XVIII a. II ketvirtyje priderinta nauja žalvarinė glorija. Glorijos viršų vainikuoja nedidelis kryželis – ankstyviausias iš dabartinių relikvijoriaus elementų, stiliumi artimas XVI a. pab. – XVII a. pr. juvelyriniams dirbiniams.

Auksuota sidabrinė relikvijoriaus pėda – ovalo formos, banguotu ir karpytu pagrindo kontūru. [48, 191] Jos siluetas būdingas ankstyviesiems baroko auksakalystės dirbiniams. Vertikaliomis iškilėmis juostomis ji sudalyta į keturis puncais faktūruotus laukelius, kuriuose įkomponuoti Jėzaus kančios atributai: rūbas su kauliukais, stulpas su plakimo įrankiais, replės su plaktuku ir vinimis, kryžius su ietimis. Viršuje – kalstytas kriauklinis ornamentas, apačioje pėdą juosia aštuonios stambios „moliuskų“ pavidalo

riestės. Kojelę sudaro du skirtingos formos nodusai. Stambesnysis yra kriaušės formos, iš trijų pusių puoštas angelų galvutėmis su XVII a. I pusei būdingomis šukuosenomis ir aukštomis kaktomis. Tarp angelų kalstyti žemyn srūvančias liepsnas ar medžio šaknis primenantys motyvai. Antrasis nodusas yra šiek tiek suplokštintos rutulio formos, kalstytas ir graviruotas žiedlapių ornamentais.

Dėl nežinomų priežasčių prie šioje bažnyčioje svarbią liturginę reikšmę turinčio relikvijoriaus autentiškų sidabrinių dalių pridrinta pigi žalvarinė gloriја, iškirpta akivaizdžiai taupant medžiagą⁸¹¹. Gloriją sudaro vienas didelis ir du mažesni vainikai. Didysis vainikas ažūrinis, grubokai sujungtas iš atskirų dalių, karpytas ir kalstytas XVIII a. II pusei būdingomis rokailėmis, akanto šakelėmis, spinduliais ir treliažo laukeliais. Abipus didžiojo vainiko pritvirtinti du panašūs mažesni vainikai, savo forma imituojęs šermuonėlio kailio skraistę su lambrekenu puoštu nedideliu baldakimu. Averse pritvirtinta lieta reljefinė Kristaus figūrėlė ir Šventosios Dvasios balandis. Toje pat pusėje gloriја puošta 45 įvairaus dydžio ir spalvų stiklo akutėmis, išdėstytomis didžiajame ir mažuosiuose vainikuose.

Glorijos viršuje pritvirtintas ankstyvesnis sidabrinis kryželis, pagal formaliuosius bruožus datuojamas bent XVII a. pr. [192] Viena kryželio pusė dengta šlifotomis kalnų kristolo plokštelėmis⁸¹², kita graviruota į kryžmos centrą besistiebiančiomis žydinčiomis lelijomis. Jų žiedai centre supa ovalų rėmelį su Jėzaus hierograma. Viršuje matyti buvus ašelę, tad tikėtina, jog kryželis pirmiau buvo skirtas nešioti ant kaklo ir tik vėliau, galbūt kaip votas, pritvirtintas prie relikvijoriaus.

Apskrita auksuota relikvijų dėžutė gloriјos centre autentiška, gaminta XVII a. viduryje. [47] Pro briaunotą stiklą matyti į sidabrinio brokato skiautę įvyniota relikvija graviruoto spinduliuojančio kryžiaus fone. Dėžutės reverse visą plokštumą užpildo antikvos šriftu preciziškai graviruotas lotyniškas įrašas, atskleidžiantis šv. Kryžiaus relikvijos atsiradimo Kalvarijoje aplinkybes⁸¹³. Kaip nurodyta įrašė, garsiosios Liublino šv. Kryžiaus relikvijos dalį

192

811 Kai kurios smulkesnės gloriјos detalės kirptos iš vainiko lakšto vietų, nematomų sumontavus dirbinį. Per plona, mechaniskai pažeidžiama skarda daug kur tvirtinta papildomomis metalo juostelėmis.

812 Apatinė pakeista stiklu.

813 Tekstas pateiktas ankstesniame skyriuje.

193 Taurė. XVII a. vid.

194 Taurės noduso
fragmentas.

193

ir sidabrinį relikvijorių Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus įsteigtai Kalvarijai parūpino vyskupo pusbrolis, Kijevo vaivada Jonušas Tiškevičius. Lenkų tyrinėtojų teigimu, apie 1645 m. pastarojo didiko užsakymu sukurtas auksinis Liublino šv. Kryžiaus relikvijorius⁸¹⁴. Tiek jį, tiek Žemaičių Kalvarijos dirbinį veikiau- siai sukūrė Liublino meistrai. Žemaičių Kalvarijos relikvijoriaus autentiškosios dalys (pėda ir kojėlė) turi panašumo su Liublino auksakalystės mokyklai priskiriamais indais⁸¹⁵. Janikovicų ir

814 J. Wzorek, *Drzewo Krzyża*, s. 18–25.

815 Irena Rolska-Boruch, *Cech złotników lubelskich (XVI–XVIII w.)*, Lublin, 1997, s. 130–131, 207–209.

Gosceraduvo (Lenkija) bažnyčiose yra išlikusių Liublino meistrų XVII a. penktame dešimtmetyje sukurtų monstrancijų su visiškai tokiomis pat pėdomis ir kojėlėmis su dviem nodusais. Šių dirbinių glorijas sudaro rezervakulį lanku juosiančios vynuogienojų šakos. Viršuje, aukščiau karūnėlės, jos liaunais ūgliais susipynusios į ažūrinį tinklėlį, kurio centre pritvirtinta Nukryžiuotojo figūrėlė. Tikėtina, kad panaši galėjo būti ir neišlikusi autentiškoji Žemaičių Kalvarijos relikvijoriaus glorija.

Relikvijoriaus pėdoje esama dviejų žymenų. Ant kraštelio viršutinėje pusėje nežinomo meistro negrabiai įrėžta dirbinio atnaujinimo, matyt, glorijos pritaismo data: *Renova: 176* [...] (paskutinį skaitmenį dengia kraštelį tvirtinančios juostelės kniedė⁸¹⁶). Kitoje pėdos pusėje ant kraštelio iškaltas XVII a. auksakalio spaudas – inicialai *SE* vingraus silueto skydo formos laukelyje. Žinoma, kad Liubline 1647–1651 m. dirbo auksakalys Stanislovas Egeris (Stanisław Eggier, Egier), kurio inicialai ir veiklos datos atitiktų Žemaičių Kalvarijos dirbinio spaudą ir sukūrimo laiką, nors signuotų jo kūrinių kol kas neaptikta⁸¹⁷.

Didysis šv. Kryžiaus relikvijorius vertingas keliais aspektais. Jame saugomos relikvijos adoracija nuo pat XVII a. vidurio Žemaičių Kalvarijoje buvo itin reikšminga liturgijos dalis. XVII a. sukurtos autentiškosios relikvijoriaus dalys yra Lietuvoje gana retai pasitaikantis Liublino auksakalystės mokyklos pavyzdys. Spėjamoji Stanislovo Egerio autorystė papildė šios mokyklos auksakalystės tyrinėjimus. Kiti dirbinio elementai – ankstyvojo baroko stilistikai priskirtinas kryželis ir vėlyva XVIII a. vidurio glorija ne tik liudija įvairių baroko laikotarpių skonį bei amato lygį, bet ir atskleidžia gyvavusią auksakalystės dirbinių atnaujinimo praktiką, sudėtingą bažnytinio meno vertybių likimą Lietuvoje.

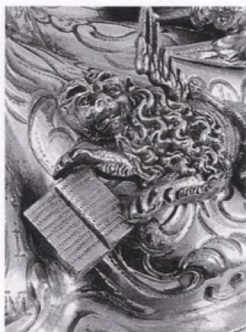
Žemaičių Kalvarijos bažnyčiai nuo seno galėjo priklausyti ir XVII a. datuojama taurė. [193] Barokinis indas yra tradicinės struktūros, su XVII a. būdingu dekoru, nors sudedamosios dalys galbūt ir ne viena laikė. Apskrita kaltinė taurės pėda padalyta į dvi nuožulnias pakopas. Apatinė dekoruota trimis reljefinėmis angelų galvutėmis. Angelų sparnų ir tarpuose išdėstytų augalinių motyvų

194

816 Pėdos pakraštys taisytas – iš apačios sutvirtintas metalo juostele.

817 I. Rolska-Boruch, s. 89.

195

stilizacija artima kremzlinei ornamentikai. Viršutinė pakopa ir stataus nuolydžio įvorės gūbrys kalstyti antitezinės kompozicijos ornamentais, sudarytais iš augalų žiedų (lelijų?), lapų ir kriauklių pavidalo elementų. Kojelė neaukšta, jos nodusas – kiaušinio formos, puoštas kitokiomis negu pėdoje angelų galvutėmis aukštakakta bei viršun sušukuotais plaukais ir manierizmo dailės tradicijas atspindinčiais apkaustų bei vaisių pynių ornamentais. [194] XVII a. pr. būdingo dekoru nodusas gali būti senesnis už XVII a. viduriu datuotiną pėdą ir taurelę. Taurelė tolygiai plātėjanti, jos pakraštys šiek tiek atlenktas. Kraitelė vientisa, imituojanti tulpę primenantį besiskleidžiantį gėlės žiedą su ilgais taurėlapiais.

Visas taurės paviršius auksuotas. Indas ne kartą taisytas, jo sudedamosios dalys naujai, tačiau kreivai suveržtos. Gana platus pėdos atlangas iš apačios dubliuotas papildoma metalo juosta. Ant pėdos atlanko kraštelio viršuje išlikęs įkalo fragmentas su vos įžiūrimais nenustatyto meistro inicialais TA (?). Pėdos apatinėje pusėje ant atlangą dubliuojančios juostos išilgai perimetro graviruotas įrašas didžiosiomis ir mažosiomis raidėmis: *Stephan Dūbowicz Szoltomir z Rozalią Bratanką Swoią Offiaruie. P. Bogu y. Matce Jego. NaswieŹszy ZaŁosni BęDąc y. Za Duszę BRATA SweGo FRANCISKA DvBOWICZA. 1662* („Steponas Dubovičius Šoltomiris (Šaltmiris?) su savo broliene Rozalija aukoja Dievui ir Jo Švenčiausiajai Motinai liūdėdami ir už savo brolio Pranciškaus Dubovičiaus sielą. 1662“). Sprendžiant iš įrašo, taurę paaukoko Šoltomiro (Šaltmirių?) valdos savininkas Steponas Dubovičius. Giminytės ryšiai šiuos Dubovičius galėjo sieti su vienuoliu Vaclovu Dubovičiumi, 1660 m. buvusiu Žemaičių Kalvarijos prioru, o 1668 m. dokumentuose minimu kaip prioro padėjėjas⁸¹⁸.

Įrašas, skirtingai negu įkalas, graviruotas ant papildomai atlangą sutvirtinančios juostos, todėl manytina, kad prieš aukojant indas buvo taisytas. Neatmestina prielaida, kad jis surinktas iš įvairių (XVII a. pr. ir XVII a. vid.) dalių. Panaši taurė iš Ružanų (Bresto sr.) Šv. Petro ir Pauliaus cerkvės su 1666 m. aukojimo įrašu saugoma Baltarusijos valstybiniame taikomosios dailės muziejuje⁸¹⁹.

818 ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae (1646–1839)*, d. 7/1, l. 144; Raseinių žemės teismo dokumentai, 1668, LVIA, SA-14695, l. 352v.

819 *Эжаратыўна-прыкладнае мастацтва Беларусі XII–XVIII стагоддзяў*, Мінск, 1984, с. 29.

195 Didžiosios komuninės pėdos fragmentas.

196 Didžioji komuninė. XVII, XIX a.

196

Žemaičių Kalvarijoje ligi šiol naudojamosi itin puošnia, iš skirtingų laikotarpių elementų sumontuota didžiąja komunine. [196] Jos pėda ir kojėlė datuojamos XVII a. III ketvirčiu. Pėda masyvi, dekoruota aukšto reljefo evangelistų simboliais ir iškilėmis angelų galvutėmis. [195] Tarpus tarp simbolinių motyvų užpildo plastiškas kriauklinis ornamentas. Kaip nustatė dailėtyrininkė R. Stankevičienė, šios pėdos analogu galima laikyti Pakuonio (buv. Seinų dominikonų vienuolyno) monstranciją, kadangi evangelistų simbolių plaketės lietos tose pačiose formose⁸²⁰. Ant komuninės

820 R. Stankevičienė, „XVII. 7. Komuninė“, *Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, Katalogas, t. 4, kn. 1, p. 287.

197 Šv. Kazimiero
(šv. Kryžiaus) relik-
vijorius. XVIII a. pr.

198 Šv. Kazimiero
(šv. Kryžiaus) relikvijo-
riaus pėdos fragmentas.

197

pėdos kalstytas heraldinis ženklas Ragai (*Rogala*) su raidėmis aplink jį HMI / WM / RI / KM, kurias galima interpretuoti kaip Minsko vaivio ir karaliaus rotmistro Jeronimo Mykolo Ivanovskio (m. 1683) inicialus.

Komuninės taurė kur kas vėlyvesnė, sukurta XVIII a. pabaigoje ir pasižymi klasicizmo auksakalystei būdinga funkcionalia forma bei santūriu dekoru. Ji gana stambi, auksuota, puošta didžiažiedžių vingrių šakelių sidabriniu vainiku. Komuninės dangtelis užbaigtas grakščia ažūrine aštuonių lankų karūnele su kryželiu. Nors indas sukomponuota iš skirtingo laikotarpio elementų, jo kompozicija darni ir išraiškinga.

Manoma, kad į Žemaičių Kalvariją komuninė pateko po 1842 m. vienuolyno gaisro, kuomet sudegė ankstesnioji⁸²¹. Indas anksčiau priklausė kuriam kitam, galbūt 1845 m. uždarytam Kauno, konventui, nes nustatyta, kad minėtasis J. M. Ivanovskis kadaise buvo jo fundatorius.

Kiek daugiau liturginių indų Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išliko iš XVIII a. Šiame amžiuje Žemaičių vyskapai, tarp jų Antanas Tiškevičius, ne kartą rėmė dominikonų vienuolyną žemių ir pini-ginėmis fundacijomis, rūpinosi vienuolynu ir jo bažnyčia.

Dar pirmoje XVIII a. pusėje čia galėjo patekti specialiai vie-nuolynui užsakytas Vilniaus auksakalystės mokyklai priskirtinas šv. Kazimiero relikvijorius. [197] Sidabrinio relikvijoriaus kompo-zicija ir dekoras būdingi XVIII a. pr. aukšto meninio lygio auksa-kalystės dirbiniais. Jį sudaro pėda, figūrinė kojėlė ir medžio lajos pavidalo glorijs su relikvijų talpykla. Ovali keturlapio formos pėda išilginės juostos dalijama į dvi skirtingais ornamentais kalstyta pa-kopas. [198] Apatinę tankiu vertikaliu ritmu skaido siauri „kremz-liški“ liežuvėliai, viršutinė pakopa kalstyta XVIII a. pr. būdingomis vingriomis smulkiomis akanto šakelėmis, tarp kurių įkomponuoti žiedai, vaisiai ir dvi poros angelų galvučių. Reli kvijoriaus kojėlę atstoja ant paplokščio rievėto rutulio pritvirtinta lieta Nekaltojo Prasi dėjimo Švč. Mergelės Marijos figūra. Ovalus glorijs vaini-kas suformuotas iš karpų, kalstytų ir graviruotų akanto šakelių ažūro. Kompoziciją viršuje užbaigia pintinė su vaisiais, aukščiau jos – vėlyvesnis masyvus kryželis. Abipus ovalios relikvijų dėžu-tės pritvirtintos dvi reljefinės vienuolių figūrėlės, vaizduojančios Lenkijos ir LDK dominikonų tradicijai svarbius šventuosius su būdingais atributais: kairėje – leliją ir liepsnojančią rutulį laikantis pal. Česlovas, dešinėje – šv. Hiacintas su Švč. Mergelės Marijos skulptūrele ir monstrancija.

Kai kurios sidabrinio relikvijoriaus detalės auksuotos (figūrų aureolės, atributai, ornamentų dalys). Keliose dirbinio vietose (reli kvijų dėžutės reverse, ant pėdos kraštelio, taip pat pėdos dugne) negrabiai smailiu daiktu išbraižytas sunkiai įskaitomas, kai kur išsityręs besikartojantis įrašas lenkų kalba: *Kosztem*

821 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1842, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, l. 7–12v; b. 318, l. 26–29; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1845, KAKA, b. 142, l. 671–674v.

198

X. Ludwika [Dobrowolskiego](?) *ten Pacyfikał sprawiony* („Kun. Liudviko [Dobrovolskio?] lėšomis šis pacifikalas įgytas“).

Pagal relikvijoriaus deko ikonografiją spėjama, kad XVIII–XIX a. pr. jame galėjo būti saugomos 1818 m. dokumente įvardytos šv. Dominyko ar šv. Hiacinto relikvijos⁸²². 2001 m. šiame relikvijoriuje buvo patalpinta mažoji šv. Kryžiaus dalelė. Šiuo metu čia įstatytas nedidelis medalėlis su šv. Kazimiero (įrašas ant popiešiaus etiketės: *Casimiri C[onfessoris]*) relikvija, minima jau 1892 m. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios inventoriuje⁸²³.

Grakštaus silueto, subtilia ornamentine puošyba pasižymintis kūrinys yra aukšto meninio lygio, todėl manytina, kad jo autorius galėjo būti kuris nors žinomas Vilniaus meistras. Tuo laiku Vilniuje panašios struktūros, formos bei deko dirbinius kūrė auksakalys Jonas Fridrichas Šemnikas (Vilniuje dirbęs apie 1710–1725 m.)⁸²⁴. Žemaičių Kalvarijos relikvijorius galėtų būti įtrauktas į šio meistro kūrybos tyrinėjimus.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje veikusios Rožinio brolijos turto dalimi laikytini XVIII a. III ketvirčiu datuojami poriniai Švč. Mergelės Marijos veliūmo relikvijorius ir pacifikalas. Abiejų forma ir dekoras būdingi vėlyvojo baroko auksakalystei. [199, 201]

Relikvijoriaus pėda ovali, karpyto kontūro, dviejų pakopų. Vertikaliai ją skaido keturios lygios, nedekoruotos aukštytyn siaurėjančios juostos. Laukeliai tarp jų kalstyti rokokiniais ornamentais – rokailinėmis riestėmis, liepsnelėmis ir akanto šakelėmis, o apatinė pakopa priekyje bei nugarinėje dalyje puošta vaisių (granatų, obuolių, kriaušių, vynuogių) ir pailgų nulinkusių lapų puokštėmis. Dirbinio kojėlė vėlyvesnė, sudaryta iš kriaušės formos noduso ir dviejų nevienodo profilio žiedų. Manoma, kad XIX a. ji pakeitė autentišką detalę. Relikvijoriaus glorią medžio lajos pavidalo, kirpta ir kalta iš plonos skardos lakšto. Vientisą, kiek banguotą jos plokštumą riestčių ir šakelių motyvai skaido į nevienodo dydžio ir konfigūracijos laukelius, kalstytus treliazo ir žuvies žvynų ornamentais. Centre įtvirtinta ovali relikvijų talpykla, puošiama rokailinių

199 Švč. Mergelės
Marijos veliūmo
relikvijorius. XVIII a.
III ketv.

822 Jų autentiškumą 1799 m. patvirtino vyskupas Adomas Koscia (Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 3).

823 Ž. Kalvarijos bažn. inventoriai, 1892, 1894, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 17v, l. 24v; b. 942, l. 9v.

824 E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, p. 274–276.

200 Švč. Mergelės
Marijos veliumo relik-
vijoriaus relikvinė.

201 Pacifikalas. XVIII a.
III ketv.

200

liepsnelių ir skiauterių. [200] Glorijos krašteliai apjuosti pelečių ir skiauterių ornamentų juosta. Neautentiškoje glorijos viršūnėje vietutėmis pritvirtintas prasto geltono metalo kryželis ant rutulio.

Averse relikvijų talpykla įstiklinta, joje matyti ant audinio skiautės pritvirtinta relikvija su metalo vijų ir popieriaus juostelių ornamentais. Po ja – popieriaus juosta su įrašu [S.Velo:B.V.M.], skelbianti, jog tai Švč. Mergelės Marijos veliumo dalelė. Reverse talpykla uždengta lygia sidabro plokštele ir užantspauduota antspaudu su Giedraičių giminės herbu *Hippocentaurus*, priklausiusiu kuriam nors iš trijų nuo 1778 iki 1844 m. Žemaičių vyskupiją valdžiusių šios giminės vyskupų. Kaip minima dokumentuose,

relikvijos autentiškumą dar 1770 m. patvirtinęs vyskupas J. D. Lopacinskis⁸²⁵. Matyt, vėlesnis vyskupas šį aktą pakartojo.

Relikvijoriui porą sudarantis pacifikalas yra tradicinės kompozicijos. Jo pėda ovali, forma ir dekoru panaši į relikvijoriaus pėdą. Panaudoti vėlyvajam barokui būdingi ornamentai – rokailinės riestės, liepsnelės, treliažas, o apatinė pakopa šonuose puošta tokiomis pat vaisių ir lapų puokštėmis, kaip ir relikvijoriaus pėda. Dirbinio kojėlė lieta, sudaryta iš keleto elementų. Iš jų išsiskiria masyvus kriaušės formos nodusas, dekoruotas rokailėmis, treliažu ir akanto šakelėmis.

Pacifikalo kryžius tuščiaaviduris, sumontuotas iš dviejų skardinių dalių. [201] Plokščių platėjančių kryžiaus šakų galai nusklembti iš trijų pusių, juose būta papildomų detalių (bumbulų?). Šakų galuose averse pritvirtinti lieti ir auksuoti reljefiniai keturių evangelistų atvaizdai, kryžmoje – grubokai nulieta Nukryžiuotojo figūrėlė su kaukole apačioje. Tarp šakų kryžmoje įstatyti auksuoti kalstytos skardos liepsnelių pluoštai. Kryžiaus reversas – be dekoru. Auksuotu rėmeliu juosiamoje relikvijų talpykloje rausvo (išblukusio?) popieriaus fone yra suskilusi vaškinė plokštelė – *Agnus Dei* relikvija. Detalai subtilia plastika nulietame reljefe pavaizduota taisyklingų grakščių proporcijų prisikėlusio Kristaus figūra su Prisikėlimo vėliavėle.

Ant pacifikalo pėdos atlanko – kalstytas lenkiškas įrašas rašytinėmis raidėmis: *należy do Brastwa* („priklauso Brolijai“). Tas pat įrašyta ant porinio Švč. Mergelės Marijos veliumo relikvijoriaus. XVIII a. viduryje prie Žemaičių Kalvarijos bažnyčios veikė Rožinio (nuo XVII a. vidurio), Šv. Kryžiaus (nuo 1748 m.) ir Švč. Mergelės Marijos Paguodos (nuo 1750 m.) brolijos. Vienai jų (galbūt pirmajai) ir priklausė pacifikalas bei relikvijorius. XX a. pr. pastarasis laikytas Rožinio Švč. Mergelės Marijos altoriuje⁸²⁶. Rokokiniai relikvijorius ir pacifikalas vertintini ne tik kaip XVIII a. Lietuvos auksakalstės meno pavyzdžiai, bet ir kaip parapijos brolių bei vienuolyno istorijai reikšmingi objektai. Meninę vertę turi ir vaškinė *Agnus Dei* plokštelė, kurių Lietuvoje išliko labai nedaug.

201

825 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, l. 3; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 714; Ž. Kalvarijos bažn. inventoriai, 1892, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940; l. 17v, b. 942; l. 9.

826 A. Ragažinskas, p. 31–32.

202

Turtingu dekoru ir neabejotinai pačių dominikonų sumanyta savita ikonografija iš kitų šio laikotarpio Žemaičių Kalvarijos indų išsiskiria 1778 m. auksakalio Kristijono Juozapo Štapelerio sukurta monstrancija. [203] Ji itin gausiai puošta figūriniiais, simboliniais ir ornamentiniais motyvais, pasižyminti vėlyvojo baroko stiliaus ypatybėmis, daug kuo primenanti vokiečių auksakalystės pavyzdžius.

Sidabrinė ovalaus plano pėda kompaktiško ir aptakaus silueto, dviejų pakopų, kalstyta treliažu, neaukšto reljefo rokailėmis ir augaliniais (gėlių šakelių, vynuogienojų) ornamentais. Tarp jų įkomponuoti įrašai ir simboliai. [202] Vienoje pėdos pusėje viršutinėje pakopoje pavaizduota Dominikonų ordino emblema (ant knygos tupi nasruose deglą įsikandęs šuo, viršuje – Žemės rutulys, žvaigždė ir sukryžiuotos lelijų bei palmės (?) šakelės). Abipus emblemos skydo skirtingomis pozomis parimę du angelai, laikantys šv. Dominyko atributus: knygą, fakelą ir leliją. Po jais apatinėje pakopoje rokailėmis apsuptame rėmelyje graviruotas įrašas iš Senojo Testamento Siracido knygos: *Inventus est Perfectus, / justus, et in tempore tracin / diae factus est reconciliatio / Eccli. 44. v. 17* („Rastas tobulas, teisus ir rūstybės metu jis buvo susitaikinimas, Sir 44, 17 [Vulgata]“). Šioje Šventraščio vietoje kalbama apie Nojų, su kuriuo Dievas sudarė sandorą, išgelbėdamas žmoniją nuo pradžios tvano metu. Kitoje pėdos pusėje viršutinėje pakopoje pavaizduotas kryžių laikantis angelas ir Jėzaus kančios įrankiai aplink kitą kartušą su citata iš šv. Pauliaus Laiško filipiečiams: *Imitatores mei / estote sicut habetis / tis formam nostram / ad. Philip / 3. v. 17*, raginanacia sekti Kristaus ir jo mokinių pavyzdžiu: „Visi būkite mano sekėjai ir žiūrėkite į tuos, kurie elgiasi pagal mūsų pavyzdį“ (Fil 3, 17). Žemiau panašiam kartuše iškalta monstrancijos sukūrimo data: 1778. Nepadengti auksu sidabro spalvos kartušai su įrašais, figūros ir ornamentai išryškėja auksuotame pėdos fone.

Grakščiai išlenktas siauras įvorės gūbrys optiškai pailgina trumpą auksuotą kojelę su nedideliu kriaušišku nodusu. Glorija – sudėtingos struktūros, sudaryta iš dviejų vainikų (medžio lajos pavidalo ir spindulinio) ir prie jų pritvirtintų atskirų figūrinių elementų. Centre įstatytas rečiau pasitaikančios, tačiau barokui būdingos širdies formos sidabrinis rezervakulis. [204] Masyvus jo rėmelis nusagstytas stambiomis mėlynomis, violetinėmis ir

202 Monstrancijos
pėdos fragmentas.

203 Kristijonas
Juozapas Štapeleris.
Monstrancija. 1778 m.

203

geltonomis stiklo akutėmis, krašteliai karchyti trumpučiais vingriais spinduliais. Rėmelį supa plati azūrinė sidabruoto žalvario pynė, sukomponuota iš augalinių motyvų (vynuogienojų, javų pėdų, gėlių) ir rokokinių riesčių. Ji dengia kitą – spindulinį glorijos vainiką, sudarytą iš pakaitomis išdėstytų vingiuotų ir dvigubų spindulių su gėlės žiedu viršuje. Viršutinėje jo dalyje spindulių motyvas su kitais ornamentais susijungia į puokštę primenančią kompoziciją, gerai matomą reverso pusėje.

Ant sidabruoto azūrinio vainiko pritvirtinti kalstyti figūriniai reljefai su pamaldumo rožiniui įsteigimo scena. Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu, įkomponuoti virš rezervakulio, tiesia po rožinį

šv. Dominykui ir šv. Kotrynai Sienietei, vaizduojamiems su būdingais atributais. [39, 166] Tradicinę sceną papildė Dievo Tėvo pusfigūrė ir Šventoji Dvasia viršuje, o apačioje po rezervakuliu stovintis angelas kaire ranka laiko skydą su šv. Pauliaus Antro laiško korintiečiams (2 Kor 5, 19. 20) sutrumpinta citata: *Posuit in nobis Verbo...* Lygiai tie patys apaštalų misijai išreikšti skirti žodžiai figūruoja ir Rožinio Švč. Mergelės Marijos altoriaus paveikslu aptaisė.

Visą gloriijos kompoziciją viršuje užbaigia baldakimas su šalmo pavidalo viršūne ir žemyn besileidžiančia vienuolių figūras siekiančia draperija, kalstyta sąlygiškomis ornamentinėmis klostėmis ir dabinta įvairių spalvų stiklo akutėmis. Geltono stiklo akutė taip pat puošia gloriijos viršuje iškilusį masyvių formų kryželį. Prie viršūnės jis pritvirtintas vyriais, kartu reverse įtaisytas spyruoklinis mechanizmas, įgalinantis svirtele nuleisti kryželį į horizontalią padėtį.⁸²⁷

Monstrancijoje nėra autorystę liudijančių žymenų⁸²⁸, tačiau pagal stilistiką ir analogus ji priskirta jau ne kartą minėtam 1773–1798 m Žemaitijoje dirbusiam meistrui Kristijonui Juozapui Štapelerui⁸²⁹, kuris, kaip manoma, Žemaičių Kalvarijos bazilikai sukūrė dar ir Rožinio brolijos altorių paveikslų bei šv. Hiacinto atvaizdą aptaisus, taip pat Rožinio brolijos procesijų altorėlį. Jo dirbtuvei, matyt, priskirtini ir du bazilikos altorių kryžiai, [205] nes jų pėdos ir kojelės kalstytos šiam meistrui būdingomis gėlių šakelėmis ir rokailinėmis riestėmis. Savitu stiliumi pasižymintys K. J. Štapelerio liturginiai indai išliko Gargždų, Raudėnų, Beržoro, Sedos bažnyčiose, Varnių katedroje ir Žemaičių muziejuje „Alka“. K. Štapeleris laikytinas vienu įdomiausių XVIII a. Lietuvoje dirbusių auksakalių. Jo sukurtoji monstrancija, išsiskirianti dekoru detalių gausa ir turtinga ikonografija, turi didelę meninę vertę ir kartu yra reikšmingas dominikonų dvasingumo tradicijos liudijimas.

Iš vėlyvojo baroko laikotarpio bažnyčioje liko ir keletas kuklesnių dirbinių. Pagal ornamento formą XVIII a. pr. datuojinas padėkliukas švęstiems aliejams, kelios nedekoruotos taurės,

827 Šis unikalus įtaisas galbūt buvo reikalingas pritaikant monstranciją žemesnei už ją ertmei.

828 Ant pėdos kraštelio iškaltas tik skaičius 5, reiškiantis gana žemą sidabro prabą.

829 E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, p. 126, 281, 282; *Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, t. 4, kn. 2, p. 142–144.

205 Kristijonas
Juozapas Štapeleris (?).
Altoriaus kryžius.
XVIII a. IV ketv.

205

du elementarių formų XVIII a. pab. pacifikalai su tuščiomis relikvinėmis reverse ir vėlyvojo baroko ornamentais dekoruotas procesijų kryžius. Esama ir penkių skirtingų siluetų rokokinių metalinių žvakidžių, puoštų rokailiais ir liepsnelėmis.

Klasicizmo epochą liturginių indų rinkinyje reprezentuoja XVIII a. pab. – XIX a. pr. altoriaus kryžius. [206] Jo struktūra perimta iš barokinių pacifikalų komponavimo tradicijos.

Ovalaus plano masyvią kryžiaus pėdą siaura laurų vainiko juosta horizontaliai dalija į dvi skirtingai dekoruotas pakopas. Apatinė kalstyta ampyro stilistikai būdingu antikinės pynės ornamentu su vienodais šešialapiais gėlių žiedais apskritose grandyse.

206 Altoriaus kryžius.
XVIII a. pab. – XIX a. pr.

206

Viršutinė pakopa puošta tolygiai keturiose pusėse išdėstytų rožių šakelių poromis. Kiekvieną porą sudaro į taisyklingą apskritimą įkomponuoti skirtingai išsiskleidę žiedai. Įvorės gūbrys dekoruotas klasicistine ilgų palmės lapų skrotele. Pėdą ir kryžių jungianti lieta kojelė trumpa, su nedideliu palmių lapų reljefu dekoruotu kriaušišku nodusu. Bendroje dirbinio kompozicijoje dominuojantis kryžius tuščiaviduris, sumontuotas iš dviejų varžtais sustvirtintų plokštumų. Kryžiaus šakos tradiciškai užbaigtos trilapėmis formomis. Jų galuose averse aplikuoti azūriniai rožių žiedų ornamentai. Nedidelė lieta Nukryžiuotojo figūrėlė laibų proporcijų, apibendrintų formų, siauru, žemai parištu perizonijumi.

207 Nukryžiuotasis.
Buvusios dvipusės
vėliavos atvaizdas.
1876 m. (?).

207

Viršuje – karpyto silueto lentelė, apačioje – gana primityviai nulieta kaukolė. Kryžiaus reversas lygus, be puošybos. Savo struktūra altoriaus kryžius primena barokinius dirbinius, tačiau formos niuansai ir primityvumo turintis dekoras, kuriame vyrauja ritmas, simetrija ir schemiškas piešinys, liudija racionalias klasicizmo epochos tendencijas. Kryžius priskirtinas ligi šiol neidentifikuotos, bet savo dirbinių stilistika labai išsiskiriančios dirbtuvės liturginių indų grupei, kurios pavyzdžių Lietuvoje išlikę gana daug⁸³⁰.

830 Jų esama bažnyčiose, taip pat Lietuvos nacionaliniame muziejuje (Ona Mažeikienė, *Auksakalių dirbiniai XVI–XX a. Katalogas*, Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1982).

XIX a. II pusėje į Žemaičių Kalvariją pateko keletas žinomų Europos firmų gaminių – Varšuvos Norblino firmos altoriaus kryžius bei taurė, Rėgensburgo J. J. Deplaz firmos monstrancija, kiti serijinei gamybai priskirtini indai.

Esama pagrindo manyti, kad išlikusi Žemaičių Kalvarijos liturginių indų kolekcija – tik nedidelė XVII a. vidurio – XIX a. vienuolyno bažnyčios lobyne buvusių, nuolatinių praradimų menkinama auksakalystės dirbinių dalis. Dabar bazilikoje esančių liturginių indų sukūrimo laikas perša mintį, kad daugiausia praradimų būta XVII a. vid. – XVIII a. pr. Tvirtai su piligriminio centro steigimo įvykiais tegalime sieti šv. Kryžiaus relikvijorių. Daugelis kitų auksakalystės dirbinių į konventą pateko po karo su Švedija ir maro epidemijos. Aptartieji vėlyvojo baroko pavyzdžiai liudija tam tikrą konvento gerovę XVIII a., mat tiek amžiaus pradžioje, tiek antroje jo pusėje įgyti liturginiai indai sukurti pajėgiose ar gerai žinomose auksakalių dirbtuvėse pagal specialų vienuolyno užsakymą. Įdomiausi liturginių indų rinkinio pavyzdžiai iliustruoja svarbaus Žemaitijos religinio centro steigimosi, naikinimo ir atsinaujinimo, Kryžiaus kelio pamaldumo ir dominikonų dvasingumo raidą, kartu atspindi įvairaus meninio lygio LDK auksakalystės centrų kūrybos ypatumus ir bendrąsias tendencijas.

Procesijų vėliavos ir liturginiai rūbai

Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išlikusi gana turtinga bažnytinės tekstilės kolekcija. Ją sudaro XIX a. II pusėje siūtos procesijų vėliavos ir įvairių laikotarpių liturginiai rūbai: arnotai, kapos, dalmatikos, stulos, manipuliai, bursos. Greta tipinių XVIII–XIX a. rūbų, siūtų iš vertingų ir mažiau brangių importinių medžiagų, čia esama daug vietinių, dažniausiai tiksliai neidentifikuotų Žemaitijos dirbtuvių gamybos pavyzdžių. Žemaitijoje, gal net netolimose apylinkėse, siūtos ir įvairiomis technikomis dekoruotos procesijų vėliavos – bene įspūdingiausia šios kolekcijos dalis.

Dailėtyrininkės L. Gričiūtės teigimu, Baroko epochoje Žemaitijoje ypač mėgtos iškilmingos procesijos, o ši pomėgė XVII–XVIII a. atspindėjo daugybę procesijų vėliavų visose regiono

parapijose⁸³¹. Vėliavų siuvimu, kaip manoma, vertėsi tiek vienuolės, tiek pasaulietės moterys⁸³². Literatūroje jau ne kartą minėtas Kražių benediktinių indėlis į bažnytinės tekstilės reikmenų ir liturginių rūbų siuvimą ir siuvinėjimą. Žemaičių Kalvarijos atveju nederėtų pamiršti ir gausios davatkų bendruomenės. 1780–1802 m. Kalvarijos konvento pajamų ir išlaidų knygoje minimos išlaidos audiniams ir galionams bei kaspinams⁸³³. Kai kurios medžiagos (vilna) importuotos iš Anglijos ar Prancūzijos⁸³⁴. Esama įrašų, liudijančių, kad liturginius rūbus vienuolynui siuvo moterys (pasaulietės, galbūt vietinės davatkos): Kšininska (Krzyninska) 1780 m. – arnotą ir dvi dalmatikas, Marijona Andriuškaitė (Andruszkowna) 1782 m. – devynis arnotus su rekvizitais ir taisė senus liturginius rūbus⁸³⁵. 1784 ir 1794 m. M. Andriuškaitė siuvo abitus keliems vienuoliams. Įrašų apie vėliavų igijimą knygoje nėra, tačiau neatmestina tikimybė, kad ir jas galėjo siūti parapijos moterys.

Nežinia, kiek vėliavų Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje būta XVII ir XVIII a., tačiau galima spėti, kad rinkinys nebuvo menkas. XIX a. I pusės dokumentuose nurodomas jų skaičius įvairuoja. 1818 m. inventoriaus nuorašo duomenimis, bažnyčioje buvo 25 procesijų vėliavos (*chorągwi*). 1820 m. užsimenama, kad yra penkios Rožinio brolijos vėliavos – žydra, raudona, balta, geltona ir juoda, o apie kitas pasakyta tik tai, kad jos „visiškai senos“, o skaičius nenurodytas⁸³⁶. Detalesniame 1826 m. inventoriuje rašoma, kad bažnyčioje yra 40 įvairių vėliavų ir ženklų (*chorągiew czyli processyi, chorągwi polnych, sztandarow, proporcow i znaczkow*). 1841 m. vėl minimos tik šešios įvairių spalvų Rožinio brolijos vėliavos, visos siūtos iš

831 L. Gričiūtė-Šverebienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, I. 84.

832 L. Gričiūtė, „[Žemaičių Kalvarija] Bažnyčios procesijų reikmenys“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 746.

833 *Za sztofu bogatego łokci 12 na dalmatyki y ornaty (1780 m. įrašas), za 10 łokci wstęgi do ornatów ponsowey (1780 m.), za galonu szychowego łokci 7 do dalmatyk (1783 m.) (Liber Expensarum sub Prioratu, 1780–1802 m. įrašai, lapai nenumeruoti).*

834 *Panu Langoni od rzem szalonu y sztametu mającego przyić z Anglyi (1785 m. įrašas), za 6 1/2 łokci sukna francuzkiego (1788 m.) (Ibid.)*

835 *Krzyninskiy za uszycie ornatu y pary dalmatyk (1780 m. įrašas), Maryannie Andruszkownie za uszycie 3 ornatów (1782 m.) ir kiti įrašai (Ibid.).*

836 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, p. 4v; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1820, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 37.

208 Šv. Elena. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. 1876 m.

208

kitaikos (drobinio pynimo šilkinio audinio), o kitos neskaiciuotos ir įvardytos kaip visiškai senos⁸³⁷. Ši informacija kartojama ir kituose XIX a. I pusės vizitacijų aktuose⁸³⁸. Matyt, 1826 m. skrupulingai priskaičiuotos ir nebenaudojamos vėliavos, kurių kiti inventorių sudarinėtojai nebematė reikalo skaičiuoti. Palyginimui galima pateikti duomenų apie kitų regiono bažnyčių vėliavų rinkinius. Bažnytinių procesijų kultūrą Lietuvoje tyrinėjusios L. Griciūtės teigimu, „išskirtinis“ buvęs Alsėdžių vėliavų rinkinys. 1827 m. čia

837 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1826, 1841, KAKA, b. 142, l. 708, 721–721v.

838 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai, 1839, 1842, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 54; b. 257, l. 11.

būta 34 didesnių ir mažesnių vėliavų, XIX a. viduryje jų skaičius siekė 40. Plungės bažnyčioje 1821 m. buvo 16, 1845 m. – 12 vėliavų, Lieplaukės parapijoje 1842 m. – 20 vėliavų, o Tytuvėnų bernardinų vienuolyno XIX a. vidurio inventoriuose minimos tik dvi⁸³⁹. Taigi Žemaičių Kalvarijoje XIX a. I pusėje, palyginti su kitomis krašto parapijomis, vėliavų buvo tikrai nemažai, nors daugelis jų, matyt, senos ir nebenaudojamos.

Per iškilmingas procesijas paprastai naudoti ir baldakimai. Po jais monstrancijoje nešamas Švč. Sakramentas, o Žemaičių Kalvarijoje pagal susiklosčiusią tradiciją – šv. Kryžiaus relikvija. XIX a. I ketvirtyje bažnyčioje laikyti trys baldakimai: du (vienas naujas, kitas senas) siūti iš gelumbės, purpuriniai, remiami keturiomis kartimis, trečias – vienakotis, siūtas iš tam siai raudonos spalvos atlaso, atausto auksinėmis ir šilko gėlėmis. 1839 m. jau likęs tik vienas gelumbės baldakimas su šilko kulta, amžiaus pabaigoje įgytas antras⁸⁴⁰. Dabar bazilikoje senųjų baldakimų nebėra.

Žemaičių Kalvarijoje išlikusios vėliavos gana vėlyvos, siūtos XIX a. II pusėje. Apie jas rašoma XIX a. pab. – XX a. I ketvirčio inventoriuose, tačiau itin lakoniškai, todėl pagal tekstą identifikuoti išlikusių objektų neįmanoma. 1891 m. minimos keturios Rožinio brolijos vėliavos iš kitaikos: žydra, raudona, „kūno“ spalvos ir juoda, taip pat plačiau neapibūdintos trys „iškilmių“ vėliavos ir viena naujai įgyta balta, siūta iš vilnos. Po metų Rožinio brolija jau turėjo penkias vėliavas, o greta kitų sąrašui įtrauktos ir septynios mažos vėliavėlės⁸⁴¹. XX a. pr. vėliavų rinkinys didėjo arba į jį įtraukti ir nenaudojami reikmenys. A. Ragažinskas rašė: „Bažnytinių vėliavų (karūnų) yra 20, bet visos senos. Tame skaitliu 6 vėliavos yra labai aukštos ir trims vyrams ant trijų kotų

839 L. Gričiūtė, „Taikomoji dailė“, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 300; L. Gričiūtė, „Alsėdžių bažnyčios procesijų reikmenys XVIII–XIX a.“, *Žemaičių praeitis*, d. 10, *Alsėdžiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 133. L. Gričiūtė, „[Plungė] Senasis bažnyčios procesijų inventorių“, „[Lieplaukė] Bažnyčios procesijų reikmenys“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 85, 402.

840 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 722; Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktai ir inventorių, 1839, 1842, 1892, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 54; b. 257, l. 11; f. 696, ap. 2, b. 940, l. 18v.

841 Ž. Kalvarijos bažn. inventorių, 1891, 1892, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 6–6v; 19.

nešti pritaisytos⁸⁴². Pasak apie 1921 m. sudaryto inventoriaus, vien juodų vėliavų būta keturiolikos („vidutinės, kitos apiplyšę“), o procesijoms skirtų „visokio didumo“ – dar keturiolika⁸⁴³.

Žemaičių Kalvarijos bazilikoje lig šiol saugomos XIX a. II pusės – XX a. pr. siūtos šešios vėliavos ir dar keturi dvipusiai senųjų vėliavų paveikslai. Bene seniausiame dvipusiame vėliavos paveiksle išsiuvinėta data: R. 1876. [207, 208] Vėliava buvo skirta šv. Kryžiaus pagerbimui, nes vienoje paveikslo pusėje pavaizduota tradicinė trijų figūrų Nukryžiovimo grupė, kitoje – kryžių laikanti šv. Elena gėlių puokštelėmis puoštame įrėminime⁸⁴⁴. Šv. Kryžiaus atradėją vaizduojančioje pusėje apačioje rašytinėmis raidėmis išsiuvinėtas šventosios vardas lenkų kalba: S. HELENA, šonuose, kaip spėjama, vėliavos fundatorių, veikiausiai kunigų, gal net dominikonų, inicialai: F. X. R. J. ir P. X. D. K. Kitoje vėliavos pusėje po Nukryžiuotuoju išsiuvinėta paveiksle vaizduojamų asmenų hierograma: S. M. B. P. J. N. K. S. J. E., kurią galima perskaityti: *Švięta [Matka Boska / Maryja Bolesna?], Pan Jezus [Na Krzyże], Święty Jan Ewangelista*. Spėjama, kad raides abiejose vėliavos pusėse dailia „rašysena“ siuvinėjo tas pats asmuo, tačiau atvaizdus įvairiomis technikomis veikiausiai kūrė skirtingi autoriai. Šv. Elenai skirtoji pusė kruopščiai siuvinėta įvairiaspalviais siūlais pilnuoju ir linijiniu siuvinėjimu, Nukryžiovimo scena sukurta audinių aplikavimo ir linijinio siuvinėjimo būdu, puošta cekiniais⁸⁴⁵. Ši vėliavos pusė labiau sunykusi, tačiau, atrodo, ir atlikta šiek tiek grubiau, o siuvinėjimo piešinys primityvesnis. Gali būti, kad dvi paveikslo puses kūrė skirtingos tos pačios dirbtuvės ar vienuolyno siuvinėtojos, arba Nukryžiovimo kompozicija yra senesnė, panaudota siuvant vėliavą 1876 m. Abu paveikslo atvaizdai susiję su Žemaičių Kalvarijoje puoselėtais kulta, tačiau jų kompozicijose neskama bazilikoje išlikusiais kūrniais – skulptūriniu Nukryžiovimo grupe ir Kryžiaus kelio stoties paveikslu „Kryžiaus atradimas“. Nukryžiovimo atvaizdas turi analogą Alsėdžių bažnyčios vėliavoje – abu kūrinius

210 Vėliava su šv. Hiacinto ir šv. Lauryno atvaizdu. 1884 m.

842 A. Ragažinskas, p. 37.

843 Ž. Kalvarijos bažn. inventorių, [1921], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, l. 10v.

844 Kažin, ar vėliava sietina su Žemaičių Kalvarijos parapijoje XVIII a. veikusia Šv. Kryžiaus brolija – jos egzistavimas XIX a. nepatvirtintas dokumentais.

845 Cekinai – tekstilės dekoravimui naudojamos apskritos metalinės ar metalu dengtos skardelės su skylute siūlui perverti.

211

neabejotinai siuvo tas pats autorius, aplikavimui panaudoti vienodi audiniai⁸⁴⁶. Sprendžiant iš dydžio, šis paveikslas puošė vieną iš A. Ragažinsko 1906 m. minėtų didžiųjų procesijų vėliavų.

Bazilikos lobyne, specialiame ilgame futliare laikoma vienintelė visa išlikusi didžioji procesijų vėliava⁸⁴⁷, kurios vienoje pusėje pavaizduotas Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas, kitoje – šv. Hiacintas ir šv. Laurynas. [209, 210] Vėliava siūta iš balto vilnonio audinio ir abipus siuvinėta rožių bei vynuogienų šakelėmis ir Marijos monogramomis. Švč. Mergelės Marijos paveikslas apliktuotas ir siuvinėtas ant raudono audinio, gausiai puoštas metalo siūlais ir cekinais, imituojančiais pirmavaizdžio karūnas, aptaisą ir votus⁸⁴⁸. Tačiau pažymėtina, kad Švč. Mergelės Marijos atvaizdas rūbo detalėmis artimesnis Niurnberge XIX a. šeštame dešimtmetyje sukurtam maloningąjį paveikslą vaizduojančiam plieno raižiniui ir vėlesniems jo sekiniams, [45] negu maloningojo paveikslo autentiško aptaiso dekorui. Apačioje cekinais išvedžiotas įrašas su data *N Maria Panna Cudami slyną / ca w Kalwaryi Żmudzkiej R 1884* taip pat gali būti kopijuotas iš minėtojo grafikos paveikslėlio. Kitoje vėliavos pusėje šventųjų figūros apliktuotos ir siuvinėtos ant mėlynos vilnos cekinais imituotų debesų fone. Apačioje taip pat yra įrašai: *Święty Jacek S. Wawrzynic*. Kodėl greta dominikonų vienuolijai aktualaus ir Kalvarijoje gerbto šv. Hiacinto pavaizduotas šioje parapijoje specialaus kulto neturėjęs šv. Laurynas, nežinia; galima tik spėti, kad galbūt jis susijęs su nenustatytu vėliavos fundatoriumi. Abu atvaizdai primityvesnio piešinio negu minėtieji šv. Elenos ir Nukryžiuotojo paveikslai. Bendra didžiosios vėliavos kompozicija ir kai kurios paveikslų detalės turi panašumo su Sedos bažnyčios vėliava, datuota 1885 m. ir vaizduojančia Švč. Sakramento adoraciją bei Škaplieriaus Švč. Mergelę Mariją⁸⁴⁹.

846 L. Griciūtė, „Alsėdžių bažnyčios“, p. 133–134.

847 Tiesa, trys vėliavos liežuviai apačioje patrumpinti, pakirpti ir apsiūti kutais.

848 Kaip parodė L. Griciūtės tyrinėjimai, Žemaitijos bažnyčių altorių paveikslai dažnai tapdavo pavyzdžiais procesijų vėliavų paveikslus kūrusiems meistrams (L. Griciūtė, „Procesijų vėliavų ir altorių paveikslų pirmavaizdis“, p. 143–152).

849 Rimantė Meldytė, „Sedos, Pievėnų ir Renavo bažnyčių vėliavos“, *Žemaičių praeitis*, d. 5, Seda, Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 95.

211 Šv. Martinijona.
Buvusios dvipusės
vėliavos atvaizdas.
1897 m.

212 Rožinio Švč. Mer-
gelė Marija. Buvusios
dvipusės vėliavos
atvaizdas. 1897 m.

212

Sprendžiant iš formato ir pakraščiuose išlikusių audinio fragmentų, didelę raudoną vėliavą puošė ir trečias Kalvarijos bazilikoje išlikęs dvipusis paveikslas su Rožinio Švč. Mergelės Marijos ir šv. Martinijonos atvaizdais. [211, 212] Šventosios kankinės Martinijonos, Šeduvos bažnyčioje gerbtos nuo XVII a.⁸⁵⁰, bet kitur Lietuvoje mažai žinomos, figūra ant Rožinio brolijos vėliavos taip pat sietina su vėliavą dovanojusiu asmeniu. Šis atvaizdas siuvinėtas ryškiaspalviais vilnoniais siūlais pilnuoju siuvinėjimu, po figūra

850 L. Jovaiša, „Šventųjų relikvijos ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655)“, *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 218.

213 Vėliava su Apsilankymo atvaizdu.
XIX a. pab.

214 Arnotas. Audiniai –
Vakarų Europa, XVIII a.
II ketv.

213

palikta vietos užrašui: *S.T MARCJANA*. Sedos bažnyčioje labai panašiai siuvinėta, netgi tomis pačiomis gėlėmis puošta 1905 m. datuota vėliava su šv. Julijos ir šv. Pranciškaus Asyžiečio atvaizdais⁸⁵¹. Galbūt jas kūrė tas pats autorius. Kitoje Žemaičių Kalvarijos vėliavos pusėje rožinio įteikimo sceną vaizduojantis paveikslas, kaip spėjama, atliktas kito meistro. Čia primityvokai, bet tiksliai atkartota bazilikos altoriaus Rožinio Švč. Mergelės Marijos XVII a. paveikslo ir jo aptaisų kompozicija. [158] Kad kopijuotas būtent šis altoriaus paveikslas, rodo ne vien specifinių figūrų pozų ir detalių

851 R. Meldytė, p. 96.

sutaptis. Ant mėlyno vilnonio audinio aplikuotos ir iš pinikais, metalo siūlais bei cekinais siuvinėto šviesaus brokato kirptos figūros netgi perteikia aptaisais puošto paveikslo dekoratyvumą. Atvaizdas siuvinėtas jau po vienuolyno uždarymo, kaip rodo įrašas jo apačioje: 1897. S. S. P. MARJA. ROŻĄCAWAS.

Dar du bazilikos dvipusiai vėliavų paveikslai panašūs vienoje pusėje pilnuoju dygsniu siuvinėtais gėlėmis apipintais kryžiais. Kitų pusių atvaizdai skiriasi: vienoje vėliavoje pavaizduotas maloningasis Švč. Mergelės Marijos paveikslas su iškraipytu užrašu: *N Maria Panna cud / mi slimaca w Kalwarii*, kitoje – dominikonas šv. Vincentas Fereras (*St. Wincenty*). [41, 43] Abu atvaizdai susiję su Žemaičių Kalvarijos religinio centro ir dominikonų vienuolyno pamaldumo tradicijomis, abu turi atitikmenų bazilikos altoriuose, tačiau sukurti ne pagal juos, o pagal grafinius kompozicijų pavyzdžius. Švč. Mergelės Marijos figūroje atkartotas maloningojo paveikslo devocinių paveikslėlių piešinys, o šv. Vincento Ferero ikonografinė schema tradicinė, tačiau besiskirianti nuo altoriaus atvaizdo. Šiedu vėliavų paveikslai, kaip manoma, sukurti toje pačioje dirbtuvėje: Marijos su Kūdikiu ir šv. Vincento veidai ir figūros perteikti labai panašiai, vienodi ir paveikslus rėminantys galionai. Šv. Vincentas aplikuotas ant to paties mėlyno audinio, ant kurio siuvinėti kryžiai kitose paveikslų pusėse. Tokie pat kryžiai yra ir ant trijų Alsėdžių bažnyčios vėliavų, o panašių Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizdų esama ir kitų Žemaitijos bažnyčių vėliavose (ypač artimas Šačių bažnyčios vėliavos atvaizdas)⁸⁵². Aptartieji vėliavų paveikslai nedatuoti, bet, kaip manoma, sukurti XIX a. pabaigoje.

Neabejotinai vienoje dirbtuvėje siūtos ir vieną nepilną komplektą sudaranti penkios nedidelės rožinio vėliavėlės, kurių, matyt, iš viso būta penkiolika. Keturiuose iš jų vaizduojami Džiaugsmo slėpiniai („Apreiškimas“, „Apsilankymas“, „Gimimas“, „Paaukojimas“), vienoje – Garbės slėpinys („Šventosios Dvasios atsiuntimas“). [65, 66, 213] Kitose pusėse išsiuvinėta Marijos hierograma. Tiek vardaženklį, tiek kitos pusės paveikslus gaubia vienodai komponuotos cekinais puoštos siuvinėtos vynuogienų

214

852 L. Griciūtė, „Alsėdžių bažnyčios“, p. 133; L. Griciūtė-Švėrebieienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, il. 34.

215 Arnotas. Audiniai –
Lionas (Prancūzija),
XVIII a. I ketv.

216 Arnoto fragmentas.

215

šakelės. „Šventosios Dvasios atsiuntimą“ vaizduojanti vėliava siūta iš gelsvo, kitos – iš balto audinio. Visos jos vienodos, barokinės formos, su trimis liežuviais, pritvirtintos prie skersinio. Paveikslai siuvinėti pilnuoju siuvinėjimu, specifiniu būdu kontrastingais tos pačios spalvos atspalviais perteikiant rūbų klostes ir žolės faktūrą. Tokiu stiliumi siuvinėtų vėliavų gana daug būta ir kitose šio krašto parapijų bažnyčiose (Barstyčiuose, Tryškiuose, Lieplaukėje – su 1898 m. data). Kol kas sunku spręsti, ar tai tam tikro laiko ir regiono siuvinėjimo mokyklos, ar vienos dirbtuvės stilistikos požymis. Tačiau lygiai tokios pat formos, itin panašiais vynuogienojų raštais, tokia pat paveikslų siuvinėjimo maniera pasižyminčių vėliavėlių

išliko Lietuvos dailės muziejuje⁸⁵³. Viena jų netgi datuota 1882 m. Nors Žemaičių Kalvarijos vėliavos veikiausiai kiek vėlesnės, sunku patikėti, kad jos sukurtos ne toje pat dirbtuvėje.

Apibendrinant galima teigti, kad Žemaičių Kalvarijos vėliavose, nors ir siūtosose XIX a. II pusėje, atkartojama dar Baroko epochoje susiformavusi karinių ir bažnytinių vėliavų tradicija. Greta šventųjų asmenų atvaizdų komponuojami religiniai ženklai ir simboliai, dekore gausu iš barokinės dekoratyvinės dailės perimtų gėlių ir vynuogienojų motyvų. Atlikimo technika (aplikavimas, siuvinėjimas vilnos, šilko ir metalo gijų siūlais, puošimas galionais ir cekinais) ir vėliavų formos atspindi ilgametę procesijų reikmenų gamybos patirtį ir sekimą ankstesniais pavyzdžiais. Žemaičių Kalvarijos vėliavos ir jų paveikslai sukurti didesnėse ar mažesnėse Žemaitijos (gal net ir vietinėse) bažnytinės tekstilės dirbtuvėse, kurios savo siuviniais aprūpindavo regiono bažnyčias. Kai kurios Žemaičių Kalvarijos vėliavos arba jų paveikslai turi panašumo su kitose paprąjose išlikusiais pavyzdžiais, dalis jų turi net tikrų analogų. Taip pat pastebėta, kad vėliavą dažnai siūdavo ne vienas asmuo – jos paveikslai neretai labai skirtingi, skiriasi net medžiaga ir atlikimo technika. Galbūt tai aiškinama tuo, kad kartais procesijų vėliavos būdavo persiuvamos panaudojant geriau išlikusį ankstesnį dirbinį. Žemaičių Kalvarijoje saugomos vėliavos, nors ir sudarydamos nedidelę ankstesnio procesijų reikmenų rinkinio dalį, atspindi tiek vietos pamaldumo ypatybes, tiek regiono bažnytinės tekstilės tradicijų specifiką ir įvairovę, atskleidžia liaudiškos bažnytinės tekstilės vertę ir sąsajas su gyvybinga baroko tradicija.

XIX a. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios inventoriuose užfiksuota nemažai įvairių liturginių rūbų. Antai 1818 m. bažnyčioje buvo 23 balti arnotai, 10 raudonų, 4 žali, 8 violetiniai ir tiek pat gedulinių. Įvairių spalvų kapų – 8, dvi iš jų gedulinės⁸⁵⁴. 1826 m. vizitacijos akte surašyti net 37 balti arnotai, 17 raudonų, 9 žali, 7 violetiniai ir 8 geduliniai, iš viso 78 arnotai⁸⁵⁵. Sprendžiant iš lakoniškų aprašymų, tarp jų būta aukso ir sidabro siūlais siuvinėtų

216

853 Į muziejų jos pateko iš Barstyčių ir kun. S. Dobrovolskio kolekcijos Paberžėje (*Lietuvių liaudies sakralinis menas Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, p. 44–51).

854 Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870, ADK, Kž 9, p. 4v.

855 Ž. Kalvarijos bažn. vizitacijos aktas, 1826, KAKA, b. 142, l. 717–719v.

217

ypač prašmatnių barokinių rūbų, daugiausia su rekvizitais. Tuo metu turėta penkios poros įvairių spalvų dalmatikų (viso 10) ir 13 kapų. 1891 m. surašyta kur kas mažiau liturginių rūbų⁸⁵⁶, tačiau gali būti, kad į sąrašą nepateko seni nenaudojami paramentai. Turėti daugiau negu įprasta bažnytinės tekstilės būdinga vienuolių bažnyčioms. Vilniaus Laterano kanauninkų vienuolyno Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia 1804 m. turėjo 52 arnotus, 10 kapų, 12 dalmatikų, Tytuvėnų bernardinų konvente 1821 m. būta 60 arnotų, 9 kapos, 8 dalmatikos ir 81 stula, o iki XIX a. vidurio jų dar padaugėjo⁸⁵⁷.

Žemaičių Kalvarijos bazilikos liturginių rūbų rinkinyje yra itin vertingų barokinės bažnytinės tekstilės pavyzdžių, siūtų iš puošnių importinių audinių. Vienas puikiausių, bet prastokos būklės raudonas arnotas siūtas iš prabangaus XVIII a. I ketvirtyje Liono meistrų austo šilkinio damasto. [215, 216] Tiesa, rūbas persiūtas ar pasiūtas vėliau, puošybai panaudojant XIX a. galioną. Panašaus augalinio ir abstrahuoto ornamentinio rašto prancūziškų audinių rūbų esama ir kituose Lietuvos rinkiniuose⁸⁵⁸. Žemaičių Kalvarijos zakristijoje saugomi keli vėlyvojo baroko liturginiai rūbai, datuoti XVIII a. II–III ketvirčiu. Jie siūti iš gėlių raštais margintų įvairiaspalvių rokokinių šilkinų ir medvilninių audinių, bet XIX a. dauguma persiūti, papildyti rusiškais audiniais ir apvaisais. [214, 217] Pora XVIII a. II pusėje dalmatikų siūtos iš subtiliai derinamo dviejų rūšių smulkiais raštais austo šilko, tačiau daug kur lopytos ir dygsniuotos tvirtinant audinį. Nemaža autentiškumo išlaikiusi XVIII a. III ketvirčiu datuota prancūziško gėlėto šilko kapa, taip pat išpūdingas rokokinis violetinis arnotas, pasiūtas iš gėlių puokštėmis ir vingriomis juostomis atausto aksomo

856 Baltų arnotų – 19, raudonų – 7, žalių – 2, violetinių – 5, gedulinių – 7, dalmatikų – 7, kapų – 9 (Ž. Kalvarijos bažn. inventorius, 1891, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, l. 5v).

857 Gražina Marija Martinaitienė, „Vilniaus Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčios liturginiai rūbai“, *Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, Katalogas, 3 tomas: *Bažnytinė tekstilė, XV–XX a. pradžia*, sud. Gražina Marija Martinaitienė, Eglė Pinkutė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004, p. 188; L. Griciūtė, „Taikomoji dailė“, p. 278–279.

858 Kapa, dvi dalmatikos ir stulos Lietuvos dailės muziejuje, net keli arnotai ir veliumai Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje, arnotas Trakų bažnyčioje (*Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, Katalogas, t. 3, p. 167, 209, 194).

217 Arnotas. Audiniai – Vakarų Europa, XVIII a. vid. – III ketv.

218 Arnotas. Žemaitija, XIX a. II pus.

218

brokato ir puoštas metalo siūlų pinikais⁸⁵⁹. Rinkinyje daug ankstesnių liturginių rūbų komplektų likučių – paskirų stulų, manipulių, bursų, veliumų.

Be aprašytųjų europinės tekstilės pavyzdžių, Žemaičių Kalvarijoje yra visa kolekcija vietos dirbtuvių gaminių. XIX a. II pusės – XX a. pr. vietos meistrų siūtų bei siuvinėtų liturginių rūbų (arnotų, stulų, manipulių, veliumų, bursų) formose ir deko motyvuose pastebimas sekimas baroko tradicija, tačiau kartu akivaizdi ir XIX a. dekoratyvinės tekstilės įtaka.

859 *Ibid.*, p. 282, 283.

219 Arnotas. Žemaitija,
XIX a. II pus.

220 Stula. Žemaitija,
XIX a. II pus.

219

Vienodo kirpimo ir panašaus dekoru baltieji arnotai bei jų rekvizitai siūti iš brokato, siuvinėti stambiomis ir smulkiomis violetinėmis ir raudonomis gėlėmis, vešliais tamsiai žaliais lapais ir tam laikotarpiui būdingais vynuogienos motyvais. [218] Visi dabinti auksinio atspalvio galionais ir cekinais. Stambūs dekoru motyvai ir metalo gijų, cekinų bei brokato žvilgesys teikia rūbams deramo puošnumo. Dar išpūdingesnis iš tamsaus vyšninio aksomo siūtas arnotas, nugaroje ištisai siuvinėtas šviesiu vynuogių šakelių ornamentu su kryžiumi. [219] Gali būti, kad šie rūbai sukurti vienoje XIX a. II pusėje veikusioje dirbtuvėje. Panašiais gėlių motyvais puoštų liturginių rūbų esama ir kitose bažnyčiose bei

muziejų rinkiniuose⁸⁶⁰. Raudonomis stambiomis rožėmis siuvinėtas baltas arnotas labai panašus į išlikusį Sedos bažnyčioje. Pagal tipinius, XIX a. didžiųjų miestų dirbtuvėse iš fabrikinių ruošinių komponuotus rūbus, sukurtas raudonas arnotas su galionais apsiūtu vynuogienojų šakelėmis siuvinėtu nugaros kryžiumi ir Jėzaus Kristaus monograma. Vieną iš daugelio Žemaičių Kalvarijos XIX a. II pusės stulų, siūtą iš violetinio aksomo, siuvinėtą metalo siūlais ir cekinais, remiantis analogu galima identifikuoti kaip Kražių benediktinių dirbtuvės darbą⁸⁶¹. Šioje dirbtuvėje galėjo būti siūtos ir kitos panašaus stiliaus neabejotinai Žemaitijoje siuvinėtos aksominės stulos⁸⁶². [220]

Žemaičių Kalvarijos liturginių rūbų rinkinyje ankstyviausi pavyzdžiai siekia XVIII a. pradžią. Nedaug išliko barokinių kūrinių, savo ypatybėmis atspindinčių bendrąsias tiek to meto Vidurio Europos, tiek Lietuvos liturginių rūbų siuvimo tendencijas. Tačiau palyginti nemaža vietinių dirbtuvių darbo arnotų su rekvizitais. Šie paramentai, taip pat aptartosios liaudies meistrų ar vietinių dirbtuvių siuvinėtos vėliavos liudija akivaizdų vietinės produkcijos poreikį ir atskleidžia Žemaitijos regiono bažnytinės taikomosios dailės funkcionavimo specifiką. Bažnytinės tekstilės pavyzdžiai dar kartą įrodo, kad XIX a. Žemaičių Kalvarijos komplekso aplinkoje bei vienuolyno bažnyčioje vis aktyviau su profesionalia kūryba konkuravo vietinių dirbtuvių ir liaudies meistrų darbai.

220

860 Alsėdžiuose buvęs baltas manipulis dabar saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje (*Ibid.*, p. 236).

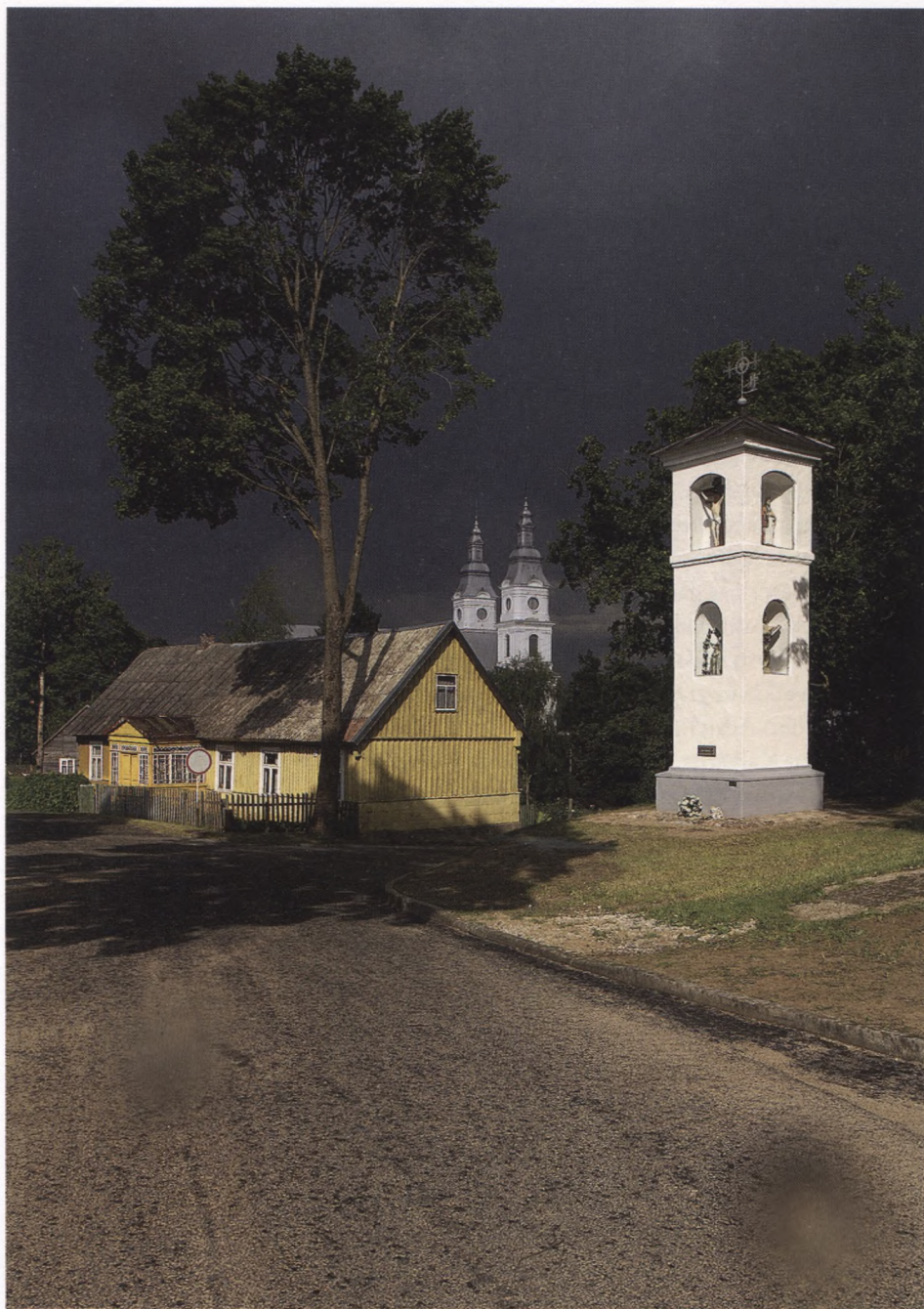
861 Tokia pat, tik balta Kražių benediktinių siuvinėta stula yra Lietuvos dailės muziejuje (*Ibid.*, p. 184–185).

862 Vienos jų analogas, buvęs Kurklių ar Beržoro bažnyčioje, dabar yra Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose (*Ibid.*, p. 235).

Pabaiga

Nuo xv a. Europoje steigiami kalvarijų ansambliai užima svarbią vietą Kryžiaus kelio pamaldumo raidos istorijoje, savo ištakomis siekdami pirmųjų krikščionybės amžių tradicijas Jeruzalėje. Išganytojo kančiai pašvęsti kompleksai skyrėsi steigimo intencijomis ir užmoju, vietos pamaldumo tradicijomis ir ikonografinė programa, stočių turiniu ir skaičiumi, architektūros ir dailės kūrinių įvairove. Tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje xvii a. pradėtos steigti kalvarijos – galias tradicijas turinčių bendrųjų europinių religinių procesų dalis. Jų steigimo intensyvumą lėmė potridentinės Katalikų Bažnyčios reformos, o steigimo aplinkybės ir meninei raiškai, kaip ir visoje Europoje, darė įtaką įvairiausios istorinės, socialinės ir net gamtinės sąlygos. Kaip pastebėta, Lietuvos Kryžiaus kelio kultui skirtieji ansambliai turi daug bendrų bruožų su Vidurio ir Rytų Europos kompleksais. Jų plano struktūrai ir turiniui labai reikšmingi buvo xvi a. išleisti olandų geografo ir biblisto Kristijono Adrichomijaus veikalai.

Žemaičių Kalvarija – pirmoji kalvarija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vienas veikliausių Žemaičių vyskupijos ganytojų Jurgis Tiškevičius, remdamasis Europos patirtimi, pasistengė maždaug per dešimt metų įsteigti ir suformuoti tuo metu bene reikšmingiausią piligriminį centrą vyskupijoje. Jis ne tik inicijavo kalvarijos Garduose įsteigimą, bet ir pasirūpino kitais piligriminiam centrui svarbiais elementais: atlaidų privilegijomis, liturgijos tradicijomis, specialiomis kalvarijai skirtomis maldomis ir giesmėmis. Jau įsteigto Kryžiaus kelio priežiūra, Viešpaties Kančios kulto aiškinimas ir tikinčiųjų sielovada buvo pavesta LDK tuo metu itin veikliam Dominikonų ordinui. 1642 m. įsteigtam Kalvarijos konventui vyskupo iniciatyva pastatyta medinė Švč. Mergelės Marijos Užmigimo bažnyčia buvo aprūpinta svarbiomis šventenybėmis – šv. Kryžiaus relikvija ir iš Italijos atgabentu Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. Parapijoje tuo laiku veikė ir Rožinio brolija. Manoma, kad paties vyskupo iniciatyva iki 1649 m. pasirodė bent keturi Žemaičių Kalvariją populiarinę leidiniai lenkų ir lotynų kalbomis.

Tyrimu nustatyta, kad galutinė Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio struktūra susiformavo iki XVIII a. pradžios. Ją lėmė Europos kalvarių kompleksų planavimo tradicijos, Lenkijos Zebżydovo Kalvarijos pavyzdys, taip pat vietinės gamtinės ir urbanistinės sąlygos. Barokinė Žemaičių Kalvarijos koplyčių architektūra ir vidaus įranga iki mūsų dienų neišliko, tačiau Kryžiaus kelio planas ir stočių išsidėstymo tvarka tebėra nepakitusi. Žemaičių Kalvarija tapo pavyzdžiu vėliau įsteigtam, taip pat dominikonų globotam kompleksui Verkiuose.

221 Žemaičių Kalvarijos miestelio gatvė.

XVII–XVIII a. susiformavęs vienuolyno ir Kryžiaus kelio stočių ansamblis buvo barokinės religinės kultūros ir meninės kūrybos rezultatas. Su potridentinėmis katalikiškosios kultūros nuostatomis, pagrindine komplekso tema ir dominikonų dvasingumu susiję Išganytojo, Švč. Mergelės Marijos ir šventųjų kultai buvo reprezentuojami XVII–XVIII a. bažnyčių altorių ikonografinėje programoje. Jurgio Tiškevičiaus darbų tęsėju XVIII a. tapęs vyskupas Antanas Tiškevičius 1748–1750 m. Žemaičių Kalvarijoje pastatė naują medinę bažnyčią ir daug nuveikė stiprindamas konvento materialinę padėtį bei dvasingumo tradiciją. Jo statytoji bažnyčia buvo įspūdinga vėlyvojo baroko šventovė su trylika altorių, interjero semantikoje išryškinanti pagarbą Švč. Trejybei, šv. Kryžiui ir Išganytojo aukai, Švč. Mergelei Marijai ir Dominikonų ordino tradicijai. Gausiai skulptūromis, ornamentine drožyba ir veidrodžiais puoštų auksuotų ir sidabruotų altorių ansamblis perkeltas į 1780–1822 m. statytos mūrinės bažnyčios interjerą ir 1896 m. sunaikintas gaisro metu. XIX a. Žemaičių Kalvarijos konventas patyrė carinės Rusijos spaudimą ir vienuoliškos gyvensenos suvaržymus. Piligriminio centro raidos „dominikoniškojo“ etapo baigtį žymėjo Žemaičių Kalvarijos vienuolyno uždarymas 1889 m.

Nepaisant praradimų Žemaičių Kalvarijos bazilikoje išliko meninių požiūriu turtingas ir įdomus XVII–XIX a. architektūros ir dailės paveldas. Bazilikos ir Kryžiaus kelio koplyčių ansamblis su nedideliais pokyčiais išlaikė XVII a. suformuotą plano struktūrą (keitėsi tik bažnyčios vieta), tačiau architektūra ir vidaus įrangos bruožais jis iš esmės reprezentuoja gana vėlyvą komplekso gyvavimo tarpsnį. Architekto A. Kosakausko projektuota dvibokštė bazilika turi vėlyvojo baroko ir klasicizmo, interjeras – neobaroko bruožų, koplyčių architektūra ir įranga daugiausia priskirtina

222 Švč. Mergelės
 Marijos su Kūdikiu
 paveikslo sidabrinis
 vainikas su įrašu:
Nuo Radviliškio
Maldininkų 1908 m.

222

liaudies meno sričiai. Žemaičių Kalvarijoje esama ir itin brangintų kūrinių, siekiančių seniausią kalvarijos istorijos laikotarpį ir glaudžiai susijusių su vietos dvasingumo tradicija. Didžiausia komplekso vertybė – stebuklingasis Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdas, puoštas aptaisais ir karūnomis. XVII a. pr. sukurtas ir iš Italijos atgabentas paveikslas laikytinas viena seniausių Neapolio *Madonna del Carmine* atvaizdo kartočių Lenkijos ir Lietuvos dailėje. Nustatyta, kad didžiojo altoriaus XVII a. „Nukryžiuotasis“ ir galbūt to paties laikotarpio „Jėzus prie stulpo“ bazilikos nišoje, perkelti iš Kryžiaus kelio koplyčių, liudija XVII a. kurto Žemaičių Kalvarijos komplekso meninį lygį. Reikšmingą vietą jo paveldo kolekcijoje užima Rožinio brolijos XVII–XIX a. meninis palikimas: altorių paveikslai, procesijų altorėlis, liturginiai indai, vėliavos.

xvii a. „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ paveikslas – vienas gražiausių ir ankstyviausių šio siužeto kūrinių Lietuvoje. Dominikonų laikus menantys xviii–xix a. altorių paveiksmai ir kelios išlikusios, kaip spėjama, senųjų barokinių įrenginių skulptūros atspindi dominikonų formuotą interjero ikonografinę programą. Pažymėtina, kad xviii a. skulptūros liudija savitos vietinės Žemaitijos drožbos mokyklos meistriškumą. Dauguma tapybos kūrinių – profesionalių (taip pat ir Žemaitijos) tapytojų aukšto meninio lygio darbai. Lietuvoje analogų neturinčia skulptūrine kompozicija ir įdomia ikonografija išsiskiria xviii a. krikštykla, kurios atsiradimas Žemaičių Kalvarijoje sietinas su A. Tiškevičiaus statyta medine bažnyčia. Kryžiaus kelyje puoselėtas maldingumo formas ir Dominikonų ordino tradiciją atspindi net taikomosios dailės objektai. Bažnytinės tekstilės ir auksakalystės rinkiniai kiekvienas savaip liudija permainingą Žemaičių Kalvarijos istoriją – piligriminio centro steigimąsi, klestėjimą, naikinimą ir atsinaujinimą, o kartu iliustruoja įvairių laikotarpių, įvairaus meninio lygio, įvairių LDK amatų centrų ir vietinių Žemaitijos dirbtuvių kūrybos tendencijas.

Žemaičių Kalvarijos atlaidų tradicija tebėra gyva ir auganti, tad ne kiekvienas čia apsilankantis susimąsto apie jos radimosi aplinkybes ar gali įsivaizduoti prieš šimtmečius stovėjusių Kryžiaus kelio koplyčių, barokinių bažnyčių, seniai pražuvusių jų altorių grožį. Knygos autorė tikisi, kad šiuose puslapiuose pateiktos žinios ir dailės kūriniai nors šiek tiek atgaivina praeitin nugrimzdusią piligriminio centro kūrimo bei klestėjimo istoriją ir leidžia skaitytojui suvokti, kad tai, ką dabar matome Žemaičių Kalvarijos kalvose, tėra padūmavęs praeities veidrodis, akylam stebėtojui leidžiantis įžvelgti beišnykstančio regiono kontūrus.

Žemaičių Kalvarijos dominikonų
vienuolyno XVII–XIX a. priorų ir
kitų XVII–XVIII a. vienuolių sąrašas

Jokūbas Puhačevskis (Jacobus Puhačewski), 1612 m. davė vienuolio įžadus Liubline (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 63), 1631 m. minimas kaip generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Poloniae*, l. 480). 1641 m. pasirašė kaip Vilniaus Šv. Pilypo ir Jokūbo konvento vikaras (ADK, Wd 2, *Informacja w sprawie Oycow Dominikanow*, l. 40). 1643 m. (VUB RS, f. 59-46, l. 1-2), 1644-06-08 (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2) ir 1646 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 30). 1646 ir 1651 m. skiriamas Žemaičių Kalvarijos konvento generaliniu pamokslininku, 1658 ir 1661 m. minimas kaip prioro padėjėjas Vilniaus Šventosios Dvasios konvente (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 27, 63, 106, 139), 1661, 1664 ir 1667 m. – kaip Vilniaus Šventosios Dvasios konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 139, 194, 243) ir prioro padėjėjas (VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatorie*, l. 20v), 1669 m. – kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 63). Istoriografijoje dažnai vadinamas Petru Puhačevskiu (M. Valančius, p. 300, J. M. Giżycki, s. 104).

Reginaldas Tiškevičius (Reginaldus Tyszkiewicz), 1646 m. minimas kaip Virbalio prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 30), 1649 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 271; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 44;

LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354-354b), 1650 m. – kaip Vilniaus generalinių studijų bakalauras (*Acta Capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 7, l. 345), 1651 m. – kaip Seinų prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 62, 65), 1655-1656 m. – kaip Vilniaus Šventosios Dvasios konvento prioras, provincijos generalinis vikaras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. XXIV; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 67, 71, 72). 1658 m. minimas Vilniaus Šv. Pilypo ir Jokūbo konvente. 1659 m. deportuotas į Rusijos gilumą (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 106; W. Wijuk-Kojałowicz, Herbarz, s. 142; S. Brzozowski, s. 150). 1664 m. minimas kaip Seinų prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 222).

Jonas Krizostomas Kurovičius (Chrysostomus Kurowicz), 1649 ir 1650 m. minimas kaip Raseinių konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 45; *Acta Capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 7, l. 346), 1654 ir 1658 m. – kaip Raseinių prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 105; ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 267), apie XVII a. vid. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (S. Barącz, t. II, s. 194), 1650 m. – kaip pasakytas ir išspausdinto pamokslo autorius (J. M. Giżycki, s. 107). Mirė apie 1662 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 118), 1663 m. minimas kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 179).

Gabrielius Lvovičius (Gabriel Lwowicz), 1641 m. pasirašė kaip Vilniaus konvento sindikas (ADK, Wd 2, *Informacja*

- w sprawie Oycow Dominikanow, l. 39), 1651 m. minimas kaip Raseinių konvento prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 65), 1658 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 109), 1661 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas, 1667 m. – kaip Raseinių generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 143, 243), 1671 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 280), 1674 m. – kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 302).
- Vaclovas Dubovičius (Venceslao Dubowicz), 1660 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1661 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 144), 1667 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 245), 1668-05-24 – kaip prioro padėjėjas (LVIA, SA-14695, l. 352v).
- Augustinas Valentinavičius (Valentinaitis?) Butvilas (Augustinus Walentinowicz Butwill), 1641 m. pasirašė Lietuvos dominikonų laišką (ADK, Wd 2, *Informacija w sprawie Oycow Dominikanow*, l. 40), tais pačiais metais patvirtino stebuklą Žemaičių Kalvarijoje, minimas kaip einantis zakristijono pareigas, 1643 m. patvirtino dar 3 stebuklus (M. Bardauskas, p. M2, P, P2, P2v), 1658 m. skiriamas į Žemaičių Kalvariją (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 108), 1661 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 131), 1664 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 195), 1667 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 245), 1668 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento nuodėmklausys (LVIA, SA-14695, l. 352v, 401v), 1669 m. – kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 263).
- Jonas Bonifacas Vytartas (Bonifacius Wittort), 1661 (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 144) ir 1664 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 195), 1668-05-24 (LVIA, SA-14695, l. 351-352v) ir 1678 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1673 m. – kaip Kauno konvento, 1678 m. – kaip Raseinių prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 293; ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 267). 1681 m. minimas Astrave (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 315), 1688 m. – kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 370).
- Placidus Brozina (Placidus Brozyna), 1669 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1677 m. – kaip generalinis pamokslininkas (*Acta Capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 8, l. 191), 1681 m. – kaip Choroščiaus konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 316).
- Bernardas Stackevičius (Bernardy Stackiewicz), 1681 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos konvento prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).

Jurgis Kasakauskis (Georgius Kossakowski, Kosakowski), 1681 m. minimas kaip Rožinio brolijos promotorius Žemaičių Kalvarijoje (J. Kasakauskis, 1681, p. A), 1683 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273). Po 1686 m. išsiųstas į misijas Livonijoje (VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatorie*, l. 11v), 1693 m. minimas kaip Vilniaus Šventosios Dvasios vienuolyno Rožinio brolijos promotorius ir misionierius Livonijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 397), 1700 m. – kaip pirmasis Pasienės konvento prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 483). 1707 m. minimas Astravo konvente (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 524), 1710 m. – kaip vikaras Krasnobre, 1712 m. – kaip Derečino generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 532, 537, 543), 1715 m. – kaip Merkinės generalinis pamokslininkas, 1719 m. – kaip Vilniaus Šventosios Dvasios konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 572, 576), 1747 m. – kaip buvęs Paparčių konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755).

Gabrielius Jurkovskis (Gabriel Jurkowski), 1681 m. minimas kaip Vasiliškių konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 316), apie 1685 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (*Acta capituli*, p. B4v). 1688 m. minimas Kaune (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 369), 1690 m. – kaip Aukštadvario generalinis pamokslininkas, 1697 m. – kaip pamokslininkas Merkinėje (ADK, *Acta capitulorum*

provinciae Lithuaniae, l. 380, 453), 1701 m. – kaip miręs Krasnoro konvente (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 493).

Placidus Jezerskis (Placidus Jezierski), 1681 m. minimas kaip Paparčių konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 316), 1686 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1688 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 369), 1690 m. – kaip Raseinių konvento generalinis pamokslininkas, 1693 m. – kaip Gėrdino pamokslininkas, 1697 m. – kaip Astravo pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 380, 400, 453). 1710-09-24, 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijos prioras (LVIA, SA-14503, l. 259; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).

Hiacintas [Toloksevičius] (Hyacinthus [Toloksewicz]), 1691 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).

Kazimieras Neverdauskas (Casimirus Niewiadowski), 1692 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 387).

Mykolas Giedraitis (Michael Giedroyc), 1693 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos konvento prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 398), XVII a. pab. – kaip prioro padėjėjas (J. M. Giżycki, s. 107), 1698 m. – kaip miręs Palėvenės konvento prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 478).

Kasparas Nacevičius (Gaspar Nacewicz), 1695 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; J. M. Giżycki, s. 107).
Juozapas Vištartas (Joseph Wisztortt), 1699 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).

Kiti XVII a. vienuoliai

Konstantinas Bilevičius, minimas kaip 1642 m. patvirtinęs Žemaičių Kalvarijoje įvykusius stebuklus (M. Bardauskas, p. L2v, N), 1643 m. – kaip ordino prokuratorius (VUB RS, f. 59-46, l. 1-2).

Jeronimas Vansavičius (Hieronymus Wąsowicz), 1647 m. minimas kaip skiriamas į Žemaičių Kalvariją (ADK, *Supplementum ex Registri*, l. 1045).

Kasparas Mackevičius (Gasparus Mackiewicz), 1649 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 48).

Antoninas Vežbickis (Antonius, Antonino Wierzbicki), 1641 m. pasirašė Lietuvos dominikonų laišką (ADK, Wd 2, *Informacija w sprawie Oycow Dominikanow*, l. 35), 1649 ir 1658 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 37, 101).

Martynas Gronostavskis (Martinus Gronostawski), 1651 m. skiriamas į Žemaičių Kalvariją (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 65), 1681 m. minimas Derečine (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 315), 1690 m. – kaip Seinų konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 380).

Sebastijonas Petravičius (Sebastianus Piotrowicz), 1658 ir 1663 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 106, 179).

Kalistas (Kalikstas) Butkevičius (Calistus, Calixtus Butkiewicz), 1641 m. pasirašė Lietuvos dominikonų laišką (ADK, Wd 2, *Informacija w sprawie Oycow Dominikanow*, l. 35), 1661 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 146).

Albinas Pokšivnickis (Albinus Pokrzywnicki), 1661 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 146).

Feliksas Duchovičius (Felices Duchowicz), 1661 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 146).

Vincentas Bukoritas (Vincentius Bukorit), 1661 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 146).

Tomas Viteika (Thomas Witeyko), 1663 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 179).

Tomas Rinkevičius (Thomas Rynkiewicz), 1663 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 179).

Reginaldas Jodkovskis (Reginaldus Jodkowski), 1663 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 179).

Česlovas Dubovičius (Ceslai Dubowicz), 1664 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 195).

Ambraziejus Pliuščius (Ambrosius Pluszcz), 1641 m. pasirašė Lietuvos dominikonų

- laišką (ADK, Wd 2, *Informacja w sprawie Oycow Dominikanow*, l. 40). 1656 m. minimas kaip generalinis pamokslininkas (*Acta Capitulum generalium Ordinis Praedicatorum*, d. 7, l. 449), 1667 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 243), 1674 m. – kaip generalinis pamokslininkas ir Paparčių konvento prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 301). 1681 m. minimas Seinuose (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 315), 1688 ir 1690 m. – kaip Vilniaus konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 369, 380).
- Bonifacas Zadzevičius (Bonifacius Zadzewicz), 1667 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 245).
- Benignas Mickevičius (Benignum Mickiewicz), 1667 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 245).
- Jurgis Stobrinis (Georgius Stobryński), 1667 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 245).
- Augustinas Kimbaras (Augustinus Kimbar), 1669 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 262).
- Tomas Venckevičius (Thomas Więckiewicz), 1671 (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 280) ir 1674 m. minimas kaip pamokslininkas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 301).
- Konstantinas Šimanovskis (Constantinus Szymanowski), 1673 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 293).
- Florijonas Špikulis (Florianus Szpikul), 1674 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 301).
- Leonardas Lenartovičius (Leonardus Lenartowicz), 1674 m. minimas kaip pamokslininkas ir Rožinio brolijos promotorius Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 301).
- Krispinas Čiževskis (Crispinus Cizewski), 1681 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 316).
- Mykolas Horodeckis (Michael Horodecki), 1685 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 341; *Acta capituli*, p. B3v).
- Hiacintas Kmita (Hyacinthus Kmita), 1685 m. minimas kaip pamokslininkas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 341; *Acta capituli*, p. B3v), 1710 m. – kaip generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 537).
- Juozapas Jakubovičius (Josephus Jakubowicz), 1690 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 378).
- Raimundas Romanskis (Raymundus Romański), 1690 ir 1698 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 378, 475), 1710 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulum provinciae Lithuaniae*, l. 539).
- Mikalojus Karkutovskis (Nicolaus Karkutowski), 1690 m. minimas kaip Žemaičių

- Kalvarijos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 380), 1692 m. – kaip Seinų, 1693 m. – kaip Kauno, 1697 m. – kaip Aukštadvario pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 386, 400, 453), 1704 m. – kaip Derečino generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 508).
- Medardas Lominskis (Medardus Łomiński), 1692 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 387).
- Reginaldas Gurskis (Reginaldus Górski), 1693 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 400), 1697 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 460).
- Klemensas Blinstrubas (Clementus Blinstrub), 1693 ir 1697 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 400, 453), 1698 m. – kaip Kauno, 1704 m. – kaip Gardino generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 476, 508), 1710 m. – kaip Seinų generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 537), 1712 ir 1715 m. – kaip Vilniaus Šventosios Dvasios konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 543, 572), 1719 m. – kaip miręs Astrave (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 588).
- Grigalius Stančikas (Gregorius Stańczyk), 1697 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 460).
- Damijonas Unecovskis (Damianus Uniecowski), 1698 ir 1707 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 476, 523).
- Krizostomas Kelpšas (Chrysostomus Kielpsz), 1690 m. minimas kaip Virbalio pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 378), Žemaičių Kalvarijoje minimas XVII a. pab. (J. M. Giżycki, s. 107), 1710 m. – kaip Merkinės konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 537).

XVIII a. priorai

- Teodoras Daujotas (Theodorus Dowiat), 1707 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 523), 1719 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 588).
- Vincentas Kibartas (Vincenty Kibort, Vincentius Kibortt), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1712 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1716 m. – kaip Raseinių konvento prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 267).
- Anupras Petkevičius (Onuphrius Pietkiewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1713 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1735 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 682).
- Liudvikas Paplevičius (Ludovicus Poplewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1717 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1719-03-16 ir 1723-04-24 (LVIA, SA-14515, l. 371-371v; SA-14793, l. 178).

- Mauras Povirskis (Mauri Powirski), 1723 m. minimas kaip Raseinių prioras (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 267), 10 metų pamokslavęs Merkinės, Raseinių, Virbalio konventuose, kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1726 m. (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 618), prieš 1747 m. buvo Drujos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755).
- Henrikas Bar[bs]jevičius (Henricus Bar[bsz]ewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1732 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1733-06-16 (LVIA, SA-14764, l. 220).
- Antoninas Bialozoras (Antoninus Białozor), 1741 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 715).
- Albertas Žaba (Albertus Zaba), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1742 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).
- Augustinas Zarembskis (Augustinus Zarębski, Zarembski), 1747 m. minimas kaip Drujos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras – 1745 ir 1747 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 737).
- Floras Manstavičius (Florus Mąstowicz, Monstowicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1749 ir 1755 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; *Relationes status*, p. 377).
- Karolis Prielgauskas (Carolus Przyalgowski), iki 1747 m. min. kaip buvęs Liškiavos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755). Kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1757 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), 1759 m. – kaip prioras ir generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 821). 1778-04-09 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 938).
- Atanasas Kupstys (Athanasy Kupś), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1760 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).
- Ignotas Drazdauskas (Ignatius, Ignaty Drozdowski), 1751 m. minimas kaip Palėvenės konvento prioro padėjėjas (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 2, l. 132). Kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1764 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1766 m. (J. M. Giżycki, s. 105), 1778-08-12 minimas kaip miręs (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 957).
- Benignas Andreikovskis (Benigny Andrzejkowski), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1770 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).
- Aleksandras Daugėla (Alexander Dowgiałło), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1774 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1776-04-03 (LVIA, SA-14778, l. 474).
- Leonas Liaudanskas (Leo Laudański, Lawdanski), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1776, 1778 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, 3. 942) ir 1781 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1781–1784 m. ėjo provincijolo pareigas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. XXV, ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 46).
- Jonas Kentietis Baginskis (Joannem Cantius Bagiński), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1778 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; ADK, *Acta capitulorum*

- provinciae Lithuaniae*, l. 925) ir 1779–1781 m. (BNW, BOZ 840, mf. 3117; ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Juozapas Šukevičius (Josaphat Szukiewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas minimas 1780 ir 1781 m., 1782 m. – kaip vikaras, 1782–1785 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento prioras (ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Mykolas Budrikas (Michael Budryk), 1780–1784 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*). Kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1785 m. (KAKA, b. 142, l. 713, ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1786–03–13 (LVIA, SA-14793, l. 174, 177, 179), 1787 ir 1788 m. (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Julijonas Stirpeika (Julian Styrpeyka, Julianus Styrpeyko), 1782 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1783 m. – kaip Palėvenės prioro padėjėjas (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1788–1791 m. (ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*). 1793 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1797 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 1), 1798 ir 1799 m. – konvente, 1800 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Benediktas Juknevičius (Benedictus Juchniewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1792–1795 m. (ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Pijus Žilevičius (Pius Żylewicz), 1790–1795 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*). Kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1796, 1797 (ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273; ADK, Kž 9, l. 1; *Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1798 ir 1799 m., 1802 m. – kaip konvento vikaras (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Antanas Kozlovskis (Antony, Antonius Kozłowski), 1780–1788 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje, 1789–1797 m. – kaip prioro padėjėjas (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1797 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 1), 1798 m. minimas konvente (*Liber Expensarum sub Prioratu...*). Kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1799 m. (ADK, Li 581–583, *Litua...*, l. 273), 1799 miręs Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).

Kiti XVIII a. vienuoliai

- Alfonsas Bulhakas (Alphonsus Bulhak), 1701 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 492), 1704 m. – Kaune, 1710 m. – Astrave (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 508, 537), 1719 m. – kaip Derečino generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 576).
- Vincentas Šipolskis (Vincentius Szypolski), 1704 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 507).
- Pranciškus Puslauskas (Franciscus Pusłowski), 1704 m. minimas kaip

- Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 508).
- Klemensas Šimtovičius (Clemens Szymtowicz), 1704 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 509).
- Vladislovas Kirikas (Ladislaus Kiryk), 1707 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 524).
- Joakimas Steponavičius (Joachimus Stefanowicz), 1707 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 526).
- Mikalojus Vitkovskis (Nicolaus Witkowski), 1710 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 539).
- Merkelis Markevičius (Melchior Markiewicz), 1712 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 552), 1747 m. – kaip Klimuvkos konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755).
- Ansovinas Langas (Ansovinus Langus), 1712 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 543).
- Karolis Perdaruskis (Carolus Perdaruski), 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).
- Albertas Šuškevičius (Albertus Szuszkiewicz), 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).
- Viktorinas Šaulianskas (Victorinus Szawiłański), 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).
- Bernardas Vizgaila (Bernardus Wyzgaylo), 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).
- Joakimas Šlageris (Joachimus Szlagier), 1712 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 555).
- Gundislovas Staškevičius (Gundislavus Staszkievicz), 1715 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 572).
- Kazimieras Dobševičius (Kazimierz Dobszewicz), konvento promotorius, minimas 1719-03-16 (LVIA, SA-14515, l. 371–371v).
- Hilarijonas Strečionis (Hilarionus Strezczon), 1719 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 576).
- Juozapas Stankevičius (Josephus Stankiewicz), 1722 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 603).
- Jeronimas [G]erkevičius (Hieronymus [G]ierkiewicz), 1722 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 604).
- Martynas Misevičius (Martini Misiewicz), 1726 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 618), prieš 1747 m. buvęs Kniažyčių konvento generaliniu pamokslininku (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755).
- Euzebijus Petkevičius (Eusebius Pietkiewicz), 1726 m. minimas kaip 9-erius

- metus išbuvęs Žemaičių Kalvarijoje, 1747 m. – kaip Kniažyčių konvento generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 618, 755).
- Juozapas Simonavičius (Josephus Symonowicz), 1726 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 622).
- Silvestras Vitkevičius (Sylvestrus Witkiewicz), 1726 m. minimas kaip prioro padėjėjas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 623).
- Česlovas Fanijonavičius [Fabijonavičius?] (Ceslaum Fanianowicz), 1726 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 623).
- Mikalojus Butkevičius (Nicolaus Butkiewicz), 1732 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 682).
- Simonas Narevičius (Simon Narewicz), 1732 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 682).
- Dalmacijus Kosmovskis (Dalmatius Kosmowski), 1741 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 715).
- Anzelmas Bielskis (Ansel Bielski), prieš 1747 m. buvo Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755).
- Česlovas Ščensnavičius (Ceslaus Szczesnowicz), 1747 ir 1752 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 755, 763), 1755 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 794).
- Sebastijonas Dulevičius (Sebastianus Dulewicz), 1752 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 774).
- Dominykas Ivanovskis (Dominicus Iwanowski), 1752 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 774).
- Petras Lukavičius (Petrus Łukowicz), 1752 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 774).
- Damaskinas Matulevičius (Damascenus Matulewicz), 1755 m. minimas kaip pirmiau pamokslavęs Žemaičių Kalvarijoje, Liškiavoje, Klimuvkoje, Slanime (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 793).
- Aleksys Petravičius (Alexius Piotrowicz), 1755 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 794).
- Liudvikas Drangevičius (Ludovicus Drągiewicz), 1755, 1759 ir 1765 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 794, 816, 837), 1768-01-20 kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 892).
- Antanas Čarneckis (Antonius Czarnecki), 1759 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 822).
- Jokūbas Danielavičius (Jacobus Danielowicz), 1759 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 823).
- Simonas Šermulevičius (Simon Szermulewicz), įvardijamas kaip profesorius, mirė 1765-01-26 Žemaičių Kalvarijoje

- (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 845).
- Liudvikas Mostikevičius (Ludovicus Mostykiewicz), 1768-06-16 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 892).
- Edvardas Marcinkevičius (Edvardus Marciniewicz), 1769-03-30 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 903).
- Marcelis Reimeris (Marcelus Reymer), 1769-07-09 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 904).
- Vincentas Rimkevičius (Vincentius Rymkiewicz), 1770-05-20 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 903).
- Dalmacijus Ščensnavičius (Dalmatius Szczęsnowicz), 1771 m. minimas kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 904).
- Ualdas Stirpeika (Ubalduš Styrpeyko), 1776-03-09 mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 937).
- Lautonas Jankevičius (Lauton Jankiewicz), 1778 ir 1780–1783 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos generalinis pamokslininkas, 1783–1788 m. – kaip prioro padėjėjas (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 928; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Stanislovas Milevičius (Stanislaus Milewicz), 1779 m. mirė Žemaičių Kalvarijoje (ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae*, l. 942).
- Justinijonas Girdvainis (Justinianus Girdwoyń), 1780–1782 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Imbertas Daugėla (Imbertus Dowgiałło), 1780–1788 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Raimundas Nadaševskis (Raymundus Nadaszewski), 1780–1790 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Vincentas Borisevičius (Vincentius Borysewicz), 1780–1785 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Damijonas Niešukaitis (Damianus Nieszokoc) 1780 ir 1781 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Gerardas Peperis (Gerard, Gerardus Peper), 1780–1796 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1797–1799 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioro padėjėjas (ADK, Kž 9, l. 1; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Pranciškus Ligeika (Franciszek Ligieyka, Franciscus Ligieyko), 1780–1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1797 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 1). 1798 ir 1799 m. minimas konvente (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1800 m. – kaip miręs Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Antanas Jatulevičius (Antonius Jatulewicz), 1785–1788 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Petras Matulevičius (Petrus Matulewicz) 1786–1791 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).

- Vitas Butkevičius (Vitus Butkiewicz), 1787–1790 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Hiacintas Pliuskevičius (Jacek, Hiacinthus Pluszkiewicz), 1787, 1788 ir 1789 m. buvo pamokslininku Žemaičių Kalvarijoje, vėliau gyveno Palėvenės ir Raseinių vienuolynuose (ADK, Kž 9, l. 15v; *Liber Expensarum sub Prioratu...*). 1797–1799 ir 1802 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos konvento pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 1; *Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1818 m. – kaip prioro padėjėjas ir pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 9v, 15v).
- Edvardas Šaltavičius (Edvardus Szaltowicz), 1790 ir 1791 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Vincentas Gradickas (Vincentius Grodzicki), 1791–1796 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Dominykas Stirpeika (Dominik Styrpeyko), 1792–1798 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*), 1797 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos konvento pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 1). 1810 m. iš Naugarduko išvyko į Lenkiją, 1812 m. iš Romos gavo leidimą sekuliarizuotis (ADK, Kž 9, l. 18).
- Česlovas Stankevičius (Ceslaus Stańkiewicz), 1793 ir 1794 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Joakimas Laurinavičius (Joachim Łaurynowicz), 1794 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje, 1795 m. – kaip konvento vikaras (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Petras Eismantas (Perus Eysmont), 1795–1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Česlovas Šulcas (Ceslaus Szulc), 1796 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Jeronimas Babenskas (Hieronimus Babiański), 1796–1798 m. minimas kaip lektorius Žemaičių Kalvarijoje ir Rožinio brolijos promotorius (ADK, Kž 9, l. 1; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Liudvikas Norvydas (Ludowicus Norwid), 1796 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Silvestras Buivydas (Sylwester Buywid), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Mikalojus Statkevičius (Mikołaj Statkiewicz), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Laurynas Bakovskis (Wawrzyniec Bakowski), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Dominykas Korsakas (Dominik Korsak), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Reginaldas Venckevičius (Reginald Węckiewicz), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Andriejus Orlovskis (Andrzej Orłowski), 1797 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 1).
- Dominykas Beniuševičius (Dominicus Beniuszewicz), 1798 ir 1802 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Dominykas Vasilevskis (Dominicus Wasilewski), 1799 m. minimas Žemaičių Kalvarijoje (*Liber Expensarum sub Prioratu...*).

XIX a. priorai

- Tomas Karlovičius (Thomas Karłowicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1800–1802 m. (ADK, Li 581–583,

- Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Lambertas Norvaiša (Lamberty, Lambertus Norwoysz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1802 ir 1803 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273; *Liber Expensarum sub Prioratu...*).
- Kazimieras Beliakėvičius (Casimirus Bielakiewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1804 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1806 m. (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 639). Mirė 1817 m. Jelnioje (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 58).
- Kornelijus Lapinskas (Cornely Łapiński), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1807 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273), ir apie 1816 (?) m. (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 46v, 47).
- Augustinas Pavlovskis (Augustyn, Augustinus Pawłowski), 1804–1810 m. minimas kaip literatūros, istorijos ir teisės mokytojas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, Kž 9, l. 15v), 1811 m. – kaip mokyklos prižiūrėtojas (ADK, Kž 9, l. 15v), 1811 (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1818 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Kž 9, l. 9v, 15v; J. M. Giżycki, s. 108).
- Dominykas Sutkevičius (Dominicus Sutkiewicz), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1820 m. (ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273) ir 1821 (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, l. 49).
- Florijonas Liutostanskis (Floryan, Florianus Lutostanski), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1824, 1826 (KAKA, b. 142, l. 741 v; J. M. Giżycki, s. 108), 1827 ir 1828 m. (ADK, Kž 9, l. 10, 17; ADK, Li 581-583, *Litua...*, l. 273).
- Pranciškus Žukas (Franciszek Żuk), Žemaičių Kalvarijoje 3 metus ėjo prefekto pareigas, 6 metus mokė filosofijos ir teologijos, kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1828–1833 m. (ADK, Kž 9, l. 10, 17v; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, l. 65; b. 236, l. 46v; b. 242, l. 56; J. M. Giżycki, s. 109). Mirė 1847 m. Agluonoje (ADK, Kž 9, l. 18v).
- Herkulanas Galdikauskas (Herkulen Goldykowski), 1818 m. pradėjo eiti fizikos ir matematikos mokytojo pareigas Žemaičių Kalvarijoje (ADK, Kž 9, l. 10, 17), Žemaičių Kalvarijos konvento prioru buvo 1833–1836 m. (J. M. Giżycki, s. 109).
- Placidus Juškevičius (Placyd Juszkievicz), nuo 1836 m. ir 1839–1841 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras (ADK, Kž 9, l. 14v; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, l. 57; *Catalogus*, p. 11; J. M. Giżycki, s. 109), 1849 m. minimas Žemaičių Kalvarijos konvente (ADK, Kž 9, l. 18v).
- Pranciškus Skilskis (Franciszek Skilski), minimas kaip Žemaičių Kalvarijos prioras 1841–1844 m. (KAKA, b. 142, l. 401; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, l. 12; f. 1671, ap. 4, b. 15, l. 337v; ADK, Kž 9, l. 15; Kž 12, l. 3).
- Ignotas Aleksandravičius (Ignat Aleksandrowicz), 1840 ir 1842 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos parapijos klebonas ir prioro padėjėjas (ADK, Kž 9, l. 14v, 15), kaip prioras – nuo 1845 m. (1848, 1849, 1850, 1852, 1855) iki 1856 m. (ADK, Kž 9, l. 18v, 19; KAKA, b. 142, l. 673; LVIA, f. 669, ap. 2, b. 318, l. 28v; LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 39, l. 127, 128, 153; J. M. Giżycki, s. 110). Mirė 1856-05-06 (ADK, Kž 9, l. 18, 20).
- Celsas Baginskis (Celsus Bagiński), 1840 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos pamokslininkas (ADK, Kž 9, l. 14v), 1842 m. – kaip Žemaičių Kalvarijos Rožinio brolijos promotorius (ADK, Kž 9, l. 14v), 1850, 1852 ir 1855 m. – kaip

- pamokslininkas ir klebonas (ADK, Kž 9, l. 18v), Žemaičių Kalvarijos prioras nuo 1860 m. iki mirties 1870-06 (ADK, Kž 9, l. 19, 20; LVIA, f. 696, ap. 2, b. 692, l. 1v; LNB RS, f. 90-458; J. M. Giżycki, s. 110).
- Rapolas Jasikevičius (Rafaël Jassykiewicz), 1863 m. minimas kaip Žemaičių Kalvarijos klebonas, kaip prioras – 1870-10, 1872, 1875, 1878 ir 1879 m. 1879 m. mirė (ADK, Kž 9, l. 19, 20; LNB RS, f. 90-458; J. M. Giżycki, s. 110; A. Ragažinskas, p. 49).
- V. Prišmantas, kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1873-06-02 (LKM MMT, f. 3, ap. 1, b. 407, l. 5).
- Benediktas Sarosiekas (Benedictus Sarosieks), kaip Žemaičių Kalvarijos prioras minimas 1880-12 ir 1881 m. (LNB RS, f. 90-458; J. M. Giżycki, s. 110), buvo paskutinis Lietuvos provincijos dominikonas, mirė Agluonoje po 1893 m. (J. M. Giżycki, s. 61; S. Brzozeki, s. 164).
- Petras Olševskis (Petrus Olszewski), Žemaičių Kalvarijoje minimas 1863 m., kaip Žemaičių Kalvarijos prioras – 1881 ir 1882 m. (LNB RS, f. 90-458).
- Raimundas Daugėla (Rajmund Dowgiałło), iki 1889 m. buvo prioras (ADK, Kž 12, l. 3; J. M. Giżycki, s. 110).

Šaltiniai ir literatūra

Santrumpos

- AAW – Archiwum Archidiecezjalne
Warszawskie
- ADK – Archiwum Dominikanów
w Krakowie
- ARSI – Archivum Romanum Societatis Iesu
- BJ ZG – Biblioteka Jagiellońska, Zbiory
Graficzne, Krokuva
- BNW – Biblioteka Narodowa w Warszawie
- ČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės
muziejus, Kaunas
- KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos
archyvas
- KPC DS KOPA – Kultūros paveldo centro
Duomenų skyriaus Kilnojamųjų objektų
poskyrio archyvas, Vilnius
- LCVA – Lietuvos centrinis valstybinis
archyvas, Vilnius
- LDM – Lietuvos dailės muziejus, Vilnius
- LKM MMT – Lietuvos kultūros ministerijos
Mokslinė metodinė taryba, Vilnius
- LLMA – Lietuvos literatūros ir meno
archyvas, Vilnius
- LNB RKRS – Lietuvos nacionalinės
M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų
ir rankraščių skyrius, Vilnius
- LMN – Lietuvos nacionalinis muziejus,
Vilnius
- LVIA – Lietuvos valstybinis istorijos
archyvas, Vilnius
- MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos
Rankraščių skyrius, Vilnius
- PRIA – Paminklų restauravimo instituto
archyvas, Vilnius
- ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
- VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus,
Kaunas
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos
Rankraščių skyrius
- ŽMA – Žemaičių muziejus „Alka“, Telšiai

- AAW, Vincentas Juzumas, „Žemaičių vyskupijos istorija“, apie 1875–1899 m., rankraštis (knygos autorė naudojo Mindaugo Paknio lietuvišku vertimu).
- ADK, Li 581–583, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae p. Magnum Ducatum Litvaniae Samogitae, Livoni Clangentia seu Provincia Lituaniae S. Angeli Custodis, Sacri Ordinis Praedicatorum per Lituaniam, Samogitiam, Livoniam Diffusa [...]* *Fratrem Gabrielem Smiotański ad An: 1706 Descripta, Ab Anno autem 1706 ad Annum 1770: per Fratrem Gregorium Szymak S. Th. Praesentantum, socium func. A. R. P. Mgr Provincialis fratris Domiani Jurkiewicz, Continuata, ad hui ab 1770 per Fratrem Cantium Bagiński S. Th. Mgrum in hoc Libro plurimum [...]* *Aucta.*
- ADK, *Acta capitulorum provinciae Lithuaniae* (1646–1839), d. 7/1, 7/2, el. Romanus Fabianus Madura OP, [1970].
- ADK, *Acta capitulorum provinciae (Poloniae ordinis praedicatorum 1603–1700)*, d. 2, el. R. F. Madura OP, [1972].
- ADK, *Supplementum ex Registri litterarum magistrorum et procuratorum generalium* OP (1603–1701), d. 3, el. Romanus Fabianus Madura OP, [1970].
- ADK, Kž 2, Kalvarijos mokyklos generalinių vizitacijų duomenys, 1803–1835 m.
- ADK, Kž 3, Kalvarijos mokyklos ataskaitos kopija Vilniaus Universitetui, 1814 m.
- ADK, Kž 4, Kalvarijos mokyklos vizitacijų ataskaitos, 1830–1836 m.
- ADK, Kž 6, Kalvarijos apskrities mokyklos istorija, [iki 1836 m.].
- ADK, Kž 9, Kalvarijos vienuolyno inventoriai, užrašai, 1797–1870 m.
- ADK, Kž 12, Privati korespondencija Žemaičių kalvarijos istorijos klausimais, 1886, 1914 m.
- ADK, Kž 14, Kalvarijos mokyklos generalinių vizitacijų duomenys, 1803–1833 m., lapai nenumuoti.
- ADK, Wd 2, k. 35–40, Informacja w sprawie Oycow Dominikanow Krolewicowi Jo Msci przy supplikach przez Oycow Wilenskich pokornie paddana, 1641 m.
- ARSI, Lith. 6, Lietuvos provincijos jėzuitų katalogas, 1638/1639 m.
- BNW, f. IV 6649, mf. 576, Žemaičių vyskupijos bažnyčių įvairių dokumentų sąvadas.
- BNW, BOZ 931, mf. 49428, l. 82–82v; BOZ 946, mf. 704, l. 5–6, 109, 127, 129, Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus laišakai Kazimierui Leonui Sapiegai, 1639, 1643, 1644, 1648 m.
- BNW, BOZ 840, mf. 3117, W. W. K. Bagiński, Zbiór listów, wiezchów, uwag i rozpraw, a między nimi opisanie Żmudzi r. 1781.
- KAKA, b. 1, Žemaičių kapitulos aktai, t. 1, l. 2, 59, 283; t. 2, l. 235; t. 3, l. 24.
- KAKA, b. 11, l. 63, Vyskupo J. D. Lopacinskio aplinkraštis, 1763 m.
- KAKA, b. 142, Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacijos aktai, XIX a. I pus.
- LDM, Prano Gudyno restauravimo centras. Janina Lukšėnienė, Arūnas Kleišmanas, Jurga Bagdzevičienė, Marija Jakubėnienė, Rapolas Vedrickas, Irena Bubinienė, Gražina Gasperavičienė, „Žemaičių Kalvarijos bažnyčios paveikslo „Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu“ technologiniai tyrimai“, 2003.
- LKM MMT, f. 3, ap. 1, b. 407, Žemaičių Kalvarijos vienuolyno turto aprašo nuorašas, 1873 m.
- LLMA, f. 33, ap. 1, l. 151–153, A. Ragažinsko sudaryti Žemaičių Kalvarijos, apylinkės žemėlapiai ir bažnyčios planas, 1906 m.

- LNB RKRS, f. 90-458, Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynų vizitatorių pasirašymo sąsiuvinis, 1861–1885.
- LNB RKRS, f. 93-2019, Žemaičių vyskupo stalo valdų 1662 m. generalinis inventorius.
- LNB RKRS, f. 130-2235, Michał Suchorowski, Moja najmilsza Jeruzalemka. Dokładny modlitwenik i śpiewnik święto-ziemski, rankraštis, [1850–1859].
- LNB RKRS, f. PR 311, Žemaičių vyskupo stalo valdų 1637–1639 m. generalinis inventorius.
- LNB RKRS, f. PR 991, Žinia apie Stebuklingą Szvenciausios P. Marijos abrozdą Žemaičių Kalvarijoje, rankraštis, [1904 m.]
- LNB RKRS, f. PR 1313, Smigelskis Benediktas, Žemaičių vyskupų sąrašas (Spis Biskupów Żmudzkich), rankraštis, 1862–1867 m.
- LNM, f. AM, ap. 2, b. 161, Įsakymai (nurašytų, pervestų į pagalbinį fondą daiktų).
- LVIA, SA-14503, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1711 m., l. 258–269.
- LVIA, SA-14506, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1720 m., l. 77.
- LVIA, SA-14511, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1714 m., l. 172.
- LVIA, SA-14515, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1719 m., l. 371–371v, 471–471v.
- LVIA, SA-14695, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1668 m., l. 351–352v, 401–402v.
- LVIA, SA-14778, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1776 m., l. 474–474v.
- LVIA, SA-14793, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1786 m.
- LVIA, SA-14795, Raseinių žemės teismo dokumentai, 1788 m., l. 801–802v, Žemaičių Kalvarijos ir Gardų žemės valdų atskyrimo aktas, 1788 06 [06].
- LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3078, l. 1, Kalvarijos parapiinei bažnyčiai skirtų panaikinto dominikonų vienuolyno žemių planas, 1891 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, Bažnyčių, vienuolynų ir koplyčių vizitacija Žemaičių vyskupijoje, 1805–1806 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 224, Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacija, 1820 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 228, Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitacija, 1821 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 234, Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje, 1827 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 236, Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje, 1828 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 242, Bažnyčių, vienuolynų vizitacija Žemaičių vyskupijoje, 1830 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 250, [Žemaičių vyskupijos] Vienuolynų vizitacijos surašymas, 1839 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 257, [Žemaičių vyskupijos] Vienuolynų vizitacijos surašymas, 1842 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 256, Žemaičių (Telšių) vyskupijos vizitacija, 1842 m.
- LVIA, f. 669, ap. 2, b. 318, Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynų vizitacija, 1850 m.
- LVIA, f. 669, ap. 48, b. 124, Žemaičių Kalvarijos parapijiečių skundai Žemaičių vyskupui, 1918–1944.
- LVIA, f. 696, ap. 2, b. 692, Žemaičių Kalvarijos dominikonų III klasės vienuolyno asmenų registravimo knyga, 1866 m.
- LVIA, f. 696, ap. 2, b. 940, Alsėdžių dekanato Kalvarijos bažnyčios inventoriai, 1891, 1892, 1894 m.
- LVIA, f. 696, ap. 2, b. 942, Žemaičių Kalvarijos bažnyčios inventorius, [po 1921 m.].
- LVIA, f. 1135, Nr. 23, b. 541, l. 468–501, Kun. T. Zavadzki. Antakalnio kronika. Penkių Jėzaus Žaizdų brolija.
- LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 15, Žinios apie Žemaičių (Telšių) vyskupijos vienuolynus 1840–1860 m.

- LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 39, Žinios apie Žemaičių (Telsių) vyskupijos vyrų vienuolynus 1844–1850 m.
- LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354v, Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundacijos patvirtinimas, 1649 m.
- LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno įvairūs dokumentai.
- MAB RS, f. 43, b. 24635, Dominikono L. Liaudansko laiškas A. Kosakauskui, 1781 m.
- PRIA, f. 5, ap. 7, b. 8, p. 38–48, Romualdas Firkovičius, „Varduos vienuolynas ir kopyltėlės“, mašinraštis, 1986.
- VUB RS, f. 1, b. 719, M. Babinowskio kodekso nuorašas.
- VUB RS, f. 3-644, *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae [...] per Patrem Fratrem Gabrielem Śmioletański [...] Anno Domini 1706.*
- VUB RS, f. 4-19092 (A-331), Lietuvos Angelo Sargo dominikonų provincijos ir generalinės kapitulos aktai, 1748–1771 m.
- VUB RS, f. 4-A-2473, *Liber Expensarum sub Prioratu Eximii ac [...] Rūdi Patris Joannis Cantij Baginski Sae Th: Magistri Prioris et Parochi calvariensis, Sacri Ordinis Praedicatorum, Anno Domini 1780 inchoatus, lapai nenumeruoti.*
- VUB RS, f. 4-A-2955, *Liber Susceptorum ad Habitum et Professionem Tertii Ordinis Fratrum Praedicatorum, in Provincia Lithuaniae S. Angeli Custodis. Comparata 1781 Julij 5.*
- VUB RS, f. 59-46, l. 1–2, Sutartis dėl dominikonų teisių į Šarnelės dvarą, 1643 m.
- ŽMA, Inv. Nr. 14534, Žemaičių Kalvarijos miestelio žemėlapis, [1822–1824 m.]
- ŽMA, MA-318, Konstantino Bružo fondas.

Spausdinti šaltiniai

- Acta capituli Vlnensis provinciae Lithuaniae Angeli Custodis. Sacri Ordinis Praedicatoru[m]*, [Vilnae, 1685].
- Acta Capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum* (iussu Andreae Frühwirth), d. 7, 8, 9, Romae: Ex Typographia polyglotta S. C. De propaganda Fide, 1902, 1903, 1904.
- Antiquitas Praedicatorum ordinis in Magno Ducatu Lithuaniae, eiusq; a Provincia Poloniae independentia [...]* Authore A. R. P., Fr. Petronio Kamiński S. Th. Magistro Priore Vilnen. et Vicario Nationis Lithuaniae Praedicatorum Ordinis. [...], Vilnae: Officina Typographica Patrum Basilianorum ad Aedem SS. Trinitatis, 1642.
- Calvaria Samogitiae ab illustrissimo reverendissimo domino d. Georgio Tyszkiewicz episcopo Samogitiae administratore episcopatus Piltinensis, praeposito Trocensis & c. & c. erecta a devoto spectatore descripta*, Vilnae: typis Academia S. J., 1648.
- Catalogus patrum et fratrum Ordinis Praedicatorum Provinciae Lithvanae et Roxolanae*, Vilnae, 1840.
- Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, col. P. Jatulis, vol. I–II, Romae: Academiae Lituae Catholicae Scientiarum, 1981–1989.
- Directorium horarum canonicarum et Missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum domini. . . (1850–1870), (1881–1891)*, Vilnae: typis J. Z., 1849–1869, 1880–1890.
- Droga Krzyża Jezusa Chrystusa od domu Pilata, na Górę Kalwaryi, i aż do Grobu Świętego, zawierająca w sobie XIV stacyi*, Wilno, 1845.
- Forteca monarchow y całego Krolestwa Polskiego duchowna, z Zywotow Świętych tak iuż Kanonizowanych y Beatykowanych*,

- iako też świętobliwie żyjących patronów Polskich, także z obrazów Chrystusa Pana y Matki Jego Przenajświętszey [...] w Oyczyźnie naszey cudami wielkimi słynących przez Piotra Hyacintha Pruszcza [...] podana, Kraków: druk. Akademicka, 1737.
- Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarancias. Auctore Salomone Mozerka Slawoczynski Summi Pontificis alumno [Vilnae, 1646],* faksimilė, (paruošė Jurgis Lebedys), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- Gumpfenberg Wilhelm, *Atlas Marianus quo sanctae Dei genitricis Mariae imaginum Miraculosarum [...] explicantur, Monachii: typis & impensis Joannis Jaeklini, 1672.*
- Institutum Fratrum Ordinis Praedicatorum a S. P. Dominico anno Domini 1204 praeconceptum [...] In unum volumen collectum a P. M. Hyacintho Starzeński priore provinciali Lithvaniae [...], Vilnae: typis Congr. Missionis, 1811.*
- Jeruzalem Nowe we wsi z dawna nazwanej Góra obławione przez Cudowne widzenie na Niebie Krzyża Świętego na grórze teraz Kalwaryey w Roku 1667 dnia 26 Miesiąca Grudnia w nocy po Nabożeństwie Narodzenia Paskiego, godzin dwie trwającego przez Andrzeja Jana Frankiewicza Philosoph. Bak. Z Kaplicami Męki Paskiej wierszem opisane, Warszawa, 1671.
- [Jurkovskis G.], *Wonnosc mistycznej rozy z Kościoła Rożanostackiego W. W. OO. Dominikanow Prowincyi Litewskiej, Funduszu Jaśnie WW. Ichmciow PP. Tyszkiewiczow [...] Jako fundatorom na zawdzięczenie Łask y Dobrodziejstw Ich od Konwentu Rożanostockiego ofiarowane, Suprasl, 1756.*
- Kalendorius... ant metu nuog užgimima Viešpaties 1849, Vilnius, 1849.*
- Kalvaria Zmuydzka, od iasnie wielmożnego y przewielebnego pana Jego Mości Księdza Ierzego Tyszkiewicza biskupa Zmudzkiego nominata Wilenskiego administratora biskupstwa Piltinskiego, proboszcza Trockiego & c. & c. wystawiona. Z Łacińskiego wierszem polskim przez nabożnego pielgrzyma opisana, Vilnae: typis Academia Societatis Iesu, 1649.*
- „Kalwarya Żmujdzka“, *Praca*, 1906, kw. IV, s. 1629–1630.
- „Kalwarya Żmujdzka“, *Ziarno*, 1903, Nr. 2, s. 26.
- Kalwarya arba Kialej Kryžiaus Karalaus Sopulu, Jezusa Chrystusa, Izganitoja musu, isz Numu Pylota qnt Kalna Kalwaryos eynante, Wilniuy: druk. K. K. Bazylionu, 1797.*
- Kalwaria arba Kialas Kriziaus sopulun Jezusa Kristusa isz namun Pilota ont kalna Kalwarios turenczia kiaturiolika staciu, Wilnius: kasztu ir spaustuwi Juzapa Zawadzkie, 1855.*
- Kasakauskis Jurgis, Rožancius Szwęciausios Maryos Pannos yr saldžiausya Warda Jezusa teypogi spasabas apwayksciojima kalnu Kalwaryos Ziamayciu su modlitwomis yr giesmemis anto slūžijęciomis. Wilniuj, 1681.*
- Kasakauskis Jurgis, Razancius ape Szwęciavsia Maria Panna yr saldziausia Warda Jezusa, Wilniuj: w druk. Akademic: Soc: Jesu, 1726.*
- Kazania o męce Pańskiej przez Kazimierza Wiliuka Koiłowicza S. I., ś. Theol. Doktora, ordynaryjnego w kościele Wileńskim Ś. Jana u Fary kaznodzieię, do ludu na wielki piątek miane, teraz świeżo po śmierci jego do druku podane, Wilno: druk. Akad. Soc. Jesu, 1675.*

- Kazanie na pogrzebie [...] pana Iana
Alphonsa Lackiego Xiestwa Zmoydzkiego
generalnego starosty, Birzynianskiego
Radvnskiego, Zoslenskigo gubernatora,
zakonu kaznodziejskiego w Wysokim
Dworze fyndatora. Przez x. Petronivsza
Kamienskigo s. theologii doktora, [...] Wikaryego
Generalnego congregatii litewskiey S. Anyola Stróža Dominikana w Kościele
Wysokodworskim w Roku 1647 dnia 15
Stycznia, Wilno: druk. Akad. S. I., 1647.
- Królewska droga do Nieba albo zycie S. Kazimierza Królewica polskiego y W. X. L., Warszawa: w druk. J. K. M. y Rzeczypospolitey in Collegio Scholarum Piarum, 1752.
- Methodus peregrinationis menstruae
Marianae ad Imagines deiparae Virg:
per Ditiones Regni Poloniae & M. Ducatus
Litvaniae, miraculis celebriores [...] a P. Joanne Drews Societatis Jesu, Vilnae:
Typis Academicis, 1684.
- Metu skajtlus ukińskišas ant metu Viešpaties
1846, Vilnius, 1846.
- Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum
in Magno Litvaniae Ducatu pertinentium.
Collecta ab Alberto Wiivk Kojałowicz
Societ. Jesu, S. Theol. Doct. Almae Universitatis
Vilnensis procancellario et Ordinario
S. Theol. Professore vulgata, Vilnae, 1650.
Vertimas: Albertas Vijūkas-Kojalavičius,
Lietuvos istorijos įvairenybės, d. 2 (vertė
Rasa Jurgėlėnaitė, sud. Darius Kuolys),
Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos
institutas, 2004.
- Missale juxta ritum Sacri Ordinis FF. Praedicatorum
S. P. N. Dominici, Parisii, 1674.
- Missale pro defunctis sacri ord. Praedicatorum,
Romae, 1676.
- Novae Hierusalem Fax Nova ingen-
tem Christi gratiarum Thesaurum in
Samogitia, per [...] Georgium Tyszkiewicz
vigilantissimum Pastorem suum, Gordianis
in montibus nuper absconditum peregrinis
revelans coram invisente Calvariam [...] Casimiro Leone Sapieha, mareschalco cu-
riae Magni Ducatus Lituaniae [...] gubernatore. Facta, nec non accensa, eidemque
[...] dicata a Nicolao Bardowski, nobili
Samogita philosopho, Vulgata, Vilnae, 1643.
- O świętych Obrazach, iako mają być
szanowane, Głos krzwie B. Jozaphata
Kunczewica, archiepiskopa Połockiego
także B. Jana Sarkandra, męczennika
Morawskiego z Obrazu Braunsbergskiego
[...] przez x. Fabiana Birkowskiego,
Doktora Theologa, z Zakonu Kazno-
dziejskiego, Dominika Świętego, Kraków:
druk. Andrzeja Piotrowczyka, 1629.
- Pedelis Miros Saldžiausi medi Križiaus
Jesusa Pona Sawimp turis inriszta arba
Nobaženstva ape tagi saldžiausi medi
Kristaus Ižganitojo musu, kursay ant tuo,
del musu atpirkimo numire, isz Lankiszka
Ziemaytiskay ižguldita [...], Wilniuj:
druk. J. K. M. akademijoy, 1750.
- Petkevičaitė-Bitė Gabrielė, „Senovės pėd-
sakų beieškant“, in: Raštai, t. 1: Krislai,
Vilnius: Vaga, 1966.
- Proniewska Karolina, Festyna Wielkiej
Kałwaryi na Żmudzi, Wilno: druk. Józefa
Zawadzkiego, 1856.
- Pruszczy Piotr Hiacynt, Morze Łaski Boskiej;
które Pan Bog w Koronie Polskiej po róż-
nych mieyscach, przy Obrazach Chrystusa
Pana, y Matki jego Przenajświętszey na
serca ludzi pobożnych, z głębokości miło-
sierdzia swego, nieprzebranego, co dzień
obficie wylewa [...], Kraków, 1740.
- Przewodnik obchodzącym drogę Krzyżową
Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, na
wzór Jerozolimskiej urządzoną w Kałwaryi
na Żmudzi, Wilno, 1848.

- Przewodnik obchodzącym drogi męki
Chrystusowej, trakt nieomylny pokazu-
jący, albo sposób nabożnego obchodze-
nia Kałwaryi Zmudzkiej, przy Kosciele
WW. OO. Dominikanów, ułożoney [...] J. X. Franciszkowi Urwikowi plebanowi
Wieksnianskiemu dedykowany [...] X. Ludwika Hryniewiczza, S. T. Lektora
[...] w konwencie generalnym Wilenskim,
Zak. Kazn, Wilno, 1749.
- Radvila Našlaitėlis Mikalojus Kristupas,
Kelionė į Jeruzalę, vert. Ona Matusevi-
čienė, Vilnius: Mintis, 1990.
- Relationes status dioecesium in Magno
Ducatu Lituaniae, ed. P. Rabikauskas,
vol. 1: Dioeceses Vilnensis et Samogitiae,
Romae: Academiae Lituanae Catholicae
Scientiarum, 1971.
- Rękopism X. Bagińskiego dominikana prowincji
Litewskiej, 1747–1784 r., wyd. Eustachy
Tyszkiewicz, Wilno: druk. Józefa Za-
wadzkiego, 1854.
- Synodus dioecesana cleri duc. Samogitiae.
Per [...] Georgium Tyszkiewicz, episco-
pum Mednicen[sem] seu samogitien[sem],
in eccl[esia] cathedrali celebrata 13 Ianv,
Vilnae, 1636.
- Skarga Piotr, Kazania na niedziele i święta
całego roku, Kraków: w druk. Andrzeia
Piotrkowczyka, 1618.
- Skarga Piotr, Żywoty świętych starego i nowego
zakonu, t. 1, 2, Petersburg, 1862, repr. War-
szawa: Gutenberg-Print, 1996, 1997.
- Szymak Józef Tomasz Grzegorz,
Prerogatywa zakonu Kaznodziejskiego z
Faworów, łask y dobrodziejstw osobliw-
szych, sobie od swej Matki y Opiekunki,
Nieba y Ziemi Królowey SS. Maryi
Panny dotąd świadczonych z Kronik do-
mowych zebrana [...] Wilno: w druk.
J. K. M. WW. XX. Franciszkanow, 1755.
- Teoretycy, pisarze i artyści o sztuce. 1500–1600,
Historia doktryn artystycznych, opr. Jan
Białostocki, t. 2, Warszawa: Państwowe
Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- Theatrum Terrae Sanctae et biblicarum histori-
arum cum tabulis geographicis aere expres-
sis. Avctore Christiano Adrichomio Delpho,
Koloniae Agrippinae, 1628.
- Wielewicki Jan, Dziennik spraw domu za-
konnego oo. Jezuitów u Św. Barbary w
Krakowie 1630–1639, t. 5, ed. Ludwik
Grzebień, Kraków: WAM, 1999.
- Wijuk-Kojałowicz Wojciech, Herbarz
Rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany
Compendium, Kraków, 1897.
- Ziwas Pona yr Diewa musu Jezusa Chris-
tusa, tay ira, kielas Yszganima [...] Pagal Historyiu Ewangelistu Świętuiu,
Par S. Bonawentura Zokana Brolu mażieś-
nui [...] diel pažitka Duchawna, yr
kasdienay swėtabliwos zabowas apra-
sitas, Wilniaw, 1759, faksimilinis lei-
diny (par. Aleksas Girdenis, Petras
Skirmantas), Vilnius: Mokslo ir enciklo-
pedijų leidybos institutas, 1998.
- Żywoty SS. BB. y WW. Braći, y Siostr zakonu
Kaznodziejskiego. Na każdy dzień całego
Roku, z Domowych Kronik, y różnych
poważnych Pisarzów zebrane, y na Polski
Język przetłumaczone przez X. Zygmunta
Hilaryona Piskowskiego, S. Teologii
Doktora, tegoż Zakonu, Prowincyi
Litewskiej [...] w Wilnie: w drukarni
J. K. M. Akademickiej Soc. Jesu, 1760.
- Žemaičių vyskupijos vizitacija, 1579, (vert. ir
sud. Liudas Jovaiša), Vilnius: Aidai, 1998.
- Церковный Римско-католическій указа-
тель святой литургии и священнических
молитвъ на... (1871–1880), Вильна,
1870–1879.

Literatūra

- Affek Mariusz, „Długie a chwalebne dzieje zakonu Bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 169–179.
- Aleksandravičius Egidijus, Kulakauskas Antanas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Aleksandravičiūtė Aleksandra, „Architektūrinio baldakimo simbolika“, *Menotyra*, 2000, Nr. 2, p. 13–20.
- Aleksandravičiūtė Aleksandra, „[Simnas] Keturi šoniniai altoriai, aukų altorėlis, krikštykla ir sakykla“, *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1, kn. 5, Vilnius: Savastis, 2003, p. 397–418.
- Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa: S. Orgelbrand, 1846.
- Bania Zbigniew, „Tak zwany wpływ Adrychośmiusza na XVII-wieczne kalwarie Polskie“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 257–260.
- Bania Zbigniew, *Święte miary Jerozolimskie*, Warszawa: Neriton, 1997.
- Barącz Sadok, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, t. 1, 2, Lwów, 1861.
- Biernacka Małgorzata, *Ikonografia publicznej działalności Chrystusa w Polskiej sztuce nowożytnej*, Warszawa: ISPAN, 2003.
- Biržiška Vaclovas, *Aleksandrynas*, t. 1, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1960.
- Błaszczyc Grzegorz, „Fundacje i fundatorzy klasztorów diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII wieku“, *Lituano – Slavica Posnaniensia: studia historica*, t. 1, Poznań, 1985, s. 141–172.
- Błaszczyc Grzegorz, *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój, Poznań: wyd. nauk. UAM, 1993.*
- Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, oprac. Paweł Kubicki, cz. 2, t. 1, Sandomierz, 1936.
- Brown Peter, *Šventųjų kultas*, Vilnius: Aidai, 1999.
- Bružas Konstantinas, Miškinis Algimantas, „Varduva“, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, 1979, d. 2, p. 89–111, 126–129.
- Brzozecki Sławomir, „Litewska prowincja dominikanów“, *Dominikanie. Gdańsk-Polska-Europa*, Gdańsk-Pelplin, 2003, s. 139–164.
- [Buszyński J.], „Kościół i klasztor oo. Dominikanów w Kalwaryi na Żmujdzi“, *Tygodnik ilustrowany*, 1861, Nr. 116, s. 229–230.
- Butrimas Adomas, Markauskaitė Neringa, Vitėnas Augustinas, Pacevičius Arvydas, *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: VDA leidykla, 2003.
- Butrimas Adomas, Misius Kazys, „Kražių parapiinė Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 91–115.
- Butvilaitė Rasa, „Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Aplanckymo bažnyčios paveikslai ir sieninė tapyba“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 157–172.
- Būga Kazimieras, *Rinktiniai raštai*, t. 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
- Carcano Fiorella Mattioli, Claudio Silvestri, „Sacri Monti w Orcie i w Ghiffie ogrody sakralne: początki, ewolucja, analogie, różnice“, *Sacrum w ogrodach. Święte ogrody kalwaryjne i ich symbolika*, Kraków, 1997, s. 65–78.

- Cruz Joan Carroll, *Cudowne wizerunki Najświętszej Maryi Panny*, Gdańsk: Exter, 2000.
- Czerski Stanisław, *Opis żmudzkiej diecezji*, Wilno: druk. Dworca, 1830.
- [Deboli A.], „Czersk i Góra-Kalwarya“, *Dzwonek częstochowski*, 1905, t. 4, s. 48–51; t. 5, s. 44–48; t. 6, s. 35–38.
- Drėma Vladas, „Kas gi kūrė baroko architektūrą Lietuvoje?“, *Literatūra ir menas*, 1975, Nr. 50, p. 6.
- Drėma Vladas, „Augustinas Kosakauskas“, *Statyba ir architektūra*, 1984, Nr. 1, p. 31.
- Drėma Vladas, „Architektas Augustinas Kosakauskas“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 10, p. 70–74; Nr. 11, p. 78–84, Nr. 12, p. 70–75.
- Drzeworyt ludowy w Polsce*, Warszawa, wyd. J. Mortkowicza, 1933.
- Dundulis Bronius, *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- Eborowicz Waclaw, „Augustyn. Myśl teologiczna“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Liublin, 1973.
- Eckmann Notker, *Kleine Geschichte des Kreuzweges*, Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1968.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1996.
- Freedberg David, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1989.
- Gadon Michał, *Opisanie powiatu Telszewskiego w gubernii Kowieńskiej, w dawnem księstwie Żmudzkiem położonego*, Wilno: S. Blumowicz, 1846.
- Geese Uwe, „Baroque Sculpture in Italy, France, and Central Europe“, *Baroque. Architecture Sculpture Painting*, EU: Könemann, 2004.
- Genealogia domu Tyszkiewiczów w XV, XVI i XVII wiekach*, Poznań, 1898.
- Gidžiūnas Viktoras, „Vienulių Lietuvoje XIII–XX amžiuje“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 5, Roma, 1970, p. 261–299.
- Gimbutas Jurgis, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 5, Roma, 1970, p. 215–259.
- Giniūnienė Asta, „Plungės apylinkės kryžiaus kelio stotys“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 2003, t. 18, kn. 2, p. 895–914.
- Giniūnienė Asta, „Viešpaties Kančios kelio pamaldumo tradicija – XVIII–XIX a. Lietuvos kalvarijos“, *Kultūros paminklai*, 2008, Nr. 13, p. 80–92.
- Giniūnienė Asta, „Kryžiaus kelias XVIII a. II pusės – XIX a. grafikoje“, *Menotyra*, 2008, t. 15, Nr. 3, p. 8–22.
- Giniūnienė Asta, „Viešpaties Kančios kelio paveikslų kelionė“, *Kuriantis protas brandesnis nei turtai...*, Vilnius: VDA leidykla, 2009, p. 137–150.
- Giżycki Jan Marek (Wołyniak), *Wiadomość o Dominikanach prowincji Litewskiej*, t. 1, 2, Kraków, 1917–1923.
- Gloger Zygmunt, *Encyklopedia Staropolska*, t. 2, Warszawa, 1903.
- Gładysz Bronisław, *Życiorysy wybitnych świętych*, Poznań, Warszawa, 1921.
- Griciūtė Liepa, „Alsėdžių bažnyčios procesijų reikmenys XVIII–XIX a.“, *Žemaičių praeitis*, d. 10, Alsėdžiai, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 130–138.
- Griciūtė Liepa, „Procesijų vėliavų ir altorių paveikslų pirmavaizdis“, *Vilniaus dailės akademijos darbai*, d. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė. Vaizdinių transformacijos tyrimai*, Vilnius, 2004, p. 143–152.

- Griciūtė Liepa, „Taikomoji dailė“, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 277–302.
- Griciūtė Liepa, „[Plungė] Senasis bažnyčios procesijų inventorių“, „[Lieplaukė] Bažnyčios procesijų reikmenys“, „[Žemaičių Kalvarija] Bažnyčios procesijų reikmenys“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 85–89; 390–406, 746–754.
- Griciūtė-Švėrebiienė Liepa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnytinių procesijų meninis apipavidalinimas: turinys ir forma*, VDA, daktaro disertacija, Vilnius, 2008.
- Henderson George, *Wczesne średniowiecze*, Warszawa: PWN, 1984.
- Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S. J., t. 8, Lipsk, 1841.
- Hinnebusch William, „Dominikanie – krótki zarys dziejów“, *Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu*, Poznań: W drodze, 1986, s. 83–266.
- Howe Eunice D., „Madonnero“, *The Dictionary of Art*, t. 20, Grove, London, New York, 1998, p. 51–52.
- Huizinga Johan, *Viduramžių ruduo*, Vilnius: Amžius, 1996.
- Ivinskis Zenonas, *Rinktiniai raštai. Krikščionybė Lietuvoje*, t. 4, Roma: Academiae Lituanæ Catholice Scientiarum, 1987.
- Jankauskas Vidmantas, „Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir vienuolyno architektūrinio ansamblio raidos bruožai“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 172–182.
- Jankevičienė Algė, *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*, Vilnius: VDA leidykla, 1996.
- Jankevičienė Algė, *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius: VDA leidykla, 1998.
- Jankevičienė Algė, Kuodienė Marija, *Lietuvos mūrinės koplytėlės. Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: VDA leidykla, 2004.
- Jankevičienė Algė, *Lietuvos medinės bažnyčios, koplyčios ir varpinės*, Vilnius: VDA leidykla, 2007.
- Janonienė Rūta, „Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino bažnyčios dekoru ikonografinės programos: Kristaus kančios tema“, *VDA darbai*, d. 7: *Ženklas ir simbolis senajoje Lietuvos dailėje*, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 174–200.
- Janonienė Rūta, „Vilniaus (Verkių) buvęs dominikonų vienuolynas, Kalvarijos ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia“, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 329–335.
- Janonienė Rūta, „Sedos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia: mecenatai ir kūrėjai XVI–XIX a.“, *Žemaičių praeitis*, d. 5, Seda, Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 72–79.
- Jovaiša Liudas, „Tridentu susirinkimas ir Lietuva“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16, Vilnius, 2000, p. 35–48.
- Jovaiša Liudas, „Brolijos“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 109–128.
- Jovaiša Liudas, „Piligrimystė“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 464–478.
- Jovaiša Liudas, „Kur lavonas? J. T. pomirtinės piligrimystės istorija“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 7–8, p. 321–325.
- Jovaiša Liudas, „Užnemunė Žemaičių vyskupijos sudėtyje (XVI a. vid. – 1795 m.): bažnytinė struktūra ir religinis gyvenimas“, *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 12–31.

- Jovaiša Liudas, „Šventųjų relikvijos ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655)“, *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 185–228.
- Jovaiša Liudas, „Bažnyčios reformos (1553–1655)“, *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 151–270.
- Jovaiša Liudas, „Žemaičių vyskupijos parapijų bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“, *Menotyra*, 2006, Nr. 3 (44), p. 1–11.
- Jovaišas Albinas, „Lietuvių kalba ir literatūra“, *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 93–107.
- Jucevičius Liudvikas, *Mokyti žemaičiai*, [1840], Vilnius: Vaga, 1975.
- Jucys Adolfas, „Gardė, o ne Gardai bus buvęs pirmykštis Varduvo vardas“, *Kalbos kultūra*, Vilnius, 1971, Šas. 21.
- Kajackas Algimantas, *Bažnyčia liturgijoje*, Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998.
- Karolewicz Grażyna, „Wezwania kościołów klasztornych“, *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, t. 1, *Zakony męskie w Polsce w 1772*, Tow. Nauk. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 1991, s. 91–113, 183–294.
- Katalikų bažnyčios istorija*, aut. Jozef Lenzenweger, Peter Stockmeier, Karl Amon, Rudolf Zinnhobler, d. 1, 2, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996, 1997.
- Klajumienė Dalia, „XVIII a. iliuzinė retabulų tapyba Vilniaus sakralinėje architektūroje“, VDA darbai, d. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos įtakos, kryptys*, Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 141–152.
- Klajumienė Dalia, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius: VDA leidykla, 2004.
- Klajumienė Dalia, „Bažnyčios altorių, sakyklos, krikštyklos plastika ir ikonografinė programa“, *Medinės skulptūros*, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 119–146, 255–276.
- Klajumienė Dalia, „[Plungė] Bažnyčios altorių istorinė ir plastinė raida“, „[Lieplaukė] Bažnyčios altorių, krikštyklos ir sakyklos ansamblis“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 69–76; 369–377.
- Klajumienė Dalia, „Laukuvos ir Požerės bažnyčių interjerų dekoro paveldas“, *Lietuvos valsčiai, Laukuva*, d. 1, Vilnius: Versmė, 2005, p. 215–226.
- Klajumienė Dalia, *Tapyti altoriai XVIII a. – XIX a. I p. nykstantys Lietuvos bažnyčių dailės paminklai*, Vilnius: VDA leidykla, 2006.
- Kłoczowski Jerzy, „Zakon braci kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów“, *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 1, Warszawa, 1975, s. 19–157.
- Kłoczowski Jerzy, Działo Emanuel, Grzybowski Andrzej, „Dominikanie“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin, 1983.
- Kłoczowski Jerzy, *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*, Vilnius: Aidai, 2006.
- Kolb Karl, *Eleusa*, Regensburg: Institutum Marianum, 1968.
- Kopeć Jerzy Józef, *Męka Pańska w religijnej kulturze Polskiego Średniowiecza*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975.
- Kopeć Jerzy Józef, „Droga Krzyżowa“, „Kalwaria“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, 8, Lublin, 1983, 2000.
- Kopeć Jerzy Józef, *Droga Krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich*, Niepokalanów: wyd. Ojców Franciszkanów, 1994.

- Kopeć Jerzy Józef, „Kalwarie i cykle Drogi Krzyżowej w kulturze polskiej oraz ich związki z topografią Jerozolimy“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 225–240.
- Kosman Marceli, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Polska Akademia Nauk, Instytut historii, Wrocław: Ossolineum, 1973.
- Kramer Ernst, *Kreuzweg und Kalvarienberg*, Kehl-Strassburg: Verlag Librairie Heitz, 1957.
- Krasauskas Rapolas, „Tiškevičiai, Antanas Domininkas; Jurgis“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 31, Boston, 1964, p. 236, 239–241.
- Krasauskas Rapolas, „Katalikų bažnyčia Lietuvoje. Carinės Rusijos okupacijos laikais“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 15: *Lietuva*, Boston, 1968, p. 141–146.
- Kruopaitė Laima, „Išskaidyti skulptūriniai ansambliai“, *Literatūra ir menas*, 2008, Nr. 23, p. 9, 22.
- Krutulytė Ieva, „Žemaičių Kalvarijos koplytėlių architektūra ir meniniai stiliaus bruožai“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 191–207.
- Kubler George, „Sacred Mountains in Europe and America“, *Christianity and the Renaissance: Image and Religious Imagination in Quattrocento*, New York: Syracuse University Press, 1990.
- Kudasiewicz Józef, Pisarzak Marian, Wegner Helena, „Chryst Pański“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin, 1979.
- Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva, t. 1, 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 1998.
- Kuodienė Marija, *Lietuvių liaudies tapyba*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1995.
- Kurczewski Jan, „Kalwarja Żmudzka“, *Przyjacieł*, 1914, Nr. 29, p. 442.
- Kuźmak Krystyna, „Eleusa“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin, 1989.
- Kviklys Bronius, *Lietuvos bažnyčios*, t. 1, Chicago, 1980, p. 365–375.
- Labanauskas J., *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1930.
- Laszczak Mirosław, *Historia Różańca*, Kraków: wyd. WAM, 2006.
- Laucevičius Edmundas, Vitkauskienė Birutė Rūta, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Laučkaitė Laima, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Laukaitytė Regina, *Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.
- Lexikon der Christlichen Ikonographie*, t. 2, Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1990.
- Lietuvių liaudies sakralinis menas Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Lietuvos liaudies menas. Grafika, tapyba*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Lietuvos sakralinė dailė (Lietuvos sakralinės dailės katalogas)*, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 1, Vilnius: VDA leidykla, 1996; kn. 2, 3, 4, Vilnius: leidykla „Gervė“, 1997–2000; kn. 5, Vilnius: Savastis, 2003; kn. 6, d. 1, 2, Vilnius, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, 2007.
- Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia*, Katalogas, 3 tomas: Bažnytinė tekstilė, XV–XX a. pradžia, sud. Gražina Marija Martinaitienė, Eglė Pinkutė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004.

- Lietuvos sakralinė dailė, XI–XX a. pradžia, Katalogas, 4 tomas: Auksakalystė, XIII–XX a., kn. 1: Kolekcijos, kn. 2: Pavieniai metalo dirbiniai, sud. Jolita Liškevičienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, 2007.
- Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973.
- Lietuvos vienuolynų dailė, Parodos katalogas, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1998.
- Liuima Antanas, „Kražių kolegija“, *Kražiai*, Chikago, 1983, p. 20–32.
- Lukšaitė Ingė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Łopaciński Euzebiusz Marian, „Nieznane dane archiwalne i źródłowe do historii sztuki Wilna i B. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w.“, *Prace Sekcji Historii Sztuki TPN w Wilnie*, t. 3, 1938/39.
- Łoza Stanisław, *Architekti i budowniczowie w Polsce*, Warszawa, 1954.
- Markauskaitė Neringa, „Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius: VDA leidykla, 1993, p. 151–157.
- Marzi Angelo, „Modele i typologia krajow bazu kalwarii włoskich“, *Sacrum w ogrodach. Święte ogrody kalwaryjne i ich symbolika*, Kraków, 1997, s. 79–103.
- Matulis Steponas, „Lietuva ir Apaštalių sostas 1795–1940“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 4, Roma, 1961, p. 153–174.
- Matušakaitė Marija, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Matušakaitė Marija, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė: „Ardor“ leidykla, 1998.
- Matušakaitė Marija, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Mažeikienė Ona, *Auksakalių dirbiniai XVI–XX a. Katalogas*, Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1982.
- Meldytė Rimantė, „Sedos, Pievėnų ir Renavo bažnyčių vėliavos“, *Žemaičių praeitis*, d. 5: Seda, Vilnius: VDA leidykla, 1997, p. 95–103.
- Merkys Vytautas, *Motiejus Valančius*, Vilnius: Mintis, 1999.
- Mickūnas Edmundas, „Kalvarija, esanti Žemaičiuose, ir vyskupas Jurgis Tiškevičius“, *Šventorkalnis*, 1996, Nr. 5, p. 2.
- Mikėnas Saulius, „Paveikslų aptaisai XVII–XIX a. Lietuvoje“, *Nuo gotikos iki romantizmo*, Vilnius, 1992, p. 88–102.
- Misius Kazys, Šinkūnas Romualdas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993.
- Misius Kazys, „Vyskupo M. Valančiaus santykiai su valdžia“, *Žemaičių praeitis*, d. 4, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 93–94.
- Mitkowska Anna, *Sacro Monte park pielgrzymkowy*, Kraków: Politechnika Krakowska, 1990.
- Mitkowska Anna, „Jerozolimska Droga Pojmania i Droga Krzyżowa kanwą kompozycyjną europejskich fundacji kalwaryjnych“, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 243–256.
- Mitkowska Anna, *Kalwaria w Werkach pod Wilnem na tle kalwarii polskich i europejskich*, Kraków, 1998.
- Mitkowska Anna, *Polskie kalwarie*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003.
- Moisan Krystyna S., „Matka Boska Różańcowa“, „Matka Boska Szkaplerzna“, *Maryja orędowniczka wiernych. Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1987, s. 44–94, s. 95–132.

- Moisan-Jabłońska Krystyna, *Obrazowanie walki dobra ze złem*, Kraków: Universitas, 2002.
- Motuzas Alfonsas, „Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė“, *Tiltai*, 1997, Nr. 2, p. 47–58.
- Motuzas Alfonsas, „Žemaičių ir Zabrzydovskos (Lenkija) Kalvarijų Kryžiaus kelių (Kalnų) muzika: sąsajos ir skirtumai“, *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3 (4–5).
- Motuzas Alfonsas, *Žemaičių Kalvarijos kalnai: istorija, apeigos ir muzika*, Kaunas: VDU leidykla, 2004.
- Nowakowski Wacław (X. Wacław z Sulgastowa), *O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej*, Kraków, 1902.
- Ostrovski Jan K., „A Great Baroque Master on the Outskirts of Latin Europe. Johann Georg Pinsel and the High Altar of the Church at Hodowica“, *Artibus et historiae*, Vienna-Cracow, Nr. 42, 2000.
- Pacevičius Arvydas, „Raseinių buvęs dominikonų vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia“, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 207–213.
- Pacevičius Arvydas, „Lietuvos bernardinų provincija ir vienuolynai Žemaitijoje XIX a. pirmoje pusėje“, *Žemaičių praeitis*, d. 8, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 56–65.
- Paknys Mindaugas, „Alsėdžių bažnyčios iki XVIII a. pabaigos“, *Žemaičių praeitis*, d. 10: *Alsėdžiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 63–72.
- Paknys Mindaugas, *Mecenatystės reiškinyss XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: VDA leidykla, 2003.
- Paknys Mindaugas, „Batakių Šv. Onos bažnyčia“, „Gaurės Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia“, *Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, Vilnius: VDA leidykla, 2007, p. 212–224, 225–236.
- Paknys Mindaugas, „Užvenčio Švč. Marijos Magdalenos bažnyčia“, *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 268–279.
- Perrone Stefania Stefani, „Lasy i ogrody w świętych obszarach górskich. Analiza porównawcza“, *Sacrum w ogrodach. Święte ogrody kalwaryjne i ich symbolika*, Kraków, 1997, s. 51–64.
- Plečkaitis Romanas, „Teologija“, *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803*, Vilnius: Moksas, 1976, p. 137–143.
- Polski słownik biograficzny, t. XVI/3, Wrocław-Kraków-Warszawa, 1971, s. 406–407.
- Povilionis Girėnas, „Bažnyčios vargonai“, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 755–757.
- Przyalgowski Wincenty, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1, Petersburg, 1860.
- Rabikauskas Paulius, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius: Aidai, 2002.
- Račiūnaitė Tojana, „Šventieji paveikslai LDK basųjų karmelitų pamaldume“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 53–62.
- Račiūnaitė Tojana, *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų palikimas*, Vilnius: VDA leidykla, 2003.
- Ragažinskas Antanas (Kun. Ragaišis), *Žemaičių Kalvarijos aprašymas*, Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1906.
- Raila Eligijus, „Apšvietos epocha (1740–1841)“, *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 305–340.
- Ramonienė Dalia, „Stebuklingas šv. Baltramiejaus paveikslas ir jo aptaisai“

- Žemaičių praeitis, d. 10: Alsėdžiai, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 89–92.
- Raudeliūnas Vytautas, „Soksas Benediktas“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius, 1988, p. 70.
- Rewoliński Teofil, *Katalog medali religijnych*, Radom, 1887.
- Roberts David, *The Holy Land*, Israel: Nachman Ran – Terra Sancta Arts, 1989.
- Rolska-Boruch Irena, *Cech złotników lubelskich (XVI–XVIII w.)*, Lublin: TN KUL, 1997.
- Rusteikienė Aurelija, „Švč. Mergelė Marija Škaplierinė Lietuvos XVII–XVIII a. bažnytinėje dailėje“, *Logos*, 2001, Nr. 26, p. 159–174.
- Ruzas Vincas, XVI a. – XX a. pirmosios pusės lituanistiniai medaliai Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejuje. Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus, 1988.
- Sabaliauskas Andriejus, „Žemaičių Kalvarijos kalnų ir Švč. M. Marijos Apsilankymo atlaidų istorinė ir dvasinė raida“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 383–466.
- Salij Jacek, *Tomistinės esė*, Vilnius: Logos, 2000.
- Skrinskas Robertas Gedvydas, *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas: JUDEX, 1999.
- Skurvidaitė Sandra, „Žemaičių Kalvarijos parapijos kulto pastatai“, *Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius, 1993, p. 209–215.
- Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 3, Warszawa, 1882, s. 710–716.
- Smilingytė-Žeimienė Skirmantė, „Dar apie XX a. I pusėje Lietuvoje populiarius bažnytinis atvaizdus ir jų pirmavaizdžius“, *VDA darbai*, d. 38: *Dailės parafrazės. XX amžius*, Vilnius: VDA leidykla, 1996, p. 47–61.
- Smilingytė-Žeimienė Skirmantė, *Lietuvos bažnyčių dailė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Spież Jan OP, „Dominikanie w Polsce“, *Dominikanie szkice z dziejów zakonu*, Poznań: W drodze, 1986, s. 268–314.
- Stankevičienė Regimanta, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius: Leidybos centras, 1994, p. 139–172.
- Stankevičienė Regimanta, „Stebuklingi Lietuvos dominikonų provincijos paveiksai“, *VDA darbai*, d. 25: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 189–222.
- Stankevičienė Regimanta, „Joniškėlio bažnyčios didysis altorius: istorija, meninės ypatybės, kūrėjų paieška“, *Menotyra*, 2006, Nr. 3, p. 36–45.
- Stankevičienė Regimanta, *Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslas „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu“*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
- Steirische Kalvarienberge, (ed. Walter Brunner, Erich Renhart), Graz-Budapest: A. Schnider Verlags-Atelier, 1999.
- Szteinke Anzelm Janusz, „Polscy franciszkanie w kustodii ziemi świętej (1342–1995)“, *Jerozolima w kulturze Europejskiej*, Warszawa: ISPAN, 1997, s. 181–193.
- Švėrebas Povilas, „Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia“, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius: VDA leidykla, 1998, p. 424–433.

- Švėrebas Povilas, [Žemaičių Kalvarija], Bažnyčios varpai, *Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 758–762.
- The German single-leaf woodcut 1600–1700, sud. Dorothy Alexander, Walter L. Straus, t. 2: O–Z, New York: Abaris Books, 1977.
- The Illustrated Bartsch, vol. 40, p. 1: Italian Masters of the sixteenth and seventeenth centuries, New York, 1987.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacyach żeńskich i żeńskich Rzymsko-katolickich klasztorów w Dyecezyi Wileńskiej*, Wilno, 1857.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa: J. Jaworski, 1873.
- Totoraitis Jonas, *Lietuvos Jeruzalė*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1937.
- Totoraitis Jonas, *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, 1937.
- Totoraitis Jonas, *Vyskupas Jurgis Tiškevičius Žemaičių Kalvarijos įsteigėjas*, Marijampolė, 1939.
- Trajdos Tadeusz M., „Benedyktyni w Starych Trokach (xv – połowa xvii w.)“, *Lituanio-Slavica Posnaniaesia. Studia historica*, Poznań: wyd. Poznańskie, 2007, s. 203–249.
- Tumelis Juozas, „Jaknavičius Jonas“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 92.
- Vaicekauskas Mikas, *Lietuviškos katalikiškos xvi–xviii amžiaus giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- Vaišnora Juozas, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958.
- Vaišvilaitė Irena, „Šventųjų kultas xvi a. antroje – xvii a. pirmoje pusėje“, *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, Vilnius: Aidai, 2005, p. 103–146.
- Vaivada Vacys, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Universiteto leidykla, 2004.
- Valančius Motiejus, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė, [1848], Vilnius: Vaga, 1972.
- Vasiliūnienė Dalia, „Kai kurie piligrimystės kultūros aspektai“, *Menotyra*, 2000, Nr. 2, p. 4–12.
- Vasiliūnienė Dalia, „Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčia xix a. I pusės rašytiniuose šaltiniuose“, *Menotyra*, 2001, Nr. 2, p. 21–27.
- Vasiliūnienė Dalia, „Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolynas ir didžiavalstybinė Rusijos politika xix amžiuje“, *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 149–172.
- Vasiliūnienė Dalia, „Alsėdžių menininkas Kazimieras Varnelis“, *Žemaičių praeitis*, d. 10: *Alsėdžiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2002.
- Vasiliūnienė Dalia, „Žemaičių Kalvarijos dominikonų bažnyčios altorių ikonografinė programa xviii a. ii p. – xix a. pr.“, *VDA darbai*, d. 27: *Vaidas ir pasakojimas*. Vilnius: VDA leidykla, 2002, p. 65–79.
- Vasiliūnienė Dalia, „Žemaičių Kalvarijos religinio centro įkūrimas ir formavimasis xvii a. vid.“, *Menotyra*, 2003, Nr. 3, p. 3–15.
- Vasiliūnienė Dalia, „Švč. Mergelės Marijos paveikslas Žemaičių Kalvarijoje: kilmės ir pirmavaizdžio klausimai“, *VDA darbai*, d. 35, *Pirmavaizdis ir kartotė*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 79–87.
- Vasiliūnienė Dalia, „Išganytojo tema Žemaičių Kalvarijos krikštyklos dekore“, *Religinės kultūros paveldo studijos*, t. 1: *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*, Vilnius: KFM leidykla, 2008, p. 190–210.
- Vasiliūnienė Dalia, „Rožinio brolijos procesijų altorėlis Žemaičių Kalvarijoje“.

- Kuriantis protas brangesnis nei turtai..., Vilnius: VDA leidykla, 2009, p. 83–92.
- Vicaire Marie-Humbert OP, *Dominik i jego Bracia Kaznodzieje*, Poznań: W drodze, 1985.
- Viduramžių žodynas, sud. Peter Dinzelbacher, Vilnius: Aidai, 2004.
- Vilniaus kalvarijos, sud. Kęstutis Latoža, Vilnius, 2002.
- Vitėnas Augustinas, „Kryžiaus kelias – Naujoji Jeruzalė Lietuvos provincijoje“, *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, Vilnius: VDA leidykla, 2004, p. 93–117.
- Vitkauskienė Birutė Rūta, „Trakų Marijos paveikslų aptaisai“, *VDA darbai*, d. 21, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 153–166.
- Vladimirovas Levas, „Bendroji raida“, *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1803*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 49–69.
- Vladimirovas Levas, *Knygos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979.
- Wanat Benigus Józef, „Karmelitanie“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Liublin, 2000.
- Wandycz Piotr S., *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Wegner Helena, „Glykofilusa“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin, 1989, kol. 1122–1124.
- Wyczawski Eugeniusz Hieronim, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek*, Kalwaria Zebrzydowska, 1987.
- Wolff Józef, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795*, Kraków, 1885.
- Wzorek Józef, „Chrzcielnica“, *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin, 1979.
- Wzorek Józef, *Drzewo Krzyża świętego. Kościół o.o. Dominikanów w Liublinie*, Lublin, 1991.
- Z dawna Polski Tyś Królową. Koronowane wizerunki Matki Boskiej. 1717–1996*, Szymanów, 1996.
- Zbiory muzeum diecezjalnego w Łucku*, Kraków, 2006.
- Žulkus Vladas, „Gardai ir Plateliai XIII–xvi a.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 25, Vilnius, 2004, p. 363–381.
- „Žemaičių Kalvarijos žinėlės“, *Žemaičių prietelius*, 1936, Nr. 30.
- Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII–XVIII стагоддзяў, Мінск, 1984.
- Матэрыялы для географіі і статystыкі Расіі. Ковенская губернія, сост. Д. Афанасьевъ, Санктпетербург, 1861.
- Милови́дов А. И., *Распоряженія и переписка гр. М. Н. Муравьева относительно римско-католического духовенства в Сѣверо-Западном краѣ*, Вильна, 1910.
- Сводъ законовъ Россійской Имперіи.
- Спрогис Иван, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составлен по 40 актовым книгам Россиенского земского суда*, Вильна, 1888.

Iliustracijų sąrašas

- 1 Žemaičių Kalvarija. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 2 Apaštalo skulptūros detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 3 Gabrielius Smiotanskis. *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* (1706). Titulinis rankraščio puslapis. VUB RS, f. 3-644.
- 4 Gabrielius Smiotanskis. *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* (1706). Rankraščio puslapis. VUB RS, f. 3-644.
- 5 Gabrielius Smiotanskis. *Litua Militiae Angelico-Praedicatoriae* (1706). Rankraščio puslapis. VUB RS, f. 3-644.
- 6 Donato Bertelli. Jeruzalės miesto vaizdas. Apie 1561 m., Venecija. Izraelio nacionalinės bibliotekos Erano Laoro kartografijos kolekcija, Jer 28.
- 7 Kristijonas Adrichomijus. Jėzaus laikų Jeruzalės žemėlapis. 1584 m., Kelnas. Izraelio nacionalinės bibliotekos Erano Laoro kartografijos kolekcija, Jer 4-D1.
- 8 Jėzaus kančios ciklas Vienos Šv. Stepono katedroje. XVI a. D. Vasiliūnienės 2004 m. nuotr.
- 9 Kryžiaus kelias Krokuvos pranciškonų reformatų vienuolyne. 1844 m. D. Vasiliūnienės 2003 m. nuotr.
- 10 Zebžydovo kalvarijos (Lenkija) stotis „Šv. Kapas“. 1605–1609 m. D. Vasiliūnienės 2003 m. nuotr.
- 11 Domodosolos *Sacro Monte* (Italija) XIII stoties „Nuėmimas nuo kryžiaus“ interjeras. XVII a. F. Andreone 2006 m. nuotr. Centro di Documentazione dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei.
- 12 Varalo *Sacro Monte* (Italija) koplyčios. 1491 m., XVI a. Courtauld Institute of Art, Conway Library, A96/253.
- 13 Varalo *Sacro Monte* (Italija) XXVIII koplyčia. 1491 m., XVI a. Courtauld Institute of Art, Conway Library, A96/256.
- 14 Kalvarija Gaverlande (Belgija). J. Smet, XIX a. pab. – XX a. pr. atvirukas. Gento universiteto bibliotekos Topografijos kolekcija, BRKZ.TOPO.0294.Z.
- 15 Varezės *Sacro Monte* (Italija) v koplyčia. XVII a. Conway Library, Courtauld Institute of Art, B90/866.
- 16 Šv. Onos kalno kalvarija (Lenkija). XX a. pr. atvirukas.
- 17 Vambežicų Kalvarija (Lenkija). XX a. vid. atvirukas.
- 18 Oropos *Sacro Monte* (Italija) koplyčios. XVII a. F. Andreone 2006 m. nuotr. Centro di Documentazione dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei.
- 19 Varalo *Sacro Monte* (Italija) koplyčios „Kristus kelyje į Kalvariją“ interjeras. F. Andreone 2004 m. nuotr. Centro di Documentazione dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei.
- 20 Varezės *Sacro Monte* (Italija) stotis „Nukryžiuojimas“. XVII a. F. Andreone 2007 m. nuotr. Centro di Documentazione dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei.
- 21 Zebžydovo Kalvarijos (Lenkija) stotis „Nukryžiuojimas“. 1600–1601 m. D. Vasiliūnienės 2003 m. nuotr.
- 22 Maldininkai Vilniaus kalvarijoje. S. F. Fleri XIX a. pab. nuotr. LDM, Fi-78.
- 23 Kryžiaus kelias Tytuvėnų bernardinų vienuolyno kiemelyje. XVIII a. M. Iršėno 2003 m. nuotr.
- 24 Beržoro koplyčios. XVIII a. XX a. II pus. nuotr. KPC archyvas.
- 25 Šv. Jono kalva Žemaičių Kalvarijoje. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.

- 26 Šv. Jono kalva su koplyčiomis Žemaičių Kalvarijoje. Lankstinukas. 1939 m. LNM, AM GEK 15850, PA 6935.
- 27 J. Širma. Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas. Apie 1873 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 28 Mikalojaus Bardausko knygos *Novae Hierusalem Fax Nova...* (1643) antraštinis puslapis. VUB Retų spaudinių skyrius, III 38620.
- 29 Senosios drožybos detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 30 Kalvos Žemaičių Kalvarijoje. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 31 Mikalojaus Bardausko knygos *Novae Hierusalem Fax Nova...* (1643) pirmas stebuklų aprašymų lapas. VUB Retų spaudinių skyrius, III 38620.
- 32 Knygos *Kalvaria Zmuydzka...* (1649) antraštinis puslapis. VUB Retų spaudinių skyrius, III 8618.
- 33 Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus herbas knygoje *Kalvaria Zmuydzka...* (1649). VUB Retų spaudinių skyrius, III 8618.
- 34 Bursa su Kristaus monograma. XVIII a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 35 Vyskupo Jurgio Tiškevičiaus parašas laiške Kazimierui Leonui Sapiegai. 1639 m. BNW, BOZ 946, l. 6.
- 36 Šv. Dominyko paveikslas Krokuvos dominikonų Švč. Trejybės bažnyčioje. XVII a. I pus. J. Mehlichio 2008 m. nuotr.
- 37 Dominikonų herbas Žemaičių Kalvarijos bazilikos monstrancijos pėdoje. 1778 m. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 38 Šv. Hiacinto konfesija Krokuvos dominikonų Švč. Trejybės bažnyčioje. 1695–1703 m. A. Goleco 2002 m. nuotr. Agencja Gazeta.
- 39 Šv. Dominyko atvaizdas monstrancijos glorioje. 1778 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 40 Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyno fundaciją tvirtinančio dokumento fragmentas. 1644 m. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2.
- 41 Šv. Vincentas Fereras. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 42 Vaizdas nuo Šv. Elenos kalno. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 43 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelė Marija. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 44 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas Žemaičių Kalvarijos bazilikoje. T. Vyšniausko 2005 m. nuotr.
- 45 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Plieno raižinys. C. Mayer, XIX a. VI deš. (?), Niurnbergas. LNM, I Mik 8774.
- 46 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Religinis paveikslėlis su malda. Leid. JMJ / JAK / F. Sch. N., XIX a. pab. – XX a. pr. LNM, AM GEK 17474, PA 5121.
- 47 Šv. Kryžiaus relikvinės reversas su įrašu. 1648 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 48 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus detalė. XVII a. vid. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 49 Procesijoje nešamas Šv. Kryžiaus relikvijorius. T. Vyšniausko 2005 m. nuotr.
- 50 Votai. XIX a. pab. – XX a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 51 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas fragmentas. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.

- 52 Lietuvių liaudies meistras. Jėzaus parpuolimas. XIX a. medžio raižinys iš knygos *Drzeworyt ludowy w Polsce* (1933).
- 53 Jeruzalės Kryžiaus kelio schema pagal K. Adrichomijaus žemėlapi. D. Vasiliūnienės brėž.
- 54 Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio schema. D. Vasiliūnienės brėž.
- 55 Žemaičių Kalvarijos miestelio planas. 1822–1824 m. ŽMA, Inv. Nr. 14534.
- 56 Nukryžiuojamo koplyčia. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVIII stotis. M. Sakalausko 1968 m. nuotr.
- 57 Jėzaus kapas. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XIX stotis. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 58 Suėmimas. Iliustracija iš Žemaičių Kalvarijos lankymo vadovo *Przewodnik obchodzącym drogę Krzyżową...* (1848). LNB Lituanistikos fondas, Blenk. 30/848.
- 59 Jėzaus prie stulpo skulptūra Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje. Lankstinukas. 1939 m. LNM, AM GEK 15850, PA 6935.
- 60 Susitikimas su šv. Veronika. Iliustracija iš Žemaičių Kalvarijos lankymo vadovo *Przewodnik obchodzącym drogę Krzyżową...* (1848). LNB Lituanistikos fondas, Blenk. 30/848.
- 61 Maldininkai ant Pivnyčios kalvos. R. Požerskio 1977 m. nuotr.
- 62 Šv. Agota. Devocinis paveikslėlis. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 63 Devociniai paveikslėliai. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 64 J. Širma. Vyskupo Antano Dominyko Tiškevičiaus portretas. Apie 1873 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 65 Rožinio brolijos vėliava. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 66 Rožinio brolijos vėliava. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 67 Procesijų kryžius. XVIII a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 68 Vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio portretas. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 69 Buvęs davatkos namelis Žemaičių Kalvarijoje. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 70 Žemaičių Kalvarijos miestelio plano fragmentas. 1822–1824 m. ŽMA, Inv. Nr. 14534.
- 71 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (1750–1824) plano rekonstrukcija. D. Vasiliūnienės 2003 m. brėž.
- 72 Barokinės įrangos detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 73 Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Vario raižinys. XIX a. pr. (?). LNM, I Mik 932.
- 74 Nežinomo šventojo vyskupo (šv. Augustino?) skulptūra Kryžiaus kelio XI stoties altoriuje. XVIII a. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 75 Nežinomo šventojo dominikono skulptūra Kryžiaus kelio XI stoties altoriuje. XVIII a. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 76 Angelo skulptūra. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 77 Barokinės įrangos detalė. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.

- 78 Žemaičių Kalvarijos vaizdas nuo Šv. Jono kalvos. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 79 Nuėmimo nuo kryžiaus paveikslas. 1777 m. (?). Barstyčių bažnyčia. M. Sakalausko 1962 m. nuotr. KPC DS KOPA.
- 80 Nukryžiuotojo skulptūra Žemaičių Kalvarijos bazilikos prieangyje. XIX a. pab. – XX a. pr. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 81 Angelas su žvakide. XIX a. I pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 82 Žemaičių Kalvarijos bazilika. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 83 Šv. Agotos altoriaus portatilis su įrašu, liudijančiu vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio konsekraciją. 1816 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 84 Žemaičių Kalvarijos bažnyčia. Atvirukas. S. Petrausko nuotr., XX a. III deš., Seda. LNM, AM GEK 4907/12.
- 85 Žemaičių Kalvarijos vaizdas su Švč. Mergelės Marijos paveikslu ir dedikacija vysk. M. Valančiui. Litografija. M. Družynos piešinys, Šulco litografija, XIX a. VI–VIII deš., Paryžius. LDM, G-9827.
- 86 Praustuvai (*lavabo*). XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 87 Alavinis altoriaus kryžius su įrašu: 1820 July 27. F: JPP: Tadeusz Tiszko Dominik Ramonowski. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 88 Žemaičių Kalvarijos bazilika ir vienuolyno pastatas. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 89 Prioro Pranciškaus Skilskio antkapio lenta. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 90 Nežinomo dominikonų šventojo (šv. Vincento Ferero?) skulptūra. XIX a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 91 Šv. Dominyko skulptūra. XIX a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 92 Žemaičių Kalvarijos parapinei bažnyčiai skirtos panaikinto vienuolyno žemės planas. Milerio brėž. 1891 m. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3078, l. 1.
- 93 J. Širma. Vyskupo Motiejaus Valančiaus portretas. 1873 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 94 Medalikas su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. XIX a. II pus., iki 1887 m. LDM, TM-1070.
- 95 Procesijų kryžius su įrašu: *Isprowy [...]* *Żwyrzdis 1849*. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 96 Žalvarinis procesijų kryžius. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 97 Kryžių nešančio Jėzaus skulptūra. XIX a. (?). Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 98 Medalikas su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos ir šv. Dominyko atvaizdais. Po 1887 m. LDM, TM-1390.
- 99 Kryžius dominikonų vienuolių atminimui Žemaičių Kalvarijos kapinėse. 1889 m. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 100 Žemaičių Kalvarijos vaizdas. Chromolitografijos fragmentas. M. Družynos piešinys, F. Kaspržiukevičiaus litografija, apie 1885 m., Varšuva. LNM, I Mik 8509.
- 101 Žemaičių Kalvarijos bazilikos bokšto viršutinis tarpsnis. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.

- 102 Žemaičių Kalvarijos bazilikos fasadas. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 103 Žemaičių Kalvarijos bazilikos navos vaizdas didžiojo altoriaus link. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 104 Bazilikos šoninė nava. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 105 Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai paveikslas. XIX a. pab. – XX a. pr. Žemaičių Kalvarijos bazilikos didysis altorius. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 106 Švč. Jėzaus Vardo altorius. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 107 Rožinio Švč. Mergelės Marijos altorius. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 108 Sakykla. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 109 Vargonų prospektas. Meistras J. Radavičius. 1901–1910 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 110 Pas Kajafą; Jėzus kalėjime. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio VII ir VIII stotys. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 111 Jėzus parpuola trečią kartą. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVI stotis. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 112 Jėzus meldžiasi Alyvų sode. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio III stotis. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 113 Jėzus susitinka šv. Veroniką; Prie miesto vartų. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XIII ir XIV stotys. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 114 Jėzus išvelkamas iš drabužių; Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XVII ir XVIII stotys. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 115 Koplyčių kryžiai. Žemaičių Kalvarija. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 116 Rotušėje. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XI stotis. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 117 Viešpats Jėzus suimamas. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio IV stotis. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 118 Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžių. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio XV stotis. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 119 Jėzus pas Pilotą. IX stoties koplyčios paveikslas. XIX a. pab. – XX a. pr. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 120 Malda Alyvų sode. III stoties koplyčios paveikslas. 1861 m. Žemaičių Kalvarija. V. Vasiliūno 1989 m. nuotr.
- 121 Nukryžiuotojo skulptūra I stoties koplyčios fasade. XVIII a. (?). Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 122 Paveikslas „Nukryžiuojamas“. XIX a. (?). Barstyčių bažnyčia. M. Sakalausko 1962 m. nuotr. KPC DS KOPA.
- 123 XI stoties (Rotušėje) koplyčios altorius. XVIII, XIX a. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 124 VI stoties (Pas Aną) koplyčios interjero dekoras. Žemaičių Kalvarija. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 125 XX stoties (Šv. Kryžiaus atradimas) koplyčios interjero dekoras. Žemaičių Kalvarija. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 126 XVIII stoties (Jėzus kenčia ir miršta ant kryžiaus) koplyčios sienų tapyba. XVIII a. (?); K. Varnelis, XX a. pr. Žemaičių Kalvarija. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 127 XVIII stoties koplyčios sienų tapybos fragmentas su moterų grupe. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 128 XVIII stoties koplyčios sienų tapybos fragmentas. Žemaičių Kalvarija. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.

- 129 Kryžiaus kelio VII ir VIII stočių koplyčios interjero dekoras. Žemaičių Kalvarija. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 130 XIII stoties (Jėzus susitinka šv. Veroniką) koplyčios interjero dekoras fragmentas. Žemaičių Kalvarija. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 131 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas su aptaisais. XVII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Lukšeno 2008 m. nuotr.
- 132 Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos (*Pasau Mariahlif*) paveikslas. Devocinis paveikslėlis, XX a. pab. Miuncheno Šv. Petro bažnyčia.
- 133 Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XVIII a. I pus. (?). Molėtų bažnyčia. J. Grambos 1960 m. nuotr. KPC DS KOPA.
- 134 Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos (*Madonna del Carmine, Santa Maria della Bruna*) paveikslas. XIII–XIV a. Neapolio karmelitų vienuolynas.
- 135 Škaplieriaus Švč. Mergelės Marijos paveikslas procesijų altorėlyje. XVIII a. I pus. Riešės bažnyčia. J. Grambos (?) XX a. VII deš. nuotr. KPC DS KOPA.
- 136 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas prieš 1977 m. restauraciją. Fotografas nežinomas.
- 137 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas po 1977 m. restauracijos. P. Gudyno restauravimo centro 2003 m. nuotr.
- 138 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas. XVII a. I pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Lukšeno 2008 m. nuotr.
- 139 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas Jėzaus karūna. XVII a. vid. A. Lukšeno 2008 m. nuotr.
- 140 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslas aptaiso fragmentas. XVII a. II pus. A. Lukšeno 2008 m. nuotr.
- 141 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdas. XIX a. (?). Gardamo bažnyčia. V. Balčyčio 2003 m. nuotr.
- 142 Traspontinos Švč. Mergelės Marijos bažnyčios paveikslas. Roma.
- 143 Nukryžiuotojo skulptūra su Švč. Mergelės Marijos ir šv. Jono figūromis Žemaičių Kalvarijos bazilikos didžiajame altoriuje. XVII a. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 144 Nukryžiuotojo skulptūros detalė. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 145 Nukryžiuotojo skulptūros perizonijaus aptaisas. XVIII a. III ketv. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 146 Nukryžiuotojo skulptūros senųjų aptaisų fragmentas. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 147 Tapytų figūrų senųjų aptaisų fragmentas XVIII a. pab. – XIX a. pr. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 148 Jėzaus prie stulpo skulptūra XI stoties koplyčios fasade. XVIII a. (?). Žemaičių Kalvarija. T. Vyšniausko 2004 m. nuotr.
- 149 Žemaičių Kalvarijos Nukryžiuotojo skulptūros grafinis atvaizdas. XIX a. vid. (?). ŠAM, Inv. Nr. 4254. V. Balčyčio 2006 m. nuotr.
- 150 Jėzaus prie stulpo skulptūra. XVII a. vid. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 151 Jėzaus prie stulpo skulptūros detalė. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 152 Apaštalo skulptūra. XVIII a. vid. – III ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.

- 153 Šv. Jono Nepomuko skulptūra. XVIII a. vid. – III ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 154 Šv. Jono Nepomuko skulptūros detalė. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 155 Šv. evangelisto Jono skulptūra kopolytstulpyje. XVIII a. vid. – III ketv. Žemaičių Kalvarija. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 156 Šv. evangelisto Luko skulptūra kopolytstulpyje. XVIII a. vid. – III ketv. Žemaičių Kalvarija. D. Vasiliūnienės 2009 m. nuotr.
- 157 Rožinio brolijos nario pareigų lapo fragmentas. Iki 1836 m. Panaudotas raštinys iš J. Kasakauskio knygos *Rožancius Szwęciasios Maryos Pannos...* (1797). LNB RKRS, f. 66, b. 218.
- 158 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XVII a. vid. Žemaičių Kalvarijos bazilika. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 159 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslo fragmentas. K. Driskiaus 2010 m. nuotr.
- 160 Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas. XIX a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 161 Švč. Jėzaus Vardo paveikslas. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 162 Rožinio brolijos procesijų altorėlis. XVIII a. IV ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 163 Rožinio brolijos procesijų altorėlis. XVIII a. IV ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 164 Šv. Kotrynos Sienietės ir šv. Dominyko atvaizdas Rožinio brolijos procesijų altorėlyje. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 165 Procesijų altorėlio detalė. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 166 Šv. Kotrynos Sienietės atvaizdas monstrancijoje. 1778 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 167 Šv. Vincento Ferero paveikslo fragmentas. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 168 Šv. Vincento Ferero paveikslas. XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 169 Šv. Hiacinto paveikslas. XVIII a. vid. – II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 170 Šv. Hiacinto paveikslo fragmentas. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 171 Šv. Barboros paveikslas. XVIII a. (?). Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 172 J. Širma. Nukryžiavimas. Kryžiaus kelio stotis. Apie 1873–1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 173 J. Širma. Šv. Tomo Akviniečio paveikslas. Apie 1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 174 J. Širma. Šv. Mykolo Arkangelo paveikslas. Apie 1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 175 J. Širma. Prie miesto vartų. Kryžiaus kelio stotis. Apie 1873–1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 176 J. Širma. Šv. Agotos paveikslas. Apie 1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 177 J. Širma. Šv. Juozapo paveikslo fragmentas. 1875 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 178 A. Pšeslanskis. Šv. Pranciškaus Asyžiečio paveikslas. 1915 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 179 Stanislovas Jarockis. Šv. Dominyko paveikslas. 1905 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.

- 180 A. Pšeslanskis. Šv. Jurgio paveikslo fragmentas. 1915 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 181 Juzefas Perkovskis. Žemaičių Kalvarijos krikštyklos piešinys. Apie 1928–1940 m. ŽMA, Gek 31.678. G. Surdokaitės 2007 m. nuotr.
- 182 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos taurė. XVIII a. vid. P. Gudyno restauravimo centro 2004 m. nuotr.
- 183 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Adomo skulptūra. XVIII a. vid. Žemaičių Kalvarija. VDKM, 116-B. K. Driskiaus 2007 m. nuotr.
- 184 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Ievos skulptūra. XVIII a. vid. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 185 Ievos skulptūros detalė. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 186 Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios krikštykla. XVIII a. II pus. V. Balčyčio 2006 m. nuotr.
- 187 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos Jėzaus ir šv. Jono Krikštytojo skulptūros. XVIII a. vid. VDKM, 123-B. K. Driskiaus 2007 m. nuotr.
- 188 Žemaičių Kalvarijos krikštyklos rekonstrukcija. Fotomontažas. Panaudotos P. Gudyno restauravimo centro ir K. Driskiaus nuotr.
- 189 Šv. Kryžiaus relikvijorius. XVII, XVIII a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 190 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus reversas. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 191 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus pėda. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 192 Šv. Kryžiaus relikvijoriaus glorijos kryželis. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 193 Taurė. XVII a. vid. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 194 Taurės noduso fragmentas. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 195 Didžiosios komuninės pėdos fragmentas. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 196 Didžioji komuninė. XVII, XIX a. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 197 Šv. Kazimiero (šv. Kryžiaus) relikvijorius. XVIII a. pr. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 198 Šv. Kazimiero (šv. Kryžiaus) relikvijoriaus pėdos fragmentas. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 199 Švč. Mergelės Marijos veliumo relikvijorius. XVIII a. III ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 200 Švč. Mergelės Marijos veliumo relikvijoriaus relikvinė. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 201 Pacifikalas. XVIII a. III ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 202 Monstrancijos pėdos fragmentas. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 203 Kristijonas Juozapas Štapeleris. Monstrancija. 1778 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 204 Monstrancijos rezervakulis. A. Petrašiūno 2003 m. nuotr.
- 205 Kristijonas Juozapas Štapeleris (?). Altoriaus kryžius. XVIII a. IV ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 206 Altoriaus kryžius. XVIII a. pab. – XIX a. pr. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 207 Nukryžiuotasis. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. 1876 m. (?). Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.

- 208 Šv. Elena. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. 1876 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 209 Vėliava su Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizdu. 1884 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 210 Vėliava su šv. Hiacinto ir šv. Lauryno atvaizdu. 1884 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 211 Šv. Martinijona. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. 1897 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 212 Rožinio Švč. Mergelė Marija. Buvusios dvipusės vėliavos atvaizdas. 1897 m. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 213 Vėliava su Apsilankymo atvaizdu. XIX a. pab. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 214 Arnotas. Audiniai – Vakarų Europa, XVIII a. II ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 215 Arnotas. Audiniai – Lionas (Prancūzija), XVIII a. I ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 216 Arnoto fragmentas. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 217 Arnotas. Audiniai – Vakarų Europa, XVIII a. vid. – III ketv. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 218 Arnotas. Žemaitija, XIX a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 219 Arnotas. Žemaitija, XIX a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2001 m. nuotr.
- 220 Stula. Žemaitija, XIX a. II pus. Žemaičių Kalvarijos bazilika. V. Balčyčio 2004 m. nuotr.
- 221 Žemaičių Kalvarijos miestelio gatvė. T. Vyšniausko 2005 m. nuotr.
- 222 Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslo sidabrinis vainikas su įrašu: *Nuo Radviliškio Maldininkų 1908 m.* V. Balčyčio 2004 m. nuotr.

**Žemaičių Kalvarija. The History
and Art of the Pilgrimage Centre in
the 17th–19th Century**

The complexes of the Stations of the Cross which have been established in Europe since the fifteenth century hold an important place in the history of devotedness to the Way of the Cross. The complexes which were devoted to the Passion of Christ were established with a different aim and differed in size, local religious practices and iconographic programme as well as the content and number of the stations and the variety of architecture and works of art. The stations of the cross which appeared in Poland and Lithuania in the seventeenth century were part of the common European religious processes with deep-rooted traditions. The reforms which took place in the Catholic Church in the sixteenth century made them popular, while the circumstances in which they were established and their artistic images were influenced by various historic, social and even natural conditions. The Stations of the Cross in Lithuania have much in common with those in Central Europe. Their structure and content were influenced by the work of Christian Cruys van Adrichem, the sixteenth century Dutch geographer and expert in the Scriptures.

Žemaičių Kalvarija (Samogitian Calvary) was the first Calvary in the Grand Duchy of Lithuania. Jurgis Tiškevičius, one of the most active bishops in the Samogitian diocese, set up a centre for pilgrimages which must have been the most

important centre in the diocese over a period of about ten years. He not only initiated the creation of the Stations of the Cross in Gardai, but also took saw to other things important for the pilgrimage centre: indulgence privileges, liturgical traditions, special prayers and hymns for the Calvary. The Dominican Order which was very active in the Grand Duchy of Lithuania at that time was charged with the maintenance to the Calvary road which had already been laid, the explanation of the Passion of Jesus and the spiritual life of the believers. The wooden church of the *Dormitionis Beatae Virginis-Mariae* built for the convent of Žemaičių Kalvarija which was set up in 1642 on the initiative of the Bishop received the necessary holy things: a relic of the Holy Cross and a picture of the Holy Virgin Mary which was brought from Italy. There was a confraternity of the Rosary in the parish at that time. It is believed that before 1649 the Bishop had initiated the publishing of four publications in Polish and Latin which popularised Žemaičių Kalvarija.

Research has demonstrated that the final structure of Stations of the Cross of Žemaičių Kalvarija had been formed by the early eighteenth century. It was influenced by the European Calvary planning tradition, the Kalwaria Zebrzydowska in Poland, as well as the local natural and urban conditions. Although the Baroque architecture of the Žemaičių Kalvarija's chapels and the interior have not survived until the present time, the plan of the Way of the Cross and the laying out of the stations have remained unchanged.

The ensemble of the monastery and the Way of the Cross which were formed

in the seventeenth and eighteenth centuries was a result of religious Baroque culture and art. The cults of the Saviour, the Holy Virgin Mary and the saints which were connected with the teaching of the Catholic Church and the main theme of the ensemble and the piety of the Dominicans were represented in the iconographic programme of the church altars of the seventeenth and eighteenth centuries. Bishop Antanas Tiškevičius who continued Jurgis Tiškevičius' work in the eighteenth century built a new wooden church in Žemaičių Kalvarija between 1748 and 1750 and did much to improve the convent's finances and the spiritual tradition. The church that he built was an imposing temple in the Late Baroque, with the interior which highlighted the respect for the Holy Spirit, the Holy Cross and the Saviour's sacrifice, as well as for the Holy Virgin Mary and the activities of the Dominican Order. The set of the gilded and silver-plated altars with the sculptures, ornamental carvings and mirrors was transferred into a brick church which was built between 1780 and 1822 but was destroyed by a fire in 1896. The convent of Žemaičių Kalvarija and the way of life of the monks suffered at the hands of the authorities of Imperial Russia in the nineteenth century. The closure of the convent in 1889 marked the end of the "Dominican period" of the evolution of the Pilgrimage Centre.

Heavy losses notwithstanding, the rich and interesting heritage of the seventeenth–nineteenth century architecture and art has survived in the Basilica of Žemaičių Kalvarija. The ensemble of the Basilica and the chapels of the Way of

the Cross have retained almost the same structure as it was formed in the seventeenth century. The architecture and the interior, however, essentially represent the late period of the existence of the complex. The two-spire Basilica designed by the architect Augustinas Kosakauskas has features of the Late Baroque period and Classicism, the interior has some features of the Neo-Baroque period, while the architecture and the interior of the chapels should be mostly attributed to folk art. The Basilica of Žemaičių Kalvarija has works of art which can be dated back to the oldest period of the history of the ensemble. The greatest treasure is the miraculous picture of the Holy Virgin Mary and the Child decorated with a casing and crowns. The early seventeenth-century picture which was brought from Italy should be considered as one of the oldest copies of Naples' *Madonna del Carmine* in the art of Poland and Lithuania. It has been established that the seventeenth-century sculptures "The Crucifix" and "Christ at the Column" have been transferred from the Stations of the Cross. They demonstrate the high artistic level of the seventeenth-century complex of the Calvary. The artistic legacy of the Fraternity of the Rosary of the seventeenth–nineteenth century holds a significant place in the collection of the heritage: the altar pictures, the little altar used during processions, liturgical vessels, and flags. The seventeenth-century picture "The Holy Virgin Mary of the Rosary" is one of the most beautiful and earliest pictures of its kind in Lithuania. The eighteenth–nineteenth century altar pictures which go back to the time of the Dominicans and several

surviving sculptures of the interior of the old Baroque period reflect the iconography scheme formed by the Dominicans. The eighteenth-century sculptures demonstrate the mastery of the local wood carving school of Samogitia. Most of the pictures painted by professionals are valuable pieces of art. The eighteenth-century baptistery which has no analogues in Lithuania is distinguished by its sculptural composition and interesting iconography. Its appearance in Žemaičių Kalvarija

should be linked with the wooden church built by Bishop Antanas Tiškevičius. The objects of applied art also reflect the devotional practice of the Way of the Cross and the traditions of the Dominican Order. The collections of the church vestments and gold pieces are a proof to the chequered history of Žemaičių Kalvarija, at the same time illustrating the peculiarities and the artistic level of the art centres of the Grand Duchy of Lithuania and the local Samogitian crafts of different periods.

Rodyklės

1. Rodyklės	2. Rodyklės	3. Rodyklės
4. Rodyklės	5. Rodyklės	6. Rodyklės
7. Rodyklės	8. Rodyklės	9. Rodyklės
10. Rodyklės	11. Rodyklės	12. Rodyklės
13. Rodyklės	14. Rodyklės	15. Rodyklės
16. Rodyklės	17. Rodyklės	18. Rodyklės
19. Rodyklės	20. Rodyklės	21. Rodyklės
22. Rodyklės	23. Rodyklės	24. Rodyklės
25. Rodyklės	26. Rodyklės	27. Rodyklės
28. Rodyklės	29. Rodyklės	30. Rodyklės
31. Rodyklės	32. Rodyklės	33. Rodyklės
34. Rodyklės	35. Rodyklės	36. Rodyklės
37. Rodyklės	38. Rodyklės	39. Rodyklės
40. Rodyklės	41. Rodyklės	42. Rodyklės
43. Rodyklės	44. Rodyklės	45. Rodyklės
46. Rodyklės	47. Rodyklės	48. Rodyklės
49. Rodyklės	50. Rodyklės	51. Rodyklės
52. Rodyklės	53. Rodyklės	54. Rodyklės
55. Rodyklės	56. Rodyklės	57. Rodyklės
58. Rodyklės	59. Rodyklės	60. Rodyklės
61. Rodyklės	62. Rodyklės	63. Rodyklės
64. Rodyklės	65. Rodyklės	66. Rodyklės
67. Rodyklės	68. Rodyklės	69. Rodyklės
70. Rodyklės	71. Rodyklės	72. Rodyklės
73. Rodyklės	74. Rodyklės	75. Rodyklės
76. Rodyklės	77. Rodyklės	78. Rodyklės
79. Rodyklės	80. Rodyklės	81. Rodyklės
82. Rodyklės	83. Rodyklės	84. Rodyklės
85. Rodyklės	86. Rodyklės	87. Rodyklės
88. Rodyklės	89. Rodyklės	90. Rodyklės
91. Rodyklės	92. Rodyklės	93. Rodyklės
94. Rodyklės	95. Rodyklės	96. Rodyklės
97. Rodyklės	98. Rodyklės	99. Rodyklės
100. Rodyklės		

Knygos prieduose (p. 417–467)
esantys asmenvardžiai ir vietovar-
džiai į rodykles neįtraukti.

Asmenvardžių rodyklė

- Adomas 356, 358–359, 361, 363–364, 366–367, 369
 Adrianas, Publijus Elijus
 Trajanas 34
 Adrichomijus, Kristijonas
 (Adrichem, Christian Cruys van) 38, 42–43, 51, 55, 57, 61, 85, 148–149, 151–152, 156, 159, 164, 167, 411
 Affek, Mariusz 37
 Agota, šv. 169, 191, 213–214, 224, 267–268, 350, 352, 354–355
 Agrikola, šv. 46
 Al Hakimas 35
 Aleksandras I 240
 Aleksandras VI 300, 327
 Aleksandras, Ldk 104
 Aleksandravičius, Egidijus 217
 Aleksandravičius, Ignotas 185
 Aleksandravičiūtė, Aleksandra 7, 199, 369
 Alexander, Dorothy 305
 Ališauskis, Petras 251
 Alvaras iš Kordobos 49
 Andriejavičius, Valerijonas 328
 Andriuskaitė (Andruszkowna), Marijona 394
 Antanas Paduvietis, šv. 185, 191, 201, 208–209, 214, 216, 267, 348, 355
 Augustinas, šv. 101, 200–201, 205, 208, 214, 325, 327
 Bagdzevičienė, Jurga 302
 Baginskis (Bagiński), Jonas
 Kentietis 27–28, 143, 176, 179, 185–186, 224, 315
 Balčytis, Vytautas 7
 Balinski, Michał 75
 Baltramiejus II 137
 Baltramiejus, šv. 137
 Bania, Zbigniew 18, 34–35, 46, 49, 51–53, 55, 57, 59, 61–62, 148, 164
 Barącz, Sadok 75, 123–124, 297
 Barbora, šv. 212–214, 267, 349–350
 Bardauskas, Mikalojus 29, 79–88, 91, 93–94, 96–97, 99, 117, 128, 136–138, 140, 142, 148, 160, 163, 281
 Bartilija, Laurynas 183
 Bartkevičius, Ignotas 171
 Baudarthas, Paulius 85
 Belevičius, Konstantinas 97
 Benediktas XIV 177
 Benediktas XVI 15, 311
 Bernardas Klervietis, šv. 33, 267–268, 345, 355
 Bernardinas Sienietis, šv. 19, 64, 193, 319, 335
 Bertelli, Donato 36
 Bialobžeskis, Martynas 248
 Bialozoras, Jurgis 53, 167
 Biernacka, Małgorzata 364, 366
 Bilevičius, Konstantinas 114
 Bilinskis, Jonas 195
 Bilotienė, Janina 7, 303
 Biržiška, Vaclovas 83, 96–97
 Blačkauskas (Bliaskovskis), Mikalojus 127
 Blaszczyk, Grzegorz 20, 71
 Blumowicz, S. 75
 Bombelli, Pietro Leone 351
 Bonaventūra, šv. 48, 153
 Borkovskis, Dominykas 171
 Boruševskis, Stanislovas 263
 Boruta, Jonas 7, 11
 Bružas, Konstantinas 20, 69, 72, 78, 86, 120, 152, 159, 185, 188, 263, 288
 Brzozeczki, Sławomir 23, 79, 103, 105, 107, 123, 133, 144, 217, 219
 Bubiniėnė, Irena 302
 Budrikas, Mykolas 222
 Būga, Kazimieras 69
 Buiševičius, Kristupas 114
 Buszyński, J. 73, 121, 130
 Butrimas, Adomas 21, 73, 78, 109, 120, 124, 148, 182, 184, 188, 237, 297, 363
 Butvilaitė, Rasa 263, 351
 Bžežinskis, Jonas 227
 Caimi, Bernardinas 49
 Carcano, Fiorella Mattioli 17
 Ceranas, Giovan Battista Crespi 332
 Claudio, Silvestri 17
 Cruz, Joan Carroll 300
 Czerski, Stanisław žr. Čerskis, Stanislovas
 Černeviskis (Černiauskas, Černieviskis), Jonas 111, 128
 Čerskis, Stanislovas 19, 75, 120
 Česlovas, palaim. 208, 381
 Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 7, 273
 Danys, N. 287
 Daugėla, Raimundas 251
 Deboli, A. 120
 Dembskis 85
 Deplaz, Johann Josef 393
 Derkintis, Rimvydas 308
 Dinzelbacher, Peter 186
 Dobrovolskis, Liudvikas 383
 Dobrovolskis, Stanislovas 405
 Dominykas Guzmanas, šv. 99–102, 106, 142, 145, 147, 191, 197, 202–205, 208–210, 214–215, 222, 237–238, 246, 266–268, 282, 297, 311, 323–324, 327, 331–333, 339–342, 344, 346, 348, 354–355, 359, 383, 386, 389
 Drasutavičius (Drunsutowicz) 194
 Drasutavičius, Protazas 171
 Drazdauskas, Ignotas 182
 Drėma, Vladas 20, 225, 251, 255, 257
 Drevasas, Jonas (Drews, Joanne) 128
 Driskius, Klaudijus 7
 Družyna, Mauricijus 229, 256–257, 271, 278, 281
 Dubovičius Šoltomiris (Šaltamiris), Steponas 378
 Dubovičius, Pranciškus 378
 Dubovičius, Vaclovas 143, 378
 Dundulis, Bronius 143, 168
 Działo, Emanuel 100–101, 108, 144, 219, 241–242
 Eckmann, Notker 17, 35
 Egerija 34
 Egeris, Stanislovas (Eggier, Egier, Stanisław) 377
 Elena, šv. 34, 118, 149–151, 156–157, 159, 163, 283, 395, 399–400
 Erodas 36–37, 149, 151–152, 158, 160, 283

- Feuchtmayer, Joseph Anton 369
 Filipeckis, Andriejus 248
 Firkovičius, Romualdas 78
 Frankiewicz, Andrzej Jan 57, 61
 Gadon, Michał 75
 Galius, šv. 46
 Gasperavičienė, Gražina 302
 Gaurilavičius, Juozapas Kazimieras 145–146, 163, 171, 277
 Giedraičiai, giminė 384
 Giedraitis Marcijonas 247
 Giedraitis, Juozapas Arnulfas 224, 237, 240
 Giedraitis, Merkelis 70–71, 73, 108, 328
 Giedraitis, Steponas Jonas 169, 224, 236
 Giniūnienė, Asta 7, 19, 21, 63, 65, 215, 283, 351
 Ginkevičius, Mykolas 82–85, 93, 164
 Giraitė (Girowna), Morta 186
 Girdenis, Aleksas 153
 Giżycki, Jan Marek 23, 75, 107, 121, 124, 182, 297
 Gladysz, Bronisław 145
 Glaubicas, Jonas Kristupas 205
 Glušaninas, Grigalius 105, 107
 Godelevičienė Šarnelytė, Kristina 114
 Godelevičius, Valentinas 114
 Gorainis, Aleksandras 170, 236
 Gričiūtė-Šverebienė, Liepa 22, 179–180, 393–396, 400, 403, 406
 Grigalius XIII 328
 Grincevičius, Liudvikas 87, 170
 Grzebień, Ludwik 85, 140
 Grzybowski, Andrzej 100–101, 108, 144, 219, 241–242
 Gudynas, Pranas 7, 302, 359
 Gumpfenberg, Wilhelm 128, 300
 Günther, Franz Ignaz 369
 Habsburgaitė, Cecilija Renata 331
 Henderson, George 34–35
 Hiacintas, šv. 14, 102, 104–105, 146–147, 208, 266, 268, 332, 339, 346, 348, 356, 381, 383, 389, 399–400
 Hinnebusch, William 102
 Hluszanin, Grzegorz žr. Glušaninas, Grigalius
 Honorijus III 100
 Howe, Eunice D. 298
 Huizinga, Johan 33, 48
 Ieva 356, 359, 361–364, 366–367, 369
 Indriulaitis, Aleksandras 299
 Inocentas III 100
 Inocentas X 139
 Inocentas XI 44
 Ivanovskis, Jeronimas Mykolas 380–381
 Jagminai 187
 Jagminas, Tadas 187
 Jaknavičius, Jonas 83–84, 96–97
 Jakubėnienė, Marija 302
 Jancevičius, Tomas 171
 Jankauskas, Vidmantas 78, 120, 188, 232, 237
 Jankevičienė, Algė 141, 192–194, 271, 282, 363
 Janonienė, Rūta 19, 64, 167, 351
 Januškevičius, Marcelinas 231–232
 Jarockis, Stanislovas 354–355
 Jasčevskis, Mikalojus 116
 Jasikevičius, Rapolas 248, 278; 295
 Jatulis, Paulius 28
 Jaworski, J. 108
 Jezerskis, Placidus 145, 168
 Jėzus Kristus 11, 13, 15, 18–19, 30, 33–38, 40–52, 54–55, 57–58, 61–66, 74, 80–81, 85, 88, 91–93, 98, 108, 110, 112, 117, 122–123, 130, 134, 140, 145–149, 151–153, 156–158, 160, 162–163, 165, 168, 170, 175–176, 187, 191, 193, 198–199, 202, 204–205, 208, 210–211, 213, 215, 233, 236–237, 246–247, 264–265, 267–268, 270–271, 273, 275–276, 278, 280–285, 287–290, 292–295, 297, 300, 303, 306–308, 311–313, 315–320, 327, 329–336, 339, 341–342, 344–345, 347, 351, 353, 356, 358–359, 362–367, 369–370, 374–375, 385–386, 399, 409, 414
 Joakimas, šv. 324
 Jokūbas, šv. 193, 255
 Jonas Evangelistas, šv. 195, 197, 204–205, 208, 211, 267, 282, 324–325, 328, 335
 Jonas Krikštytojas, šv. 69, 71–75, 83–84, 111–112, 150–151, 182, 205, 206, 273, 324, 356, 358, 362, 364–367, 370
 Jonas Nepomukas, šv. 211, 322–324, 327
 Jonas Paulius II 15
 Jovaiša, Liudas 7, 22, 82, 85, 107, 111, 133, 140–143, 167, 182, 184, 328, 401
 Jovaišas, Albinas 83
 Jucevičius, Liudvikas 82
 Judas Iskarijotas 61, 157, 293
 Judas Tadas 187, 211–212, 214
 Julija, šv. 402
 Jundzilas, Stanislovas Bonifacas 237
 Juozapas, šv. 42, 191, 211, 214, 265, 367, 350, 352–354
 Jurgėlėnaitė, Rasa 29
 Jurgis, šv. 197, 265, 267–268, 344, 349, 354–355
 Jurkus, Paulius 288
 Jurkuvienė, Teresė 7
 Juzumas, Vincentas 28, 70–71, 73, 77, 79, 81, 88, 91, 107, 111–112, 121, 124, 130, 182, 185, 192, 216, 222, 230, 232, 259
 Kajackas, Algimantas 34
 Kajafas 35, 149, 151–152, 158, 160, 164–165, 269–271
 Kamienskis, Petronijus 95, 97, 105, 107, 127
 Karolewicz, Grażyna 123
 Karolis Boromiejus, šv. 50, 52
 Karpis, Benediktas 256
 Karpis, Juozapas Mykolas 236
 Kasakauskis, Jurgis 30, 133–134, 153, 156–157, 170, 327, 329
 Kaspriskevičius, Feliks 256
 Kazimieras, šv. 173, 191, 208–209, 213–214, 268, 380–381, 383
 Kiška, Stanislovas 72–74, 112
 Kybartas, Vincentas 195
 Klajumienė, Dalia 7, 287, 320, 324, 355, 363–364
 Kleišmanas, Arūnas 302–303, 309

- Klemensas x 145
 Klemensas xii 208
 Kloczowski, Jerzy 23, 100–103,
 107–108, 144, 219, 241–242
 Kojalavičius, Kazimieras 140, 318
 Kojalavičius-Vijūkas, Albertas
 29, 128, 131–132, 134, 136–137
 Kolb, Karl 298
 Komarai, giminė 70
 Komulėjus, Aleksandras 64
 Konstantinas Didysis 34
 Konstantinas ix Monomachas 35
 Kopeć, Jerzy Józef 18, 34–37 40–42,
 45–46, 49, 57, 62–64, 92, 148
 Kosakauskas, Augustinas 20,
 222–223, 225, 232, 251, 255, 257,
 259, 262–263, 269, 413
 Koscia, Adomas 383
 Kosman, Marcelli 75
 Kostka, Stanislovas 91
 Kotryna Aleksandrietė, šv.
 213–214, 268
 Kotryna II 217, 240
 Kotryna Riči, šv. 213–214
 Kotryna Sienietė, šv. 145, 210,
 331–332, 340–341, 343, 389
 Krameris, Ernstas 17, 41–42, 46,
 49, 51, 55, 57–58, 62, 270, 284
 Kranachas, Lukas 298
 Krasauskas, Rapolas 91, 173, 243
 Kruopaitė, Laima 7, 359–360
 Kšininska (Krzyninska) 394
 Kubicki, P. 248
 Kubler, George 49–50, 54–55, 62
 Kudasiewicz, Józef 366
 Kulakauskas, Antanas 217
 Kuligovskis, Ignatas (pseud.
 Jonas Damaskietis) 237
 Kuodienė, Marija 282
 Kuolys, Darius 29
 Kurczewski, Jan 76
 Kužmak, Krystyna 298
 Kviklys, Bronius 124, 297

 Lackis, Jonas Alfonsas 95, 160, 370
 Langé, Santino 17
 Laszczak, Mirosław 133, 327–328,
 330
 Latoža, Kęstutis 19
 Laucevičius, Edmundas 332,
 383, 389

 Laučkaitė, Laima 355
 Laukaitytė, Regina 243–246
 Laurinavičius, Vaclovas Mykolas
 171
 Laurynas, šv. 399–400
 Lebedys, Jurgis 83, 96
 Lenartovičius, Leonardas 133
 Leonardo da Porto Maurizio, šv.
 351
 Leonas x 51
 Liaudanskas, Leonas 225, 257
 Lionginas, šv. 289
 Lipiński, Tymoteusz 75
 Liškevičienė, Jolita 7, 22
 Liudvikas, šv. 208
 Liuima, Antanas 82, 84
 Lopacinskis, Jonas Dominykas
 27, 180–185, 236, 244, 346, 385
 Lopacinskis, Juozapas 115, 181
 Łoza, Stanisław 255
 Lukas, šv. 204, 208, 211, 267, 282,
 324–325
 Lukavičius, Kazimieras 171
 Lukšienė, Janina 302–303, 309
 Lvovičius 136–137

 Madura, Romanus Fabianus 27,
 78, 126–127
 Mayer, Carl 126
 Mališevskis, Jonas 171
 Marija Magdalena, šv. 61, 212–214,
 268, 289, 320, 367, 369
 Marija, Švč. Mergelė 11, 14–15,
 21, 35, 37, 40, 44, 49, 52, 54, 58,
 62, 64, 73, 80, 82, 85, 96, 108,
 111–112, 117, 120–124, 126–130,
 132–134, 136, 140–142, 144–147,
 149, 151, 153, 158, 169, 174–177,
 180, 188, 191, 193, 195, 197–199,
 201–202, 205, 210–211, 214–215,
 221, 229, 242, 246–247, 257,
 259, 262–265, 268–269, 271,
 273, 277, 280, 282–283, 289, 295,
 297–303, 305–309, 311–316, 323,
 325, 327–335, 339, 341, 344, 348,
 351, 355, 357, 378, 381, 383–385,
 387, 389, 396, 400–403, 411,
 413–415
 Markauskaitė, Neringa 21, 109,
 120, 124, 148, 182, 184, 188,
 237, 297

 Martinaitienė, Gražina Marija
 7, 22, 406
 Martinijona, šv. 401
 Marzi, Angelo 17, 49, 52, 54–55
 Matulis, Steponas 243
 Matusėvičius, Aleksandras 229
 Matusakaitė, Marija 7, 21–22, 284,
 319–320, 324, 332, 339, 359, 363
 Mauricijus, šv. 46
 Mažeikienė, Ona 392
 Meldytė, Rimantė 400, 402
 Merkys, Vytautas 230
 Mickūnas, Edmundas 185
 Mika, Juozapas 265
 Mikalojus I 243, 247
 Mikėnas, Saulius 299
 Mikulionis, Stanislovas 7
 Mileris 241
 Misius, Kazys 69, 71, 84, 243–244,
 262, 363
 Miškinis, Algimantas 20, 69, 72,
 78, 86, 120, 152, 159, 188
 Mitkowska, Anna 17–18, 21, 51–52,
 61–62, 64, 99, 148, 152, 167, 270
 Mykolas, arkangelas 63–64, 193,
 195, 212–214, 265, 267–268, 350,
 353, 363–364
 Moisan-Jabłońska, Krystyna 300,
 328, 332–333, 335–336, 342
 Mokšeckis, Pilypas 250
 Monkevičiūtė-Šarnelienė, Ona 114
 Motiejus II Topolietis 70, 137
 Motuzas, Alfonsas 19
 Mozė 363
 Muravjovas, Michailas 248

 Nazimovas, Vladimiras 244
 Niestojemskis, Marcinas 176
 Nieviardovskis 173
 Nikodemas, šv. 42
 Nojus 386
 Norblinas, Liudvikas 393
 Novickis, Boleslovas 263
 Nowakowski, Wacław 124, 127, 297

 Oginskis, Andriejus Ignatas 224
 Oginskis, Tadas Pranciškus 224
 Ona, šv. 52–53, 58, 64, 99, 221,
 324, 339, 364
 Orvydienė 138
 Ostrovskij, Jan K. 369

- Pacai, giminė 307
 Pacaitė-Važinskienė, Ona 112, 116, 124, 127, 144
 Pacas, Kazimieras 170, 236, 307
 Pacas, Mikalojus 27, 72
 Pacevičius, Arvydas 21, 109, 120, 124, 148, 182, 184, 188, 237, 297
 Paesschenas, Jonas 42
 Paknys, Mindaugas 22, 28, 70, 78, 95–96, 137, 141, 307, 320, 364
 Parčevskis, Petras 107, 114–115, 236
 Paškonytė, Stasė 81
 Paulius I 217
 Paulius, šv. 202–203, 208, 210, 323, 334, 366, 378, 386, 389, 406
 Paustričius, Mikalojus 127
 Perkovskis, Juzefas 357, 359, 362
 Perrone, Stefania Stefani 17, 52, 54–55
 Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė 201
 Petras, šv. 61, 202–203, 208, 298–300, 323, 378, 406
 Petrašiūnas, Aloyzas 7
 Petrauskis, Jonas 288
 Pfeffelis, Jonas Andriejus 305
 Pijus IX 45
 Pijus V, šv. 327
 Pilypas, šv. 193, 255
 Pinkutė, Eglė 22, 406
 Pinselis, Jonas Jurgis 369
 Pisarzak, Marian 366
 Pociejus 224
 Polevičius, Krizostomas (Polewicz, Chryzostom) 105, 107
 Poligienė, Svetlana 7
 Poncijus Pilotas 35–36, 41–44, 50, 58, 61, 63, 149, 151–152, 157–158, 160, 162, 168, 282–284
 Pontas, Stanislovas 137
 Poplevičius, Liudvikas 173
 Povetrijus, Mikalojus žr. Paustričius, Mikalojus
 Povilas, šv. 406
 Povilionis, Girėnas 267
 Požerskis, Romualdas 7
 Pranciškus Asyžietis, šv. 19, 50, 54, 64, 193, 265–266, 268, 297, 319, 344, 347, 354–355, 402
 Praniauskaitė, Karolina 198, 202, 211, 247, 315, 356–357
 Prižgintas, Juozapas 222, 226
 Proniewska, Karolina žr. Praniauskaitė, Karolina
 Pruščius, Petras Hiacintas (Pruszcz, Piotr Hiacynt) 30, 92, 98, 109, 129
 Przyalgowski, Wincenty 108
 Pšeslanskis, A. 354–355
 Puhačevskis, Jokūbas (Petras) 109, 114, 124, 126–127, 297
 Rabikauskas, Paulius 28, 82–83
 Racevičius, Juozapas 195
 Račiūnaitė, Tojana 301, 305
 Račkauskis, Teofilis 250
 Radavičius, Juozapas 267–268
 Radvila Našlaitėlis, Mikalojus Kristupas 40, 92, 153, 156, 165
 Radvila, Albertas 107
 Ragažinskas, Antanas 20, 72–73, 75, 115, 120, 124, 130, 133, 147–148, 182, 188, 193, 195, 237, 248, 250–251, 259, 263, 265, 271, 273, 276, 278, 284, 289, 297, 320, 322, 340, 347–348, 357–358, 362, 385, 396, 399–400
 Raila, Eligijus 181
 Ramonienė, Dalia 137
 Ramonowski, Tadeusz 233
 Raudeliūnas, Vytautas 82
 Reni, Guido 353
 Ricci, C. 351
 Rijn, Rembrandt Harmenszoon van 215
 Rimdeika, Jonas 219
 Rokas, šv. 145, 147
 Rolska-Boruch, Irena 376–377
 Rožė Limietė, šv. 145–147, 214
 Rubensas, Peteris Paulius 351
 Rupe, Alanas 327–328
 Rusteikienė, Aurelija 300
 Sabaliauskas, Andriejus 7, 120
 Sabina, šv. 332
 Saladinas 37
 Saliamonas 61
 Salij, Jacek 211, 353
 Sapiega, Aleksandras 167
 Sapiega, Kazimieras Leonas 82, 94–95, 107, 167, 370
 Sapiega, Povilas Pranciškus 236
 Sarakas, Augustinas 263
 Sarbievijus, Mykolas Kazimieras 82
 Sarosiekas, Benediktas 251
 Sassoferato, Giovanni Battista Salvi da 332
 Senvaitienė, Jūratė 7
 Serbinovičius, Piotras 262
 Simonas, fariziejus 37
 Simonas Kananietis, šv. 187, 211–212, 214, 268
 Simonas Kirėnietis 36, 40, 44, 58, 149, 151–153, 158, 160, 280–281, 295, 351
 Simonavičius 194
 Simonavičius, Dominykas 230
 Siracidas 386
 Sirvydas, Konstantinas 83
 Symonowicz žr. Simonavičius
 Skarga, Petras 201, 211, 213, 236, 335, 350, 364–365
 Skilskis, Pranciškus 236, 239
 Skirmantas, Petras 153
 Slavočinskis, Saliamonas Mozerka 83, 96–97, 156
 Smet, J. 50
 Smigelskis, Benediktas 27, 72, 113
 Smilingytė-Žeimienė, Skirmantė 7, 17, 263, 316, 354–355
 Smiotanskis, Gabrielius 23–24, 27–28, 78, 91, 98, 109, 111, 114, 126, 129, 143, 169–170, 173, 236, 314
 Soksas, Benediktas de 82–85
 Spiež, Jan 103
 Sprenger, Jacob 328
 Sprogis, Jonas 71–72
 Stancikevičius, Jokūbas 116
 Stanislovas Kostka, šv. 91, 208
 Stankevičienė, Regimanta 7, 22, 63, 96, 176, 255–256, 273, 297, 331, 339, 379
 Steponas Batoras 70
 Steponas, šv. 41
 Straupiai, giminė 70, 116
 Straupis, Jurgis 239
 Straus, Walter L. 305
 Suchorowski, Michał 35
 Surdokaitė, Gabija 7, 359
 Szymak, Jozef Tomasz Grzegorz žr. Šymakas, Juozapas Grigalius

- Szyrma, J. žr. Širma J.
 Szteinke, Anzelm Janusz 37, 99
- Šarnelis, Mikalojus Sebastijo-
 naitis 114
 Šarnelytė, Kristina žr. Godelevi-
 čienė Šarnelytė, Kristina
 Šemnikas, Jonas Fridrichas 383
 Šiaulys, Adomas 288
 Šinkūnas, Romualdas 69, 71, 84,
 243, 262
 Širma, J. 76, 175, 215, 242, 285,
 349–352, 356
 Šymakas, Juozapas Grigalius
 28–29, 49, 120, 123, 163, 175–176,
 197, 203, 295, 297, 311, 315
 Šostovickis, Mykolas 195
 Štapeleris, Kristijonas Juozapas
 332, 335, 342–344, 349, 386–387,
 389–390
 Šulcas 229, 257
 Šverebas, Povilas 21, 78, 120, 195
- Tadas, šv. 187, 268
 Tamošauskas, Julijonas 196, 359
 Teresė, Kūdikėlio Jėzaus, šv.
 267–268, 345
 Tiszko, Dominik 233
 Tiškevičiai, giminė 173–174
 Tiškevičius, Antanas 28, 69, 98,
 121, 123, 144, 147, 170, 173–177,
 179–180, 182–184, 188, 192,
 196–197, 208, 210, 214–215, 222,
 230, 236, 244, 280, 312, 327, 351,
 381, 413, 415
 Tiškevičius, Eustachijus 19, 75,
 173, 183, 185, 216
 Tiškevičius, Jonušas 129–130, 376
 Tiškevičius, Jurgis 11–13, 28, 42,
 53, 73–78, 80–83, 85, 87–88,
 91–94, 96, 98–99, 107–114,
 116–117, 120, 123, 128–131,
 133–135, 137–139, 141, 144, 146,
 157, 159–160, 164–165, 167,
 173–174, 176, 180, 182, 184–185,
 188, 192–193, 214, 236, 244, 314,
 320, 351, 370, 376, 411, 413
 Tiškevičius, Reginaldas 111, 127
 Tomas Akviniėtis, šv. 101,
 146–147, 191, 208, 211–212, 214,
 267–268, 295, 324, 339, 350, 353
- Totoraitis, Jonas 20, 69, 72–73,
 76, 78, 108, 117, 120, 124, 127,
 130, 136, 147–148, 171, 176–177,
 237, 243, 251, 256, 262–263, 278,
 284, 297, 347–348, 355
 Trajdos, Tadeusz Mikołaj 63
 Tumelis, Juozas 83
- Urbonas VIII 75, 91–92, 109,
 124, 139
 Urnikow, Juzef 283
 Urnikowa, Petronela 283
- Vaicekauskas, Mikas 96–97, 176
 Vaina, Benediktas 64
 Vaina, Stanislovas 96
 Vaišnora, Juozas 120–121
 Vaišvilaitė, Irena 211
 Vaitkevičius, Česlovas 230
 Vaitkevičius, Petras Adomas 263
 Vaitkevičius, Romualdas 230
 Vaivada, Vacys 70–71
 Valančius, Motiejus 11, 19–20, 28,
 69–70, 72–78, 88, 92–93, 96,
 107–109, 112, 114, 120–121, 124,
 143, 157, 159–160, 169, 174, 178,
 180, 182–183, 185, 188, 196, 216,
 222, 230, 232, 242–244, 247, 257,
 259, 271, 273, 277, 280, 282, 351
 Valatka, Vitas 185
 Valavičius, Eustachijus 92
 Valentinavičius, Augustinas 97
 Vališauskas, Juozapas 256
 Varanavičius, Jonas 171
 Varnelis, Kazimieras 22, 288–290,
 293
 Vasiľiūnienė, Dalia 21–22, 288,
 297, 303, 308, 332, 359
 Vaza, Jonas Kazimieras 113
 Vaza, Vladislovas 91, 95, 107,
 113, 331
 Vaza, Zigmantas 70
 Vazos, dinastija 331
 Vazinskas, Albertas 116, 144
 Vazinskas, Feliksas 221
 Vedrickas, Rapolas 302
 Venslauskai 187
 Veronika, šv. 37, 40, 44, 149, 151,
 153, 158, 164, 267, 275, 283, 288,
 294, 345, 351
 Vicaire, Marie-Humbert 101
- Vidmanas, Kristupas 109
 Viežbovskis, Stefanas 117
 Vilčinskas, Jonas Kazimieras 351
 Vincentas Fereras, šv. 14, 115,
 146–147, 191, 197, 202, 204–205,
 208, 215, 221, 238, 267, 311,
 323–324, 345–347, 356, 403
 Vitalis, šv. 46
 Vitėnas, Augustinas 19, 21, 109,
 120, 124, 148, 182, 184, 188,
 237, 297
 Vitkauskienė, Birutė Rūta 306,
 332, 383, 389
 Vyšniauskas, Tomas 7
 Vytautas Didysis 69, 196, 323,
 359, 409
 Vladimirovas, Levas 82, 95
 Vrublevskis, Grigalius 97, 136
 Vscieklica, Jonas 107
- Wanat, Benigus Józef 300
 Wandycz, Piotr S. 143–144
 Wegner, Helena 298, 366
 Wey, William 40
 Wielewicki, Jan 85
 Wierzbowski, Stefan žr. Viež-
 bovskis, Stefanas
 Wyczawski, Eugeniusz Hieronim
 18, 36, 40, 51–52, 57, 85, 148
 Wujekas, Jacobas 42
 Wzorek, Józef 129, 363, 366, 376
- Zawadzki, Józef 174, 198
 Zebżydovskiai, giminė 91
 Zebżydovskis, Mikalojus 61
 Zgierskis, Jonas Mikalojus 170,
 236
- Žalėnas, Gintautas 300
 Žulkus, Vladas 69
- Афанасьевъ, Д. 247
 Миловидовъ, А. И. 249
 Спрогис, Иван 71

Vietovardžių rodyklė

Abiejų Tautų Respublika (ATR)

12, 92, 123, 217, 219
 Agluona 251
 Akmenė 177
 Alesandrija 54
 Alytus 201
 Alyvų kalnas 34–35, 41–42, 46, 49,
 57–58, 61, 63, 92, 112, 148–149,
 151–152, 157, 159–160, 264, 269,
 271, 273, 282–283
 Alpės 53
 Alsėdžiai 22, 69–70, 72, 97, 121, 134,
 136–137, 141, 152, 179, 191, 193,
 195, 219, 221, 226, 229, 287–288,
 355, 395–396, 399–400, 403, 409
 Amerika 49
 Amerika, Lotynų 102, 145
 Anglija 394
 Antašava 205
 Antverpenas 82, 237
 Aronė 52
 Astravas 105–106, 255, 259
 Aukštadvaris 95, 105–106
 Austrija 17, 42, 51, 55, 58, 298
 Aviliai 299

Baltarusija 378
 Baltupys žr. Kedronas (Verkiai)
 Bambergas 50
 Barstyčiai 187, 212, 215, 283, 285,
 404–405
 Batakiai 363–364, 366
 Bavarija 298
 Belgija 50
 Berdyčėvas 129
 Beržų kalva 69, 150–151
 Beržoras 19, 64–65, 344, 389, 409
 Betliejus 49
 Biaroza 95
 Bizantija 35, 298
 Bolonija 46, 101–102, 127
 Bona 46
 Braga 55
 Brestas 378
 Bretanė 46, 327

Cedronas žr. Kedronas (Žemai-
 čių Kalvarija)
 Ceklis žr. Keklys

Čenstakava 95
 Čerskas 52, 117

Daugai 19, 65
 Degučiai 347
 Derečinas 105–106
 Dirvėnai 116
 Diuzenbachas 50
 Domodosola 47, 51, 54
 Dotnuva 250
 Druskininkai 299
 Dusetos 194
 Dženacanas 298

Egiptas 37, 184
 Elzasas 50
 Europa 11, 13–14, 17–19, 22–23, 30,
 36–37, 39, 46–47, 49–52, 54–55,
 57, 64–65, 80, 99, 123, 128–129,
 155, 157, 161, 163, 168, 186, 199,
 205, 233, 269–270, 298, 300, 309,
 363–364, 393, 411, 413
 Europa, Rytų 65, 143, 295, 411
 Europa, Šiaurės 50, 55
 Europa, Vakarų 40, 43, 102, 209,
 289, 293, 298, 306, 319, 367,
 402, 407
 Europa, Vidurio 55, 143, 319, 369,
 409, 411
 Filipinai 102
 Flandrija 186
 Freiburgas 50–51
 Fulda 50, 58

Galilėja 293
 Gardai 11, 27, 53, 69–79, 81–85,
 87–88, 92, 94–95, 97–98, 107,
 110–114, 116–117, 120, 134,
 136–137, 139, 148, 157, 159–161,
 170, 174, 220, 244, 273, 411
 Gardė žr. Gardai
 Gardinas 95, 105–106
 Garduva žr. Varduva
 Garduvėlė žr. Kedronas
 Gargždai 177, 389
 Gaurė 364, 366
 Gaverlandas 50
 Gdanskas 52, 299
 Gegrėnai 187
 Gerlicas 46, 51, 57, 59

Getsemanė 34
 Gidliai 95
 Gintališkė 224
 Golgota 33–35, 37, 41, 46, 49,
 51, 55, 57, 61, 63, 148–149, 151,
 154–155, 159, 168, 269
 Godinga 96, 171
 Gosceraduvas 377
 Gracas 58
 Graikija 298
 Gralja 57
 Grūšlaukė 96
 Gudagojis 300
 Gūra 52, 61, 87, 117, 153

Indija 102
 Insbrukas 51
 Ispanija 49, 58, 102, 293, 347
 Italija 17, 47–48, 51, 53–55, 57–59,
 102, 137, 169, 205, 251, 270, 293,
 297–298, 301, 305, 309, 332, 347,
 369, 411, 414
 Italija, Šiaurės 18, 46, 49, 65
 Jagminopolis 187
 Janikovicai 376
 Jansborkas žr. Sudargas
 Jeruzalė 21, 34–38, 40, 42, 45–47,
 49–51, 53, 55, 57–59, 61–63,
 65–66, 75, 77, 91–92, 148–149,
 151–153, 156, 159–160, 163, 165,
 167–168, 176, 269, 289, 355, 411
 Joniškėlis 226, 256
 Jordanas 46

Kalvarija žr. Golgota
 Kambrė 298
 Karaliaučius 182, 192, 195, 221
 Karmelis 300–302, 305
 Karšuva 171
 Kartena 177
 Kaunas 7, 24, 105–106, 168, 247,
 250, 262–263, 315, 381
 Kazokiškės 255, 259
 Kėdainiai 249
 Kedronas (Jeruzalė) 49, 57, 63,
 148, 152, 160
 Kedronas (Žemaičių Kalvarija)
 61, 69, 148–151, 157
 Kedronas (Verkiai) 167
 Keklys 69

- Kelmė 201, 320, 363
 Kelnas 38, 237, 328
 Kijevas 129–130, 376
 Klagenfurtas 55
 Klaipėda 220
 Klodzkas 52
 Kolainiai 249
 Konstancas 46
 Kordoba 49
 Kražiai 82–84, 97, 163, 173, 229–230, 313, 363, 394, 409
 Krea 51, 54
 Kretinga 134, 226
 Krokuva 7, 24, 43, 61, 80, 85, 100, 102, 104, 143, 237, 263, 328, 355
 Kudirkos Naumiestis 81–82, 256, 259
 Kuliai 96
 Kurkliai 409
 Kursas 69, 81–82, 91, 134, 138, 219, 222–223, 226
 Kuršėnai 177
 Lahoiskas 130, 173
 Lapės 95
 Lateranas 101, 298, 406
 Latvija 364
 Laukuva 324
 Lenkija 7, 18–19, 24, 27–28, 37, 42, 44, 46, 51–54, 57–59, 61–63, 65, 78–79, 83, 85, 87, 91, 93, 99, 102–105, 107, 116–117, 126–127, 129, 134, 139, 148, 152, 159, 167, 180, 208–209, 217, 219, 269, 284, 299, 309, 332–333, 348, 363, 369–370, 377, 381, 411, 413–414
 Levenas 51
 Lianckorona 61
 Lieplaukė 72, 134, 353, 363, 396, 404
 Liepoja 220
 Lietuva 7, 11–13, 15, 17, 19–22, 24, 27–30, 37, 53, 57, 59, 61, 63–65, 69, 71, 78–80, 82, 85, 87, 95–99, 103–107, 111, 114, 116, 120, 123–124, 126–128, 130, 133–134, 143–146, 148, 159, 167–169, 171, 175, 179, 181–183, 184–185, 187, 192, 194, 199, 201, 205, 208–211, 217, 219, 222, 237, 239, 241–243, 249, 251, 255–256, 263, 269, 271, 280, 282, 287, 294–295, 297–300, 309, 311, 314–316, 319–320, 324, 328, 331–332, 335, 339, 342, 344, 348, 353–355, 359, 363–364, 366, 369–370, 373, 377, 379, 385, 389, 392, 395, 401, 405–406, 409, 411, 414–415
 Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK) 11–12, 14, 19, 22, 29, 40, 69–70, 78–79, 94–96, 102–105, 107, 116, 128, 133, 179–180, 198, 208, 217, 243, 299, 306, 309, 332, 370, 381, 393–394, 403, 411, 415
 Linkuva 77, 81–82, 300
 Liškiava 217
 Liubekas 50
 Liublinas 95, 126, 129–130, 174, 374–377
 Liubošanai 95
 Livonija 134, 219
 Lombardija 17, 54
 Loretas 199
 Lukiškės 105
 Lvovas 369–370
 Marijampolė 230
 Maskva 53, 167
 Mažeikiai 199, 201
 Mechelenas 51
 Medininkai 69, 110
 Merkinė 105–106
 Milanas 17, 52, 332
 Minskas 95, 173, 380
 Miunchenas 298–299, 355
 Mogilivas 217, 243, 250
 Molėtai 299
 Morijos kalnas 55, 57, 148–149, 151–152, 269
 Mosėdis 134, 141, 177, 280
 Naudžiai 339
 Naugardukas 95, 103
 Naumiestis žr. Kudirkos Naumiestis
 Nazaretas 49
 Neapolis 127, 300–303, 305–306, 309, 414
 Nesvyžius 82–83
 Nevardėnai 173
 Niurnbergas 50, 58–59, 126, 400
 Nyderlandai 41, 51, 293
 Notecė 52
 Novara 54
 Novoaleksandrovskas žr. Zarasai
 Oropa 51, 54
 Orta 54, 58
 Paberžė 405
 Paclavas 51–52, 61, 99
 Pagardenis žr. Kedronas (Žemaičių Kalvarija)
 Pakoscė 52, 61, 91, 99
 Pakruojis 300
 Palanga 96, 134, 177
 Palestina 37, 42, 47, 49, 51, 55, 91, 99, 300
 Palėvenė 250, 313
 Pamarys 104
 Paparciai 168, 255, 324
 Papilė 177
 Paryžius 101, 208, 229, 255, 355
 Pasau 298–299
 Pasienė 364
 Pasvalys 300
 Peremislis 52
 Peterburgas žr. Sankt Peterburgas
 Pievėnai 400
 Pikeliai 199, 201
 Piltenė 91, 138
 Pivnyčios kalva 150–152, 167, 269
 Pjemontas 17, 49, 54, 57
 Plateliai 69, 143, 222, 226, 363
 Plinkšės 223
 Plungė 19, 21, 96, 134, 143, 195, 226, 267, 283, 355, 363, 394, 396
 Polockas 250
 Portugalija 55
 Poznanė 52, 117
 Požerė 324
 Prancūzija 42, 55, 57, 99, 102, 208, 298, 347, 394, 404
 Prancūzija, Pietų 51, 100
 Prienai 199
 Provansas 186
 Prūsija 81, 104, 217, 226, 229
 Pušalotas 300
 Radviliškis 311, 414
 Raseiniai 27, 71, 106–107, 109, 111–113, 115–116, 168, 250, 378
 Ratnyčia 299

- Raudėnai 199, 389
 Renavas 400
 Rėgensburgas 393
 Riešė 300–301
 Rietavas 134, 221
 Ryga 221, 264
 Rokiškis 19, 65
 Roma 28, 34, 69, 77, 82, 91–92, 105, 107, 116, 124, 127, 131, 135, 142, 144, 148, 157, 179–180, 188, 209, 217, 219, 297–298, 300–301, 305, 308, 332, 351, 355
 Romanas 51, 57
 Rukainiai 319
 Rusija 13, 21, 95, 102, 105, 134, 144, 217, 219, 241–245, 250, 413
 Ružanai 95, 378

 Sakalų kalva 170
 Saksonija 168
 Salantai 96, 177
 San Vivaldas 54
 Sankt Peterburgas 217, 219
 Seda 170, 193, 199, 205, 219, 227, 292, 344, 351, 389, 400, 402, 409
 Seinai 105–106, 168, 217, 379
 Silezija 51–52, 104
 Simnas 201, 369
 Sionas 35, 55, 57, 148–149, 151–152, 269
 Siurenas 55
 Skapiškis 19, 64
 Skuodas 134, 167, 171, 177
 Slanimas 95
 Smilgiai 205, 284
 Sorianas 214, 237
 Sosnicovicės 366
 Stakliškės 364
 Sudargas 184
 Szyło-Podubisie žr. Šilo Padubysis

 Šaciai 403
 Šakiai 256, 339, 385
 Šalčininkai 95
 Šarnelė 112, 114–115, 124, 152, 220, 244
 Šaukėnai 177, 280
 Šeduva 401
 Šiauliai 7, 134, 199, 226, 230, 311, 315
 Šilo Padubysis (Šilopadubysis) 113–114, 220, 245

 Šiluva 80, 178, 180, 247, 311, 364
 Šumskas 255, 259
 Švacas 51, 58
 Švedija 143–144, 168, 309, 393
 Šveicarija 46
 Šventasis Miestas žr. Jeruzalė
 Šventoji Žemė žr. Palestina

 Tarantas 305
 Tauragė 364
 Telšiai 7, 11, 24, 27, 134, 143, 185, 215, 219, 229, 244, 246–247, 300, 311, 351, 356, 359
 Tirolis 51, 58
 Tytuvėnai 19, 62, 64, 201, 250, 313, 320, 364, 396, 406
 Toblachas 51
 Toskana 54, 300
 Trakai 63, 95, 224, 255, 306, 311, 347, 406
 Traspontina 301–302, 305, 308
 Trembovlė 299
 Tryškiai 404
 Troškūnai 250
 Tulūza 100, 102
 Tverai 80, 134, 187

 Upyna 300
 Užnemunė 82
 Užventis 320

 Vainutas 134
 Valažinas 255
 Valencija 106
 Vambežicai 52, 54, 57
 Varalas 48–50, 52, 54, 57–58
 Varduva 20, 69, 74, 78, 110, 148, 150–151, 170–171, 185, 220
 Varezė 51, 53–54, 59
 Varniai 134, 173, 195, 209, 389
 Varšuva 27, 57, 72, 82, 167, 237, 256, 355, 393
 Vatikanas 203
 Večernikės kalva žr. Žvizardo kalva
 Veiherovas 51–52, 58, 61, 99, 152
 Venecija 36, 237
 Vengrija 42
 Vepriai 19, 64, 320
 Verkiai 18, 61, 63–64, 153, 167–168, 273, 313, 413
 Viduržemio jūra 46, 54

 Viena 41
 Viešvėnai 71
 Vilkaviškis 256, 339
 Vilnius 7, 18–20, 22, 28–29, 42, 53, 61, 64, 70, 77, 79, 82–83, 87, 92, 95, 97, 103–107, 126, 130–131, 144, 160, 167–168, 173, 182–184, 193, 199, 205–206, 221, 225, 232, 237, 240, 243–244, 248–249, 255, 259, 269, 283, 295, 302, 311, 313, 319, 324, 328, 348, 350–351, 355, 364–365, 370, 381, 383, 406
 Virbalis 81, 106–107, 217
 Viurburgas 55
 Vladislavas žr. Kudirkos Naumiestis
 Vokietija 41–42, 46, 52, 55, 284, 328
 Voupa 95

 Zalcburgas 58
 Zapyškis 80
 Zapolė 170, 220
 Zarasai 194, 247, 299
 Zebžydovo Kalvarija 18, 44, 51–52, 58–59, 80, 85, 87, 99, 152–153, 161–164, 270, 413
 Zėfeldas 51
 Zgoželecas 46, 51, 57, 59

 Žagarė 177
 Žarų kalvos 52, 61
 Žemaitija 11–15, 19–20, 22, 24, 27–28, 30, 42, 53, 61, 63, 69–84, 88, 91, 94–96, 98, 105, 107–114, 116, 120–121, 124, 127–128, 130, 133–134, 136–139, 141–143, 145, 147, 165, 167–170, 173, 179–180, 182–185, 188–189, 192–194, 196, 201, 206, 216, 219, 222, 224, 230, 232, 236, 239, 243–244, 246–247, 249, 259, 263, 277, 280, 283, 287, 307, 309, 311, 328, 332, 336, 351, 358, 376, 381, 384, 389, 393, 396, 400, 403, 405, 407–409, 411, 415
 Židikai 84
 Žyroviai 95
 Žvirgždaičiai 339
 Žvizardo kalva 69, 150–151

Išleido leidykla „Aidai“
Bazilijonų g. 3, LT-01304 Vilnius

Spausdino „Balto Print“
Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Formatas 165 × 238 mm

Šriftas „Arno Pro“

Tiražas 1000 egz.

10,-

10.

23/28
1/2-338

...pati mintis, kad 40 tūkstančių žmonių susirinko iš už keliasdešimt mylių dėl tos vienos procesijos, dėl to apvaikš-čiojimo, kad 40 tūkstančių širdžių, vieno uolaus tikėjimo atgaivintų, dega vienu jausmu, vienu Dievo garbinimu, išsiliejančiu iš sielų visuotinėmis religinėmis giesmėmis, galybe saldybės ir palaimos ašaromis [...]. Ir kas čia gali išlikti atšalęs? – Niekas.

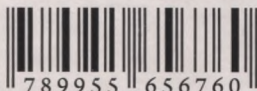
Antano Baranausko laiškas tėvams,
1856 m. liepos 28 d.

Viena iš XVII a. Europoje įkurtų kalvarių Žemaitijos Naujoji Jeruzalė tapo reikšmingu piligriminiu ir kultūriniu centru, liudijančiu, kad Lietuvoje vykę religiniai procesai buvo suleidę galias šaknis į europines tradicijas.

Knygoje atskleidžiama jaudinanti ir permaininga, šian-dien primiršta Žemaičių Kalvarijos istorija nuo jos įkūrimo iki dominikonų vienuolyno uždarymo XIX a. Daug dėme-sio skiriama išlikusiam architektūros ir dailės paveldui, piligriminio centro kūrėjams, dvasingumo puoselėtojams, pamaldumo tradicijoms.

ISBN 978-9955-656-76-0

9

789955 656760